

А Н А Л И

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ЗБОРНИК РАДОВА
У ЧАСТ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ
ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

ОКТОБАР — ДЕЦЕМБАР
1967.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни уредник), Др Смиља Аврамов,
Др Велимир Васић, Др Драгаш Денковић, Др Драгољуб
Димитријевић, Др Владимир Јовановић, Др Лубица Кан-
дић, Др Драгољуб Кавран (секретар Уређивачког одбора)

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XV

Октобар — Децембар 1967.

Број 4

ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ

На свечаној академији Правног факултета у Београду, одржаној 15. XI 1967. поводом 50-годишњице октобарске револуције, професор др Драгослав Јанковић одржао је реферат у коме је изложио најбитније историјске околности и услове појаве октобарске револуције и најважније моменте у њеном току, а на крају истакао суштину њеног светско-историјског значаја. Посебно, о дејству октобарске револуције на наше југословенске народе и на решавање југословенског националног питања проф. Јанковић је рекао следеће:

Најважније утицаје, дејства октобарске револуције у току првог светског рата и непосредно после њега требало би тражити и уочавати у два основна правца: најпре, као одјек у радним масама и уопште у напредним друштвеним снагама свих земаља, посебно и југословенских; и друго, у међународним и унутрашњим политичким односима између зараћених табора и у оквиру појединих табора, а посебно и посредно, на југословенско национално питање.

Социјалистичка револуција у Русији имала је за последицу пре свега јачање — у датим друштвено-политичким, ратним условима — напредних друштвених снага скоро у свим земљама, брже и оштрије политичко и идејно превирање како у редовима радничке класе тако и у масама сељаштва, интелектуалаца, средње и ситне буржоазије уопште. Револуцију у Русији осетили су милиони људи свуда у свету, па и у југословенским земљама — масе радника и сељака, сада још више заморене и исцрпљене од ратних страдања и глади — као прекретницу која је стварала могућности и будила наде на друкчији, бољи живот, без власти и угњетавања од стране буржоазије у својој земљи и без националног поробљавања од стране туђих буржоазија. У југословенским земљама Аустро-Угарске крајем 1917. и у току 1918. године текао је убрзани процес одвајања радних маса од грађанске класе и њихово све оштрије супротстављање владајућој класи. Совјетски декрет о миру од 8. новембра 1917, ма колико да га је цензура зараћених империјалистичких држава

крила од народа, изазвао је талас антиратних манифестација радника и војника у свим зараћеним државама, посебно у Аустро-Угарској, у којој је њен основни и давнашњи национални проблем постао још акутнији, а националноослободилачки покрети угњетених нација у њој добили су нову, још јачу снагу. Крајем јануара 1918. избиле су побуне морнара у Пули и Котору; покрет тзв. зеленог кадра — војни бегунци који, потпомогнути од народа, започињу нападе на експлоататорске елементе на селу — био је у порасту, ширио се током 1918, све су чешиће биле војничке побуне или појаве братимљења у рововима, све бројнији раднички штрајкови и немири. Радничке политичке и друге организације у југословенским земљама, иако су се дотле развијале у различитим друштвеним и политичким условима, међусобно се приближавају, припремајући тле за касније организационо уједињавање.

Понуду совјетске владе упућену 27. новембра свим зараћеним државама да приступе преговорима о неодложном примирју и општем миру без анексије и контрибуција, уз гаранцију права самоопредељења за све народе — прихватиле су само централне силе, у намери да, између осталог, оставе утисак као да усвајају и само начело самоопредељења. Силе Антанте нису одговориле на понуду совјетске владе, али су покушале да Аустро-Угарску одвоје од Немачке, зато да би спречиле њено распарчавање и рушење, вероватно с циљем до очувају њен интегритет и њен поредак. Истовремено су представници Енглеске (председник владе Лојд Џорџ) и Сједињених Америчких Држава (председник републике Вилсон), излажући савезничке циљеве рата односно услове за закључење мира, истицали и на речима усвајали демократске принципе који су продирали, постајали владајући у новом раздобљу започетом октобарском револуцијом, као што су: равноправност великих и малих народа, демократски мир, принцип самоопредељења народа. Настојећи да ослабе и парирају утицај октобарских идеја, а посебно совјетског декрета о миру, они су истовремено покушавали да своје владе прикажу као поборнике праведног мира. То важи нарочито за Вилсонов програм мира у 14 тачака, који је од своје прве тачке (о забрани тајних уговора убудуће, која је ушла као непосредна последица, одговор на објављивање тајних империјалистичких докумената царистичке Русије од стране Совјета), па до последње тачке (о будућем Друштву народа, које би требало да пружи „међусобне гаранције, како великим тако и малим државама, за њихову политичку независност и територијални интегритет“), изазван био непосредно мировном понудом совјетске владе и великим одјеком октобарске револуције у Европи (о чему је Вилсон био обавештаван преко својих емисара).

Југословенски грађански политички фактори, као и неки социјалшовинистички елементи из југословенских социјалдемократских странака, појачавали су, делом такође под утицајем октобарске револуције, своју борбу за стварање заједничке југословенске државе, сваки по својим концепцијама. Влада Србије страховала је да октобарска револуција не омете решење југословенског националног питања, сматрајући декрет о

миру и мировне преговоре совјетске владе опасним и штетним, јер би ти преговори, ако успеју, довели до очувања Аустро-Угарске. Међутим, иако буржоаска, српска влада, свесна у основи веома неповољног положаја мале Србије у односу према великим западним савезницима — чланицама Антанте, покушавала је да из супротности између њих — капиталистичких држава и нове совјетске Русије, извуче за се одређене користи, приказујући себе као жртву својих демократских идеала, као државу—пролетера која се бори да се ослободи експлоатације централних сила, и т. сл. Са своје стране, други главни грађански политички фактор југословенског уједињења, Југословенски одбор покушавао је такође да из ситуације настале октобарском револуцијом извуче извесне користи. Октобар је будио код Југословенског одбора наду да сада може добити и више но што му је Крфска декларација већ пружала и отварао му могућност да то, као незванични фактор, покуша да тражи. Програм Октобра даје Одбору и његовом председнику Трумбићу основе да се почињу осећати самосталнији, равноправнији и независнији од српске владе. Совјетском представнику на Брест-Литовској мировној конференцији Трумбић је у име Одбора писао тражећи да се Југословени са аустроугарске територије ослободе деспотизма и да се уједине са браћом из Србије и Црне Горе „у демократској слободи и једнакости права”. Али, с друге стране, октобарске социјалистичке идеје и могућност ширења бољшевизма нагоне представнике југословенске буржоазије у Југословенском одбору да се и даље држе српске владе и Антанте као антибољшевичких фактора који располажу и војном снагом. У земљи, тј. у југословенским покрајинама Аустро-Угарске почињу се јављати, у гладној и хладној зими 1917/1918. године, делом под утицајем октобарске револуције, политичке и друштвене снаге које иступају енергичније, одлучно противу Аустро-Угарске а за Југославију. Користећи унутрашње недаће Монархије, коју су, нарочито у јануару 1918, све више потресали раднички штрајкови повезани с таласом масовног незадовољства због дугог трајања рата, оскудице, итд. — југословенски грађански политичари, да би извршили притисак на бечку владу, упутили су крајем јануара меморандум преговарачима у Брест-Литовску, тражећи њихову помоћ. Једна од карактеристика тог меморандума је очигледно настојање у њему да се проблем и идеје октобарске револуције — које су се, због своје привлачности за масе, све више шириле, постајале готово опште — употребе као подршка у остваривању југословенског буржоаско-националног програма израженог у Крфској декларацији. Карактеристично је и то да су се сви грађански фактори југословенског уједињења при томе обилно користили аналогном малих, угњетаваних „пролетерских народа” с класом пролетаријата, и да су из начела октобарске револуције извлачили у први план, као тобожњу основну идеју, начело о самоопредељењу народа. — Укратко: октобарска револуција допринела је рушењу Аустро-Угарске, што је био први услов за стварање нове заједничке југословенске државе, и то углавном на два начина: путем знатног и наглог јачања бунтовне свести и активно-

сти радних маса у југословенским земљама, и путем национално-политичког активирања националних буржоазија које, с паролом о самоопредељењу, пооштравају и интензивирају своју борбу против Аустроугарске монархије.

*

*   *

На крају, кад је реч о октобарској револуцији, никад не би требало сметнути с ума неколике ствари, и то:

— да у развоју људског друштва октобарска револуција представља почетак распадања капиталистичког друштвеног поретка, почетак ослобођења радничке класе и других експлоатисаних и угњетених слојева друштва; почетак, рађање ере социјализма;

— да је револуционарни дух Октобра улио самопоуздање стотинама милиона људи у читавом свету у њиховој борби за ново друштво, улио им наду и свест да могу укинути угњетавање — класно, национално и колонијално;

— да је у октобарској револуцији први пут успостављена власт радног народа — диктатура пролетаријата — која омогућује даље изградњавање нових демократских облика државног и друштвеног живота;

— да је у октобарској револуцији створена и да се почела даље изградњивати као прва земља социјализма, држава радног народа — Савез Совјетских Социјалистичких Република;

— да је, захваљујући пре свега ослобођењу радног народа, његовој свести и његовим често натчовечанским напорима, Совјетски Савез, изграђен на начелима и тековинама октобарске револуције, од некадашње тешко заостале полуфеудалне царске Русије постао данас једна од водећих индустријских земаља света, у којој се врло успешно развијају култура и науке, посебно техничке;

— да је у другом светском рату, у борби против фашистичке агресије, Совјетски Савез одиграо највећу улогу и да је, уз највеће људске и материјалне жртве, допринео да се свет спасе фашистичког варварства;

— да су искуство Октобра и искуство Совјетског Савеза, њихов утицај на најбоље напредне људе у југословенским земљама, као и разнострана помоћ из совјетске земље, помогли да, кроз народноослободилачки рат, југословенски народи добу до своје националне и социјалне слободе и створе себи услове за изградњу социјалистичког друштва;

— да и у данашњим међународним односима, вазда пуним опасности по мир, Совјетски Савез представља „бедем мира у свету... који обуздава империјалисте и авантуристе”;

— и најзад: да је октобарска револуција, „тај — по речима друга Тита — величанствен преокрет у животу човјечанства, била и остала чврсти темељ савремене људске историје”.

Др Драгослав Јанковић

РЕЗЈУМЕ

Октябрьская революция и югославский вопрос

В докладе прочитанном на состоявшемся на Юридическом факультете в Белграде торжественном заседании, посвященном 50- летию Октябрьской революции, автор наряду с изложением причин и хода развития Октябрьской революции говорил и о мировом историческом значении Октябрьской революции и об ее влиянии на все человечество, а в частности на южнославянские народы. По его мнению, сильнейшее влияние, отзвуки Октябрьской революции во время Первой мировой войны и непосредственно после нее следует искать и находить по двум основным направлениям: во-первых, Октябрьская революция как эхо отозвалась в широких массах трудящихся и вообще в народных общественных силах всех стран, в частности в южнославянских землях, во-вторых, сказалась на международных и внутривполитических отношениях между воюющими лагерями и в рамках отдельных лагерей, в частности и косвенно и на югославском национальном вопросе.

Влияние Октябрьской революции на разрешение югославского национального вопроса заключается, по существу, в ее огромном вкладе в распадение двудеиной монархии Австро-Венгрии, без которого не могло бы произойти ни создание объединенного югославского государства. Октябрьская революция способствовала развалу Австро-Венгрии в основном по двум путям: (1) благодаря подъему социального и политического радикализма трудящихся в южнославянских землях, и (2) благодаря подъему политического радикализма национальных буржуазий с лозунгом о самоопределении народов заостривших и усиливших свою борьбу с Монархией после ноября 1917 года.

SUMMARY

The October Revolution and the Yugoslav Question

In the report submitted to the session of the Faculty of Law in Belgrade, held in celebration of the Fiftieth Anniversary of the October Revolution, the author spoke, alongside with commenting the causes and the course of the Revolution, about the world and historical significance of the October Revolution and its influences on the world, and on the Yugoslav peoples in particular. In his opinion the most important significances, effects of the October Revolution in the course of World War I and afterwards, should be looked for in two main directions: first of all, in the echo among working masses, and the people's social forces of all the countries, and in the Yugoslav countries in particular; and secondly, in the international and internal political relations between the fighting camps, and within individual camps, and in particular and directly to the Yugoslav question.

The influence of the October Revolution in the solution of the Yugoslav national question is reduced, in fact, to its huge contribution in the subversion of the Austro-Hungarian Monarchy, that led to the foundation of the first common Yugoslav state. The October Revolution contributed to the destruction of the Austro-Hungaria in two ways: (1) through the social and political radicalization of working masses in the Yugoslav countries, and (2) through the political radicalization of the national bourgeoisie, which with the slogan of national self-determination fought, after November of 1917, the Monarchy more fiercely and intensely.

RESUMÉ

La Révolution d'Octobre et la Question Yougoslave

Dans son rapport présenté à l'Académie solennelle, à l'occasion de la célébration du cinquantième anniversaire de la Révolution d'Octobre, qui a eu lieu à la Faculté de droit, l'auteur a exposé, outre les causes et le développement de la Révolution d'Octobre son importance historique, qui a atteint des proportions universelles, et l'influence qu'elle a exercée dans le monde, en particulier son influence sur les peuples yougoslaves. De l'avis de l'auteur, l'influence la plus importante des effets de la Révolution d'Octobre devrait être cherchée et discernée dans deux voies principales: premièrement, en tant que répercussion sur les masses laborieuses et en général sur les forces sociales populaires de tous les pays et en particulier des pays yougoslaves et, en second lieu, dans les rapports politiques internationaux et internes entre les camps adverses et dans le cadre des divers camps et spécialement et indirectement sur la question nationale yougoslave.

L'influence de la Révolution d'Octobre sur le règlement de la question nationale yougoslave réside au fond dans sa contribution considérable à la destruction de la Monarchie austro-hongroise, sans quoi il eut été impossible de former le premier Etat yougoslave. La Révolution d'Octobre a contribué à l'écroulement de l'Autriche-Hongrie de manière générale de deux façons: 1) par la voie de la radicalisation sociale et politique des masses laborieuses dans les pays yougoslaves et 2) par la voie de la radicalisation politique de la bourgeoisie qui, avec l'autodétermination du peuple comme slogan, avaient intensifié et renforcé leur lutte contre la Monarchie.

ПРВО СОЦИЈАЛИСТИЧКО РАДНО ПРАВО У СВЕТУ

Совјетско радно право је по своме настанку, по својој структури и суштини прво социјалистичко право у свету, односно право прве земље социјализма — Совјетског Савеза. Настало у великој октобарској револуцији, совјетско радно право имало је своју посебну и својствену еволуцију, која је ишла упоредо са развојем совјетског друштва и државе.

У даљим редовима покушаћемо да изложимо неке видове совјетског радног права, његову еволуцију и његове опште карактеристике, као и да прикажемо у најкраћим цртама извесне институте овог права ⁽¹⁾.

I

1. Велика октобарска социјалистичка револуција, о чијој је неизбежности и неопходности говорио В. И. Лењин, остварила се и постала, мада то није схваћено одмах и не од свију, највећи догађај нашег века. Ликвидирајући приватно власништво на средствима за производњу и усвајајући принцип: „Ко не ради — да не једе“, положила је основе начела новог односа према раду као првој животној потреби, а то ће рећи комунистичког односа према раду. Овај принцип претпоставља код људи схватање друштвеног значаја рада, јачање другарске сарадње и развијање нових хуманијих односа међу људима. Многострук је значај и крупан допринос социјалистичке револуције за развој милиона људи и промену њиховог начина живота, за развој не само совјетског већ друштва у целини.

Још 1918. године В. И. Лењин је писао: „... ми не можемо потпуно тачно чак ни претпоставити себи у садашње време, какве се богате снаге крију у радним масама . . . , какве снаге . . . се могу развити при социјалистичком уређењу друштва. Наш задатак састоји се у томе да рашчистимо пут свим тим снагама“. И даље, Лењин је предвидео да је изградити

---

(1) Основна совјетска литература која је употребљена при обради овог приказа: Совјетско радно право, Београд, 1948 (превод); А. Е. Пашерстник, Основни совјетске државе и права (превод), Београд, 1946. и Правна природа награђивања за рад радника и службеника, Москва, 1949. (на руском); Н. Ц. Александров, Советское трудовое право, Москва, 1959. и 1963; Советское трудовое право (у ред. В. С. Андреева), Москва, 1965; Советское трудовое право (у ред. А. С. Пашкова), изд. Лењинградског Универзитета, 1966; С. А. Иванов, Les grandes tendances du Droit du travail à l'époque contemporaine — SSSR, Revue inter. de droit comparé 1967, No 1, 153 и сл. Париз; Сборник законодате. актов о труде, Москва, 1965; К. П. Горшенин: Кодификация законодательства о труде, Москва, 1967; С. С. Карпинский: Материальные стимулы к повышению производительности труда, Москва, 1966; Академия наук СССР — Институт философии: Личность и труд, Москва, 1965; Комунист, 1965, No 17; Советское государство и право 1957 No 10, 1965 No 1.

социјализам и привести стотине милиона људи комунизму могуће „не само на непосредном одушевљењу, већ, уз помоћ одушевљења робеног великом револуцијом, на личном интересу, на личној заинтересованости, на привредном рачуну“ (2).

2. Несумњиво да у остваривању крупних задатака изградње новог друштва у Совјетском Савезу важну улогу игра совјетско социјалистичко право. Од првих дана октобарске револуције закони доношени од стране совјетске власти изражавали су вољу победничког пролетеријата, а њихово спровођење у живот обезбеђивала је власт совјетске државе. Огромни успеси у стварању бољих услова рада и у обезбеђивању и јачању заштите, регулисани совјетским радним законодавством, тесно су везани са општим успесима совјетских народа и предложеним мерама у области материјалне производње и духовном животу совјетског друштва. Из овога произилази да се совјетско право, а нарочито и посебно радно право, јавља као важан инструмент политике усмерене на стварање материјално-техничке базе комунизма, на што потпуније задовољавање материјалних и духовних потреба радних људи.

Права из радног односа појављују се као органски саставни делови права и дужности грађана, проглашених и утврђених у Уставу (као право на рад, на ограничено радно време и одмор, на материјално обезбеђење старости и услед губитка радних способности и других) и остварују се на основу општенародне и друштвене својине, која представља бољи систем управо зато што боље распоређује вредности у условима социјалистичког система, што значи у условима савршенијег облика друштва, уз помоћ правних норми које се односе на различите гране социјалистичког права (радно, колхозно, административно право и друга), — у регулисању рада радника и службеника, које се остварује помоћу совјетског радног права, као и у регулисању рада колхозника, које се остварује колхозним правом, дејствују и важе општи принципи социјалистичке организације рада. Радно законодавство које регулише рад радника и службеника показује и убудуће ће још више показивати свој прогресивни утицај на регулисање рада колхозника. Са развојем технике и њене примене у колхозној производњи све више ће бити коришћена богата искуства радничке класе у заштити на раду, техничкој сигурности, као и у организацији плаћања и награђивања, пензионог осигурања и сл.

3. Совјетско радно законодавство, као резултат октобарске социјалистичке револуције, у своме развоју прешло је дуг и сложен пут. У конкретним историјским условима победе и развика социјалистичке револуције у Русији оно је никло као радно законодавство Руске Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике (РСФСР). У првом совјетском Уставу — Уставу РСФСР, усвојеном 10. јула 1917. године, био је загарантован принцип свеопштости рада. Руска Социјалистичка Федеративна Совјетска Република, говори се у чл. 18. Устава, признаје рад као општу обавезу свих грађана републике и проглашава лозинку: „ко не ради — да не једе“. Овај принцип био је уграђен у основу радног законодавства. У даљем развоју хуманизам људски и борбени прожима це-

(2) В. И. Ленин: Сочинения, Т. 27., стр. 182 и Т. 33, стр. 36.

локупно радно законодавство у Совјетском Савезу. У суштини готово све норме радног права у овој или оној мери утичу на побољшање делатности радника, на побољшање услова рада, на стабилност радног односа како у погледу заснивања тако и његовог трајања и престанка. Постоје и такве норме којима се стварају неопходни предуслови који побуђују раднике на непрекидно повећање нивоа производње за достигнуће оптималних резултата рада. У развоју се стигло дотле да се оне већ данас деле у две групе: група материјалних и група моралних стимуланса. Радничкој класи припала је главна улога у економском и политичком животу и по томе што је она носилац савршенијег облика организације рада у свим областима привреде. У стваралаштву радника, пре свега, јављају се нови односи према раду, ширећи се даље на све слојеве друштва. Посебно треба истаћи да су успеси постигнути у остваривању бољих услова рада и живота радничке класе, били пре свега резултат борбе саме радничке класе и да су од те борбе и саме радничке класе зависили и остварени резултати. Установе регулисане радним законодавством, посебно обим и садржина тог регулисања, посматрају се и објашњавају у целини друштвених односа, не испуштајући из вида, што такође треба нагласити, сву повезаност појава из области радног законодавства са осталим појавама у области међународних збивања, сарађујући и дајући крупан допринос и подршку организацијама које настоје да у међународним размерама допринесе побољшању положаја радника широм Земљине кугле.

Ово је, чини нам се, потребно нагласити управо због тога, што је Совјетски Савез након завршетка првог светског рата дуже времена изражавао неповерење према међународним (женевским) установама, које је ишло чак дотле да су те установе посматране као установе основане у циљу да се одржи и сачува капиталистички друштвени систем. Таквом установом сматрана је и Међународна организација рада (МОР). Јер, према тадашњем ставу, њено оснивање и њена целокупна делатност нису значиле допринос иоле трајнијем нити сигурнијем побољшању услова рада и живота радника. „већ је то једно вешто средство да се за моменат стиша незадовољство радника и да се овим (радници) заварају разним несигурним реформама“. Касније овакав став је измењен и напуштен, нарочито од момента уласка Совјетског Савеза у Међународну организацију рада. Са посве разумљивим интересовањем очекивала се активност земље која је стекла доста богато искуство у истраживањима, а исто тако и у уређивању рада и радних односа. Међутим, до те активности није ни тада дошло делом због неповољне атмосфере створене појавом једне социјалистичке земље, а делом због односа снага, односно нових груписања у оквиру саме Међународне организације рада.

II

1. Што се тиче општих карактеристика совјетског радног права, односно радног законодавства, свакако би као прву требало истаћи његово основно јединство, које обухвата регулисање рада и радних односа свих радника и службеника, без обзира на радно место и организацију,

не искључујући при томе и извесне разлике, у одређеној мери, за одређене категорије рада и радних односа. То јединство нарочито се изражава у јединственим, основним принципима по којима се изграђује совјетско радно право и који представљају примарну основу за научно обрађивање и разраду појединих питања, односа и института из области радних односа. Као даље опште карактеристике совјетског радног права могу се подвући ове: његова тенденција сталног проширења и учвршћења права и заштите радних људи; његова реалност и одмереност у постављању правних норми из области радних односа, као и тежња да буде што рационалније, једноставније, прецизније и јасније у правном изражавању својих норми.

И најзад, совјетско радно право има још једну карактеристику. Кидајући од почетка са најамним радним односима и експлоатацијом радника, заснивајући се на учењу марксизма-лењинизма и новим социјалистичким односима, совјетско радно право се изграђивало и изграђује се као посебна позитивноправна и научна дисциплина у совјетском правном ситему, која има свој посебан предмет регулације и обраде, своје сопствене принципе и институције. Не само по својој друштвено-економској и политичкој основи и односима који настају у совјетском друштву, него и по методу обраде и својој садржини, совјетско радно право као позитивноправна и научна дисциплина, од првих дана свога постојања, у основи се изграђивало независно, одвојено и друкчије од радног права грађанских, односно буржоаских држава.

2. Совјетско радно право, треба такође подвући, имало је и данас има тесне везе са радним правима других социјалистичких земаља. Конкретно изражено, совјетско радно право имало је и има, у одређеној мери и на одређен начин, утицаја на радна права других социјалистичких земаља. Основни принципи, нове идеје и категорије, нова схватања и појмови у области радног права имали су одређено дејство и на стварање и развој новог социјалистичког радног права у свету. Истина, облици и путевни овог утицаја су различити, с обзиром на различите услове прелаза на нов друштвени систем и изградњу социјализма у појединим социјалистичким земаљама, што значи да није било апстрактног и шематског преношења норми совјетског законодавства, које не би одговарало националним и другим специфичностима и конкретним условима развоја сваке земље. Отуда, совјетско радно право, односно његове основне идеје, поставке и принципи, несумњиво да су могли послужити као путоказ или оријентација за постанак и развој радних права социјалистичких земаља. При томе, треба истаћи да су разноврсност и сложеност путева у изградњи радног права појединих социјалистичких земаља, водећи рачуна о конкретним облицима и фазама прелаза у социјализам, давали и дају могућност за стварање нових погледа, идеја и схватања у области радних односа, за стварање нечега новог и својственог у теорији и пракси радног права социјалистичких земаља. Али, остаје чињеница да су социјалистичке земље у свом стварању новог радног права имале велику подршку и подстрек у идејама и принципима совјетског радног права, чија је наука (и пракса) прва у свету отпочела да открива класну, експлоататорску суштину буржоаског радног права и радног законодавства, боре-

ћи се против реакционарних, антикомунистичких и опортунистичких теорија у области правног регулисања рада. С друге стране, совјетска наука радног права изучава и уопштава искуства и праксу правног регулисања и теорију радних односа других земаља социјализма. На тај начин, совјетско радно право имало је, а и данас има тесне међусобне везе са радним правима других социјалистичких земаља.

Из ових разлога, од посебног је интереса и вишеструког значаја за све социјалистичке земље изучавање совјетског радног права и његових основних принципа и института, јер такво продубљено проучавање може да открије особености совјетског радног права, путеве његовог развоја и његове даље тенденције, те да, упоређујући га са радним правима других социјалистичких земаља, укаже на међусобне везе и утицаје како у области позитивног радног законодавства тако и науке радног права.

3. Совјетско радно право, као позитивноправна и научна дисциплина, регулише, проучава и обрађује радне односе радника и службеника запослених у предузећима, установама и другим организацијама, као и одређене институте у вези са радним односима, на темељу основних принципа изражених у Уставу СССР од 1936, који представљају главни извор совјетског радног права. Укратко, совјетско радно право садржи материју о радно-правном положају радника и службеника у радном односу са организацијом, почев од момента ступања на рад — заснивања радног односа — па све до његовог престанка, обухватајући права и дужности, као и заштиту радника по основу рада и радног односа. Са своје стране, совјетска наука радног права изградила је посебан систем и метод проучавања и обраде радних односа и других института, сврставајући општа и основна питања радног права у општи део (као што су: појам совјетског радног права и његови основни принципи, нормативни акти о радним односима, колективни уговори, правни положај синдиката ита), док су у посебном делу садржани односи и институти везани за конкретно остваривање права на рад и лични радно-правни статус радника и службеника (уговор о раду, радно време и време одмора, радна дисциплина, дисциплинска одговорност и материјална одговорност за причињену штету, систем награђивања — плате радника и службеника; заштита на раду и још нека друга питања из области радних односа).

Што се тиче совјетске науке радног права, може се констатовати да је њена заслуга у области проучавања радних односа у томе што је она прва покренула, истакла и обрадила основна и битна теоријска питања и проблеме у овој области, што и данас чини, продубљујући и усавршавајући већ дате теоријске ставове и поставке, као и покрећући и обрађујући нова питања и тражећи њихова најадекватнија решења, анализирајући односе и проблеме како са правног, тако и друштвено-економског, односно социолошког аспекта. На тај начин, совјетска наука радног права дала је и данас даје основу и подстицај наукама радног права других социјалистичких земаља за њихову теоријску обраду и даље научно продубљивање радног права. Тако, на пример, питање појма

и сүштине друштвено-радног односа и радноправног односа, уговора о раду, радне дисциплине, материјалне одговорности, радног спора и још друга питања — посебне су теме запажених бројних теоријских обрада совјетских научних радника у области радног права.

Овде треба посебно истаћи вредност и значај појединих радова у области разраде основних принципа радног права, међу којима стојерно место заузима, свакако, право на рад и општа дужност рада; затим принцип гарантоване плате радника према количини и каквоћи извршеног рада; улога и функција синдиката у области регулисања и остваривања радних односа; принцип учешћа радника и службеника у управљању предузећем посредством синдиката, принцип који даје синдикатима тако широка права у управљању производњом да је он данас један од битних основа радног права; принцип заштите на раду и материјалног обезбеђења радника и службеника; принцип материјалне и моралне стимулације радника и службеника за побољшање квалитета производње, за извршавање и премашење плана производње.

4. Совјетско радно право, као и радна права других социјалистичких земаља, изграђивало се и данас се изграђује сагласно стварним друштвеним односима, конкретним условима развоја и потребама совјетске заједнице и трудбеника, а у складу са материјалним и другим могућностима совјетске државе. Тако, совјетско радно право има специјалан пут свога развоја, своје принципе и норме које су својствене друштвеним односима и условима развоја совјетског друштва. Због тога се совјетско радно право по својој садржини и односима које регулише и проучава, као позитивноправна и научна дисциплина, налази у сталном кретању и развоју, усавршавању и трансформацијама. Историјско проучавање совјетског радног права најбоље би показало ову еволуцију. Отуда, и то треба констатовати, совјетско радно право, као и друга социјалистичка радна права, не представља још потпуно завршен процес изградње права социјалистичког друштва услед непрекидног свог развоја, у складу са самим процесом развитка совјетског социјалистичког друштва и социјалистичке демократије у њему, мада се по својој социјалистичкој друштвеној основи и функцији, као и по својој сүштини и садржини битно разликује од грађанског радног права, а у извесној мери и од радног права ранијих периода свог развоја.

Данас се у совјетској науци радног права већ примећује да привредна реформа у Совјетском Савезу (која је резултат одлука Пленума ЦК Комунистичке партије Совјетског Савеза од септембра 1965. године и XXIII конгреса Партије од 29. марта до 8. априла 1966.) најнепосредније има везе и са радним односима. Отуда, привредна реформа, чије ће спровођење захтевати више година, већ сада показује свој утицај на развој радног права. Наиме, совјетски теоретичари истичу да у новим условима привредне реформе, нови облици управљања дају и проширена права колективу предузећа и врло значајна права предузећу у области рада и плата (право да утврђују награде разним категоријама радника; право у области утврђивања трајања плаћеног допунског годишњег одмора, сагласно радном законодавству итд.). Но, треба подвући да се вршење ових

права може остварити, у оквиру законодавства, само у сагласности са комитетом синдиката заинтересованог предузећа. На тај начин, проширење права предузећа прати и јачање улоге синдиката и радног колектива предузећа. Овај процес је већ у току. Извесно је да ће у будућности овај процес бити још више продубљен и проширен (ојачан). За сада се може рећи да привредна реформа представља у целини широки стимуланс за слободну иницијативу радника.

Совјетска наука радног права је оправдано подвукла да се проширење права предузећа не може схватити само као повећање права управе предузећа. Права радног колектива и права управе предузећа морају се упоредно повећавати. Јасно је да то непосредно повлачи и промену у односима предузећа и радника, односима који су регулисани радним правом. На совјетској науци радног права, односно њеним теоретичарима лежи задатак да проширују стечена искуства и на тај начин теоријски уопштавају праксу. Јер, сигурно да многи проблеми који се тичу радног права заслужују да буду прецизирани и решени, утолико пре што већ има доста елемената и знакова који показују да утицај привредне реформе на развој радног права има позитиван карактер. А то значи да је наступно нов процес даљег развоја совјетског радног права, као и самих радних односа.

5. Да би се могао сагледати развој совјетског радног права било би потребно дубље проучити сам појам и суштину његових основних принципа, категорија и института кроз разне фазе изградње совјетског друштва, па на основу тога утврдити и промене у самој структури и суштини тих принципа, категорија и института. Совјетска правна наука у области радног права давала је и даје врло значајне, продубљене и научно засноване бројне радове.

Тако, на пример, совјетски теоретичари радног права баве се кључним питањем: одређивањем појма радног односа, полазећи од радног односа као централног и главног предмета радног права. Истина, што је сасвим природно, постоје и одређене разлике у дефинисању појма радног односа, али оно што би требало подвући то је напор теоретичара да на основу анализе односа извукү све оне елементе и карактеристике које треба да садржи појам радноправног односа. Тако, у уџбенику „Совјетско радно право“ (у редакцији Н. Г. Александрова и Д. М. Генкина, превод, Београд, 1948. стр. 59 — 60, 70), не даје се дефиниција појма радноправног односа, него се само поставља да је за радноправни однос карактеристично остварење физичког или умног рада, „сагласно установљеном реду, уз чување утврђене радне дисциплине, уз вршење оне количине рада која је одређена за односну врсту радних односа“. Моменат награђивања не може се наћи међу овим обележјима, мада се на другом месту истиче као обавезан елемент за радноправни однос. Поједини писци указују да радноправни однос представља сложен правни однос, чију садржину сачињавају цели комплекси права и дужности учесника правног односа, који карактеришу овај однос са организационо-правне, личне и имовинске стране. Али радноправни однос је, при свој својој сложености, јединствен, јер има за своје језгро рад који се остварује у

одређеној друштвеној форми. Отуда је и радна функција најбитнији елемент у садржини радноправног односа, а од њега зависи и други, такође важан елемент, награђивање за рад. На истој основи заснована су излагања А. Пашерстника. По њему, радни односи, у чије елементе непосредно улази и награђивање за рад, не само да су везани за рад, већ њихову садржину чини сам рад. Они су усмерени на организацију самог процеса рада у одређеној друштвеној форми и у својој укупности сачињавају ова процес. Према томе, рад сачињава не само примарну основу него и саму суштину радног односа. Али, закључује Пашерстник, једна од битних особина радних односа састоји се у томе да се радна делатност врши у државним, задружним и друштвеним организацијама или понекад у личном газдинству другог лица, при чему се радна делатност врши у условима одређеног режима, према одређеном унутрашњем радном реду коме се потчињавају сви учесници процеса, не искључујући ни њихове организаторе.

Совјетска теорија радног права последњих година у својим радовима потврђује све те елементе радноправног односа, обрађујући их продубљеније и са више ширине, али при томе уноси и извесне нове квалитете у одређивању појма и садржине радноправних односа. Може се очекивати да ће совјетска наука радног права дати такву дефиницију радноправног односа, у којој ће бити садржани сви општи и битни елементи појма тог односа, елементи који се већ истичу у совјетској науци радног права, не изостављајући ни право самоуправљања које је, по нашем мишљењу, најбитнији елемент који се налази у основи радноправног односа.

У вези са радним односом, треба напоменути да тиме што радно законодавство и правна наука у Совјетском Савезу радни однос заснивају на уговору о раду — па се радни однос може схватити, у начелу, као уговорни радни однос, — не излази да не постоји разлика између појма радноправног односа, који, у ствари, представља једно сложено радно-правно стање у коме се налази радник, и појма уговора о раду, као правне форме и правног основа заснивања радноправног односа. Напротив, совјетска теорија радног права ту разлику подвлачи самим тим што посебно обрађује радноправни однос, а посебно уговор о раду, као две правне категорије радног права које имају своја различита обележја.

Или, узмимо пример материјалне одговорности радника и службеника како се она обрађује у совјетском радном праву. И овде је велика заслуга науке ове гране права што је истакла нужност постојања посебних прописа у области одговорности радника и службеника за проузроковану штету, стварајући и изграђујући посебне основе и услове за ову одговорност и на тај начин истичући особености ове одговорности и њен значај за друштвено-економски положај радних људи и за сам рад предузећа у социјалистичком друштвеном систему. За разлику од одговорности за штету по грађанском праву, чији је основни циљ успостављање равнотеже између повређених правних интереса, у радном праву питање материјалне одговорности лица у радном односу мора се поставити шире и са више аспеката.

У радном праву прописи о материјалној одговорности радника и службеника имају не само имовинскоправни, већ у првом реду друштве-

ни, морални и социјални значај. Они треба да представљају санкцију за незаконито и неправилно вршење посла, функције или службе на радном месту, те да утичу на савесно, дисциплиновано и уредно вршење радних обавеза и дужности радника.

Према томе, циљ установе одговорности лица у радном односу за накнаду штете јесте не само заштита друштвене имовине, интереса и имовине грађана или правних лица, већ и заштита интереса доброг и правилног функционисања и рада организација и служби, као и морални утицај на учиниоца штете.

Према томе, принцип личне, материјалне одговорности за свој рад представља истовремено важан инструмент заштите друштвених интереса и законитости у раду радника, те чини саставни део друштвене организације рада и основ самог положаја радника. Ако се све ово има у виду, онда је неоспорно да постоје оправдани разлози и потреба да се посебним правним прописима регулише питање материјалне одговорности лица у радном односу. А ти прописи указују да се материјална одговорност лица у радном односу решава у извесној мери на другачији начин него што је решено питање грађанске одговорности за накнаду штете, тј. да се у овој материји уносе нови елементи и нова схватања.

Отуда, материјална одговорност лица у радном односу добија све више значај посебне одговорности за штету која је својствена радном праву, јер има свој посебан циљ, свој посебан домен примене и своје посебне норме. То је, за разлику од класичне, грађанске одговорности у општем праву, радноправна материјална одговорност лица у радном односу. Међутим, може се приметити да ова одговорност води порекло из грађанскоправне одговорности за штету, што данас нарочито важи за одговорност најамних радника за штету по буржоаском радном праву.

Све ове основне мисли и поставке о материјалној одговорности лица у радном односу могу се наћи у основи научног расправљања проблема материјалне одговорности радника и службеника у совјетској теорији радног права и у совјетском радном законодавству. Наиме, материјална одговорност за штету учињену предузећу или организацији предвиђена је нормама совјетског радног законодавства и она се знатно разликује по садржини, обиму и поступку накнаде од одговорности за штету по совјетском грађанском праву. Тако се, у односу на општа правила о одговорности за штету по грађанском праву, као особености ове одговорности по совјетском радном праву истиче да: материјална одговорност постоји само за стварну штету; она се диференцира према природи посла, облику и степену кривице, као и према врсти оштећене имовине (ограничена, потпуна и повећана одговорност); терет доказивања кривице у случају спора, по правилу, лежи на предузећу; радник и службеник одговарају за штету једино ако је она проузрокована само њиховом кривицом; накнада штете у виду новчане компензације. При томе, материјална одговорност радника и службеника ограничава се само на следеће услове: штета мора да је проузрокована у процесу рада, она мора да је у узрочној вези са противправном радњом радника и службеника, и за штету радник или службеник мора бити крив. Ако ови услови нису испуњени, нема материјалне одговорности радника и службеника.

6. Разноврсност и бунјност прописа у области истраживања и уређивања рада и радних односа, богата пракса и стечена искуства су и омогућили да се доста рано приступи кодификацији радног законодавства.

У првом Кодексу закона о раду, који је требало да реши низ важних питања међу којима је свакако најважније питање предмета законодавства о раду, објављеном 10. децембра 1918. године, у ст. II говори се: „решења кодекса закона о раду односе се на сва лица која раде за награду и обавезна су за сва предузећа, установе и газдинства (друштвена, приватна и домаћа) а такође и за сва приватна лица која употребљавају туђи рад уз награду”. Што се, пак, тиче других група радника, за њих се у ст. VI Увода томе Кодексу указује: „услови рада... у комуналним газдинствима уређују се посебним одлукама Сверуског централног извршног комитета совјета и Совјета народних комесара и инструкцијама народних комесара пољопривреде и рада”. На тај начин прва кодификација совјетског законодавства о раду пронашла је из тога, што су кодификациони акти регулисали рад свих лица „која раде за награду”, јер услови њихова рада разликовали су се од услова рада сељака и занатлија. Одмах затим, већ 30. октобра 1922. године, долази до Кодекса о раду Руске Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике. Он такође полази од истих позиција као и Кодекс закона о раду из 1918. године. У првом ставу општег дела говори се да се решења Кодекса закона о раду односе „на сва лица, која раде под најам, укључујући и раднике који раде код куће, и обавезна су за сва предузећа, установе и газдинства (државна, не искључујући ни војна, друштвена и приватна, и оне који дају рад код куће), а такође и на сва лица која употребљавају туђи рад за награду”. Ни каснији кодекс закона о раду Украјинске ССР, који је ступио на снагу 15. новембра 1922. године, као ни Кодекс Белоруске ССР из 1929. године, не разликују се битније од Кодекса закона о раду из 1918. године. Несумњиво да је у вези са све већом даљом законодавном делатношћу совјетске државе питање предмета радног права изазвало у совјетској правној науци живу размену мишљења (А.Е. Пашерстник: Теоријска питања кодификације савезног законодавства о раду; Предмет и принципи совјетског радног права; Н.Г. Александров: Нека питања радног права у светлу одлука XX конгреса КПСС; Г.К. Москаленко; В.М. Догадов; Ф.М. Левиант; А.С. Пашков и други).

У совјетској науци радног права истиче се данас потреба за систематичнијом и одређенијом кодификацијом целокупног радног законодавства, сагласно надлежности одређених државних органа за доношење прописа из ове области. Треба напоменути да поред норми непосредне примене које су у надлежности Савеза ССР постоје и норме којима се правно регулисање неких услова рада преноси на органе државне управе, и у одређеним случајевима оне спадају и у надлежност синдикалних организација.

С обзиром на такво стање ствари и захтеве како праксе тако и теорије, предложен је пројект Основа законодавства о раду. Основи законодавства о раду треба да се састоје из норми: које утврђују основне принципе совјетског радног законодавства; које произилазе из Устава СССР и програма КПСС; које спадају у искључиву надлежност Савеза ССР у

области законодавног решења радних односа — норме које установљавају принципе разликовања совјетског законодавства о раду, с обзиром на особености услова рада у разним гранама народне привреде и карактера рада посебних категорија радника (транспорт, тешки климатски услови, сезонски радници, повремени рад и сл.); које се односе на заједничку надлежност савеза и савезних република у делу који чини прерогативу савеза (колективни уговор, уговор о раду, радно време и време одмора, плата и накнаде, радна дисциплина, заштита на раду, рад жена, рад омладине, припрема и повишење квалификација); којима су регулисани неки видови радних односа који спадају у прерогативе савеза а преносе се на државну управу; које се односе на законско регулисање конкретних питања везаних за радне односе а у надлежности су савезних република; које регулишу одређене услове рада и питања социјалног осигурања а у надлежности су синдикалних организација.

У складу са специфичностима радног законодавства, Основи законодавства о раду треба да садрже такође и норме непосредне примене које једнообразно регулишу одређене радне односе на територији свих савезних република, да би изражавали опште интересе свих народа Совјетског Савеза. Поред овога, истиче се да у условима вишенационалне државе крупан значај има не само однос савезног и републичког законодавства, што је несумњиво важно, већ и однос кодекса закона о раду савезних република између себе. У вези с тим не искључују се одређене разлике у регулисању конкретних радних односа у појединим савезним републикама. На тај начин савезне републике, стичући искуства у правном регулисању услова рада, уносе свој удео у усавршавање законодавства о раду како савезног у целини тако и свих република. Из оваквог схватања законодавства о раду и односа између савеза и република, као и односа између република, може се претпоставити да ће се даљи развој законодавства о раду кретати у правцу развоја савезно-републичког законодавства о раду, јер то произилази из природе совјетске федерације, уставних основа и праксе радног законодавства.

Кодификацију правних норми које регулишу радне односе радника и службеника могуће је (према К.П. Горшенину) представити у виду три узајамно повезане карике:

1. Основи законодавства о раду Савеза ССР и савезних република (акт вишег реда).
2. Званичне збирке аката Савета министара СССР-а и других органа државне управе по питањима рада (подзаконски акт).
3. Збирке аката синдикалних органа, поводом правног регулисања рада радника и службеника.

На тај начин, поред осталог, чини се да се обезбеђује утицај радног законодавства на остваривање одређених принципа постављених великом октобарском револуцијом.

*Др Александар Балгић
Др Милан Деспотовић*

РЕЗЮМЕ

Первое социалистическое трудовое право в мире

Советское трудовое право по своему возникновению и по своей сущности является первым социалистическим правом в мире, отраслью особого советского права, рожденного в Великой Октябрьской революции как дело борьбы самого рабочего класса.

Советское трудовое право является в своей основе единственным, регулируя трудовые отношения, участниками которых являются все рабочие и служащие, и оно имеет ясно выраженную тенденцию к постоянному расширению и закреплению прав и охране трудящихся в процессе труда.

В качестве позитивной и научной дисциплины, советское трудовое право регулирует и изучает трудовые отношения и институты в связи с ними. С своей стороны советская наука создавала и далее совершенствовала методы и системы теоретического изучения трудовых отношений. Правильным будет сказать, что ей принадлежит заслуга в том, что она первой поставила и обработала основные и главные вопросы трудового права, включая и вопрос его кодификации.

Таким образом, советская наука трудового права дала и дает и в дальнейшем толчок наукам трудового права в остальных социалистических странах к их теоретической обработке. Отсюда можно подчеркнуть, что советское трудовое право занимает одно из первых мест и между правами социалистических стран и в мире вообще. Поэтому особое значение приобретает изучение этого права. Это изучение позволяет открыть особенности, пути и дальнейшие тенденции в его развитии и путем сравнения его с трудовым правом в других социалистических странах, сможет указать на взаимосвязи и взаимные влияния в данной области права.

S U M M A R Y

The First Socialist Labour Law in the World

The Soviet labour law is, by its origin and in its essence, the first socialist law of this branch in the world, born in the Great October Revolution, as an achievement of the working class fight.

The Soviet labour law is basically integral, for it regulates labour relations of all the workers and employees, and it reveals a notable tendency of constant extension and consolidation of the rights and protection of working people on the grounds of work.

As a positive and scientific discipline, the Soviet labour law regulates and studies labour relations and institutes connected with it. The Soviet science, on its part, has been building up and perfecting the method and system of the theoretical study of labour relations, and one can freely say that it is meritorious for having first brought up and elaborated the key questions of the labour law, including the questions of its codifications. In this way the Soviet science of labour law instigated and is still instigating sciences of labour law of other socialist countries to theoretical formulations. Consequently, it should be stressed that the Soviet labour law holds one of the first places among labour laws of socialist countries and of the world. Therefore, study of this law is particularly interesting, and it can reveal peculiarities, ways and future tendencies of its development, and point, by comparing it with labour laws of other socialist countries, to mutual relations and influences in this field of jurisprudence.

R É S U M É

Le premier droit de travail socialiste dans le monde

Le droit de travail soviétique est quant à sa naissance et à son essence le premier droit socialiste de cette branche, qui tire son origine de la Grande Révolution d'Octobre, en tant qu'oeuvre de la classe ouvrière.

Le droit de travail soviétique est dans le fond unique, comprenant la réglementation des rapports de travail de tous les ouvriers et employés, et il exprime la tendance nettement prononcée de l'élargissement constant et de la consolidation du droit et de la protection des hommes travailleurs en vertu du travail.

En tant que discipline positive et scientifique, le droit de travail soviétique règle et étudie les rapports de travail et les institutions qui s'y rattachent. De son côté, la science soviétique avait édifié et elle continue à perfectionner la méthode et le système de l'étude théorique des rapports de travail, de sorte que c'est à bon droit que l'on peut dire qu'elle peut se prévaloir du mérite d'être la première qui a entreprise et élaborée les questions fondamentales et les questions-clé du droit de travail, la question de sa codification y comprise. De cette façon, la science soviétique du droit de travail a donné de l'impulsion et continue à stimuler la science du droit de travail des autres pays socialistes pour leur élaboration théorique. Par conséquent, il est permis de souligner que le droit de travail soviétique occupe l'une des premières places parmi les différents droits de travail dans les pays socialistes et dans le monde. C'est pourquoi il est d'une importance spéciale d'étudier ce droit qui peut révéler les particularités, les voies et les tendances ultérieures de son développement et de signaler, en comparaison avec les droits de travail des autres pays socialistes, les rapports et les influences mutuels dans ce domaine du droit.

РЕВОЛУЦИОНАРНИ КАРАКТЕР ПРАВА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДРЖАВЕ

Ако је револуција суштествена промена производних односа са променом владајуће класе, и ако је социјализам друштвени систем у коме се остварује ослобођење радника од туђе експлоатације његовог рада, онда је скоро плеоназам говорити о револуционарном карактеру права социјалистичке државе. У социјалистичкој држави долази до промене владајуће класе, а та класа, кроз своју државу, изражава своју вољу у форми устава, закона и других подзаконских општих аката, а и у форми општих аката самоуправних, посебно радних организација управљених најпре у правцу укидања сваке експлоатације и сваког основа експлоатације човека по човеку, а затим у правцу пуног ослобођења човека као непосредног произвођача и управљача у свим областима живота социјалистичког друштва, како би се наместо управљања у име народа остварила власт самог народа. Све то значи негирање односно укидање капитализма као друштвеног, па и као правног система, и заснивање одн. остварење социјализма као новог друштвеног, па према томе и правног система, који у себи носи, по нашем мишљењу, две основне карактеристике односно појаве које га управо чине револуционарним и суштествено неупоредиво различитим одн. контрадикторним капитализму: с једне стране негирање односно укидање приватне својине на средствима за производњу и успостављање друштвене одн. државне својине на тим средствима, и с друге стране остварење учешћа радних људи, посебно непосредних произвођача у управљању свим секторима друштвеног живота и друштвеним животом у целини, посебно и нарочито у управљању производњом и расподелом од стране непосредних произвођача. Право које се заснива на тим основним установама и правни систем који се изграђује у циљу и ради пуног и стварног остварења управо ових установа и консеквенца које нужно из њих проистичу, може и мора бити револуционарног карактера у својој суштини и бити, по своме појму и садржини, по своме дејству и примени.

О свему овоме у начелу најчешће постоји сагласност. Међутим, који су путеви и начини остварења револуционарног карактера права социјалистичке државе, какав је и колики домашај тог револуционарног карактера социјалистичког права, како се тај револуционарни карактер одражава и остварује у свакодневном животу сваке поједине социјалистичке државе — у погледу свега тога постоје различита гледања и различита

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор 24—28. октобар 1967.

решења, што је и разумљиво имајући у виду да су и услови настајања и процеси изградње и развитка сваке социјалистичке државе били, јесу и биће различити, што свакако мора да се одрази и на поимање, садржину, дејство и примену револуционарног карактера социјалистичког права.

Велика октобарска револуција је дала драгоцен прилог поимању и остварењу револуционарног карактера права једне, и то прве социјалистичке државе, али је победа и изградња социјализма у низу других држава — и то данас већ на свим континентима света (Европа, Азија, Африка, Америка) — обогатила ризницу социјалистичке мисли и социјалистичке праксе новим решењима која сва иду у прилог и показују одн. доказују револуционарни карактер социјалистичког права, јер су сва у суштини и основи управљена на укидање приватне својине на средствима за производњу, на укидање експлоатације човека по човеку, на увођење рада као основног мерила друштвене вредности и положаја човека у друштву, на остварење владавине радничке класе и радних људи уопште. То је и разумљиво и нужно. Ако је социјализам — а он то јесте — највише и најпотпуније ослобођење човека у историји људског друштва, онда и схватања и остварења појединих установа у социјализму могу и морају бити заснована на максималној слободи људи сваке земље да изграђују своје установе у складу са конкретним условима свога друштва у свакој појединој етапи његовог развоја, при чему, разуме се, не може и не сме да изостане ни међусобно коришћење искустава и остварених резултата, јер идејне поставке марксизма, као погледа на свет, јесу и остају заједничке.

Досадашње искуство показује да ни овде, као ни другде у сфери изградње социјализма, нема — ни у простору ни у времену — никаквих „стандардизованих путева“, „фетиша“ или „схема“ према којима би се формисао и остварио револуционарни карактер права социјалистичке државе. Таквих „схема“, „фетиша“ или „стандардизованих путева“ још мање може бити убудуће, у времену када социјализам постаје општи светски процес, када се он јавља и остварује у појединим земљама напоредо са рушењем колонијализма и колонијалног система, у времену тако јасно изражених разлика у положају и стању развијених и неразвијених земаља. Отуда потреба да се револуционарни карактер социјалистичког права сагледа управо у условима и са стварним дејством и значајем у свакој појединој држави која ступа на пут изградње социјализма односно у којој се изграђује социјализам. Али исто тако и потреба да се јасно утврди постојање стварног револуционарног карактера социјалистичког права једне државе, пошто социјалистичко право револуционарног карактера — а оно само такво може и бити — може постојати и остваривати се само у социјалистичкој држави, о чему је потребно посебно водити рачуна да би се разоткрили и разобличили покушаји да се прикажу одн. квалификују као социјалистичке извесне установе права у тзв. држави благостања, држави ситних акционара, држави широке социјалне политике, држави увлачења радника у управљање предузећима, пошто

све те установе у суштини и основи не значе и не могу да значе негирање приватне својине на средствима за производњу, најамног радног односа радника и класне владавине буржоазије (при чему, мислимо, не значи да према свим овим установама, гледано са становишта интереса радничке класе, треба имати негативан став, јер све то, у светлости специфичног положаја и снаге радничке класе у свакој од тих држава, може бити корисно и за непосредан положај и живот радника а и за тактику и стратегију борбе радничке класе, у првом реду против експлоатације капиталиста а затим и за њену револуционарну акцију за освајање власти).

I. — Начини и облици револуционарних промена које су имале за резултат стварање социјалистичких држава нису били и не могу бити исти за све државе, као што то неће бити ни убудуће, тако да би се могло рећи да начин и облик револуције нису њен битан елеменат већ је битан њен резултат: збацивање са власти једне класе и преузимање власти од стране друге класе праћено структуралним променама у производним односима, што ће рећи да је битан елеменат сваке социјалистичке револуције збацивање са власти буржоазије и преузимање власти од стране радничке класе у савезу са радним људима те земље, уз укидање приватне својине капиталиста на основним средствима за производњу и успоставу државне одн. друштвене својине на тим средствима. Све је то у појединим државама било вршено на врло различите начине, сходно специфичним условима у којима се остваривала социјалистичка револуција у свакој појединој држави. А све је то нужно утицало и на решење питања какав значај и какву важност у новој, социјалистичкој држави може да има дотадашње важеће право, дакле право формулисано од стране дотадашње владајуће класе, што у основи значи од стране буржоазије.

Револуционарни карактер социјалистичког права оличава се у потреби да оно већ од првог момента настанка социјалистичке државе формулише и штити нове друштвене односе, а посебно нове својинске односе који се у основи и суштини разликују од ранијих. Ти нови односи настају у свим областима друштвеног живота, разуме се са већим или мањим интензитетом новог, али у сваком случају они су управљени, по својој суштини и као делови целине, у правцу изградње нових односа између људи, социјалистичких друштвених односа. Међутим, јасно је да нова, социјалистичка држава не може ни одмах ни за сразмерно кратко време изградити свој нови систем права којим би се, на основима принципа социјалистичког друштвеног уређења, изграђивали и регулисали правни односи. Отуда се и поставља питање какав став може да заузме нова држава према праву, правном поретку и правним нормама раније државе, имајући у виду основну потребу да правни односи у новој држави треба и мора од првог момента да буду регулисани према начелу законитости. При томе, сасвим је разумљиво да коришћење и евентуална примена права раније државе у целини нису никако могући, пошто сама социјалистичка револуција уништава низ институција посебно оне кроз које се изражавала и вршила власт раније владајуће класе.

Одговарајући на ово питање, досадашња пракса је дала два основна решења, која оба у основи изражавају револуционарни карактер права социјалистичке државе, а долазе као последица специфичности под којима је у појединим државама извршен прелаз на социјалистички друштвени систем: у неким државама проглашено је потпуно укидање важења ранијег права и правног система, с тим што се ипак предвиђало да ће правни односи моћи бити регулисани и према појединим правним правилима ранијег, укинutoг права, но то само у оној мери у којој би та правна правила била у сагласности са основним начелима новог социјалистичког права и са правним нормама које би биле донете од стране органа нове, социјалистичке државе;

У другим државама проглашено је остајање у важности ранијег права и правног система, под резервом да ће се свака правна норма старог права која би била у супротности са новим друштвеним и економским уређењем (а разуме се и са новим правним нормама) сматрати укинutoм *via facti*, па према томе таква норма неће моћи бити примењивана.

Оба ова решења изражавају револуционарни карактер права сваке социјалистичке државе, јер свако од њих у суштини тежи истом циљу, а то значи омогућује да се правни односи регулишу уз помоћ било правних правила било самих норми ранијег права и правног система, но то увек и само у мери која је одређена карактером новог друштвеног и државног уређења и само утолико уколико та правна правила одн. правне норме могу да допринесу изградњи социјалистичког друштва, или бар уколико та правна правила одн. правне норме нису у супротности са развојем социјалистичких односа у свакој од држава у питању. При томе, иако је прилаз и однос нове државе према правним нормама раније државе у начелу различит у сваком од ова два основна става, имајући у виду досадашње искуство и резултате праксе у земљама које су усвојиле једно или друго решење, мислимо да у различитости ових решења не треба гледати и из ње изводити закључке о различитости степена или интензитета револуционарног карактера права појединих социјалистичких држава. Искуство и пракса су показали да је више реч о изражајним облицима тог револуционарног карактера права социјалистичких држава, облицима којима се свака од тих држава користила, са више или мање специфичности, у погледу облика, средстава и начина револуционарних мера социјалистичког карактера примењених у свакој од тих држава у току социјалистичке револуције. На основу тог искуства и досадашње праксе, а имајући у виду могућности даљих нових облика преласка из капитализма у социјализам, дакле нових облика спровођења социјалистичке револуције (све до тзв. парламентарног начина прерастања капиталистичког друштвеног уређења у социјалистичко друштвено уређење), мислимо да се не могу искључити ни друга решења питања односа нове, социјалистичке државе, у моменту и непосредно после револуције, према праву, и правном систему раније државе. Но при томе треба подвући да се

примена било правних норми ранијег правног система било само правних правила укинutoг правног система заснива увек и само на вољи новог законодавног тела, на вољи нове владајуће класе, која је, у своме сопственом интересу, нашла да треба да „толерише“ као своје, и то сигурно само привремено и пролазно, и правне норме ранијег правног система односно правна правила укинutoг ранијег правног система, како би се обезбедило, од првог дана постојања социјалистичке државе, правни поредак и законитост, и како би се правни живот у новој држави ускладио са „вољом владајуће класе подигнуте на степен закона“.

На тај начин револуционарни карактер права једне социјалистичке државе оличава се у прекиду континуитета између тога права и права и правног поретка раније државе, пошто и социјалистичка држава и њено право представљају нову државу одн. ново право, и само се оно, као израз воље нове владајуће класе, може и мора примењивати, при чему се, као што смо видели, управо по основу и на основу те воље нове владајуће класе могу примењивати и неке правне норме из ранијег правног система односно нека правна правила укинutoг ранијег правног поретка. У сваком случају, овде не постоји никакав правни континуитет, већ овакво стање представља само специфичан начин оформлисања новог правног поретка нове државе. Отуда са становишта унутрашњег уређења свака социјалистичка држава представља нову државу, па према томе и њено право представља једно ново право, један нови правни поредак револуционарног карактера.

Социјалистичка револуција у Југославији је такође, са стварањем нове, социјалистичке државе, створила и ново, социјалистичко право, и то, у смислу изложеног, право револуционарног карактера. Са победом социјалистичке револуције и стварањем нове државе направљен је прекид са правним нормама и правним поретком раније државе, у којима је била изражена воља буржоазије као владајуће класе. То је речено, констатовано и регулисано најпре Одлуком Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије од 3. фебруара 1945. године, а затим Законом о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације, од 20. октобра 1946. године. Члан 2. Одлуке од 3. фебруара 1945. године гласио је: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници итд.) који су били на снази у часу непријатељске окупације (до дана 6. априла 1941. године) укидају се, уколико су у супротности са тековинама народноослободилачке борбе, с декларацијама и одлукама АВНОЈ-а и земаљских антифашистичких већа (скупштине, савета, собрања), појединих федералних јединица и његових председништава, као и правним прописима донетим од Националног комитета ослобођења Југославије и његових повереништава, влада и појединих повереништава федералних јединица“. А члан 2. Закона од 20. октобра 1946. године прописује: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници и др.) који су били на снази на дан 6. априла 1941. године изгубили су правну снагу“. На тај начин дошло је до потпуног укидања, аброгације и стављања ван снаге права које је на територији Југославије постојало пре 6. априла 1941. године, тако да су правне норме тога права изгубиле

сваку правну снагу и сваку правну важност. Тиме је констатовано и проглашено, са становишта унутрашњег права, непостојање правног континуитета између државе и права старе, капиталистичке Југославије и нове, социјалистичке Југославије, а тиме је и формално констатован и у животу остварен револуционарни карактер права нове, социјалистичке Југославије (овоме треба додати и проглашење непостојећим свих правних прописа које су донели органи власти окупатора и њихових помагача на подручју Федеративне Народне Републике Југославије за време непријатељске окупације, што је такође учињено поменутом Одлуком и Законом).

Међутим, да би се обезбедила што објективнија мерила за регулисање правних односа у новој Југославији, а тиме и максимум законитости од првог момента постојања нове државе и права, као и да не би наступило правни вакуум док нова револуционарна власт не донесе своје прописе који би одговарали и у целини регулисали нове друштвене и економске односе, и Одлука од 3. фебруара 1945. године и Закон од 20. октобра 1946. године предвиђају да ће се, под одређеним условима, моћи примењавати правна правила садржана у законима и другим правним прописима донетим пре 6. априла 1941. године, мада су ти прописи, као норме старог правног поретка, као израз воље раније владајуће класе, изгубили правну важност, мада су у целини аброгирани и као правни систем као и позитивноправне норме. На тај начин, укидајући правну важност норми старог права, воља нове владајуће класе предвиђа у мери која одговара њеним интересима и интересима новог, социјалистичког друштвеног уређења, могућност примене само правних правила, и то под одређеним условима и у одређеној мери, при чему се у исти мах утврђују и два врло значајна правила у погледу начина, духа и технике примене ових правних правила, онда кад су испуњени услови да се та правила могу у конкретном случају применити. С једне стране је прописано да судови и други државни органи своје пресуде и одлуке не могу заснивати непосредно на овим правним правилима (чл. 4. став 2. Закона), што значи да се судови и други државни органи не могу у својим одлукама позивати на раније прописе који садрже правно правило чија је примена могућа у конкретном случају, већ да га могу наводити само као објашњење одлуке донете у конкретном случају. С друге стране изречено је прописано (чл. 5. став 3. Закона) да пракса и правно стварање судова и других државних органа бив. Југославије не могу бити подлога за тумачење и примену правних правила која се иначе могу применити. То све да би се подвукао револуционарни карактер права нове државе, да би се подвукао суштински нови смисао и садржина правног поретка социјалистичке државе, тако да се и могућа примена само правних правила ранијег права не само не може систематски схватити као било какав, макар и само делимични фактички континуитет између старог и новог правног поретка Југославије, него ни као било какво реципирање, у било ком виду, старог права у право нове, социјалистичке Југославије. У пи-

тању је само један специфичан начин, и то привременог карактера, сопственог регулисања правних односа од стране нове државе, пошто је у крајњој линији реч о примени оних правних правила која представљају више-мање већ стечена добра у развоју човечанства, а чије се примене ни социјализам неће, не треба и не може да одрекне.

Примена правних правила која су садржана у законима и другим правним прописима донетим пре 6. априла 1941. године могућа је само под одређеним условима, и то: а) ако правни односи у питању нису већ регулисани новим прописима; б) уколико правна правила нису у супротности са Уставом Југославије, са уставима социјалистичких (раније народних) република и са осталим важећим правним прописима, било које врсте, донетим од стране надлежних органа нове државе; в) уколико нису у супротности са начелима уставног поретка Југославије и њених република (чл. 4. Закона, чему треба додати и могућност из чл. 3. Закона). Тиме је не само одређен обим и домашај примене ових правних правила, него је још једанпут подвучено да се основ за примену ових правних правила из предратних прописа не налази у самим тим прописима већ у овлашћењу и њиховом озакоњењу Законом о неважности правних прописа . . . , од 20. октобра 1946. године (раније Одлука од 3. фебруара 1945. године).

Судска пракса нове Југославије примењивала је тада правна правила управо у смислу револуционарног карактера новог, социјалистичког права. Тако у једном решењу Савезног врховног суда од 18. маја 1956. године стоји: „Кад за неке односе нема важећих прописа, суд је заиста дужан да узме у обзир правна правила садржана у законима и другим правним прописима који су били на снази до 6. априла 1941. године. Суд је овлашћен и дужан да на такве односе и на спорове који из њих настају примени одговарајућа правила садржана у тим старим прописима, но само уколико њихова примена не би била супротна важећим правним прописима и начелима уставног поретка. Супротност важећим прописима и начелима поретка није само непосредна, формална противуречност старих правних правила према новим одредбама права. Супротност постоји увек када би старо правно правило противуречило начелима друштвеног и политичког уређења, односима и већ устаљеним идејама који су настали у процесу развитка социјалистичких односа и представљају услов даљег таквог развитка или су у складу са тим развитком. Неправилно је ставиште да суд, кад о неком односу нема важећих прописа, решење спора може тражити једино у правилима садржаним у законима и другим прописима важећим на дан 6. априла 1941. године. Ови прописи су укинута, па тако не представљају ни обавезни правни извор ни обавезну границу за судску праксу. Напротив, судска пракса је упућена да изнази решења која одговарају начелима у духу правног поретка Федеративне Народне Републике Југославије, иако се та решења не би могла образложити правним правилима од пре 6. априла 1941. године и била противна тим правним правилима” (Збирка судских одлука, књига

прва, свеска друга, 1956, Но. 378). А да је овакво решавање правних односа имало да служи управо обезбеђењу пуне законитости, види се из решења Врховног суда ФНРЈ од новембра 1951. године, где се каже: „Законски израз из члана 4 „могу по овоме Закону да се примењују” значи у ствари дужност суда да, с обзиром на конкретну ситуацију сваког конкретног случаја о коме решава, утврди да ли би примена појединог правног правила садржаног у старом закону била допуштена у смислу члана 4 и, уколико нађе да би та примена била противна, суд мора то нарочито да образложи с позивом на пропис, уставову, практично-политичке задатке и другу принципијелну одлуку поретка којима се таква примена супротставља. Суд не може да уопште и необразложено одбије овакву конкретну оцену, полазећи од апстрактног гледишта да извесно правно правило из старог закона не важи као правно правило” (Збирка одлука врховних судова, 1945—1952, I, № 145).

Многобројни су примери у судској пракси остварења оваквог револуционарног карактера права нове, социјалистичке државе у Југославији. Овде није место да их изложимо и анализирамо. Ипак, мислимо да је потребно подвући изванредно велики значај делатности судова и других органа који су, као органи нове, револуционарне власти, оваквим гледањем на улогу права и оваквим схватањем садржине права новог друштва знатно допринели изградњи и новог правног поретка и успостави и регулисању нових правних односа.

II. — Битна карактеристика социјализма је друштвени и политички систем заснован на принципима социјалистичке демократије, а то значи непосредног учешћа радних људи у управљању и руковођењу свим секторима друштвеног, политичког и привредног живота земље. Укидајући власт над људима, социјализам нужно захтева непосредно учешће радних људи у организовању и регулисању свих области друштвеног живота, с тим да њихова улога у томе бива све изразитија и непосреднија. Подруштвовање државе социјализма нужен је императив социјализма управљен ка одумирању државе као инструмента власти над људима. При томе су начини, облици, техника, садржина, брзина и средства овог подруштвовања у свакој појединој држави различити, при чему треба увек имати у виду стварно дејство и ефекте овог кретања у свакој појединој држави. Догматске дискусије, које се о овоме често воде, треба да замени анализа стварног стања непосредног и реалног учешћа радних људи у управљању и регулисању друштвених послова на свим местима и у свим областима, и то уз упознавање и уважавање специфичности у развоју сваке поједине земље. То нарочито важи за питање улоге државе и мера за смањење њене функције у смислу постепеног одумирања државе, при чему се често не сагледава целокупан систем уређења и регулисања друштвених односа у једној држави, пошто, свакако, у систему непосредне, социјалистичке демократије, какав јесте и какав мора да буде систем једне социјалистичке државе, уређење и регулисање тих друштвених односа не представљају монопол државе, већ само један од облика вр-

шења те нужне функције социјалистичког друштва, при чему ту функцију могу исто тако добро, а често и боље, у смислу остварења непосредне демократичности и садржинске адекватности, вршити и други друштвени организми кроз које радни људи социјалистичких држава организују свој живот и рад. Отуда, имајући у виду садашњи степен развитка постојећих социјалистичких држава, мислимо да се нигде не може — а то се заиста нигде и не чини — негирати још увек постојећа и још увек не мала улога и значај државе у систему социјалистичке демократије, али с друге стране се не може и не сме хипертрофирати, идеализовати и монополисати ни улога државе у систему социјалистичке демократије, јер тај систем сам у себи носи и тенденцију ка одумирању државе, а то значи потребу и нужност стварања и других заједница радних људи кроз које ће они — независно од државе или уз помоћ државе — уређивати и регулисати своје односе. Остварење овога у свакој појединој држави је различито, али је оно, нужно, јер управо одговара карактеру социјалистичке државе и социјализму као прелазном уређењу ка комунизму.

У овом виду се такође појављује и оличава револуционарни карактер права социјалистичке државе. Једна од основних карактеристика тога права треба и мора да буде његово нормирање од стране оних који учествују у правним односима које треба нормирати, и то што непосредније, а то значи водећи што више рачуна управо о конкретним животним интересима радних људи који учествују у тим правним односима. Зато и захтев за што већом непосредном демократијом, а у вези с тим и захтев за поверавањем нормативне правне функције управо оним друштвеним заједницама радних људи које би омогућавале, с обзиром на круг и специфичност односа које треба регулисати, нормирати, што веће, што шире и непосредније учешће радних људи управо у вршењу ове нормативне функције, а то значи у крајњој линији у стварању права. Све то у смислу и правцу стварног подруштвљења права, и то како по садржини тако и по врсти организације која би носила нормативну функцију, а и по начину како би се та нормативна функција, то стварање права вршило.

У овом смислу постављају се захтеви, налазе се решења и остварују резултати у свим социјалистичким државама, јер је то један од иманентних и нужних израза револуционарног карактера социјалистичког права. Све то стоји у вези са различитостима у гледањима и поступцима управљеним на одумирање државе; са мерама, облицима и стварним до-машајима непосредне демократије; са степеном обезбеђења стварног учешћа широких маса радних људи у друштвеном животу и функционисању државних органа и државног апарата; са већим или мањим централистичким уређењем односно са развијеношћу децентрализма, посебно комуналног система; са степеном и природом самосталности радних организација, посебно привредних предузећа, а у вези с тим и са њиховом функцијом самосталног распоређивања дохотка, регулисања радних односа и уопште односа између људи у радној организацији, одн. односа људи са радном организацијом у којој раде, а у крајњој линији и веће или мање

самосталности у одређивању личних доходака радника у тим радним организацијама од стране самих радних колектива или појединих делова тих радних колектива; као и са многим другим појавама и условима у животу сваке поједине социјалистичке државе, у погледу чега има низ већих или мањих различитости, које су и природне и нужне и које ће не само увек постојати него ће се вероватно и умножавати, јер социјализам све више постаје светски процес, процес који настаје и развија се у врло различитим условима у појединим земљама у којима долази до увођења и остварења социјалистичког друштвеног уређења.

Овакав изражај револуционарног карактера права социјалистичке државе, који се састоји у његовом стварном подруштвљавању, а то значи у његовом — и по начину формирања и по садржини — приближавању и максимално могућем свођењу на сагледавање и изражавање интереса непосредно радних људи сваке поједине социјалистичке државе, посебно интереса непосредних произвођача, изазива и поставља на дневни ред — у правној теорији и животној пракси — низ питања која траже нова решења управо у смислу и правцу остварења непосредне демократије, у смислу и правцу захтева да регулисање појединих правних односа треба да припада онима којих се ти односи тичу, како би се човек што више и што потпуније осећао као слободно биће које свесно — водећи рачуна о свим интересима друштва у коме живи и које изграђује — само изграђује систем норми по којима ће живети у појединим заједницама — од радне заједнице, преко комуне и других територијалних организација до државе. Поменимо само нека од тих питања која се све непосредније постављају пред правну науку и праксу социјалистичких држава, а чија решења се, мислимо, морају тражити у аспекту револуционарног карактера права социјалистичке државе. Да ли у социјалистичком друштву поред класичних правних норми настају и развијају се и посебне друштвене норме, које регулишу неке односе који су раније били регулисани правним нормама, при чему још увек те нове, друштвене норме уживају само правну заштиту одн. извесне врсте правних санкција? Да ли правна нормативна делатност у социјалистичком друштву треба да припада само држави и њеним тзв. дериватима или она припада и другим заједницама радних људи, и какав би њихов међусобни однос требало да буде? Да ли између правних норми доношених од стране појединих надлежних територијалних јединица треба да важи класичан хијерархијски однос, однос подређености, или пак све те правне норме, свака у сектору своје надлежности, имају своју самосталност и аутохтоност која може да иде до постојања паралелне суверености свих носилаца правне нормативне функције у социјалистичком друштву? Да ли у социјалистичком друштву треба и мора да постоји монопол нормативне функције на страни државе, монопол који је био нужан у моменту преузимања власти од стране радничке класе и радних људи у једној држави, пошто је то била прва и скоро једина организација која је у прво време после револуције била за то подобна, а када се има у виду да су у социјалистичкој држави остварене и друге организације радних људи које су постале такође носиоци социјалистичких односа и

које ту нормативну функцију могу сада да врше непосредније и са бољим увидом у конкретне интересе радних људи чије односе треба регулисати. Да ли се дијалектичко јединство општег, посебног и конкретног у социјалистичком друштву, уз све веће истицање интереса — права и дужности — радног човека и његових радних организација може боље остварити управо и само кроз самоуправљање радних људи на свим нивоима, и какве реперкусије треба то да има на систем носилаца нормативне функције и садржину правних норми које би имале у виду и одржавале управо сву ту различитост и дијалектичко јединство интереса радних људи и њихових организација?

Сва ова и многа друга питања постављају се данас у једном развијеном социјалистичком друштву, и кроз њих се оличава, као што смо рекли, револуционарни карактер права социјалистичке државе. Одговори на њих су врло различити, мада се не би могло рећи да су она већ добила одговарајућу разраду у теорији социјалистичке државе и права. Она се посебно постављају у систему радничког и друштвеног самоуправљања, у систему аутономног права радних организација, какав постоји у Југославији, чиме је створена једна нова категорија норми живота и рада радних људи у њиховим радним заједницама односно у њиховим заједницама рада, категорија која је настала и која треба да се изграђује и усавршава заједно са изграђивањем и усавршавањем система радничког и друштвеног самоуправљања. И то не само непосредно у свакој и у свим радним организацијама, већ напоредо и исто толико и у целини друштвеног живота, и то све више садржајно и суштински, мењајући битно људске односе засноване на раду и поводом рада, али и изражавајући управо кроз те норме све суштинске и садржајне промене људских односа и односа између људи заснованих на раду и поводом рада у свим областима друштвеног живота и на свим нивоима друштвене организације, а у условима сваке временске етапе развитка и усавршавања социјалистичког друштва заснованог на систему самоуправљања.

Долазећи као израз и битан саставни део радничког и друштвеног самоуправљања, аутономно право радних организација представља свакако једну нову категорију, која у знатној мери, а то ће, мислимо, у будућности бити све више, има и добија карактер аутохтоног права, у смислу самосталности постојања и својствености садржине. Могло би се рећи слично односу и овлашћењима радних колектива према деловима друштвене својине на основу којих је заснован и оствариван рад радних организација, тих изражајних форми непосредних произвођача као носилаца привредног живота у социјалистичком друштву. Оживотворити у потпуности тај и такав карактер ових норми, формулисати њихову садржину на овим основама, обезбедити им ону вредност и дејство које треба да следи из таквог њиховог друштвеног значаја и значења, представља општи задатак радних организација и свих људи који их сачињавају односно који раде у њима, али и један задатак који је не само тежак него и који може и треба да буде остварен постепено и свакако у једној развојној спирали. А све то не само због могућности, разумева-

ња, жеље и воље радних организација и људи у њима онакви какви су, већ и зато што тај посао и тај изражај система друштвеног самоуправљања стоји у тесној вези и узрочној повезаности са даљим остваривањем и развитком система друштвеног самоуправљања у свим областима друштвеног живота и делатности. Посебно у односу са обликом и техником нормативне делатности представничких тела (и евентуалном нормативном делатношћу органа управе), чији нормативни акти, у односу на нормативне акте радних организација, морају такође да добијају други карактер, па и однос. Схватања о надређености и подређености у односима између нормативних аката представничких тела одн. територијално-политичких јединица и нормативних аката радних организација морају да претрпе суштинске измене. Све мање је реч о таквом односу надређености и подређености између нормативних аката ових и оваквих носилаца нормативних овлашћења и нормативне делатности, а све више о подели односно разграничењу односних, својствених и сопствених функција нормативности на страни сваког од носилаца тих функција. И то и по карактеру међусобних односа — не само прокламованом него и у пракси нормативне делатности представничких тела оствареном — и по садржини нормативних аката представничких тела и радних организација. А то се до сада није успело остварити, па се вероватно неће ни у скорој будућности. Отуда данас и појаве сукоба у овом погледу, посебно у погледу садржине а у основи и у погледу карактера ових разних нормативних делатности појединих носилаца те делатности (а та појава постоји не само између норми и нормативне делатности представничких тела и радних организација, него исто толико и између норми и нормативне делатности самих разних представничких тела — федерације, републике, покрајине, па и општине), сукоба који су још неминовни, а можда ће бити још изразитији и јачи уколико се буде суштински све више развијала нормативна делатност радних организација.

Све ово указује на чињеницу израстања и изградње једног целовитог система норми које потичу од разних субјеката, од разних носилаца нормативне делатности, али између којих не може више да важи однос хијерархије, већ однос координације и кооперације на бази поделе и разграничења функције сваког субјекта, носиоца нормативне функције, тако да би се морало говорити о једном дијалектичком јединству свих делова ове друштвене активности. Отуда, по нашем мишљењу, принципијелно и по карактеру, једнакост норми доношених од било кога и свих носилаца нормативне функције (разуме се сваког у оквиру његове функције), тако да би се могло рећи да у крајњој линији свака радна организација, као самоуправна, аутономна и аутохтона организација, слично као и федерација или република, има у погледу нормативности — поновимо: свако у оквиру своје функције — исту самоуправност, аутономност и аутохтоност, а то значи у суштини и сувереност. А то би нужно морало да буде теоријски израз и последица јединствености система радничког односно друштвеног самоуправљања удружених непосредних произвођача кроз разне облике и на разним нивоима.

Имајући све ово у виду као израз управо револуционарног карактера права социјалистичке државе, постаје разумљиво што у Југославији, и пре Устава из 1963. године, а посебно после тог Устава, питање нормативне делатности радних организација добија изванредно велики значај. Систем самоуправљања радних људи у њиховим радним колективима битно мења најпре облик и начин регулација читавог низа односа. На место законског нормирања низа питања од стране представника радних људи долази нормирање непосредно од стране управо самих тих радних људи. То указује на једну нову функцију радних организација, на једну нову делатност целних радних колектива. Само вршење ове нове функције изазвало је и у теорији и у пракси низ проблема: какав је карактер те функције; какав је њен квалитативни и квантитативни однос према нормативној функцији представничких тела; какву технику и, ако се тако може рећи, какву технологију треба примењивати при извршењу ове функције; врсте и карактер општих нормативних аката као израза одн. једних од резултата ове функције, и много других. За сва та питања могло би се рећи да стоје у вези са функцијом саме нормативности, и то са једним новим аутономним самоуправним обликом те функције, обликом који се јавља први пут у историји, али који се нужно могао и морао јавити у једном друштву удружених непосредних произвођача који свој живот желе и хоће да организују на бази непосредне демократије.

III. — У вези са револуционарним карактером права социјалистичке државе поставља се и питање његове садржине, питање шта је то ново у погледу садржине правних норми, па према томе и у погледу садржине регулација и решавања правних односа. Поставља се питање у којој мери социјалистичко право може и треба да се користи правним решењима створеним у правима друштвених система пре социјализма. Поставља се, дакле, питање у чему се изражава револуционарни карактер права социјалистичке државе кад је реч о садржини правних норми која се у социјалистичком друштву нормирају и регулишу правни односи. А у вези са тим поставља се у крајњој линији питање у чему се састоје новине које социјалистичко право уноси у садржину правних односа као једне категорије друштвених односа.

У одговорима на ово питање запажале су се често, па се чак и данас још могу срести две крајности. Тако се каткада негира било каква сличност између садржине социјалистичког права и права друштвених система пре социјализма, посебно права буржоаских капиталистичких држава. Указује се на битне суштствене разлике које постоје у основама социјалистичког друштвеног система и друштвених система који су постојали пре социјализма, односно који још постоје паралелно са постојањем социјализма, па се из тога изводи закључак о апсолутности новог у садржини и формулацијама социјалистичког права, уз негирање било какве могућности коришћења и примене правних формула и правних решења изграђених и коришћених у правима других друштвених система, у правима држава са другим друштвено-економским уређењем. Указује се на структуралне новине у систему сво-

јине и положају човека у социјалистичком друштву, о утицају тога на све друштвене односе, па се негира било каква сличност и истоветност правних односа у било коме сектору права, а заједно са тим негира се и било каква могућност и корисност употребе у социјалистичком праву решења, правила и норми формулисаних и коришћених у правима пре социјализма односно у правима капиталистичких држава.

На другој страни негирају се било какве новине у садржини правних норми социјалистичког права, па се чак социјалистичко право када сврстава у поједине категорије, системе, „породице” права заједно са појединим групама права капиталистичких држава. Ово се чини са указивањем на многе сличности у врстама и називима правних институција, у текстуалном глашењу правних норми, у конкретном решавању односних правних односа, тако да се уопште негира постојање било какве суштинске и садржинске разлике између социјалистичког права и права капиталистичких држава, посебно ако се изуму револуционарни захвати који се чине у социјалистичким државама непосредно после самих социјалистичких револуција.

Данас је очигледно да ни једна од ове две крајности не одговара стварности, пошто се одговор на ово питање не може дати ни априористички, ни без везе са стварним друштвеним значајем и дејством решења садржаним у нормама социјалистичког права, ни без имања у виду свих грана и целине права сваке социјалистичке земље. Друштвена условљеност и друштвени ефекат појединих и свих правних институција социјалистичког права уносе свакако значајне новине у правне односе у социјалистичком друштву. Те новине су често израз управо правних институција које су иманентне и својствене само социјалистичком друштву и социјалистичком праву, тако да је тада и садржина правних норми у пуној мери нова. Међутим, и поред новог у погледу друштвеног ефекта и друштвеног значаја појединих правних институција и правних односа, сама правна решења не морају, као правне категорије, носити у себи ничега или бар не нечег битно различитог од решења односних правних институција и правних односа која су већ постојала у ранијим правним системима. Категорије и елементи многих правних институција и правних односа остају исти и у социјалистичком праву, тако да постоји и потреба и оправданост да се при њиховом регулисању могу примењивати правила, решења, норме које су наука, законодавство, судска и вансудска пракса, правна техника и правна клиника изградиле кроз векове. Та правила су постала саставни део ризнице која се може преносити из генерације у генерацију, којом се може користити свако друштво када у њој нађе форме, категорије, критеријуме, показатеље и правила за одговарајуће правно регулисање одређене врсте правно-релевантних друштвених односа, и у складу са одговарајућим интересима владајуће класе у односној држави. Таквих правила је доста и она постоје и примењују се у социјалистичком праву у многим гранама права јер одговарају, као правна решења и правне норме, одређеним друштвеним потребама. То је чињеница и нема никаквог разлога ни основа ни негирати је ни при-

кривати. Потребно је, у свакој етапи изградње социјалистичког друштва и развоја укључности социјалистичких друштвених односа у свакој појединој социјалистичкој држави, имајући у виду све специфичности опште-друштвеног и правног развоја сваке поједине социјалистичке државе (у-кључујући у то и правну традицију уколико она није у супротности са новим друштвеним уређењем), анализирати сврсисходност и оправданост употребе управо одређених правних правила, норми и формула за сваку поједину групу правних односа, за сваку поједину категорију правних установа, за сваку поједину грану права, ценећи све то управо у светлости и са становишта интереса радничке класе и радних људи сваке поједине социјалистичке државе.

Оваква стварна ситуација је, мислимо, сасвим правилна и управо одговара месту и положају социјалистичког друштвеног уређења, па и социјалистичког правног поретка у целини развоја човечанства, и то као једног друштвеног уређења које представља даљи, виши облик друштвених односа. Но исто тако облик који не значи, јер социјализам то заиста не значи и никако не би смео ни могао да значи, одрицање од свих позитивних достигнућа остварених у вековном развоју људског друштва, човечанства у целини. То све важи и за право, јер и оно садржи низ правила којима се социјалистичко друштво, бар у садашњим етапама свога развоја, може и мора да користи као својим, јер она омогућују правно регулисање одређених друштвених односа управо у интересу радничке класе и радних људи уопште. То је чињеница стварности досадашњег развоја социјалистичког права, и она најбоље доказује какав је, и какав бар за сада може да буде однос социјалистичког права односно права социјалистичких држава према могућности и оправданости коришћења, у правној нормативној делатности социјалистичких држава, правила формираних пре стварања социјалистичког друштвеног уређења — разуме се у одређеним областима права и у мери која управо одговара интересима развоја социјализма и социјалистичких друштвених односа.

Све ово ниуколико не значи било какво негирање револуционарног карактера права социјалистичке државе, јер то право посебно карактерише читав низ правних установа које су нове и својствене управо и само социјалистичком праву и социјалистичком друштвеном уређењу односно социјалистичким друштвеним односима. Томе треба додати и чињеницу да све ово значајно утиче на практичну примену и друштвене последице и оних правних норми које су преузете из ранијих правних система, али које се остварују и оживотворују у једном друкчијем друштвеном поретку који и сам својом целином утиче на тумачење и примену и тих норми.

IV. — Револуционарни карактер права социјалистичке државе изражава се у многим правцима, и то како у настанку, тако и у формулисању, дејству, животности, тумачењу и примени тога права. Ми смо покушали да укажемо на неке од израза тога и таквог револуционарног карактера права социјалистичке државе, из чега се види да је тај ка-

рактер социјалистичког права једна трајна појава, једна његова трајна особина. Изрази тога револуционарног карактера права социјалистичке државе су још многострукији, но они не би могли бити сви анализирани у оквиру овог рада. Ипак, мислимо да је посебно значајно указати и подвући револуционарни карактер права социјалистичке државе у области тумачења и примене правних норми, што се најчешће означава појмом револуционарне законитости, која свакако представља израз максималне законитости и поштовања управо једног права револуционарног карактера, права које, управо зато што је такво, тражи највеће могуће поштовање и потпуност примене, разуме се уз коришћење савремених теорија одн. метода тумачења правних норми и њихове примене на конкретне правне односе. Ту чињеницу треба посебно подвући, јер каткада изгледа да овде постоји нека противуречност, као што то изгледа, на пример, да постоји између диктатуре пролетаријата и демократије, и то социјалистичке, непосредне демократије. Но то је само привидна противуречност (која се често злоупотређује у литератури), пошто је социјалистичкој држави, управо ради што потпунијег остварења новог друштвеног и правног система и поретка, изванредно потребно и значајно поштовање и остварење пуне и стварне законитости.

Др Борислав Т. Благојевић

РЕЗЮМЕ

Революционный характер права социалистических государств

Великая Октябрьская революция во многом помогла постижению и воплощению в действительность революционного характера права социалистического государства, а победа и построение социализма в ряде других государств обогатили сокровищницу социалистической мысли и подсказали новые решения, подтверждающие и доказывающие революционный характер социалистического права. Опыт говорит, что пути построения социализма не являются стандартными и что они различаются между собой в соответствии с условиями своего развития в каждой отдельно взятой стране.

Порядок и формы революционных перемен не являются одинаковыми во всех государствах, но все они приходят к одному общему главному результату: свержению власти одного класса и перехода власти к другому классу, сопровождающемуся структурными переменами в производственных отношениях. В отношении права, социалистическое государство приняло революционное решение, в результате которого новое право избрало путь, отличный от права старого государства.

Основной революционной чертой права социалистического государства является принцип социалистической демократии, при котором до своего выражения право трудящихся непосредственно участвовать в создании права и правовой системы, чем одновременно происходит и подлинное обобществление социалистического права.

Революционная характеристика социалистического права выражается также и в том, что оно вносит коренные изменения в правоотношения в социалистическом обществе, вследствие чего и содержание правовых норм становится в значительной степени новым.

Революционный характер социалистического права является нерушимым явлением, выражающимся не только в указах, но и во многих других областях. Из них следует особо подчеркнуть революционную законность, т. е. революционный характер права социалистического государства в области толкования и применения правовых норм.

SUMMARY

The Revolutionary Character of the Law of the Socialist State

The great October Revolution made a valuable contribution to the concept and materialization of the revolutionary character of socialist law. The experiences show that roads of building socialism are not standard and that they differ according to the conditions in every single state.

Ways and forms of the revolutionary changes are not the same in all the states, but they have an essential common result: overthrowing of power of one class and taking over of power by the other, accompanied by structural changes in the relations of production. With respect to law, the socialist state has accepted the solution expressing revolutionary character, that is reflected in the interruption of the continuity of the new law with the law of the former state.

The essential revolutionary characteristic of the law of a socialist state is founded on the principle of socialist democracy and is reflected in the right of working people to directly participate in the building of law and legal system, performing at the same time the real socialization of the socialist law.

The revolutionary characteristic of the socialist law is also reflected in the fact that this law introduces significant novelties in the legal relationships in the socialist society, and consequently the content of legal norms becomes new to a great extent.

The revolutionary character of the socialist law is a lasting phenomenon expressed not only in the mentioned directions, but in many others, of which the revolutionary rule of law, i.e. revolutionary character of the law of socialist state in the field of interpretation and application of legal norms.

RÉSUMÉ

Le caractère révolutionnaire du droit de l'état socialiste

La Grande Révolution d'Octobre a apporté une contribution précieuse à la conception et à la réalisation du caractère révolutionnaire du droit de l'État socialiste, et la victoire et l'édification du socialisme dans une série d'autres États ont enrichi le trésor de la pensée socialiste et elles ont donné de nouvelles solutions qui sont à l'avantage et qui prouvent le caractère révolutionnaire du droit socialiste. L'expérience acquise fait ressortir que les voies de l'édification du socialisme ne sont pas standardisées et qu'elles diffèrent conformément aux conditions dans chaque État particulier.

Les procédés et les formes des changements révolutionnaires ne sont pas les mêmes dans tous les États, mais ils ont un résultat essentiel commun, à savoir: le renversement du pouvoir d'une classe et la prise du pouvoir de la part d'une autre classe, suivie de changements structureaux dans les rapports de production. Par rapport au droit, l'État socialiste a adopté les solutions qui expriment le caractère révolutionnaire, qui se manifeste dans la rupture de continuité du nouveau droit avec le droit de l'ancien État.

La caractéristique révolutionnaire essentielle du droit de l'État socialiste repose sur le principe de la démocratie socialiste et elle se reflète dans

le droit des hommes travailleurs de participer directement dans l'édification du droit et du système juridique, et de ce fait elle réalise en même temps la socialisation concrète du droit socialiste.

La caractéristique révolutionnaire du droit socialiste se reflète aussi dans le fait que le droit introduit des nouveautés importantes dans les rapports juridiques dans la société socialiste, d'où il s'ensuit que le contenu des normes juridiques devient nouveau dans une large mesure.

La caractéristique révolutionnaire du droit socialiste est un phénomène durable qui se manifeste non seulement dans les sens mentionnés, mais aussi dans bled d'autres sens, parmi lesquels il faut tout particulièrement souligner la légalité révolutionnaire, c'est à dire le caractère révolutionnaire du droit de l'Etat socialiste dans le domaine de l'interprétation et de l'application des normes juridiques.

ЧОВЕК И РАД У УСЛОВИМА ДРУШТВЕНОГ УПРАВЉАЊА

— прилог Лењиновом учењу о улози човека и рада у социјализму —

Налазећи се у центру догађаја који су „погресли свет” — Лењин је наставно да, као пре револуције, проучава праксу, да извлачи закључке из ње и поставља задатке. Рад је истицао као основни задатак, а праксу као основни извор животности. Русија треба да се претвори у огромну армију рада ради општег задатка социјализма — ослобођења радника ⁽¹⁾.

После свргавања буржоазије неопходно је на рад привући што већу масу, не само због изградње земље већ и у циљу утемељења основног начела новог поретка — да рад и резултати рада представљају основ материјалног и друштвеног положаја човека. Рад треба да буде право и обавеза сваког — да би сви имали једнаке изгледе и да нико не би живео експлоатишући туђи рад.

Пошто је извршена експропријација, потребно је масовно организовање и обједињавање радника у раду и управљању друштвеним средствима и расподели резултата рада. Потребна је, такође, изградња нових друштвених односа, новог односа према раду, нова организација рада и радна дисциплина. Уз подизање општег и стручног образовања то треба да доведе до остваривања нове улоге и положаја човека и формирања његове нове свести. Изградњу нових односа треба ускладити са неопходношћу коришћења најновијих научних и техничких достигнућа у циљу успешне економске изградње и стварања нових друштвених односа ⁽²⁾.

Лењин је о задацима изградње социјализма говорно полазећи од конкретно датих односа и проблема, али његова схватања превазилазе оквире тих околности и имају принципијелан значај. У светлости Лењинових схватања овде ће бити речи о неким видовима социјалистичких друштвених односа, у првом реду рада и положаја и улоге човека.

I

Експропријација експропријатора и узимање средстава за производњу и рад у друштвену својину само је први корак у изградњи социјалистичких друштвених односа ⁽³⁾. Изградња нових друштвених односа мора да почива на новој, вишој друштвеној организацији рада и евиденцији и контроли. То је пут ка социјализму, јединствен пут: обучавати рад-

(1) В. И. Ленин, Полное собрание сочинений 4, изд., Москва, том 30, стр. 289, 378, 483.

(2) В. И. Ленин, Исто, том 27, стр. 230.

(3) В. И. Ленин, Исто, том 27, стр. 266.

нике практичном делу управљања огромним предузећима, организацијом крупне производње и расподеле (4). Евиденција и контрола, односно управљање друштвеним средствима и производима рада битни су за функционисање нових друштвених односа (5).

Управљање друштвеним средствима је од посебног значаја као пракса. Кроз практично остваривање учешћа радника, односно практичну делатност у управљању, изграђују се нови односи међу људима и нов однос према раду. Та пракса управљања мора бити јединствена у битном, сагласна друштвеним односима, основним друштвеним нормама, али истовремено и одраз специфичних услова, јер је само тада у складу са стварношћу и представља извор животности. Та пракса треба да да резултате на основу којих ће се утврђивати конкретни облици и правци учешћа радника и широких маса у управљању друштвеним средствима и резултатима рада. Јединственост је нужна само у битном, у основи, јер је разноликост извор виталности.

Пракса треба да остварује афирмацију човека, његових способности и рада, а тиме и повећање продуктивности рада и побољшање организације рада. Једна од основних претпоставки тих резултата је лична заинтересованост — не на ентузијазму, већ помоћу њега на личној заинтересованости — говорно је Лењин (6).

Питање учешћа радника у одлучивању и управљању јесте питање њиховог одлучујућег утицаја на употребу средстава и производа рада. Остваривање таквог учешћа у економској области Лењин је сматрао далеко тежим и важнијим од учешћа у политичком управљању (7).

Користећи се искуствима у изградњи социјалистичких друштвених односа и сопственим искуствима у погледу учешћа радника у управљању, ми смо Законом 1950. године (8) и Уставним законом од 1953. г. утврдили правне основе и облике радничког управљања у привреди, да би, на основу десетогодишње праксе радничког самоуправљања, увели самоуправљање и у установама друштвених служби.

Уставно регулисање друштвено-економских односа и уставна решења Устава од 1963. године темеље се на дотадашњој самоуправној пракси. Њима су регулисани односи који су се формирали у току више од једне деценије и правно утемељени они облици и односи који су показали своју животност. Тако су се у тој пракси зачели први облици одлучивања од стране радног колектива (радне заједнице), па је било могуће и правно иницирати неке функције радне заједнице (9).

(4) В. И. Лењин, Исто, Том 26, стр. 80, 83, 368; Том 27 стр. 266 и 269; Том 33, стр. 65; Том 29, стр. 386.

(5) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 272.

(6) В. И. Ленин, Исто, Том 33, стр. 362.

(7) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 230.

(8) в. Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива, „Служб. лист ФНРЈ”, бр. 43/1950.

(9) в. В. И. Лењин, Исто, Том 28, стр. 250. У Тому 27, стр. 474 Лењин је писао: „ако нам сада може бити предложен Устав — то је само зато што су Совјети у свим крајевима земље створени и испитани . . .” затим: „Они морају схватити да је сада све у пракси . . .” — Том 26, стр. 374 и Том 23, стр. 334.

Нашим системом самоуправљања остварена је Лењина поставка „о јединству у основи у битном“ (10). Самоуправне односе регулишу радне и друштвено-политичке заједнице на основу уставних и других правних норми у складу са специфичним условима у сваком датом случају. То регулисање се, дакле, остварује аутономним регулисањем. Такво регулисање омогућава, с једне стране, стабилност тих односа, а с друге, правремено реаговање на промене у односима.

Самоуправна пракса може аутономним регулисањем, а и иначе, најбоље да афирмише иницијативу, способности и рад. Решења која она нуди утичу снагом примера и животности и на друге радне односно друштвено-политичке заједнице. Поред осталог, она је индикатор државног регулисања самоуправних односа и промена у том регулисању.

Јасно је да самоуправно аутономно регулисање ни у каквој својој „конкретности“ не може да штити интересе појединаца и група разним привилегијама и сл. То би било супротно самоуправним односима и суштини аутономног регулисања самоуправних односа. Оно би могло имати обележје „разноврсности“ или „специфичности“, али не би било ни у суштини ни у основном јединствено.

У пракси самоуправних односа има таквих слабости. Познато је нпр. да у нас на сложенијим пословима раде и лица која за такве послове нису квалификована и да она остварују високе личне дохотке, док један број младих стручњака не може да добије посао (11). То је вид привилегисања једних на рачун других и на рачун друштва у целини. Наша штампа је у више наврата писала о случајевима када су радни људи — проналазачи и рационализатори — морали ићи на суд, или на други начин доказивати право на награду. Та награда је износила неколико милиона, а радници су својим изумом уштедели годишње радној организацији десетине милиона динара. Плодове тога уживају сви, а радник који је то остварио треба да докажује да му припада више од осталих, да његов рад треба да буде награђен.

Ови случајеви су поменути ради илустрације потенцијалне могућности да се макар у најближим видовима оствари нешто на рачун рада другог и на основу привилегија. То, нема сумње, не може бити разлог за подозрење према систему самоуправљања, али јесте озбиљан разлог (заједно са неким другим) за друштвену акцију. Та акција може да има различите облике, али са заједничким циљем демократског разрешавања одређених проблема и сукоба.

Да би се могле предузимати одговарајуће акције, потребно је стално пратити и проучавати практична остваривања система самоуправљања. Потребно је научно проучавати самоуправну праксу, али то не може бити само ствар институција и појединаца. То праћење самоуправне праксе треба да има још један вид — њену контролу од стране читавог друштва, широких маса радних људи. То је, дакле, и ствар целог друштва.

Самоуправно друштво треба да створи одговарајући систем праћења самоуправне праксе који мора да буде јасан и целисходан. Оно, такође,

(10) В. И. Ленин, Исто, Том 26, стр. 374 и 375.

(11) Тај проблем је у нас познат под именом „затворена врата радних организација“ пред младим стручњацима.

мора подстицати и развијати способност сваког да може пратити ту праксу, учествовати у решавању одређених проблема и задатака и да их може контролисати. Поред гарантовања права и могућности да контролише, грађанину треба омогућити опште и стручно образовање.

Изношење делатности радних организација пред суд јавности такође је облик јачања и развоја самоуправљања. То се може чинити јавним средствима информисања, али систематски. Лењин је говорио да штампа питања свакодневне економике треба да износи пред суд маса (12). Таква пракса би спречавала затварање радних организација у себе и постојање привилегија и других слабости. Поред тога она би афирмисала личност човека.

Право иницијативе, право и могућност да се има увид у рад разних друштвених субјеката и друштвену праксу јесте оно што нарочито треба да разликује човека социјалистичког друштва од члана капиталистичког друштва.

II

Права и обавезе радника у социјализму квалитативно су другачији од оних у капитализму. Међутим, неразвијена материјална база, културни ниво становништва, недисциплина, заједно са позитивним наслеђем јесу реални односи у којима се изграђују нови социјалистички односи (13).

Услед неразвијене материјалне базе и поменутог наслеђа ни друштвена заједница ни радне организације нису у стању да одмах видно побољшају положај радног човека, што је веома важно за његов став према раду (14). То чини да осећај рада за другог још живи и да је осећај рада за себе делимичан. Отуда и долази до изражаја став да треба узети што више а дати што мање у раду. То је наслеђе „проклетог“ капитализма (15). Поред тога стварна немоћ већине у капитализму чини да се та немоћ осећа и као садашњост, да се испољава себичност и недисциплина.

Упоредо са уклањањем узрока који леже у материјалној бази, такви односи ће се мењати стварном изменом односа према средствима за рад и резултатима рада. То мења и односе међу људима и утиче на промену њихове свести. Самоуправни односи у нас су облик таквих процеса.

Организација рада и управљања мора да води рачуна о тој реалној бази, односно о наслеђу прошлости, ако је о њему реч — управо о томе како и колико они утичу на развијање нових односа.

Ради ликвидирања заосталости и учвршћивања и изградње нових односа, неопходна је економска изградња. За постизање оптималних резултата нужан је рад. Но, рад је нужан и у једном посебном смислу — као основни фактор материјалног и друштвеног положаја човека (16). Није, међутим, довољно радити — хтети радити, треба знати радити (17). Реч

(12) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 231.

(13) В. И. Ленин, Исто, Том 29, стр. 379 и Том 27, стр. 268.

(14) В. И. Ленин, Исто, Том 32, стр. 282.

(15) В. И. Ленин, Исто, Том 26, стр. 371 и Том 29, стр. 379.

(16) Устав СССР, чл. 12. и Устав СФРЈ, чл. 7.

(17) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 229, 230 и 268.

је о новој техници и крупној производњи. Знања и искуства у тој техници на почетку изградње социјализма, углавном, није било, јер су социјалистичке револуције извршене у недовољно развијеним земљама. Сада је стање другачије, али потреба за учењем од других, за преузимањем технике од других, није престала. Лењин је указивао на потребу сарадње са капиталистичким земљама ради преузимања научних и техничких знања и модерне технологије. Сада је, међутим, могуће преузимати ту технику и од СССР-а и других социјалистичких земаља. Но, кад год то није могуће ни целисходно, треба ићи на сарадњу са капиталистичким земљама (18).

То преузимање научних и техничких знања усмерено је на развијање производних снага социјализма и квалитета продукције у што краћем року. Лењин је у концесијама и кооперацији са развијеним капиталистичким земљама гледао ефикасан пут јачања производних снага социјализма (19).

Капиталистичке земље, наравно, за такву сарадњу имају интереса због добити или добијања потребних сировина. Где могу бити границе привредне сарадње по обиму и облицима, тешко је рећи и ту ће одлучујућу улогу имати интереси страна које су у питању, али то не може ићи на уштрб гарантованог положаја и улоге човека у социјализму.

III

Тиме што је власт у рукама радника, тиме што је извршена експропријација, питање радне дисциплине није решено — оно се тек поставља. Нову дисциплину треба изградити, а ту има доста тешкоћа (20). Радници су у капитализму сматрали нормалним да не извршавају своје дужности колико год је то било могуће без опасности по надицу и радно место. Променама које се врше у социјализму није могуће преко ноћи изменити тај став.

Дисциплина у капитализму је једна од манифестација власти капитала над радником. Нова дисциплина зна само за власт сопственог јединства — удруженог рада радника. Она постоји, само је она по карактеру, по суштини другачија (21).

Друштвена организација рада захтева тачно и оптимално извршавање задатака, јер ће у противном не само сопствени него и резултати рада других учесника у процесу рада бити мањи. Та околност у условима друштвеног самоуправљања захтева аутономно регулисање радних дужности и одговорности, регулисање од стране самих учесника, који познају процес рада и радне задатке. То регулисање је усклађено са основним нормама о раду и са техничким нормама својственим датом процесу.

(18) СССР је, на пример, закључио уговор са ФИАТ-ом и француском аутомобилском индустријом о изградњи фабрика у СССР-у, а наша земља донела је одговарајућа акта да би омогућила инвестиције страног капитала у нашу привреду.

(19) В. И. Лењин, Исто, Том 32, стр. 282 и 286; В. И. Ленин, Избранные произведения в двух томах, стр. 697.

(20) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 267.

(21) В. И. Лењин, Исто, Том 29, стр. 390; Том 27, стр. 266 и 272; Том 30, стр. 470; Том 33, стр. 65.

Питање извршавања радних дужности превазилази оквире радних организација. Извршавање радних дужности није само питање односа према раду, већ и односа према свим учесницима у процесу рада и још више према свим радним људима. Друштвеним средствима се не може радити нерационално, противно техничким и друштвеним нормама, јер су то *друштвена* средства, а не средства неке групе појединаца, или ничија.

Оно што се дешава у радним организацијама у погледу извршавања радних дужности дешава се у *друштву*, и то у друштву које је битно заинтересовано за правилно извршење радних дужности. То се тиче сваког појединца у социјалистичком друштву. Пре свега, свако је заинтересован да резултати рада буду што већи и што квалитетнији, односно да буду оптимални и да се повећавају. Поред тога, послове на којима ради радник не обављајући их како треба, могли би, а често за то имају и интереса, да обављају други радни људи, без обзира да ли већ имају или не неки други посао.

Самоуправно друштво не може да штити оног ко не врши своје радне дужности, оно треба да створи могућност његове замене другим. Фактор конкуренције способности и рада треба да буде присутан и овде уз пуно поштовање пре свега способности, рада и личности човека.

У нас је то питање поставила друштвена и привредна реформа. Рационалност привређивања и начело дохотка поставили су питања искоришћености капацитета, запослености радника и извршавања радних дужности. Услед слабе организације рада и недовољне искоришћености запослених, дисциплина извршавања радних дужности није била, а није ни могла бити увек на одговарајућем нивоу. Услед тога је дошло до напора за побољшање организације рада и смањење броја радника.

Извршавање радних дужности није само акт воље и ствар навике, већ зависи и од организације рада, нпр. од недовољне запослености или презапослености.

Поред тога што радник у оптималном извршењу радних дужности може бити ометен организацијом рада, он може бити „ометен” и сопственим непознавањем задатака и недостатком знања и способности да их изврши.

Овако постављено питање извршења радних дужности има своје две компоненте, и то: а) познавање радних дужности и способност за њихово извршење и б) извршење или неизвршење радних дужности, односно понашање противно техничким и другим нормама које регулишу радне дужности радника. Само што је код друге компоненте реч о радним дужностима, односно о дисциплини и извршењу радних дужности, док је код прве у питању воља, али пре свега општеобразовни и стручни ниво потребан за схватање задатка. То је један од битних услова за извршење радних дужности. Организација рада такође захтева знање.

IV

Поред обезбеђења материјалне основе крупне индустрије, други услов за подизање производности рада у првом реду је образовни и културни ниво становништва и повишење дисциплине рада, умешности при

раду, интензивности, као и боља организација. Као што је већ раније наговештено, из овог произилази да у основи свих ових фактора, који су означени као други услов, лежи образовни и културни ниво радних људи, односно становништва⁽²²⁾. Јасно је, дакле, да се међу основним задацима изградње социјализма налази опште и стручно образовање становништва. Образовање још није постало права људска потреба, те га је потребно омогућити и стимулисати. Облици образовања треба да буду приступачни и да одговарају потребама привреде и друштва. Но, поред институционалних облика, неопходно је омогућити и верификацију знања стечених неформалним путем. Знање и рад морају добити одговарајућа признања.

Образовање се стимулише на разне начине, али један од основних је стимулисање кроз лични доходак. У систему расподеле према раду у нас се то чини стимулисањем већих резултата рада. Међутим, дејство тог система није увек потпуно, и то у мери у којој није извршена, или се не врши сасвим, расподела радних места према способностима.

Повећање продуктивности рада — задатак постављен у нас друштвеном и привредном реформом — разумљиво укључује и захтев за стручношћу. Услед неодговарајуће квалификационе структуре, дошао је местимично до изражаја отпор према младим стручњацима, о чему је напред било речи. Тај отпор изражен је не само у неправилном односу према стручњацима већ и према стручном оспособљавању.

Наслеђена образовна и квалификациона структура није само узрок оваквих појава, већ је отежавала, а и сада отежава, привредни и културни успон социјалистичких земаља. Потребно је, међутим, време да се савладају остаци прошлости, да се утру нови путеви и направе нови кораци у подизању културног и образовног нивоа становништва. Наравно да није реч о простом протеклу времена, већ о упорној и рационалној делатности, у току које ће се наћи најефикаснији путеви за образовну и културну делатност и подизање образовног и културног нивоа становништва.

У току читавог тог периода потребно је стварати такве односе и климу у друштву у којима ће бити јасно и доследно спровођено начело „свако према способностима — свакоме према раду”. Младе генерације морају почињати своје образовање и рад са схватањем да је то не само потреба већ и друштвени захтев, чије неиспуњење чини недоступним низ послова и функција, односно умањује изгледе на виши материјални положај и друштвену афирмацију.

Пракса социјалистичких земаља је дала у области образовања одређене резултате и искуства. Посебно су занимљиви резултати и искуства СССР-а, који значајним делом леже у основи његових успеха у педесетогодишњој изградњи социјализма. То је нарочито уочљиво у његовим изванредним успесима у космонаутици, па и у техници уопште.

Делатност у области образовања ће дати нове квалитативне резултате у изградњи социјализма у СССР-у и другим социјалистичким земаљама.

(22) В. И. Ленин, Исто, Том 27, стр. 228.

*

* *

Подизање образовног и културног нивоа становништва лежи у основи економске изградње социјалистичког друштва. Свака од компоненти изградње нових односа има такође за једну од битних претпоставки општу и техничку културу становништва.

Стваралаштво, усвајање научних и техничких достигнућа, њихова примена у процесу рада и организација рада не могу се замислити без знања, без опште и техничке културе. Изградња нових односа међу људима, учвршћење и развитак гарантоване улоге и положаја човека захтевају, такође, подизање образовног и културног нивоа становништва.

Методи и облици делатности у тој области могу бити усклађени са конкретним стањем и потребама, али опште својство те делатности морају бити масовност, квалитет и савременост. Задатак није лак, али је један од основних услова афирмације личности човека исписане на застави социјализма.

Влајко Брајић

РЕЗЮМЕ

Человек и труд в условиях общественного управления

— *К вопросу об учении Ленина о роли человека и труда при социализме* —

Исходя из поставленных Лениным основных задач построения социализма, автор особо выделяет его понимание необходимости учета и контроля. Подготовка рабочих к управлению огромными предприятиями и организацией крупного производства и распределения, по Ленину является единственным путем к социалистическому строительству.

Принимая во внимание точку зрения Ленина, что „теперь все дело в практике“, автор переходит к изложению некоторых элементов развития самоуправленческих отношений в Югославии. Осуществление единства в основном и существенном и многогранности в соответствии со специфичным, с особой силой нашло свое выражение в автономном регулировании самоуправленческих отношений. Касаясь некоторых допущенных недостатков и ошибок в практике самоуправленческих отношений, автор подчеркивает, что они вызваны в первую очередь пережитками прошлого. Эти остатки прошлого определяют в известной степени и отношение к труду.

Вместе с устранением материальных причин этих пережитков, социалистическое общество должно быть так построено, чтобы всем трудящимся была дана возможность проявлять инициативу и осуществлять контроль на широком общественном плане. Такое положение в обществе должно отличать человека социалистического общества от человека буржуазного общества и должно способствовать проявлению активности и способностей трудящихся.

Но мало признать это право, нужно дать и возможность исполнять эту роль. Кроме всего остального необходимо поднять образовательный и культурный уровень населения. Это является существенным и для экономического развития общества.

Статья заканчивается заключением автора, что поднятие образовательного и культурного уровня населения является одним из основных условий для полного раскрытия человеческой личности.

SUMMARY

Man and Work in the Conditions of Social Management.

— *A Contribution to Lenin's Teaching on the Role of Man and Work in Socialism* —

Departing from Lenin's concepts of the fundamental tasks in building of socialism, the author particularly stresses Lenin's concept of the need of record and control. Training of a worker to manage huge enterprises and organizations of large scale production and distribution is, according to Lenin, the only way of building socialism.

In view of Lenin's concept that now »everything lies in practice« some elements of the development of self-management relations in Yugoslavia are further expounded. Achievements of the unity between the basic and essential, and of the variety in conformity with specificity, are specially manifested in the autonomous regulating of self-management. Touching on some weak points in the practice of self-management relations, the author points that they are caused by inherited past in the first place. This inheritance determines, to a definite degree, attitude to work.

In addition to removing material causes of this inheritance, socialist society has to organize itself in such a way so as to make possible to everyone incentive, active participation in solving certain social problems, and control in the general social plan. Such a position in society should distinguish the man of socialist society from the man of bourgeois society and instigate human energy and capabilities.

It does not suffice to acknowledge such a right, but such a role should be made possible. In addition to other things, it would be necessary to raise the educational and cultural level of the population. This is essential for economic development of society too.

Finally, the author concludes that raising of the educational and cultural level of the population is one of the essential conditions for asserting human personality.

RÉSUMÉ

L'homme et le travail dans les conditions de la gestion sociale

— *Contribution à la doctrine de Lénine sur le rôle de l'homme et du travail dans le socialisme* —

En partant des conceptions de Lénine sur les devoirs fondamentaux de l'édification du socialisme, l'auteur a tout particulièrement mis en relief la conception de Lénine relative à la nécessité de l'état administratif du jour et du contrôle. La formation des ouvriers afin de pouvoir gérer les grandes entreprises et les organisations importantes de la production et de la répartition est selon Lénine la seule voie de l'édification du socialisme.

En considération de la conception de Lénine que »tout est actuellement dans la pratique« certains éléments ont été exposés ensuite du développement des rapports d'autogestion en Yougoslavie. La réalisation de l'unité quant au fond et à l'essentiel et de la diversité de formes conformément au spécifique, se manifeste en particulier dans le règlement autonome, des rapports d'autogestion. En effleurant la question de certaines faiblesses dans la pratique des rapports d'autogestion l'attention a été attirée sur celles qui ont été causées en premier lieu par l'héritage du passé. Cet héritage détermine aussi, dans une mesure spécifiée, l'attitude à l'égard du travail.

Outre l'élimination des causes matérielles de cet héritage, la société socialiste doit s'organiser de telle sorte pour rendre possible l'initiative, la

participation active dans le règlement des problèmes sociaux déterminés et le contrôle sur le plan social général de la part de tous. Une telle situation dans la société doit distinguer l'homme de la société socialiste de l'homme de la société bourgeoise et devra servir de stimulant à l'énergie et aux capacités humaines.

Il ne suffit pas de reconnaître ce droit mais il faut aussi que ce rôle soit rendu possible. En outre, il est nécessaire d'élever le niveau de l'instruction et culturel de la population. C'est essentiellement important de même pour le développement économique de la société.

En terminant l'auteur conclut que le relèvement du niveau de l'instruction et culturel est une des conditions fondamentales de l'affirmation de la personnalité humaine.

ЗАШТИТА СУБЈЕКТИВНИХ ПРАВА У СОВЈЕТСКОМ УПРАВНОМ ПРАВУ

Новија совјетска правна литература управног права све више посвећује пажњу заштити субјективних права. Ова се појава такође видно примећује и у правној литератури осталих социјалистичких земаља. На супрот ранијем гледишту, када је било предлога да се субјективно право одбаци као туђе социјалистичком праву⁽¹⁾, савремена совјетска правна наука, као и других социјалистичких земаља, истиче да сам појам социјалистичког права садржи и широку лествицу субјективних права грађана и организација, као и низ одговарајућих правних средстава ради обезбеђења њихове правне заштите⁽²⁾.

Совјетски писци који су посветили посебну пажњу проблему заштите субјективних права истичу да се у совјетском праву и раније имала у виду контрола рада управе, али је мало пажње било посвећено проблему узајамног дејства различитих форми и метода ове контроле⁽³⁾. Посебно се истиче да се ранијих година готово није ни расправљало на пример „о ништавости и рушљивости незаконитих аката донетих у вези са односима управе према грађанима, видовима и формама одговорности за штету у управном праву, видовима жалби“⁽⁴⁾. Писци који су ово с разлогом истицали подвлаче: „На жалост не можемо увек наћи одговор на многа од ових питања у нашим уџбеницима управног права“⁽⁵⁾. Поред тога, подвлачи се да је у совјетском управном праву раније „недопустиво мало“ пажње било посвећено појму субјективног права⁽⁶⁾. Писци који су истицали ове појаве упорно су се залагали да материја везана за субјективно право мора бити део сваког уџбеника совјетског управног права и упозоравали још 1959. године: „На жалост, све до сада у тим уџбеницима не само да нема посебног одељка посвећеног субјективним правима грађана него уопште нема ни речи о субјективним правима. Ова празнина мора се неопходно испунити. Не сме се заборавити да је материја

(1) О састоянни юридических наук, Вопросы философии, 1953, књ. 1.

(2) Ангел С. Ангелов: Разграничение и съотношения между административната и съдебната подведомственост при защита на субјективните права в Народна Република България, Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, том 56, 1965, стр. 43—107, посебан отисак.

(3) Ц. А. Ямпольская: К методологии науки управления, Советское государство и право, 1965, No 8, стр. 18, посебан отисак.

(4) Ц. А. Ямпольская: О субјективных правах советских граждан и их гарантиях, Вопросы советского государственного права, Академия наук СССР, Москва, 1959, стр. 147, прим. 1.

(5) Ц. А. Ямпольская: op. cit., стр. 147, прим. 1.

(6) Ц. А. Ямпольская: op. cit., стр. 175.

о субјективним правима и њихова заштита један од важнијих видова проблема даљег развоја совјетске демократије и обезбеђења социјалистичке законитости” (7). Није била посвећена пажња ни управном поступку. Истиче се да се тек „од 1960. године врше покушаји откривања особености управног поступка и одговарајућих управно-процесуалних норми” (8).

У вези са све већим истицањем субјективних права, у совјетском управном праву посебно се посвећује пажња класификацији односа из којих проистичу субјективна права, као и обезбеђењу њихове правне заштите.

С обзиром на то да грађани са државом ступају у многобројне односе по којима остварују своја субјективна права, одговарају својим обавезама или штите своја права и интересе, по једној класификацији сви би се ови односи могли свести на извесне основне односе:

1. Односи који се појављују у остваривању права грађана када надлежни државни орган својом делатношћу, односно својим управним актом обезбеђује остварење права;

2. односи који се појављују између државних органа и грађана у вези са испуњењем обавеза, односно дужности које грађани по закону морају извршити;

3. односи који се појављују када државни органи и службена лица повреде права и интересе грађана засноване на закону;

4. односи који се појављују између државе и грађана када грађани не врше своје обавезе у области управног права (9).

Из ових односа проистичу и извесна права, која су класификована у више група: а) социјално-економска права; б) права која усклађују једнакост грађана и в) права која обезбеђују политичке слободе.

Овој се класификацији у новијој совјетској литератури управног права стављају примедбе да се у политичка права неопходно мора уврстити још и право грађана да учествују у остварењу државне власти. По овом гледишту, не може ово право бити обухваћено појмом „политичке слободе”, јер „за раднике политичке слободе без права учешћа у остварењу власти само је фикција”. Стога се предлаже да трећа група права буде обухваћена термином „политичка права и демократске слободе”, с тим да се овој материји мора посветити знатно више пажње (10). Тако схваћена права грађана нужно проузрокују и обавезе државних органа из којих следе и одговарајућа субјективна права грађана. Посебно се истиче да „повреда субјективних права грађана од стране органа државне управе представља повреду законитости” и да се као последица ове повреде начела законитости неопходно јавља право грађана на правну заштиту. Ово субјективно право у области управноправних односа јесте право на жалбу. Међутим, истиче се да ово право на жалбу није изри-

(7) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 176.

(8) Н. Г. Салищева, *Административный процесс в СССР*, Юридическая литература, Москва, 1946, стр. 4.

(9) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 145—149.

(10) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 177.

чито прописано уставом, већ оно проистиче из начела законитости изричито прокламованог у уставу⁽¹¹⁾.

Посебно се подвлачи да у совјетском позитивном праву нема општег правила о жалби, али и сада по позитивном праву има прописа који на одговарајући начин за одређене службе посебно решавају извесна правила поступка по жалби, одређујући, на пример, у коме су року поједини органи дужни донети управни акт по жалби⁽¹²⁾. Поред жалбе која је у ствари правно средство којим незадовољна странка проузрокује инстанциону контролу, постоји и посебан вид жалбе и то у виду тзв. представке—сигнала (писмо—сигнал) која би одговарала нашој представи којом грађанин може изазвати надзорну унутрашњу административну контролу, односно упозорити виши орган о незаконитој делатности било ког управног органа. За подношење ове представке — сигнала није потребна страначка легитимација⁽¹³⁾.

Истиче се да совјетско управно право, иако има у виду жалбу, није довољно прецизирано поступак по жалби. У вези са жалбом у совјетском управном праву извесни писци указују да би ваљало разликовати жалбу против незаконитости аката од жалбе против нецелисходности аката. Прве жалбе против незаконитости аката подносила би се „прокурору, у одређеним случајевима судовима, органима опште управе, органима власти (совјетима), не ограничавајући број инстанца којима се може поднети жалба ако је она одбачена од ниже инстанце”. Жалбе против нецелисходности аката решавали би одговарајући органи којима је за разматрање жалбе потребно посебно професионално познавање спорног питања. И за ове жалбе није ограничен број инстанца, ако нижи орган одбије жалбу. „На пример, жалба на нецелисходну делатност директора школе подноси се одељењу народног образовања градског рејона, а ако је жалба одбијена, подноси се нова жалба обласном одељењу народног образовања”⁽¹⁴⁾.

Из овог излагања би следило да је карактеристично за совјетско управно право да инстанциона контрола, до које долази путем жалбе непосредно вишем органу, није уведена као редован систем. Напротив, пошто нема строгог двостепеног решавања у управном поступку, странка може, уколико то законом није искључено, подносити жалбе различитим инстанцама, односно може поднети жалбу и оном органу који је донео решење, што би у нашем праву био приговор, а жалба се може поднети и вишем органу⁽¹⁵⁾. Стога се с разлогом истиче да ова ситуација, с једне стране, „омогућује извесним појединцима да злоупотребе своје право

(11) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 186.

(12) Н. Г. Саянцева: *op. cit.*, стр. 131; Административное право, под ред. проф. А. Е. Лунова, Юридическая литература, Москва, 1967, стр. 199, 232—235.

(13) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 197.

(14) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 200.

(15) Овај систем је свакако остао под утицајем гледишта В. И. Лењина о жалби. Он је још 1919. г. у Совјету народних комесара истакао посебан значај жалбе и писао: „Наређујем вам да се мени одмах достављају све жалбе против управних органа Совјета народних комесара, без обзира на положај и лице против кога је жалба поднессена. Писмене жалбе достављаће се најдуже за 24 часа, а усмене у року од 8 дана.” Наведено према Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 193.

на жалбу пред свим инстанцама, а с друге, смањује одговорност оних државних органа и службених лица која су дужна и надлежна да коначно реше управни спор" (16).

У теорији совјетског управног права већ се аргументовано залажу за увођење инстанционе контроле, тако да би по жалби решавао непосредно виши орган, с тим да се решење донето по жалби сматра коначним у управном поступку (17). Поред тога, у совјетској правној литератури с разлогом се упозорава да „суштинску празнину у управном праву у области права на жалбу чини одсуство правила самог поступка разматрања и доношења решења по жалбама и захтевима. Свакако, у делатности управних органа не могу се примењивати она процесуална правила која су својствена суду, али се извесна процедура решавања по жалбама може установити..." Поред тога, подвлачи се да „мора бити тачно и чврсто установљено да жалба грађана није просто обраћање, молба, „примљена хартија", већ правни документ који има правне последице, стварајући правне односе између жалιοца и органа коме је жалба поднета" (18).

Поред жалбе коју може подносити сам грађанин или организација чије је право или интерес повређено, у совјетском управном праву прокурор има непосредни општи надзор над извршењем закона од стране органа државне управе, организација, службених лица и грађана СССР-а. Прокурор „прима и разматра захтеве и жалбе у одређеном року и предузима потребне мере за заштиту права и интереса грађана". Поред других овлашћења, прокурор је ради заштите права грађана и организација овлашћен да подноси „протесте" и „представке" (19). Прокурор подноси протест против незаконитих аката управе или делатности службених лица. Протест се може поднети било органу који је издао акт или било ком другом вишем органу. Прокурор у протесту наводи који је закон или други правни акт повређен и даје предлог за поништај незаконитог акта у целини или само у оном делу који је незаконит. У протесту се органу одређује рок, који износи највише десет дана, у коме има да донесе решење по примљеном протесту, и о томе обавести прокурора.

За разлику од протеста, који интервенише по доношењу акта, представка има превентиван карактер, јер представком прокурор упозорава орговарајуће органе или партијске органе на извесне грешке тих органа које могу проузроковати повреду законитости. У представци је прокурор дужан дати образложење у коме наводи ко је проузроковао незаконитост и какве мере предлаже за отклањање последица које би настале повредом закона. Ова представка стварно има карактер предлога. По себи се разуме да је поред ових овлашћења прокурор орган кривичног гоњења, а у неопходним случајевима предузима мере за накнаду штете

(16) Н. Г. Салищева: *op. cit.*, стр. 130.

(17) Н. Г. Салищева: *op. cit.*, стр. 130—131.

(18) М. С. Строгович: *Основные вопросы советской социалистической законности*, Издательство „Наука", Москва, 1966, стр. 182—183.

(19) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 218—219.

која је проузрокована незаконитим радњама⁽²⁰⁾. Прокурор може предузимати и мере за административну или дисциплинску одговорност⁽²¹⁾.

Поред контроле рада управе путем жалбе и преко прокурора, у совјетском праву постоји и судска контрола рада управе, која првобитно није била довољно развијена⁽²²⁾. Данас се у совјетској правној литератури све више залажу за проширење надлежности судова у контроли рада управе. С друге стране, посебно се истиче да се у управној пракси осећа утицај суда, јер својим одлукама у кривичним и грађанским споровима суд већ утиче на државне органе и организације да поштују начело законитости. Поред тога, суд у извесним случајевима решава и поводом незаконитих и неправилних аката органа управе. Посебно решава по жалбама против решења управних органа којима се изричу прекршајне казне. Ова се жалба подноси суду у року од десет дана од дана достављања решења о кажњавању, и суд је дужан да донесе решење по жалби у року од десет дана⁽²³⁾. Поред тога, суд решава о споровима у вези са неправилностима око уписа или брисања из бирачких спискова или о неправилностима у вођењу матичних књига, као и поводом неправилне делатности јавних бележника и органа који врше њихову делатност⁽²⁴⁾. Суд решава још и по тужбама против незаконитих решења стамбених органа, о захтевима за излучење у поступку извршења, као и о жалбама против делатности службених лица која доносе решења⁽²⁵⁾.

И поред тога што извесна судска контрола рада управе постоји, у совјетском праву више је у примени жалба у оквиру управе. Међутим, читав низ совјетских правних теоретичара, који се залажу за ширу судску надлежност у овој контроли рада управе, с разлогом истиче да је у вези с тим у позитивном праву нужно прецизирати и правну снагу тих одлука и појачати контролу над извршењем донетих одлука. Подвлачи се да „сами судови још недовољно енергично проверавају како се извршавају од њих донете одлуке. Органи правосуђа такође нису овом питању посветили дужну пажњу“⁽²⁶⁾.

У новијој совјетској правној литератури, као и у литератури земаља народних демократија расправља се и о управном спору.

По једном гледишту, у Пољској се већ говори о „рехабилитацији“ идеје управног судства. Међутим, Ц.А. Јампољска истиче: „Мени се чини да нема никакве потребе за такву егзалтацију“⁽²⁷⁾. С друге стране, подвлачи се да „ако је реч о судској контроли делатности управе, та

(20) Административное право, *op. cit.*, стр. 215—220.

(21) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 219.

(22) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 221; В. Т. Квиткин истиче да питање судске контроле рада управе „још није довољно обрађено ни у пракси ни у правној теорији“, Квиткин, *Вопросы судебного контроля за законностью разрешения административных дел*, *Вестник Московского университета: Право*, 1967, No 2, стр. 63—69.

(23) Советское гражданское процессуальное право, под ред. проф. Юдельсона, Юридическая литература, Москва, 1965, стр. 276.

(24) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 221. Видети ближе Советское гражданское процесс. *op. cit.*, стр. 270—280.

(25) Административное право, *op. cit.*, стр. 220—222.

(26) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 222—223.

(27) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 224.

идеја ни у СССР-у ни у земљама народних демократија није била одбачена, већ се само поставља питање усавршавања форми те контроле" (28). Подвлачи се да је надзорна улога судства у контроли рада управе потврђена у „Основима грађанског судског поступка СССР-а и савезних република, у грађанскопроцесним кодексима савезних република и у извесним посебним законима који за извесне делатности предвиђају судску контролу према правилима грађанског поступка, иако ови односи потичу из управноправних односа" (29). Међутим, по општој тежњи у совјетској правној литератури за што широм судском контролом предлага се да би „ по правилу свака делатност органа управе којом се вређају било која права грађана била по жалби грађана под судском контролом. Границе и услови остварења овог принципа морали би бити тачно утврђени законом" (30).

Иако је видно изражена тежња за проширењем судске контроле рада управе, код многих совјетских правника у главном преовлађује гледиште да ово све шире увођење судске контроле никако не би смело водити посебном управном судству. Међутим, и поред тога, све се више поклања пажња расправљању о управном судству и управном спору, тако да многи ставови совјетске правне науке о овом питању постају сада јаснији. Посебну пажњу управном спору посветила је Н.Г. Салишчева у свом драгоценом раду, „Административный процесс в СССР" (изл. Юридическая литература, Москва, 1964). Н. Г. Салишчева је у овом свом раду умногоме осветлила проблем управног спора у СССР-у и пружила многе податке за све оне који се интересују за развој совјетског управног права. Она истиче да ни у царској Русији није био развијен управни спор, већ да су само за извесне посебне спорове били надлежни специјални органи управе (стр. 140, прим. под 3).

После револуције, а и данас, нема у совјетском праву посебног управног судства, већ, уколико суд врши контролу рада управе, то чине судови опште надлежности и кад је то изричито законом прописано. Противници управног спора у совјетском праву истичу за то више аргумената. Једни у управном спору виде институт буржоаске државе „који носи јако изражен класни карактер и има задатак озакоњења буржоаског терора и лишавања права радника и маскира самовољу управе" (стр. 146). За друге, гаранција социјалистичке законитости је у хармоничној сагласности појединачних интереса са општим интересима (стр. 146—147). Трећи заштиту права грађана и организација виде на првом месту у широким надзорним овлашћењима прокуратуре (стр. 147). Не тако давно, 1955. године, истицано је: „У совјетском социјалистичком праву нема места ни управном судству ни тужби за вођење управног спора" (147). Насупрот противницима управног спора, читав низ совјетских прав-

(28) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 224.

(29) М. С. Строгович: *op. cit.*, стр. 183; В. Т. Квиткин: *op. cit.*, стр. 65.

(30) М. С. Строгович: *op. cit.*, стр. 184. У истом смислу и други писци. Види В. Т. Квиткин, *op. cit.*, стр. 67. Насупрот овом гледишту, за увођење опште клаузуле којом би суд по правилу решавао по жалбама против органа управе још увек се истичу схватања да би ваљало проширити надлежност суда у контроли рада управе, али само у оним случајевима кад то закон изричито прописује. (Вид. А. М. Чечот: Судебная защита субъективных прав и интересов, *Советское государство и право*, No 8, 1967, стр. 50).

ника залагао се већ од октобарске револуције за управни спор. Извесни правници су већ у то доба у управном судству видели, уз његову нову класну садржину, и једно од неопходних средстава у борби за револуционарну законитост, једно од демократских средстава заштите права и интереса совјетских грађана (стр. 141—142). Н. Г. Салишчева наводи читав низ правника који су се залагали за управни спор, па чак и за образовање система управног судства на челу са врховним управним судом (проф. А. И. Јелистратов, 1922. године, стр. 141. и даље). У новијој совјетској правној литератури подвлачи се да поред контроле виших органа управе над актима нижих управних органа постоји и судска контрола рада управе која има „особену форму управног судства“⁽³¹⁾. Професор А. Ф. Клејнман је 1946. године одлучно тврдио да „у совјетском праву постоји управни спор“, јер извесне управноправне односе решава суд. Проф. Клејнман је иначе један од првих који се залагао за састављање управног процесуалног кодекса, који би утврдио поступак обезбеђења судске заштите по спорним управним стварима (стр. 145). За ширу надлежност судства у решавању управноправних спорова залагао се и проф. П. Е. Недбајло. У том смислу и проф. С. Ф. Кечекјан (стр. 150—151). Посебно се у најновијој правној литератури истичу као браниоци шире надлежности суда у контроли рада управе академик проф. М. С. Строгович, проф. А. Е. Лунев, А. В. Левшин, Ц. А. Јампољска, Н. Г. Салишчева, М. Г. Ађуков, Д. М. Чечот и В. Т. Квиткин. Ц. А. Јампољска, која никако није за посебно управно судство, залаже се одлучно за што ширу надлежност суда у контроли рада управе и за усавршавање свих облика ове судске контроле, подвлачећи да „уколико има више путева за решавање случајева незаконитости, тим је више демократски сам систем правних средстава“⁽³²⁾.

Н. Г. Салишчева указује да противници управног спора у совјетској правној науци полазе од гледишта да у совјетском друштву нема антагонизма између појединачног и колективног интереса и да отуда не може бити ни управног спора, „који у буржоаским државама има реакционарну улогу и служи маскирању класне неједнакости“ (стр. 148). Према Н. Г. Салишчевој овакви аргументи нису довољни. По њеном мишљењу „нико и не мисли преносити институт управног спора са његовим неправичностима из буржоаског друштва у социјалистичко. Тако би се успешно могла порицати неопходност наших судских и других државних органа. Задатак није у томе да се одмах одриче свака правна форма само зато што је она имала своје место у буржоаској држави, већ у томе да се извесни важни правни и државни институти искористе у новим условима и испуне другом класно-социјалном садржином“ (стр. 148). Н. Г. Салишчева не прихвата ни гледиште да у совјетском друштву нема антагонизма између појединачног и општег интереса. Ту се одлучно изјашњава: „Гледиште да у социјалистичком друштву не може бити никаквих противречности између интереса појединаца и државе води

(31) Б. Р. Левин: Роль суда в обеспечении социалистической законности в советском государственном управлении, Свердловск, 1944, стр. 428—429, 430, цитирано према наведеном раду Н. Г. Салишчеве, стр. 144—145.

(32) Ц. А. Ямпольская: *op. cit.*, стр. 223—224.

заборављању проблема заштите субјективних права грађана у једној од важнијих области државне делатности, у извршно-наредбодавној. На тај начин искључена је било која иницијатива самог грађанина за заштиту његових права (стр. 149). Н. Г. Салишчева поставља питање да ли је исправно одрицати управни спор и одговара одлучно: „Наравно, не” (стр. 149). Она даље истиче да елементи управног судства постоје у совјетском праву, и то у оквиру судова опште надлежности. Против је посебних управних судова, али истиче потребу да судски кадрови који решавају управне односе морају бити и посебно квалификовани, односно спремијализовани. Н. Г. Салишчева, као и Ц. А. Јампољска, истиче да се најбоље могу заштитити права грађана правилним коришћењем свих правних путева за заштиту права. „У једном случају, проузроковани спор решава хијерархијски непосредно виши државни орган, у другом, посебно образован извршно-наредбодавни орган, а у трећем суд... Уколико је темељнија и свестранија контрола делатности управног апарата... тим ће боље органи управе испуњавати постављене задатке” (стр. 156—157). Н. Г. Салишчева није за посебно управно судство, али се одлучно изјашњава за управни спор и закључује: „Управни спор се у СССР-у јавља као једно од важнијих средстава за заштиту субјективних права совјетских грађана. Овај спор има све услове за даљи развој и усавршавање” (стр. 156).

Из овог сажетог прегледа може се уочити тежња совјетске правне науке за ширењем надлежности суда у контроли рада управе. Стога је природно што је новија совјетска наука управног права посветила пажњу и проблемима управног поступка и управног спора. Овај развој иде упоредо са совјетским схватањем да се совјетска држава од државе диктатуре пролетаријата преображава у општенародну државу, државу читавог народа⁽³³⁾. Тим пре се управа мора све више подвргавати праву, а грађанима пружити правна средства којима ће и штитити своја права и обезбедити да органи управе поштују начело законитости.

По себи се разуме да и у совјетском праву, као и у праву сваке друге државе, није довољно предвидети позитивним правом одређена правна средства за заштиту субјективних права грађана и радних организација, већ ова заштита законитости зависи од услова под којима се ова правна средства могу користити, да ли се одлуке надзорних органа — судских или других органа са судским овлашћењима — који врше контролу рада управе извршавају и, најзад, да ли службена лица управних органа одговарају ако не изврше одлуке, односно не поступе по правном схватању одговарајућих судских надзорних органа.

Д. Б. Денковић

РЕЗЮМЕ

Заштита субјективних прав в советском административном праве

Автор подчеркивает растущий интерес в литературе по вопросам советского административного права к защите субъективных прав граждан и организаций. Приводит предусмотренные в советском администра-

⁽³³⁾ Ц. А. Ямпольская: Общественные организации и развитие социалистической государственности, Юридическая литература, Москва, 1965, стр. 6.

тивном праве средства для охраны указанных прав. Обращает на себя внимание отсутствие строгого порядка кассационного обжалования в административном процессе. Стороны могут обратиться с жалобой к разным инстанциям, поскольку это законом допустимо. Приводятся критические высказывания в советской юридической литературе в пользу введения двух инстанций по разрешению административно-правовых споров. Кроме жалоб, с которыми в административном процессе обращаются стороны, в советском праве прокурору предоставляется право общего надзора над осуществлением законности. Прокурор в целях защиты прав граждан имеет право принести „протест“ по поводу нарушения применения закона со стороны органов управления и их должностных лиц, подавая его или органу, действия которого обжалуются, или же какому-либо другому вышестоящему органу. „Представление“ носит превентивный характер, ибо им прокурор обращает внимание соответствующих органов или партийных органов на допущенные ошибки, могущие вызвать нарушение законности. Наряду с прокурорским надзором в советском праве существует и судебный надзор над деятельностью органов управления, в первое время не имевший большого применения. По позитивному праву суд решает только в предусмотренных законом случаях вынесения органами управления незаконных и неправильных актов. В новейшей советской юридической литературе все сильнее раздаются голоса в пользу судебного надзора над действиями органов управления. Автор указывает, что советская юридическая литература единодушно высказывается против введения специальных судебных установлений для споров по делам управления и отстает передачу решений данных споров на рассмотрение судов общей компетенции. Автором особо подчеркивается, что советские теоретики первыми приступили к рассмотрению административно-правовых споров и дали обзор специфичного развития споров по делам управления в советском праве.

S U M M A R Y

Protection of Subjective Rights in the Soviet Administrative Law

The author stresses the increasing interest in the literature in the field of Soviet administrative law for the protection of subjective rights of citizens and organizations. He cites the legal means for the protection of those rights existing in the Soviet administrative law. It is characteristic that the rigid, two instance control is not introduced as he regular system in the administrative procedure, but, if not excluded by law, the party may appeal to different instances. Critical views of the Soviet juristic literature are stated that plead for the introduction of the two instance deciding in the administrative procedure. In addition to appeal made by the party, procurator performs in the Soviet law the general control over implementation of law. Procurator is authorized, for the sake of protecting citizens's rights, to lodge a "protest" against unlawful decision of administrators or activities of official persons, either to the organ that issued the legal act, or to any other higher organ. The character of the "appeal" is preventive because procurator warns the concerned organs or party organs of the mistakes that might cause violation of legality. In addition to this control, there is in the Soviet law judicial review of the activities of the administration, which was not originally developed. Under the subjective law the court adjudicates only in cases provisioned by law, when unlawful and irregular decisions of administration are involved. Later the Soviet juristic literature pleaded for the judicial review of the activities of administration. The author states that the Soviet juristic literature is unanimously against introducing of the

special administrative judicature, and insisted that such disputes should be decided by the courts of general jurisdiction. The author particularly mentions the Soviet juristic theoreticians who first started the discussion on administrative disputes and gave a survey of the specific development of administrative litigation in the Soviet law.

R É S U M É

La protection des droits subjectifs dans le droit administratif soviétique

L'auteur met en évidence l'intérêt de plus en plus grand que la littérature du droit administratif soviétique a consacré à la protection des droits subjectifs des citoyens et des organisations. Il a exposé les voies juridiques pour la protection de ces droits qui existent dans le droit administratif soviétique. Il est caractéristique que l'on n'a pas introduit comme système normal le contrôle sévère à deux instances dans la procédure administrative mais, pour autant qu'il n'en est pas prohibé par la loi, la partie peut porter recours à des instances différentes. Dans ce travail sont exposées les vues critiques de la littérature juridique soviétique qui plaident pour l'introduction des règlements à deux instances dans la procédure administrative. Outre le recours qui est porté dans la procédure administrative par les parties, dans le droit soviétique le Procureur exerce le contrôle général sur l'exécution de la loi. Dans le but de protéger les droits des citoyens le Procureur est autorisé d'élever «la protestation» contre les actes illégaux de l'administration ou l'activité des personnes officielles soit auprès de l'organe qui a délivré l'acte juridique soit auprès d'un organe supérieur. «La demande» a un caractère préventif car par son intermédiaire le Procureur attire l'attention des organes correspondants ou des organes du parti sur les fautes qui peuvent causer la violation de la légalité. A part ce contrôle dans le droit soviétique existe aussi le contrôle juridictionnel de l'activité de l'administration qui au début n'a pas été développé. D'après le droit positif le tribunal statue seulement dans les cas déterminé par la loi à l'occasion des actes illégaux et irréguliers des organes de l'administration. Dans la littérature soviétique la plus récente on préconise de plus en plus le contrôle juridictionnel de l'activité de l'administration. L'auteur a exposé que la littérature juridique soviétique s'est prononcée à l'unanimité contre l'introduction d'une justice administrative spéciale et elle recommande que ces contentieux soient réglés par les tribunaux civils. L'auteur relève particulièrement l'importance des travaux des théoriciens juridiques soviétiques qui ont traité les premiers la question du contentieux administratif et qui ont présenté un tableau du développement spécifique du contentieux administratif dans le droit soviétique.

ЈАВНО И ПРИВАТНО ПРАВО У СОЦИЈАЛИЗМУ(*)

1. Једно од питања које се поставило и поставља пред правну науку социјалистичких земаља од првих дана њихове појаве до данас јесте питање да ли може и да ли постоји потреба да се правни систем социјалистичког друштва дели на јавно и приватно право или ову традиционалну поделу, која вуче своје корене из античког Рима, треба одбацити као неспојиву са социјалистичким друштвом.

На постављено питање различито се одговарало и одговара, и то каткад не само у појединим социјалистичким земљама него и у једној истој социјалистичкој земљи у разним фазама њеног развитка. Најзначајнија су у том погледу становишта правне науке и праксе Совјетског Савеза и Југославије. Јер, с једне стране, Совјетски Савез је вршио и данас врши својим постојањем, својом праксом и својом науком одређен утицај на друге социјалистичке земље, па је тај утицај осетан и у вези с расправљањем питања деобе права на јавно и приватно право. Поред тога, совјетска правна наука је у току расправљања о овом питању истакла разлоге за одређене ставове, који се не би смели заобићи ако се жели да води аргументована дискусија. С друге стране, Југославија је напустила планско-административан пут изградње социјализма и определила се за социјалистичко самоуправно друштво са робно-новчаним начином привређивања на бази друштвене својине на средствима и оруђима за производњу. То се, разумљиво, одразило и одражава се на схватање и праксу у вези с многим проблемима, па и у вези с проблемом поделе социјалистичког правног система на јавно и приватно право.

Имајући у виду тренутак кад се одиграла октобарска револуција, у којој је социјализам рођен као систем, потребно је нагласити да период од педесет година који нас дели од ње није довољно дуг са становишта развоја једног друштвеног система, да би се у потпуности могла да сагледају и реше поједина сложена питања, међу која спада и проблем поделе социјалистичког права на јавно и приватно право. Ипак, пређени период омогућава да се сумира теорија и пракса социјализма поводом овог питања и уоче основне тенденције у вези с његовим постављањем и решавањем.

У овом раду нећемо улазити у детаље питања теорије и праксе поводом поделе правног система на јавно и приватно право у Совјетском Савезу и социјалистичкој Југославији, и то из два разлога. Прво, то нам онемогућава приличан достатак изворне совјетске литературе, нарочито за период од 1920. до 1945. године. Друго, сврха излагања није детаљно обавештавање о развоју дискусије и праксе у вези с питањем

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор, 24—28. октобар 1967.

поделе социјалистичког права на јавно и приватно право, него уочавање основних ставова и тенденција који поводом овог питања постоје. Тако постављен задатак може у основи бити остварен и на темељу литературе која нам је била доступна, с тим што је узета у обзир и прећена социјалистичка друштвена пракса, чије су основне карактеристике познате.

2. Када се после окончања октобарске револуције поставио у совјетској правној науци проблем поделе совјетског права на јавно и приватно право, у правној теорији буржоаских земаља су се већ била јавила мишљења појединих познатих правника да би деобу права на јавно и приватно право требало одбацити као нешто што је превазиђено друштвеним развојем (1). На такав став је ове правнике особито навело све чешће и све јаче мешање државе у области живота које су се традиционално сматрале доменом приватног права (на пример, у област својине и област закупних односа).

Одбацивање поделе права на јавно и приватно право од стране познатих правника у буржоаским земљама није могло да остане без утицаја на схватање совјетских правника, бар не у првим годинама непосредно после Револуције, тим пре што су нова струјања у оквиру буржоаског друштва, по неким елементима, изгледала напредна. Поред разлога за одбацивање поделе права на јавно и приватно право на које су указивали правници у буржоаским земљама, неки совјетски правници су за такав став видели разлог више у јачој и широкој интервенцији совјетске државе у односу на поједине буржоаске државе у области које су иначе спадале у домен приватног права, пре свега у области привреде у којој је совјетска држава не само повремено интервенисала него је постала главни привредник преузимањем претежног дела средстава и оруђа за привредну активност.

Имајући све ово у виду, А. Г. Гојхбарг, на пример, пише:

„Диоба права на јавно и приватно право није никада успјела јуристима, а у садашње вријеме се признаје само међу најзаосталијим, међу њима и нашим јуристима“ (2).

Међутим, поред правника који признају или негирају поделу совјетског социјалистичког права на јавно и приватно право на темељу посматрања појавних облика живота новостворене совјетске државе, дајући превагу новим или старим, али још увек постојећим облицима, јављају се у првој деценији после Октобра и научници који постављају и обрађују питања која се тичу суштине права као друштвене појаве. Они чине озбиљне напоре да уведу у област проучавања права марксистички поглед на свет и марксистичку дијалектику и да објасне како ново социјалистичко право тако и право уопште. При томе се не сукобљавају само с представницима буржоаске правне мисли, и позитивистима и догматичарима у својој средини, него воде и међусобне научне полемике. Међу њима се нарочито истицао Јевгениј Брониславович Пашуканис. Он

(1) Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 2e éd., t. I, Paris, 1921, p. 522—550; 3e éd., Paris, 1927, p. 630—613.

(2) J. Б. Пашуканис, *Општа теорија права и марксизам*, превео с трећег руског издања Љубомир Тадић, изд. „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1958, стр. 116.

се, између осталог, дотицао и поделе права на јавно и приватно, и то како права уопште тако и права у социјалистичком друштву, имајући, разуме се, у виду Совјетски Савез. Критикујући А. Г. Гојхбарга у вези с овим проблемом, Пашуканис пише:

„Разлози А. Г. Гојхбарга се заснивају на представи као да укажане апстракције — јавно и приватно право — нису плод историјског развитка, него су напросто измишљене од јуриста. Међутим, сама ова супротност јесте најкарактеристичније својство правне форме као такве. Подјела права на јавно и приватно карактеристише ову форму како са логичке тако и са историјске стране. Проглашавајући ову супротност просто непостојећом ми се никуколико не уздижемо изнад „заосталих” правника практичара, него ћемо, напротив, бити принуђени да се служимо оним истим формално-схоластичким дефиницијама са којима они оперишу”⁽³⁾.

Пашуканис сматра, ослањајући се на научна достигнућа класика марксизма и развијајући их даље, да подела права на јавно и приватно право има друштвену основу у робно-новчаној привреди⁽⁴⁾, да приватно право као област права регулише егонистичке интересе изолованих произвођача роба, које међусобно повезује тржиште, а јавно право регулише опште, апстрактне интересе произвођача роба у сфери њихове политичке организације⁽⁵⁾, да се не може повући оштра граница између јавног и приватног права због тога што се не може повући оштра граница између индивидуалних и општих интереса произвођача роба⁽⁶⁾, да подела права на јавно и приватно право не постоји у друштвима у којима робно-новчана привреда није развијена (у феудалном и старом патријархалном друштву)⁽⁷⁾, најзад, да поделе права на јавно и приватно право може одумрети само са одумирањем робно-новчане привреде и њеном заменом планском натуралном привредом⁽⁸⁾.

Под робно-новчаном привредом се у време Пашуканиса, а и у току тридесетак година касније, имала у виду углавном робна привреда као реликт буржоаског друштва и претходних друштвено-економских формација⁽⁹⁾. Потискивањем ове привреде од стране административно-планске привреде, која се по владајућем схватању једино сматрала социјалистичком и која је у доба Пашуканисових разматрања била тек у зачетку али ипак постојећа, сужавала се реална друштвено-економска основа на којој је почивала подела права на јавно и приватно. Потискивање робне привреде требало би временом да се заврши њеним одумирањем, а то би у области надградње имало за последицу одумирање поделе права на јавно и приватно право, па и одумирање права уопште⁽¹⁰⁾. У

(3) Дело нав. под 2), стр. 117.

(4) Дело нав. под 2), стр. 56—59, 107.

(5) Дело нав. под 2), стр. 113—117.

(6) Дело нав. под 2), стр. 114—115.

(7) Дело нав. под 2), стр. 72—73, 106, 145.

(8) Дело нав. под 2), стр. 93—94, 115, 139—142.

(9) Др Александар Вашић, Узроци робне производње у социјализму, Научна књига, Београд, 1966, стр. 3—11.

(10) В. примедбу 8).

време кад је Пашуканис износио своја разматрања, као и у деценијама које су следиле, није се рачунало с могућношћу развоја социјализма на бази робно-новчаног начина привређивања чија би основа била друштвена својина на средствима и оруђима за производњу, а с том могућношћу се у већини социјалистичких земаља тек од пре неколико година озбиљно рачуна⁽¹¹⁾.

Почев од 1929. године административно-планска привреда се у Со-вјетском Савезу развија нагло. Завршен је период НЕП-а (Нове економске политике) у коме се, с једне стране, стварао и организовао социјалистички сектор привреде, а с друге стране, одржало и чак развијало приватно привређивање. Административно-планско привређивање је довело до административног регулисања многих других области живота, а то је повукло за собом потискивање раније постојећег либерализма у погледу научног третирања појединих проблема, па и проблема деобе права на јавно и приватно право. Пашуканис и многи други правници, као и њихова учења, најпре су потиснути, а потом 1937. године, друштвено јавно осуђени⁽¹²⁾. А. Вишински, јавни тужилац СССР, иступио је са формулом да се совјетско социјалистичко право не може да дели на јавно и приватно право, већ да може и треба да се дели на гране права⁽¹³⁾. Ова теза се, кад је реч о класификацији совјетског права, одржала до данас у совјетским расправама и уџбеницима, и то у основи са истим аргументима које је својевремено истакао А. Вишински⁽¹⁴⁾.

Према совјетској правној теорији социјалистички правни систем не може да се дели на јавно и приватно право из ових разлога:

Прво, подела права на јавно и приватно право је својствена друштву које почива на приватној својини на средствима и оруђима за производњу. У вези с тим наводи се овај Марксов цитат:

„Приватно право се развија у исто време са приватном својином из распадања природно пониклог устројства заједнице. У Римљана развитак приватне својине и приватног права остаде без даљих индустријских и трговачких последица, зато што целокупан њихов начин производње остаде исти. За модерне народе, у којих је фе-

(11) Дело нав. под 9), стр. 9—21.

(12) А. Вишински, Стање на правном фронту, *Совјетска држава*, 3—4, 1937, стр. 29—51 (на руском).

(13) А. Вишински, XVIII конгрес СКП(б) и задани науке социјалистичког права, *Совјетска држава и право*, 3, 1939, стр. 1—26 (на руском).

(14) В. на пример, М. Аржанов, О принципима изградње система совјетског социјалистичког права, *Совјетска држава и право*, 3, 1939, стр. 26—35 (на руском); М. С. Строгович, Принципи система совјетског социјалистичког права, *Известија Академије наука СССР, одељење економике и права*, 2, 1946, стр. 81—98, (на руском); С. Ф. Кечекјан, О систему совјетског социјалистичког права, *Совјетска држава и право*, 2, 1946, стр. 41—50 (на руском); М. М. Агарков — Д. М. Генкин, Совјетско грађанско право, превод: Др Александар Соловјев, Др Радомир Лукин и Владимир Хигров, књ. I, Научна књига, Београд, 1948, стр. 1—5; А. И. Денисов, Основи марксистичко-лењинистичке теорије државе и права, изд. Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949, стр. 363—367; М. П. Карева, Теорија државе и права, Москва, 1949, стр. 436—442 (на руском); М. П. Карева и Г. И. Федкин, Теорија државе и права, Москва, 1955, стр. 432 (на руском); Н. Г. Александров, Основи теорије државе и права, Москва, 1963, стр. 488—490 (на руском); К. А. Мокичев, Теорија државе и права, Москва, 1965, стр. 409—411 (на руском); С. Н. Братус и Н. С. Самошченко, Општа теорија совјетског права, Москва, 1966, стр. 321, (на руском).

уџаално устројство разорено индустријом и трговином, почињала је са настанком приватне својине и приватног права једна нова фаза, која се показала способном за даљи развој. Први пак град који је развио шируку поморску трговину, Амалфи, изградио је поморско право. Чим су индустрија и трговина, пре свега у Италији а затим и у другим земљама, даље развиле приватну својину, одмах је већ формулисано римско приватно право поново усвојено и добило силу ауторитета. Кад је касније буржоазија себи прибавила тако много моћи да су владари узимали на себе интересе буржоазије, да би помоћу ње оборили феудално племство, поче у свим земљама — у Француској у XVI веку — стварни развитак права, који је у свим земљама, осим Енглеске, полазио од римског кодекска као основе. Али и у Енглеској ради даљег развитака приватног права (посебно што се тиче покретне својине) мораху се усвојити римске правне основе" (15).

С обзиром да социјалистичко друштво почива на друштвеној а не на приватној својини на средствима и оруђима за производњу, то је, с нестанком приватне својине, нестало основне претпоставке за поделу социјалистичког права на јавно и приватно право.

Друго, мада је деоба права на јавно и приватно право веома стара класификација, још ни до данас нису пронађени критеријуми на основу којих би се могло извршити разграничење између ове две области права. Имајући у виду и ову чињеницу, буржоаска правна наука најновијег периода напушта деобу права на јавно и приватно. Као логичан закључак се намеће да то треба тим пре да учини социјалистичка правна наука.

Треће, буржоаска правна наука подржава, као владајућу, концепцију о деоби права на јавно и приватно право зато што жели да прикрије експлоататорски карактер буржоаског права. А то се управо постиже приказивањем јавног права као средства заштите општих, друштвених интереса, док у ствари буржоаско јавно право „није ништа друго до приватно право, тј. право приватних власника“ (16).

Четврто, у буржоаском друштву постоји разлика и супротност између општих, друштвених, и појединачних интереса, па је, према томе, подела буржоаског права на јавно и приватно право последица постојања и непомирљивости ових интереса. Напротив, у социјалистичком друштву у принципу нема антагонизма између друштвених и појединачних интереса, па према томе ни разлога за деобу социјалистичког права на јавно и приватно право. У вези с тим се наводи следећа мисао Ј. В. Стаљина:

„Непомирљивог сукоба између индивидуе и колектива, између интереса поједине личности и интереса колектива, нема, не мора бити. Њега не мора бити, јер колективизам, социјализам не одриче, него сједињава индивидуалне интересе с интересима колектива. Социјализам не може пренебрегавати индивидуалне интересе. Најпуније задовољење личних интереса може дати само социјалистичко друштво. Више од тога — социјалистичко друштво представља једину

(15) К. Маркс-Ф. Енгелс, Немачка идеологија, I књига, Култура, Београд, 1964, стр. 67—68.

(16) А. Вишински, дело нав. под (13), стр. 24.

чврсту гаранцију заштите интереса појединаца. У том смислу нема непомирљивог сукоба између „индивидуализма“ и „социјализма“ (17).

Пето, подела права на јавно и приватно право одговора буржоаском друштву у коме доминирају капиталистички друштвени односи. Међутим, у Совјетском Савезу су капиталистички односи ликвидирани. Тиме је нестало друштвене класно-експлоататорске основе за деобу совјетског социјалистичког права на јавно и приватно право.

Најзад, као аргумент да у совјетском друштву не може бити реч о деоби правног система на јавно и приватно право, наводе се извесни Лењинови ставови, а нарочито писмо народном комесару за правосудје Курскоме из фебруара 1922. године, које гласи:

„Ми не признајемо ништа „приватно“, за нас је све у области привреде јавноправно, а не приватно. Ми допуштамо само државни капитализам... Стога, проширити државну интервенцију у „приватно-правне“ односе, проширити право државе да укида „приватне“ уговоре, примењивати на „грађанско-правне односе“ не *corpus iuris germani*, већ нашу револуционарну свест, показивати систематски, истрајно низом узорних процеса како треба радити паметно и с енергијом“ (18).

Одбацујући деобу права на јавно и приватно право, совјетска правна теорија заузима став да је совјетско право јединствено. Она признаје само могућност и потребу деобе совјетског права на гране права према предмету регулисања, подразумевајући под предметом регулисања друштвене односе појединих области живота. Сходно томе, грађанско право, које по совјетској концепцији обухвата све области права које у буржоаском друштву спадају у приватно право, представља само једну од грана права у правном систему СССР. Међутим, у новије време се даје значај и методу регулисања као критеријуму за деобу совјетског правног система на гране права, али ипак као критеријум примат има предмет регулисања.

Јединственост совјетског права произилази, по учењу совјетске правне теорије, из: диктатуре радничке класе, јединствене државне политике, руководеће улоге комунистичке партије, плана као основе привредног живота и друштвене социјалистичке својине као економске основе совјетског уређења; (19).

Али, мада је по општем мишљењу совјетских правника совјетско право јединствено, ипак се поставља питање каква је његова правна природа, је ли оно као јединствено право јавно или приватно или има неко друго својство?

Неко време сматрало се да је совјетско право јавно право, али не јавно право у буржоаском смислу, него јавно право на нов начин, на начин који одговара социјалистичком друштву.

(17) Наведено према М. С. Строговичу, Принципи система совјетског социјалистичког права, *Известија Академије наука СССР, одељење економике и права*, 2, 1946, стр. 96—97, (на руском).

(18) Лењин, Соч., том XXIX, писма 1911—1922, Москва, 1933, стр. 419 (на руском).

(19) В. на пример, М. С. Строгович, Принципи система совјетског социјалистичког права, *Известија Академије наука СССР, одељење економике и права*, 2, 1946, стр. 83 (на руском).

Касније, истичући више или мање јасно идеју да је совјетско право јавно право, совјетски правници упућују у исто време оштре замерке оних који сматрају да је совјетско јавно право апсорбовало приватно право и тиме уништило личну слободу и друга права грађана. О томе, на пример, М. С. Строгович каже:

„Схватање јавног права као искључиве сфере владавине, принуде, потчињавања — нема било каквих основа да се преноси у совјетско право. У совјетском социјалистичком праву налазе свој израз друштвени интереси социјалистичког друштва — и политички и економски. У совјетском социјалистичком праву налази свој израз власт, владавина, принуда, јер је држава диктатуре радничке класе дужна да оствари принуду у погледу оних односа који нарушавају социјалистички правни поредак, који посежу на социјалистички систем привреде, који слабе моћ и снагу совјетског уређења. У совјетском социјалистичком праву налазе свој израз такође права и интереси грађана Совјетског Савеза, њихова слобода, њихова занимања, обезбеђење развика њихових снага и способности, јер смо социјалистичко друштво, вели друг Стаљин, успоставили не за гушење личне слободе, него зато да би „човекова личност осећала себе стварно слободном“. И то налази своје остваривање у свим гранама совјетског права а пре свега у оним гранама које буржоаски правници третирају као јавно право (државно и административно право). Совјетски грађани нису „поданици“, нису објекти њима туђег апарата државног насиља, него учесници државне делатности у свим областима социјалистичке изградње.

„Ако је тако — онда у социјалистичком друштву отпада основа за деобу права на приватно и јавно — и то не зато што јавно право „гута“ приватно право, него зато што се сами критеријуми јавног и приватног права појављују као неприменљиви. У совјетској социјалистичкој држави не постоји подела права на приватно и јавно зато што не постоји не само приватно право као израз односа приватне својине, него не постоји ни јавно право у његовом традиционалном значају.

„На тај начин, у совјетском праву искључено је његово дељење на јавно и приватно не путем проглашења приватног права јавним, него путем испуњавања свега права једном социјалистичком садржином. У совјетском праву не постоји „приватно“ право, тј. право које изражава односе приватне својине. Но грађанско право, које регулише међусобне имовинске односе грађана, односе грађана с државним и друштвеним организацијама и међусобне односе државних и друштвених организација, заузима у совјетском праву самостално место и веома је важна грана права. Одривање дељења права на приватно и јавно не негира постојање грађанског права, које се карактерише аутономном делатношћу субјеката грађанско-правних односа, при очувању контролне и регулирајуће државне власти. Личност совјетског грађанина и његова права, а међу

њима и имовинска права, заштићени су совјетском државом и правом, а то се постиже свим гранама социјалистичког права — и државним и административним, и грађанским правом⁽²⁰⁾.

У новије време сматра се да совјетско право није ни јавно ни приватно него јединствено социјалистичко право.

Одричући деобу совјетског права на јавно и приватно право и истичући његову јединственост, совјетска правна наука је истакла схватање које се у правној науци одржало до данас. Колико је оно тачно, тј. у којој мери одговара стварности социјалистичког друштва, остаје да се тек утврди.

3. У погледу деобе права на јавно и приватно право, правна теорија социјалистичке Југославије је била, особито у првим годинама, под снажним утицајем совјетске правне науке, а изванредан њен утицај се осећа још и данас. Било да се опредељивала за могућност деобе права на јавно и приватно право било да је негирала ову деобу, југословенска правна наука је непосредно по стварању Југославије као социјалистичке заједнице истицала аргументе које је већ била формулисала совјетска правна наука. Тако, др Радомир Лукић, расправљајући 1946. године о питању деобе југословенског права на јавно и приватно право, каже:

„Поставља се питање специјално за наше позитивно право да ли се може поделити на јавно и приватно. Ако је разлог за укидање ове поделе у совјетском праву то што у совјетском праву не постоји приватна својина на средствима производње, па према томе ни супротност између општих и приватних интереса, онда, пошто код нас таква својина постоји, требало би логично закључити да је оправдана и подела на јавно и приватно право код нас. Међутим, при томе треба водити рачуна о одредбама нашег Устава...“ По њему „држава је овлашћена да супротност између приватних и јавних интереса, која потиче из постојања приватне својине на средствима за производњу, сузбија дајући превагу општим, јавним интересима. С друге стране, треба такође имати у виду да и наше право, као и совјетско, обезбеђује и интересе појединаца у својим уставноправним прописима... Исто тако као и у социјалистичком праву, и у нашем праву у својим односима према државној власти грађанин није само објект те власти него и субјект, он је сам учесник власти, јер власт припада народу. Он као и у совјетском праву врши контролу над радом власти. И код нас постоји, као и у совјетском праву, одговорност народних посланика пред бирачима... И у области уставног права, које је типично „јавно право“, грађани по нашем праву имају слободу, тј. не морају без обзира на своју вољу да врше правне норме. Нпр. могу, али не морају да гласају. „Према томе, водећи рачуна о читавом низу сличности између нашег и совјетског права, где је ова подела одбачена, може се закључити да у нашем праву, уколико се можда ова подела не може сас-

(20) В. дело нав. под 19), стр. 96.

внм одбацити као у совјетском праву, зато што постоји приватна својина над средствима за производњу, ипак она не би била тако оправдана као у буржоаском праву“⁽²¹⁾.

Уколико је, с једне стране, у југословенском социјалистичком друштву приватна својина више подруштвљавана, а с друге стране, јачало увођење административно-планског начина привређивања, утолико је у југословенској правној теорији преовлађивало схватање да је југословенско право јединствено и да се не може делити на јавно и приватно право⁽²²⁾.

Истичући јединство југословенског права и одбацујући његову деобу на јавно и приватно право, југословенска правна теорија је, као и совјетска, истицала потребу деобе правног система на гране права према предмету регулација, у смислу одређене врсте друштвених односа, као основном критеријуму⁽²³⁾.

Прихватајући и бранећи концепцију о јединствености југословенског правног система у смислу немогућности деобе на јавно и приватно право, југословенска теорија је прихватила и најновију совјетску концепцију о правној природи социјалистичког права. Тако, Ј. Борђевић 1950. године пише: „Наше право узето у целини, својим општим начелима, није ни полуприватно, ни полујавно, ни само јавно. Оно је јединствен систем социјалистичког права“⁽²⁴⁾. То мишљење деле и други писци⁽²⁵⁾.

Насупрот владајућем схватању о јединствености југословенског социјалистичког права и његовој недељивости на јавно и приватно право, чули су се, још почев од 1950. године, гласови да деоба права на јавно и приватно није неспојива са социјалистичким правним системом, већ да је и њему својствена у одређеној мери. Такво схватање су непосредно изнели др А. Гамс, др Н. Стјепановић и др М. Бартош, а посредно, али ипак јасно, др Р. Леградић⁽²⁶⁾.

(21) Енциклопедија права, белешке по предавањима... држаним у школској 1945/46. години, издање Одбора за објављивање предавања на Правном факултету у Београду, 1946, стр. 102—104.

(22) В. на пример, др Јован Борђевић, Прилог питању система социјалистичког права ФНРЈ, реферат на Трећој интерфакултетској конференцији правних факултета која је одржана 1950. године у Београду, Архив за правне и друштвене науке, 1950, стр. 20—24; Материјал пленума Треће интерфакултетске конференције правних факултета, Систем социјалистичког права ФНРЈ, дискусија: доцента др Р. Лукића, стр. 111—115, проф. др Б. Благојевић, стр. 117—118, проф. Бајића, стр. 119—120, завршна реч референта проф. Ј. Борђевића, стр. 120—122; Др Радомир Лукић, Материјал за изучавање теорије државе и права, II део: теорија права, Научна књига, Београд, 1952, стр. 173; Теорија државе и права, II; теорија права, Научна књига, Београд, 1954, стр. 258; Војислав Спаић, Увод у грађанско право, Свјетлост, Сарајево, 1950, стр. 12—13; Основи грађанског права, општи део, изд. „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1957, стр. 58; Јуриј Штемпихар, Цивилно право, I; Osnutak splošnega dela, Аљбана, 1951, стр. 3—5.

(23) В. на пример, дела нав. под 22).

(24) В. дело нав. под 22), стр. 24.

(25) В. на пример, др Војислав Спаић, Основи грађанског права, општи део, изд. „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1957, стр. 58; исто дело, изд. 1961, стр. 58.

(26) В. схватања др А. Гамса, др Н. Стјепановића и др Р. Леградића у часопису *Архив за правне и друштвене науке*, 1950, изнета у оквиру дискусије о систему социјалистичког права ФНРЈ, стр. 115—118. Др М. Бартош је изнео своје схватање о јавном и приватном праву у делу: *Увод у право*, стенографске белешке са предавања на Новинарској и дипломатској високој школи, штампано као скрипта, Београд, 1950, стр. 317—336.

По мишљењу др А. Гамса и др Р. Леградића, грађанско односно приватно и јавно право постоје у друштву у коме постоји робно-новчана привреда и у мери у којој ова привреда постоји. Сходно томе, они постоје и у социјалистичком друштву. Ову тезу су они нешто више развили у својим каснијим делима (27). Штавише, др Р. Леградић је још 1950. године у основи тврдио да у социјализму робно-новчана привреда не само постоји него се проширује чак и кад је ликвидирана приватна својина на средствима и оруђима за производњу и претворена у друштвену својину, дакле пре него што је југословенска економска теорија напустила концепцију о робно-новчаним односима у социјализму као реликту прошлости и, почев од 1951. године, почела да заузима становиште да је робно-новчано привређивање спојиво са социјалистичким друштвом и социјалистичким сектором привреде (28).

Др Н. Стјепановић је такође 1950. године заузео став, полазећи од метода правног регулисања, да у оквиру југословенског социјалистичког права постоји као појава оно што се зове јавно и приватно право, а „друго је питање да ли ће се оно звати јавно или приватно...“ (29).

И др М. Бартош се исте године изјаснио за то да у југословенском и совјетском праву постоје јавно и приватно право, критикујући у исто време совјетску правну теорију која то негира:

„У Совјетском Савезу се полази од тога што је основ грађанског права приватна својина и пошто је приватна својина уништена на средствима производње, то је према томе нестала база приватног права. Међутим, остаци тог права још увек постоје. Како ми признајемо да још нисмо уништили приватну својину, то још не можемо говорити да смо превазишли потпуно степен приватног права. Не треба крити истину ствари, треба их показати онакве какве су. Ми имамо приватно право са социјалистичким тенденцијама. Те тенденције се сваки дан све више и више остварују. Приватно право ишчезнуће и претвориће се у социјалистичко право онда кад по закону претварања квантитета у квалитет буде се нагомилало толико остварених социјалистичких тенденција да се мења карактер целог социјалистичког права... Наше је мишљење да по анализи ствари ни у Совјетском Савезу грађанско право није у потпуности изгубило везу са приватним правом, јер и тамо у неким односима још увек постоје заостаци приватног права, на пример: постоји наслеђе које нема социјалистичку функцију, јер је наслеђе у принципу антисоцијалистичка функција“ (30).

(27) В. на пример, Др А. Гамс, Увод и грађанско право општи део, Научна књига, Београд, 1952, стр. 92—93; исто дело, друго издање, Београд, 1956, стр. 98—99; исто дело, треће издање, Београд, 1959, стр. 68—69; исто дело, пето издање, Београд, 1963, стр. 39—40; Др Р. Леградић, Теорија стварног права и стварно право ФНРЈ, Скопје, 1957, стр. 70—71.

(28) В. др Р. Леградић, часопис нав. под 26), стр. 115; наведену литературу и изложен историјат економске мисли о робно-новчаној привреди у Југославији у књизи др Александра Вацнића, Узроци робне производње у социјализму, Научна књига, Београд, 1966, стр. 14—21.

(29) В. часопис нав. под 26), стр. 118.

(30) В. дело нав. под 26), стр. 333—334.

Као што се види, др М. Бартош везује постојање приватног права за постојање приватне својине и других несоцијалистичких појава и сматра да у савременом социјалистичком друштву ове појаве још нису ишчезле.

Схватање др М. Бартоша је касније прихватио др Михаило Ступар⁽³¹⁾.

Под утицајем економских промена у смислу подстицања и оживљавања робно-новчане привреде а с њом и извесног оживљавања приватне привредне иницијативе, напуштања административно-планског начина привређивања, демократизације југословенског друштва уопште а првенствено путем увођења самоуправљања и друштвеног управљања у радним организацијама, неки писци, који су раније заузимали став о недељивости југословенског социјалистичког правног система на јавно и приватно право, мењају мишљење, истичући да ова подела постоји. Тако, др Р. Лукић, почев од 1957. године, говори о постојању јавног и приватног права у оквиру југословенског социјалистичког права, иако се, по њему, разлика између ове две области „све више брише“ услед ограничавања и елиминације приватне својине и приватне иницијативе⁽³²⁾. Ово схватање је др Р. Лукић задржао и у својим каснијим делима⁽³³⁾.

Као што се из изложеног види, све већи број научних радника у области правне науке прикључује се становишту да се југословенско социјалистичко право, па и социјалистичко право уопште, може делити на јавно и приватно право. Додуше, основ те деобе је често различит од писца до писца, али се деоба признаје. Међутим, одржало се и схватање о јединствености социјалистичког правног система⁽³⁴⁾. Оно се на одређен начин испојило и у материјалу за Саветовање југословенских правника о кодификацији и усавршавању правног система, одржаном у Београду 1967. год.⁽³⁵⁾

На основу реченог произилази да у југословенској правној теорији постоје четири основна схватања о деоби социјалистичког правног система на јавно и приватно право: 1) схватање о јединствености и недељивости, 2) схватање о дељивости као правном одразу робно-новчаног начина привређивања, 3) схватање о дељивости у чијој основи лежи метод правног регулсања друштвених односа и 4) схватање о дељивости као последици постојања несоцијалистичких појава у социјалистичком друштву (приватне својине, приватне иницијативе, наслеђивања и др.).

4. Ако се посматра друштвено-економска и правна пракса Совјетског Савеза и социјалистичке Југославије, као и других социјалистичких земаља, запажа се да се у њима заснивају и разрешавају грађанско-

(31) В. Грађанско право, општи део, Савремена администрација, Београд, 1962, стр. 29.

(32) Др Радомир Лукић, Теорија државе и права, II књига, друно поправљено издање, Научна књига, Београд, 1957, стр. 267.

(33) Теорија државе и права, II књига, треће издање, Научна књига, Београд, 1958, стр. 265; Увод у правне науке, Завод за издавање уџбеника НР Србије, Београд, 1960, стр. 372—374; Увод у право, издање Савеза удружења правника Југославије, Београд, 1961, стр. 365; исто дело, треће издање, Београд, 1964, стр. 356.

(34) В. на пример, др Војислав Спаић, Основи грађанског права, општи део, изд. Веселин Маслеша, Сарајево, 1957, стр. 58.

(35) Е. Архив за правне и друштвене науке, 1—2, стр. 152, 1967.

правни односи на основу оних норми права које по традиционалној класификацији спадају у тзв. приватно право. Додуше, обим и разноврсност тих односа нису исти у свим периодима живота социјалистичке земље, али ови односи постоје у већој или мањој мери у свим периодима. А социјалистичко друштво је до данас прошло кроз три периода.

Први период обухвата раздобље од настанка социјалистичке државе до преласка на планску привреду. Овај период, између осталог, карактерише предузимање мера које воде подруштвљавању основних оруђа и средстава за производњу (национализација, конфискација и др.), организовање социјалистичког сектора привреде чији је носилац држава, зачињање планско-административног привређивања, и то пре свега у подруштвљеном сектору привреде, учвршћење и изградња власти радничке класе, постојање приватне својине и приватног привређивања у извесним областима (на пример, у занатству, пољопривреди, ситној трговини, мањој производно-индустријској активности), робно-новчана привреда у којој социјалистичка држава повремено интервенише с циљем да спречи појаве које штете интересима радних маса. У овим околностима грађанско право има релативно широко поље примене, али у исто време јача и шири се и област тзв. јавног права, тежећи, с једне стране, да уведе планско-административни начин привређивања, а с друге стране, да у интересу народа каналише робно-новчану привреду, заснивање и разрешавање грађанскоправних односа и примену грађанског права.

Други период обухвата раздобље тзв. административног социјализма. Овај период, између осталог, карактерише увођење планско-административног начина привређивања као доминирајућег вида привредне активности, потискивање робно-новчане привреде и деформисање њених законитости административноправним регулсањем, с тежњом да се ова привреда потпуно ликвидира, сужавањем обима и разноврсности грађанскоправних односа и њихово подређивање привредном плану као административноправном инструменту и оперативним административноправним актима, тако да ови односи највећим делом губе самостално постојање, настојање да се приватна својина и приватна привредна делатност елиминишу у свим областима живота, у чему се успело у појединим земљама (на пример у СССР-у), формирање и јачање државног апарата а с њим и бирократије до у историји невиђених размера, занемаривање и потчињавање индивидуалних интереса општим, друштвеним интересима и тврђа да међу њима у основи нема супротности, пренапрегнута инвестициона изградња, и то пре свега тешке индустрије, и тежња да се у кратком року изгради што развијенија економика и друштво у целини. У овим околностима грађанско право има веома уско поље примене, али оно ипак у извесној мери постоји. На његов рачун се развија област тзв. јавног права, и то пре свега у виду административног права. Она постаје доминирајућа и обухвата не само привредни живот него тако рећи све области живота (просвету, здравство, културу и др.).

Трећи период обухвата раздобље које почиње с напуштањем административног социјализма. Овај период је у неким социјалистичким земљама тек у зачетку (на пример, у СССР-у, Пољској, Чехословачкој и дру-

гим европским социјалистичким земљама осим Албаније), а неке социјалистичке земље још нису у њега ушле (можда ће пракса показати да то није неопходно). Југославија је најпре и најдаље закорачила у овај период. Овај период, између осталог, карактерише напуштање планско-административног начина привређивања, оживљавање робно-новчане привреде, сазнање да робно-новчана привреда одговара не само друштву које почива на приватној својини него и друштву које почива на друштвеној својини, какво је социјалистичко друштво, не доводећи при том у питање његов социјалистички карактер, оживљавање грађанскоправних односа, повећање њиховог обима и разноврсности, увлачење у јачој или слабијој форми непосредних произвођача у управљање привредним предузећима до увођења самоуправљања и друштвеног управљања у свим радним организацијама (Југославија), демократизација друштвеног живота у свим областима и борба против бирократије, привилегија и других негативних појава које су настале у периоду административног социјализма. У овим околностима грађанско право добија све шире поље примене, а тзв. јавно право, пре свега административно право, повлачи се, тј. сужава по обиму и домашају. Ипак, социјалистичка држава се не одриче интервенције. Штавише, државна интервенција је нужна, јер робно-новчана привреда испољава поред позитивних и негативна својства.

Постојање грађанскоправних односа у социјалистичком друштву навело је поједине социјалистичке земље да донесу грађанске законике, а оне које нису донеле такве законике принуђене су да примењују ранија грађанскоправна правила. Совјетски Савез је од настанка до данас донео два грађанска законика: први, 1922, а други 1964. године. И један и други обухватају не само класично грађанско право (стварно, облигационо и наследно право) него и друге области које се по буржоаској класификацији сматрају приватним правом (привредно право, међународно-приватно или још ауторско и проналазачко право). Друге социјалистичке земље, на пример, Пољска, Чехословачка, Мађарска, Бугарска, такође су често, по угледу на Совјетски Савез, доносиле своје грађанске законике. Југославија још нема грађански законик иако у њој робно-новчани и грађанскоправни односи бујају, с обзиром да је њена привреда углавном ослобођена административних стега, што није случај у Совјетском Савезу и другим социјалистичким земљама. У недостатку грађанског законика она примењује грађанскоправна правила права бивше буржоаске Југославије уколико нису у супротности са законима и принципима социјалистичког друштвеног уређења, а то је релативно редак случај.

С обзиром на изнето стање, очигледна је противуречност између друштвено-правне праксе и правне теорије, тачније дела правне теорије, социјалистичког друштва: с једне стране, у пракси постоје и примењују се правила која чине тзв. приватно право, а с друге стране, социјалистичка правна теорија, односно део те теорије, одбија деобу права на јавно и приватно право, а оно што се некад звало приватно право назива грађанским правом и сматра га граном права јединственог социјалистичког правног система.

Имајући у виду изнето стање, поставља се неколико основних питања: је ли оправдано схватање које негира деобу социјалистичког права на јавно и приватно право; не значи ли постојање грађанског права истовремено постојање приватног права, без обзира на то што се тај термин одбацује; да ли деоба права на јавно и приватно право нарушава јединственост социјалистичког или било ког правног система или представља унутрашњу систематику која се принципијелно не разликује од деобе правног система на гране права?

Да би се одговорило на постављена питања потребно је претходно утврдити оправданост аргумената на основу којих се негира подела социјалистичког права на јавно и приватно право.

5. Пре свега, чини нам се да није умесно одбацивање поделе социјалистичког права на јавно и приватно право позивајући се на Маркса, по коме, наводно, ова подела постоји у друштву које почива на приватној својини. Марксови ставови о вези између приватне својине и јавног и приватног права се, најблаже речено, интерпретирају једнострано. Међутим, они се, с пуним правом, могу интерпретирати и у смислу да Маркс везује постојање приватног и јавног права колико за приватну својину толико и за робно-новчану привреду. При интерпретацији Маркса треба такође имати у виду да је он у својим делима чинио узгредне напомене о деоби права на јавно и приватно право и да је научно обрађивао углавном прошлост и време у коме је живео, дајући истовремено само основне контуре будућег друштва. О деоби права на јавно и приватно право у социјалистичком друштву није се, колико нам је познато, изјаснио.

Негирање деобе социјалистичког права на јавно и приватно право, с позивом на Лењинове ставове, нарочито на писмо Курскоме, такође се не може прихватити. У време кад се Лењин у текућем раду дотицао питања јавног и приватног права, у Совјетском Савезу се спроводила Нова економска политика (НЕП), која је представљала одступање од раније прокламованог програма изградње комунистичког друштва, јер је, поред државног планског сектора привреде, омогућила робно-новчани начин привређивања и оживљавање приватносопственичке привредне активности. Али у исто време су се совјетска држава, Партија и друге социјалистичке снаге спремале да, пошто се консолидују и оснаже, изврше нове продоре у приватносопственичку сферу⁽³⁶⁾. Лењиново писмо Курскоме и друге његове изјаве у вези с јавним и приватним правом не би требало схватити друкчије него као став да совјетска држава као носилац власти може да интервенише у свим врстама односа, укључујући и грађанско-(приватно)-правне односе, кад је то потребно у интересу радних маса и социјалистичког поретка. Не треба заборавити да су у време НЕП-а извесни елементи настојали да до максимума искористе несрећену

(36) В. на пример, Политички извештај Централног комитета РКП(б) на XI конгресу РКП(б), 27 марта 1922, В. И. Лењин, Изабрана дела, Београд, 1960, стр. 473—513.

привредну ситуацију и релативну несташицу добара, па су предузимали послове који су погађали широке масе (на пример, бавили су се шпекулацијом, зеленашењем и др.). Ако се поред тога има у виду програм Партије и совјетске власти да у догледно време ликвидирају приватну својину на оруђима и средствима за производњу и претворе је у државну друштвену својину, онда се лакше и правилније могу разумети Лењинова схватања и директиве у погледу продирања јавног права у приватно право. Али, то још не значи да ове две области права не постоје, нити да је Лењин сматрао да не постоје у време кад је писао Курскоме. Напротив, из писма произилази супротан закључак, наиме, да постоји област јавноправног и приватноправног живота и да држава као носилац јавноправног треба да се меша у сферу приватноправног.

Чињеница да до данас нису нађени критеријуми на основу којих би се могло извршити јасно разграничење између јавног и приватног права не може се такође сматрати као разлог за одбацивање деобе социјалистичког права на јавно и приватно право. Са тог разлога могла би се одбацити и деоба правног система на гране права, јер критеријуми на основу којих се она врши, укључујући и предмет регулација у смислу друштвених односа као основ класификације, не омогућавају да се изврши јасно разграничење између појединих грана права. Али, ако критеријуми не омогућавају јасно разграничење између појединих области права, они ипак омогућавају елементарно, оријентационо разграничење. А то је довољно за поимање одређене области права.

Тврдња да у социјализму не постоји противуречност између општих, друштвених и појединачних интереса, као што је то случај у класном, а пре свега у капиталистичком друштву, не може бити основ за одбацивање деобе социјалистичког права на јавно и приватно право јер не одговара стварности. И у социјализму постоји супротност између општих и појединачних интереса. Она произилази из низа околности, на пример: из неједнаког положаја појединаца и органа који представљају социјалистичко друштво у погледу моћи и средстава којима располажу, из неједнаких услова живота и рада људи, из неједнаког учешћа у расподели добара, из човекове тежње да, при ограниченом обиму добара, присвоји што више и настојања уже или шире заједнице да се развија умањујући обим присвајања појединаца, из привилегија које имају органи и појединци који оличавају социјалистичко друштво. Додуше, противуречност између општих и појединачних интереса у социјалистичком друштву је далеко мања него у класном друштву и, што је још важније, разрешива је утолико брже уколико се социјалистичко друштво више развија и уклања негативне стране живота које супротстављају појединачне и опште интересе. Али она, у већој или мањој мери, постоји у досадашњем животу социјалистичког друштва. Теорија о јединству појединачних и општих интереса у социјализму настала је у најтежем периоду живота социјалистичког друштва, у тзв. административном социјализму, дакле у време када социјалистичко друштво чини натчовечанске напоре да из-

гради социјалистичку економику, да развије производне снаге, да потуче и искорени класне непријатеље и када тражи напоре и жртве радничке класе која га је у ствари створила. У таквим условима су индивидуални интереси потиснути у други план, сведени на најмању меру и притиснути општим, друштвеним интересима као вишим интересима. Површно гледано, изгледа да нема противуречности између појединачних и општих интереса, али је то само привид. Ако се стање не промени на време у смислу смањења терета које подносе радне масе и давања већег значаја и домаћаја индивидуалним интересима, постоји опасност да се социјалистичко друштво угуши од својих сопствених заблуда. Теорија о јединству општих и појединачних интереса у прво време игра позитивну улогу, јер мобилише радне масе за задатке који им се постављају, али је релативно кратког века и мора да уступи место реалном теоријском одражавању социјалистичке стварности, као што је то већ учинила друштвена теорија у Југославији.

Тврдња да се деобом права на јавно и приватно право прикрива експлоататорски карактер буржоаског друштва, јер се јавно право приказује као средство заштите општих, друштвених интереса, а приватно право као средство заштите појединачних интереса, док у ствари јавно право служи као средство заштите приватних власника и са тог становишта није ништа друго до приватно право приватних власника, такође се мора одбацити као аргумент за негирање поделе социјалистичког права на јавно и приватно право. Ова тврдња има више политичко-пропагандни него научни карактер. Стварно гледано, подела права на јавно и приватно право у буржоаском друштву пре открива него што прикрива експлоататорски карактер тога друштва, с обзиром да се јавно право бави односима у којима се држава појављује као власт, а који су ван економије, док се приватно право бави економским односима у којима управо експлоатација долази до изражаја. Теорија о брисању разлика између јавног и приватног права поникла је у буржоаском друштву управо у периоду кад је буржоазија настојала да разним уступцима и државном интервенцијом у приватноправне односе прикрије своју класну владавину и експлоатацију у економској сфери.

Потискивање приватне својине на оруђима и средствима за производњу у социјалистичком друштву у други план, односно ликвидација ове својине и формирање друштвене својине, не може да служи као аргумент за одбацивање деобе социјалистичког права на јавно и приватно право. Досадашњи развој је показао да, у већој или мањој мери, у свим периодима кроз које је прошло социјалистичко друштво постоје под називом грађанско право области права које чине тзв. приватно право, а под називима административно право, кривично право, процесно право, уставно право и другим, области које чине тзв. јавно право. Међутим, социјалистичка правна теорија, односно део правне теорије у неким социјалистичким земљама, проглашава да не постоји оно што стварно постоји, тј. могућност деобе социјалистичког права на јавно и приватно

право, и тврди да је социјалистичко право јединствено. То јој, међутим, не смета да социјалистички правни систем дели на гране права, сматрајући да та деоба, за разлику од деобе на јавно и приватно право, не угрожава јединство социјалистичког права.

Да би се схватио прави значај и домашај деобе права уопште, па и социјалистичког права, на јавно и приватно право, потребно је осврнути се на појам јединствености правног система.

О јединствености правног система може се говорити са различитих становишта. С једне стране, може се говорити о јединствености са становишта његове унутрашње структуре, с друге о јединствености са становишта извора настанка, а с треће стране, о јединствености са становишта природе правних норми.

Са становишта унутрашње структуре, јединственост правног система може се схватити у два смисла: јединственост у смислу неиздиференцираности права и јединственост у смислу постојања складне целине.

Јединственост права у смислу неиздиференцираности постоји у примитивним друштвено-државним заједницама. У овим заједницама живот није довољно издиференциран на области да би се могло говорити о појединим областима права. У њима се управо замећу клице будућих области права. Према томе, деоба правног система на области права претпоставља постојање развијених друштвено-државних заједница. Подела се испољава у виду деобе на јавно и приватно право, на гране права, на правне институте. Деоба права на области има теоријски и практичан значај који се, на пример, испољава: у упоређивању појединих области права и откривању принципа који их карактеришу, у утврђивању природе друштва одређеног периода на основу утврђивања природе правних норми које у њему преовлађују, у лакшем и бољем сазнању права у његовој правилној примени, у уочавању и отклањању противречности које постоје у њему услед бројности норми.

Јединственост права у смислу постојања складне целине претпоставља непостојање противречних норми. У развијеним друштвено-државним заједницама постоји већа опасност од противречних норми у правном систему него у оним неразвијенијим. Ова опасност потиче од бројности правних норми. Међутим, она се отклања у првом реду деобом правног система на области права, јер се помоћу класификације лакше уочавају правне противречности. Према томе, деоба права на јавно и приватно право може да допринесе унутрашњем јединству правног система као било која друга класификација.

Као што се из изложеног види, деоба права на јавно и приватно право, уколико је могућа у одређеној друштвено-државној заједници, представља само једну од унутрашњих класификација правног система. Она не шкоди унутрашњем јединству права, већ напротив може да му користи као било која друга класификација.

Са становишта извора настанка, право је јединствено у свим друштвено-државним заједницама, јер је израз воље владајуће класе и то воље условљене многим околностима. У том погледу нема разлике између било које друштвено-државне заједнице, укључујући и социјалистичко друштво док егзистира као друштвено-државна заједница. Према томе, са становишта извора настанка, социјалистичко право је јединствено као што је јединствено буржоаско, феудално и робовласничко право. Деоба права на јавно и приватно право, као једна од могућих унутрашњих класификација, ниуколико не угрожава јединство правног система с обзиром на извор настанка. И јавно и приватно право, односно области права које их чине, израз су воље владајуће класе као и право у целини.

Ако деоба права на јавно и приватно право, с једне стране, не шкоди него може да допринесе унутрашњем јединству права у смислу непротивречне целине, а с друге стране, не значи двојство у погледу извора настанка, онда правна наука социјалистичког друштва није у праву када ову поделу анатемисхе.

Најзад, са становишта природе правних норми, јединство права постоји онда када се све правне норме, или знатна већина њих, могу свести на једну врсту норми. Не улазећи у разматрање у којим је све периодима живота људског друштва постојало овакво јединство права, чињеница је да је теорија о јединствености социјалистичког права као владајућа теорија настала у СССР-у у периоду тзв. административног социјализма, дакле у време кад је административно регулисање живота доминирало у свим областима совјетског друштва. Грађанскоправно односно приватноправно регулисање живота било је сведено на најмању меру. Често му је претходило административноправно регулисање. Грађанско право је у буквалном смислу животарило потиснуто и притиснуто административним правом. Ова слика се до сада верно одразила и у другим социјалистичким земљама, укључујући Југославију. Свака од њих је имала свој период административног социјализма. У условима у којима административноправно регулисање живота далеко претеже над грађанскоправним, није тешко свести правни систем на заједнички именуатељ, проглашавајући га јавним правом, односно јединственим правом, јер огромна већина правних норми има јавноправни карактер и према томе представља јединствено право.

Негирање деобе права на јавно и приватно право у буржоаским земљама јавило се такође у периоду кад је јавно право државним административноправним регулисањем почело да продире у област грађанског односно приватног права и да сужава његово поље примене. Међутим, административноправно регулисање у буржоаским земљама до данас није достигло степен интензитета који је ово регулисање имало у социјалистичким државама. Стога у правној теорији буржоаских земаља није сасвим ишчезло схватање о деоби права на јавно и приватно право.

Међутим, ма колико грађанско право у социјалистичком друштву било сужено, досадашња пракса је показала да оно ипак у некој мери по-

стоји. А у мери у којој оно постоји, постоји и приватно право, па макар се то и не признавало.

Поставља се питање шта је то што условљава постојање грађанског односно приватног права? То је робно-новчана привреда. У мери у којој постоји ова привреда, постоји и грађанско односно приватно право, па и деоба права на јавно и приватно. Према томе, постојање приватног права и деоба права на јавно и приватно нису везани за приватну својину него за робно-новчану привреду. Живот је показао да робно-новчана привреда као основни начин привређивања може да постоји и у друштву које почива на друштвеној својини на оруђима и средствима за производњу, а паралелно с тим и то да грађанско право добија широко поље примене. Истинитост ових чињеница не треба доказивати, бар не за социјалистичко друштво, с обзиром да смо сведоци досадашњег развоја социјалистичког друштва. Према томе, били су у праву они теоретичари који су својевремено указивали на међузависност деобе права на јавно и приватно право и робно-новчане привреде. Они су углавном грешили само у томе што су постојање робно-новчане привреде искључиво везивали за постојање приватне својине.

Одбацивање деобе социјалистичког права на јавно и приватно право од стране социјалистичке правне теорије има и идеолошке корене. Треба имати у виду да је Совјетски Савез живео у капиталистичком окружењу и борио се не само за изградњу снажног друштва и економике него и против утицаја владајуће буржоаске науке. А у буржоаској науци је, ма колико негирана, ипак преовлађивала деоба права на јавно и приватно право. Најзад, дугогодишње уверење да су робно-новчани односи и робно-новчани начин привређивања нужно зло и да их треба стално потискивати до елиминације одиграли су важну улогу у одређивању друштвено-економске праксе у Совјетском Савезу, а и у другим социјалистичким земљама, што се одразило и на схватање права, укључујући и схватање о јединству социјалистичког права, односно немогућност његове деобе на јавно и приватно право.

Борећи се против деобе социјалистичког права на јавно и приватно право, совјетска правна теорија је отишла толико далеко да је јавно и приватно право оквалификовала као две одвојене целине које стоје у непомирљивој противречности једна према другој. Такав став се не може прихватити, ако се има у виду да оно што се зове јавно право, као и оно што се зове приватно право, има свој извор у вољи једне класе, у вољи владајуће класе. Колико ће пак бити поље примене јавног права, а колико приватног права зависи од околности у којима друштво живи у одређеном периоду. Ма колико да се буржоазија залагала за неприкосновеност приватноправне сфере живота и рада у време кад је победоносно завршила своју револуцију, ипак се није одрекла могућности интервенције у приватноправној области живота. А кад је било потребно да стварно интервенише, није се устручавала да то учини и сузи поље при-

ватне активности а тиме и приватног права. Ова поставка у још већој мери важи за социјалистичко друштво и социјалистичку државу. Повлачећи се из привредне активности и препуштајући је социјалистичким правним лицима, социјалистичка држава не сме и не може да се одрекне бдења над делатношћу ових лица нити предузимања интервенције уколико се за њом јави друштвена потреба. Другим речима, социјалистичко друштво у лицу своје државе поседује увек могућност да проширује или сужава јавноправну или приватноправну сферу активности субјеката.

Приватноправни односи у социјалистичком друштву нису идентични са овим односима у ранијим епохама. Од њих се разликују по субјектима који су странке у овим односима и значају које ови субјекти имају за друштвено-правни живот. У друштвеним системима који прегходе социјалистичком друштву носиоци приватноправних односа су појединци и приватноправна лица који делају на бази приватне својине и приватне акумулације. У социјалистичком друштву носиоци приватноправних односа су у првом реду социјалистичка правна лица која делају на бази друштвене својине и друштвене акумулације, па тек онда појединци. Приватноправна делатност социјалистичких правних лица даје печат друштвено-привредној активности у социјалистичком друштву, тако да назив „приватноправна делатност“ не одговара као обележје њихове активности. У истом смислу не одговара ни назив „приватно право“ за оне области права у социјалистичком друштву које се баве „приватноправним односима“. Увиђајући неадекватност овог термина, др Р. Лукић предлаже назив „друштвено, нејавно право“⁽³⁷⁾. Међутим, ни термин јавно право као назив за другу велику област права поред приватног права није адекватан ономе што означава. Али, у недостатку бољих, принуђени смо да оба термина употребљавамо. Њихова неадекватност не смета битно ако знамо која је и каква је садржина онога што означавају.

Најзад, неколико речи о критеријумима за разграничење области јавног и приватног права. Као што је већ речено, критеријуми не обезбеђују апсолутно разграничење ове две области. Али они омогућавају основно разграничење и то је довољно. Отуда су добри сви критеријуми који доприносе томе циљу.

6. Завршавајући излагање о деоби социјалистичког права на јавно и приватно право, можемо констатовати следеће:

1) Подела права на јавно и приватно право је условљена постојањем робно-новчане привреде у друштву, а не постојањем приватне својине. То потврђује не само развој права у социјалистичком друштву него и целокупан историјски развој права.

2) Социјалистички правни систем може се делити на јавно и приватно право у мери у којој постоји робно-новчана привреда у социјалистичком друштву. У том погледу ова подела има различите размере, зависно од домаћаја робно-новчаног начина привређивања у појединим периодима социјалистичког друштва; у најмањој мери постоји у тзв. периоду административног социјализма, а у већој мери у другим периодима.

(37) В. Теорија државе и права, II књига, друго поправљено издање, Научна књига, Београд, 1957, стр. 267; исто дело, треће издање, Београд, 1958, стр. 258.

3) Деоба права уопште, па и социјалистичког права, на јавно и приватно право представља једну од систематика у оквиру правног система, једну од унутрашњих систематика. Она ни на који начин не штети јединству права као воље владајуће класе нити његовом унутрашњем јединству. Чак може да буде и корисна за успостављање унутрашњег јединства права у смислу отклањања противречних норми.

4) Јавно и приватно право нису две одвојене и неприкосновене области права. Напротив, свака од њих може и треба да се повећава или смањује на рачун друге, зависно од услова и потреба живота друштва. То поготову важи за социјалистичку државу и социјалистичко друштво које свој развој не сме да препусти искључиво стихији.

5) Приватно право у социјалистичком друштву разликује се од приватног права у ранијим друштвено-економским системима. Разлика се огледа у субјектима чије односе регулише приватно право. У системима који претходе социјализму, актери односа на које се примењују норме приватног права јесу појединци (физичка лица) и приватноправна лица који делају на основу приватне својине и приватне акумулације. У социјалистичком друштву су главни актери социјалистичка правна лица. Њихова друштвено-економска делатност даје социјалистички печат друштву и обавља се на основи друштвене својине и друштвене акумулације.

6) Термини јавно и приватно право не одговарају као називи за области права које означавају, поготову не термин „приватно право“. Али, ако термини не одговарају, не значи да треба одбацити саму деобу права на јавно и приватно право.

Ако су изведени закључци о јавном и приватном праву тачни, а уверени смо да јесу, јер произилазе из досадашњег развоја друштва и, посебно, из досадашњег развоја социјалистичког друштва, онда се на основу њих може извести нов, важнији закључак: кодификацију социјалистичког права треба спроводити водећи рачуна о објективној друштвено-економској стварности, а не полазећи од нереалне поставке о превазилажењу деоба права на јавно и приватно право, јер превазилажење ове деобе није могуће на садашњој етапи живота социјалистичког друштва. Теоријске заблуде у прошлости, као и оне које имамо данас, треба да нас подстакну на реално сагледавање стварности и њено адекватно правно одражавање, како бисмо лакше и брже ишли ка стално вишим циљевима којима тежи социјалистичко друштво. Имајући у виду управо стремљење ка тим циљевима, потребно је одати признање совјетској правној науци, која је имала и има изванредна научна достигнућа, од којих нека, мада настала пре више од две-три деценије, нису ни данас у много чему изгубила од своје животности и актуелности. Совјетска наука је драгоцену и у делу који садржи заблуде, јер је скренула пажњу на одређене проблеме и подстакла њихово решавање.

РЕЗЮМЕ

Публичное и частное право при социализме

Автор рассматривает вопрос деления социалистической правовой системы на публичное и частное право, имея в виду в первую очередь теорию и практику Советского Союза и Социалистической Югославии.

Согласно советской правовой теории разделение права на публичное и частное существует в обществе, в основу которого положен принцип частной собственности. При социализме право является единственным, ибо социалистическое общество основывается на общественной собственности на орудия и средства производства. Социалистическое право может делиться на отрасли права, но это деление не угрожает его единству.

Автор констатирует, что теория об единственном социалистическом праве появилась в период т.наз. административного социализма, при котором общественно-хозяйственная жизнь главным образом регулировалась сферами права, входившими в т.наз. публичное право, а в первую очередь административным правом. Правда, существует и гражданское право, которое не называется частным правом, ибо его существование отрицается, но оно не имеет большего применения, так как товарно-денежная форма в хозяйстве весьма ограничена. Более того, товарно-денежное хозяйство рассматривается пережитком общественно-экономических систем, покоившихся на частной собственности, и оно вытесняется разными мерами, имея тенденцию к исчезновению в будущем. При таких обстоятельствах юридически оно кажется единственным, при чем единственным по природе норм, его составляющих, так как его в первую очередь составляют нормы публичного права.

Автор приходит к выводу, что разделение права на публичное и частное, включая и деление социалистического права, обусловлено существованием товарно-денежного хозяйства, а не частной собственности и что оно существует в объеме, в каком существует товарно-денежное хозяйство. Это находит подтверждение в общем развитии общества, а в особенности в новейшем периоде развития социалистического общества, в котором занята точка зрения, что товарно-денежная форма в хозяйстве не только возможна, но и объективно нужна в обществе, построенном на общественной собственности на орудия и средства производства.

Деление права на публичное и частное не угрожает единству права, как выражения воли господствующего класса, ибо представляет собой ничто иное как одну из внутренних классификаций, подобно, например, классификации права на отдельные отрасли права.

S U M M A R Y

Public and private law in socialism

The author is treating in the paper the question of the division of the socialist legal system into the public and private law, having above all in mind theory and practice of the Soviet Union and socialist Yugoslavia.

According to the Soviet legal theory, division of the law into the public and private law exists in a society based on private ownership. In socialism law is integral, because socialist society is based on social ownership of the means and tools of production. The socialist law can be divided into the branches of law, but this division does not affect its integrity.

The author states that the theory of the integrity of socialist law took shape in the so-called administrative socialism, when the socio-economic life was mainly regulated by the fields of law coming under the so-called public law, which was not termed private law because existence of the private law was not admitted, but since it was very restrictive it was applied, to some extent, to the money-commodity system of economy. Moreover, money-commodity economy is considered as the residue of the socio-economic systems that rested on the private property, and was suppressed by different measures with a tendency to eliminate it in the near future. In such circumstances the law seems integral, integral by the nature of the norms that constitute it, for it mainly embraces norms of the public law.

The author concludes that the division of law to public and private law, including the division of the socialist law too, is conditioned by the existence of the money-commodity economy, not by the existence of private property, and that it is existing to the extent appropriate to the money-commodity economy. The entire development of the society confirms this, especially the latest period of the development of the socialist society, that has taken the standpoint that the money-commodity mode of economy is not only possible but objectively necessary both to the society resting on the socially owned means and tools of production.

Division of the law into the public and private law does not endanger the integrity of the law as the expression of the ruling class, because it is nothing else but an internal classification, as is, for instance, classification of law into branches of law.

R É S U M É

Le droit public et le droit privé dans le socialisme

L'auteur a traité la question de la division du système juridique socialiste en droit public et droit privé, en prenant en considération en premier lieu la théorie et la pratique de l'Union Soviétique et de la Yougoslavie socialiste.

D'après la théorie juridique socialiste, la division du droit en droit public et droit privé existe dans la société qui repose sur la propriété privée. Dans le socialisme le droit est unique, car la société socialiste repose sur la propriété sociale des moyens et des instruments de production. Le droit socialiste peut se diviser en branches du droit, mais cette division ne menace pas son unité.

L'auteur constate que la théorie relative à l'unité du droit socialiste apparaît dans la période dite le socialisme administratif, dans laquelle la vie socio-économique est réglée généralement dans les domaines du droit qui rentrent dans ce que l'on appelle le droit public, et en particulier dans le droit administratif. Il est vrai que le droit civil existe aussi, mais vu que l'on ne reconnaît pas l'existence du droit privé il ne s'appelle pas le droit privé, par ailleurs son application est de peu d'importance, car le mode marchandise-monnaie de l'activité économique est très limité. En outre, l'économie marchandise-monnaie est considérée comme un vestige des systèmes socio-économiques qui reposaient sur la propriété privée et qui est repoussée par différentes mesures avec la tendance de l'éliminer dans un proche avenir. Dans de telles circonstances le droit paraît unique, à savoir unique quant à la nature des normes qui le constituent, car il est composé dans la plupart des cas par les normes de droit public.

L'auteur arrive à la conclusion que la division du droit en droit public et droit privé, la division du droit socialiste y comprise, est conditionnée par l'existence de l'économie marchandise-monnaie, et non point par l'existence de la propriété privée, et qu'elle existe dans la mesure qu'existe

l'économie marchandise-monnaie. Cela confirme le développement tout entier de la société, et surtout la période la plus récente du développement de la société socialiste, dans laquelle on a adopté le point de vue que le mode marchandise-monnaie de l'activité économique est non seulement possible mais aussi objectivement nécessaire de même à la société qui est basée sur la propriété sociale des moyens et des instruments de production.

La division du droit en droit public et droit privé ne menace pas l'unité du droit en tant qu'expression de la volonté de la classe gouvernante, car elle ne représente rien d'autre qu'une classification interne, telle qu'est, par exemple, la classification du droit par branches du droit.

ЛЕЊИНОВО СХВАТАЊЕ ДИКТАТУРЕ ПРОЛЕТАРИЈАТА И ДЕМОКРАТИЈЕ*

Одломци из књиге у припреми „Политички систем, Прилог науци о човеку и самоуправљању”

Прво значајније тумачење Марксовог концепта о диктатури пролетаријата дао је Лењин, нарочито у свом главном теоријском раду у области политике (Држава и револуција). Лењин је у суштини остао веран Марксовом схватању овог основног концепта и то у оба његова основна значења. Он је успоставио његов теоријски значај и утолико пре што у историјској ситуацији која је настала и у којој је он припремао прву велику социјалистичку револуцију, овај концепт добија посебну истраживачку и емпиричку вредност. Али је Лењин сачувао место овог концепта у општем схватању Маркса о држави и политици, нарочито у односу на друштво које гради социјализам, које настаје после обарања власти буржоазије и национализације капиталистичке својине на средствима за производњу.

Лењин разликује диктатуру пролетаријата као нужни прелазни тип политичког система и као улогу и функцију државе односно као облика политичког система. Његов концепт диктатуре пролетаријата је у суштини антиетатистички и револуционарно реалистички. У самој припреми Октобарске револуције и у првим годинама младе совјетске републике Лењин тражи облике и услове који омогућују процес промене старе државности и процес „одумирања државности”. Он често помиње идеју Енгелса и тражи начин њеног остваривања о томе да у револуционарном преображају који омогућује пролетаријату да освоји власт и да изврши „експропријацију експропријатора”, држава треба да одигра свој први и у исто време и последњи самостални чин. Иако није познавао ни *Критику Хегелове филозофије државног права* ни *Немачку идеологију*, он је инспирисан Марксовим развитком идеја из ових дела у *Адреси о комуни (Грађански рат у Француској)*, и тражи у совјетској власти не само нови облик државе већ и демократију. За Лењина је, као и за Маркса, „комунални систем”, „систем совјета” једна врста историјске репродукције и конкретне афирмације Париске комуне у коме се истовремено врши економско ослобођење рада и успостављање непосредне власти радничке класе удружене са „радним сељаштвом и интелегенцијом”.

Лењин не прави конфузију између система доминације и облика власти и политике. У свим приликама он настоји да се у совјетима и поред њих развију облици непосредног учествовања маса у процесу доношења политичких облика. Стална његова борба „за укључење и уче-

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор 24—28. октобар 1967.

ствовање маса у совјетској власти” саставни је део његовог схватања о диктатури пролетаријата. Његова политичка теорија је, као и Марксова, теорија демократије а не теорија диктатуре.

То се све може утврдити и у другим научним па и нужно прагматичним ставовима Лењина. Он је први после Маркса открио појаву и опасност бирократије. Лењин у њој запажа не само деформисане односе и понашања људи и не само опасност за развитак социјалистичких односа, него истовремено једно ново опасно и страни тело како у систему совјетске власти тако и у партији. Он њу жигоше и прави очајничке напоре да је искористи, оцењујући је оштро као антисовјетску односно анти-демократску појаву и друштвено-политичку снагу.

Кад је прихватио ограничено бирачко право које је давало већу изборну снагу радничкој класи у граду у односу на селаштво, Лењин је истицао да то није демократска већ нужна и привремена мера. На исти начин он се односио и кад је, у ситуацији појаве унутрашње завере и тероризма, уносио принцип строге дисциплине и монолитности у оквиру владајуће партије. Све ове и сличне мере Лењин је оцењивао с гледишта тактике а не као елемент теорије о совјетској држави. Он је разликовао прагматизам од марксистичке теорије и увек је све политичке ставове које је заузимао с гледишта прагматизма, оцењивао у њиховој функцији у општем покрету совјетског друштва према социјализму и стварним облицима демократије.

Други значајни прилог развиту концепције о диктатури пролетаријата дала је Роза Луксембург. Још пре Октобарске револуције она је везивала Лењинову концепцију добро организоване дисциплиноване партије са појмом диктатуре пролетаријата. Роза Луксембург је приписивала Лењину, да увођењем овакве партије у процес револуционарних преображаја и политичког конституисања будуће пролетерске власти, хоће да пренагласи диктатуру у концепту диктатуре пролетаријата. Таква партија, тврдила је она, какву ствара и замишља Лењин, представља основ за концентрацију власти најпре у рукама једне групе (Централног комитета), а затим једног човека, секретара партије, који ће постати истовремено и носилац личне владавине — диктатуре.

После Октобарске револуције, у првим данима совјетске власти, Роза Луксембург је обновила ову критику заснивајући је на извесним појавама директивизма и ограничавање политичке демократије радничке класе, нарочито у области слободе удруживања, слободе мисли и говора и слободе политичке акције. Наклоњена теорији спонтаности револуционарног покрета, она је доказивала, нарочито у радовима који ће се доцније појавити под насловом, *Руска револуција*, да је Лењин претворио Марксов концепт диктатуре пролетаријата у бланкистичко-јакобински концепт. Диктатура пролетаријата на тај начин постаје облик а не социолошко политичка суштина совјетске власти. Тиме се политичка теорија одваја од њених марксистичких извора и политичка власт губи свој социолошко-идеолошки детерминизам, претварајући политички режим у одлучујућу и једино директивну снагу револуције.

Критика Розе Луксембург, хуманистичка и верна марксистичким ставовима о политици, тачна је у ономе што тврди, али се поставља кон-

темплативно у односу према пракси коју пориче. Као што је показано, Лењин, ни теоријски ни у општем идејном и историјском смислу, није изједначавао диктатуру пролетаријата са политичким обликом, са диктатуром једне групе па ни са диктатуром партије. Лењин није никад био идејни опортуниста и разликовао је револуционарну стратегију и тактику. Он није оправдавао средства циљевима и његова концепција средстава се увек начелно и реалистички мерила у односу на крајњи циљ.

За доцнију опортунистичку и јакобинску интерпретацију диктатуре пролетаријата не носи одговорност Лењин, као ни за извесне историјске околности новог совјетског друштва и односа спољног света према њему. О томе је Лењин водио рачуна, одбијајући да рационализира историјску емпирију коју је био приморан да решава у интересу револуције и совјетске власти. У данашњем историјском развоју, према догађајима који су настали после Октобарске револуције, и које је Лењин настојао да идејно и организационо разрешава, не може се извести закључак који би дао пуно право Рози Луксембург а оспоравао то право Лењину.

Оцена извесних ограничења политичких права и слободног политичког покрета радничке класе у теорији Розе Луксембург начелно се може оспоравати, али се из такве оцене не може извести општи и за све ситуације важећи закључак о димензијама политичке демократије у одређеним револуционарним операцијама. Поверење и извесни спонтани, елементарни и самоодређени демократизам покрета радничке класе претпоставља дубљу анализу историјске ситуације и способност предвиђања и контроле тог процеса.

Чврсто на тлу такве историјске ситуације и одговоран за коначни успех револуције који је још био неизвесан, Лењин је унео један елемент рационализма, организације и посредништва између сопственог покрета и његове будућности посредством партије и тиме је неизбежно морао прихватити одговарајуће ограничење тог покрета па и самог нужног и оправданог демократизма политичке организације совјетског друштва. У тој конкретној оцени, која се разликује у мери између рационализма и спонтаности, а не у концепту диктатуре пролетаријата, постоји извесна разлика између схватања Лењина и Розе Луксембург. Сам је Лењин то схватио и признавао и зато није рационализирао своју привремену и конкретну историјску оцену, није је претворио у теорију нити је оспоравао Рози Луксембург начелно право да слободно мисли и да греша.

У савременој перспективи нема основа да се супротставља политичка теорија Лењина схватањима о диктатури пролетаријата и диктатури Розе Луксембург. Исто тако нема основа да се апсолутизирају ова схватања и прописују као модел за све историјске ситуације. Као што је Лењинаова оцена примене диктатуре пролетаријата у конкретној историјској ситуацији Русије више одговарала тој ситуацији, тако се и гледиште Розе Луксембург може показати као ближе истини и интересима демократије и социјализма у другој и будућој историјској ситуацији.

Мишљење Розе Луксембург више се односи на теорију а особито на праксу диктатуре пролетаријата које су настале после смрти Лењина,

а пре свега тридесетих година овог века под утицајем Стаљиновог тумачења диктатуре пролетаријата и нарочито на основу примене тог тумачења у самој пракси. Лењин је последње дане свог живота посветио напорима да спречи такав развитак и да осујети претварање диктатуре пролетаријата не само у диктатуру патрије већ једне нове друштвене политичке групе која ће подредити и совјетски систем и партију једном новом хијерархијском слоју, који се постепено интегрирао у целокупан процес политике и друштвеног и политичког живота Совјетског Савеза и у извесним периодима и у другим социјалистичким земљама. То је бирократија.

II

Испитивање о нужности диктатуре пролетаријата захтева истовремено тачно одређивање шта се под тим појмом подразумева и анализу конкретне историјске ситуације друштвене и политичке структуре као и објективних и субјективних могућности једне земље која припрема или се одлучује за битније друштвене и политичке промене.

Ако се под диктатуром пролетаријата подразумева суштина политичког система који настаје по правилу на основу и после револуције коју победоносно завршава радничка класа као њен основни носилац, тада она настаје као нужна и могућа стварност у зависности од ступња економског и друштвеног развика одребене земље и од заоштрености друштвених и политичких конфликта и стања класне непомирљивости. У том смислу се не може оспорити теоријски и истраживачки значај и идеолошка вредност ове теорије и овог концепта.

Али диктатура пролетаријата ни у овом смислу није увек нужна. По дефиницији, она не може бити нужна, кад није могућа. То се дешава у оним друштвима у којима пролетаријат не постоји не само као класа за себе него ни класа по себи. У таквим историјским стварностима, које већ познаје савремена историја, није искључено да се како национално тако и друштвено и политичко ослобођење остварује и путем револуције. Али и тада суштина политичког система који из тог прелаза произилази не може бити диктатура пролетаријата; она ће одговарати одређеним нивоима развика и постојећим друштвеним и другим односима и околностима. На тлу таквог друштва, које данас обично називамо „земљама у развоју“ нису искључене већ су и могуће социјалистичке структуре и сами политички облици једног новог политичког значења. Таква политички систем по правилу и јесте и може бити сличан типу доминације у одређеним фазама социјалистичког друштва, али то није и не може бити диктатура пролетаријата.

Диктатура пролетаријата у свом „чистом“ теоријском смислу, као што је и замишљао Маркс, је „успостављање демократије“ и тиме се супротставља диктатури у политичком облику. Али већ сам теоријски појам диктатуре пролетаријата као система доминације, и поред прихватања теоријско-етичког принципа о пролетаријату, као класи која не гради доминацију ради себе, ради свог продужења, већ ради свог постепеног укидања, и баш због тога, јесте противуречан појам. У сваком

систему доминације постоји могућност даљег отуђења, пошто је доминација у суштини један систем отуђења човека па и саме радничке класе од саме себе, јер она никад у буквалном смислу не може бити носилац доминације.

Доминација претпоставља сама по себи ограничење пуне улоге и утицаја и саме радничке класе као већине. Доминација неизбежно, по природи ствари, успоставља свој сопствени систем институција и представљања и тиме дуализам између стварних носилаца доминације и оних који су то у историјском и теоријском смислу. Маркс је овај дуализам открио, нарочито у својој теорији о бирократији, на основу које се овај друштвено-политички слој, у сваком систему државе односно доминације, јавља као израз овог дуализма. Она је посредник, који се може одвојити и отуђити и постати господар, и представник, који може постати свој. Власт за себе. Ову основну појаву у сваком политичком систему и у сваком његовом политичком облику запазила је не само Р. Луксембург већ и многи пре и после ње. Њу утврђује Лењин још у првим годинама прве социјалистичке републике у систему совјета, и у партији.

Доцније је диктатура пролетаријата, претварајући се у догму, и тиме у оправдање одређеног система доминације, поставила себи сопствене границе преко којих више није била у стању да открива и критички анализира могуће стварне противуречности које већ произилазе из самог њеног теоријског концепта. Постајући постепено рационализација бирократског облика доминације, односно бирократске доминације она је истовремено извршила идентификацију између политичког система и његових облика; и тиме је, у крајњој линији, један теоријски термин из арсенала маркизма употребљавала за оправдање диктатуре као политичког облика.

Посебни теоријски и политички значај има проблем остваривања диктатуре пролетаријата у одређеним економским, класним, међународним и другим условима. Сваки политички систем се остварује постепено и на једном друштвеном и политичком тлу које му одговара. То тле може бити припремљено (никад потпуно), или развијено у претходној фази друштвеног развика, у друштву које се превазилази. Диктатура пролетаријата тада логично остварује своју суштину у формама које јој одговарају и без којих она престаје да буде социјалистички политички систем и претвара се у емпирички систем класне, односно политичке доминације одређених носилаца политичке власти.

Историјско искуство је већ показало, као што је истакнуто у анализи настанка либералне демократије, да је у свим земљама у којима је она до данас успостављена, у почетку сам политички систем био пре либералан него демократски; управо он је био дуже времена ограничено демократски. То је наступило тек кад је либерални капитализам обезбедио себе као систем, тек када је „слободно економско тржиште” омогућило и у извесној мери и гражило „слободу политичког избора”, „слободно политичко тржиште”. Либерална држава, која је настала крајем XVIII века, претворила се у либералну демократију тек крајем XIX века. Историјско искуство социјалистичких револуција је истакло сличну

и у извесном смислу још тежу ситуацију; тежу нарочито по томе што се прелаз из феудализма у капитализам врши на основу истог типа својине — приватне својине, док је прелаз у социјализам тражио укидање свих облика приватне својине (феудалне и капиталистичке).

Као што није искључено да се у фази развијеног потенцијалног или релативно ефективног — подржављања капитализма припреми друштвена основа за демократске облике диктатуре пролетаријата, тако је историја ставила одређеним нацијама и њиховим прогресивним снагама нову и судбоносну алтернативу. „Чекати” и тиме заостравати унутрашње противуречности и трошити друштвено и политичко биће појединих народа, или преузети „ризик и одговорност” решавања заосталих друштвено-економских и политичких односа у самом процесу изградње социјализма и његовог политичког система. Ни у чије име, осим у име себичних и конзервативних интереса, ни по једној теорији историјске истине и сазнања, осим под утицајем „теорије” атентизма, чекања и страха од улоге и способности радничке класе, не може се оспоравати право напредних друштвених и политичких покрета да преузму свој ризик и да у другој алтернативи нађу услов за национални и друштвени развитак и прогрес. Ову алтернативу су преузеле до данас све оне друштвене и политичке снаге радничке класе које су успешно извеле социјалистичку револуцију у Европи и Азији.

Али оне су се нашле тиме и у ситуацији да решавају конкретне економске, политичке, друштвене и друге проблеме своје стварности на конкретан начин. Тај начин није аутоматски произишао из теорије и није предвиђен у општој политичкој теорији марксизма. Нити је могао бити предвиђен. Као свака општа теорија, и она је тражила своју конкретизацију и разрађивање. То је први схватио Лењин. У тој конкретизацији лежи не само историјски већ и теоријски значај Лењиновог доприноса револуцији и политичким облицима диктатуре пролетаријата. Под утицајем једног комплекса узрока и услова, који се крећу од опште друштвено-економске и политичке неразвијености, унутрашње сложености земље и спољњег притиска, до недовољне развијености, зрелости па чак и умора радничке класе, отварало се питање нужности извесне концентрације политичке власти, централизације политичког одлучивања. Лењин је смело тврдио да је оправдано, у таквим условима, успостављати одређене односе и институције које нису у целини па и у знатном делу по форми и стварно — демократски. У таквој ситуацији се нашао у првим годинама совјетска република, а доцније и друге савремене социјалистичке земље.

Овде се појављује нужност диктатуре као прелазног политичког облика и то демократске диктатуре, која не може бити одвојена од интереса основне подршке радничке класе и других слојева који су се ангажовали у извођењу и спровођењу револуције. Ово је једна емпиричка нужност која не произилази из концепта диктатуре пролетаријата, али која му не може бити, под одређеним конкретним историјским условима, ни супротна. Овај историјски комплекс неизбежно треба да носи привремен и функционални а не и институционални карактер. По томе се он и разликује од могућег претварања оригиналних и потенцијалних но-

вих облика револуционарне демократије — а без тих облика нема стварне револуције већ само државних удара — у затворени систем политичке диктатуре у разним аутократским видовима, о којима је било речи.

Према томе, овде се не решава питање нужности диктатуре пролетаријата као такве, већ се тражи одговор на конкретни емпирички проблем првих етапа тражења и образовања политичког система социјализма и његових адекватних облика који се, начелно и по тенденцији — не могу одвојити од демократије да се не би револуција одмах отуђила од својих циљева и човека.

III

Међу самим марксистима појму социјалистичке демократије су се често давале извесне глобалне, апстрактне и идеолошке дефиниције. Дуго времена су преовлађивала гледишта да је социјалистичка демократија једна скоро аутоматска и неизбежна форма диктатуре пролетаријата или да је она аутоматска политичка „надградња” друштвених односа који се заснивају на државној („друштвеној”) својини на средствима за производњу и постојању „јединства општих и појединачних интереса”. По другима она је политички систем у коме руководићу улогу игра радничка класа, управо њена авангарда; или она је најзад стварни режим владавине већине или стварне већине. У совјетској теорији државе и права она је дефинисана као „демократија за све”, јер уставом предвиђена права грађана обезбеђује држава и тиме она нису формална, и бирачко право обухвата све категорије грађана без икакве разлике у погледу на расу, националност, веру, пол, имовно стање и сл.

Најчешће схватање социјалистичке демократије у самим социјалистичким земљама, као и у радовима појединих марксиста и социјалиста на Западу, заснива се на класној оцени социјалистичке демократије. Она је класни политички систем у коме руководићу политичку функцију има радничка класа или одговарајући шири класни савез радништва и сељаштва. У првим годинама после Октобарске револуције, овај класни концепт демократије допуњаван је истицањем њене недовршености и пролазности; с обзиром да радничка класа, према схватању *Маркса*, користи и може употребљавати и саму своју диктатуру да би градила ново друштво, и истовремено да мења и постепено укида своју класну владавину, проширујући је на једну врсту реалније политичке и друштвене демократије. Ова схватања преузима савремена политичка теорија марксизма и она решавају проблем демократије првенствено на теоријском и идеолошком плану.

Сам концепт класне државе и демократије у социјализму није увек тумачен на исти начин, нити је у свим условима имао исти смисао. Он је несумњиво утицао у знатној мери како на теорију, тако и на праксу политичког система који се градио и данас се гради у социјалистичким земљама.

Демократија је настала, и у грчкој филозофији је најчешће схваћена, као класни концепт. Сви велики револуционарни покрети у историји су се борили за демократију, а под њом су подразумевали владавину од стране или у интересу дотле експлоатисаних и политички подређених кла-

са. Међутим, по свом основном концепту и према тежњама које су носиле и остваривале социјалистичке револуције, демократија у социјализму није у пуном смислу класна политичка организација, као што је држава која се јављала у току и после револуције које је носила буржоазија у XVII и XVIII веку.

У ствари за историју и суштину демократије, не само социјалистичке већ и либералне, као и за сваки прави (теоријски) концепт демократије и за сваког присталицу демократије, она је увек значила нешто више од класне владавине. Карактеристично је да је уско класни концепт демократије саставни део мишљења горњих слојева владајућих снага у капитализму и оних слојева који се као владајућа група у облику бирократије успостављају у појединим фазама развитка социјалистичког друштва.

На уско класно одређивање демократије — и уопште политичких система — утицали су степен заострености и непомирљивости између ранијих класа; величина и јачина опресије непривилегисаних класа односно радничке класе и других слојева, укључујући и средње. На класно одређивање и класну оријентацију политичког система у социјализму не утиче само револуционарни пут којим је остварен прелаз из старог у ново друштво већ првенствено карактер отпора ранијих владајућих класа и њихов однос после оствареног прелаза. Задржавање класног карактера, уз ограничену демократију па и уз употребу диктатуре, последица је наслеђених друштвених, економских, политичких и националних односа и низа других околности које чине једно друштвено и политичко стање конфликтним и пуним не само латентних већ и отворених сукоба и тиме различитих групних оријентација.

За шире друштвене слојеве, за народ у његовим основама и основним расположењима, демократија није никад била нити је схваћена као искључиви облик класне владавине. Поред тежње да се ослободе од неједнакости и тлачења, ови слојеви народа увек су се борили за друштвено и политичко уређење у којима ће се ослобађати цело човечанство, управо у коме ће почети остваривање човечних односа и човечности човека. То се у истој мери односи и на радничку класу и слојеве са којима је она ушла у историјски и политички покрет промена не само политике већ и друштвености. Ван оваквих утицаја и ових расположења не могу бити ни основне снаге популарног покрета, нити његови стварни и верни лидери.

Демократија у социјализму, и поред њеног прихваћеног или наметнутог класног концепта, претпоставља и другу и релативно нову политичку димензију. Владавина радничке класе не значи само владавину већине, већ и стварање услова и институција да радничка класа стварно буде одлучујућа снага, непосредно и све изузетније преко својих посредника. Систем владавине „у име радничке класе“, тј. преко њених представника, теоријски је антиконцепт социјалистичке демократије и једино може бити емпирички, историјски условљено, привремено или нужно решење ради припрема социјалистичке демократије. Ако се овај антиконцепт претвори у концепт, и владавина радничке класе постане не само систем доминације изван радничке класе и тиме владавина над радничком класом и

народом, социјалистичка демократија је не само одложена већ је више и нема. Она уступа место једном посебном облику, толерантне или офанзивне, бирократске етатистичке доминације. Политичка власт се поново институционализује као јединствена и уједињавањем обе њене битне стране. То се дешава у развијенијем друштву од „приватно правног“ (робовласничког и феудалства), и у потенцијално еманципованој држави. На основу тога бирократска власт је не само неограничена већ и опресивна. Она је нови облик доминације; не класне већ групне, бирократске. Демократија као класна ствар постаје бирократска власт.

Сва ова схватања, тежње и појаве карактеришу реални свет и реалну историју политичког система у социјалистичком друштву. Она изражавају и сталну борбу да се створи политички облик који ће одговарати сталнијим и потенцијалнијим односима социјализма и позиву радничке класе да ствара и превазилази облике доминације (па и демократије).

У свакој од постојећих социјалистичких земаља нити су постојали исти услови нити могућности за решавање свих ових сложених историјских промена нити се историја борбе за демократију, помешана са задржавањем или падовима, остваривала на исти начин, са истим последицама и у истом временском трајању. То све чини да је, с гледишта научног истраживања, још увек тешко описивати ову историју; још је теже дати теорију, односно више или мање заокружен и научно образложен систем демократије реалног социјалистичког друштва.

Поред тога, као и либерална демократија тако и демократија у социјализму трпела је промене и стално је недовршена и променљива. Она је процес одређених историјских процеса и као таква, као реална политичка институција, она се може теоријски образложити и схватити само употребом историјског метода и на основу теоријске анализе; уз пуну обазривост и свест да уопштавања никад не захтевају не само потпуну него и битну стварност и истину.

Имајући све то у виду, могу се чинити покушаји да се утврде друштвени односи, као и идејни и политички елементи за обраду једног више или мање општег концепта као реалности социјалистичке демократије. Карактеристика тог општег концепта је да се он већ данас у извесној мери превазилази и да се тенденција и облици тог превазилажења морају уочити и теоријски анализирати и формулисати. На тој основи друга карактеристика реалног света социјалистичке демократије јесте појава извесних нових видова и структура социјалистичког политичког система.

Социјалистичка демократија је настала и наставила да се изграђује у посебним историјским околностима; у извесном смислу раније него што је то произишло из Марксових предвиђања о условима и времену остваривања „прелаза из капитализма у социјализам“. У свим земљама у којима је до данас остварена социјалистичка револуција, осим у неким мањим европским, капитализам није био развијен, демократија је била тек у повоју ако је уопште постојала, а радничка класа је била релативно мало острво у мору сељаштва. У земљама у којима је успела и стварно се изводила, револуција је у основи била политички припремљена, и то нарочито постојањем разних социјалистичких и напредних група и тежњи; а пре свега — постојањем и улогом политичке организације радничке класе.

Велики допринос у том правцу дао је Лењин. Он је још у почетку овог века, научном анализом империјализма, односно противуречности капитализма као система, и откривањем специфичности друштвено-политичке ситуације у појединим земљама, извео два значајна закључка од велике теоријске и политичке вредности.

Лењин је најпре утврдио да је капитализам на одређеним својим тачкама раније осуђен него што се то предвиђало и да гада пролетерска револуција може да изведе прелаз из старог у ново друштво и да то једино она и може учинити. Он није мењао Марксово опште схватање, да ће период прелаза из старог у ново друштвено стање и период успостављања социјализма представљати диктатуру пролетаријата. Као и његов учитељ тако ни он није то политичко стање одвајао од демократије као политичког облика — и нешто више од тога.

На основу тога, Лењин је истовремено утврдио да радничка класа, у условима капитализма, није сама по себи способна да изведе овај историјски скок; управо да је она, у тим условима, једино способна да спонтано развије оно што је он називао „синдикална свест” тј. свест о својим непосредним интересима. У таквом стању он је формулисао своју теорију партије као организације која једина може бити у стању да оствари револуцију и омогући доцнију изградњу социјализма и њему одговарајућих оригиналних политичких облика које он у ствари није одвајао од демократије. Лењин је ову политичку организацију као политичку партију означио као претходницу или авангарду радничке класе, као њену свесну борбену мањину која има свој програм, заснован колико је могуће више на марксистичким научним принципима и анализи стварности која се инспирише тим принципима.

Све социјалистичке револуције је досад извела ова политичка авангарда, и њеном активношћу и под њеним успешним вођством је образован и нови политички систем, нова држава. У току револуције и доцније, нова држава и политичка партија имале су да — теоријски и по програму — употребе власт, али и утицај, не за себе већ ради радикалне промене друштва и припреме основа и услова за преображај и постепено прогресивно одумирање државности и целог система доминације. Према томе нова политичка власт морала је да преузме на себе решавања низа историјских задатака, као што су: да ослободи друштво од многобројних заосталости и неразвијености, неуједначености и противуречности наслеђених из ранијих периода, и уопште да спроведе индустријализацију земље и подизање материјалне производње на виши и модернији ниво.

Не може се данас спорити да је историја социјалистичког друштва, од Октобра 1917. до данас, представљала и да представља процес тешких и очајничких напора не само да се попуне велике наслеђене празнине већ и да се радничка класа и постепено цело становништво укључе у нови друштвени и политички систем и да постану ако не његов пуни носилац, бар његова неопходна и свесно дата потпора. Конкретне фазе ове историје показују успехе и неуспехе; ослобођење човека и појаву и нове, често опресивне и свирепе облике доминације; враћање уназад и кретање напред. Цео тај сложени, противуречни и никад једносмерни процес борбе за ново друштво је саставни део опште људске историје до данас. Исто-

рије која је још увек у знатној мери и изнад и изван човека и коју човек настоји да савлада да постане њен господар.

Од самог почетка Лењин је настојао, а у томе су га доцније следили прогресивни и свесни представници радничке класе и новог друштва, да се политички систем који је настао као облик доминације или „класне власти“ стално демократизује. Нико ко је стварно ангажован у изградњи социјалистичког друштва и ко самостално мисли није сматрао нити може сматрати да социјалистички преображај и нови политички систем јесте ствар само власти и партије; нити да авангарда може дуже и сталније да води друштво, без учествовања људи. Авангарда сама по себи никад није могла да преобрази друштво нити да се идентификује са политичким системом. Свесно одступање од ових истина — које су суштина политичке теорије марксизма — одвојила је теорију и праксу социјализма од идејних ставова и од историјске мисије социјализма.

Међутим, не само у Совјетском Савезу, већ и у другим земљама које су пошле путем социјализма, постављали су се извесни објективни проблеми који су у прво време утицали на нову улогу и положај партије и државне организације. Да се у знатној мери неразвијено друштво могло променити, да би заостало сељаштво могло да се модернизује, да би се могла обезбедити исхрана и задовољење основних животних потреба људи, а нарочито да би рад друштва могао да се поново стави у покрет да производи средства за производњу, јавиле су се у новом друштву нове, тј. одређене економске и политичке функције и у знатној мери у новом облику. То је утицало да се управљање производњом а постепено и другим друштвеним активностима, функционално централизује, и политички концентрише, а постепено и стави под једну јединствену контролу и усмеравање; али не од самог неразвијеног друштва и радничке класе, већ и њихово име — преко авангарде, тј. партије и власти под његовом контролом.

Преузимајући ову функцију политички систем добија једну нову димензију и претвара се у једну врсту „државе авангарде“, државе за чију егзистенцију и развитак преузима одговорност тада једина организована и уједињена снага друштва — особито у земљама које су извеле социјалистичку револуцију (СССР, Кина, Југославија). То је била комунистичка партија, основна мада не и једина политичка организација радних маса и других слојева ангажованих у револуцији и за друштвене промене, јер живети на стари начин за њих више није било смисла.

То је изазвало карактеристичне промене у самом схватању политичког система и његовог облика, а у самом схватању демократије у социјализму. Ове промене су се све више изражавале у политичкој пракси, која је све више показивала дистанцирање у односу на оригинални марксистички концепт демократије. Уместо да одмах пастане класна демократија у пуном значењу, коју је Маркс предвиђао, политички систем већине социјалистичких земаља је добио елементе а доцније и облике „државе авангарде“; најпре као посредне и посредничке класне владавине радника и сељака а доцније, све више као владавина *per se*. Ако се „држава авангарде“ појавила као ограничење у односу на демократију радничке класе и већине у Марксовом смислу, она није теоријски ни у

пракси, ни у почетку ни доцније, била исто што и тоталитарни концепт „партијске државе” и „фирерске државе”.

У појму државе авангарде се налазе више или мање објективно условљени елементи одлагања односно одсуства у непосредном остваривању демократије. „Авангардна” држава је по својој теорији и по својој историјској функцији замишљена као привремена, и као средство а не као свој циљ. Држава фашистичке партије и фирерска држава је идеолошко-политичка конструкција која тежи да за сва времена наметне деспотики облик друштва, да се издвоји од њега и да управља њиме, носећи у себи не само сопствени циљ, већ и оличење „историје”, или националног и расног мита па чак — према хитлеровској митологији — и отелотворење „божје промисли”. Међутим, није искључено претварање државе авангарде у власт једне партије; овај политички облик је пут и један од услова успостављања бирократије као владајуће политичке снаге, као правог носиоца доминације.

У општој линији развика, и према својим позитивним обележјима и друштвеним односима које је стварала до данас, социјалистичка држава авангарде, свесно и затим по својој сили, ограничавајући демократизам институција и политичких процеса, није у основи дуже и трајније била систем политичке диктатуре који носи и контролише једна политичка елита. Да је то било тако, не би било могуће налазити унутрашње снаге које су стално настојале да прошире границе демократије и да унесу извесне нове облике. Не би било ни бирократске „алтернативе” која је један од основних облика унутрашњих политичких противуречности социјализма и рушења друштва авангарде и партије.

Све то захтева теоријски вођену конкретну анализу којом се мало бави до данас политичка наука и социологија.

Супротно од оног што се обично и крајње тврди, социјализам није рођен нити се мирно и помирено успостављао у бирократији. Напротив, политичко конституисање социјалистичких организама било је од 1917. до данас испуњено дубоким грчевима, унутрашњим противуречностима, борбама и конфликтима. У целини посматрано, две су основне околности утицале (скоро до данас) да се заостравају унутрашњи односи и противуречности између првих облика и политичких потенција демократије и недемократије односно диктатуре и бирократије у свим досадашњим фазама развика социјалистичког друштва. Прве су произилазиле из самог наслеђеног друштвено-економског стања. Наслеђене и одржаване неразвијености, опште стање историјске запуштености и друштвено-политичке и моралне заосталости, олакшале су па и знатно условиле недемократске и диктаторске облике власти. Истина, сваки напредак у ослобођењу од заосталости и дехуманизације, на основи новог начина производње и самих форми владања, утицао је на постављање питања демократизације, на извесне мање или веће кораке у правцу промена владајућег политичког система. Упоредо с тим, свако заостајање и неуспех у овом правцу јачали су недемократске и диктаторске елементе и тежње.

Друге околности чине стање и унутрашње промене у систему политичке власти. Исто као и прве, и оне нису деловале аутоматски и правoliniјски. Кад је „бирократски систем” успевао да се успостави у својој

„највишој форми“ концентрације, показао је, у својим крајностима, посебне слабости и скривене противуречности. Губећи углед и утицај, ослабљен изнутра, диференциран и пун опасних конфликта, бирократски систем (нарочито уколико је добио деспотске па и терористичке облике) открио је свуда, спорије или брже, сопствене противуречности; и условио појаву освежења и јачања потенцијалних популарних демократских снага, преосталих револуционарних група — привржених оригиналним формама револуционарног демократизма, као и омладине и једног дела интелигенције наклонених тражењу актуелних и нових истина и политичких облика. У међувремену се јављају и групе произвођача и интелигенције које постављају дубље савременије проблеме и захтеве у погледу развитка не само политичких облика већ и друштвених односа; у погледу остварења не само политичких и личних слобода већ и слободе стварања и мисли у погледу производње не само материјалног благостања, него и културе и науке. Борба против бирократије и њеног „политичког система“ увек се односила на слободу од „култа личности“, али и од бирократских односа, заосталости и самовоље; на слободу од ранијег страха, али и на слободу радничке класе и човека за сопствену активност и одговорност у погледу сигурније и достојније суграшњице; на слободу од неистина или на слободу за тражење истине без бирократског прописивања истине и „научног“ „корифејства“ форума и појединача.

Ови процеси су отпочели са рабањем социјалистичких организама. Они су често били потискивани и пресецани. Али они су се настављали и кад су принудно заустављени. Они се данас манифестују са више или мање доследности и успеха у систему власти и друштвеном животу и у идеолошкој сфери. Пракса је показала да ови процеси не могу добити демократски облик, не могу значити корак напред и монополизацију система власти без промена у положају и структури политичке партије. Али те промене, супротно уобичајеном мишљењу, нису једини, а у одређеним ситуацијама ни битни услов демократизације. Али без њих је нема.

Савремена политичка теорија марксизма, коју посебно заступају западне комунистичке партије мења свој ранији став у односу на политичку партију уопште и политичке партије у прелазном периоду од капитализма у социјализам. Као што је већ наглашено политички систем социјализма се више, начелно, не одваја од постојања више партија и то не само више партија радничке класе.

Теоријски и према изричитим мишљењима Маркса и Енгелса, политички систем у социјалистичком друштву нити претпоставља нити тражи постојање једне партије. Марксизам никад није у својим оригиналним теоријским ставовима представљао идеологију једне партије па ни једне партије радничке класе. Уосталом идеја једне монополске партије као апсолутни принцип политичког система социјализма је бирократска концепција. Она није партијски концепт политике у социјализму. По свом појму и према досадашњој историјској пракси партија је скоро увек била и по правилу је и данас — политички представник једног дела класе. Суштина је класе, у теоријском смислу, у њеној недефинитивности, унутрашњој неједначености и у „плурализму“ група и интереса. Демократски процеси у класном друштвеном систему захтевају и стварају више

партија, иако само постојање две или више партија не мора значити и постојање демократије. Неспособне и недемократске партије су и уништавале демократију у друштву, а некад више уколико их је било више.

У суштини ни социјалистичка револуција ни прве фазе социјалистичке државности у свету нису полазиле нити су се остваривале на основу једне партије. Посебне историјске околности у већини социјалистичких земаља су постепено довеле до нужног успостављања државе авангарде, која се образовала уз учешће по правилу једне једине партије радничке класе. Историја и улога социјалистичке партије од 1917. до 1926. потврђује то. После тога времена све више се држава авангарде претвара у владавину једне партије а затим у бирократију. У појединим социјалистичким земаљама, релативно брже него у СССР завладала је концепција и пракса једнопартијског система, и то поред осталог услед тога што је, од 1936. до 1938. до недавно, све више преовлађивало уско класно схватање о политичком уређењу социјализма и о нужности у карактеру једне владајуће партије. То схватање је развила догматска теорија и бирократска политичка пракса за време стаљинизма.

Теоријски говорећи, држава авангарде није и не мора бити сама по себи супротна демократизацији политичког система социјализма, уколико је она не само израз извесне историјске и прелазне нужности већ и стално врши промене у себи и у свом односу према власти у друштву. У развијенијем социјалистичком друштву, кад је економска и друштвена вредност новог система дала резултате и прихваћена од ширег народног покрета, и тиме кад више не постоје услови за ма какву позитивну улогу слободног економског тржишта компететивних и групних интереса, мењају се основи и теме и облици партијског система. Такмичарски вишепартијски систем је политички инструмент који усклађује и рационализира различите интересе тражећи привремену победу интереса већине, тј. група чији интерес и схватања уживају ширу подршку од интереса и схватања друге групе и других група које имају своје политичке организације. Ово слободно политичко тржиште, у крајњој линији, изражава конфликтну класну структуру, одсуство јасног, општијег интереса и нужност борбе за власт. Вишепартијски систем изражава историјску ситуацију друштва у коме се борбом за власт успостављају политички односи и постиже извесни „народни концесус“; све то треба да омогућава да власт буде оправдана и у исто време стално ограничавана и мењана, под условом да се не дира у основне примесе друштвеног уређења. То чини снагу либералне демократије, али и њену друштвену и политичку ускост и ограниченост.

IV

Релативно ограничење демократизма (ван бирократске алтернативе) у политичкој сфери, а нарочито у сфери власти представљало је у одређеним историјским условима извесну нужност. Оно не произилази из суштине, из теорије социјализма, напротив, оно је „по природи“ демократско. Отуда се данас, у периоду релативног стабилзовања социјалистичког друштва и скоро целог светског социјалистичког система, поставља логични и

неопходан захтев да се успостави демократија и у ужем смислу, у сфери власти и политике.

Поред тога, у самом концепту те (социјалистичке) демократије садржано је и њено шире схватање. У свом етимолошком значењу, и у сваком великом политичком систему, демократија је схваћена и као нешто шире и више од одређеног облика државе; од облика политичке власти. Тај „грчки“ и „антички“ концепт садржи свака доследна демократска теорија и марксистичка политичка теорија. Шири концепт демократије је саставни део и сваког радикалног демократског покрета а посебно радничког. Демократија у том ширем смислу увек је садржавала идеал људске једнакости. Политичка мисао у капитализму је једнакост претворила у тзв. „једнакост шанси и могућности“ учествовања на слободном тржишту капитала и рада, доцнији капитализам је једнакост изједначавао са тзв. једнаким могућностима „да се постане све“, тј. да се прелазе класне преграде (на тој основи је створена идеологија једнакости у америчком друштву у коме се истиче фантастични успон из сиротиње једног Рокфелера и низа других познатих капитана индустрије и милијардера). Стварна пракса капитализма омогућује извесне такве примере и одређену „социјалну мобилност“, али је њена карактеристика све више, нарочито у развијеном капитализму, постојање класних преграда и таквих стратификација које осуђују одређене друштвене групе да стално остају у својим „рођеним границама“; то наводи поједине савремене америчке социологе да говоре о „феудализацији“ и крутој стратификацији развијеног капиталистичког друштва.

Сваки доследни социјалистички теоријски систем представља другачији идеал једнакости и поједини социјалистички системи се и разликују према квалитету „дефиниције“ те једнакости, а нарочито по томе како и кад предвиђају да се она може постићи. Марксизам се разликује од тзв. „природно-правних филозофија“ по томе што он показује да нити су људи „рођени једнаки“, нити они икад могу бити једнаки у пуном смислу. Увек је постојала и постојаће неједнакост у природним особинама, у способностима, у таленту; у многим личним интересима и жељама, у мишљењима и погледима људи. Друштво потпуно једнаких људи је не само наивна утопија већ и једна ескатолошка идеја. Исто тако марксизам не предвиђа да људи могу, у самом процесу изградње социјалистичког друштва, да постану и буду једнаки ни у оном смислу у коме се социјализам и познаје и разликује од других друштвених система. С обзиром на низ наслеђених и других разлика међу људима, и на потребу да се човек што потпуније ангажује у производном и другом раду, чак и примена истих мера и критеријума за тај рад претпоставља неједнакост међу људима. У томе је смисао Марксовог тврђења да социјалистичко друштво не може да пређе „буржоаски видик права“. Нужно постојање права у социјализму произилази из још увек неразвијеног друштва које се бори за превазилажење „друштва оскудице“. Награђивање према раду је само потврда „једнакости“ у неједнакости. Граница те праксе је у одстрањивању коришћења рада и личности другог; у забрани експлоатације; у превазилажењу двоструке власти а посебно власти бирократије.

Социјалистичко друштво се познаје по томе што све више ствара услове да једна класа или група људи не може да влада или живи на основу отуђења, рада и располагања вишком рада, експлоатације; у превазилажењу двоструке власти а посебно власти бирократије. У томе је суштина хуманизма и социјалистичког идеала једнакости, као претпоставке остваривања једнакости у могућностима задовољавања личних потреба, а не једнакости као нивелације људских егзистенција и људских бића.

Свака социјалистичка револуција, као и политичка концепција а делимично и пракса појединих земаља које су кренуле путем социјализма, садржи, на овај или на онај начин, идеал једнакости као свој проглашени или оперативни принцип. У томе лежи и шира основа концепта и структуре демократије у социјалистичком друштву. Однос према овом принципу је и од битног значаја за оцену могућег демократизма државе авангарде, односно карактера и вредности класног концепта демократије. Држава авангарде, условљена неразвијеношћу и другим противуречностима друштва, може се условно схватити као облик демократије: а) ако је као власт бар „демократска“ диктатура (без деспотизма арбитрерности); б) ако је обезбеђивала кретање према таквом друштву које отклања економске и социјалне изворе експлоатације „туђега рада“ и на основу тога нове доминације над људима. Ове „две стране“ демократског процеса се условљавају и допуњавају: релативна и потенцијална — демократизација у „ужем смислу“ не постоји ако не примењује ове „социјално-економске“ мере, ову релативну и потенцијалну демократију у ширем смислу.

Све су социјалистичке земље углавном у разним фазама свог развика садржавале и остваривале извесне принципе о људској једнакости. Кад је уместо идеала људске једнакости успостављен бирократски систем, и сам политички облик државе авангарде постао је све више диктатура па и аутократија у најужем политичком смислу; он је неизбежно идеал људских једнакости претворио у хијерархију „распона“, или у нивелизам уз високе привилегије појединаца. То се могло десити и дешавало се само кад су поједине групе развиле односно одржавале такве односе у производњи који су им обезбеђивали монопол располагања радом људи и са позиција тог монопола су развиле систем оперативне демократске доминације. Према томе није искључено у одређеним условима, да се социјалистички политички систем, иако уоквирен државом авангарде, под условом да она одолева притиску бирократије и врши своју праву функцију, да се припрема новог друштва постепено успоставља као демократија у ширем смислу.

Политички систем социјализма је позван, а на то га позивају не само марксистичка наука већ и досадашње искуство и захтеви нове стварности, да решава проблем једнакости у самим основним друштвеним односима, у односима производње и расподеле производа рада. Да би се мењао као класни систем друштва, социјализам неизбежно мора мењати те односе и стварати нову друштвену структуру. Та структура је, глобално узевши, својинска структура друштва које изражава међусобне односе људи према средствима рада и према доношењу основних економских и опште друштвених одлука.

Такву промену у друштвеној структури према досадашњем историјском искуству може омогућавати тзв. друштвена својина средстава за производњу. Друштвена својина је нова историјска појава и термин који утврђује процес постепеног укидања доминације човека од стране човека у области која је витална за egzистенцију и личност човека. То је област рада под којом треба подразумевати режим остваривања не само човјекских радних способности већ и особина као и начин остваривања његове људске, активне личности. Све док својина представља својинско право појединаца, групе или државе, она не само што лишава другог тог права, већ и принуђује већину људи да раде да би живели, а не да удруженим радом остварују своје способности и своју људску личност.

Принцип који изражава и потврђује ову промену није створен у пракси социјалистичког друштва нити је он монопол једног постојећег социјалистичког система, иако је он досад највише теоријски образложен и у пракси примењен у социјалистичкој Југославији. Док је друштвена својина само израз једног новог несвојинског правног статуса средстава за производњу једног друштва у целини, дотле је самоуправљање израз који карактерише не само односе у производњи већ и друштвену структуру социјализма. То је друштвена структура у којој не само што произвођачи управљају заједничким средствима рада и заједничким радом већ у којој и друштвена подела рада мења свој карактер. Теоријски речено, она треба да престане да буде израз продужавања доминације, тј. диференцијације на оне групе које регулишу и контролишу режим рада и располажу производима рада, и на оне које остају у најамном односу, тј. изван су активног односа према средствима рада и примају заповести и споља одређене мере „плате“ или „најамнине“ за унети рад. Друштвено самоуправљање, како се данас назива у Југославији, је почетак процеса враћања средстава за производњу произвођачима и отклањања отуђености средстава рада од радног човека и тиме први радикалнији покушај у историји да се реши проблем двоструке власти. Али самоуправљање то не може бити само по себи, тј. без ширих и дубоких промена како у структури државе тако и у самој контроли човека над радом и својом друштвеном организацијом.

Самоуправљање је нова димензија демократије која проширује, конкретизира и чини на нови начин реалном демократију у ширем смислу. То није само демократија, која је инспирише хуманистичким идеалом једнакости и остварује само на тај начин што отклања веће класне разлике међу људима на основи низа социјалних и економских права, на основи активнијег учествовања радничке класе и непривилегисаних група „у тековинама културе и цивилизације“. Самоуправљање значи у извесном смислу почетак остваривања ове једнакости и тиме хуманизма у оној сфери у којој су до данас владали односи власти, који су проширили сферу доминације у свим политичким системима, и у оном у досадашњој фази социјализма.

Самоуправљање је нова димензија у социјализму не само и не првенствено у томе што се у привредне организације и предузећа уносе елементи демократизма и отклањају облици сопственичког или менаџерског управљања. Самоуправљање је нова демократска димензија само ако је

и уколико оно мења, ограничава и постепено превазилази систем политичке доминације заснован на двострукој власти. Нема самоуправљања у правом смислу ако се у разним облицима, стварно или прикривено, одржавају односи власти у организованом раду чак и у облику поделе између управљачких и извршних, „техничких“ и „радних“ функција. Нема самоуправљања ако се истовремено човек који ради не ставља у услове и односе који онемогућују да се репродукује власт и отуђење у широј економској или политичкој сфери. Самоуправљање је носилац нове димензије демократије уколико је у стању да присваја своју личност, тј. уколико може да спречи пренос своје природне власти, односно своје људске личности у корист било неорганизоване економске стихије (тржишта и сл.) која увек ствара привилегије за појединце, или у корист каквих носилаца општих друштвених функција, функционера, технократа и бирократа. Ако се то не постигне, иначе релативно ослобођен у конкретној радној организацији, човек може поново постати предмет доминације у самој макро структури — на основу самоуправљања, — као што су тржиште, организација власти и друге макро-структуре социјалистичког друштва. С обзиром на све то, отвара се нови и до данас недовољно схваћени и решени проблем не само реконструкције и поновне дефиниције друштвених односа и структуре, већ и суштине и облика политичког система. Ослобођење човека у свакодневном животу и према себи је део и коначна претпоставка самоуправљања. Нема стварне демократизације ако она не обухвата и мења „макро“ и „микро“ структуре и односе људи.

Конституисање произвођача у „владајућу класу“, односно „освајање и успостављање демократије“ тражи и претпоставља промену система доминације и то у два правца. На првом месту оглања се двоструки систем власти пошто политичка власт у ужем смислу више нема ни услова ни потребе да одржава односе власти у производњи и расподели, тј. да у њима доминира, уколико и ако су они самоуправни односно уколико и ако је произвођач стављен у материјалне, политичке и моралне услове да спречи отуђење своје радне и људске личности, и да се јави као градитељ и система и заједнице као целине.

На другом месту сама политичка власт, — која дуже остаје као израз разрешавања противуречности и обезбеђења извесних нужних заједничких правила живота и регулација одређених општих економских и других функција друштва, — не само што се у извесном смислу мора деататизовати, тј. смањивати се и повлачити се, него се и мора стављати у нови однос према самоуправној сфери. Уместо да одржава раније односе власти, она сада одржава и штити систем самоуправљања и тиме мора и сама бити прожета елементима самоуправљања. Истовремено, пошто као свака власт, она још има могућности „превазилажења“ и злоупотребе својих функција, она мора налазити на један нови и ефикаснији начин ограничења. Не само у аутономним институцијама већ и у новим самоуправним снагама друштва, које сад постаје сопствена и у извесном смислу неполитичка, тј. непосредно друштвена демократска моћ. Ова страна „самоуправног система“ је од посебног значаја, јер се он још увек поставља и остварује у макро политичком систему који има и стално тражи свој ослонац у политичкој власти.

Нема у досадашњој теорији, јер нема ни у једној пракси, формулисаних и прописаних политичких облика уопште модела институционализације политичког система овакве демократије. На основу марксистичке политичке теорије и досадашње праксе, могу се у њој извући само ове основне примесе.

Прво, данас је све јасније да остваривање овог облика демократије у ширем смислу представља процес демократизације политичке власти и укидање њеног идеолошког и економског монопола.

Друго, институционални облик социјалистичке демократије која остварује ову своју нову димензију не само што се „приближава“ облицима оригиналне или „примитивне“ непосредне демократије, већ уноси у овај институционални систем нове елементе и карактеристике. Сагласно томе, у ужем смислу, социјалистичка демократија треба да обухвати нове облике аутономије и непосредно учествовање радних људи у основним ћелијама рада; комунални систем односно територијално самоуправљање у основним друштвеним заједницама. Она исто тако претпоставља развијенији живи и активни систем избора и опозива на све јавне функције, као и коришћење извесних класичних инструмената непосредне или полупосредне демократије (референдум, народна законодавна иницијатива, политичке и изборне функције група грађана и произвођача, тзв. зборови бирача у југословенској терминологији).

У свом дубљем и стварнијем смислу непосредна демократија претпоставља такав институционални механизам управљања друштвеним пословима који више не може бити отуђен од произвођача и човека; којим радни људи и грађани доминирају у том смислу што им је он јасан, јаван, и прозрачан. Али истовремено мора бити и рационалан и ефикасан. То је такав институционални облик у коме се „марксистичке структуре“, од власти и партије до закона и општих одлука, заснивају на самоуправним „микроорганизацијама“ рада и на заједничким политичким и друштвеним активностима људи. Ови микроорганизици уједно постају и сама основа њиховог конституисања и на вишим нивоима, који тиме почињу да губе свој представнички и добијају делегатски карактер. У крајњој линији, непосредна демократија је систем самоуправљања који гради, носи и контролише човек и у коме он изражава и налази, постиже и решава не само своје личне и заједничке интересе већ и остварује своју људску личност. Ово хуманизирање и остваривање хуманизма је посебна карактеристика појма непосредне демократије.

За успостављање демократије (и у социјализму) потребно је стално развијање слободног политичког живота и друштвених односа; слободни политички живот и политички односи по себи неопходни су саставни део структуре и социјалистичке демократије. Важност оваквог политичког живота у савременом друштву је у тој мери пресудан за сваки политички систем а посебно за демократски, да су и сви аутократски и диктаторски системи приморани да га инсценирају. Претварање стварних политичких процеса и самосталног политичког живота у фолклор, у пратећи церемонијал, карактеристика је бирократског политичког система, свуда па и у социјализму. Непосредна социјалистичка демократија грађи аутентични јавни и у извесном смислу прозаични политички

живот. Без таквог политичког живота она брзо постаје формална демократија и, у крајњој линији, бирократска доминација.

Ову страну политичког система социјализма, коју је занемарила савремена политичка теорија социјализма а нарочито пракса, дубоко је схватио Лењин после *Маркса* и *Енгелса* и свих ранијих и доцнијих стварних присталица демократије, социјализма и људске слободе. Лењин, који је иначе био велики критичар дволичности и формализма у политици и политичким принципима, овако изражава своју мисао о значају слободног и отвореног изборног и општеполитичког процеса, свуда па и у социјализму.

„Пошто је политичка арена видљива за све, као позорница за гледаоце, сваки зна на основу штампе и јавних скупова да ли ова или она личност познаје партију или не, да ли је подупиरे или јој се супротставља. Тада се зна какав је почетак имао овај или онај политички активиста, како се он и на који начин развијао и по којим се особинама истиче. Само на тај начин сви чланови патрије могу, познавајући ствар до краја, да изаберу или не изаберу овог или оног активисту на овај или онај положај у партији. Општа контрола сваког корака који је учинио један члан партије у његовом политичком животу ствара механизам који аутоматски функционише и осигурава примену оног што се у биологији назива „победа најспособнијег“. Захваљујући овој „природној селекцији“, која је последица апсолутне јавности, изборности и опште контроле, једино може сваки активиста да преузме дужности које су највише прилагођене његовим снагама и његовим способностима; само под тим условом он може да поднесе све последице својих грешака и да покаже пред свима своју способност схватања својих грешака, као и његовог избегавања“.

Ове мисли *Лењина*, односећи се непосредно на унутрашњи живот политичке партије и на њену демократизацију, још *више се тичу* општег политичког живота у социјалистичком друштву. (В. И. Лењин, *Oeuvres choisies*, Москва, 1964. стр. 289).

Како у политичким организацијама тако и у целом политичком друштву „политичка арена“ мора бити и „приступачна и видљива“ за све, за квази потпуност свих грађана. Само у оваквом јавном и прозаичном виду, политички живот у социјалистичкој демократији може бити општа и свестрана „лозорница“ у којој смо сви посматрачи, али и истовремено и заинтересовани актери. Тако се могу избегавати и разне појаве које прате политичку историју и политичку праксу, свуда, и у социјализму. Само тада и тако може се спречити да неко преузме положај за који нема ни снаге, ни способности и, што је још теже, да у тами спуштене завесе, „иза позорнице“ преузме власт и положаје које њега и власт још више удаљује од јавног пристанка и контроле. Псеудоауторитети и култ личности који произилазе из тајног и прикривеног политичког живота увек су опасност и тешка деформација сваког демократизма и оног у социјалистичком друштву. Историја се у овом погледу још увек понавља; не само, као што је Маркс истицао, као мелодрама, већ и као права лична и колективна драма са овим или оним призивцима фарсе или комедије — који су често облици трагедије.

Без оваквог јавног и прозачног политичког живота, који се одиграва пред јавношћу и уз учешће људи, немогуће је спречити ону општу политичку неизвесност и личну несигурност на основу које, „све може да буде“. Без јавности поново се враћају у друштво интриге, завере, лични обрачуни, и могућност да неко ко је јуче био „највернији“ сутра постане издајник и непријатељ (или само „издајник“ и „непријатељ“). Стварати нове структуре демократије је и тежак процес рада, инвентивности, искренности и доследности. Тај историјски акт је у очекивању.

Као свуда, тако и у политичком систему социјализма, мистифицирани, тајни и привилегисани политички односи и процеси потхрањују антидемократске, бирократске и самовољне акције. Они стварају атмосферу за појаву лажних идола, али и сталног култа појединаца који успевају. Обрнуто, јавно проверавани, слободни и сваком приступачни политички живот, претварање политичког живота у „јавну арену“, неопходни је саставни део политичке сфере социјалистичке демократије. То се посебно односи на непосредну и самоуправну демократију у којој се, као у античком и модерном позоришту, не прави разлика између публике и глумаца, између активности функционера и „обичних“ грађана.

После пропасти атинског полиса, политичка арена свуда у свету је била оптерећена колективним облицима и друштвеним перемонијалом који су створили краљеви, аристократија, хришћанство, апсолутизам, буржоазија и бирократија. У свему томе има нечег мистичног, тајанственог, усплахиреног, варљивог и зававајућег. Политичка арена је спој боксерског ринга, католичке цркве и масонске ложе. Социјалистичка демократија тражи једну нову, рационалну, чисту људску и једноставну атмосферу политичког живота. У томе је грчки полис са својом обичном људском једноставношћу, наклоношћу лепоти истине и истине лепоти једна од инспирација.

Основа Лењиново политичке теорије — као и Марксова — јесте оваква демократска и хумана заједница коју су они схватили као резултат дубљих класних, економских и политичких, културних, моралних промена, као и промена у односу међу људима. Лењиново схватање диктатуре пролетаријата је само саставни део његове марксистичке теорије о држави а посебно о демократизацији државе и политике, као једном од основних циљева и услова социјализма и борбе радничке класе.

Др Јован Борђевић

РЕЗЮМЕ

Как Ленин понимал диктатуру пролетариата и демократию

Первый выдающийся толкователь марксистской концепции диктатуры пролетариата, Ленин различает диктатуру как необходимый переходный тип политической системы и как роль и функцию государства, т.е. как формы политической системы. Ленинское понимание диктатуры пролетариата является по существу антигосударственным и революционно-реалистическим. Он ищет формы и условия, допускающие процесс перемен

старой государственности и процесс „отмирания государственности“. Он ищет в советской власти не только новую форму государства, но и демократии. Поэтому „система коммун“, „система советов“ для Ленина являются родом исторического воспроизводства и конкретного воплощения Парижской коммуны, при которых происходит экономическое освобождение труда и непосредственное установление власти рабочего класса в союзе с „трудящимся крестьянством и интеллигенцией“. Находит это отражение в его практическо-политической активности „на вовлечении и участие масс в советской власти“.

Ленин ни теоретически ни в общем идейном и теоретическом смысле не уподоблял диктатуру пролетариата с политической формой, с диктатурой одной группы, ни с диктатурой одной партии. Для его трудов характеричны вера в спонтанный, элементарный и самодовлеющий демократизм рабочего класса.

Ленин внес элементы рационализма, организации и посредничества между спонтанным революционным движением и его будущим с помощью партии, вследствие чего неизбежно должен быть принять соответствующие ограничения этому движению и самому демократизму политической организации советского общества. В силу этого он не рационализировал современную и конкретную историческую оценку. Он ее не превратил в теорию.

Теоретическое понятие диктатуры пролетариата, как системы господства, является противоречивым. Мысли Ленина, выражающие опасение в этом смысле, не констатируют необходимость диктатуры пролетариата, а ищут ответ для конкретной эмпирической проблемы первых этапов поисков и образования политической системы социализма и ее адекватных форм. Работы Ленина из последнего периода его жизни указывают, что вечная ценность его теоретической мысли о диктатуре пролетариата в ее „чистом“ теоретическом смысле лежит в „установлении демократии“, чем самым и безоговорочно воспротивился диктатуре в политической форме.

Основной политической мыслью Ленина — также как и Маркса — является демократическое и гуманное содружество, понимаемое ими как результат глубоких классовых, экономических, политических, культурных и моральных перемен, а также перемен в взаимоотношениях между людьми. Ленинское понимание диктатуры пролетариата является составной частью его марксистской теории о государстве и в частности о демократизации общества и политики.

SUMMARY

Lenin's Concept of the Dictatorship of the Proletariat and Democracy

The first, more important, interpreter of the Marxist concept of the dictatorship of the proletariat, Lenin, makes distinction between dictatorship as a necessary transitory form of the political system, and as a role and function of the state, i.e. as a form of the political system. Lenin's conception of the dictatorship of the proletariat is in essence anti-statism and revolutionary and realistic. He looks for forms and conditions making possible the process of the change of old statism and the process of the «devolution of state». He looks in the Soviet power not only a new form of state, but of democracy as well. That is why the «communal system», «system of the Soviets» is for Lenin a kind of historical reproduction and concrete assertion of the Paris commune, in which economic liberation of work took place, and direct establishment (restitution of the power of the labour class in unison with working peasants and intelligentia. This is reflected in its practical and political activities for «inclusion and participation of the masses in the Soviet power».

Lenin, neither theoretically, nor in ideological nor theoretical sense, did identify dictatorship of the proletariat with the political form, with

the dictatorship of one group, and even not with the dictatorship of a party. Trust and certain spontaneous elemental and self-determined democratism of the labour class, characterize his writings.

Lenin introduced through the party an element of rationalism, organization and mediation between the spontaneous, revolutionary movement and its future, being forced, consequently, to accept the corresponding limitation of this movement, and even democratization itself of the political organization of the Soviet society. That is why he did not rationalize his provisional and concrete historical appraisal of it. He did not make a theory of it.

Theoretical notion of the dictatorship of the proletariat, as a system of domination, is contradictory. Lenin's thoughts expressing hesitation in this respect, do not state indispensability of the dictatorship of the proletariat, but quest an answer to the concrete empirical problem of the first stages of the search for establishment of the political system of socialism and its adequate forms.

Lenin's writings from the last period of his life show that the lasting value of his theoretical thoughts on the dictatorship of the proletariat, in its »pure« theoretical sense is »establishment« of democracy«. He has clearly and unequivocally rejected dictatorship in the political form.

The basis of Lenin's political thought — as of Marx's — is a democratic and humane community which they comprehended as the result of deeper class, economic and political, cultural and moral changes, and changes in human relations. Lenin's concept of dictatorship of the proletariat is only a part of his Marxist theory of state, and of democratization of society and politics in particular.

RÉSUMÉ

La conception de Lénine de la dictature du prolétariat et de la démocratie

Le premier interprète de plus d'importance de la conception marxiste de la dictature du prolétariat, Lénine, distingue la dictature en tant que type transitoire du système politique et en tant que rôle et fonction de l'Etat, c'est à dire en tant que forme du système politique. La conception de Lénine de la dictature du prolétariat est dans le fond anti-étatique et révolutionnairement réaliste. Il cherche les formes et les conditions qui rendent possible le processus du changement de l'ancien Etat et le processus du »dépérissement de l'Etat«. Il cherche dans le pouvoir soviétique non seulement la nouvelle forme de l'Etat mais aussi la démocratie. C'est pourquoi »le système communal«, »le système des soviets« est pour Lénine une sorte de reproduction historique et l'affirmation concrète de la Commune de Paris, dans lequel s'effectue l'affranchissement économique du travail et l'établissement direct du pouvoir de la classe ouvrière associée avec »les paysans et les intellectuels travailleurs«. Cela se reflète dans son activité pratique — politique »pour l'intégration et la participation des masses dans le pouvoir soviétique«.

Lénine, ni au point de vue théorique ni dans le sens général idéologique et théorique n'a pas identifié la dictature du prolétariat avec une forme politique, avec la dictature d'un groupe, donc ni avec la dictature d'un parti. La confiance dans un certain système démocratique spontané, élémentaire et autodéterminé de la classe ouvrière est la caractéristique de ses travaux.

Lénine a introduit un élément de rationalisme, d'organisation et d'entremise entre le mouvement révolutionnaire spontané et son avenir par l'intermédiaire du parti, de ce fait il devait inévitablement admettre la restriction correspondante de ce mouvement ainsi que du système démocratique de l'organisation politique de la société soviétique. C'est pourquoi il n'a pas rationalisé son estimation historique temporaire et concrète. Il ne l'a pas transformée en théorie.

La notion théorique de la dictature du prolétariat, en tant que système de domination, est contradictoire. Les pensées de Lénine qui expriment la crainte dans ce sens ne constatent pas la nécessité de la dictature du prolétariat, mais cherchent une réponse au problème des premières étapes de recherches et de formation du système politique du socialisme et de ses formes adéquates.

Les travaux de Lénine de la dernière période de sa vie font ressortir nettement que la valeur durable de sa pensée théorique sur la dictature du prolétariat dans son sens théorique »propre« est »l'établissement de la démocratie« — de cette manière il s'est opposé fermement et sans ambiguïté à la dictature dans la forme politique.

La base de la pensée politique de Lénine — ainsi que celle de Marx — est la communauté démocratique et humaine qu'ils ont conçue comme résultat des changements profonds de classes, économiques et politiques et moraux, ainsi que des changements dans les rapports entre les hommes. La conception de Lénine de la dictature du prolétariat est seulement la partie intégrante de sa théorie marxiste de l'Etat et en particulier de la démocratisation de la société et de la politique.

ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И МЕЂУНАРОДНО УГОВОРНО ПРАВО*

Стварање, обликовање и развој међународног уговорног права у првом реду зависи од држава које најчешће као субјекти међународног права закључују међународне уговоре. Образовањем прве социјалистичке државе 1917. године, на другојачијим економским и друштвеним основама него што су биле оне на којима су засниване дотадање државе, извршене су револуционарне промене у унутрашњој политичкој структури царске руске државе. Те промене неминовно су имале последица и у међународној делатности прве социјалистичке државе. Циљ овог прилога је да укаже на утицај који је октобарска револуција извршила на једну област међународног права, а наиме, међународног уговорног права.

1. — *Октобарска револуција и међународни уговори царске Русије.* — Као први и основни задатак, по узимању власти 1917, нова совјетска влада захтевала је обуставу непријатељства и закључење мира. Да би обезбедила победу револуције у земљи и очувала њене тековине, совјетска влада, иако под неповољним условима, закључила је са Немачком и осталим централним силама сепаратан мир у Брест-Литовску 1918. Дипломатски кор у Петрограду протестује против Декрета о поништењу државних дугова и зајмова од фебруара 1918. У циљу заштите својих економских интереса, с једне стране, као и борбе против новог социјалистичког система, с друге стране, светски капиталистички кругови и више држава предузимају оружану интервенцију против нове совјетске власти или помажу контрареволуционарне снаге у земљи. Сви ови догађаји, а пре свега и сам друштвено-политички карактер изведене у свету прве социјалистичке револуције, имали су пресудан утицај на понашање и ставове прве социјалистичке државе према појединим установама тада важећег међународног права.

а) У чувеном Лењиновом Декрету о миру од 8. новембра (26. октобра) 1917. најбоље је изражена идеја Октобра и совјетске владе о међународним уговорима царске Русије, мада се историјски значај самог декрета овим не исцрпљује, с обзиром да су у њему изложена најважнија начела спољне политике прве социјалистичке државе⁽¹⁾. Лењин је истакао неодољну потребу укидања тајне дипломатије и објављивања и поништења свих тајних уговора закључених у периоду од фебруара до октобра 1917. Објављивање тајних уговора требало је да допринесе

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор, 24—28. октобар 1967.

(1) Документы внешней политики СССР, Министерство иностранных дел СССР, том I, Москва, 1959, стр. 11—14.

онемогућавању склапања уговора којима се припремају ратови и врећа суверена једнакост држава. Садржај тих тајних уговора, како се наглашава у поменутом декрету о миру, у већини случајева иде за прибављањем користи и привилегија у корист руских спахија и капиталиста, за одржавањем и прибављањем великоруских анексија, те се зато проглашавају безусловно и одмах укинутим. У прогласу совјетске владе трудбеницима муслиманима Русије и Истока од 3. децембра (20. новембра) 1917⁽²⁾, овај став је потврђен, а затим је уследила практична примена, с тим што се приступило објављивању и поништењу и уговора царске Русије закључених пре фебруара 1917. Само за 5—6 недеља после проглашења Декрета о миру издато је девет зборника тајних уговора и других докумената. Између осталих, објављени и поништени су: тајни споразум између Јапана и Русије од 3. јула 1916. о превласти у Кини; више тајних споразума између сила Антанте и Русије о подели Турске (тајни енглеско-француско-руски уговор о Цариграду и мореузима од 1915; тајни протокол о подели азијске Турске од 1916. итд.); енглеско-руски уговор о интересним сферама у Персији; тајни руско-немачки уговор о подели утицаја у балтичком рејону од 1907. итд. Циљ ових уговора био је установљење сфера утицаја, анексија туђих територија, подела плена, тржишта и извора сировина итд. Они су се тицали обично трећих држава, склапани су без њиховог знања и против њихових интереса, а с циљем диктата према слабијим и малим државама и народима. Такви уговори били би извор нових ратова и заузећа уколико би се пореметила успостављена равнотежа сила. У ову групу поништених уговора уврстили бисмо и уговоре које је Русија закључила у циљу вођења првог светског рата (Лондонски пакт од 1915; уговор са Француском од 1917. и др.).

Привремена влада, дошавши на власт у Русији фебруара 1917, изјавила је да сви уговори, укључивши и тајне, закључени од цара Николаја II, остају на снази. Улога Декрета о миру лежи у томе што се објављивањем тајних уговора разоткрила пред светом права слика завојевачке политике империјалистичких сила у односу на поробљене и мале народе, посебно кад су биле у питању земље Блиског, Средњег и Далеког истока. Прва социјалистичка држава добила је огроман политички углед у очима народа целог света. Захтев за укидањем тајне дипломатије подстакнут је жељом за вођење народне спољне политике, а само пак објављивање тајних уговора одразило се у једној од 14 познатих Вилсонових тачака, као и у члану 18. Пакта Друштва народа, по коме се државе-чланице Пакта обавезују да региструју и објављују своје међународне уговоре.

б) Друга група објављених и поништених уговора тицала се гушења народноослободилачких устанака и међународног радничког покрета. Чланом 3. Декрета од 29. августa 1918. укинута су „сви уговори и акти закључени од владе бившег руског царства са владама пруског краљевства и аустро-угарске монархије који се односе на поделу Пољске“. Ови уговори су, по тексту декрета, у супротности са начелом са-

(2) Документи . . . , том I, стр. 34—35.

моопредељења народа и револуционарном правном свешћу руског народа, који признаје неотуђиво право пољског народа на самосталност и јединство⁽³⁾. Навешћемо примера ради неке од ових уговора и докумената. У конвенцији између Аустро-Угарске и Русије од 1833, која је донета после пољског устанка од 1831, аустројски и руски двор су се обавезали на узајамну помоћ у случају револуционарних покрета на својим територијама. Реакционарни карактер оваквих обавеза је очевидан. У тајном протоколу између Немачке, Турске, Србије, Шведске, Данске, Румуније, Аустро-Угарске, Норвешке, Бугарске и Русије о борби против „анархиста“ од 1/14. марта 1904, садржане су одредбе о мерама за угушивање новог револуционарног радничког покрета. Такав исти став, као и према револуционарним покретима у другим земљама, показивала је царска Русија и према догађајима у Шпанији (објављена преписка руског посланства у Мадриду од 7—20. марта и 10—23. октобра 1917.)⁽⁴⁾.

в) Совјетска влада тежила је укидању свих неравноправних уговора, како тајних тако и осталих. Она је поништила све уговоре царске Русије који су вређали суверенитет других држава и народа, а уместо њих приступила склапању нових уговора. Уговори закључени од стране царске Русије са земљама Истока по правилу су противречили начелима самоопредељења и равноправности народа и били понижавајући за друге стране уговорнице. Један од првих докумената совјетске владе у области националне политике била је Декларација о праву народа Русије од 2/15. новембра 1917.⁽⁵⁾ У њој су изражена основна начела о равноправности и суверености народа Русије. Ових се начела совјетска влада придржавала и у односима према суседним народима.

Совјетска влада се одрекла свих уговора закључених против слободе персијског народа. У документима од 1917. до 1921, изложена је политика совјетске владе према Персији а наиме: немешање у унутрашње послове персијског народа, пуна евакуација трупа царске Русије и њених савезника са персијске територије, враћање персијском народу свега онога што је силом отето од стране царизма и његових савезника. Као последица такве политике уследило је закључење уговора од 26. фебруара 1921. и укидање свих уговора царске Русије и Персије који су деценијама држали Персију у обесправљеном положају (дугови Персије Русији су поништени, признаје се Персији право да може да држи флоту у Каспијском језеру, укидају се концесије које је уживала царска Русија и њени грабани, као и конзуларна јурисдикција на персијској територији

(3) Документи . . . , том I, стр. 460. Овим декретом поништено је и 39 уговора закључених пре револуције, из разлога што су у супротности са унутрашњим режимом Русије створеним Октобарском револуцијом и преласком власти у руке пролетаријата. Група од 39 уговора допуњена је поништењем још 7 уговора закључених између царске Русије и других немачких државица.

(4) СУ РСФСР 1918. г. No 64, стр. 648; „Сборник секретных документов из архива бывшего Министерства иностранных дел“, НКВД, 1917. г. No 1. — Наведено по: М. М. Аваков, Правопреимство Советского государства, Москва, 1961, стр. 29—30. и: Protocole concernant les Mesures à prendre contre le Mouvement anarchiste, St. Pétersbourg, le 1 (14) mars 1904, Martens, N. R. G. 3, S. X, p. 81. (Преглед развоја међународно-правних односа југословенских земаља од 1800 до данас, Институт за међународну политику и привреду, I свеска, Београд, 1953, стр. 149).

(5) Документи . . . , том I, стр. 14—15.

итд.) (6). У члану 7. руско-турског уговора од 16. марта 1921, истакнуто је да је режим капитулације неспојив са слободним националним развитком у једној земљи, те се сматра потпуно неважећим и укида сваки акт или право који имају било какве везе са тим режимом. Даље се предвиђа укидање свих уговора који противрече заједничким интересима, као и одрицање совјетске владе од свих новчаних и других обавеза које има Турска према Русији на основу међународних аката са царском владом (7).

Сличне одредбе можемо наћи и у уговорима са Авганистаном, Монголијом, Кином (8). Совјетска влада уводи нове равноправне односе међу државама. Укидају се привилегије царског самодржавља, поништавају уговори-капитулације, напуштају најразличитије трговачке и техничке концесије (право експлоатације страних пристаништа, концесије у поштанском и телеграфском саобраћају) итд. Док је на једној страни совјетска влада одбијала да призна царске дугове и обавезе, на другој се пак одрицала привилегија које је цар раније стекао. Значај ових мера совјетске власти не исцрпљује се тиме што су закључени нови уговори који стављају обе стране уговорнице у равноправан положај. Реч је наиме, о историјској моралној и политичкој подршци тим народима када им је она била преко потребна у стицању пуне независности. Подстакнуте совјетским примером, ове земље (Турска, Персија, Авганистан и др.) захтевале су укидање сличних неравноправних уговора са другим државама и успеле су да се ослободе многих тешких обавеза, посебно у односу на Енглеску, којих је било у раније закљученим уговорима.

г) Поред три поменуће групе уговора, који су због своје садржине поништени од стране совјетске владе, постоји, и то не мали број уговора царске Русије, како двостраних тако и вишестраних, чију је важност совјетска влада изричито или прећутно признала. Погрешна је полазна поставка појединих писаца на Западу, када пишу о негативном утицају револуције у Русији 1917. на даље важеће међународних уговора и обавеза царске Русије, а не узимају у обзир чињеницу да је совјетска влада било у данима одмах после октобарске револуције или касније, признала за важеће многе међународне уговоре царске Русије. О признању извесних уговора царске Русије говорио је и Лењин у завршној речи по реферату о миру на Другом сверуском конгресу совјета 8. новембра (26. октобра) 1917. (9) Даља важност многих економских трговинских и правних уговора зависила је од тога да ли противрече или не новим произ-

(6) Документи . . . , том III, стр. 536—544; Види ближе о овој групи уговора и: М. М. Аваков, нав. дело стр. 34—43; Н. Б. Заларова, Влияние социальной революции на силу международного договора, Москва, 1966, стр. 40—53.

(7) Документи . . . , том III, стр. 597—606.

(8) Документи . . . , том III, стр. 550—553; том IV, стр. 476—480.

(9) „Има разних тачака, другови, пљачкашке владе споразумевале су се не само о пљачкама него су у такве споразуме уносиле и привредне споразуме и разне друге тачке о односима доброг суседства. Ми себе не везујемо уговорима. Ми се нећемо дати спутати уговорима. Ми одбацујемо све тачке о пљачкама и насиљима, али ћемо све тачке којима су уговорени услови доброг суседства и економски споразуми примити драге воље, ми их не можемо одбацивати.“ — В. И. Лењин, Изабрана дела, том II, књ. I, Београд 1950 (превод), стр. 242.

водним односима и новом социјалистичком систему привреде прве социјалистичке државе. У совјетској доктрини наводе се на десетине таквих уговора који су изричито прихваћени од стране совјетске владе (трговински уговори, монетарни уговори, уговори о заштити индустријске својине, о царинама, о примени норми међународног приватног права у случају сукоба закона, поштанске и телеграфске конвенције, уговори који се односе на поморски и железнички транспорт и саобраћај уопште, на здравље, хигијену и борбу против епидемије и глади, на учешће у раду Међународног црвеног крста, чување историјских споменика, више конвенције о заштити учесника у оружаним сукобима итд. Сви међународни уговори који регулишу погранична питања, уколико је граница остала иста, и даље су остали на снази. Те уговоре совјетска влада је прихватила прећутно без посебне изјаве, сем уколико у њима нису биле садржане поред правно-техничких и политичке одредбе⁽¹⁰⁾.

А) Много ригорознији и искључивији став заузет је кад су били у питању дугови и зајмови царске Русије. Мада рашчлањивање овог питања излази из оквира нашег проблема у ужем смислу, истаћи ћемо да су у тачки 3. Декрета од 10. фебруара (28. јанура) 1918. поништени сви инострани зајмови и дугови безусловно и без изузетка⁽¹¹⁾. Совјетска влада одбила је да плаћа дугове цара, земљопоседника и банкара које је народ срушио с власти. У дипломатским преговорима који су уследили совјетска влада је одступила од става о потпуном поништењу свих дугова и зајмова. Прави се разграничење између зајмова и дугова до почетка рата 1914. и после, условљава се плаћање извесне суме ранијих дугова и зајмова испуњењем извесних услова од стране сила Антанте, истиче се захтев за обештећењем после интервенције појединих сила итд. Касније, у односима са појединим земљама совјетска влада је признала раније дугове и зајмове. Споразум пак са главним поверилачким државама (Француска) о висини обавеза и условима плаћања није никад постигнут⁽¹²⁾.

*   *

Из читавог сплета питања о признању и прихватању уговора царске Русије после октобарске револуције од стране прве социјалистичке државе могли бисмо да извучемо неколико општих закључака. Совјетска влада није одбацила све уговоре царске Русије. Али, за разлику од става доктрине класичног међународног права да уговори и друге обавезе и даље везују владе и поред промена у унутрашњој политичкој организацији, сем мањих изузетака (а ми сматрамо да је такво гледиште у начелу и данас важеће), совјетска влада је даљу важност уговора царске Русије условила својим изричитим пристанком. Потешкоће око признава-

(10) S. Krylov, La valeur pour l'U.R.S.S. des traités internationaux conclus avant 1917, Mélanges en l'honneur de Gilbert Gidel, Paris, pp. 401—409; М. М. Аваков, нав. дело, стр. 45—55.

(11) Документи внешней политики СССР, том I, Москва, 1959, стр. 97—98.

(12) Одијање плаћања дугова и зајмова од стране совјетске владе, поред поштовања уговора и обавеза закључених од претходних влада, спада у оне проблеме који се у доктрини међународног права разматрају у вези са устаномом *континуитета држава*. О овом питању види нашу књигу: *О континуитету држава*, Научна књига, Београд, 1967, стр. 55, 59—64.

ња старих уговора посебно су се јавиле у оним случајевима када су у једном уговору садржане различите одредбе, па их је било тешко разврстати у једну или другу категорију. У таквим случајевима, зависно од односа који су регулисани уговором у каснијем периоду, совјетска влада је посебно за сваки случај утврђивала важност таквих уговора или појединих одредаба уговора. Исти је био случај и са вишестраним конвенцијама, мада се може у начелу истаћи да је прихватање таквих уговора, с обзиром на њихов општи карактер и значај, било много више заступљено.

2. — *Октобарска револуција и садашња кодификација међународног уговорног права.* — Објављивање и поништење од стране совјетске владе 1917. оних уговора који су водили повреди мира, анексији туђих територија и непоштовању права народа на равноправност и самоопредељење, као и свих уговора који су било на који начин стављали стране уговорнице у неравноправан положај, може се узети као историјски догађај у даљој демократизацији међународног права уопште, а напосе међународног уговорног права. Не зна се ни за једну владу у историји међународних односа да је при било каквом преокрету у оквиру своје политичке структуре државне организације учинила такав радикалан корак. Заједно са другим напредним тенденцијама које су се појавиле са стварањем организоване међународне заједнице у лицу Друштва народа после првог светског рата, а посебно Организације уједињених нација после другог светског рата, утицај октобарске револуције јавља се као снажан чинилац у стварању нових и у демократском преображају постојећих правила међународног уговорног права.

а) У периоду пре ступања на снагу Пакта Друштва народа, по традиционалној доктрини међународног права, претња силом или употреба силе није утицала на пуноважност једног уговора. Овакво гледиште било је израз општег става међународног права према употреби силе као сувереном праву сваке државе. Право на употребу силе, укључујући и неограничено право на вођење рата, сматрани су као законито средство за регулисање међународних спорова међу државама. Пакт Друштва народа ограничио је употребу силе, а Бријан-Келогов пакт од 1928. забрањивао је рат као средство националне политике. Та еволуција у схватању о забрани принуде посебно је снажно напредовала у току и после другог светског рата, те је у тачки 4. члана 2. Повеље УН предвиђена обавеза свих чланова УН да ће се „у својим међународним односима уздржавати од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности ма које државе, или која би на ма који други начин била у супротности с циљевима Уједињених нација“. У чланку пак 103. Повеље УН предвиђено је да „у случају сукоба између обавеза чланова Уједињених нација на основу ове Повеље и њихових обавеза на основу било којег другог међународног споразума, превагу ће имати њихове обавезе из ове Повеље.“ Најзад поменимо да је у статутима савезничких војних судова, образованих да суде ратним злочинцима сила Осовине, предвиђено да су радње и чињења као „планирање, припремање, запошљавање или вођење нападачког рата“ проглашена за међународне злочине против мира.

Комисија УН за међународно право, која је после дугогодишњег рада завршила 1966. Нацрт правила уговорног права, сматра да овај развитак и пређени пут оправдавају закључак да је неважност уговора произишлих из претње силом или употребе незаконите силе начело које је *lex lata* у међународном праву данас⁽¹³⁾. У том смислу залаже се и велики део савремене доктрине међународног права. Комисија УН за међународно право формулисала је дефинитиван текст члана 49. на следећи начин: „Ништав је сваки уговор чије је закључење постигнуто претњом или употребом силе кршењем начела Повеље Уједињених нација”.

У току рада Комисије на изради Нацрта правила уговорног права више чланова Комисије (Табиби—Авганистан, Бартош—Југославија, Yasseen—Ирак, Paredes—Еквадор и др.) посебно су се залагали да се и остали облици притиска осим војне силе, изричито нагласе као релевантни за појам принуде (на пример, економска и психолошка принуда, разни дипломатски притисци итд.). Слична мишљења изнета су од стране више представника држава у VI (правном) комитету ОУН приликом дискусије о предложеном Нацрту правила (Алжир, Еквадор, Ирак, Гана, Мароко, Нигерија, Мађарска, Бугарска, СССР, Југославија и др.), као и у послатим примедбама влада Комисији УН за међународно право у току израде Нацрта (Уганда, Чехословачка, Пољска и др.). Међутим, како у Комисији тако и у раду VI комитета УН, а и у примедбама влада на предложени Нацрт заузиман је и супротан став, а наиме, да појам принуде не треба проширивати уз образложење да би такво проширење могло да доведе до неодређености и злоупотребе, као и да ова одредба не треба да буде шириа но одговарајуће одредбе о претњи силом и употреби силе у Повељи УН (Турска, САД, В. Британија, Луксембург, итд.). При томе се показала и велика разноликост у гледиштима од када уговори треба да су ништави услед дејства принуде, као и о судбини раније закључених уговора, за које се сада може утврдити да су противни начелима Повеље УН⁽¹⁴⁾.

Тумачење и смисао ове одредбе Правила уговорног права и прецизно објашњење питања који су акти принуде покривени овом дефиницијом у уској су вези са даљом праксом и тумачењем одговарајућих одредаба Повеље УН. Иако не треба гајити илузије о престанку разноврсних могућности употребе принуде, ипак се у даљем развоју организоване међународне заједнице може очекивати померање ка уобличавању правне свести, у смислу да појам принуде буде тумачен у најширем смислу речи, а за то се и ми залажемо. Досадашња пракса у међународним односима показала је да принуда често може бити и прикривена, или да се под привидним добровољним пристанком изнуђавају обавезе несагласне са правом вољом странака уговорница (иступање представника Нигерије у VI комитету УН о уговорима које закључују новонастале државе са државама метрополама, када је пристанак на закључење таквих уговора

(13) Rapports de la Commission du droit international sur la deuxième partie de sa dix-septième session 3—28 janvier 1966 et sur sa dix-huitième session 4 mai—19 juillet 1966, p. 79.

(14) Annuaire de la Commission du droit international, 1963, Vol. I, 6 mai—12 juillet 1963, pp. 56—67, 228—230; Commission du droit international, dix-septième session, Doc. A/CN. 4/175, pp. 8—202, 271—285.

услов за добијање политичке независности) (15). Професор Бартош је такође навео у Комисији УН за међународно право пример употребе економске принуде из наше историје у односима са Аустро-Угарском пред први светски рат (царински рат) (16). Овако кодификована одредба оставља отворена врата за такво, шире тумачење, или бар у најмању руку не ускраћује могућност прогресивног развоја у том смислу. Најзад, поменимо да се такав уговор, постигнут претњом или употребом силе, има правно сматрати ништавим *ab initio*, и да његовом конвалидирању (оживљавању) нема места.

Многи од поништених уговора од стране совјетске владе после октобарске револуције, мада су по тадањем међународном праву и неки од њих могли бити правно дозвољени, долазе под удар дејства члана 49. Нацрта правила уговорног права, уколико он буде прихваћен на предвиђеној Дипломатској конференцији држава за кодификовање правила међународног уговорног права 1968. Декрет о миру, иако донет из практичних разлога датог момента, да би се прекинуо рат и успоставио мир, превазишао је далеко својим напредним проглашеним циљевима потребе тога момента. Говорећи о забрани употребе силе у међународним односима у Комисији УН за међународно право, совјетски интернационалиста Г. Тункин истакао је да је ово начело први пут проглашено од стране совјетске државе у њеном првом уставном акту (Декрету о миру — *примедба аутора*) под видом забране агресивног рата. И даље, Совјетски декрет од 8. новембра 1917. прокламовао је начело да је агресивни рат најтежи злочин против човечанства и да је оно уведено у Париски пакт од 1928. (17). Члан Комисије де Луна (Шпанија) навео је напред поменути уговор између Русије и Турске од 16. марта 1921. у коме се осуђује застрашивање као средство да се наметну уговорне обавезе (18). Ова узајамна веза између проглашених циљева у Декрету о миру (забрана анексије туђих територија, осуда принуде у међународним односима итд.) и текста Нацрта правила уговорног права, говори о утицају октобарске револуције на демократски преображај међународног уговорног права.

б) Постоји општа сагласност у савременој доктрини међународног права да је најважнији напредак у покушају кодификације међународног уговорног права од стране Комисије УН за међународно право учињен тиме што је у Нацрт одредаба о нормама *jus cogens*, односно императивним, принудним правилима. Појава ових норми је новијег датума и везана је за брзу еволуцију међународног права. Под насловом „Уговори који су у супротности са принудном нормом општег међународног права *jus cogens*), члан 50. Нацрта правила гласи: „Уговор је ништав ако је у супротности са принудном нормом општег међународног права, од које није допуштено одступање и која се може изменити само каснијом нормом општег међународног права истога својства”.

(15) Doc. A/CN.4/175, pp. 278—279.

(16) *Annuaire . . .*, 1963, Vol. I, p. 58.

(17) *Annuaire . . .*, 1963, Vol. I, p. 62.

(18) *Annuaire . . .*, 1963, Vol. I, p. 65.

Уношење ове одредбе у Нацрт правила изазвало је живо интересовање у кругу интернационалиста у целом свету, а један наш писац изјавио је да се ово „увођење идеје о *jus cogens*-у у међународно уговорно право мора схватити као нека врста револуције у међународном праву“. Представници држава у VI комитету УН, као и владе у својим примедбама на предложени Нацрт, оценили су, у већини случајева, овај напор као врло позитивну чињеницу за развој међународног права уопште. У примедбама неких влада (а то су обично оне државе које су сличне сумње показале и приликом разматрања одредбе о употреби-принуде-члан 49) подвучена је несагласност држава по питању које се норме могу сматрати као принудне. У вези с тим наводила се могућност да се из разлога политичког опортунитета доведе у питање *bona fide* у извршењу уговора. При томе се истицао недостатак једног органа који би утврђивао да ли се стекао правни основ за ништавост уговора и изражавао став да кодификација ових правила не треба и не сме да превазиђе домаћај одговарајућих одредаба Повеље УН, посебно члана 103⁽¹⁹⁾. У целини узевши, уношење ове одредбе значи поново потврду начела Повеље УН и њихово даље демократско развијање, као и ограничење апсолутног суверенитета држава да под видом слободног уговарања крше начела Повеље и друга правила општег међународног права на штету других страна уговорница и објективног међународног правног поретка. Комисија је у Коментару уз предложени члан Нацрта стала на гледиште да приликом кодификације уговорног права треба поћи од чињенице да у данашњем међународном правном поретку постоје извесна начела и правила која државе не могу да мењају и укидају било каквим уговорним аранжманима, односно да за државе постоји *jus cogens* и *jus dispositivum*⁽²⁰⁾. По нашем мишљењу, овим је конкретизована и обогаћена садржина члана 103. Повеље УН, који иначе предвиђа хијерархију обавеза на основу Повеље у односу на било које друге обавезе.

И поред покушаја појединих чланова Комисије, да се примера ради наведу неке принудне норме, стало се на гледиште да се то не чини, с обзиром да не постоји општа сагласност које би то норме биле, како у оквиру саме Комисије тако и у израженим мишљењима и примедбама влада. Остављено је да то даља пракса оцени. У Комисији су поменуле неке од ових норми као: уговор који предвиђа незакониту употребу силе супротно начелима Повеље, уговор који предвиђа извршење сваког другог акта којим се чини злочин са становишта међународног права, уговор који предвиђа или толерише извршење таквих аката као што су уговор о ропству, пиратерији или геноциду, у чијем сузбијању је свака држава дужна да учествује. У доктрини међународног права набрајају се и друге норме, мада о неким од њих не постоји општа сагласност: уговори који вређају основна људска права како политичка тако и економска, суверену једнакост држава, начело самоопредељења, друга ос-

(19) *Annuaire* . . . , 1963, Vol. I, pp. 67—86, 230—232; 312—313; Doc. A/CN. 4/175, pp. 8—202, 285—298.

(20) *Rapports de la Commission du droit international sur la deuxième partie de sa dix-septième session 3—28 janvier 1966 et sur sa dix-huitième session 4 mai—19 juillet 1966*, p. 81.

новна права држава (на пример, суверенитет над природним богатствима и изворима) итд (21).

Овако стилизована одредба Нацрта омогућава стварање нових императивних норми у складу са даљим развојем међународног права. Одувек је био идеал интернационалиста да се конкретни акти и понашања држава у што већој могућој мери усагласе и ускладе са постојећим објективним међународним правним поретком. Уколико би један затечени и важећи међународни уговор био противан новонасталој императивној норми општег карактера, а може се очекивати да ће се оне бројчано повећавати и суштински даље развијати, онда ће тај уговор у делу који је у нескладу са новонасталом императивном нормом, бити ништав *ex nunc* од тренутка постојања те принудне норме. За овакво решење посебно су се залагали представници из Азије и Африке, да би се њихове земље ослободиле оних одредаба у уговорима који их вежу са државама-метрополама и трећим државама, а сада не одговарају међународном јавном поретку.

Неке од наведених императивних норми (принудних правила) важиле су и пре октобарске револуције (на пример, осуда пиратерије, забрана ропства итд.), као позитивна правила међународног права. Њихов број је сада знатно повећан. У време Октобра, извесна прокламована начела спољне политике изгледала су само као деклараторни циљеви и жеље. Са развојем међународне заједнице и међународног права те жеље и циљеви постају (истина споро и са много одступања у пракси и несклада између речи и дела) преко текстова великих докумената савременог света (Повеља Уједињених нација, Општа декларација о правима човека, Декларација Генералне скупштине УН о давању независности колонијалним земљама и народима, Резолуција Генералне скупштине УН о сталној суверености над природним изворима итд.) позитивно међународно право. А то је била идеја водиља великог Октобра.

в) Питање тзв. неравноправних уговора најуже је повезано са разматрањима чланова 49. (претња силом или употреба силе) и 50. (норме *ius cogens*) Нацрта правила уговорног права. У Комисији УН за међународно право основано се истицало да није тешко наћи многобројне примере за то у XIX веку а и касније. Још су у периоду између два светска рата Кина и неке латинскоамеричке државе покренуле поступак за ревизију таквих уговора на основу члана 19. Пакта Друштва народа, али су резултати изостали. Овај проблем добио је посебан значај са стварањем великог броја независних држава Азије и Африке. Тако је у оквиру Интерпарламентарне уније, на предлог египатске делегације, у току 1949. и 1950. покренуто питање неравноправних уговора, а тицало се оних уговора које је В. Британија закључила са Египтом, користећи свој привилегисани положај у Египту (22). У току рада Комисије УН за међуна-

(21) М. Марковић, Међународноправна правила принудне природе, *Зборник Правног факултета у Загребу*, год. XVI — број 3—4, стр. 329—334.

(22) L. Boissier, L'Union interparlementaire et sa contribution au développement du Droit international et à l'établissement de la paix, *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, 1955, II, 88, pp. 209—218.

родно право, као и у раду VI комитета и у примедбама влада, више пута се указивало на ову групу међународних уговора, који су обично резултат закључивања под принудом (члан 49), или повредом императивних норми (члан 50). Неки чланови Комисије истицали су да подразумевају да и ништавост неравноправних уговора проистиче из примене чланова 49. и 50. Нацрта, па да је потребно да се то изричито помене.

Под појмом неравноправних уговора треба подразумевати оне уговоре које су извесне државе закључиле лишавајући се суверених права, или узимајући на себе терет несразмерних и неједнаких обавеза у односу на другу страну уговорнице. Обично државе пристају на овакве обавезе зато што су стављене у такву ситуацију услед могућности употребе принуде или самом употребом принуде. У доктрини постоји сагласност да лишавање државе извесних њених суверених права чини конститутиван елемент неравноправности једног уговора и основ за ништење таквог уговора. Међутим, ако је у питању елемент неравноправности у обавезама, и досада а и сада, мишљења су у доктрини подељена а често и супротна, почев од гледишта да неизвршење таквих уговора није супротно међународном праву, па до става да би увођење појма неравноправних уговора у ствари могло да доведе у питање и основно начело међународног права, а наиме *pacata sunt servanda*. Тешко је искључити несклад у узајамним обавезама страна уговорнице у међународним уговорима, који често долази из објективног стања различите развијености земаља. Међутим, неограничена слобода уговарања коришћењем политичке и економске превласти, привилегисаног положаја, диктата монопола, применом дискриминаторних мера, угушивањем економског живота и развоја других земаља, или лишавање друге стране уговорнице њених суверених права, не може бити у складу са циљевима и начелима Повеље УН и других правила међународног права. Поштовање ових начела и уопште правила међународног права треба да руководи државе приликом закључења међународних уговора и преузимања обавеза. На тај начин, биће смањен број уговора и обавеза неравноправних за стране уговорнице.

Мада нисмо присталице једностраног и арбитарног ослобођења од уговора и обавеза, сматрамо да ће велики број тзв. неравноправних уговора бити покривен применом члана 49. Нацрта правила уговорног права уколико се принуди да шире тумачење и обухвате све њене манифестације и изражаји. Ово утолико пре, што дати коментар Комисије УН за међународно право уз предложене чланове 49. и 50. ту могућност не искључује. По нашем мишљењу, требало је учинити корак даље у оквиру Комисије у истраживању елемената за ништавост или пак могућност покретања поступка за ревизију неравноправних уговора. Чини нам се да недореченост у формулацији члана 49. то може да успори. Но без обзира на то, сагласни смо са мишљењем да и овако формулисан члан 49. даје могућност да се преиспитају неравноправни уговори и евентуално пониште или измене, ако су закључени под принудом која није била директна, и да је то напредак у односу на садашње стање у међународном

уговорном праву⁽²³⁾. Додајемо, са своје стране, да ће изванредан број тзв. неравноправних уговора престати да важи (истина у сасвим ограниченом броју) на основу члана 59. Нацрта (клаузула *rebus sic stantibus*). Ове изузетне могућности пружају друштвене и социјалне промене које стварају нови јавни поредак у једној земљи, уколико су из основа измењене околности у односу на оне које су постојале у време закључења уговора, с тим да су испуњени и остали услови предвиђени наведеним чланом.

А) Већ је било речи о томе да је захтев за укидањем тајне дипломатије нашао израз у појединим међународним актима после првог светског рата. У члану 102. Повеље УН државе-чланице УН позивају се да своје уговоре и споразуме што је могуће пре региструју у Секретаријату УН, који ће их са своје стране објавити. У последњем члану Нацрта правила (члан 75) предвиђа се да уговори закључени у смислу ових правила треба да буду што је могуће пре регистровани и објављени сагласно Правилнику усвојеном од Генералне скупштине УН.

Број регистрованих и објављених уговора у УН још увек је мањи у односу на стварно стање закључених међународних уговора, с обзиром да државе нередовно региструју своје уговоре, било из техничких било из неких других разлога. Такође можемо констатовати и даље постојање тајних преговора и уговора, мање-више међу свим државама. Идеје Декрета о миру о потпуном укидању тајне дипломатије и даље остају визија будућности једне нове међународне заједнице, засноване на стварној политичкој и економској равноправности народа, великих и малих, када неће бити потребе за тајним преговорима и уговорима.

У члановима 30—33. Нацрта регулисано је дејство уговора у односу на треће државе. Општом одредбом се предвиђа да уговор не ствара ни права ни обавезе за трећу државу без њене сагласности (члан 30). Уколико је реч о стварању обавезе за трећу државу која произлази из одредбе неког уговора у коме она није страна уговорница, та обавеза мора бити изричито прихваћена (члан 31). Многи уговори које је прва совјетска влада поништила, закључени су на штету трећих држава (Лондонски пакт 1915. закључен је на штету југословенских народа, а у циљу да Италија ступи у рат против централних сила).

Анализа осталих одредаба Нацрта показала би да је Комисија УН за међународно право постигла и друге резултате у припремању Нацрта (разумљиво је да се могло и више постићи у формулацији других одредаба, али то није предмет овог рада), узимајући у обзир да овај Нацрт треба да буде прихватљив за већи број држава и правних система да би могао бити кодификован. Поменућемо још, у уској вези са питањем које рашчлањавамо, одредбе које се односе на превару приликом закључења међународних уговора (члан 46), на корупцију представника државе која закључује уговор (члан 47) и на принуду извршену над представником државе која закључује уговор (члан 48). И ту можемо констатовати из-

(23) М. Марковић, *Les traités inégaux en droit international*, предавање одржано на Универзитету у Познању (Пољска) 1965.

весну узајамну везу између дејства наведених одредаба и садржине међународних уговора које је поништила октобарска револуција. У колоњалној и агресивној политици извесне државе служиле су се и овим средствима, тако да је разумљиво што новонастале државе теже да се ослободе таквих уговора и њихових последица.

*   *

И југословенски правници дали су свој прилог овом демократском развоју међународног уговорног права. Можемо забележити њихова иступања у Комисији УН за међународно право и у VI (правном) Комитету УН. Примедбе владе СФРЈ на предложени Нацрт правила уговорног права редиговане су и састављене после неколико седница најпознатијих југословенских стручњака за међународно уговорно право. У њима су подржани сви они елементи у одредбама који су инспирисани напредним тенденцијама у савременом свету као и идејама велике октобарске револуције. Такође, у теоријским разматрањима посвећеним питању ослобађања новонасталих држава од уговора и обавеза закључених од држава-метропола и примењиваних на њиховим територијама пре стицања независности, заступају се мишљења која помажу новонасталим државама да се ослобађају од таквих уговора и обавеза, с обзиром да су исти обично неравноправни и на штету нових држава, те отежавају њихову пуну еманципацију.

Савремено међународно право а и пракса потврдили су многа начела октобарске револуције. Она су служила, поред осталих напредних стремљења, као увод за стварање нових начела међународног права или за испуњење новом садржином већ постојећих правила међународног права. У развоју међународне заједнице постоје догађаји који управо са протеком дужег периода добијају изванредан историјски значај. Такав је био случај са француском револуцијом од 1789, као што је данас у још већем степену случај са октобарском социјалистичком револуцијом од 1917, после педесет година од њеног рабања. И једна и друга имале су многострук утицај на развој међународних односа, па самим тим и међународног права.

Др Стеван Борђевић

РЕЗЈОМЕ

Октябрьская революция и договорные нормы международного права

Опубликование и аннулирование в 1917 году советским правительством договоров царской России, водивших нарушению мира, захвату чужих территорий и неуважению прав народов на равноправность и самоопределение, а также всех договоров, ставящих в каком—либо отношении в неравноправное положение договаривающиеся стороны, можно считать историческим событием в дальнейшей демократизации меж-

дународного права вообще, а в частности договорных норм международного права. Между тем, советское правительство не отменило все договоры царской России. Автор указывает на ошибочность исходного положения некоторых авторов на Западе, утверждающих отрицательное влияние революции в России 1917 года на дальнейшую судьбу международных договоров и обязательств царской России и не принимающих во внимание факт признания советским правительством многих международных договоров.

Некоторые из принципов, выдвинутых в Декрете о мире 26 октября (8 ноября) 1917 года [осуждение агрессивных войн, опубликование тайных договоров и т. д.] нашли свое отображение в международных актах принятых после Первой и Второй мировых войн [14 пунктов Вильсона, ст. 18 Устава Лиги Наций, пакт Бриана—Келлога, ст. 102 Устава Объединенных Наций и т. д.]. Влияние Октябрьской революции сказалось с огромной силой в создании новых и демократическом преобразовании существующих договорных норм международного права.

Анализ текстов ст. 49 [договоры, заключенные под угрозой или с применением силы] и ст. 50 [договоры противоречащие общепризнанным нормам принуждения общего международного права — *ius cogens*]. Проекта правил договорных норм [предложенных странам для кодификации со стороны Комиссии ООН по вопросам международного права], обнаруживает взаимосвязь между провозглашенными целями в Декрете о мире и текстом данного Проекта, говорит о влиянии идей Октября на демократическую эволюцию договорных норм международного права.

Для автора, в развитии международного сообщества, существуют события, приобретающие с истечением продолжительного периода времени, огромное историческое значение. Так было с Французской буржуазной революцией 1789 года, так, и еще в большей степени, ныне с Октябрьской социалистической революцией 1917 года. И одна и другая оказали многостороннее влияние на развитие международных отношений, а тем самым и на международное право.

SUMMARY

October Revolution and International Law of Contract

Making public and annulling in 1917 by the Soviet Government of the contracts of the imperial Russia that led to violation of peace, annexation of alien territories, disregard of people's right to equality and self-determination, as well as of all the contracts which put the contracting parties in an unequal position, could be taken as a historical event in the democratization of international law in general, and international law of contract in particular. However, the Soviet Government did not reject all the contracts of the imperial Russia. The author stresses that the departing proposition of some writers in the west is wrong when they write about the negative influence of the Revolution of Russia of 1917. on extending validity of international contracts and the commitments of the imperial Russia, without taking into account the fact that the Soviet Government acknowledged as valid many international contracts of the imperial Russia.

Some principles emphasized in the Decree on Peace of October 26 (November 8) 1917 (condemnation of aggressive war, making public of secret contracts, etc.) are reflected in international documents in the course and after the First and Second World Wars (14 Wilson's points, Article 18 of the League of Nations Pact, Brian-Kellogg Pact, Article 102 of the United

Nations Charter, etc.). The influence of the October Revolution was a powerful factor in effecting new and democratic transformation of the existing rules of the international law of contract.

Analysis of the text of Articles 49 (contracts made under threats or by use of force) and 50 (contracts contradictory to the coercive norm of the general international law — *ius cogens* —). Draft of the rules of the law of contract (proposed to the member states for codification by the UN Commission on International Law) indicates a mutual connexion between the proclaimed goals by the Decree on Peace and the text of the mentioned draft, and (or the effect of the ideas of October in the democratic evolution of the international law of contract.

The author finds that there are events in the development of the international community which assumed with time an extraordinary historical significance. Such was the case with the French Bourgeois Revolution of 1789, as is to-day, to a higher degree, with the October Socialist Revolution of 1917. They both had manifold influences on the development of international relations and consequently of the international law.

RÉSUMÉ

La Révolution d'Octobre et le Droit international de Contrats

La publication et l'annulation de la part du gouvernement soviétique en 1917 des conventions de la Russie impériale qui avaient pour conséquence de porter atteinte à la paix, l'annexion des territoires étrangers, l'inobservation du droit des peuples à l'égalité en droits et à l'autodétermination, ainsi que de toutes les conventions qui avaient contribué de n'importe quelle façon à mettre les parties contractantes dans une situation inégale, peut être considérée comme un événement historique dans la démocratisation ultérieure du droit international en général et en particulier du droit international de contrats. Cependant, le gouvernement soviétique n'a pas rejeté toutes les conventions de la Russie impériale. L'auteur souligne que la position de départ de certains auteurs en Occident est erronée lorsqu'ils affirment que la Révolution d'Octobre a exercé une influence négative sur la validité ultérieure des conventions et des obligations internationales de la Russie impériale, pourtant ils ne tiennent pas compte du fait que le gouvernement soviétique a reconnu comme valables un grand nombre de conventions internationales de la Russie impériale.

Certains principes mis en évidence dans le Décret relatif à la paix du 26 octobre (8 novembre) 1917 (la condamnation de la guerre d'agression, la publication des conventions secrètes etc.) se sont reflétés dans les actes internationaux au cours et après la Première et la Deuxième guerre mondiale (les 14 points de Wilson, l'article 18 du Pacte de la Société des Nations, le pacte Briand-Kellog, l'article 102 de la Charte des Nations Unies etc.). L'influence de la Révolution d'Octobre se manifeste comme un puissant facteur dans la création et la transformation démocratique de nouvelles règles existantes du droit international de contrats.

L'analyse du texte des articles 49 (conventions qui ont été conclues sous menace de représailles ou par l'emploi de la force) et 50 (les conventions qui sont en contradiction avec la norme obligatoire du droit international général — *ius cogens*), du Projet des règles du droit de contrats (proposé aux Etats pour la codification de la part de la Commission de l'ONU pour le droit international), signale le lien mutuel entre les buts proclamés dans le

Décret relatif à la paix et le texte du Projet mentionné, c'est à dire l'influence des idées de la Révolution d'Octobre sur l'évolution démocratique du droit international de contrats.

L'auteur considère que dans le développement de la communauté internationale existent des événements qui justement au cours d'une plus longue période acquièrent une importance historique exceptionnelle. Tel était le cas de la Révolution bourgeoise française de 1789, comme c'est aujourd'hui le cas dans une bien plus large mesure de la Révolution socialiste d'octobre de 1917. L'une et l'autre avaient une influence multiple sur le développement des relations internationales, et de ce fait même sur le développement du droit international.

КОЛХОЗИ И ОКТОБАР(*)

1. УВОД. — Велика октобарска револуција чију педесетогодишњицу прослављамо извршила је значајне промене у свим областима друштвеног живота. Посебан значај Октобар је имао за руско село, за милионе руских сељака широм простране земље. Непосредно за Октобар везане су промене у области друштвено-економских односа, а самим тим и правних односа на селу. В. И. Лењин је у први план историјских задатака радничке класе — поред обарања власти буржоазије и спахија истицао остваривање истинског савеза многомилонског сељаштва и радничке класе. Пут за остварење овога савеза, по Лењиновој замисли, био је преко кооперације у пољопривреди. Лењин је сматрао да се изградња социјализма на селу може на најједноставнији, најлакши и најдоступнији начин остварити кроз кооперацију⁽¹⁾. Само на тај начин, истицао је В. И. Лењин, може се остварити идеја да сваки ситни сељак учествује у изградњи социјализма⁽²⁾. Ове и друге идеје о кооперацији, које је Лењин у својим делима на много места истицао, добиле су свој пуни израз у лењинском кооперативном плану који је био основа нове друштвено-економске политике на совјетском селу. Па ипак потребно је нагласити, иако је скуп посвећен прослави Октобра, да су извесни лењински принципи у пракси у одређеним периодима развитка совјетског друштва били занемарени и нарушени. Посебно, ова примедба се односи на принцип добровољности ступања у пољопривредне кооперативе у периоду 1929/30. и каснијих година, за време доминације култа личности. Међутим, и поред ових застрањивања и огромне штете која је колхозима нанета у поменутом периоду, колхозни систем у СССР је једна од солидних основа совјетског социјалистичког друштва и један од сигурних путева ка изградњи социјализма и његовог прелаза у комунизам.

2. *Развитак кооперације, посебно колхоза на совјетском селу.* — Сутрадан по преузимању власти, 26. октобра (8. новембра) 1917. године на Сверуском конгресу совјета радничких и војничких депутата донета су два значајна правна акта нове револуционарне власти — Декрет о земљи и Сељачка порука (наказ) о земљи. Пошто се ради о врло значајним правним актима, а релативно кратким по обиму, посебно ћемо их навести. Тако Декрет о земљи гласи:

„1) Укида се спахијска својина на земљи без икакве накнаде,

2) Спахијска имања, земља царске породице, манастирска и црквена са целокупним живим и мртвим инвентаром, постројењима и свим при-

(1) В. И. Ленин: Сочинения, 4. изд., Ленинград, 1951, том 33, стр. 428.

(2) В. И. Ленин: нав. дело, том 33, стр. 428 и 429.

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор, 24—28. октобар 1967.

падајућим прелази на располагање општинским земљишним комитетима и обласним совјетима сељачких депутата све до Уставотворне скупштине.

3) Сваки квар на конфискованој имовини, која од сада припада читавом народу, представља тежак преступ и учинилац ће бити кажњен од револуционарног суда. Обласни совјети сељачких депутата предузеће све неопходне мере ради поштовања строгог реда при конфискацији спахијских имања, затим ради одређивања до којег обима и какви делови подлежу конфискацији, и даље за састављање тачног описа целокупне конфисковане имовине, и на крају за најстрожу револуционарну заштиту свега што прелази у народну имовину на земљи са својим постројењима, оруђима, стоком, резервама производа и другим.

4) Као руководство за остварење великог аграрног преображаја све до коначног решења Уставотворне скупштине мора свугде служити следећа сељачка порука, која је састављена на основу 242 месне сељачке поруке уредништва „Известија Сверуског Совјета Сељачких Депутата“ и објављена у броју 88, од 19. августа 1917. листа „Известија“.

5) Земља обичних сељака и обичних козака се не конфискује⁽³⁾.

Сељачка порука о земљи садржи следећа правила:

Питање земље у потпуности може бити решено само од стране свенародне Уставотворне скупштине. А затим се истиче да најправедније решење аграрног питања мора бити следеће: 1) Право приватне својине на земљу укида се за увек, земља не може бити предмет продаје, куповине ни давања у закуп или залог, нити на било који начин отуђивана. Сва конфискована и национализована земља (државна, царска, министарска, манастирска, црквена, мајоратска, приватносопственичка, друштвена, сељачка и друга) претвара се у свенародну и предаје се на коришћење онима који је обрађују.

2) Природна богатства и све што има општедржавни значај предаје се држави на искључиво коришћење.

3) Делови земље под високим културама (вртови, расадници, оранжерије и сл.) не подлежу подели, већ се претварају у огледна добра и предају на искључиво коришћење држави или општини према обиму и значају тих добара.

4) За ергеле, сточарске и живинарске станице важи исто што и за објекте под тач. 3.

5) Сав пољопривредни инвентар конфискованог земљишта, живи и мртви, прелази без накнаде у искључиво коришћење државе или општина зависно од величине и њиховог значаја. Конфискација се не односи на ситне сељаке (са мало земље).

6) Право коришћења земље припада свим грађанима руске државе (без обзира на пол) који желе да је обрађују својим радом, радом своје породице или у заједници, и то до тог времена докле су у стању да је обрађују. Не дозвољава се најамни рад.

7) Искоришћавање земље мора бити подједнако, тј. земља се расподељује међу трудбеницима зависно од месних услова, по радној или потрошачкој норми. Облици искоришћавања земље морају бити потпуно сло-

(3) В. И. Ленин, нав. дело, том 26, стр. 226.

бодни, по домаћинству, засеоку, општини, артељу, и то како буду решила села и засеоци.

8) После одузимања сва земља улази у општенародни земљишни фонд. Начин расподеле одређују месне и централне самоуправе почев од демократски образованих сеоских и градских општина, а завршавајући са централним обласним установама. Земљишни фонд биће подвргнут поновној расподели периодично у зависности од прираста становништва, подизања продуктивности и културе пољопривредног газдинства. Поред тога, предвиђен је и низ мера у случају одласка са земље, начина исплате за извршена побољшања, поступак у случају недовољног земљишног фонда за задовољење потреба месног становништва, пресељење и поступак пресељења⁽⁴⁾.

О значају ових правних аката Лењин је у свом чувеном кратком образложењу дао праву оцену. Он је истакао да је Влада радничко-сељачке револуције обавезна да на првом месту реши питање земље, питање које може умирити и задовољити огромне масе сељачке сиротиње. Истакао је да је то декрет, а не програм дејства, додајући да је Русија велика и да су месни услови у њој различити, па большевици верују да ће само сељаштво боље од било кога другог правилно решити то питање⁽⁵⁾. Лењин није имао илузија о томе да ће се Декретом и Сељачком поруком о земљи решити ствар. Сељачкој поруци се иначе приговарало да она потиче од социјалиста-револуционара, да она поред корисних мера предвиђа и оне које су неостварљиве и погрешне: једнаку расподелу земље, стварање малих газдинстава, поновну периодичну расподелу, пресељавање вишка становништва и редослед тога пресељавања и сл. Следили су многи правни акти совјетске власти најчешће у виду инструкција. Инструкције су, поред осталог, предвиђале постепено стварање разних облика колективног обрађивања земље. Ове инструкције, закони, декрети, упутства, одлуке и разни други правни акти представљали су правну основу за оснивање и развитак колхоза, колхозне својине и колхозног права. Потребно је посебно истаћи значај Инструкције од 4. децембра 1917. године⁽⁶⁾, где је било препоручено да се земља дели у првом реду задругама беземљаша и сеоских сиромашних газдинстава и производно-радним ортаклацима, друштвима. Следи Закон (декрет) о социјализацији земље од 19. фебруара 1918. године⁽⁷⁾, Одлука Сверуског Централног извршног комитета од 14. фебруара 1919. године; О социјалистичком земљишном уређењу и о мерама за прелаз ка социјалистичкој земљорадњи⁽⁸⁾. Такође одређени значај за развитак колхозног система имају и Декрет Савета народних комесара СССР од 2. новембра 1918. године⁽⁹⁾, као и две одлуке Народног комесаријата за пољопривреду РСФСР од 19. фебруара и 19. маја 1919. године⁽¹⁰⁾.

(4) В. И. Лењин: нав. дело, том 26, стр. 226—228.

(5) В. И. Лењин: нав. дело, том 26, стр. 229.

(6) СУ РСФСР, 1917, № 7, стр. 105.

(7) СУ РСФСР, 1918, № 25, стр. 346.

(8) СУ РСФСР, 1918, № 81, стр. 865, који се односи на образовање специјалног фонда ради предузимања мера за развитак пољопривреде.

(9) СУ РСФСР, 1919, № 4, стр. 43.

(10) Реч је о „Угледном (нормалњий) статуту пољопривредне комуне“ од 19. фебруара 1919. и о „Угледном статуту радних земљорадничких артеља“ од 19. маја 1919. године.

На крају овога првог периода развоја, непосредно после револуције истиче се по свом значају земљишни законик РСФСР од 1922. године. Овај Законик поред индивидуалних облика искоришћавања земље предвиђа и колективни, заједнички начин искоришћавања земље, и то од стране чланова друштва који сачињавају пољопривредну комуну, артељ (кооперативу) или заједницу за обраду земље (ТОЗ). У чл. 103—115. Законика предвиђене су опште обавезе свих колективних газдинстава, али тако да је остављена могућност врло широке иницијативе самим трудбеницима да зависно од конкретних услова у одређеном месту изврше избор у погледу форми и облика сарадње. Исти смисао има и Одлука СНК СССР од 22. августа 1924. године: О пољопривредној кооперацији⁽¹¹⁾.

Наведени акти совјетске власти, поред своје друштвене стране, посебно су значајни и са правног гледишта. Ови правни акти представљају зачетак једне посебне гране совјетског права — колхозног права. Истина, ова грана права није настала одједанпут већ постепено у извесном дужем периоду. У совјетској правној литератури постоје врло различите периодизације овога развитка. Ми ћемо прихватити периодизацију коју у својим радовима наводи већина савремених писаца о колхозном праву⁽¹²⁾.

3. — *Први период развитка колхоза и колхозног права.* — Овај период, као што је напред напоменуто, обухвата раздобље од октобра 1917. године до почетка потпуне колективизације 1929/30. године. Акти који су представљали правну основу за изградњу колхоза наведени су у претходној тачки и они представљају темељ на коме се изграђивао читав систем колхоза и колхозног права у СССР. Нарочито после Закона о социјализацији земље од 19. фебруара 1918. године⁽¹³⁾ почиње релативно интензиван рад на организовању првих државних, совхозних газдинстава (*совхоза*) и првих колхоза. Посебно треба истаћи да се онсивање првих колхоза вршило на добровољној основи. Сељаци су сами одлучивали да ли да приступе једном од колективних газдинстава или да остану на свом индивидуалном поседу.

На совјетском селу у овом периоду постоји више облика колективних газдинстава. Ови облици се разликују не само по правној форми већ и по томе што постоје различити друштвено-економски односи у њима. Реч је углавном о следећим облицима колективних газдинстава: 1) Заједница за колективну обраду земље (ТОЗ), 2) Пољопривредна комүна и 3) Пољопривредна задруга (артељ). Број ових газдинстава је постепено растао. У почетку је доминантан облик била пољопривредна комүна, али постепено су се сами сељаци све више опредељивали за пољопривредну задругу. Тако се већ крајем 1921. године пољопривредна задруга (артељ) појављује као основни облик колективног газдинства у совјетској пољопривреди. Настале промене у облику основног колективног газдинства знатно су утицале на проширење колективизације, пошто су у та газдин-

(11) СЗ СССР, 1924, № 5, стр. 61.

(12) Н. Д. Казанцев и колектив аутора, Колхозное право, Москва, 1962, стр. 43—47.

(13) У члану 35. Закон утврђује: „РСФСР, у циљу бржег достигнућа социјализма, укључује сваку помоћ (културну и материјалну) заједничкој обради земље, дајући предност радним комунистичким, артељним и задружним организацијама-газдинствима у односу на инокосна.“

ства почели да ступају и средњи сељаци (средњаци) док су чланови комуне били првенствено сиромашни сељаци и беземљаци⁽¹⁴⁾.

У овом периоду совјетска власт је прошла кроз највећа искушења. Удружени напад контрареволуционара, присталица царизма и спољна интервенција капиталистичких земаља претили су да потпуно угуше младу Совјетску републику. Тако период од 1918. до 1920. године, познат под именом „ратни комунизам“, представља борбу за самоодржање револуције и све снаге совјетског народа биле су усмерене у том правцу. Од тога да ли ће средњак бити за совјетску власт или против ње зависила је победа револуције у грађанском рату. В. И. Лењин је генијално предвидео да ће средње сељаштво бити на страни револуције само ако му се правилно приђе, наравно да он при томе није имао никаквих илузија. Лењин је сматрао да је питање социјалистичког преображаја села једно од основних и најосетљивијих питања победе револуције и изградње социјализма. Међутим, истовремено је истицао да сељак као продавац жита тежи ка буржоазији и ка слободној трговини, тј. назад ка „навикнутом“, старом „исконском“ капитализму⁽¹⁵⁾. Ипак, иако је био сасвим убеђен да се сељаштво због свог друштвено-економског положаја колеба између старог и новог друштва, он није био ни за какве насилне мере, већ је предвиђао тај преображај као дуготрајни процес који ће бити омогућен само солидном материјалном базом, применом технике — трактора, других пољопривредних машина и електрификацијом у земљорадњи у масовним размерама. Он је сматрао да ће та средства, материјална база уз правилно вођење политике од стране совјета, преобразити психологију и навике сељака, али да је за то потребан релативно дужи период⁽¹⁶⁾. Колико је ова политика према сељаштву била правилна потврђује не само победа у грађанском рату, него и то што се у том периоду, и поред изузетних и тако рећи несавладивих тешкоћа, број колективних газдинстава знатно увећао. Тако је, на пример, у 1918. години број колективних газдинстава у читавој земљи износио 1.579, да би се у 1919. години повећао на 6.188, а у 1921. години на 16.000⁽¹⁷⁾.

У грађанском рату совјетска власт је победила војнички, али је тешка економска ситуација створена дуготрајним разарањем претила да уништи тековине Октобра. Стога се совјетско руководство на челу са В. И. Лењиним и одлучило за нову економску политику (НЕП). Укинут је принудни откуп и заведен порез у природи, који је 1925. године замењен новчаним порезом (порезом у новцу). Оштрица пореске политике била је усмерена против богатих сељака-кулака, који су иначе пружали најжешћи отпор совјетској власти. На почетку овога раздобља (раздобља НЕП) донет је Земљишни кодекс РСФСР. Основни задатак Законика је био да регулише земљишне односе на основу државне својине на земљи у инокосном сектору пољопривреде. Међутим, многобројне одредбе су непосредно регулисале и врло значајна питања колхозног права, односе у колективним газдинствима. У Земљишном закону се утврђује особеност земљишног уређења пољопривредних комуна, пољопривредних задруга и заједница за

(14) Я. Ф. Миколенко и А. Н. Никитин: Колхозное право, Москва, 1946, стр. 17.

(15) В. И. Ленин, нав. дело, том 29, стр. 359.

(16) В. И. Ленин, нав. дело, том 29, стр. 187.

(17) Я. Ф. Миколенко и А. Н. Никитин, нав. дело, стр. 17—21.

колективну обраду земље. При уређењу ових односа истиче се лењински принцип да се колхозни начин привређивања и искоришћавања земље изграђује на основу добровољне сагласности корисника земље. То се постиже добровољним уједињавањем парцела које су на индивидуалном коришћењу или додељивањем земље заједницама трудебеника од стране државних органа који су одговорни за питања пољопривреде. Неопходно је ипак истаћи да је Земљишни законик уредио само основна питања у вези са искоришћавањем земље од стране колхоза. Он се није упустио у регулисање правних односа у оквиру колхоза, нити је разрадио структуралне облике колхозне изградње. У овим правним оквирима, које је поставио Земљишни законик као и напред наведени прописи, развијало се колхозно право и колхозни систем све до 1927. године. Почетком 1927. године (16. марта) донета је Одлука о колективним газдинствима⁽¹⁸⁾. Ова Одлука је предвиђала низ мера за учвршћење постојећих колхоза и изградњу нових. То је био први законодавни акт савезног значаја посвећен питањима колхозне изградње. Међутим, поред норми колхозног права овај правни акт је садржавао и низ правила која иначе решава земљишно (аграрно) право⁽¹⁹⁾. Убрзо затим донет је и Савезни закон о општим начелима о искоришћавању земље и земљишном уређењу СССР од 15. децембра 1928. године. Овим законом дата је ефикасна подршка свим облицима колективног искоришћавања земље, а у првом реду колхозима. Крајем 1928. године већ је било укупно преко 33.000 колхоза, али они су били мањег обима. У једном колхозу у просеку је било учлањено по 15 сељачких газдинстава, а просечна обрадива површина која је припадала једном колхозу износила је око 60 хектара. Број совхоза је крајем 1928. године износио 1.407, а било је свега 6 машинско-тракторских станица (МТС)⁽²⁰⁾. У целини овај први период, имајући у виду опште услове развоја, био је значајан за даљи развитак колхозног система и колхозног права, јер су у њему постављене основе тога развитка и стечена прва искуства у изградњи социјализма на совјетском селу.

4. — *Други период развитка колхоза и колхозног права.* — Други период обухвата раздобље од 1929. до 1938. године. Године 1929/30. пришло се наглој и масовној колективизацији совјетске пољопривреде. У овој акцији се само формално позивало на извесне демократске принципе при удруживању земљорадника. У пракси је принуда широко примењивана. У ствари, у многим крајевима дошло је до масовног притиска на сељачке масе и принуда различите врсте (политичких, административно-правних, економских и сл.). Добрим делом ове мере су у пракси објашњаване као борба против кулачких елемената (богатих сељака) и потреба да се кулаци ликвидирају као посебан слој сељаштва. Међутим, политичко-правни захват био је знатно шири од доктрине ликвидације „кулачества“ као класе или слоја.

Овај период је започео новембарским Пленумом ЦК ВКП(б) 1929. године, и то резолуцијом: О резултатима и даљим задацима колхозне из-

(18) СЗ СССР, 1927, № 15, стр. 161.

(19) Н. Д. Казенцев и др.: Колхозное право, Москва, 1962, стр. 43.

(20) Народное хозяйство СССР, Москва, Госиздат, стр. 10.

градње⁽²¹⁾. Циљ ове резолуције је био остваривање директива XV конгреса Партије о колективизацији пољопривреде, а затим следи нова одлука ЦК ВКП(б) од 5. јануара 1930. године: О темпу колективизације и мерама помоћи државе колхозној изградњи. Законодавни облик добиле су напред наведене одлуке партијских форума у Одлуци ЦИК и СНК (влада) СССР од 1. фебруара 1930. године⁽²²⁾. У овим документима је истакнута потреба бурног темпа изградње колхоза, пошто је оцењено да је већ изграђена материјална база за замену кулачког газдинства крупним колхозним газдинством. Савремени совјетски правни писци признају да је поред значајних успеха постигнутих у овој бурној акцији и развитку било местимично и врло грубих грешака и искривљавања партијске линије. Ове грешке су се испољавале у нарушавању принципа добровољности, у принудном подруштљавању радне стоке, заобилажењу основног облика колхозног поретка и сл.⁽²³⁾. Према совјетским писцима, ове грешке су брзо уочене и ЦК ВКП(б) је већ 14. марта 1930. године морао да донесе нову Одлуку о борби против искривљавања партијске линије у колхозном покрету. Истим питањем бавио се и XVI конгрес ВКП(б), који је истакао следеће принципе: а) добровољност при ступању сељака у колхоз, б) основни облик колхоза на достигнутој етапи јесте пољопривредна задруга, в) активно учешће колхозника у управљању колективним газдинством у циљу стварања нове друштвене дисциплине у колхозу и повећања продуктивности рада, д) пружање помоћи колхозима од стране државе, и то организационе, материјалне и финансијске, е) недопустивост механичког преношења организације управљања совхозима на колхозе и ё) да се прелаз индивидуалног газдинства у колективно може остварити само на основу савеза радничке класе и сиромашних са средњим сељаком (средњаком)⁽²⁴⁾. Ове партијске директиве су касније нашле место у одговарајућим законским прописима. Тако је Централни извршни комитет СССР 30. јануара 1933. године донео Одлуку о учвршћењу колхоза⁽²⁵⁾. У овој одлуци се уређују питања организације колхоза, обрачунавања рада, утврђивања трудодана, учвршћења радне дисциплине, контроле над располагањем колхозном својином, учвршћења организације МТС и решавању питања материјалне, организационе и финансијске помоћи колхозима од стране државе.

У 1930. години појавио се први Угледни статут пољопривредне задруге (артеља). Овај акт је донет у законодавном поступку и представљао је основу даљег развоја колхозног права⁽²⁶⁾. Овај Угледни статут створен је на основу уопштавања праксе колхозне изградње тридесетих година и садржавао је одговарајућу разраду основних института колхозног права и колхозно-правних односа. Читава ова нормативна делатност се правно кондензује у Угледном статуту пољопривредне задруге усвојеном

(21) В.: Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов конференций и пленумов ЦК, 7. изд., часть II, Москва, 1953, стр. 522—523.

(22) СЗ СССР, 1930, № 9, стр. 105.

(23) И. Ф. Панкратов: Развитие науки колхозного права в СССР, Правоведение, 1962, № 2, стр. 77.

(24) В.: Коммунистическая партия, нав. дело, часть II, стр. 595—596.

(25) СЗ СССР, 1933, № 6, стр. 41.

(26) СЗ СССР, 1930, № 24, стр. 225.

на II савезном конгресу колхозника—ударника у фебруару 1935. године и потврђеном Одлуком СНК СССР од 17. фебруара 1935. године (27). Скоро сви принципи из Угледног статута пољопривредне задруге ушли су у Устав СССР од децембра 1936. године. Као резултат ове правне активности и мера предузиманих на њеној основи, и поред наведених грешака, постигнута је колективизација совјетског села. Тако је, на пример, 1. јула 1928. године у колхозима било удружено свега 3,9% сеоских газдинстава са 4,9% свих обрадивих површина. У току „великог прелома“, за пет година ситуација се из основа променила. У 1932. години у колхозима је било удружено 61,5% свих сеоских домаћинстава са 77,7⁹⁰% обрадивих површина, а на крају овога периода, 1937. године, било је 93⁹⁰% домаћинстава са 99,1% свих обрадивих површина удружених у 243.500 колхоза (28).

5. *Трећи период развитака колхоза и колхозног права.* — Овај период обухвата раздобље од 1939. до 1953. године. У њему нема неке посебно значајне законодавне делатности, али се на основу постојећег законодавства и праксе у изградњи и сребивању колхоза развија правна теорија колхозног права и пише велики број радова из те области. Тако се овај период може назвати периодом организационог учвршћења колхозног система и унутрашњих односа у колхозу. У овом периоду је совјетски законодавац имао прилике да два пута озбиљније интервенише у области колхозног права (29). Тако је Савет народних комесара донео Одлуку о мерама за очување друштвене земље колхоза од распродаје, од 27. маја 1939. године (30) и Одлуку о мерама за ликвидацију повреда статута пољопривредне задруге у колхозима, од 19. септембра 1946. године (31).

6. *Четврти период у развикау колхоза и колхозног права.* — Овај период започиње септембарским Пленумом ЦК КПСС, 1953. године, и траје још и данас. Колхози и колхозно право у овом периоду доживљавају дубоке промене. Предузима се низ мера, и то како економских тако и организационо-правних, да би се обезбедила савремена пољопривредна производња. Посебно је значајно припајање машинско-тракторских станица колхозима на основу Закона о даљем развикау колхозног система и реорганизацији машинско-тракторских станица, од 31. марта 1958. године (32). Предузето је низ мера за укрупњавање колхоза (33). У ред значајнијих мера у овом периоду убраја се и Одлука ЦК КПСС од 26. марта 1965. године о неодложним мерама за даљи развикау пољопривреде (Мартовски

(27) Овај Угледни статут има снагу закона и сви колхози су дужни у складу са њим доносити своје статуте.

(28) Народное хозяйство СССР в 1956 г. и Статистический ежегодник, Москва, 1957, стр. 105—106.

(29) Н. Д. Казанцев: нав. дело, стр. 46—47.

(30) „Известия“ од 28. маја 1939. године.

(31) „Известия“ од 20. септембра 1946. године.

(32) „Ведомости Верховного Совета СССР“, 1958, № 7, стр. 146.

(33) Н. С. Хрушчов: Изградња комунизма у СССР и развикау пољопривреде, том 1, Москва, 1962, стр. 8—12 р, истиче да је већ у 1953. години услед спајања број колхоза опао на 94.000 (раније је било преко 240.000). Тако, на пример, у Московској области после реорганизације од 6.069 колхоза остало је свега 1.419, а обрадиве површине од просека 345 хектара по колхозу порасле су на 1.475 хектара, а слично је и са површинама пашњака, домаћинстава, насеља и за рад способних колхозника (од 67 на 249 за рад способних колхозника у једном колхозу) — подаци: Н. С. Хрушчов: нав. дело, том 7, стр. 462.

пленум). Значај ове одлуке је у томе што у први план ставља материјалну заинтересованост колхозника за повећање производње и продуктивности рада, која је до тада била занемарена.

У овом периоду се из основа мења систем обавеза колхоза према држави. Сви ови правни акти имају за основу тежњу да обим пољопривредне производње порасте услед материјалне заинтересованости и колхоза и колхозника, затим учвршћење колхозне својине као посебног облика социјалистичке својине и усавршавање унутрашњих имовинских односа у колхозу ⁽³⁴⁾.

Последњих година совјетски колхози и совјетска пољопривреда уопште постижу значајне резултате и идеје Октобра на совјетском селу добијају пуну афирмацију.

7. *Наука колхозног права.* — Одмах после Октобарске револуције појавили су се и први радови из области колхозног права. Истина колхозна правна мисао се тих година развијала у два правца: а) одређена питања су посматрана и изучавана као део совјетског земљишног (аграрног) права, и б) друга правна питања која су се тичала колхозне изградње третирана су као саставни део совјетског кооперативног права. Један од првих правних писаца који је своје радове усмерио на изучавање совјетског колхозног права био је проф. Г. Гојхбарг. Он је правно анализирао Декрет о земљи и Декрет о социјализацији земље. У својим радовима дошао је до закључка да ситно сељачко газдинство и приватна својина на земљи не могу бити основа совјетског друштва. Затим је истицао да је постепено, добровољно и ненасиљно подруштвљавање земље и рада насупрот задатак учвршћења социјалистичког система. Залагао се за организацију производних пољопривредних добара, а не потрошачких организација ⁽³⁵⁾.

Занимљива су и схватања И. И. Јевтихијева, проф. универзитета у Минску, који је у својим радовима истицао да Декретом о земљи није била извршена национализација земље, већ да је само била уништена уопште свака својина на земљи, па је тек Земљишним закоником од 1922. године правно извршена национализација ⁽³⁶⁾.

Двадесетих година колхозна изградња је посматрана у оквиру општег кооперативног покрета (потрошачког, стамбеног, инвалидског и сл.). Међутим многи правни писци су истицали да је у питању једна специфична концепција. Тако су настале две кооперативно-правне теорије. Прву теорију су заступали Е. Н. Штандел, Д. М. Генкин, Ф. В. Баков који су истицали да између капиталистичке и социјалистичке кооперације постоје дубоке, корените разлике. Истицали су да у условима социјалистичке

(34) У том смислу Указ Президијума врховног савета СССР од 10. априла 1965. године, Ведомости Верховного Совета ССР, No 15, стр. 206, који се односи на измену пореског система, а представља знатно олакшање обавеза колхоза према друштвеној заједници (држави). Вредн истаћи и Одлуку Савета министарства СССР о указивању финансијске помоћи колхозима (СП СССР, 1965, № 8—9, стр. 53—58).

(35) А. Г. Гойхбарг: Социальное законодательство Советской республики, Москва, 1919; Социализм в сельском хозяйстве, 1919; Советское земельное право, Госиздат, Москва, 1921; Хозяйственное право, Госиздат, 1921, II изд. 1923; и Подруштвљење пољопривреде, Москва, 1918 (нав. према: И. Ф. Панкратов, *Правоведение*, 1961, № 1, стр. 50—56).

(36) И. Ф. Панкратов: Основные пути развития колхозно-правовой мысли, Правоведение, 1961, № 1, стр. 54.

изградње кооперација наступа као социјалистичка организација и облик удруживања трудбеника у изградњи социјализма. Они су истицали да је, иако кооперација самостално организује своју делатност, та делатност ипак усмеравана директивама совјетских државних органа и у општем интересу. Другу теорију су заступали Н. Озерцковскиј и А. Терехов истичући приватно-имовински карактер кооперације. Они су тврдили да је кооператива по својој природи приватно-имовинска организација која остварује своју делатност на основу самоуправљања и да не може трпети никакво страно мешање. Истицали су да кооперација у условима совјетске изградње има велике социјалне и културне задатке ⁽³⁷⁾.

Велики значај за даљи развитак правне мисли о колхозима имају радови И. Б. Новицког и Л. И. Дембоа. Професор Новицкиј је у својој студији расправљао питање карактера колхоза, пољопривредног колектива и утврдио да се он не може поистоветити са грађанско-правним ортаклуком или трговачким друштвом, да је реч о специфичној правној форми. Овај правни облик, према проф. Новицком, је посебан колектив за чије настајање је потребно да се донесе оснивачки акт, који представља уговор своје врсте, али који се не може посматрати као грађанскоправни акт, а поред тога потребан је и државни акт — регистрација. Осим тога неопходан је и статут усвојен од пољопривредног колектива, који има конституционални карактер. Аутор је истицао да основни принцип који мора да се обезбеди у пољопривредним колективима јесте принцип материјалне заинтересованости његових чланова и усклађивање општих и личних интереса ⁽³⁸⁾. Проф. Л. И. Дембо је изучавао колхозе као виши вид пољопривредне производне кооперације. Сматрао је да је за колхоз карактеристично уједињавање и подруштвљење средстава за производњу и земље, и да зависно од степена тога подруштвљавања постоје посебни видови колхоза. Посебно је детаљно изучавао питања у вези са наградом за рад у колхозу и питања уговорних односа колхоза са МТС ⁽³⁹⁾. Поред наведених аутора потребно је истаћи и редове Ј. Ф. Микољенка, Б. Комарова, Х. Д. Казанцева, А. Рускола, П. П. Пјатницког и А. П. Павлова ⁽⁴⁰⁾.

Потребно је посебно истаћи да се у совјетској правној теорији у области колхозног права као о централном правном питању расправљао о питању карактера колхозне својине. Ово питање је, судећи по литератури, заузимало посебно место у совјетској теорији колхозног права, а и у пракси других државних органа СССР, а нарочито судова.

8. *Питање колхозне својине.* — Поред низа нијанси у правној теорији постојала су два основна схватања карактера колхозне својине. Неки правни писци су сматрали да је колхозна својина по свом карактеру групна својина чланова колектива, а други да је то друштвена својина.

(37) И. Ф. Панкратов, нав. дело, *Правоведение*, 1962, No 2, стр. 77—80.

(38) И. Б. Новицкиј: Правовое положение сельскохозяйственных коллективов, Москва, 1929.

(39) Л. И. Дембо: Колхозное строительство и его правовые формы, Ленинград, 1930.

(40) Я. Ф. Миколенко: Колхозная собственность, *Советская Юстиция*, 1938, стр. 14; Б. Комаров: Объекты права колхозной собственности, *Советская Юстиция*, 1938, стр. 27—31; Н. Д. Казанцев: Правовые вопросы распределения доходов в колхозах, *Советская Юстиция*, 1935; А. П. Павлов: Предмет и система советского колхозного права.

Ова различита схватања су карактеристична за први период развитка колхоза и колхозног права (1917—1928). И поред врло јаког супротстављања, у совјетској правној теорији је преовладало схватање да колхозна својина нема карактер групне својине, да то није заједничка својина групе лица, што би у крајњој линији значило један посебни облик приватне својине, већ да је то посебан облик социјалистичке својине⁽⁴¹⁾. За ово друго схватање карактера колхозне својине које је преовладало, по мишљењу великог броја совјетских правних писаца, налазио се поред друштвено-економских аргумената, чврст ослонац и у Грађанском закону РСФСР од 1922. године у члану 54: „Разликује се својина: а) државна (национализована и муниципализована), б) задружна, в) приватна.” У вези са овом одредбом истицало се да је совјетски законодавац јасно истакао да задружна својина нема никакве везе са групном својином, која је у принципу један облик приватне својине.

Знатне тешкоће су постојале и при одређивању субјекта колхозне својине, па се онда доводио у питање и карактер колхозне својине. Већина правних писаца је истицала да право коришћења, управљања и располагања припада искључиво одређеном колективу трудбеника. Подвлачило се да је субјект права колхозне својине поједини колхоз као правно лице и да је само он надлежан да управља колхозном имовином. Из оваквог резонувања, по нашем мишљењу, могао би се извести логичан закључак да, иако је колхозна својина истог типа као и државна (социјалистичка), она се за сада појављује у облику својине одређеног радног колектива. Наравно радни колектив — колхоз је састављен од мање-више тачно одређене групе трудбеника и чланова њихових породица, значи у крајњој линији одређене групе трудбеника. Међутим, совјетски писци у овој анализи нису ишли до краја у рашчлањавању овога појма, већ су се после констатације да право коришћења, управљања и располагања припада одређеном колективу задовољавали констатацијом да ће се у процесу свога развитка колхозна својина све више приближавати опште-народној својини⁽⁴²⁾.

У почетку је било спорно питање објекта колхозне својине. Међутим касније су сви совјетски правни писци са извесним нијансама у приступу питања били јединствени у томе да је објект колхозне својине утврђен Уставом СССР од 1936. године и то у члановима 5, 6 и 8, као и одредбама Угледних правила—статута од 17. фебруара 1935. године. Наведене уставне одредбе утврђују да објект колхозне својине сачињавају: а) друштвена предузећа са живим и мртвим инвентаром, б) производи остварени у току колхозне производње, и в) друштвени објекти. Даљи развитак колхозног система и колхозне својине у пракси је недвосмислено показао да је врло тешко правним прописима утврдити који објекти могу бити у колхозној својини. Стога су неки правни писци сматрали да би требало избећи стриктно навођење у правним прописима који објекти могу бити у колхозној својини, већ да се треба задовољити општом правном формулом према којој би колхози могли имати право својине на свим

(41) Я. Ф. Миколенко и А. Н. Никитин: Колхозное право, Москва, 1946, стр. 99—101.

(42) Н. Т. Осидов: Ленинский кооперативный план и вопросы развития колхоза, Правоседение, 1960, No 2, стр. 77.

имовинским објектима, изузев оних који представљају искључиву својину совјетске државе ⁽⁴³⁾. Други тврде да би одређивање круга објеката колхозне својине требало да буде решено у колхозном законодавству, а не општом формулацијом. Општа формулација која одређује шта све може бити објект колхозне својине, сматрају ови совјетски правни писци ⁽⁴⁴⁾, не би била у складу са специјалном правном способношћу колхоза као правног лица. По овом схватању, у колхозном законодавству би било целисходно утврдити да друштвену својину колхоза сачињавају: а) друштвена предузећа са живим и мртвим инвентаром, б) друштвени објекти, в) машине, г) љеви и засади, д) производи добијени у процесу колхозне производње, е) новчана средства и други објекти неопходни колхозу за остварење пољопривредне производње, а такође и за задовољење других животних потреба колхозника, културних и друштвених ⁽⁴⁵⁾. Основ за овакво схватање објеката права колхозне својине дају одредбе Закона о даљем развоју колхозног система и реорганизацији машинско-тракторских станица од 31. марта 1958. године ⁽⁴⁶⁾. Овако широк круг објеката колхозне својине објашњава се чињеницом да је колхоз, у основи, социјалистичко предузеће које улази у јединствени систем националне планске привреде СССР, па је неопходно да располаже свим објектима који су потребни за његову нормалну и трајну привредну делатност. Коначно спор је решен најновијом кодификацијом совјетског грађанског права. Тако се у члану 100. Грађанског законика РСФСР од 1964. године, утврђује: „У својини колхоза, других задружних организација и њихових удружења налазе се њихова предузећа, установе за одмор и разоноду, зграде, уређаји, трактори, комбајни и друге машине, транспортна средства, стока за вучу и приплод, производи тих организација и друга имовина која одговара циљевима њихове делатности” ⁽⁴⁷⁾. И поред доношења Грађанског законика РСФСР од 1964. године, спор је у извесном смислу имао теоријски карактер. У пракси су основни објекти колхозне својине, почев од 1958. године, већ постали: трактори, комбајни, све врсте пољопривредних машина, транспортна средства, а наравно и средства која су и раније сматрана објектима колхозне својине: пољопривредни алат, привредне зграде и постројења, грађевине за културне и животне потребе колхозника, пољопривредни производи, новчана средства и др. Сматра се да су наведена средства, поред већ датог земљишта од стране совјетске државе на вечито и бесплатно коришћење, довољна да колхоз максимално и интензивно искористи земљиште и друге природне услове за повећање пољопривредне производње и побољшање животног стандарда

⁽⁴³⁾ Л. Н. Баховкина: К. вопросу об объектах колхозной собственности, *Советское государство и право*, 1958, No 7, стр. 26.

⁽⁴⁴⁾ О. А. Кичатова: К. вопросу об объектах колхозной собственности, *Правоведение*, 1960, No 1, стр. 75.

⁽⁴⁵⁾ О. А. Кичатова: нов. дело, стр. 75 и 76, слично Н. Д. Казашев и др.: *Колхозное право*, Москва, 1962, стр. 252.

⁽⁴⁶⁾ СП СССР, 1958, No 7, стр. 62.

⁽⁴⁷⁾ Види: Грађански законик РСФСР од 1964. године, Издање Института за Упоредно право, Београд, 1965, стр. 36—37. У чл. 101. се забрањује судско извршење на горе наведеним објектима и не може се вршити никаква принудна наплата по захтевима поверилаца из објеката која спадају у основна средства колхоза (средства су таксативно наведена).

удружених колхозника (48). Истина, иако се колхозна својина простира на врло широк круг објеката, она је ипак у извесном смислу ограничена. Тако колхози не могу имати право својине на земљишту, рудном богатству, шумама и другим објектима који су према Уставу СССР у државној односно општедруштвеној својини (све чешћи термин у совјетској правној литератури) (49). Сматра се такође да у колхозној својини не би могла бити таква индустријска предузећа која немају везе са пољопривредом или рударска предузећа, на пример рудник угља и слично (50). Мишљења смо да би ово питање требало посматрати шире. Наиме, питање објеката колхозне својине је уско повезано са питањем специјалне правне способности колхоза као правног лица. Колхоз је правно лице створено удруживањем радног сељаштва ради обављања и унапређења пољопривредне производње. Његова основна и допунска делатност утврђене су у статуту који је од стране надлежних органа тога колхоза усвојен у складу са Угледним статутом. Сматрамо да је било каква казуистика у овом питању и са гледишта совјетског права сувишна. Ако се на основу анализе низа прописа који су на снази у совјетском праву и који решавају ово питање изврши одређено сажимање, долази се до једне опште формулације која довољно јасно одређује круг објеката колхозне својине. Начелно, колхоз би могао стећи право својине на свим оним објектима који су неопходни за остваривање пољопривредне производње и чије је коришћење у непосредној вези са пољопривредном делатношћу — прерађивачка предузећа, затим на производима оствареним сопственом производњом и производњом својих погона, као и право својине на свим добрима неопходним за задовољење културних и животних потреба колхозника (51). По свему судећи, у праву би били они совјетски правни писци који се залажу за једну општу формулу да колхозна својина може обухватити и бити конституисана на свим објектима који нису у искључивој својини совјетске државе (52).

Значајно питање је и правна садржина колхозне својине. У погледу садржине права колхозне својине совјетски писци се знатно не разликују. Постоји јединствен став да садржина права колхозне својине обухвата следећа овлашћења: држање, коришћење и располагање. Право (овлашћење) држања састоји се у томе да колхоз може поседовати све имовинске вредности које по закону могу бити у његовој својини. Овлашћење коришћења значи могућност и обавезу искоришћавања оруђа и других средстава за производњу, као и свих других имовинских вредности

(46) Члан 8. Устава СССР, гласи: „Земља, коју заузимају колхози, предаје им се на бесплатно и неограничено коришћење, тојест на вечито.“

(49) У члану 93. Грађанског законика РСФСР од 1964. се утврђује: „Социјалистичку својину чине: државна (општенародна) својина, својина колхоза, других задружних организација и њихових удружења, својина друштвених организација. — Лична својина представља једно средство за задовољење потреба грађана.“

(50) Н. Д. Казанцев и др.: Колхозное право, Москва, 1962, стр. 257.

(51) Постоји низ различитих схватања о правном режиму (објеката колхозне својине). Посебно се расправља питање шта обухвата појам „друштвена предузећа колхоза“. Неки закључују да се под овим појмом подразумевају све привредне делатности колхоза (земљорадња, сточарство и све помоћне делатности).

(52) У члану 95. Грађанског законика РСФСР је таксативно наведено шта све сачињава објекте државне својине.

од стране колхоза у чијој су својини. Ова могућност и обавеза искоришћавања имовинских вредности мора се вршити у циљу правилног вођења колхозне привреде и унапређења пољопривредне производње. Неопходно је приметити да је овде реч о једном више социолошком него правном објашњењу правног овлашћења коришћења. Совјетски правни писци говоре о „могућностима“ и „обавезности“ искоришћавања, не дајући при том довољно правно објашњење. Истина, у неким деловима се настоји да се ово схватање правно уобличи, а тада настају тешкоће јер се долази до закључка да својинско овлашћење једновремено садржи и „могућност“ и „обавезу“. Под појмом располагања подразумева се у совјетском праву, када је реч о колхозној својини, овлашћење колхоза да самостално спроводе организацију искоришћавања свих производних средстава, расподелу натуралних и новчаних прихода и искоришћавање осталих објеката колхозне својине. Такође ово овлашћење садржи и могућност отуђења, прибављања или издавајања једног дела ствари. Совјетски правни писци сматрају да ово овлашћење треба да се врши водећи рачуна о интересима совјетске државе, колхоза и колхозника⁽⁵³⁾. Приметимо да овако широко постављено право располагања не садржи само оно класично овлашћење које би иначе том појму одговарало — *ius abutendi*, већ практично оно садржи и низ обавеза. Према овим схватањима, овлашћење располагања би садржавало и неке обавезе које су испрелетане са управљањем колхозном имовином и имовинским вредностима у колхозној својини. То се најбоље види из даљег објашњења и анализе коју дају совјетски писци. Они овлашћење располагања ближе тумаче као право колхоза да преко својих органа управља целокупном колхозном имовином. На пример, да приликом доношења производног и финансијског плана и његовог остварења утврђује обим фондова и висину награде за рад колхозника, а самим тим решава се и питање отуђења и прибављања предмета колхозне својине тј. врши се овлашћење располагања као компоненте права колхозне својине. У совјетској правној теорији нарочито је детаљно разрађено питање обима овлашћења одређених органа колхоза у погледу располагања средствима колхозних фондова (неделивог фонда, фонда сопствених обртних средстава, фонда удела — учешћа, семенског основног фонда, семенског резервног фонда, основног фонда сточне хране и резервног фонда људске хране, фонда за помоћ незбринутим и неспособним за рад и фонда за културне потребе). Међутим, ова детаљна разрада конкретних овлашћења није посебно занимљива, јер је реч само о непосредној примени права располагања објектима колхозне својине.

Напред изнето схватање права располагања, са правног гледишта, није на месту, јер се једновремено говори и о овлашћењима и о обавезама у једном истом појму. Много је исправније говорити о овлашћењима која су евентуално ограничена одређеним прописима или другим актима које доноси сам колхоз на основу законских овлашћења (стагута, одлуке скупштине колхоза и сл.). Строго узевши, када се каже да одговорни органи у колхозу могу располагати колхозном својином у складу са интересом државе, колхозника и колхоза није се ништа правно одре-

(53) Н. Д. Казанцев и др.: Колхозное право, Москва, 1962, стр. 258 и даље.

Бено рекло. Пре свега, то су три различита правна субјекта, па је немогуће да се њихови конкретни интереси у сваком случају располагања објектима колхозне својине потпуно подударају. Могуће је чак да ови интереси буду сасвим супротни. Осим тога, ко је тај који ће оценити те интересе? Таква оцена би увек мање или више морала да буде субјективна. Стога је сасвим на месту и за колхозно право закључити да колхози имају право располагања предметима који сачињавају њихову својину у оквиру и у складу са законским и другим прописима.

Неки совјетски писци, узимајући у обзир промене у погледу круга објеката који могу бити у колхозној својини, после доношења Закона о даљем развоју колхознога система и реорганизацији машинско-тракторских станица од 1958. године, као и непосредног проширења овлашћења у пракси, сматрају да је потребно унети одговарајуће измене у члан 7. Устава СССР и у одговарајуће чланове устава савезних република. Према овим писцима, потребно је ускладити те уставне одредбе са стварним развојем и достигнућима у овој области. По овом мишљењу, требало би унети нове уставне одредбе да колхози могу имати у својини сву пољопривредну технику, све врсте пољопривредних машина, транспортних средстава, затим то проширити са привредном делатношћу колхоза и на изградњу: међуколхозних електричних централа, предузећа за производњу грађевинског материјала и других привредних објеката.

Појава међуколхозних организација показује изразито нову тенденцију у колхозном праву. Посебно по питању њиховог правног статуса и питању карактера права заједничке својине удружених колхоза. Постоји схватање да би се, с обзиром на степен подруштљавања средстава за производњу, организацију управљања и карактер делатности међуколхозних организација, све те организације могле разврстати у три групе. Прву групу би сачињавале организације које не образују заједничку својину неколико колхоза. На пример центри за исхрану међуколхозних стада стоке, који се образују ради заједничке паше. У том случају стока не постаје заједничка, не долази до сливања имовинске масе, већ стока остаје у својини сваког појединог колхоза. Друга група међуколхозних удружења је карактеристична по томе што се образује заједничка својина удружених колхоза, али управљање не врше само удружени колхози већ и одговарајући државни органи. Таква удружења би била, на пример, међуколхозни осигуравајући фондови, затим објекти који служе за подизање животног стандарда и културе колхозника: санаторијуми, школе, школски интернати, болнице, породилишта, пионирски логори и слично, а понекад и међуколхозне електричне централе. У трећу, најбројнију групу, дошла би она међуколхозна удружења која имају заједничку својину и искључиво право управљања. Циљ ових удружења је пружање услуга привредног карактера и стицање одређених прихода, зараде. То су пре свега међуколхозне грађевинске организације, предузећа за производњу грађевинског материјала, међуколхозне станице за вештачко осењавање, живинарске фарме, предузећа за прераду пољопривредних производа, организације за мелиорацију и иригацију и сл. У погледу међуколхозних електричних централа питање није јединствено решено, јер оне могу, зависно од свога карактера, припадати разним напред наве-

деним групама. И поред низа разлика, преовладало је мишљење да вредности настале на основу уговора о међуколхозној делатности припадају свим колхозима учесницима удружења. У ствари, ове новонастале вредности такође представљају колхозну својину. Самим удруживањем средстава није дошло до промене карактера својине. Реч је о заједничкој својини (сусвојини) удружених колхоза. Међутим, поред самих колхоза као учесници у изградњи и коришћењу објеката могу се појавити и друга општедруштвена правна лица и државне организације (органи), те се сматра да у овом случају настаје посебан вид заједничке својине, који се састоји од колхозне и општедруштвене са правом коришћења сразмерно учешћу у изградњи (54). Посебно је расправљано питање који ће се правни режим применити на тај облик својине (сусвојине), да ли правни режим колхозне или правни режим општедруштвене својине (55).

Совјетски правни писци, позивајући се на Резолуцију XXI конгреса КПСС, сматрају да ће се у току садашње изградње комунизма стално подизати ниво подруштвљења колхозно-кооперативне производње, да ће доћи до зближавања колхозно-кооперативне својине са општедруштвеном и нестајања граница међу њима (56). Ово би у првом реду требало да се оствари непрестаним јачањем недељивих фондова колхоза и развијањем међуколхозне пословне и производне сарадње (57). Следи да су трасирана два паралелна пута за постепено сједињавање колхозне и општедруштвене својине: постепено јачање недељивих фондова, и други, стварање заједничке својине колхоза међуколхозном делатношћу и сарадњом. Према томе, општа тенденција и у совјетској теорији и у пракси јесте постепено сливање и изједначење у будућности ова два облика социјалистичке својине у СССР.

9. *Закључак.* — У току Октобарске револуције и изградње совјетског друштва настали су нови друштвено-економски односи на совјетском селу. Ти односи су после извесних колебања (пољопривредне комуне, ТОЗ и сл.) добили своју организационо-правну форму у колхозима. Тако је појам колхоза неодојиво везан за Октобар и његовог вођу В. И. Лењина. Као што смо покушали да истакнемо, совјетска правна наука је пратила све велике промене и настојала, некада више а некада мање успешно, да пружи одговарајућа правна решења. У том настојању је и настало колхозно право као посебна грана јединственог совјетског правног система и као посебан предмет изучавања на совјетским правним факултетима. Сада је у току покрет за кодификацију колхозног права и доношење јединственог колхозног кодекса (58). Исто тако чине се напори за доношење нових

(54) О. С. Иоффе: Советское гражданское право, II. Лењинград, 1961, стр. 467 и даље.

(55) Д. М. Генкин: Право собственности в СССР, Госюриздат, 1961, стр. 148. Аутор је супротног мишљења и сматра да би требало применити правни режим државне својине, али допушта да се на посебним деловима могу примењивати било правни режим колхозне, било правни режим државне својине.

(56) У ставу III Резолуције XXI конгреса КПСС се каже: „У току комунистичке изградње подизаће се ниво подруштвљења колхозне производње, зближавање колхозно-кооперативне са општенародном својинном, брисање граница међу њима. Рашће и јачати недељивих фондови колхоза, шире ће се развити међуколхозне производне везе.“

(57) О. С. Иоффе: нав. дело, стр. 455.

(58) В. П. Кельдер: О совершенствовании колхозного законодательства, *Правоведение*, 1966, No 4, стр. 103—107.

Угледних правила, јер је опште уверење да су Угледна правила из 1935. године превазиђена⁽⁵⁸⁾.

Колхози као чедо Октобра показали су револуционарну виталност, били су и остали један од могућих путева изградње социјализма на селу.

Др Радомир Буровић

РЕЗЮМЕ

Колхозы и Октябрь

Автор статьи подчеркивает, что с первыми днями Октября неотъемлемо связаны глубокие перемены в общественно-экономических и правовых отношениях в советской деревне. Он напоминает, что В. И. Ленин в первый план исторических задач рабочего класса, наряду с свержением власти буржуазии, выдвигал осуществление подлинного союза крестьянства и рабочего класса. Путь к его осуществлению он видел в кооперировании сельского хозяйства. Затем автор переходит к разбору Декрета о земле и Обращения к крестьянам (1917 г.), знакомит с возникновением первых совхозов и колхозов и подвергает анализу первые правовые акты, положившие начало новой отрасли права — колхозному праву. Далее дается обзор развития колхозов и колхозной правовой теории по периодам: а) с 1917 до 1929, б) с 1929 до 1938, в) с 1938 до 1953, и г) с 1953 до наших дней. Автор подробно останавливается на вопросах правовых методов и средств для дальнейшего укрепления колхозов и колхозной системы и подвергает известной критике нарушения принципов добровольности в годы „Великого перелома“ (1929—1930 гг.).

В статье дается анализ и критика основных теорий о природе колхозов и колхозной собственности. Приводятся известные колебания в выборе правовых форм (ТОЗ, сельскохозяйственная коммуна, сельскохозяйственная артель), закончившиеся принятием колхозов как адекватной формы для социалистического строительства на селе в советских условиях. Благодаря настояниям юридической науки отразить происшедшие перемены возникло и колхозное право, как самостоятельная отрасль советского права. Автор на основании изучения новейших трудов пришел к выводу о наличии в настоящее время движения за кодификацию колхозного права и составление Колхозного кодекса.

Работа заканчивается заключением автора, что колхозы, являясь детищем Октября, доказали свою революционную жизненность, были и остались одним из возможных путей к социалистическому строительству в деревне.

S U M M A R Y

Kolkhozes and October

The author stresses in the article that the deep change of the socio-economic and legal relations in the Soviet village are inseparably connected with the first days of October. He recalls that V. I. Lenin put in the first plan of historical tasks of the working class achievement of a true alliance between peasant and working class, alongside with abolishment of the bourgeois power. He saw the way of achieving this through cooperation in agriculture. The Decree on Land and the Message to Peasants About Land of 1917 are further analyzed. The establishment of the first sovkhoses and kolkhozes is shown and the first legal documents, that constitute the beginn-

⁽⁵⁸⁾ О. С. Колбасов: Конференция по теоретическим проблемам будущего Примерного устава сельскохозяйственной артели, *Советское государство и право*, 1966, № 3, стр. 94—98.

ing of a new branch of law — kolkhoz law, analyzed. Development of kolkhozes and the kolkhoze legal theory in stages is also reviewed, viz: (a) from 1917 to 1929; (b) from 1929 to 1938; (c) from 1938 to 1953; and (d) from 1953 on. A special attention is devoted in the article to the question of legal methods and means for further development of kolkhozes and the kolkhoze system, and a definite critique of the breaking of the principle of voluntariness in the years of the "great turning-point" is given.

The article analyzes and criticizes the basic theories on the character of kolkhozes and kolkhoz property. A certain hesitation is evident as to the choice of the legal form (TOZ, agricultural commune, agricultural ARTEL cooperative), but finally adopting of the kolkhoz as an adequate form for building socialism in the village under the Soviet conditions. Through the efforts of the jurisprudence to keep up with the changes, the kolkhoz law was born as a special branch of the Soviet legal system. The author, through the study of the latest papers from this field, concludes that a movement for codification of the kolkhoz law and for enacting a kolkhoze code is now under way.

Kolkhozes as the progeny of the Revolution proved, concludes the author, to have a revolutionary vitality, that they were and still are one of possible ways of building socialism in the village.

R É S U M É

Les kolkhozes et la Révolution d'Octobre

L'auteur met en relief dans cet article qu'aux premières journées de la Révolution d'Octobre se rattache d'une manière incoercible les changements profonds des rapports socio-économiques et juridiques dans le village soviétique. Il rappelle que V. I. Lénine a posé au premier plan des devoirs historiques de la classe ouvrière — outre l'abolition du pouvoir de la bourgeoisie — la réalisation véritable de l'alliance entre les paysans et la classe ouvrière. Il a aperçu la voie de cette réalisation par le moyen de la coopération dans l'agriculture. Ensuite les analyses ont été effectuées du Décret sur la terre et la Recommandation paysanne relative à la terre de 1917. La naissance des premiers sovkhoses et kolkhozes a été exposée et les premiers actes ont été analysés qui forment l'embryon de la nouvelle branche du droit — le droit kolkhozien. L'auteur étudie ensuite le développement des kolkhozes et de la théorie juridique kolkhozienne suivant les périodes, à savoir: a) de 1917 à 1929, b) de 1929 à 1938, c) de 1938 à 1953 et d) de 1953 et ultérieurement. La question des méthodes et des voies juridiques pour l'édification ultérieure des kolkhozes et du système kolkhozien a été l'objet d'une étude spéciale, et la critique déterminée a été formulée de l'abolissement du principe de la participation bénévole dans les années de la «grande désagrégation» — 1929—1930.

Dans l'article a été analysé et la critique a été exposée des théories fondamentales relatives au caractère des kolkhozes et de la propriété kolkhozienne. Certaines hésitations ont été exposées au sujet du choix de la forme juridique (TOZ, la commune agricole, la coopérative de travail agricole), ainsi qu'à la fin de cette analyse le kolkhoze a été reconnu en tant que forme adéquate pour l'édification du socialisme au village dans les conditions soviétiques. C'est précisément grâce aux efforts de la science juridique, qui a suivi de près ces changements, que le droit kolkhozien s'est formé en tant que branche spéciale du système juridique soviétique. En se basant sur l'étude des travaux les plus récents dans ce domaine, l'auteur est arrivé à la conclusion qu'une tentative est actuellement en cours qui a pour but la codification du droit kolkhozien et l'adoption d'un code kolkhozien.

Les kolkhozes qui sont le fruit précieux de la Révolution d'Octobre conclut l'auteur, ont fait preuve d'une vitalité révolutionnaire, ils étaient et ils sont restés l'une des voies possibles de l'édification du socialisme au village.

РАЗВОЈ ПРАВНОГ ПОЛОЖАЈА ПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА У СССР-У*

Уводне напомене и битне опште карактеристике развоја правног положаја предузећа у СССР-у

Предузеће као правна категорија и његов развој у једној земљи не могу се посматрати одвојено од развитка њеног привредног система, економских односа на којима се исти изграђује и целе правне надградње организације привреде. Овакав прилаз у суштини је близак и схватању совјетских писаца који оцењују погрешним излагања историје институција грађанског права која полазе од субјеката, истичући да је за разумевање развоја норми о правним субјектима нужно поћи од законодавства о праву својине⁽¹⁾. Мада је и својина такође правна категорија, па према томе надградња, суштина овог схватања је да се правне категорије не могу посматрати изоловано од целокупног система, а својински односи су свакако ти који одражавају битне основе економских односа у датом друштву. Међутим, могуће су битне промене у положају предузећа а да се при том својинско законодавство суштински не измени. То уосталом потврђује и аутор на кога смо се позвали у претходној напомени, утврђујући да се принципи изградње грађанског права у Совјетском Савезу нису изменили без обзира што оно трпи битне промене последњих година⁽²⁾. Из овога наравно не треба извући закључак да сви принципи изградње једног правног система морају имати вредност трајних принципа изградње једног друштвеног система. Овде мислимо на принципе које наводи исти писац: социјалистички карактер совјетског законодавства, начело равноправности радника, плански карактер руковођења привредом, класни карактер права и развој и јачање права са развојем и учвршћењем совјетске државе. На пример, принцип учвршћења и јачања државе може доћи у сукоб са јачањем самосталности предузећа а да тиме не буду доведени у питање ни социјалистички карактер државе нити процес осамостаљивања предузећа. Ово истичемо јер сматрамо да је баш процес еманципације предузећа од државе једна од битних црта развоја правног положаја предузећа у Совјетском Савезу.

Када се говори о општим карактеристикама развоја правног положаја предузећа у СССР-у, у складу са изнетим полазним поставкама овог

(*) Овај рад представља реферат поднет на научном скупу „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор, 24—28. октобар 1967.

(1) О. С. Иоффе: Четрдесет година совјетског права, с руског превео Д. Чотић, Институт за упоредно право, Београд, 1960, св. II стр. 1.

(2) Иоффе: нав. дело, стр. 2.

рада, мора се истаћи да се правни положај совјетских предузећа развија у условима изградње привредног система новог типа — социјалистичког привредног система после победоносне револуције. Битне особине овог новог система јесу да он почива на државној социјалистичкој својини на средствима за производњу и на начелу планског карактера руковођења привредом. Трећа битна карактеристика за развој положаја предузећа у Совјетском Савезу јесте схватање о руководећој улози државе у привреди, на којој је изграђиван привредни систем ове земље. Држава је та која у име радничке класе непосредно руководи привредним предузећима. Ова полазна концепција руковођења привредом битна је за разумевање суштине развоја правног положаја предузећа у СССР-у. Из ње је проистекло првобитно негирање својства правне личности, субјективности предузећа, његово искључивање из грађанскоправног промета или боље речено искључивање грађанскоправног промета и односа између предузећа и са тим у вези негирање уговора као инструмента заснивања односа између предузећа, односно његово потпуно подређивање административном акту. Прелаз на нову економску политику (НЕП) и превођење државних предузећа на привредни рачун („хозрашчот“) представља почетак процеса еманципације предузећа од државе и суштинских промена у руковођењу предузећима у СССР-у. Овај сразмерно дуг процес, који и данас још траје, довео је до признавања субјективности, својства правне личности, предузећу, до крупних промена у односу држава-предузеће. У овом процесу, видећемо, видну улогу одиграла је Комунистичка партија у склопу успостављених односа Совјетска држава — Комунистичка партија СССР-а. Конгреси Партије били су пресудни за оцену пређеног пута и утврђивање правца даљег развоја привреде и улоге предузећа у том развоју. Кажемо процес јер, видећемо, признавање својства правне личности и очигледно јачање самосталности предузећа, који у овом моменту достигну куминацију у Уредби о социјалистичким државним производним предузећима (3), нису решили сва питања која би се са гледишта правне усклађености система могла поставити. Свакако да и привреда има питања на која јој нови прописи нису дали одговор, или ће их сутра имати, ако се могу сагледати даље тенденције процеса. Без познавања ових чињеница наравно не можемо о њима ни расправљати. Уосталом, и у начелном прилазу овом раду основни нам је циљ приказ развоја правног положаја предузећа и покушај објашњења правних проблема у том процесу.

Најзад, немогуће је излагати развој правног положаја предузећа у СССР-у а не дотакнути се значаја његовог утицаја на развој правног положаја предузећа у другим социјалистичким земљама, његове улоге као примера. Нема социјалистичке земље која се у развоју свог привредног система није послужила совјетским примером. Највећи број ових земаља и данас, у већој или мањој мери, следи овај пример са свим променама које овај модел трпи. Ово важи и за неке земље у развоју. Критике или чак и напуштање овог модела не умањују његов историјски значај као примера.

(3) Потврђена Указом Савета министара СССР од 4. октобра 1965.

Основне етапе у развоју правног положаја предузећа у СССР-у

Утврђивање етапа у неком историјском процесу односно његовом приказу, има за циљ лакше уочавање промена у том процесу. Које ће моменте у том развоју сматрати битним, преломним зависи свакако и од субјективне оцене аутора. Отуда се низ аутора и не слаже у свим појединостима у одређивању појединих етапа. Ни ми нисмо у томе изузетак. Не сматрајући да је подела коју ћемо дати најисправнија, посебно истичемо тешкоћу тачног временског утврђивања етапе (годинама). У основи, етапе које смо ми усвојили одговарају периодизацији коју дају совјетски аутори (4).

а) *Период октобарске револуције и грађанског рата (1917—1920)*. — Овај период представља у ствари период успостављања совјетске власти и привредног система. У периоду спровођења октобарске револуције један од првих корака нове пролетерске власти био је свакако пренос командних положаја у привреди на нову власт, национализација средстава за производњу и укидање дореволуционарних капиталистичких облика организације привредних субјеката. Низом декрета спроведена је национализација земље, банака, саобраћаја, спољне трговине (5), чиме је започет процес национализације који добија своју заокружену целину национализацијом приватних индустријских предузећа са преко 5 радника ако имају механизацију или са преко 10 радника ако су без механизације (6).

Овом етапом започиње период максималне централизације управљања привредом, заправо успоставља се систем централизованог административног руковођења привредом од стране државе, који ће наћи свој организациони израз у систему „главки”. То је период који ће потрајати све до тридесетих година а достићи кулминацију у периоду грађанског рата. Мера која представља фундаментално обележје овог периода свакако је стварање Врховног савета народне привреде (Врховног савета народних комесаријата СССР) Декретом ВЦИК и СНК од 5. децембра 1917. године, као и стварање генералних дирекција предузећа — „главки” — директно подређених секцијама привредних грана или Президијуму Врховног савета народних комесаријата Декретом ВСНК од 15. децембра 1917. године.

Основне карактеристике периода централизације и положаја државних привредних предузећа у овом периоду јесу следеће: Потпуна подре-

(4) Нешто друкчију периодизацију дају Агарков—Генкин: Совјетско грађанско право, књ. I, Београд, 1948.

(5) Декрет о земљи од 26. октобра 1917. (СУ 1917, No 1, бр. 3); Декрет од 14. новембра 1917. о национализацији банака (СУ 1917, No 10, бр. 150); Декрет о национализацији спољне трговине од 22. априла 1918. (СУ 1918, No 33, бр. 432); Декрет о национализацији приватне трговачке флоте од јануара 1918. (СУ 1918, No 19, бр. 209); Декрет о радничкој контроли од 14. новембра 1917. (СУ 1917, No 3, бр. 35); Декрет о национализацији индустријских предузећа, предузећа жел. саобраћаја и комуналних предузећа од 28. јуна 1918. (СУ 1918, No 47, бр. 559); Декретом о државном монополу на робу и Декретом о социјализацији земље од фебруара 1918. (СУ 1918, No 25, бр. 346) уводи се монопол трговине хлебом и пољопривредних машинама; Декретом од 23. јула 1918. (СУ 1918, № 59, бр. 599) уводи се монопол трговине тканинама ита.

(6) Одлука ВСНК од 29. новембра 1920. (СУ 1920, No 93, бр. 512) којом су национализацијом обухваћена и мала предузећа.

Беност предузећа државним руководићим органима у привреди, државним управама Врховног привредног савета, непризнавање правног субјективитета предузећа и подребеност целокупне активности предузећа задацима утврђеним јединственим привредним планом. Уговори се (у првом периоду) уопште нису ни закључивали већ се производња распоређивала наредбама „главки“. Наредбама ових органа (налозима) вршило се и снабдевање предузећа сировинама. Предузећа су се финансирала путем предрачунског финансирања. Међусобна плаћања предузећа вршила су се путем књиговодствених обрачуна без употребе новца. Приходи предузећа улазили су у државну благајну, а расходи су се вршили по предрачунима, а са рачуна „главки“ или производних одсека Вишег савета народне привреде уз учешће Народног комесаријата финансија и Државне контроле (7). Овај положај предузећа уоквирен је у привредном систему откупом пољопривредних производа и снабдевањем становништва расподелом на основу карата без плаћања (8).

Значи, овај период карактерише у погледу положаја државних привредних предузећа непризнавање предузећа за субјекте привредних односа, ни правно ни фактички, одсуство сваке самосталности или самосталне имовинске одговорности предузећа, чак и одсуство било каквог унутрашњег привредног рачуна, потпуна централизација управљања привредом у рукама државних органа, при чему предузеће није ништа друго до њихов огранак у привреди.

б) *Период „нове економске политике“ (1921—1925).* — Завршетак грађанског рата поставио је пред привреду СССР-а као задатак обнову земље, оживљавање робног промета и његово проширење јачањем економских веза између села и града, индустријског радништва, односно предузећа, и пољопривредних произвођача индивидуалног сектора (9). Скуп мера којима је требао ово постићи назван је „новом економском политиком“ (НЕП-ом). Ове мере наговештене су већ у Резолуцији XI конференције Комунистичке партије децембра 1921. и на Конгресу Савета СССР-а од 21—28. децембра 1921. године. У овим актима истакнуто је руковођење индустријом строго према плану сачињеном на основу капацитета постојеће индустрије и буџета сваког државног предузећа и начело да самостални привредни рачун треба да буде основни начин управљања предузећима.

(7) В.: Агарков—Генкин: Совјетско грађанско право, Научна књига, Београд, 1948, књ. I, стр. 59, 60, 210.

(8) Декрет РСФСР од 4. марта 1919. о финансирању државних предузећа (СУ 1919, No 10—16, бр. 107); Декрет СНК РСФСР од 4. марта 1919. о ликвидирању обавеза државних предузећа (СУ 1919, No 10—11, бр. 108); Декрет од 15. јула 1920. о обрачунским споразумима (СУ 1920, No 67, бр. 305); Декрет о снабдевању произвође од 21. новембра 1918. (СУ 1918, No 83, бр. 879); Декрет о откупу пољопривредних производа (набавци зрнастих жита и фуража) од 11. јануара 1919. (СУ 1919, No 1, бр. 10); Декрет од 16. марта 1919. о потрошачким комунима (СУ 1919, No 17, бр. 191).

(9) Декрети који означавају прелаз на НЕП јесу: Декрет од 21. марта 1921. о замени разреза обавезне предаје порезом у природи (СУ 1921, No 26, бр. 147); Одлука од 9. августа 1921. о спровођењу у живот начела нове економске политике (СУ 1921, No 59, бр. 403); Декрет од 2. маја 1922. о основним приватним имовинским правима (СУ 1922, No 36, бр. 423) — цитирано према: Агарков — Генкин, нав. дело, стр. 62.

Превећење државних предузећа на привредни рачун (хозрашчот), који се у првим актима формулише као принцип рентабилности, свакако је најкрупнија промена коју „нова економска политика“ уноси у статус предузећа ⁽¹⁰⁾. Овај принцип, који се од тог времена до данас развијао и јачао у совјетском привредном систему, одиграће битну улогу у промени положаја државних привредних предузећа у правцу њиховог осамостаљивања. Његов значај подвукао је сам Лењин у чланку поводом 4-годишњице октобарске револуције указујући да се радни људи не могу превести у комунизам непосредно „уз помоћ ентузијазма рођеног у великој револуцији, на основу личног интереса, личне заинтересованости, хозрашчота (привредног рачуна) . . .“ ⁽¹¹⁾. Овај принцип биће пренет и прихваћен у скоро свим земљама које ће касније кренути путем социјалистичке изградње. Он ће одиграти видну улогу у стварању привредних система ових земаља.

Мада је сама суштина економске природе спорна и међу совјетским ауторима ⁽¹²⁾, овај начин руковођења привредним предузећима заснован на „рачунској самосталности“ тј. на начелу да уместо буџетског покривања трошкова свако предузеће мора да исте покрије својом производњом, односно да послује без губитка, није се задржао искључиво на принципу рентабилности. Совјетски писци сматрају да се од самог почетка рачунало с тим „да се поред рентабилности обезбеди и стварање одређене добити . . .“ ⁽¹³⁾. У прилог овог схватања иде и Лењиново схватање превећења предузећа на привредни рачун, који каже да „у ситуацији кад је дозвољена и развија се слободна трговина то фактички значи превећење државних предузећа у знатној мери на комерцијалну основу“ ⁽¹⁴⁾. Непосредно указивање пак на прелазак на комерцијално пословање садржано је у првом Декрету о државним трустовима, од 10. априла 1923. године ⁽¹⁵⁾.

Појава труста представља крупан корак у развоју положаја државних привредних предузећа у СССР-у. Он представља скућину предузећа (фабрика, рудника, завода) која представљају јединствено предузеће коме је признат правни субјективитет. Треба нагласити да према овом првом Декрету предузеће у оквиру труста нема ни правне, ни економске самосталности, нити је преведено на привредни рачун. Овај последњи се односи само на труст као целину. Видећемо касније да је еманципација предузећа у оквиру труста у погледу његових имовинских права и развијање унутрашњег привредног рачуна у оквиру труста представљало даљи преломни моменат у положају предузећа у СССР-у. Наравно, нису сва пре-

⁽¹⁰⁾ Привредни рачун (хозрашчот) се први пут помиње у горе наведеној одаци о спровођењу начела нове економске политике, од 9. августа 1921. и Основним уредбама о мерама за обнову крупне индустрије од 12. августа 1921. (СУ РСФСР 1921, No 63, бр. 462).

⁽¹¹⁾ Лењин: Соч., том 33, стр. 36, у чланку „Ка четворогодишњици октобарске револуције“.

⁽¹²⁾ В. ауторе и дела које цитира Е. Verre: *L'Entreprise industrielle en Union Soviétique* стр. 24—32, посебно књигу материјала са Конференције о привредном рачуну, држане фебруара 1928. год.

⁽¹³⁾ В.: Иоффе, нав. дело, стр. 21; привредни рачун као начело налази свој израз и у Грабанском закону од 1923. године у чл. 19, чиме је овај принцип нашао свој правни израз и учвршћење (в. Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 211).

⁽¹⁴⁾ Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 64.

⁽¹⁵⁾ СУ РСФСР 1923, No 29, бр. 36.

дузећа преведена у овај статус, нити су добила грађанскоправни субјективитет. Предузећа која су задржана на државном снабдевању, иако су у погледу самосталности доживела нека проширења, нису добила право да самостално учествују у грађанскоправном промету. Овај моменат укључивања државних привредних предузећа у промет совјетски аутори истичу као важну чињеницу за доказ да до проширења сфере грађанскоправних промета није дошло искључиво на основу деловања привредно-капиталистичких елемената, како се често упрошћено истиче када се даје оцена периода „нове економске политике“ (16).

Овако постављен „труст“ одговарао је за своје обавезе својим обртним средствима, док су зграде и опрема били изузети од принудног намирења. У оквиру „труста“ предузећем, односно поједином фабриком, руководио је директор као пуномоћник администрације „труста“. Видећемо касније да је судска односно арбитражна пракса двадесетих година одбијала сваки покушај да се кроз судску праксу предузећу у оквиру труста призна грађанскоправни субјективитет. Сама пак функција директора имала је посебну важност у систему руковођења привредом од стране државних органа. Овај систем назван принципом „јединоначелија“ значио је строго потчињавање руководиоца по хијерархијском положају — одговорност одозго на горе и наредбаовна власт одозго на доле (од државних органа „главкома“, преко директора трустова до директора предузећа односно фабрика у саставу труста). При овоме, директор је имао велика овлашћења у оквиру предузећа у погледу радне дисциплине, а веома мала у погледу организације производње и рада. Видећемо да је процес проширења права предузећа управо ишао преко проширења права директора.

По моделу индустријских трустова стварани су синдикати трговачких предузећа, којима су средства обезбеђивали трустови оснивачким акцијама.

Положај предузећа у СССР-у немогуће је схватити ако се, поред изнетог, не прикажу и плански оквири у којима се обављао њихов рад. За овај период, па уз извесне измене и све до данас, строго централизовани план је један од битних инструмената усмеравања привреде. Већ на почетку смо указали на придавање значаја планском карактеру социјалистичке совјетске привреде. Читав низ аката совјетских власти ово истиче (17). Ми за сада нећемо улазити у промене које је донео најновији развој, али битно обележје совјетских привредних планова чине њихов директивни карактер и подређеност уговора планском задатку. Битна карактеристика овог односа је да је уговор као инструмент извршења

(16) Иоффе, нав. дело, стр. 3.

(17) У одлуци ВЦИК од 14. децембра 1914. о национализацији банака говори се о правилној организацији народне економије; Програм Партије донет на VIII конгресу (Зборник резолуција КПСС и одлука конгреса, конференција и пленума ЦК — на руском, Гл. I, стр. 421, Госполитиздат, 1954) марта 1919. године говори се о општедржавном плану; 21. фебруара 1920. створена је Државна комисија за електрификацију, која је поднела први јединствени привредни план совјетске републике, план „ГОЕЛРО“; Декрет СНК од 28. фебруара 1921. (СУ РСФСР 1921, No 17, бр. 105) предвиђа обавезно доношење плана изградње; Уредаба о трустовима од 1927. године у чл. 2. говори о томе да трустови раде у складу са плановима установе под чијим су руководством; такође Устав СССР од 1936, чл. 14.

плана трпео измене пратећни промене плана, да је у погледу садржине морао доследно да следи планске задатке и да је због планског карактера привреде, у тој првобитној концепцији, реално испуњење обавеза, које су такође имале плански карактер, било правило уговорног односа од кога се није могло одступити (раскид уговора није био могућ ако није био укинут плански задатак). Тек после 1930. године у совјетско облигационо право продира начело кривнице. На ово питање вратићемо се у другом делу излагања (18). Начело планске дисциплине и централизације планирања допуњено је начелом демократског централизма и демократијације извршења плана (19).

Јачање самосталности предузећа и промене у правном положају изазване признавањем својства правне личности, видећемо, довели су и до промена односно до развијања теорије о државној социјалистичкој својини и појма „оперативног управљања“ у новијој совјетској правној теорији.

в) *Период индустријализације и јачање привредног рачуна (1926. до 1929).* — Већ XIV конгрес Комунистичке партије 1925. године наговештава крај периода НЕП-а и преношење тежишта даљег развоја привреде СССР-а на развој социјалистичке индустрије. Следећи, XV конгрес Партије 1927. године прокламује политику „офанзиве социјалистичких елемената“, за којом ће уследити колективизација пољопривреде и састављање првог петогодишњег плана (20). Ово је уједно период кулминације централистичких елемената у руковођењу привредом у односу на опште органе руковођења, уз истовремено јачање оперативне самосталности предузећа у оквиру труста давањем овима одређених права у погледу њихових средстава и превођењем и самих предузећа на привредни рачун, односно увођењем такозваног „унутрашњег привредног рачуна“ у оквиру труста.

Најважнији правни акт овог периода за положај предузећа свакако је Уредба о индустријским трустовима од 29. јуна 1927. године (21). Од политичких аката посебан значај има Одлука ЦК СКП (б) од 5. септембра 1929. године о мерама за уређење управљања производњом и успостављање индивидуалног руководства (22). По угледу на индустријске трустове пришло се стварању трустова у трговини и у комуналним делатностима (23).

(18) О планирању в. чланке Ivanov: La structure des organes centraux de planification en U.R.S.S.; P. Maggs: Les aspects juridiques de la planification économique en U.R.S.S.; P. Naville: La réforme de la planification, ses sources et ses conséquences, сва три објављена у „Annuaire de l'U.R.S.S.“, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1965.

(19) „Добро управљање индустријом на основу демократског централизма захтева јединство политичког и економског руковођења — јединство које се остварује у политици владе и њене руководне снаге: Комунистичке партије“. (Превод из књиге „Демократски централизам — основа управљања социјалистичком индустријом“, Москва, 1957, стр. 23 — прев. В. Ј).

(20) В.: Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 66 — цитирају одговарајући део Резолуције.

(21) СУ 1927, No 39, бр. 392.

(22) Навод према: Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 67.

(23) Декрет о државним трговачким предузећима (торговима) од 17. августа 1927. (СУ 1927, № 49, бр. 501); Декрет о комуналним трустовима од 23. октобра 1928 (СУ 1928, No 135, бр. 879); Декретом од 29. фебруара 1928. о синдикатима трговачким (СЗ 1928, № 16, бр. 129) створена су акционарска обједињења трустова у виду посебног правног лица које по-

Према совјетским ауторима, битно обележје Уредбе (Декрета) о индустријским трустовима од 1927. године јесте даље учвршћење самог труста. Прво, доследнијим одвајањем имовинске одговорности труста од одговорности државног фиска; друго, увођењем унутрашњег привредног рачуна у оквиру труста и давањем предузећу у оквиру труста права да задржи разлику између планираних и стварних трошкова производње и да ову употреби за своје сопствене производне потребе. Мада ово још не представља самостално укључење предузећа у грађанскоправни промет, ипак је то важан корак у овом процесу који ће се завршити тридесетих година⁽²⁴⁾. Промена у погледу положаја предузећа у оквиру труста види се и из броја чланова који су у новој Уредби повећани. Уместо једног, сада му је посвећено 12 чланова. Ова предузећа у оквиру труста сада воде самостално рачуноводство и састављају засебан биланс. У погледу општих оквира делатности труста још није дошло до битнијих промена. И даље труст послује по планским задацима и, по правилу, са прописаним ценама. Расподела се врши из планских налога, на основу обавеза труста да закључи уговор са државним органом на који је упућен налогом о расподели производње⁽²⁵⁾.

Период који следи писци врло различито разграничавају везујући га за различите важније акте тог раздобља и дајући заједничка обележја периода зависно од акта који су изабрани за то разграничење⁽²⁶⁾. У сваком случају, то је период учесталих и значајнијих промена у совјетском привредном систему. Неки писци га чак обележавају као период коренитих промена⁽²⁷⁾. Ми ћемо га обележити као период Првог петогодишњег плана и афирмације правне личности предузећа.

г) *Период Првог петогодишњег плана и афирмације правне личности предузећа (1929—1932)*. — Одлука ЦК СКП(б) од 5. децембра 1929. године о реорганизацији управљања индустријом⁽²⁸⁾ непосредно представља завршни акт једног пређеног периода и уношење нових значајних елемената у организацију привредног система. У одлуци се истиче нова улога предузећа као основне јединице у управљању индустријом и даје се повољна оцена привредног рачуна, који се проширује на сва предузећа без изузетка⁽²⁹⁾. Налазећи у ранијој организацији привреде недостатак у чињеници да „главке” као посреднички органи, уметнути између предузећа и корисника, показују недовољно познавање проблема и да створени синдикати трговачких организација прелазе оквире улоге дистрибутера и преузимају улогу управљача индустријом, совјетски државни органи

слује по задацима Наркомата. Ови синдикати укинута су Одлуком ЦК СКП (б) од 5. децембра 1929. и замењени хозрашчотним обједињењима главки и синдиката (в. Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 213—214).

(24) В.: Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 66; Иоффе, нав. дело, стр. 49; Брагус: Реферат на састанку правника о теми мирољубива кооперација, Унеско (SS) Соор., Paris, 1958;

(25) Чл. 2, 38. и 39. Декрета (Уредбе) од 1927.

(26) Колективизације пољопривреде (Агарков—Генкин), унутрашњег привредног рачуна

(27) Иоффе, нав. дело, стр. 49.

(28) Правда, бр. 294 од 14. децембра 1929.

(29) Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 67; Вегте, нав. дело, стр. 19; Козлов, Привредни рачун у социјалистичком друштву, стр. 93.

уносе даље промене у систем уклањањем „главки” и „синдиката трговачких организација”. Њих замењују „економски савети бранши”, који обухватају од 100 до 200 предузећа, а послују као независне организације по систему привредног рачуна преузимајући функције и „главки” и „синдиката”. Ова „обједињења”, која су такође радила по начелима привредног рачуна, била су касније у периоду 1931—1934. године прво развојена па потом укинута претварањем у трустове или подређивањем наркоматима преко новообразованих „главки” (30). Ово је касније потврђено и на XVII и XVIII конгресу Партије (реферати Стаљина и Маљенкова). Подређивање трустова главкама, након укидања економских савета по браншама извршено је реформом од 1932. године (укидање Врховног националног савета СССР-а и његовог замењивања одговарајућим „наркоматима” по гранама индустрије) (31) и Одлуком XVII конгреса СКП(б) 1934. године подређивањем трустова главкама.

Важан моменат у даљем развоју самосталности предузећа представља Одлука ЦК СКП(б) од 10. априла 1930. године, којом се уводи унутрашњи привредни рачун одељења и атељеа одвојен од привредног рачуна труста (32). Овај период је пропраћен доношењем низа регулативних аката који се односе на обртна средства предузећа и промет (33). То неки писци оцењују као чињеницу да су 1931. године совјетска предузећа у оквиру труста фактички постала правна лица без обзира што им то својство још „формално-правно”, боље рећи правно, није признато (34). У низу прописа којима обилује овај период за положај предузећа значајни су прописи о кредитној реформи (Закон о банкама и кредитирању) (35). У ово време пада и промена у ставу судске праксе односно праксе државне арбитраже, мада и даље са колебањем, у погледу субјективитета предузећа у саставу труста. Две одлуке из 1932. године признају самосталну имовинску одговорност предузећа у саставу труста (36), док је једна каснија одлука из 1938. године, прихватајући у начелу ово становиште, ипак нагласила да труст одговара за обавезе предузећа у свом саставу до пуног износа обавезе, а не само у „границама ликвидационог биланса” тог предузећа (37).

(30) Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 214.

(31) Резолуција ЦК КПС (б) и СНК СССР од 5. I 1932.

(32) Одлука ЦК СКП (б) од 10. IV 1930 о руковођењу индустријским предузећима, поводом реферата Стаљина о стању индустрије и нешто касније Одлука о раду „Урааметала” од маја исте године.

(33) Одлука ЦК СКП (б) и СНК СССР од 18. II 1931. (СУ 1931, No 10, бр. 109) о обавези привредних организација да међусобне односе оформљују уговором, допуњена 1933. Наредбом о закључивању уговора, у ствари текстом који регулише питање садржине уговора (СЗ 1933, No 73, бр. 445); Одлука СНК СССР о државној регистрацији предузећа и организација које учествују у привредном промету, од 9. фебруара 1931, No. 8, бр. 96); Одлука СТО од 23. јула 1931. о обртним средствима државних удружења, трустова и других привредних организација (СЗ СССР 1931, No 46, бр. 316).

(34) В.: Иоффе, нав. дело, стр. 50.

(35) СЗ 1930, No 8, бр. 98.

(36) Билтен Госарбитража, 1932, No 8, стр. 26 и No 12, стр. 34 — цитирано према: Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 219.

(37) „Арбитраж”, 1938, стр. 24 — цитирано према: Агарков — Генкин, нав. дело, стр. 220.

Наведене промене пропраћене су кредитном реформом на основу Закона од 30. јануара 1930. године у следству које је давање аванса између предузећа замењено банкарским кредитирањем и уведен обавезни обрачун између привредних организација преко банака и посебних рачуна предузећа ³⁸⁾.

а) *Период усавршавања привредног рачуна и изградње социјализма (1933—1956)*. — Релативно дуги период који смо изабрали као раздобље после реформе од 1932. године и значајних промена насталих током 1956. године и касније није донео неке крупније промене у положају предузећа. У ово време пада и други светски рат, који је свакако такође утицао на сразмерно спорија кретања у области усавршавања апарата руковођења привредом и самог привредног система.

Ако је реформа од 1932. године, у области управљања привредом, уместо тростепеног система руковођења (главке—грустови—предузећа) у низу грана увела двостепени систем руковођења (главке—предузећа), низом мера у овом периоду подстиче се јачање привредног рачуна, а низом аката јачање субјективитета привредних предузећа.

У склопу ових мера, Одлуком о стварању „фонда директора“, на основу које се даје право директору да располаже делом планске добити и екстра-добити коју предузеће оствари, и то слободно у интересу предузећа, јача се у ствари самосталност предузећа у оквиру груста и у односу на права државних органа—главки ⁽³⁹⁾. Овај фонд је касније, 1956. године, назван „фондом предузећа“. Ове исте године, 1936, Одлуком ЦИК и СНК СССР од 15. јула дата су хозрашчотна права (право пословања по привредном рачуну) главним управама индустријских „наркомата“. Овим државни органи — „главке“ — у наведеној грани индустрије стичу право да непосредно закључују уговоре, да држе сопствена обртна средства и да се користе банкарским кредитом. За тај део послова имају и самостални биланс ⁽⁴⁰⁾. Ипак ни ове главке нису правно конституисане као правна лица. Истовремено Одлуком ВЦК и СНК РСФР о „помоћним предузећима“, од 20. новембра 1936. године, ова предузећа могу бити правна лица ⁽⁴¹⁾. Слична одлука донета је и у погледу филијала и представништва ⁽⁴²⁾. У области индивидуализације предузећа регулисана су питања фирме предузећа и производних и робних знакова ⁽⁴³⁾. Истовремено је регулисано и питање престанка, спајања, припајања и поделе грустова и других привредних организација и појединих предузећа која су из њих издвојена ⁽⁴⁴⁾.

У низу мера за јачање привредног рачуна између 1940. и 1950. године извршена је реформа цена, укинута је државна субвенција низу привредних организација које су је уживале, појачана је заинтересова-

(38) СЗ 1930, No 8, бр. 98.

(39) Директиве ЦК СКП(б) и Савезне владе (на руском), изд. Госполитизаат, 1957, том 4, стр. 551 — цитирано према: Е. Верге, нав. дело, стр. 22.

(40) СЗ 1936, No бр. 361.

(41) СУ РСФСР 1937, No 6, бр. 6.

(42) Одлука СНК СССР од 9. децембра 1935. (СЗ СССР 1935, бр. 64, чл. 518).

(43) Уредба о фирмама од 1927. (СЗ СССР 1927, бр. 40, чл. 395); Одлука ЦИК и СНК СССР од 7. марта 1936. (СЗ СССР 1936, бр. 13, чл. 113).

(44) Одлука ЦИК и СНК СССР од 27. марта 1936. (СЗ СССР 1936, бр. 18, чл. 151).

ност предузећа за цену коштања, створен је систем награђивања односно премирања инжењера и техничара, усавршено је планирање, итд.

б) *Период децентрализације управљања, стварања нових органа у привреди и коначне еманципације предузећа (1956—1967)*. — Период, који смо обележили као период децентрализације, јесте раздобље крупних промена у СССР-у, како у политичко-друштвеним збивањима тако и у области концепције руковођења привредом. Близина догађаја, посебно последњих мера у области привреде, спречава нас да дамо неку категоричну оцену значаја тих промена. Нека општа обележја су ипак видљива и допуштају одребене закључке, уз поменућу резерву да ће тек резултати, односно примена донетих мера у пракси, моћи послужити за неке категоричније оцене. О интензивности политичког живота и збивања сведоче чињенице да је у овом раздобљу одржано четири конгреса Партије и више пленума ЦК, да су извршене две крупније реформе у организацији привреде и најзад, што је најбитније за нашу тему, да је 1965. године донета посебна Уредба која регулише правни положај привредних предузећа. Овом Уредбом, на коју ћемо се вратити у другом делу излагања, могао би се обележити и почетак новог периода у развоју положаја привредних предузећа у СССР-у. Ми смо се определили да ћемо закључимо излагање развоја у предњем периоду.

Које су те битне промене, који су им узроци и чему оне воле?

Двадесети конгрес КПСС, значајан по осуди култа личности, означава уједно и преломни период у реорганизацији управљања привредом. Мада резолуција самог Конгреса садржи углавном директиве за даље подизање тешке индустрије и развој пољопривреде, пленуми ЦК који следе и мере које се затим предузимају доносе крупне промене у руковођењу привредом који ће наћи свој даљи развој у раду XXII конгреса КПСС 1962. године.

Развој економике Совјетског Савеза стигао је у овом периоду у фазу у којој је дотадашњи систем управљања привредом, који је у основи, поред свих ублажавања, имао изразито административни карактер и у коме су економске појаве биле подређене административним мерама, исцрпао своје могућности и престао да се уклапа у економски раст совјетског друштва. Промене у систему руковођења привредом наговештава председник Хрушчов у својим „Мартовским тезама“ 1957. године. Између осталог, он истиче да „развој социјалистичке економије чини неопходним стално усавршавање форми организације и метода руковођења индустријом . . . , метода економског планирања.“ Исте године донет је и Закон од 10. маја којим се систем непосредне подређености низа предузећа републичким и савезним органима замењује управљањем од стране локалних органа. Стварају се совнархозии (савети за народну привреду економских административних рејона), који делују на територији само једне области или рејона, независно од локалних органа власти, и одговарају само својим вишим органима. Укидање посредничких органа требало је да омогући приближавање управљања центрима извршења, самим предузећима и тиме доведе до убрзања техничког прогреса предузећа и развоја кооперације и специјализације. Недостатак координације испољен у пракси довео је 1960. и 1963. године до допуне овог Закона стварањем на нивоу

република специјалних дирекција, а на нивоу савеза „Сверуског савета националне привреде“ за координацију рада совнархоза (45).

Промене система управљања праћене су и променама у систему планирања. Мада Госплан СССР-а са својим одређеним републичким органима и регионалним и локалним комисијама остаје и даље основни орган планирања, у методама планирања, долази до промена. Сагласно Уставу од 1936. године члан 14, политика плана прешла је у надлежност врховних државних органа (Врховни савет и Савет министара СССР-а, република и аутономних јединица, локални совјети, итд.). Међутим, у периоду 1960—1962. траже се стимулативнији методи планирања. На XXII конгресу постављена су начела привредног развоја СССР-а до 1980. године и циљ економског престижања САД. Промене које су на основу ових одлука уследиле у методологији састојале су се у разради планских показатеља по гранама и територијама и у претходним разрадама мера за увођење најмодерније технологије. Овим су у ствари тек започете промене у области планирања. У припреми Плана петогодишњег развоја за период 1966—1970. године, за који ће директиве бити усвојене на XXIII конгресу КПСС који ће се одржати 29. марта 1966. године, методологији планирања посвећена су два значајна састанка: у марту 1965. Конференција Госплана и у јуну 1965. Саветовање економиста, одржано на Московском универзитету. Овај други састанак је влади предложио суштинске реформе. Међутим, суштину промена је можда најбоље изразио председник Косигин у уводној речи на првој конференцији одржаној у марту 1965. (у Госплану), указујући на чињеницу да су планови у прошлости заснивани најчешће на директивама одозго, добијајући на тај начин субјективан карактер, који је каткад противречио и императивним економским законима социјализма. Стога он позива да се отклоне субјективни елементи у планирању. Само планирање, пак, није просто економска активност, већ тражи проучавање социјалних проблема. Не могу се сви пропусти у планирању свести на несавршеност система планирања и управљања. Субјективност се мора ограничити на предлагање и не сме добити карактер обавезне директиве. План ће одговарати друштвеним потребама ако буде одговарао економским законима а не арбитрности административне власти (47).

Мада су у средишту реформи које смо изложили централни органи управљања и систем планирања, у суштини оне су усмерене на предузеће, на услове самосталног управљања, као што добро запажају неки западни писци (48). То уосталом потврђује и Уредба од 1965. године која долази као круна свих ових мера да резимира пређени развој конституишући правне норме новоизграђеног положаја предузећа. Но и у овој фази наведеној Уредби претходио је низ парцијалних промена у суштини

(45) СЗ 1960, No 51, бр. 488 од 22. XII 1960 (допуна); Одлука Пленума Партије и Владе од 13. III 1963. године.

(46) Стенографске белешке XXII конгреса КПСС, Москва 1962, III, стр. 327 — цитирано према: „Материјал о СССР-у“, Институт за међународну политику и привреду, Београд 1963.

(47) „Экономическая газета“ од 21. априла 1965.

(48) P. Naville: La réforme de la planification, ses sources et ses conséquences, *Annuaire de l'URSS* 1965, Centre National de la Recherche Scientifique, 1965, p. 4.

којих лежи идеја да предузеће није више прост центар извршења планских задатака, већ је и само стваралац самосталних одлука у области рационалног коришћења средстава. Најважније од ових смо већ упознали. Пре но што изнесемо суштинска решења нове Уредбе, треба свакако додати Законе који уводе неку врсту учешћа радника у управљању државним привредним предузећима. Тако, Закон од 25. априла 1956. године укида законе о дисциплинским мерама из стаљинске ере, а Декрет Врховног президијума СССР од 15. јула 1958. године даје синдикалним комитетима предузећа значајне прерогативе у области управљања. Они у својству правног лица учествују у утврђивању плана производње, добијају право да се обраћају државним органима са препорукама за кажњавање руководећег кадра због повреда радног законодавства, да дају мишљења о новом руководећем кадру, да дају сагласност за удаљивање радника са радног места итд. Декрет од 9. јула 1958. године уводи нови облик учешћа радника — „производна саветовања“ — као стално тело. Састављено од радника и представника локалних друштвених и политичких организација и научних и стручних удружења ово стално тело представља оживљавање тог раније постојећег облика са циљем да се радници заинтересују за техничко усавршавање производње и дисциплину у извршењу плана (49).

Кулминацију и завршни стадијум процес еманципације државних привредних предузећа у СССР-у од државних органа и њихово дефинитивно и правно дистанцирање, у следству постепеног фактичког и делимичног правног признавања њиховог самосталног положаја, које се провлачи као основна нит у нашим досадашњим излагањима, достиже у Уредби о социјалистичким државним производним предузећима од 4. октобра 1965. године (50). Важност ове Уредбе је у томе што она обележава крај дугог процеса афирмације независности и правног субјективитета предузећа за почетог негде тридесетих година, па и пре, можда првом Уредбом о индустријским трустовима од 1923. и Уредбом од 1927. године. Цео низ промена у привредном систему СССР-а које смо изложили може се објаснити овом основном нити. Прихватајући предузеће као основну карику у систему управљања, од момента доношења такве одлуке совјетски правни систем се трудио да у привредни систем угради оквире који ће му омогућити такав положај. Међутим, далеко смо од тога да тврдимо да је и сам систем доживео суштинску промену у погледу начела управљања привредом. Не улазећи овом приликом у дубљу анализу целокупних оквира привредног система, можемо и на основу општих анализа рећи да је то у суштини, у својој основи још увек систем административног управљања привредом или боље рећи систем државног управљања привредом. При томе се ми не залажемо за критику система државног управ-

(49) В. текстове закона: „Справочник партијног радника“, 1957, стр. 445 (укидање закона о радној дисциплини); Ведомости Верховног Совета од 24. VII 1958, № 15 (910), стр. 649 (сина. комитети); „Справочник партијног радника“, II, Москва, 1959, стр. 700 (производна саветовања — о овоме питању в. нашу књигу „Привредно право — привредне организације“, Београд 1961, стр. 104); Z. Jedryka: L'Etat soviétique et la réforme des institutions à l'époque Khrouchtchevienne, *Annuaire* . . . , нав. дело, стр. 44.

(50) В. текст у: „Економическая газета“ од 20. октобра 1965 (№ 42).

љања и противстављања неког другог система. Оно што хоћемо овим да кажемо то је да наведена Уредба и коначно правно признавање субјективитета привредног предузећа, у оквиру једног у суштини још увек државног система руковођења привредом, истина децентрализованог, колико представља завршетак једног процеса, толико можда означава и почетак једног новог процеса даљих дубљих промена целокупног привредног система СССР-а у правцу децентрализације. Но, упуштање у ово питање прелази оквири и намене овог рада. Ово што смо рекли захтева илустрацију најбитнијих решења које доноси наведена Уредба. Нека основна решења, видећемо, дао је већ нови Грађански законик РСФСР од 1964. године.

е) *Положај предузећа према Уредби од октобра 1965. године.* — Основна начела од којих полази Уредба јесу: (1) да је „социјалистичко државно предузеће“ основна карика народне привреде; (2) да оно своју делатност заснива на споју централизованог руковођења привредом са самосталношћу предузећа; (3) да предузеће ужива право „оперативног управљања“, односно коришћења државне имовине; (4) да у сагласности са планом послује по принципу „привредног рачуна“; (5) да има својство правног лица и самостални биланс; (6) да се предузећем управља по принципу „јединоначелија“; (7) да цео радни колектив узима учешћа у управљању; (8) да је предузеће дужно да се придржава социјалистичке законитости и привредне дисциплине“; (9) да за своје имовинске обавезе самостално одговара имовином која може бити предмет извршења, при чему се посебно подвлачи да организација којој је предузеће потчињено и држава не одговарају за обавезе предузећа и обратно; (10) да се труст, комбинат и др., уколико у свом саставу има производне јединице које се не јављају као самостална предузећа, третира као производно предузеће, а ако у свом саставу има самостална предузећа, да се у односу на њих јавља као орган управљања.

Својство правне личности државних предузећа признато је нешто и пре ове Уредбе новим Грађанским закоником РСФСР од 1964. године, и то предузећима „која послују по привредном рачуну, којима су дата на управљање основна и обртна средства и која имају самостални биланс“ (члан 24. став 1, алинеја 1). Исто важи и за разграничење одговорности државе од одговорности предузећа (члан 34. наведеног Законика⁽⁵¹⁾).

Уредба врло подробно регулише, на једном месту, питања средстава и финансирања предузећа, његове делатности и положаја у систему, питања обављања промета, радних односа, управљања и престанка предузећа.

Имовини и средствима Уредба посвећује једанаест чланова. Нови пропис не дира битно у структуру фондова предузећа, сем што установљава један нови фонд — фонд за освајање нове технике⁽⁵²⁾. Међутим, крупне промене настају у погледу права предузећа према државној имо-

(51) В.: Грађански законик РСФСР, Институт за упоредно право, Београд, 1965.

(52) Према совјетским прописима предузеће има следеће фондове: статутарни фонд основних и обртних средстава (може и зајмови), фонд предузећа, фонд пословође, фонд плата, а најновији прописи уводе фонд за освајање нове технике.

вини која им је дата. „Право оперативног управљања⁽⁵³⁾ обухвата сада знатно шири овлашћења. Тако, државни орган нема више апсолутно право преноса средстава из једног предузећа у друго. Обртна средства се у границама норматива не могу одузети предузећу већ само вишак. Друго, уместо искључивог финансирања инвестиција из буџета, предузећа сама образују средства амортизације и могу их трошити како на генерални ремонт, тако и на модернизацију основних средстава, па чак и на набавку нове опреме ако је то рационалније. Предузеће може давати привремено неискоришћене објекте и зграде под закуп. Нови пропис не дира у правила која су регулисала састав појединих фондова и њихову намену⁽⁵⁴⁾.

Мада Уредба утврђује право предузећа да само одреди сопствени план, кад је у питању остварење задатака из општедржавног плана, за њихово неисвршење установљава се одговорност лица у предузећу „према утврђеном реду“ (хијерархији). Предузеће је слободно да производи преко плана, ако обезбеди продају тог дела производње.

Уредба задржава и подвлачи систем „једначелија“ и утврђује да се права предузећа „у вези са његовом производно-привредном делатношћу остварују преко директора (управника, начелника) . . . , а у случајевима предвиђеним важећим законодавством — уз сагласност или учешће фабричких, заводских, месних комитета професионалних савеза“ (чл. 41).

Детаљно набрајање права предузећа, односно директора као вршиоца ових права у области капиталне изградње и генералног ремонта, без значаја за правно начелно решење питања, показује да су у овој области ранији регулативи ишли у танчине. Уредба сада то препушта предузећу. У питању су техничке појединости које би се, према природи ствари, подразумевале, ако је предузећу остављено право да само врши инвестиције и генерални ремонт. Исто важи и за право измене технолошког процеса уколико исти није утврђен од органа задуженог за јединствену политику у овој области.

Уговору као инструменту међусобних односа привредних организација, његовој условљености планским задатком и потпуној слободи уговарања ван оквира планских задатака, дато је доста места у новом пропису. Укључује се и право измене асортимана и рокова.

У области цена већ је Одлука пленума ЦК СКП 1960. из јула месеца унела промене у постојећу политику цена и прогласила цене које су утврђене независно од индивидуалних трошкова производње супротне привредном рачуну. Уредба утврђује право предузећа да, у сагласности са законом, утврђује цене и тарифе за робу и услуге за коју цену нису прописане од надређених органа.

(53) О појму „оперативног управљања“ в.: С. Н. Братус, Институција оперативног управљања као правна форма остваривања социјалистичке својине, Београд, 1965.

(54) О фондовима предузећа в. успешна излагања о њиховом правном режиму и економским показатељима у делу: Е. Верге, *L'Entreprise industrielle en Union Soviétique* (раније цитирано), стр. 74—97, 124—148 и 221—234.

Права предузећа повећана су и у области утврђивања радних односа. Посебно су проширена права у области премирања радника у оквиру општег права повишења до 30% планираног фонда плата. Систем „јединачелија“ разрађен је детаљно у новом пропису утврђивањем хијерархијских права руководиоца на различитом степену, од директора до мајстора. Директор је једини и апсолутни представник предузећа пред свим органима и институцијама, он располаже средствима и рачунима предузећа и потписује уговоре. Пропис задржава облике учешћа радника као што су производна саветовања, конференције и зборови радника, а такође и контролу од стране „партијско-државне контроле“.

Реорганизација и ликвидација предузећа врши се на основу решења органа који је основао предузеће. Намирење поверилаца врши се из имовине предузећа која по закону може бити предмет намирења (према совјетским прописима то су обртна средства, док су основна из тога искључена). Захтеви пријављени после рока за пријављивање тражбина намирују се из остатка имовине која подлеже намирењу. Ако нема довољно средстава, ненамирена потраживања се гасе. Као што се види, Уредба не говори о стечају, мада се његова правила донекле примењују ограничавањем обавеза на имовину предузећа и гашењем ненамирених тражбина. Занимљиво је да су прописи из 1929. године (Грађански парнични поступак РСФСР у глави 38. и 39.) предвиђали ликвидацију на захтев поверилаца услед инсолвентности предузећа, но она се ретко примењивала, а и совјетски аутори су је сматрали супротном систему ⁽⁵⁵⁾.

Схватање совјетске правне теорије о предузећу

У совјетској правној литератури водиле су се у вези са предузећем и још увек се воде дискусије око питања субјективитета предузећа, заправо шире око грађанскоправног субјективитета уопште и око суштине правне личности предузећа. Ове дискусије су се пренеле и на странице стручне литературе других социјалистичких земаља.

Својство правне личности предузећа везано је за дискусију око грађанскоправног субјективитета уопште. Дискусије се крећу у два правца. Схватања су спорна по питању природе правног субјективитета као и елемената за одређивање постојања самосталне правне личности.

Спор око питања шта је грађанскоправни субјективитет води се у совјетској теорији око самог појма. Једно схватање га потпуно негира сматрајући да је грађанскоправни субјективитет творевина периода НЕП-а која са њим ишчезава, односно, нешто шире схватање, да је грађанскоправни субјективитет производ приватноправног робног промета у усло-

(55) Агарков—Генкин, нав. дело, стр. 201.

вима прелазног периода (56). Друго схватање полази од теорије „делегираних права“, по којој правна способност представља својство које држава признаје некој личности, па и правној, по своме нахођењу. Овом схватању је блиско схватање по коме је суштински елеменат правне личности признање тог својства од стране државе (57). Супротно овим схватањима истиче се да је грађанскоправни субјективитет друштвена категорија чији је садржај одређен економским условима, па према томе и класним односима „који добијају у њој правни израз и потврду“ (58).

Спор око елемената одређивања правног субјективитета, посебно предузећа, пренео се и на странице стручних часописа других социјалистичких земаља. Једни писци узимају као битно обележје правне способности правног лица самостално иступање у своје име као независног стипулатора права и обавеза у грађанскоправним односима (59). Други у истом смислу истичу делатност у своје име (60). Овом схватању се приговара да иступање у своје име није претходни услов него последица већ стеченог својства правне личности (61). Међутим, међу совјетским писцима нема спора да су битни елементи одређивања правне личности: (1) постојање трајне организације; (2) посебна имовина; (3) самостална имовинска одговорност. Сва ова својства совјетско предузеће није одједном добило. Имовинска самосталност и самостална имовинска одговорност проистекли су тек из аката донетих после 1931. године (62). Нови Грађански законик РСФСР од 1964. године у члану 24. истиче елементе организације, самосталне имовине и самосталног иступања у своје име, док чл. 24. утврђује пет типова правних лица при чему за државна предузећа истиче као елементе: пословање по привредном рачуну и поседовање имовине — обртних и основних средстава која су им дата на управљање — и самосталног биланса.

У расправама око суштине правне личности правних лица, па према томе и предузећа (око њих посебно), тј. у спору око питања шта је оно

(56) В. излагања схватања Ландкофа и Стучке од стране Иоффеа, нав. дело, стр. 44.

(57) В.: С. Н. Братус, *Sowjetisches Zivilrecht*, Berlin, 1953, Bd. I, S. 179, и правним лицима уопште у совјетском праву: „Юридические лица в советском гражданском праве“, Москва, 1947, стр. 114 и 212 и сл.

(58) Иоффе, нав. дело, стр. 44.

(59) Posch: Zur Frage nach dem Wesen der juristischen Person, *Staat und Recht*, 1956, Heft 5 и Советское государство и право, 1954, No 8 (општа дискусија); Кларр: Le concept de personne morale dans le droit tchécoslovaque, *Revue Internationale de Droit comparé*, 1959, No 3; изнето схватање у совјетској теорији заступа Венедиктов: Государственная социалистическая собственность, Москва, 1948, стр. 705.

(60) Генкин: Проблемы социалистического права, 1939, стр. 91—937 цитирано према Иоффеу);

(61) Братус: Советское гражданское право, Москва, 1950, том II, св. I (цитирано према Иоффеу).

(62) Иоффе, нав. дело, стр. 50 (в. цитиране текстове).

што је битно у овом појму, развило се више теорија за које можемо да кажемо да су донекле везане и за поједине фазе развоја привредног система и система управљања привредом. Ове теорије су имале одраза и у нашој правној литератури.

Највише присталица имало је у совјетској теорији схватање по коме се правна личност предузећа идентификује са колективом радника организованим од стране државе (теорија колектива или колективне личности) ⁽⁶³⁾. Ово схватање се у нашој правној теорији одразило у схватању о постојању двеју правних личности у суштини предузећа: личности самог предузећа и личности радног колектива ⁽⁶⁴⁾. Овој теорији двојне личности у нашој литератури супротстављено је схватање о јединственој личности предузећа „као надградње присвајања робе” ⁽⁶⁵⁾. Блиско теорији колектива је и схватање по коме суштину предузећа чини воља колектива као целине, по коме супстрат правне личности, значи, чине његови чланови ⁽⁶⁶⁾. Полазећи од принципа јединоначелија или, боље речено, дајући му доминантан значај, неки писци развили су теорију директора, тј. схватање по коме је носилац правног субјективитета предузећа сам директор, односно администрација предузећа и држава ⁽⁶⁷⁾.

Директор је једини субјект који је овлашћен да у области правних односа изражава вољу државног органа, односно предузећа, као једног власника државне имовине. Директор представља пуномоћника државе за управљање том имовином. Слично овој теорији, одраз административног руковођења привредом јесте и схватање о предузећу као специфичном облику учешћа државе у робном промету, проистеклом из немогућности државе да у свим видовима своје привредне делатности иступа као јединствен орган ⁽⁶⁸⁾. Ова схватања су у суштини истоветна са такозваном

⁽⁶³⁾ Венедиктов, нав. дело, стр. 657—666; О государственных юридических лицах в СССР, *Вестник Ленинградского университета*, 1955, No 3; Братус, нав. дело, Москва 1947; в. такође и радове Венедиктова наведене од стране Иоффеа у нав. делу, стр. 129. Код нас Леградлић: Неколико правних питања у вези са новим привредним системом, *Наша стварност*, 1952/3, бр. 6.

⁽⁶⁴⁾ Лазаревић: Питања правне личности радних колектива, *Анали Правног факултета у Београду*, април—јуни 1954; в. о спорном питању Голдштајн: Правни односи предузећа, Београд, 1957, стр. 27.

⁽⁶⁵⁾ Гамс: Правна личност привредних предузећа, *Анали Правног факултета у Београду*, јуни—септембар 1954.

⁽⁶⁶⁾ Матвеев: Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 212.

⁽⁶⁷⁾ Толстой: О государственных юридических лицах в СССР, *Вестник Ленинградского университета*, 1955, No 3, стр. 122; Гордон, дискусија у „Советское государство и право”, 1954, No 8, стр. 118.

⁽⁶⁸⁾ Аскназий: Об основаниях правовых отношений между государственными социалистическими организациями. Ово схватање је заступао у ранијим радовима и Венедиктов у делу „Правна природа државних предузећа, објављеном 1928. године, мада је касније одступило од неких својих ставова. Но првенство у постављању овог схватања припада Аскназију, који га је изложио још 1926. године у делу „Осврт на привредно право СССР-а”. Ближе о овоме в. Иоффе, нав. дело, стр. 53.

„теоријом државе”, односно са схватањем по коме суштину правне личности чини сама држава у целини као свенародни организовани колектив. Отуда индивидуализацију предузећа, односно државног органа, не треба тражити у људском супстрату тог предузећа, већ у специфичностима сектора на коме се остварује делатност тог субјекта. Иза сваког субјекта, односно предузећа, „... стоји један те исти субјект, али не у јединству свих својих функција, јер он организује само одређени сектор свог рада ... Тај субјект је држава ... (69).

Да закључимо. Развој правног положаја предузећа у Совјетском Савезу прошао је кроз две основне фазе: од потпуног негирања предузећа као правне категорије до његовог изричитог правног признавања. Ове фазе одговарају схватањима о организацији привредног система, која су се мењала са економским растом совјетског друштва. Ове промене дешавале су се постепено, а свакако да нису ни коначне, без обзира што су ушле у фазу јасног изјашњавања совјетског привредног система у прилог осамостаљивања предузећа. Ово је нашло свој пуни израз и у најновијим правним документима. Међутим, процес који се одиграва у погледу положаја предузећа саставни је део промена у целокупном привредном систему. У том погледу промене у положају предузећа могу се јавити као почетак дубљих промена у организацији привредног система односно у гледању на улогу државе у привреди. Њих донекле најављују промене у схватању планирања. Да ли ће овај процес отићи даље, зависи од економских кретања и нужности промена у систему. Прелази оквири овог рада да се у то упуштамо, тим пре што је то првенствено ствар економске анализе а не правне.

Међутим, без обзира у коме се правцу даље развијао совјетски привредни систем и правни положај предузећа као његовог саставног дела, совјетско искуство је од великог значаја за све социјалистичке земље. У прошлости, оно је имало пионирски значај у успостављању модела социјалистичке планске привреде и привредног система. Као историјски пример, совјетско право у области организације правног положаја предузећа извршило је пресудан утицај на све социјалистичке земље и дало драгоцену помоћ у конституисању привредних система ових земаља. Данас, када је историјска чињеница неопходности тражења сопствених путева развоја социјализма у свакој појединој социјалистичкој земљи прихваћена и престала да буде предмет спора између појединих земаља, значај совјетског примера није нимало умањен. У том смислу промене на које смо указали могу бити од пресудног утицаја на правац даљег развоја привредног система других социјалистичких земаља.

Др Владимир Јовановић

(69) Аскназий — цитирано према: Иоффе, нав. дело, стр. 129.

РЕЗЮМЕ

Развитие правового положения предприятий в СССР

Развитие правового положения предприятий в СССР происходило в условиях строительства хозяйственной системы нового, социалистического типа, основными признаками которого были: государственная социалистическая собственность, плановый характер хозяйства и руководящая роль государства в хозяйстве. Из этой исходной концепции вытекало в первое время непризнание за предприятиями права юридических лиц и права на вступление в гражданско-правовые отношения с другими предприятиями в СССР. Отличительная черта этого периода (периода революции): создание Высшего совета народного хозяйства и главков (административно-оперативных органов предприятий), подчиненность предприятий государственным органам, связанность госбюджетом, распределение через главков вместо договорного.

Переход на новую экономическую политику (НЭП) и принятие хозяйственного расчета (хозрасчета), как метода ведения хозяйства предприятий, означало начало процесса освобождения советских предприятий от зависимости от государства. Данный процесс представляет собой одну из существенных черт развития правового положения предприятий в СССР.

Введение внутреннего хозяйственного расчета в рамках треста (организации, объединяющей предприятия, с правами юридического лица) и фондов предприятий, упразднение главков и создание советов народного хозяйства с отраслевыми подразделениями представляют собой дальнейший шаг на пути приобретения предприятиями самостоятельности, получившее свое непосредственное правовое выражение в Положении о предприятиях 1965 года. Согласно Положению предприятия окончательно выделяются из трестов, признаются юридическими лицами, получают права оперативного управления, несут самостоятельную имущественную ответственность, а трест становится органом управления. И новая система задерживает принцип хозяйственного расчета и принцип единоначалия.

Советский опыт прошлых лет имел значение первых поисков видов социалистического планового хозяйства и хозяйственной системы. Сегодня, когда непреложной исторической истиной признана необходимость поисков собственных путей в развитии социализма, значение советского примера не становится менее ценным.

SUMMARY

Development of the Legal Position of Enterprises in the USSR

Development of the legal position of enterprises in the USSR progressed in the conditions of the building of the economic system of a new socialist type, whose essential features are state social property, economic planning, and leading role of the state in the economic life. From this departing concept originated the negation of the legal subjectivism of enterprises and civil-legal distribution of goods among enterprises in the USSR. The characteristics of this period (period of the Revolution) are: establishment of the Supreme Council of National Economy and «glavki» (administrative

operative organs of enterprises), subordination of enterprises to state organs, dependence on the budget, distribution through »glavki« instead through contracts.

Transition to the new economic policy (NEP) and adopting of the financial autonomy (hozraščet), as the principle of the business of enterprises, mark the beginning of the process of emancipation of enterprises from the state in the USSR. This process is one of fundamental features of the development of the legal position of enterprises in the USSR.

Introduction of the internal financial autonomy in the frame of the trust (association of enterprises having the status of a legal person) and the fund of the director of enterprise, abolition of »glavki« and setting up of economic councils for individual branches of economy, represent a further step on the road to independence of enterprises that achieve its direct legal expression in the Regulation re. enterprises of 1965. Enterprises is definitely separated from the trust, it obtains the status of a legal person, right to operative management and autonomous responsibility with regard to property, while the trust becomes an organ of management. The new system has retained the principle of financial autonomy and the principle of individual management.

The Soviet experience in the past had a pioneer importance in setting up a model of socialist planned economy and economic system. To-day when the historical fact of the necessity of finding one's own ways of development of socialism is accepted, the significance of the Soviet example is not diminished.

RÉSUMÉ

Le développement de la situation juridique de l'entreprise en U.R.S.S.

De développement de la situation juridique des entreprises en U.R.S.S. s'est déroulé dans les conditions de l'édification du système économique d'un type nouveau, socialiste, dont les qualités essentielles sont les suivantes: la propriété socialiste d'Etat, le caractère planifié de l'économie et le rôle dirigeant de l'Etat dans l'économie. De cette conception qui est le point de départ s'est ensuivie la négation initiale de la subjectivité juridique de l'entreprise et des relations de droit civil entre les entreprises en U.R.S.S. Les caractéristiques de cette période (période de la révolution) sont les suivantes: la création du Conseil Suprême de l'économie nationale et des »glavki« (organes administratifs opérationnels des entreprises), la subordination des entreprises aux organes d'Etat, l'attachement au budget, la répartition par l'intermédiaire des »glavki« au lieu des contrats.

Le passage à la nouvelle politique économique (NEP) et l'adoption de l'autonomie financière («khozraschet») comme principe de la conduite des affaires signifient le commencement du processus de l'émancipation des entreprises en U.R.S.S. de l'Etat. Ce processus est un des traits caractéristiques du développement de la situation juridique des entreprises en U.R.S.S.

L'introduction de l'autonomie financière interne dans le cadre du trust (l'unification des entreprises ayant la qualité de personne morale) et du fonds du directeur de l'entreprise, l'abolition des »glavki« et la création des conseils économiques des diverses branches de l'économie, représentent une progression ultérieure dans la voie de l'émancipation de l'entreprise qui réalise son expression juridique directe dans l'Ordonnance sur les entreprises de 1965. L'entreprise se sépare définitivement du trust, elle acquiert la qualité

de personne morale, le droit de gestion opérationnelle et la responsabilité patrimoniale autonome, tandis que le trust devient l'organe de direction. Le nouveau système a conservé le principe de l'autonomie financière et le principe de la méthode unique (jedinonačelija).

L'expérience soviétique avait eu dans le passé l'importance d'un travail de pionniers qui ont établi le modèle de l'économie planifiée socialiste et du système économique. Aujourd'hui, quand le fait historique de la nécessité pressante de la recherche des voies propres du développement du socialisme est reconnu, l'importance de l'exemple soviétique n'en est pas diminuée.

ИДЕЈЕ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ВИДОВДАНСКИ УСТАВ

Октобарском револуцијом и под њеним утицајем отвара се раздобље пролетерских револуција и интензивне класне борбе у низу земаља. Револуционарни талас у првим годинама после првог светског рата снажно се осећао не само у побеђеним него и у победничким земљама. У Немачкој је остварење социјалистичке револуције изгледало сасвим близу, а у Баварској је за кратко време дошло до стварања совјетске републике. До јаког скретања у лево дошло је у Аустрији. У Мађарској се ствара краткотрајна совјетска република, а такође и у Словачкој. И у победничким империјалистичким земљама долази до војничких побуна и масовних штрајкова који подржавају тековине велике октобарске револуције.

Ослободилачки покрети у колонијалним и полуколонијалним земљама директно или индиректно такође стоје под утицајем октобарске револуције. Већ сама чињеница да је социјалистичка револуција у Русији донела националну слободу свим потлаченим народима царске Русије учинила је велики утисак на потлачене народе. У Кини се од 1919. буржоаска револуција знатно радикализује. У Монголији се ствара народна република. У Индији јача покрет против британске колонијалне власти, а револуционарни покрети јављају се и у Јапану, Кореји, Ирану, Индонезији, Северној Африци итд. Иако је већина тих покрета била угушена или знатно ослабљена, њихови трагови и последице дејствовали су и даље.

У југословенским земљама и касније у држави СХС идеје Октобра имале су снажан утицај на стварање и јачање револуционарног стања. Револуционарно расположење широких народних слојева испољавало се у разним правцима: кроз учешће у тзв. зеленом кадру, војних бегунаца из бивше аустроугарске војске или заробљеника који су долазили из Русије. Овај револуционарни покрет имао је антиратни и социјални карактер. У ствари, он је представљао оружани протест широких слојева против првог светског рата чији су учесници били, као и против последица рата који су они као припадници сиромашних сељачких и радничких слојева подносили⁽¹⁾.

Потврду револуционарног расположења потлачене масе испољиле су приликом општинских избора 1920. године и избора за уставотворну скупштину, гласајући за представнике КПЈ. (Познато је да су комунисти на изборима за локалне органе власти победили у великом броју општина, па чак и у највећим општинама Београда и Загреба. На изборима за Уста-

(1) Ф. Чулиновић, Одјеси Октобра, Загреб, 1957. и И. Рибар, Политички записи, Београд 1948.

вотворну скупштину КПЈ је добила 198.473 гласа, односно 58 мандата. Тиме је она постала трећа партија по броју добијених мандата.)

Значајна политичка манифестација и израз револуционарног расположења био је и генерални штрајк 1919. године, који се у држави СХС одвијао у знаку солидарности са великим делом европских радника који су се супротстављали интервенцији капиталистичких земаља против Русије и Мађарске. Солидарност југословенских радника изражена је кроз говор једног учесника на митингу 29. јуна 1919, који је између осталог рекао: „Упркос белог терора, хапшења радника, безакоња, ми ћемо ипак и поред свију тих гоњења бранити не само руску и мађарску комуњу, него и комуњу целога света, јер бранећи њих ми бранимо у исто време сами себе, нашу класу, цео наш измучени народ“⁽²⁾.

Међутим, треба истаћи да је не само у Југославији него и у Европи, па и читавом свету, управо ситуација створена октобарском револуцијом, чије су идеје мобилисале напредне друштвене снаге у борби за нове друштвене односе, истовремено окупала и мобилисала на широком фронту противнике идеја Октобра. Држава СХС, односно њена буржоазија била је једна од протагониста такве борбе на међународном плану и у својим националним границама. Догађаји који су се одиграли у држави СХС од уједињења до Видовданског устава 1921, па и после тога, потврђују помеху констатацију.

Видовдански устав, као први државно-правни докуменат новостворене југословенске државе и као један од првих устава у Европи који је донет после октобарске револуције, покренуо је у широку политичку акцију све југословенске политичке партије на овом питању. Неке од политичких партија су у већој или мањој мери прихватале и пропагирале идеје октобарске револуције, док су друге биле огорчени противници свега напредног и револуционарног. У конфронтацији напредних и конзервативних политичких снага, треба истаћи да је било различитих ставова по низу значајних питања и на једној и на другој страни па и у оквиру њихових редова. Оно што је заједничко за буржоаске партије јесте борба против комунистичких идеја и комунизма као друштвеног система.

Најзначајнија питања у дискусији око устава, посматрана кроз призму утицаја идеја октобарске револуције, била су по нашем мишљењу: политичко уређење државе СХС, односно карактер југословенске државе и национално питање.

Најрадикалнији став у пропагирању, а у извесној мери и реализацији идеја октобарске револуције, имала је Комунистичка партија Југославије, иако њено руководство није увек имало правилан, довољно изграђен и јасан став по неким питањима, па и горе поменутим.

На Буковарском конгресу 1920. године у Програму и задацима Партије формулисана је политичка платформа и одређени задаци Партије у њеној непосредној политичкој активности. На овај начин су дати оквири политичког деловања КПЈ у уставној дебати око Видовданског устава.

Принципијелни ставови КПЈ у погледу карактера југословенске државе, имајући у виду пре свега увођење совјетског политичког система,

(2) „Радничке новине“, бр. 154, 1. VII 1919.

базирани су на програму КПЈ и декларацији права радног и експлоатисаног народа која чини део совјетског устава из 1918. године. Ово је био максимални програм КПЈ који се могао остварити само револуцијом, тј. променом капиталистичких друштвених односа; многи лидери КПЈ у том смислу су говорили:

„Ми немамо никаквих илузија — говорио је Филип Филиповић — да ће данашња већина примити нацрт совјетског устава, јер ми знамо, господо, да сила стоји испред права. Ништа се не даје готово и зато се пролетаријат и радни народ свугде мобилише и припрема за ту силу која ће извојевати совјетски устав, праву совјетску власт” (3). Сличан став изнео је и Сима Марковић у Уставном одбору: „Ми тражимо промену система, јер сматрамо да је узрок овом хаосу, уређење капиталистичког друштва. Ми тражимо заснивање друштвеног живота на комунистичкој основи, јер само у промени система ми тражимо излаз из страховитог хаоса”(4). Интересантна је и дискусија Владимира Чопића: „Да би заштитили себе, своје интересе и интересе целог друштва — говорио је Чопић — радници и сељаци морају да узму своју судбину у своје руке, они морају да узму власт у своје руке. . . Према томе, проблем организације власти, срце уставног питања, за нас комунисте је у томе, како ће та власт бити што ефикаснија и што стварнија у рукама радног народа. Ја немам илузија да такве измене може да изврши буржоаски парламенат уопште, а наша Скупштина напосе. Те измене може учинити само и једино сам радни народ вароши и села и то онда, кад у отвореном сукобу са буржоазијом сломи отпор буржоазије и победи њу и њене слуге, и кад организује свој апарат, своју совјетску републику”(5).

Комунистички посланици, како је већ примећено, нису имали илузија да се у овом моменту може мењати друштвени поредак, зато су настојали да својим иступањима у уставној дебати, с једне стране, истакну основне принципе совјетског уређења и совјетског устава, а с друге, да конкретним предлозима колико-толико утичу на промену неких реакционарних одредби Видовданског устава. Ову тезу истакао је и Сима Марковић у Уставном одбору: „Уређење буржоаске државе није за комунисте питање принципа, него питање практичне политике, и зато ће комунисти у специјалној дебати расправљати о свим питањима са практичног становишта”(6).

Према максималном Програму КПЈ, југословенска држава требало је да се организује као совјетска социјалистичка Југославија. Основни принципи совјетског уређења, за које су се залагали комунисти, могу се свести у неколико основних тачака: национализација земље (с тим што национализација не би обухватила имовину средњих и ситних сељака); национализација индустрије, банака, спољне и унутрашње трговине; анулирање државних дугова; радикално спровођење аграрне реформе; контрола производње и потрошње; увођење радничке контроле, обавеза рада за

(3) Стенографске белешке Уставног одбора, сед. V, 8. II 1921.

(4) Исто, сед. V, 8. II 1921.

(5) Стеногр. бел., Уставог. скуп., сед. XXVIII, 11—12, V, 1921.

(6) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XIV, 19. II 1921.

све чланове друштва који су способни за рад; стварање првене армије која ће бити способна да брани совјетски режим. Органи управљања у фабрикама, већим радионицама итд. били би привредни совјети који би се развијали по струкама и централизовали се у својим струкама. На пример, „Кожари за себе за целу земљу, кројачи за себе за целу земљу, индустријска и друга металургијска предузећа за себе за целу земљу, а њима да се придода контрола сељачке и радничке власти и да се поврх свега тога образује један врховни совјет за економију”.⁽⁷⁾ Совјети би требало да организују производњу и врше расподелу добара у социјалистичкој економији.

Према ставовима комунистичких посланика о увођењу совјетске републике, све политичке струке у принципу имале су негативан став, противећи се револуционарном разрешавању постојећих супротности капиталистичког друштва. Међутим, неке политичке странке, нарочито оне лево оријентисане (Социјалдемократска, Земљорадничка и Републиканска), које су и представљале значајну опозицију концепцијама владајуће радикалско-демократске коалиције, изражене кроз Видовдански устав — прихватале су и истицале у својим предлозима нацрта устава неке принципе социјалистичког уређења југословенске државе који би се остварили постепеном трансформацијом капиталистичких друштвених односа — значи еволутивним путем. У њиховим ставовима постојале су одребене градације. Тако су социјалдемократска и републиканска странка прихватале социјализацију средстава за производњу, радничку контролу, како би се радници оспособили да приме на управљање предузећа у којима раде, радикално спровођење аграрне реформе без давања накнаде бившим земљопоседницима⁽⁸⁾. Земљораднички клуб је био умеренији у погледу социјализације. Они су се залагали за национализацију рудника и ограничење слободног промета земљишта које не сме да буде предмет спекулације. Сматрали су да држава мора да наметне приватној својини извесна ограничења у сврху одржавања друштва и избегавања социјалне револуције, при том су се ограђивали да су противници приватне својине. Такође су били протагонисти радикалног спровођења аграрне реформе и земљорадничког задругарства⁽⁹⁾.

КПЈ се преко својих посланика ограђивала од палијативних предлога и ставова поменутих политичких странака. КПЈ је инсистирала на пролетерској социјализацији крупних предузећа и банака. „Ми не тражимо ону социјализацију коју траже господа из земљорадничког клуба, не тражимо ону социјализацију коју траже господа из социјалдемократског клуба, ни ону коју траже господа клерикалци... ми не тражимо социјализацију црквених имања у форми како то рече један из клерикалног клуба, која би ишла за тим да се подижу сиротињска деца за братре на тим црквеним имањима, а не тражимо социјализацију која би ишла за

(7) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. VIII, 11. II 1921. Говори Ж. Милојковића и Т. Павловића.

(8) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XVIII, 19. IV и сед. XLII, 30. V 1921. Говори Н. Дивца и Ј. Боновића.

(9) Исто, сед. XIX, 20 IV, сед. XXIV, 26. V, сед. XXVI, 9. V. Говори Јелића, Божића, Попалића, Станковића.

тим да створи што више ситних поседа, која би ишла за тим да постави некаку контролу државе над предузећима"⁽¹⁰⁾.

Комунистички посланици су се и у уставној дебати о појединим поглављима устава оgraђивали од ставова поменутих странака, односно од идентификације својих ставова са ставовима ових странака. На пример, у погледу републиканског облика владавине комунисти су, по речима једног свог посланика, видели само једну од форми буржоаског облика владавине, док су социјалдемократи, републиканци, земљорадници у форми гледали садржину⁽¹¹⁾. Но, истовремено треба напоменути да су се комунисти у конкретној дискусији у нацрту устава често нашли на истој страни с поменути партијама, подржавајући оне ставове који су били на линији побољшања и демократизације устава.

На линији борбе побољшања положаја радничке класе у оквиру капиталистичких друштвених односа били су они предлози комуниста које је у име комунистичког клуба поднео Уставном одбору Триша Кацлеровић. Комунистички захтеви су формулисани у неколико основних тачака: „1. Поништај свих привремених концесија. 2. Сва привредна богатства и руде, као и саобраћај свих врста узима само држава и самоуправни тела. 3. Сва секвестрирана предузећа прелазе у администрацију радничких или сељачких већа, над којима ће вршити надзор радничка и земљорадничка комора. 4. Установљава се радничка контрола над свим рударским, саобраћајним, индустријским и другим крупним привредним и пољопривредним добрима у приватним, акционарским, државним и самоуправним поседима. 5. Укидају се и без икакве накнаде експропришу сва феудална имања по форми и по садржини у корист оних који их обрађују и државе или самоуправе. 6. Експропришу се сви црквени, манастирски и вакуфски поседи свих врста, у корист оних који их обрађују, односно у корист самоуправних јединица. 7.а) Уводи се опште и обавезно осигурање радника, радница, деце и свих неуказних службеника. Свестрано осигурање за случајеве несреће, болести, старости, изнемоглости и инвалидства за категорије: саобраћајне, рударске, индустријске, горосечке, занатске, трговачке, пољопривредне (вршидба, пекмезарство, шљиварство, прерада воћа и израда ракије) и на риболов. Кривична одговорност код несрећних случајева није искључена. б) Осигурање радника у државним и самоуправним предузећима свих врста да буде веће од онога у приватним за 10%. Ово да важи и за услове рада: наднице, плате и радно време. 8. Држава прокламује принцип особите заштите радне снаге. Заштита радне снаге мора задржати ове минималне принципе: а) осмочасовни радни дан са енглеском недељом; б) свестрана социјална хигијена, примењена на сва места рада; в) аутоматско скраћивање радног времена у данима беспослице; г) обезбеђеност запошљавања или накнада за одржавање човечног живота; д) неограничено и апсолутно право синдикалне коалиције, самопомоћи, самозаштите и иницијативе; б) подизање радничких станова и апровизација у варошима и рударско-индустријским колонијама, је обавезно за све предузетнике. 9. Осигурање радника, радница и деце у беспослици. Ради тога се установљава земаљски фонд за издржавање незапослених. У овај

(10) Стеног. бел. Устав. одбора, сед. VIII, 11. II 1921. Говор П. Павловића.

(11) Стеног. бел. Уставотв. скупштине, сед. XXXII, 18. V 1921. Говор Ж. Милојковића

фонд улажу послодавци, држава и самоуправа по једну трећину улога. За овај фонд се повезују годишње, у сразмери 50% од целокупне чисте добити, сва привредна предузећа која се служе туђом радном снагом, као и све банке. 10. Право штрајка је признато као својинско право свих оних који продају своју радну снагу. 11. Свим осигурањима управљају сами осигураници под надзором. 12. Установљава се, на принципу изборног система, пуна организација професионалних комора: радничка, земљорадничка, индустријска, занатска, трговачка и службеничка; са филијалама у свима привредним и пословним областима. Коморе имају право иницијативе и референдума код свих привредних, финансијских и социјалних закона. 13. Установљава се пуна привредна инспекција, чије органе као и оне у министарству за социјалну политику, бирају удружени радници. 14. Општа организација посредништва за упошљавање и регистровање понуде и тражење радне снаге у целој земљи. 15. Организација обавезног и бесплатног школовања професионалних радника у стручним школама на рачун државе и самоуправе. 16. Прогресивна пореза по принципу мањег оптерећења код продуктивног капитала, уз ослобођење минимума за egzистенцију потребног, одређеног просечним ценама животним намирницама, плус 100%. 17. Укидање свих монопола на животне намирнице и на општу потрошњу свих државних и општинских трошарина, царина и такса. Од овога се изузимају само луксузни артикли. 18. Монополизује се сав увоз и извоз код спољне трговине. 19. Уводи се превентивно и репресивно настојавање противу скупоће, уз организацију конзума и снабдевања јавним старањем, државним односно самоуправним средствима; максимирањем цена робе и евентуалним резимирањем потрошње"⁽¹²⁾.

У Уставотворној скупштини поменути предлози Комунистичког клуба углавном нису прихваћени, јер су објективно представљали основу за продирање социјалистичких друштвених односа.

Остале буржоаске политичке странке различито су се односиле према уставним предлозима Комунистичког клуба. Од оштрог супротстављања и негирања комунизма као доктрине и свих напредних идеја које је наметнула октобарска револуција, од стране неких партија, до извесне подршке неким идејама и ставовима Комунистичког клуба од стране других, са становишта њихових моменталних интереса.

Владајуће политичке странке, Радикална и Демократска, заступљене у коалиционој влади Николе Пашића, а priori су одбијале предлоге комунистичких посланика о совјетској комунистичкој Југославији, при том су се упуштале и у теоретске дискусије, подвргавајући оштрој критици совјетско друштвено и државно уређење. Тако је један од најистакнутијих посланика Радикалне странке, Лаза Марковић, осврћући се на говор једног комунистичког посланика, рекао: „Прву жуч и прву онакву узбуђеност унео је у дебату говорник комунистички. . . који зна врло добро какав је режим у Русији, који зна добро, каква је карикатура што се зове совјетизам, који је овде смео да тражи од нас да ми такво што примимо"⁽¹³⁾. У овим дискусијама посланици поменутих партија истицали су да је окто-

(12) Стеног. бел. Уставотв. скуп., сед. XXI, 22. IV 1921.

(13) Исто, сед. XXXVIII, 19. V 1921.

барска револуција донела Русији догматизам и етатизам, повећање бирократског чиновничког апарата, неједнакост сеоског и градског становништва, односно фаворизовање градског становништва, што се може видети из чињенице да по совјетском уставу од 1918. год. 25.000 бирача у варошима дају једног посланика, а 125.000 сељака једног посланика⁽¹⁴⁾. Изопачавајући марксизам, одвајали су марксизам од лењинизма, истицали су да у марксизму револуција има споредну улогу, да она долази као последица историјске нужности, док у лењинизму односно бољшевизму долази до форсирања историјске нужности путем револуције⁽¹⁵⁾. Други пак, настојећи да компромитују тековине октобарске револуције, говорили су да се у пракси одступа од идеја прокламованих октобарском револуцијом, мислећи при том да национализација приватне својине није до краја спроведена (остављање земљишних поседа средњим и ситним сељацима). У негирању комунизма неки посланици из ових партија истицали су предности социјализма. „Социјализам и као доктрина и као политичка странка има и смисла и разлога да постоји — говорио је Спалајковић — он је потребан у политичком животу модерне државе. У социјализму ми видимо један подстрек за уношење све веће социјалне правде у економске односе у садашњости и један елеменат прогреса у будућности”⁽¹⁶⁾. У критици свега онога што је напредно отишли су толико далеко да је, на пример, бивши председник владе Веснић негирао постојање класне борбе у држави СХС. Његов говор дао је повода Б. Шимраку, посланику Народног клуба, да констатује да је „дошао (сам) до увјерења да је имао потпуно право Лењин... кад је казао француском јурналисти да за комунисте агитирају највише у Југославији сами министри”⁽¹⁷⁾. Признајући да се о совјетској Русији највише дискутовало у уставној дебати, посланик Радикалног клуба Љуба Јовановић каже: „Русија се у овој дебати много спомињала и са лева и са десна. Исти посланик је објаснио због чега је буржоазија против комунистичких предлога. Говорећи о облику владавине и оцењујући говор С. Марковића, он каже: „Г. Марковић је био данас сасвим искрен и он је казао да су то државне форме тек онако, а главно је совјетска република. У исто време он нам отворено каже, да би та буржоаска република била само угодан терен са кога би се прешло на совјетску републику. То је оно што треба сваки члан такозване буржоазије, сви они који нису пријатељи совјетског режима, да озбиљно приме к знању”⁽¹⁸⁾.

Народни и Југословенски клуб, као политичке партије хрватске и словеначке буржоазије, такође нису прихватили комунистичку основу политичког и друштвеног уређења, али су и једна и друга странка истицале ограничену социјализацију као једну од мера за разрешавање све већих противречности у новоствореној држави СХС.

Југословенски клуб, односно Југословенска људска странка, називала је себе пролетерском партијом, декларисала се као противник капитализ-

(14) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XXVI, 9. V 1921. Говор П. Марковића.

(15) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XXI, 15. II 1921.

(16) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XXVIII, 11.—12. V 1921.

(17) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. VI, 9. II 1921.

(18) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XIV, 18. II 1921.

ма, али се истовремено ограђивала од комунизма. Њена схватања су била солидаристичко-хришћанско-социјалистичка. Истицали су начело друштвено-корисног рада и слободу рада уколико се не противи друштвеним интересима. Залагали су се да се радничким законодавством обезбеди заштита радника и безбедност у свим предузећима. Захтевали су оснивање радничких већа у предузећима, као и учешће произвођача у расподели производа⁽¹⁹⁾. Њихови захтеви нису отишли даље од права радника изражених кроз социјалноекономске одредбе Вајмарског односно Видовданског устава који је преузео те одредбе. Из тих разлога и поред напреднијих ставова ове странке у односу на радикалну и демократску, КПЈ је сматрала да Југословенски клуб одражава расположење словеначке буржоазије, да је она у основи клерикална партија која је истицала хришћански социјализам⁽²⁰⁾.

Хрватски народни клуб, једина хрватска политичка партија која је узела учешћа у дискусији о Нацрту Видовданског устава, спадала је такође у групу умеренијих буржоаских партија по ставовима које је изнела у своме Нацрту устава као и ставовима посланика који су узели учешћа у дискусији о нацрту Видовданског устава, умеренијих у смислу истацања и подржавања демократских одредаба у оквиру буржоаског друштвеног система. Залагали су се да у Устав уђу одредбе које ће будућем законодавству давати директиву за социјализацију неких индустријских предузећа⁽²¹⁾. Истакли су пет начела у свом нацрту устава: начело јединства државе, народног суверенитета, начело индивидуалних слобода, социјалне правде и федеративног уређења⁽²²⁾. Могло би се рећи да је и Народни клуб противник комунистичког уређења, међутим, изгледа да су они боље схватили нова струјања и прогресивне тенденције настале после првог светског рата под утицајем октобарске револуције, као и потребу да на демократској платформи окупе не само хрватско, него и шире становништво државе СХС у борби против великокрпског хегемонизма. У ствари оштрица борбе у уставној дебати није била уперена против Комунистичког клуба, него против владајуће коалиционе владе и политичких странака које су је подржавале. За ову странку најважније уставно питање било је национално питање, изражено у федеративном уређењу државе СХС.

За Радићеву Хрватску републиканску сељачку странку, која није учествовала у уставној дебати али је свој програм изложила у Нацрту устава, карактеристично је да је државу више схватала као привредну, а не као политичку организацију, чак је у извесној мери негирала политичку власт државе⁽²³⁾. Основна идеја у њеном нацрту устава била је стварање сељачке хрватске републике у оквиру југословенске државе. По

(19) Стеног. бел. Уставотв. скуп., сед. XLI, 28. V 1921. Говор И. Рошкара.

(20) Радничке новине, Београд 1919, бр. 85.

(21) Стеног. белешке Устав. одбора, сед. VI, 9. II 1921. Говор Б. Шимрака.

(22) Стеног. бел. Уставотв. скуп. сед. XXVII, 10. V 1921. Говор др И. Павичића.

(23) Др Т. Антонијевић, Хрватски уставни програм у држави СХС, Београд 1940, стр. 114.

њиховом нацрту, држава СХС била би организована на конфедеративном принципу. Истицала се супрематија сељаштва у економским и политичким односима, при том се губила из вида историјска улога радничке класе. КПЈ је многе ставове хрватске републиканске сељачке странке углавном оцењивала позитивно⁽²⁴⁾. Позитивна улога ХРСС је, с једне стране, у буђењу класне свести сеоског становништва, мада је занемаривана улога радничке класе и тиме објективно сужавана платформа њене политичке активности, а с друге, у супротстављању државним концепцијама велико-српске буржоазије.

Остале буржоаске партије нису имале неког већег утицаја ни на промену садржине Видовданског устава, нити на стварање позитивне или негативне политичке климе око доношења овога устава.

Друго питање које је такође било једно од централних у уставној дебати јесте национално питање. Оно је постављено и на Крфској конференцији. Доминирала су два основна питања на ову тему: о називу народа и будуће државе и о облику државног уређења — унитарна или федеративна држава⁽²⁵⁾. После уједињења ово питање било је присутно у свим дискусијама које су вођене поводом нацрта Видовданског устава, тј. у нацртима устава појединих политичких партија, као и у дискусији у Уставном одбору и Уставотворној скупштини. Национално питање и сада је третирано у оквиру напред поменутих питања.

На националном питању највише су дошли до изражаја противречни ставови и интереси југословенске буржоазије — нарочито хрватске и српске.

Лево оријентисане партије, пре свега Социјалдемократска, а посебно КПЈ као значајна политичка снага, нису схватиле да је национално питање једно од основних питања пролетерске револуције.

Социјалдемократија истакла је неправилан став према националном питању одмах после уједињења СХС. 2. децембра 1918. године, Главна управа Социјалдемократске партије истакла је потребу укидања свих установа које имају карактер сепаратизма и које би племенски и покрајински сепаратизам могле потхрањивати⁽²⁶⁾. Руководство социјалдемократије сматрало је да је актом уједињења национално питање решено. Они су заступали тезу да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Ни касније Социјалистичка радничка партија комуниста није отишла ни корака даље у правилном схватању овог питања. Већ на Конгресу уједињења СРПЈ(к) у акционом програму истакла је „једну националну државу са најширом самоуправном области, округа и општина“, заштиту националних мањина и правну и политичку једнакост недржављана са држављанима. На Вуко-

(24) Резолуција ЦК КПЈ о политичкој ситуацији од 6. IV 1921. Историјски архив ЦК СКЈ, Бгд, рег. бр. 15088.

(25) Др Д. Јанковић, Југословенско национално питање на Крфској конференцији 1917, *Зборник радова посвећен А. Вајсу*, 1966.

(26) Грађа о стварању југословенске државе, Док. 591, 678.

варском конгресу став о националном питању није много измењен. У Резолуцији о непосредним задацима Партије, о националном питању је речено: „КПЈ ће остати и даље на бранику идеје националног јединства и равноправности свију националности у земљи. Она ће све силе уложити да се спречи поништавање политичких и грађанских права страним националностима које су саставни део југословенске државе” (27). И у изборном прогласу КПЈ одређен је став Партије према националном питању које је идентификовано са питањем националних мањина „и док остали траже и врше поробљавање и обесправљење осталих националних мањина, ми тражимо потпуну равноправност свих народности у Југославији... И док њихови конкурентски интереси и свађе гуше народно јединство, интереси радног народа траже јединство не само народа у оквиру једне државе, но и свију народа и раса на свету” (28). Касније у уставној дебати КПЈ је прихватила тезе великосрпске буржоазије о јединственом „троименом” народу, иако у иступањима појединих комунистичких говорника има извесних нијанси (29). Неки комунистички посланици овом питању давали су другоразредни значај. „Моји другови — говорио је Владимир Чопић — изнели су једну тачну констатацију да су економски и социјални проблеми у овом периоду одлучујући фактор и да је питање национално данас питање другог реда (30). Сима Марковић је са истих позиција посматрао национално питање. Он је истицао да се национално питање Југославије своди на уставно питање (31). По његовој оцени, у држави СХС од краја 1920. године национални моменти... имају ту особину да маскирају и замрачују социјалну структуру политичког живота, мутећи класну борбу и отежавајући класно диференцирање друштва” (32).

Комунистички посланици, поред тога што по овом питању нису имали правилан став, нису му посветили ни одговарајућу пажњу у уставној дебати; на тај начин су онемогућили сарадњу са националним покретима и другим прогресивним снагама у борби за решавање националног питања.

Социјалдемократска странка остала је доследна истакнутим ставовима социјалдемократије из 1918. године. И даље се залагала за јединствену државу против „племенског и покрајинског сепаратизма” (33).

Земљорадничка и Репубљиканска странка националном питању нису поклониле посебну пажњу. Обе су биле за државно јединство, али без крутог централизма. „Ми смо — изјавио је један републикански посланик — за контролу између централизма и федерализма, за децентрализацију” (34).

(27) Историјски архив КПЈ, Бгд 1949, стр. 14, 42.

(28) Архив ЦК СКЈ, бр. 14448.

(29) Стеног. бел. Устав. одбора, сед. XI, 15. II 1921. Говор Ж. Јовановића,

(30) Стеног. бел. Уставотв. скупш., сед. XXVII, 11—12. V 1921.

(31) Национално питање у светлости марксизма, Бгд., 1923, стр. 123.

(32) С. Марковић, Уставно питање и радничка класа, Бгд, 1923, стр. 14—16.

(33) Стеног. бел. Уставотв. скуп., сед. XIX, 19. IV 1921. Говор Н. Дивца.

(34) Исто, сед. XIX, 20. IV 1921.

Националном питању, посматраном кроз локалну управу и самоуправу, посебну пажњу посветиле су буржоаске политичке странке — Радикална и Демократска, Народни и Југословенски клуб.

Радикална и Демократска странка, и поред извесних програмских нијанси, биле су поборници административно-територијалне поделе која је постојала по српском уставу из 1903. године. Сви нацрти устава Радикалне странке — Ст. Протића, М. Веснића и Н. Пашића — узимали су као основу србијански самоуправни систем, међутим постојале су разлике у њиховим нацртима устава нарочито између нацрта Ст. Протића и Н. Пашића. По Протићевом нацрту устава у држави СХС поред општина, срезова и округа предвиђене су и покрајине, као политичко-историјске целине које су већ постојале у држави СХС. Нацрт је предвидео 9 покрајина: Србија, Стара Србија са Македонијом, Хрватска и Словенија са Ријеком, Истром и Међумурјем, Босна, Црна Гора са Херцеговином, Бокотом и Приморјем, Далмација, Срем са Бачком, Банат, Словенија са Прекомурјем⁽³⁵⁾. Очигледно је да је оваквом поделом Протић имао у виду историјске особености и „племенске разлике“, али он није остао доследан у разграничавању ових историјских покрајина, јер се скоро у свакој покрајини по његовом нацрту налазе делови српског становништва. У Пашићевом нацрту устава нема ни говора о историјским покрајинама. Нацрт поред општина, срезова, округа предвиђа и области. Цела држава подељена је на 35 области са 200 до 600 хиљада становника у једној. Областима би управљали самоуправни и државни органи. У Уставотворној скупштини део о самоуправама из Пашићевог нацрта устава прихваћен је са незнатним изменама (повећан је број становника у обласним самоуправама на 700 хиљада, а негде и на 800 хиљада).

Очигледно да концепција Радикалне и Демократске странке о самоуправном систему државе СХС нису допринеле решавању националног питања. Напротив, непризнавањем историјских особености у развоју југословенских народа они су заоштравали национални проблем и на питању самоуправног система.

По нацрту Народног клуба, држава СХС је требало да буде парламентарна монархија са унутрашњим уређењем које је било блиско федерализму⁽³⁶⁾. Нацрт предвиђа поделу државе на 6 покрајина: Србија са Старом Србијом и Македонијом, Хрватска, Словенија и Далмација са Међумурјем, Истром и отоцима, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Војводина и Словенија. Основни циљ овакве поделе, по мишљењу многих посланика Народног клуба, јесте очување постојећих индивидуалности покрајина, при чему би и даље свака покрајина била историјска, географска и економска целина са својим законима и управом⁽³⁷⁾. Ову мисао најбоље је

(35) Слободан Јовановић: Уставно питање, Београд, 1924, стр. 36.

(36) Исто, стр. 36—37.

(37) Стеног. бел. Уставотв. скупшт., сед. XXVIII, 11—12. V. 1921.

изразио посланик Народног Клуба М. Ребац „... Централизам — прелази преко својих фактичких околности; он брише све границе покрајинске, он одбацује као неваљале све затечене уредбе у покрајинама, брише осећаје и обичаје народне и хоће да преко ноћ нивелира све разлике на господарском, културном и социјалном пољу” (38). Међутим, важнији разлог за поделу државе СХС на покрајине било је супротстављање и заустављање премоћи великосрпске буржоазије. Један грађански политичар из Хрватске, који није припадао Народном клубу нити се солидарисао са њиховим ставовима о подели државе на историјске јединице, осетио је праве разлоге због чега Народни клуб и друге грађанске партије из Хрватске желе федерализам. „Живјели смо растављени стотине година и увукао се у душу нашег народа разним међусобним борбама — које нема смисла истраживати — увукао се један сталан страх од Срба и српског Београда, од центра који је српски. И настала је жеља да се хрватски део нашега народа окружи услед тога једном аутономијом. . . ја кажем то, да је главна погрешка са извесне српске стране та, што концепцију ове наше државе, један изванредан део Срба не схваћа онако како би морао да схвати. Њихова је концепција као да је ова држава постала фактично освајањем; као да је Србија, као нека страна држава, освојила и окупирали територију на којој живи наш народ” (39). Заиста, стварањем покрајина хрватска буржоазија је хтела да елиминира све већи политички утицај великосрпске буржоазије која је у централизму такође видела бољу могућност економске експанзије у односу на развијеније покрајине Хрватску и Словенију. Хрватска буржоазија осетила је да је и то један од разлога за супротстављање федерализму. „Централизам — говори М. Ребац — довикује је напредним покрајинама на господарском и културном пољу — станите, причекајте док вас стигнемо па ћемо онда сви заједно напред” (40).

Концепције Народног клуба о федерализму објективно су представљале корак напред у решавању националног питања, иако су у први план истицале хрватску националност подређујући све остало овој основној идеји. Према томе, њихове концепције нису могле бити основа за успешно решавање националног питања.

У предлозима Југословенског клуба о овом питању постоји подела на историјске покрајине са наглашеним верским елементима. Полазећи од различитог верског састава државе СХС, Југословенски клуб је донекле модификовао поделу државе на историјске покрајине предложену од Народног клуба. Покрајине по предлозима Југословенског клуба нису имале карактер федералних јединица, већ аутономних. А Корошеч, шеф Југословенског клуба, наглашавао је да се њихови предлози разликују од владе

(38) Исто, сед. XXVII, 10. V. 1921.

(39) Исто, сед. XXIV, 26. IV. 1921. Говор Г. Анђелиновића.

(40) Исто, сед. XXVII, 10. V. 1921.

„не само у подели земље по границама, по територијалној подели, него се разликујемо и у подели државне власти у покрајинама... ми захтевамо делегацију законодавства и самоуправе оним покрајинама које ми у нашим нацртима предлажемо (41). На овај начин, како је правилно оценио Сл. Јовановић, покрајине Југословенског клуба нису имале карактер суверених држава везаних међу собом уговором, већ карактер аутономних области“(42). Предлози Југословенског клуба о историјским покрајинама, како је истакао А. Корошец, такође су били на линији супротстављања великосрпском хегемонизму. „Ви знате да је у нашој држави све пуно србофобства — србофобства до кога је дошло погрешком и нашом и српском и хрватском, нашим политичким, нашим царинским и војничким стварима — што све — иде на леђа Срба“(43). Заштиту од превласти српског елемента Корошец је видео у увођењу „покрајина са аутономијом“.

По нацрту Хрватске републиканске сељачке странке признавале су се три националности у оквиру три југословенске државе: Хрватска са Славонијом, Србија и Словенија. Први пут се у једном нацрту устава пошло од констатације да су то три посебне нације, чиме се негирала до тада углавном усвојена теза о „јединственом троименом народу“.

Различити ставови најзначајнијих грађанских политичких партија о самоуправном систему Краљевине СХС па и националном питању указују на постојање оштре борбе око политичке и економске доминације. Присталице федерализма и аутономије сматрале су да је унитаризам озбиљна кочница њиховој националној и политичкој равноправности, док су унитаристи у федерализму видели сметњу јединству које је било гаранција економске и политичке експанзије пре свега великосрпске буржоазије. За Љ. Давидовића аутономије нису опасне по ширини граница него по тенденцијама — оне носе, по његовом мишљењу, клицу државног распада (44).

Др Љубица Кандић

РЕЗЈУМЕ

Идеи Октябрској револуцији и Видовданскај конституцији

С Октябрској револуцијом почео је период пролетарских револуција и острйој класовој борбе у реду страна.

У југославских земљама, у кралевству сербов, хорватов и словенцев, идеји Октябра такође оказали су јако велико влияние не само на раст и укрепление револуционних настроений у широких массах населения,

(41) Стеног. бел. Уставов. скупшт., сед. XV, 15. IV. 1921.

(42) Уставно питање, стр. 36.

(43) Стеног. бел. Уставов. скупшт., сед. XV, 15. IV. 1921.

(44) Исто.

но и на первую конституцию только что созданного югославского государства — на Видовданскую конституцию.

Важнейшие вопросы конституции, при рассмотрении их через призму влияния идей Октябрьской революции, были следующие: политическое устройство королевства СХС, вернее характер югославского государства, и национальный вопрос.

Принципиальные позиции КПЮ в вопросе политического устройства югославского государства базировались на Программе КПЮ, принятой на съезде в г. Вуковар и на Декларации прав трудового и эксплуатируемого народа 1918 года. Согласно этой программе коммунисты требовали перемену общественной системы и создания Советской социалистической Югославии. Между тем, не обманывая себя иллюзиями возможности в те годы осуществления их максимальных требований, они в конкретной политической борьбе с буржуазией стремились добиться улучшения положения рабочего класса в рамках капиталистических общественных отношений.

Буржуазные политические партии по разному относились к конституционным предложениям коммунистических депутатов. От решительного противодействия и отрицания коммунизма как доктрины, а также всех прогрессивных идей, поставленных на повестку дня Октябрьской революцией, до некоторой поддержки отдельных идей и позиций коммунистического клуба депутатов с точки зрения своих собственных интересов момента.

Национальный вопрос поднимался во всех дебатах о Видовданской конституции. Между тем и по этому вопросу возникли серьезные расхождения между буржуазными партиями, занявшими разные позиции. У КПЮ не было правильной позиции по национальному вопросу, она не поняла, что он является одним из основных вопросов пролетарской революции. Нерешенный конституцией национальный вопрос позднее стал камнем преткновения в взаимоотношениях между югославскими землями.

SUMMARY

The Ideas of the October Revolution and the Vidovdan Constitution

The October Revolution opened the age of proletarian revolutions and of intensive class struggle in many countries.

In the Yugoslav countries, i.e. in the state of SHS (Serbs, Croats, and Slovenians), the ideas of the October Revolution also had a strong influence not only on the creation and strengthening of the revolutionary disposition of masses of population, but on the first Constitution of the newly created Yugoslav state — the Vidovdan Constitution.

The most important question of the Constitution viewed through the prism of influences of the October Revolution were: political system of the State of SHS, i.e. the character of the Yugoslav state and the national question.

The principles of the Communist Party of Yugoslavia adopted at the Vukovar Congress and in the Declaration on the Rights of Working and Exploited Population of 1918. Under this programme communists demanded

change of the social system and establishment of a soviet socialist Yugoslavia. However, having no illusions that at that moment their maximum demands could be realized, they strived through the concrete political fight with the bourgeoisie, for improvement of the position of the working class in the frame of capitalistic social relations.

The bourgeois political parties took different attitudes as to the constitutional propositions put forward by the communist deputies. From energetic opposition and negation of communism as a doctrine and of all progressive ideas imposed by the October Revolution, to a certain support of certain ideas and attitudes of the Communist Club from the standpoint of their momentaneous interests.

The national question was present in all discussions about the Vidovdan Constitution. But bourgeois parties disagreed even on this question taking different attitudes. The Communist Party of Yugoslavia did not have a correct attitude as to the national question, they did not understand that the national question was one of the essential problems of the Revolution of the Proletariat. The unsolved national question under this Constitution was the stumbling block in the later mutual relations of the Yugoslav countries.

RÉSUMÉ

L'Idée de la Révolution d'Octobre et la constitution de Vidov-dan

La Révolution d'Octobre a inauguré l'ère des révolutions prolétariennes et de la lutte de classes intensive dans un grand nombre de pays.

Dans les pays yougoslaves, c'est à dire dans l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes les idées de la Révolution d'Octobre avaient exercé également une influence très puissante non seulement sur la formation et le renforcement des dispositions révolutionnaires chez les larges couches populaires, mais aussi sur la première Constitution de l'Etat yougoslave nouvellement formé — la Constitution de Vidov-dan.

Les questions les plus importantes de la Constitution examinées à travers le prisme de l'influence des idées de la Révolution d'Octobre sont les suivantes: l'organisation politique de l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes, c'est à dire le caractère de l'Etat yougoslave et la question nationale.

Les attitudes de principe du Parti communiste yougoslave sur l'organisation politique de l'Etat yougoslave sont basées sur le Programme du Parti communiste yougoslave adopté au Congrès de Vukovar et sur la Déclaration des droits du peuple travailleur et exploité de 1918. Les communistes réclamaient par ce programme le changement du système social et la création de la Yougoslavie socialiste soviétique. Cependant, n'ayant pas d'illusion qu'il fut possible de réaliser à cette époque leurs revendications maxima, ils se sont contentés d'engager la lutte politique contre la bourgeoisie qui avait pour but l'amélioration de la condition de la classe ouvrière dans le cadre des rapports sociaux capitalistes.

Les partis politiques bourgeois se sont comportés différemment à l'égard des projets constitutionnels des députés communistes. Tandis que les uns s'y opposaient avec fermeté et niaient le communisme en tant que doctrine ainsi que toutes les idées avancées que la Révolution d'Octobre avait

imposées, d'autres prêtaient leur appui à certaines idées et attitudes du club communiste du point de vue de leurs intérêts momentanés.

La question nationale était présente dans toutes les discussions qui se poursuivaient sur la Constitution de Vidov-dan. Cependant, sur cette question les partis bourgeois soutenaient des opinions très divergentes et avaient adopté des attitudes sensiblement différentes. Le parti communiste n'avait pas adopté une attitude équitable à l'égard de la question nationale, il n'a pas compris que la question nationale est l'une des questions fondamentales de la révolution prolétarienne. Le fait que la question nationale n'a pas été résolue par cette Constitution était la pierre d'achoppement dans les rapports mutuels des pays yougoslaves.

СХВАТАЊЕ О ПРИВРЕДНОМ ПРАВУ КАО ПОСЕБНОЈ ГРАНИ ПРАВА У ПРАВНОЈ НАУЦИ СССР-а*

1. Концепција „привредног права” која се тридесетих година појавила у СССР-у као концепција једног новог грађанског права социјалистичког друштва је нераздвајно повезана са економским и правним развојем кроз који је прошла прва у свету социјалистичка држава од свог постанка до остварења социјалистичког друштва. Указивање на основне моменте и чиниоце тог развоја ће нам омогућити да сагледамо друштвене, материјалне и идејне услове у којима се та нова концепција појавила.

а) Да ли је идеја „привредног права” могла настати у првој фази живота совјетске државе — у периоду тзв. војног комунизма (1917—1921)? Совјетска власт је тада укинула поред осталих закона и све норме грађанског права пребашњих режима и то не само услед њиховог класног карактера, него и због тога што су били потпуно непотребни: уместо слободне размене на основу слободне конкуренције и владавине приватног сопственика било је уведено „монополно, планско, непосредно снабдевање целе привреде и целог друштва”. Под оваквим околностима је „грађанско право престало бити право, оно је изгубило заштиту нове државе, напротив, оно је постало неправо, преступ, социјално опасна појава”, — овакву је оцену дао о том периоду његов савременик и један од најистакнутијих правника тог времена Стучка (1). По себи се разуме да у овим условима није могло бити речи ни о кодификацији грађанског права ни о научној обради проблема грађанског права.

б) Одступање од војног комунизма и прелазак на Нову Економску Политику (НЕП) којом је делимично уведен слободни робно-новчани промет и одобрен рад и производња малих произвођача, а под извесним условима и приватника — капиталиста, захтевали су правна правила којима ће тај промет бити регулисан. У том циљу је совјетска власт најпре издала привремена правила грађанског права (22. маја 1922), а затим (31. октобра 1922) цео кодекс норми грађанског права (Гражданский кодекс РСФСР) који је ступио на снагу са 1. јануаром 1923. Приликом доношења овог кодекса морале су постојати велике дилеме којим путем у кодификацији грађанског права поћи и прихваћено је следеће решење: одбацити васпостављање старог руског грађанског права (које је важило до револуције) као „заосталог, полуфеудалног” и усвојити „... грађанско право Запада, али у ограниченим размерама и без посебног система, укључујући

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор, 24—28. октобар 1967.

(1) П. Ј. Стучка: Гражданское право и практика его применения, Москва, 1929 — чланак објављен у збирци: Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права, Рига, 1964, стр. 419.

у њега само појединачне одредбе класног карактера." (на пример члан 1, 4, 30, 33, примедба 1 уз члан 59 Грађанског кодекса), полазећи од тога да посебно совјетско право може створити само живот, да донети кодекс у један целовити систем совјетског права „може прерадити само пракса руку под руку с марксистичком теоријом о класном карактеру сваког права." (2).

У којим је оквирина и са каквом садржином и циљевима тај грађански кодекс донет и како га је требало у пракси примењивати указао је Лењин на седници ВЦИК-а приликом разматрања пројекта Грађанског кодекса (31. октобра 1922) рекавши да „смо се ми и овде старали сачувати границу између оног шта значи законито задовољење сваког грађанина, повезано са савременим економским прометом и онога што по себи представља злоупотребе НЕП-а које су у свим државама легалне а које ми нећемо озакоњити (3)". Нема сумње да је нови грађански кодекс, донет на брзину и без искустава која је са собом требало да донесе пракса грађанског промета у новим условима, садржавао низ недостатака којих су његови творци били свесни јер су истовремено са његовим доношењем били одлучили да „у року од две године" израде нови кодекс који ће одговарати условима совјетског уређења (4)". Међутим до тог планираног новог кодекса није, као што знамо, ускоро дошло; он је донет тек после 40 година након доношења првог совјетског грађанског кодекса. Но, ствари и односи нису, разуме се, остали непомићни и окамењени у одредбама онакви какве су биле формулисане у кодексу од 1922. године. Треба због тога, макар у најгрубљим линијама и у оној мери у којој је то од значаја за питање које разматрамо погледати како је тај кодекс „прерађен праксом руку под руку са марксистичком теоријом" о чему је још тако давно говорио Стучка.

в) Ток живота и развој социјалистичке економике захтевали су у многим односима ново и друкчије регулисање него што је то било учињено у кодексу. Тако су на пример неки институти који су се заснивали на приватно-сопственичким односима из периода НЕП-а били током изградње социјалистичке економике превазиђени и постали су беспредметни. Они су били или формално укинуги (на пример право грађења, право застройки) — члан 71 до 84 Грађанског кодекса; одредбе о акционарским друштвима — члан 323 до 366) или су током времена фактички престали да се примењују (на пример одредбе из главе посвећене различитим облицима друштва — члан 276 и сл.; одредбе из главе посвећене заложном праву — члан 85 и сл.; одредба члана 5 која се односи на права грађана да организују индустријска и трговачка предузећа и др.).

Неки основни институти грађанског права као на пример институт грађанске одговорности, који су били потребни и у новим условима деловања социјалистичких привредно-правних субјеката морали су бити у пракси прилагођени новим захтевима и принципима социјалистичког грађанског права засновани на начелу личне одговорности итд. То је било дело судске праксе совјетских судова који су у многим приликама доно-

(2) Исто, стр. 420.

(3) Ленин, Сочинения, т. 33, стр. 356.

(4) Стучка, цитирано дело, стр. 420.

сили смела решења попуњавајући законске празнине или испуњавајући старе формуле новом садржином. То је био нов развој који је вршен у оквирима старог кодекса.

Међутим, развој совјетске социјалистичке економике захтевао је регулисање које није могло бити вршено у оквирима одредаба (па и изменених и допуњених) грађанског кодекса. Закони о државним предузећима различитих врста која су се оснивала, односи између државних органа и тих предузећа, закони о планирању, закони о инвестиционим улагањима, а посебно прописи о уговорима који се закључују између социјалистичких предузећа (уговори о испорукама, о инвестиционој изградњи и др.) који су се односили како на начин закључивања уговора тако и на њихову садржину, посебно на питање одговорности итд. стварали су нове односе који су настајали и били регулисани на нов начин мимо правила грађанског права која су била садржана у грађанском кодексу.

Овове треба додати да су за расправљање односа и спорова који су настајали у следству примене ових нових прописа били надлежни, не редовни судови, него управни органи или државна односно ресорна арбитража, који су доносили одлуке руководећи се често разлозима целисходности.

Све то узевши скупа — прописе и праксу представљало је један богат привредно-правни материјал који је искључиво важио за социјалистички сектор привреде, привредно-правни материјал који је садржавао правне норме по којима су се равнали и регулисали унутрашњи односи у оквиру социјалистичког сектора привреде. С обзиром да су се рађали нови организациони облици управљања и руковођења привредом и нови привредно-правни односи између државних привредних предузећа који су се заснивали на тим привредно-правним правилима и прописима, с обзиром на нове форме судовања које су почивале не само на правним принципима и правилима него и на разлозима целисходности, — било је нормално да под таквим околностима никну идеје о једном новом праву заснованом на новим принципима у којима се оличавају нови социјалистички имовински односи у привреди — праву које ће се развијати и оформити мимо традиционалних начела грађанског права садржаних у грађанском кодексу РСФСР. Све ово узевши у целини била је подлога за појаву схватања о привредном праву као посебној грани права у СССР.

2. У вези са оваквим развојем и појавама на подручју социјалистичког сектора привреде, већ крајем двадесетих година су се почела међу совјетским правницима формирати схватања да је отпочео процес стварања једне нове гране права. Ову идеју је први формулисао Стучка у својој студији коју смо већ напред цитирали „Грађанско право и пракса његове примене“, која је изишла 1929. године. Према схватању Стучке, из општег грађанског промета регулисаног грађанским кодексом су се већ издвојила једно за другим многа подручја економског и друштвеног живота: земљишно-правни односи регулисани земљишним кодексом; радни односи за које важе норме кодекса закона о раду; породичноправни односи на које се такође примењују прописи издвојени у посебни кодекс итд. У оквире овог процеса разлагања ранијег „свеобухватног грађанског

кодекса" Стучка је ставио и регулисање узајамних односа између државних предузећа, сматрајући да ова сфера односа „постепено умиче испод дејства грађанског кодекса", а уколико се ти узајамни односи још остварују у облицима грађанског права (уговор, правни послови итд.) спорови о њима потпадају под посебне установе — арбитражне комисије (АК, ВАК) где се на самом суђењу или после суђења примењују мотиви целисходности у много већем степену него пред обичним судом. Сама примена норми грађанског кодекса је често већ спорна и овде се сада назире нови одељак права — привредно-административне норме." (5) На тај начин би, према концепцији Стучке, поред грађанског права чији би се домен примене постепено сужавао, требало да се оформи као посебни део права, привредно (хозјајствено) право, које би „у процесу одумирања раније свеобухватног буржоаског грађанског кодекса" које се према убеђењу Стучке одвијало пред његовим очима, добивало поступно и у простору и у значају.

3. Међутим, систематски рад на изучавању и обради привредног права у СССР-у је отпочео тек у 1931. години када је у Институту совјетске изградње и права Комунистичке академије оформљена секција за привредно право и трајао је до 1937. године када је делатност те секције прекинута из разлога који стоје — према речима једног од главних радника у тој секцији — „у вези са околностима спољњег карактера" (6).

Какав је задатак пред себе поставила ова секција и какав је био циљ творца „концепције привредног права" може се видети из следећих речи једног од протагониста овог схватања проф. Гинцбурга: „Аутори концепције привредног права су концентрисали своје напоре на изучавање правних односа унутар социјалистичког сектора. Циљ њиховог истраживања се сводио у показивању и осмишљавању оног новог што даје социјалистички систем привреде у области регулисања делатности његових оделитих карика — социјалистичких предузећа. Задатак се састојао у томе да се покушају изградити нове правне конструкције, које одговарају новом систему друштвених односа; да се покуша показати како се у појединим случајевима трансформирају традиционални институти грађанског права у новим условима. И пошто у регулисању односа између социјалистичких предузећа моменат „планирања и подребености" игра посебну улогу, концепција привредног права је неизбежно показала посебни интерес за питање организације управљања привредом (подвучао писац). Отуда контакт са административним правом (у оквиру питања управљања привредом). Но овај контакт код творца концепције привредног права никада није доводио до степена губљења сопственог лика. Присталице привредног права су сматрале неопходним изучавање привредног рачуна (хозрашчота), државног планирања, система органа управљања привредом итд., но све то у толико и зато што се без тога није могао објаснити ни правни субјективитет државних предузећа ни нова природа уговорних веза у СССР-у. Зато су се творци концепције привредног права

(5) Стучка, шнт. дело, стр. 428.

(6) Л. А. Гинцбург: К вопросу о хозяйственном праве, Советское государство и право, 1956, No. 10, стр. 85.

одрекли назива „привредно-административно право” и на све начине су подвлачили принцип јединства целокупног система привредно-правног регулационог у СССР-у супротно „двосекторском праву” П. Ј. Стучке” (7).

Своје идеје су аутори концепције привредног права изложили у делу „Курс советског хозяйственног права” (под ред. А. Гинсбурга и Е. Пашуканиса) објављеног 1935. године у којем је у целомитом облику изложена концепција привредног права као посебне гране права СССР-а. Према замисли аутора привредно право „је требало да буде ново грађанско право социјалистичког друштва” које ће обухватати целокупне имовинске односе новог друштва: имовинске односе унутар социјалистичког сектора, имовинске односе између социјалистичког сектора и грађана и имовинске односе између самих грађана. То „ново” су аутори видели првенствено у новој организацији и руковођењу привредом путем државног планирања и ту је било тежиште њиховог интересовања и њихових анализа. Кроз спектар државног планирања и руковођења привредом (вертикално повезивање на бази подређености нижих органа вишим) они су посматрали и деловање предузећа у међусобним односима (хоризонтално повезивање на бази хозрашчота) дајући уговорним (вољним) елементима у односу на административно-организационе безначајно место и улогу. На тај начин су административно-правни и грађанскоправни елементи привредног живота и деловања били повезани у једну неразводну целину која је требало да има једну јединствену сопствену правну физиономију. Узимајући за основу „новог права” правне односе социјалистичког сектора они су, према сопственом признању, дали неправилна решења у многим питањима која су се одразила на статус и права совјетских грађана, сужавајући у „приватном сектору” појам правног субјекта на „трудбеника—погрозача”, одричући принцип равноправности правних субјеката као најважнији принцип у грађанскоправним односима, свдећи право наследства у СССР-у у оквиру „приватноправне форме обезбеђења грађана” итд (8). Као што се види концепција привредног права која је била владајућа у СССР-у до 1937. године није се ограничавала на правна питања социјалистичког сектора као што то чине, као што ћемо видети, савремене теорије привредног права у СССР-у (и у другим социјалистичким земљама), већ је била једна свеобухватна теорија „социјалистичког грађанског права” која је, полазећи од услова који су били специфични за социјалистички сектор у датој етапи развоја, утврђивала и стављала у први план извесне опште принципе који су требало да важе за целокупни систем имовинскоправног регулационог, укључујући и имовинске односе појединаца. То је практично значило потчињавање целокупног грађанског промета административно-привредним мерама и у суштини негацију не само права појединаца—грађана него и права у имовинскоправном промету других социјалистичких правних субјеката.

Ако се може сматрати несумњивим да је у изложеној концепцији привредног права било суштинских слабости и неприхватљивих решења,

(7) Гинцбург, цит. дело, стр. 86—87.

(8) Исто, стр. 88.

исто тако треба подвући да је у развоју социјалистичке правне мисли ова концепција одиграла у многим погледу позитивну улогу. Пре свега напор и тежња присталица концепције привредног права за проналажењем „новог“ у социјалистичком праву, за превазилажењем застарелих идеја и института традиционалног грађанског права, за стварањем нових института и конструкција које би биле својствене социјалистичком праву, остаће у историји социјалистичке правне мисли забележени као покушај стваралачког прилажења и решавања правних проблема социјалистичког друштва. И чак да се све завршило само на покушају било би вредно да буде забележено. Међутим у многим питањима рад присталица концепције привредног права се не може оценити као неуспели покушај да се открију и утврде нови правни принципи и институти у којима ће се изражавати имовински односи социјалистичког друштва. Довољно је у том погледу поменути продубљене анализе о имовинским односима социјалистичког друштва као предмету привредног — (грађанског) права ⁽⁹⁾; о правним аспектима и изражајима државне социјалистичке сопствености ⁽¹⁰⁾, а посебно о појму привредног рачуна (хозрасчота) као методу привређивања ⁽¹¹⁾ итд. па да се дође до закључка да је концепција совјетског привредног права унела у ризницу социјалистичке правне теорије много нових идеја које су социјалистичку правну мисао на подручју грађанског права, ако не дигли на виши степен, а оно отворили широко пут за даља истраживања и проналажења нових решења.

Када се све ово има у виду а нарочито чистота субјективних намера твораца „концепције привредног права“ који су деловали на подручју теорије грађанског права у најбољем уверењу да се у њиховим делима стварају основи грађанског права социјалистичког друштва, онда се са извесном горчином морамо присетити да је цео тај напор био 1938. године у целини одбачен и осуђен као негативан и „штеточински“, али истовремено и са задовољством констатовати да су, макар и после двадесет година од тог догађаја присталице концепције привредног права у првобитном или измењеним облицима, могли слободно на ступцима совјетских правних часописа и на саветовањима правника да износе и бране своје идеје и ставове ⁽¹²⁾.

Питање привредног права као посебне гране права је поново стављено на дневни ред у СССР-у у дискусијама о систему совјетског социјалистичког права које су отпочеле после XX конгреса КП СССР а у следству упутстава тог конгреса о даљем учвршћењу законитости, посебно у вези са остваривањем кодификације совјетског законодавства по одговарајућим гранама. Та дискусија је довела до организовања 1958. (од 20. јуна до 3. јула) у Институту права Академије наука СССР, Научног сим-

(9) Курс советского хозяйственного права том I, стр. 18—23.

(10) Исто, стр. 180—182.

(11) А. Гинцбург: Вопросы управления хозяйством, Советское государство, 1932, № 2, стр. 62.

(12) В. на пр. Государство и право: 1956, No. 10, стр. 84; 1958, No. 11, стр. 3 и сл.; 1959, No. 4, стр. 70; 1960, No. 2, стр. 75 и сл. и др.

позијума посвећеног проблемима система социјалистичког права и социјалистичке законитости. У реферату доктора правних наука И. В. Павлова који је поднет саветовању „О систему совјетског социјалистичког права” је било предложено издвајање привредног права у посебну грану права (13). Дискусија на самом саветовању је највећим делом била посвећена том питању.

Треба одмах истаћи да се нова теорија привредног права како је изложена у реферату И. В. Павлова и коју углавном заступају у садашње време присталице концепције привредног права у СССР-у, (а и у другим социјалистичким земљама), у многоме разликује од концепције привредног права из тридесетих година о којој смо напред говорили. Док је ова последња била свеобухватна и требало да представља „грађанско право” социјалистичког друштва, нова теорија привредног права нема такве претензије. Старој концепцији су замерали да она у ствари тежи да „прогута” дотадашње грађанско право и да, игноришући право грађанина, претвара човека у „додатак привредног механизма”; нова теорија, међутим, није усмерена на елиминисање грађанског права, које би се и даље примењивало на односе између грађана и у односима између грађана и организација, него само на издвајање у једну посебну грану права правних норми које се односе на привредне организације и на њихово деловање. Ипак, присталице савремене теорије привредног права користили су се идејама и радовима старе школе јер је у њима било — према њиховом сопственом признању — „једно веома важно рационално зрно” — које је привлачило пажњу на регулисање привредних односа између социјалистичких организација и с тим у вези и на, за те односе, основне институте као што су социјалистичка својина, привредни уговор итд. (14). Треба сада размотрити на који се начин то „важно рационално зрно” старе школе изразило и конкретизовало у мислима савремених присталица идеје привредног права као посебне гране права.

Не улазећи у појединости и разлике које постоје међу савременим присталицама концепције привредног права, нарочито у погледу домашаја привредног права — укључивања у њега различитих „хоризонталних” и „вертикалних” сфера односа, мислимо да ћемо њен смисао и циљеве који се њоме желе остварити, најбоље и најадекватније изложити ако се задржимо на следећим основним моментима садржаним у радовима њених главних заговорника у СССР-у (И. В. Павлов) (15), В. С. Тадјевасјан (16) и В. В. Лаптјев (17).

(13) Реферат И. В. Павлова је објављен — како се у примедби редакције часописа каже — „у скраћеном и нешто преађеном облик” као уводни чланак у часопису Советское государство и право, 1958, бр. 11, стр. 3 и сл.

(14) Исто, стр. 13.

(15) Осим већ цитираног реферата в. чланак Павлова: К вопросу о кодификации советского гражданского законодательства, Советское государство и право, 1959, стр. 43 .

(16) В. С. Тадевосян: Сущности советского хозяйственного права, Советское государство и право, 1959, No. 6, стр. 52.

(17) В. В. Лаптев, О советском хозяйственном праве, Советское государство и право, 1959, No. 4, стр. 74; исти аутор: Научные проблемы хозяйственного права, Советское государство и право, 1965, No. 4, стр. 47.

а) Законодавство које регулише односе између социјалистичких привредних организација све се више развија и упркос тога не види се да постоји неки рад на његовој систематизацији. Имовински односи који су се остварили између социјалистичких привредних организација имају специфичан карактер: тим односима у основи лежи принцип „демократског централизма“ и они су непосредна функција плана развоја народне привреде. Ове чињенице неизбежно дају свој печат природи и садржини уговорних и других веза између привредних организација.

б) Специфичност имовинских односа међу социјалистичким организацијама је определила неопходност специјалног законодавства за регулисање само тих односа и посебног начина решавања спорова који настају између тих организација. Тај посебни начин решавања тих спорова (пред органима државне арбитраже) директно проистиче из чињенице да су у имовинским односима између социјалистичких организација спојени начела планирања и принципи „привредног рачуна“.

в) Издавање правног регулисања односа који се заснивају између привредних организација у самосталну грану совјетског права — привредно право, захтева и реорганизација управљања индустријом и грађевинарством која се спроводи у СССР-у и која уноси озбиљне промене у цели систем правног регулисања односа између привредних организација;

г) С обзиром да постоји органско јединство социјалистичких привредних односа које проистиче из повезаности односа планирања и организације са односима власништва, привредно право треба да обухвати како организацију делатности социјалистичких привредних организација (пре свега државних организација) тако и регулисање имовинских односа између тих организација који су повезани са „кретањем предмета социјалистичке сопствености унутар самог система друштвене привреде узете у целини“ (ту улазе односи по испорукама, инвестиционој изградњи, трговини на велико, транспорта робе, кредитирања итд.) (18).

д) Следствено томе, привредно право обухвата с једне стране односе који се у процесу управљања стварају између социјалистичких привредних организација и његових виших органа (вертикални односи) — односи за које се сада сматра да припадају сфери административног права, тако и имовинске односе, нарочито облигационе, између самих тих привредних организација (хоризонтални односи) који према садашњем схватању чине део грађанског права. Као грана права, привредно право представља дакле „скуп норми совјетског права које утврђују начин управљања и реализацију привредних делатности у социјалистичкој економици и које регулишу истовремено економске односе који се остварују између социјалистичких предузећа и административних органа, користећи се најрационалнијим методама правног регулисања заснованим на науци“. (19).

(18) В. Павлов; О системе. . . . итд., страна 12.

(19) Лаптев, Научные проблемы. . . итд. стр. 74.

б) Издавање привредног права у посебну грану права ће подстицати, с једне стране, на дубље истраживање и изучавање привредних односа, а с друге стране ће створити могућност да се у области грађанског права усредреди пажња на учвршћење, оформљење и заштиту имовинских и неких неимовинских права грађана која настају у њиховим међусобним односима и у односима између грађана и организација. (20/21).

5. Ови ставови и аргументи присталица савремене теорије привредног права нису у СССР-у на теоретском плану наишли на широки пријем, а нису били прихваћени ни на законодавно практичном плану. На поменутом саветовању Института права Академије наука најистакнутији совјетски правници су се изјаснили против концепције привредног права као посебне гране права (О. С. Иоффе, Р. О. Халфина, Е. А. Флеишиц, Е. С. Братус, А. В. Венедиктов и др.); на законодавно-практичном плану ова концепција није била прихваћена у новој кодификацији совјетског грађанског права (Основи совјетског грађанског законодавства од 1961, и грађанским кодексима република (1964)).

Основни и најважнији аргументи који су истакнути против прихватања концепције привредног права су следећи (22). У привредно право као посебну грану права се укључују како они имовински односи између социјалистичких организација који су регулисани нормама административног права, тако и они за које важе правила грађанског права. Сви ови разнородни односи би у саставу привредног права требало да буду квалификовани као једнородни и истоврсни односи који се регулишу за ту

(20) Павлов, О системе. . . итд. стр. 12.

(21) Овакво или слично схватање привредног права као посебне гране права заступа знатан број правника у другим социјалистичким земљама: Чехословачкој, Немачкој Демократској Републици и Пољској. У Чехословачкој је ово схватање изнего у следећим чланцима: St. Stuna: K otázce kodifikace mejetkovych práv občanu a hospodárskych práv a povinnosti socialistických organizací (Поводом кодификације имовинских права грађана, као и економских права и дужности социјалистичких организација), Socijalistička zakonnost, 1960, No. 4, стр. 238; K. Beterlman: Poznámky k systému československého socialistického práva (Примедбе о систему чехословачког социјалистичког права), Правник, No. 3, стр. 550; V. Fabry и P. Levit, V. Правник, 1962, No. 6, стр. 522—529 (из материјала са научне конференције посвећене привредном праву); J. Tomsova: Poznámky k problemu hospodarskeho práva (Примедбе на проблеме привредног права), Правник, 1963, No. 7, стр. 582. — У Немачкој Демократској Републици су слична схватања заступљена у следећим радовима: G. Dornberger: Zur Konzeption der Vorlesung „Recht der sozialistischen Wirtschaft der DDR“, Staat und Recht, 1958, No. 10, стр. 1042; H. Such: Über der Konzeption eines neuen Zivilgesetzbuches der Deutschen Demokratischen Republic, Staat und Recht, 1958, No. 11 стр. 1111; G. Henningerling: Über das Recht der sozialistischen Wirtschaft“, Staat und Recht, 1958, No. 12, стр. 1257. — Слична схватања прихватају и следећи пољски правни писци: E. Iserzon: Wokól koncepcji práwa gospodarczego (Поводом концепције привредног права), Przegląd Ustawodawstwa gospodarszego, 1956, No. 10, стр. 368 и 1960, No. 3 стр. 85; A. Stelnnachowski: Prawo gospodarcze a kodifikacja práwa suwylnego (Привредно право и кодификација грађанског права), Przegląd ustawodawstwa gospodarczego, 1960, No. 5, стр. 152 и 153; J. Topinski: Problem práwa gospodarczego (Проблем привредног права) Panstwo i prawo, 1960, No. 2, стр. 231. J. Wasilkowski: Kodeks suwylny PLR a zagadnienie práwa gospodarczego (Цивилни кодекс Пољске републике и проблем привредног права), Panstwo i Prawo, 1960, No. 3, стр. 419.

(22) В. Государство и право, 1958, No. 11, стр. 117 и сл., где су дати опширни изводи из дискусије са сав. о сис. сов. права одржаном у Институту државе и права од 30. јуна до 3. јула 1958.

грану права јединственим методом. И управо овај основни закључак указује — истичу противници ове теорије — неприхватљивост саме идеје привредног права схваћеног у смислу једне од основних грана права. — Уместо елиминисања стварно постојећих разлика у карактеру норми којима су регулисани поједини видови односа социјалистичких привредних организација ради вештачког стварања јединства, потребан је диференцирани прилаз и то утолико више уколико се шири сфера деловања и коришћења закона вредности у свим гранама социјалистичке привреде. Потребно је због тога — данас још више него пре — спровести јасно разграничење између административно-правних и грађанско-правних односа у којима се налазе и ступају поједине карике управљања државном социјалистичком производњом, (грађанско производно управљање, предузећа, цех). — Само овакав диференцирани прилаз омогућиће да се за сваку поједину карик у ланцу управљања и делатности социјалистичке привреде пронађе правна форма која најбоље одговара њиховој економској природи. — Без оваквог јасног разграничења административно-правних и грађанско-правних елемената у савременој организационој структури индустрије које одговара суштини различитих видова „хозрашчота“ и њиховим третирањем као елемената јединственог привредног права, не само да би се замаглиле ствари са теоретске стране, него би и онемогућило да се законодавна делатност и пракса правилано оријентису⁽²³⁾.

6. Концепција привредног права као посебне гране права — било да се цени према његовој ранијој свеобухватној варијанти „грађанског права“ социјалистичког друштва, било према новој верзији по којој то право регулише имовинске односе (вертикалне и хоризонталне) између привредних организација, је, може се рећи, законита појава која је карактеристична за онај период развитка социјалистичког друштва у којем се држава појављује као свеобухватни организатор производње и изградње уопште и која, како путем плана, тако и путем других административних и организационих мера остварује своју организаторско-административну улогу у процесу друштвене производње и репродукције. За тај су период карактеристични „плановост и подчинение“ и следствено томе снижавање улоге „правне воље“ привредних организација у одређивању њихове привредне делатности како у сфери производње тако и у сфери промета. Управо та преобладајућност улоге административно-организационих мера над улогом вољног тј. уговорног елемента у привредној делатности је једно од главних обележја тог периода у развоју социјалистичке економике.

Присталице концепције привредног права као посебне гране права су у изложеним карактеристикама овог периода очигледно видели сталне карактеристике и обележја имовинских односа социјалистичког друштва које као такве треба „издојити“ и проналажењем руководних принципа, у тим истим оквирима преобладајуће организационо-административне улоге државе и њених органа, даље развијати и усавршавати. Концепција привредног права је, у ствари, израз тежње за овековечењем и даљим уса-

(23) Исто, Аргументација је изложена према дискусији А. В. Венедиктова, стр. 127—218.

вршавањем организације управљања социјалистичке привреде у обележеним оквирима. Другим речима та концепција се може сматрати изразом тежњи да се *правни режим прелазног периода управљања привредом социјалистичког друштва петрифицира у законским нормама и прогласи општим правом имовинских односа социјалистичке економије*.

Међутим, ако се овај административно-организациони период управљања социјалистичком економиком третира, као што и јесте, прелазним периодом који, чим буду остварене материјалне и морално-идејне претпоставке, треба да уступи место другим формама управљања социјалистичком економиком у којима ће у све већој мери долазити до изражаја закон вредности у његовим позитивним изражавањима и принцип еквивалентности у промету робне размене, онда се мора доћи до закључка да би издавајње привредног права у посебну грану права са сопственим специфичностима и карактеристикама могло отежати процес превазилажења старих метода управљања привредом и прелазак на нове форме које карактерише све шира иницијатива, све активније учешће и слободније опредељивање привредно-правних субјеката у пословној делатности, све већи удео и значај уговора (а то значи правне воље привредних организација) у привредном животу уопште. Због тога би издавајње „привредног права“ у посебну грану права у садашњем тренутку — када се у социјалистичком свету врши и у току је процес превазилажења старих облика и метода управљања привредом, значило направити корак уназад и отежати изналажења правних форми које ће најбоље одговарати економској природи тих нових облика и метода управљања привредом.

Чини нам се да је овај аспект концепције привредног права сагледан, иако је остао недоречен, у дискусијама совјетских правника о питањима привредног права. То би се нарочито могло закључити из излагања С. Н. Братуса на поменутом саветовању у Институту државе и права Академије наука СССР-а. Он је том приликом истакао тенденцију ширења сфере имовинских односа у СССР-у који се регулишу совјетским грађанским правом. „Односи који су раније били регулисани — истиче овај истакнути совјетски правник, — колхозним и другим гранама права у све већем степену прелазе у сферу регулисања грађанског права. А то значи даље ширење сфере имовинских односа заснованих на привредном рачуну, на коришћењу закона вредности, на ширењу коришћења робно-новчаних односа...“ (24). Подвлачењем ове тенденције се очигледно указује на све већу улогу слободног опредељивања и одлучивања привредних организација у остваривању своје делатности, на све значајније место које у привредном животу добија уговор као слободни консенсус организација у којем се изражава и правно уобличава воља радних људи које их са чињавају.

Мора се ипак указати на то да дискусије о привредном праву као посебној грани права нису ни издалека у социјалистичким земљама завршене. Ово утолико више што је та концепција у извесним социјалистич-

(24) Из дискусије С. Н. Братуса на саветовању у Институту совјетске државе и права у СССР, Советское государство и право, 1958, No. 11, стр. 125.

ким земљама (Чехословачка, Демократска Република Немачка) добила и на законодавном плану своју афирмацију. Те слободне дискусије међу правницима социјалистичких земаља су не само нужне него и изванредно корисне јер ће се у конфронтацији различитих мишљења и ставова најбоље открити која су решења најправилнија и којим путем треба поћи.

И када се управо са тог гледишта оцењује улога концепције привредног права, мора се истаћи да је несумњива заслуга присталица те концепције у прошлости, а и у данашње време, што су указали и указују на велики значај комплексног изучавања свих питања организације управљања социјалистичким привредним механизмима и привредних веза које се успостављају међу привредним организацијама, што су тиме, а и својим конкретним радовима допринели да се многа питања из области привредно-правних односа дубље проуче и сагледају. То комплексно изучавање проблема који се односе на организацију управљања привредом, статус привредних организација и уговорне везе међу њима је, без сумње, у једном социјалистичком друштву, како са теоретске тако и са практичне стране неопходно, јер се тим путем могу, у свим развојним фазама социјалистичке економике, пронаћи најадекватнија правна решења — нови дотле непознати правни облици повезивања и деловања привредних организација који ће омогућити и олакшати привредни успон и напредак социјалистичке економике.

Др Врета Круљ

РЕЗЮМЕ

Понятие хозяйственного права как особой отрасли права в юридической науке СССР

Статья начинается с обзора экономическо-общественных условий, при которых в развитии социалистического общества в СССР в тридцатые годы оформилось понятие, известное под именем „концепция хозяйственного права“. Ее творцы имели намерение создать новое гражданское право социалистического общества, основывающееся на принципах, свойственных периоду административного государственного планирования и управления хозяйством.

Новая теория хозяйственного права, как особой отрасли права, которую в наши дни защищают в СССР и в других социалистических странах некоторые авторы, во многом отличается от традиционной концепции хозяйственного права тридцатых годов. Она не направлена на устранение гражданского права и не стремится „проглотить“ гражданское право, а находит, что необходимо и формально выделить правовые нормы, регулирующие хозяйственно-правовые отношения, возникающие как по вертикальной линии (между хозяйственными организациями и их вышестоящих органов), так и по горизонтальной линии (между самими хозяйственными организациями).

Автор исходит из убеждения, что концепция хозяйственного права, как особой отрасли права, представляет собой явление, свойственное периоду развития социалистического общества, при котором государство выступало в роли всеобъемлящего организатора производства и строительства вообще. Для этого периода отличительным признаком являются

„плановость и подчинение” и как последствие принижение роли „правовой воли” хозяйственных организаций в определении их хозяйственной деятельности. Эту концепцию можно рассматривать как выражение стремления правовой режим переходного периода в развитии социалистической экономики претворить в заостренные законные нормы и провозгласить его общим правом имущественных отношений социалистической экономики.

SUMMARY

Conception of Economic Law as a Special Branch in the USSR Jurisprudence

The article first treats the economic-social conditions in which, in the course of development of the socialist society in the USSR, in the thirties, a conception emerged known as the «concept of economic law». The idea of the protagonists of this concept was to create a new civil law of the socialist society based on the principles characteristic of the period of administrative state planning and managing in economy.

The new theory of economic law, as a special branch of law, represented how in the USSR and other socialist countries, by some juristic authors, greatly differs from the traditional concept of economic law from the thirties. It does not aim at elimination of the civil law, nor does it tend to «swallow up» the civil law, but considers that it is necessary to segregate formally legal norms regulating economic-legal relationships, either in vertical (between economic organizations and their higher organs) or horizontal (between economic organizations themselves) relations.

The author supports the view that the concept of economic law, as a special branch of law, is a phenomenon characteristic of the period in the development of socialist society in which state acts as the general organizer of production and building. «Planovost i podčinenie» characterize this period and consequently the diminishing of the role of «legal discretion» om economic organizations in determining their economic activity. This conception can be considered as an expression of the aspiration to petrify in the legal norms the legal regime of the transitory period, and to proclaim it as a general law of ownership relations of socialist economy.

RÉSUMÉ

La conception du droit économique en tant que branche spéciale du droit dans la science juridique de l'U. R. S. S.

Dans cet article il est d'abord question des conditions économique-sociales dans lesquelles avait apparu, dans le développement de la société socialiste en U. R. S. S., dans les années trente, la conception connue sous la dénomination «la conception du droit économique». L'idée des protagonistes de cette conception était de créer un nouveau droit civil de la société socialiste qui sera basé sur les principes qui sont caractéristiques pour la période de la planification d'Etat administrative et de la direction de l'activité économique.

La nouvelle théorie du droit économique en tant que branche spéciale du droit, qui est soutenue aujourd'hui en U. R. S. S. et dans les autres pays socialistes par certains auteurs juridiques diffère en bien des points de la conception traditionnelle du droit économique des années trente. Elle n'est pas dirigée vers l'élimination du droit civil, elle ne tend pas à «absorber» le droit civil, mais elle considère qu'il est nécessaire de séparer aussi formellement les normes juridiques par lesquelles sont réglés les rapports de droit économique soit qu'il est question de rapports verticaux (entre les

organisations économiques et leur organes supérieurs) soit de rapports horizontaux (entre les organisations économiques elles-mêmes).

De l'avis de l'auteur la conception du droit économique en tant que branche spéciale du droit est un fait qui est caractéristique pour la période du développement de la société socialiste dans laquelle l'Etat apparaît en tant qu'organisateur universel de la production et de l'édification en général. Pour cette période sont caractéristiques la planification et la subordination («planovost i podčinenie») et en conséquence l'affaiblissement du rôle de la «volonté juridique» des organisations économiques dans la détermination de leur activité économique. Cette conception peut être considérée comme l'expression des tendances à ce que le régime juridique de la période transitoire dans le développement de l'économie socialiste se pétrifie dans les normes de lois et qu'il soit proclamé en tant que droit général des rapports patrimoniaux de l'économie socialiste.

ПИТАЊЕ ОПШТЕНАРОДНЕ ДРЖАВЕ*

I

Познато је да се ту скоро у Совјетском Савезу појавила теорија о тзв. општенародној држави. Најкраће речено, та теорија тврди да је соvjетска држава од класне државе, диктатуре пролетаријата, постала општенародна држава, која обавља општенародне функције.

У вези с овом теоријом постављају се два главна питања. Једно је теоријско питање да ли је могућа таква појава као што је општенародна држава, одн. шта би таква држава уопште могла у стварности бити. Друго је практично, конкретноисторијско питање и односи се на саму совјетску државу — уколико је уопште таква општенародна држава могућа, да ли је совјетска држава занста таква?

Овде се нећемо бавити другим питањем, које захтева конкретна истраживања, него само првим. Да би се решило прво питање, треба, наравно, најпре рашистити могуће термилошке неспоразуме. Наиме, треба прецизно утврдити шта ће се подразумевати под државом и шта под општенародним њеним карактером. Јер, очито, сасвим је могуће да се за извесна значења речи „држава” и речи „општенародна” сматра да је могућа општенародна држава, док се за друга значења може сматрати да није могућа.

Ми ћемо под речју „држава” овде разумети њено уобичајено значење, тј. сматраћемо државом општедруштвену организацију која има монопол физичке принуде у друштву. Под општенародним карактером државе, пак, сматраћемо чињеницу да држава више-мање подједнако штити интересе свих својих становника. Према томе, поставља се питање да ли је уопште могуће да држава буде општенародна, тј. да више-мање подједнако штити интересе свих становника, целог народа.

Чисто апстрактно посматрано, на ово питање се може одговорити потврдно. Заиста, начелно узето, ништа не стоји на путу да држава подједнако штити интересе свих становника. Таква се држава може замислити. Зашто ипак, практично посматрано, ово изазива сумњу тако да се дошло до марксистичког става „кад би држава била општенародна, не би ни била потребна”? И управо у формулацији овог става налази се и одговор на само питање зашто сумњамо у могућности постојања општенародне државе.

Сумњамо, најкраће речено, зато што држава (тј. организација с монополом физичке принуде) и није потребна ако би требало да подједнако штити интересе свих становника. Она је потребна само да интересе једних

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор 24—28. октобар 1967.

намеће другима, пошто су, по претпоставци, они у сукобу. А у таквом случају држава нужно штити једне на рачун других. Зато монопол физичке принуде каквим држава располаже никад у историји није постојао ради тога да служи подједнако свима. Он је увек служио само једном делу друштва, чије је интересе штитио насупрот интересима другог дела. Другим речима, држава је увек била класна. Она је служила да би интересе једне класе, владајуће, наметала интересима друге класе, потлачене, што значи, наравно, да се претпоставља да су интереси ових двеју класа оштро супротстављени. Кад не би била реч о сукобу интереса тако значајних делова друштва као што су класе, кад би требало решавати само сукоб интереса појединаца, или малог броја појединаца и друштва, или сукоб интереса двеју или више малих скупина појединаца, онда, наравно, не би био потребан тако моћан апарат физичке принуде каквим одувек располаже држава. Такве сукобе би могао да реши или један врло скучен апарат принуде или, чак, и само друштво без икаквог организованог апарата принуде или уз повремено и привремено организовање ту и тамо незнатних таквих апарата, кад се појави потреба.

Историја друштва пружа пример таквог релативно неразвијеног апарата који располаже монополом физичке принуде и који стога личи на државу, одн. друштва које нема сталан апарат принуде него само повремено такав апарат. То је, пре свега, првобитна заједница — кланско-племенско друштво. У таквом друштву може постојати један сталан, али врло неразвијен апарат принуде, који може имати монопол физичке принуде (мада не увек потпун) и који се појачава само у случају рата или спољне опасности. Често, пак, никаквог сталног апарата принуде и нема, него се он само повремено ствара. Таквих друштава има и у развијенијим срединама. Нпр., Црна Гора у почетку владавине владика није била држава у правом смислу речи: апарат принуде скоро да није постојао; владике су уживале верско-морални и политички ауторитет, а у случају рата или опасности споља око њих се стварао један такав апарат, као и, евентуално, у изузетним случајевима унутрашњих потреба, али увек само привремено. И заиста, које би то две оштро супротстављене класе и могле тада постојати у Црној Гори због чије би непомирљиве борбе постојала држава у правом смислу речи?

Ипак, наравно, ако је нешто непотребно, то не значи да самим тим не мора постојати. Људи и друштво нису, свакако, потпуно рационални: они трпе и ствари које су непотребне, па чак и штетне, било зато што не знају да су оне такве, било из традиције, или, просто, зато што, упркос томе, хоће да их имају. Зато се, дакле, може замислити да може постојати један врло развијен апарат за физичку принуду, који има монопол те принуде, а који је непотребан, јер у том друштву нема класних ни сличних борби које га чине потребним. Такав би апарат, свакако, могао постојати. Међутим, мало је вероватно да би он заиста и дуже постојао. Зашто?

Из простог разлога што би се очигледно показало да није потребан. А то би се показало на тај начин што би он седео незапослен, што не би ништа радио. Пошто би издржавање таквог апарата ипак скупо стајало, то би, наравно, људи релативно брзо увидели да је он непотребан и, претпостављамо, одлучили да га укину. Наравно, у таквом случају би могло

доћи до сукоба између самог тог апарата, који не жели да буде распуштен и који је, зато што не ради, а ипак релативно добро живи, повлашћен у том друштву, и самог друштва које жели да га распусти. Као крајња последица једног таквог сукоба и неуспеха друштва да апарат распусти, сам тај апарат би постао, као целина, једна врста владајуће, експлоататорске класе и претворио се у „праву”, тј. класну државу, супротстављену целом осталом друштву, чиме би истовремено стекао и праву државну функцију и посао — имао би шта да ради. То је случај идеално чисте бирократске државе, каква у пракси вероватно није нигде и никад била остварена.

Као што се види, на први поглед изгледа да је разлика између државе и недржаве чисто квантитативна, тј. да и једно и друго јесу (или могу бити) организације с монополом физичке принуде, с том разликом што је у случају државе та организација развијена, а у случају недржаве — неразвијена. И зато би се могло рећи да праве разлике и нема, па да нема ни проблема општенародне државе. Јер, на крају крајева, и она организација која се овде зове недржава у ствари одговара нашој дефиницији државе, тј. и она је организација с монополом физичке принуде. С тога је вероватно добро да се после ове анализе допуни и прецизира сама дефиниција државе и то на тај начин што ће се рећи да је то релативно развијена организација монопола физичке принуде, нужна услед оштрог сукоба два битна дела друштва, по правилу двеју класа.

Али и без овог прецизирања дефиниције државе јасно је да је овде класичан случај тзв. преласка квантитета у квалитет. С појачаном развијеношћу апарата принуде мења се и квалитет тог апарата — од недржаве он постаје држава, јер истовремено мења и функцију. Правило је да промена ступња развијености организације иде упоредо с мењањем њене функције. Неразвијена организација не може да врши функцију развијене, те ће, уколико је функција потребна, морати да се развије или ће функција остати неиспуњена. И како је функција неопходна за опстанак односног друштва, то се у овом последњем случају и то друштво мора распасти. Обрнуто, ако се развијена организација задржи и по ишчезавању њене функције, онда она мора довести до поновне појаве исте функције, као што је показано, јер ће се сама организација супротставити целом осталом друштву.

Међутим, немогуће је унапред и једном засвагда одредити који је то ступањ развијености апарата физичке принуде који од њега чини државу. То зависи од конкретних околности и може се одредити само за сваки конкретан случај и после подробног испитивања. У једном случају апарат који је развијен исто колико и други (нпр., обухвата исти проценат становништва, исту количину оружја итд.) може бити недовољно развијен, услед специфичних околности у том друштву, а у другом може бити довољно развијен и тако постати држава.

Из свега овога излази да, у ствари, у крајњој линији, да ли је један апарат за принуду, чак и ако је, апсолутно узето, врло развијен, заиста држава или не, одлучује друштво, одн. његов састав. Уколико је то друштво састављено из скупина, по правилу двеју, које су за њега битне и чији су интереси тако оштро супротстављени да изазивају борбу која је непомирљива и прети да разори друштво, уколико ће и апарат за при-

нуду бити употребљаван за смирење те борбе наметањем интереса једне групе другој и представљаће државу како смо је одредили. И обрнуто.

Ако се сад погледа у друштвену стварност, онда је јасно да између два крајња облика друштва и његове организације — оног без икакве сталне организације са монополом физичке принуде и оног са веома развијеном таквом организацијом — има више прелазних ступњева, што се могло видети и из досадашњег излагања. С друге стране, исто тако, има низ прелазних ступњева и у погледу састава друштва, особито класног, и сукоба интереса разних група које га сачињавају — од друштва састављеног и из појединаца и група без икаквих сукобљених интереса до друштва оштро подељеног на две јасно и снажно супротстављене класе које између себе воде непомирљиву борбу постоји низ прелазних облика с разним врстама и ступњевима супротстављености интереса и појединаца и група чији се интереси супротстављају. Кад се томе дода да се, додуше, у крајњој линији, после дужег или краћег времена ступањ организације развијености с монополом физичке принуде усаглашава с одговарајућом јачином и оштрином поделе друштва на појединце и групе са супротстављеним интересима, али да је чест случај и непостојања такве усаглашености, јер се састав друштва и однос интереса непрестано мењају се развојем друштва, онда је слика још сложенија и одговор на питање да ли је једна организација држава у смислу који смо одредили није увек лак нити једносмислен. Поред чисте и типичне државе и чисте и типичне недржаве, могуће су и мешовите, прелазне организације између тих чистих типова.

Сходно свему овоме, одговор на начелно питање о могућности постојања општенародне државе такође не би био сасвим једносмислен, јер би зависило од саме дефиниције речи „држава”, с једне, и од одговарајућег ступња развоја друштва, одн. ступња усаглашености или сукоба интереса у њему, с друге стране. Ако, дакле, под државом разумемо само организацију с монополом физичке принуде, без обзира на њену функцију одређену ступњем усаглашености интереса саставних делова друштва, онда се може рећи да је општенародна држава могућа, али да у ствари она представља једну заблуду, а у сваком случају непотребан терет за друштво, те да се може предвидети или да неће дуго постојати или да ће се почети претварати у неопштенародну државу, тј. организацију за наметање интереса једног битног дела друштва другога. Обрнуто, ако под државом разумемо организацију с монополом физичке принуде која тако намеће интересе једног битног дела друштва другога делу, као што смо прецизирали своју дефиницију државе, онда се може рећи да је општенародна држава немогућа, јер је то појам који је по себи противречан. Исто се тако може рећи да је, у односним околностима, могуће да постоје мешовите организације, уколико се реч „држава” узме у значењу које је одређено прецизираном дефиницијом, тј. могуће су и мешовите организације, које су делимично држава, а делимично недржава, с тим што, наравно, могу бити ближе једној или другој. Исто тако, уколико се под државом разумемо организација с монополом физичке принуде у смислу непрецизније дефиниције, могуће је да постоје прелазни облици од државе ка недржави, јер су могуће и привремене и привремене такве организације у друшт-

твима без оних оштрих сукоба интереса који изазивају сталну и развијену такву организацију.

На овакав одговор се може ставити примедба да је сувише неодређен, јер није једносмислен — у ствари, дато је више разних одговора за разне ситуације и разне полазне тачке, одн. дефиниције употребљених речи. Али се на ту примедбу може одговорити да је такав одговор једино могућ, јер је друштвена стварност врло сложена и јер је језик врло неодређен, те речи имају више различитих значења.

II

Остављајући по страни саму конкретну садашњу совјетску државу, може се покушати одговорити на питање да ли је у развијеном социјализму, какав очигледно претпоставља поменућа теорија о општенародној држави, могућа општенародна држава у одређеном смислу, тј. у смислу који одређује тачније прецизирана, исправљена наша дефиниција државе (наравно, уз претпоставку да би такво постојање било само привремено, као што смо објаснили). Пошто смо рекли да општенародна држава треба да штити, више-мање подједнако, интересе свих својих становника, онда одговор на ово питање зависи од одговора на питање у каквим су стварним односима интереси одговарајућих саставних делова социјалистичког развијеног друштва, појединаца и скупина које га чине. Да ли су ти интереси толико у складу да се могу сви више-мање једнако штитити или нису, него су у таквом сукобу да штићење једних представља нужно поништење других?

Остављајући све теоријске поставке и претпоставке о социјализму по страни и гледајући само на искуство које се може извући из досадашњег развоја социјализма у социјалистичким земљама, укључујући и Совјетски Савез, као и без обзира на теоријске поставке у погледу друштвених класа, класне борбе и њеног ишчезавања, може се, изгледа, с доста поузданости тврдити да су сукоби интереса између појединаца и скупина који чине социјалистичко друштво још увек веома оштри тако да је још увек у великој мери потребна интервенција једне организације с монополом физичке принуде. Чак се с развојом социјализма појављују све нови и нови сукоби интереса, о којима се није раније знало нити се могло претпостављати да ће се они појавити. Довољно је навести конкретан пример последњих економских реформи у свим социјалистичким земљама. Без обзира на разлике, понекад и врло значајне међу њима, једно им је свима заједничко: оне су између осталог и последица насталих сукоба интереса о којима нико раније није слутио, јер су ти сукоби дошли као појава релативно развијеног социјалистичког друштва. Значи, тек развијено социјалистичко друштво, у коме нестаје извесних сукоба интереса карактеристичних за неразвијено такво друштво, рађа нове сукобе интереса, који раније нису постојали.

Откуда ови сукоби интереса? Њихов крајњи узрок је општепознат: то је недовољност добара, пре свега материјалних, уз тежњу појединаца и скупина да их се домогну у што већој количини, ма и на штету других.

Додуше, теоријски узето, ови сукоби требало би да буду много блажи него они у класном друштву, тј. сукоби између експлоататора и експлоатисаних, и то управо зато што то нису, по правилу, сукоби између експлоататора и експлоатисаних него сукоби између радних људи самих, чланова социјалистичког друштва, међу којима се расподела врши према раду, а таква расподела је управо супротност експлоатацији. Док се експлоататор и експлоатисани морају оштро сукобљавати, дотле то не треба да буде случај између радних људи, који, расподељујући свој производ по начелу расподеле према раду, у ствари само присвајају оно што је сваки од њих произвео, не узимајући ништа од другог, тј. не експлоатишући другог.

И заиста, кад би се расподела према раду остваривала тако како у теорији изгледа кад се каже да у социјализму влада расподела према раду, сукоби би били релативно благи. Међутим, од теорије до праксе је велики размак. Све више се увиђа да је, упоредо са све већим подруштвљењем производње и са све већом улогом тржишта у социјализму (што је обележје данашњег ступња развоја свих социјалистичких земаља) све теже остварити расподелу према раду. С друге стране, чак ни теоријски није решено питање како се може утврдити вредност рада, одн. сразмера у заједничком производу рада сваког радног човека у социјализму, и то чак и између самих радника у тзв. непосредној производњи, остављајући по страни питање такве сразмере између тих радника и радних људи у осталим врстама корисне друштвене делатности. Овome треба додати да чак и кад би се нашао тачан начин остварења расподеле према раду, у многим, ако не и у већини конкретних случајева радни људи би били склони да сматрају да је у њиховом случају расподела остварена на њихову штету.

Остаје, дакле, да у социјализму има много оштријих сукоба интереса него што би требало да их буде с обзиром на теоријску поставку да у овом систему влада начело расподеле према раду. Кад се томе дода да постоје најразноврсније врсте монопола, од оних економских преко политичких све до културних и, неизбежних, природних (монопола који се стварно изједначају с монополом приватне својине), као и разних наслеђених неједнакости и нужности поделе рада, па и неједнакости које отуд произлазе, као и низ других чинилаца који овде не могу бити наведени, а уз то се не заборави ни огроман значај спољнополитичких односа и сукоба који настају у тој области, како међу социјалистичким земаљама, с једне, и несоцијалистичким, с друге стране, тако и између социјалистичких земаља самих, онда се може заиста релативно очигледно видети да су сукоби интереса у социјалистичком релативно развијеном данашњем друштву још увек ванредно велики и да ће вероватно они задуго постојати, а можда се неко време и пооштравати. И при том, наравно, нисмо уопште говорили о приватној својини или односима који су јој врло слични, а који се у појединим земаљама умножавају уместо да се смањују.

Другим речима, социјалистичко друштво је далеко од тога да буде идеално друштво, с благим или чак непостојећим сукобима интереса. То је друштво сукоба и борбе.

Ипак, треба свакако подвући да ти сукоби и борба, ма колико били значајни, још увек имају црту која их снажно разликује од сукоба и борбе у експлоататорском друштву — у социјализму, наиме, нема приватне својине на главним средствима производње. Тако не постоји један од најважнијих, и може се слободно рећи најважнији чинилац оштрине друштвених сукоба, чинилац који рађа најмасовнију и најочигледнију експлоатацију.

Из свега излази да су сукоби и борба интереса у развијеном социјалистичком савременом друштву ипак значајни тако да већ то представља довољну основу за тврђу да држава не може да подједнако штити интересе свих становника. Овome треба додати још један важан разлог. Наиме, људи више-мање истоветног положаја и истоветних интереса се и у социјалистичком друштву слажу у одређене друштвене слојеве. Тих слојева има релативно велики број, али ипак не превелики. Особито оних важнијих слојева нема више од неколико: бирократија, умни радници ван ове, физички радници, сељаци, приватни сопственици у разним занатским, услужним и сличним делатностима. Унутар ових слојева, наравно, нема потпуне истоветности ни положаја ни интереса, те се слојеви могу делити у више подслојева, као што, изузетно, и неки подслој једног слоја може бити ближи, положајем и интересима, неком подслоју другог слоја но подслојевима свог слоја и сл. Али све то не мења битну чињеницу — да су положај и интереси свих људи једног слоја релативно истоветни у главним цртама и да су истовремено различити, а често и супротни интересима других слојева. Ови главни слојеви при том обухватају релативно велике масе људи, тако да сукоби интереса међу њима нису нипошто сукоби између појединаца и друштва или између малих скупина појединаца него сукоби великих друштвених скупина, сличних класама. Зато и борба између тих слојева потреса цело друштво и прети да га разори или бар да озбиљно угрози његов опстанак. Тако држава мора да буде релативно јака да би могла посредовати између ових слојева и наметати интересе једног слоја другима кад је то неизбежно.

Наравно, ови слојеви нису тако чврсто устаљени као што су то класе у експлоататорским друштвима. Развој и мењање социјалистичког друштва иду много брже но у ранијих друштава, а друштвена покретљивост људи је такође много већа — појединци, па и целе скупине релативно врло брзо мењају свој положај и прелазе из слоја у слој, као што и сами поједини слојеви релативно брзо ишчезавају. То, свакако, ублажава борбу међу слојевима, јер се по правилу најактивнији припадници нижих слојева могу више заузети да пређу у виши слој него да подижу свој сопствени слој као целину (управо зато што могу релативно лако прени у виши слој). Па ипак, све то не може учинити да сукоби интереса и борбе између слојева престану. Основна чињеница нужности поделе рада и у социјалистичком друштву непрекидно делује и стално производи друштвену раслојеност.

Према томе, и социјалистичка држава нужно штити интересе извесних слојева насупрот интересима других и зато мора да употребљава релативно развијен апарат физичке силе. Зато она и није општенародна

држава, мада, с обзиром на све речено, није нити класична класна држава, која штити интересе једне чврсто устаљене класе. То је једна мешовита појава, која није нити сасвим држава нити сасвим недржава, слободно друштво. Ако би се ипак хтело одредити чему је од ове две крајности данашња социјалистичка држава ближа, чини нам се, ма колико да су овакве оцене нужно у знатној мери само приближне, да је знатно ближа класичној држави него слободном друштву.

Кад се тако утврди да и социјалистичка држава више штити интересе једних људи и слојева него других, и поред тога што, наравно, штити и веома велики број заједничких интереса свих чланова социјалистичког друштва, онда се поставља питање чије то интересе она више штити, а чије мање, одн. чије интересе потискује. Наравно, реч је овде о интересима оних људи, одн. слојева који спадају у социјалистичко друштво у ужем смислу речи, тј. који нису остаци ранијег друштва осуђени на ишчезавање, чије интересе, наравно, социјалистичка држава не штити и не може штитити.

На ово питање није лако конкретно одговорити, јер се ситуација стално мења, према општим променама социјалистичког друштва. Може се ипак одговорити на један апстрактан, уопштен начин. Такав одговор би гласио отприлике овако: социјалистичка држава штити интересе оних слојева и појединаца који су у повољнијем положају од осталих, који су, дакле, „виши”. Заиста, самим тим што одржава један поредак у коме постоје они чији је положај бољи и они чији је положај гори, она одржава неједнакост, тј. заштићује оне чији је положај бољи.

Додуше, на ово се може приметити да она исто тако штити и интересе слабијих, јер би њихов положај без њене заштите могао бити још гори. И то је тачно и утолико је држава општедруштвена, општенародна. Али то се може рећи и за сваку другу, — дакле, експлоататорску државу. Упркос томе, битна функција сваке државе јесте заштита положаја повлашћених класа, одн. слојева, јер, и кад штити интересе нижих, чији би положај без њене заштите био гори, држава ипак, и тада, одржава један неравноправан поредак, тј. првенствено штити интересе повлашћених. Зашто? Зато што се с основном претпоставља да би, без државе, њихов интерес, у непосредној борби интереса с онима чији је положај гори, био више угрожен него интерес ових последњих.

И социјалистичка држава је, дакле, на данашњем ступњу развоја социјализма, држава повлашћених слојева, држава која првенствено штити њихове интересе. Она није општенародна држава, иако је, наравно, то више него претходна, експлоататорска држава. За заштиту тих интереса она мора имати релативно развијен апарат принуде, који ће располагати монополом физичке силе и који ће је употребљавати. Кад би заиста шгитила, више-мање, једнако интересе свих, њој такав апарат не би ни био потребан, па он, у крајњој линији, не би ни постојао, тј. организација с неразвијеним таквим апаратом и не би била држава.

РЕЗЮМЕ

Вопрос общенародного государства

Термин „общенародное“ означает, что государство в большей или меньшей степени одинаково защищает интересы всего общества.

Общепародное государство возможно представить лишь тогда, когда не учитывается марксистское положение, по которому „если государство было бы общепародным, оно не было бы нужным“. Ибо, несмотря на то, что история общества дает примеры сообществ, в которых, в зависимости от взаимоотношений между отдельными его частями, существовала более или менее незначительная противоположность интересов и в которых в силу этого аппарат принуждения был весьма слабо развит или же создавался временно и с времени на время, с трудом можно представить, чтобы более продолжительное время существовал весьма развитый аппарат физического принуждения, имеющий монопольное право на принуждение, если в обществе отсутствует наличие классовых антагонизмов или столкновение других интересов. Поскольку противоположность их интересов заостряется, аппарат принуждения используется для навязывания интересов одной группы другой группе, ибо это единственная возможность для сосуществования этих групп.

Если государство так рассматривается, в таком случае позволительно будет сказать, что общепародное государство невозможно, что это является понятием, противоречащим самому себе. В то же время, если понятие государства сведется на организацию с монополией физического принуждения, в таком случае можно сказать, что общепародное государство возможно как преходящая форма, недолгая по своей продолжительности, ибо начинает после продолжительного времени превращаться в „необщепародное государство“.

Имея в виду существующий опыт развития социализма, возможно утверждать, что столкновения интересов отдельных личностей и групп до сих пор еще весьма остры, в силу чего необходима организация с монополией физического принуждения. Между тем, факты говорят, что противоположность интересов еще до сих пор приобретает иногда острые формы, вследствие чего государство не может в одинаковой степени защищать интересы всех лиц, принадлежащих к различным слоям населения: бюрократии, работникам умственного труда к ней не принадлежащим, работникам физического труда, крестьянам, частным собственникам в лице ремесленников, работников бытового обслуживания и т. п.

Государство должно быть относительно сильным, чтобы могло стать посредником между этими слоями и навязывать интересы одного слоя другим. Поэтому оно и не может быть общепародным, хотя и отличается от классического государства.

Сколько бы социалистическое государство не защищало весьма большое число общих интересов всех членов общества, нельзя отрицать тот факт, что оно защищает интересы тех слоев и лиц, которые находятся в более благоприятном положении чем другие, которые принадлежат к „высшим“. Для защиты этих интересов оно должно обладать относительно развитым аппаратом принуждения, располагающим монополией физического принуждения.

SUMMARY

Problem of All-national State

The term all-national designates that state more or less equally protects interests of the whole society.

An all-national state could be conceived only if one does not keep in mind the Marxist proposition that »if state were all-national, it would not be necessary«. For, regardless of the historical background of the society,

where we find examples of communities in which, depending of the relationships of individual parts of the society, there were more or less insignificant conflicts of interest, and in which consequently the machinery of coercion was rather undeveloped, or occasionally or provisionally set up, it is hard to conceive that there has been in existence a very developed machinery for physical coercion with a monopoly of coercion, if there are no class or similar conflicts of interest. In so far as the conflicts are more acute, the machinery for coercion is used to enforce interests of one group on the other, this being the only way of coexistence of these groups.

If one comprehends state so, then one may say that an all-national state is impossible, that it is a notion contradictory in itself. However, if the notion of state is reduced to an organization with a monopoly of physical coercion, than one cannot say that an all-national state is possible as a transitory form that cannot exist for a long time, for by lasting longer it begins to turn into a »non-all-national« state.

Having in mind experience of the development of socialism so far, it may be maintained that conflicts of interest between individuals and groups are still very acute so that an organization with the monopoly of physical coercion is necessary. However, the fact that conflicts of interest are still considerable, so that state cannot equally protect interests of all the inhabitants, belonging to different strata: bureaucracy, intellectual workers outside bureaucracy, physical workers, peasants, private owners in different trades, services and similar activities.

State should be relatively strong in order to mediate between those strata and to enforce interests of one stratum on the other. That is why it cannot be all-national, although it differs from the classic state.

Regardless of the fact that socialist state protects a host common interests of all the members of society, it cannot be denied that it is protecting interests of those strata and individuals who are in a more favourable position than the others, who are »higher«. For the protection of those interests it should have a relatively developed machinery of coercion with available monopoly of physical coercion.

RÉSUMÉ

La question de l'état du peuple tout entier

L'expression l'Etat du peuple tout entier signifie que l'Etat sauvegarde plus ou moins également les intérêts de toute la société.

L'Etat du peuple tout entier peut être conçu seulement si l'on fait abstraction du précepte marxiste selon lequel »si l'Etat était du peuple tout entier, il ne serait pas nécessaire«. Car, sans considération que l'histoire de la société donne des exemples des communautés dans lesquelles, en fonction des rapports entre les diverses parties de la société, existaient des conflits d'intérêts plus ou moins insignifiants et dans lesquelles en conséquence l'appareil de la contrainte était très peu développé ou périodiquement et provisoirement formé, il est difficile de concevoir que pendant une plus longue période puisse exister un appareil très développé de la contrainte physique qui aurait le monopole de la contrainte si dans la société il n'y a pas de conflits d'intérêts ou des conflits analogues. Pour autant que les conflits d'intérêts plus ou moins insignifiants et dans lesquelles en conséquence l'imposition des intérêts d'un ensemble à l'autre, car c'est le seul moyen de la coexistence de ces ensembles.

Si l'Etat est conçu de cette manière-là, alors on peut dire que l'Etat du peuple tout entier est impossible, que c'est une notion qui est par elle-même contradictoire. Cependant, si on réduit la notion de l'Etat à une organisation qui a le monopole de la contrainte physique, alors on a le droit de dire que l'Etat du peuple tout entier est possible en tant que forme tran-

sitoire qui ne peut pas exister longtemps, car il commence à se transformer en «Etat qui n'est pas du peuple tout entier» pour une plus longue durée.

En prenant en considération l'expérience acquise jusqu'à présent du développement du socialisme, on peut affirmer que les conflits d'intérêts entre les particuliers et les ensembles sont toujours très prononcés, de sorte qu'une organisation avec le monopole de la contrainte physique est nécessaire. Cependant, le fait est que les conflits d'intérêts sont toujours importants, de sorte que l'Etat ne peut pas sauvegarder également les intérêts de tous les habitants qui appartiennent à des couches différentes: la bureaucratie, les travailleurs intellectuels en dehors de celle-ci, les travailleurs physiques, les paysans, les propriétaires privés dans les différentes activités artisanales, de service et analogues.

L'Etat doit être relativement fort afin de pouvoir servir d'intermédiaire entre ces couches et imposer les intérêts d'une couche aux autres. C'est pourquoi il ne peut pas être du peuple tout entier, quoiqu'il diffère de l'Etat classique.

Bein que l'Etat socialiste sauvegarde un très grand nombre d'intérêts communs de tous les membres de la société, on ne peut pas nier le fait qu'il protège les intérêts des couches et des particuliers qui se trouvent dans une situation plus favorable que les autres, qui sont «plus élevés». Pour la protection de ces intérêts il doit avoir un appareil de contrainte relativement développé qui disposera du monopole de la contrainte physique.

ПЛАН ГОЕЛРО — ПРВИ ПЕРСПЕКТИВНИ ПЛАН СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПРИВРЕДЕ

Лењина историјска улога лежи пре свега у томе што је успешно руководио и до краја довео октобарску револуцију, којом је отворен светско-историјски процес настанка социјализма, чија трансформација треба да доведе до настанка комунизма.

У победоносном ходу октобарске револуције, под Лењиним руководством, створена је прва земља социјализма. Задачи који су се непосредно постављали пред младу и једину пролетерску државу, нису били нимало једноставни ни лаки. После освајања власти од стране пролетаријата требало је теоријске поставке Маркса и Енгелса, које су се односиле на практичну организацију и функционисање социјалистичке привреде спровести у пракси. Како за конкретну изградњу социјалистичких друштвених односа нису постојале никакве готове схеме ни обрасци, а имајући у виду ниску материјално-производну основу, задаци су самим тим били неупоредиво тежи и сложенији.

Први задатак је био очување и учвршћење власти диктатуре пролетаријата, с једне, и подизање материјалне базе друштва, а у складу с тим и измена друштвених односа, с друге стране. Неопходно је, дакле, било извршити преображај Русије из ситносељачке у развијену индустријску земљу. Лењин је био дубоко свестан те чињенице, што се да видети и закључити из његове следеће мисли: „Док ми живимо у ситносељачкој земљи, за капитализам у Русији постоји чвршћа економска база него за комунизам. То је неопходно запамтити. Свако ко пажљиво прати живот села, у поређењу са градским животом, зна да ми нисмо ишчупали капитализам из корена и да нисмо поткопали фундамент, основу унутрашњег непријатеља. Он се одржава на ситном домаћинству и да бисмо га подрили, постоји једно средство. Треба преоријентисати привреду земље, укључујући ту и пољопривреду, на нову техничку базу, на базу савремене крупне производње“ (1).

Како није дошло до истовремене светске револуције пролетаријата, како је социјализам настао у једној недовољно развијеној капиталистичкој земљи, како су империјалистичке силе покушале да у клици и повоју униште совјетску државу, нужно се поставило централно питање: на који начин извући земљу из привредне неразвијености и превести је на колосек модерне индустријске земље. Лењин је решење видео у електрификацији. Говорећи о новој техничкој бази, он пише: „Та база је

(1) В. И. Лењин „VIII Сверуски конгрес Совјета“, *Избрана дела у шеснаест томова*, Култура, Београд, 1960, том 14, стр. 142.

само електрика. *Комунизам је совјетска власт плус електрификација (курзив Лењинов)*. Ако је друкчије, земља остаје ситносопственичка, и потребно је да ми то јасно схватимо. Ми смо слабији од капитализма, не само у светским размерама, него и унутар земље. Свима је то познато. Ми смо схватили и довелићемо ствар дотле да ситносељачка привредна база пређе на крупноиндустријску. Тек тада, када земља буде електрифицирана, када се индустрија, пољопривреда и транспорт буду технички базирани на савременој крупној индустрији, тек тада ћемо коначно победити”⁽²⁾.

Непосредно после октобарске револуције поставило се питање органа који би руководио привредом и привредном изградњом. 8. новембра 1917, на саветовању коме је председавао Лењин, одлучено је да се оснује центар који би руководио народном привредом — Виши Совјет народне привреде (ВСНХ). То није био орган за поједине привредне гране, он је обједињавао рад свих грана народне привреде и у њему су биле сједињене планско-регулативне и оперативне функције. Он је водио евиденцију сировина, радне снаге и вршио њихову расподелу, израђивао је опште норме и планове за читаву народну привреду. ВСНХ је основан при Совјету народних комесара, и то је био први државни орган управљања национализованим предузећима. Он је руководио радом локалних одељења Совјета радничких, војничких и сељачких депутата. Сам Лењин је придавао изузетан значај месту, улози и раду ВСНХ-а. По Лењину, тај орган је „требало да буде борбени орган за борбу са капитализмом у економици, као што је то Совјет народних комесара у политици”⁽³⁾.

Колики је значај Лењин придавао ВСНХ-у види се и из чињенице да је он у органима ВСНХ-а видео зачетке органа који ће управљати народном привредом у бескласном друштву. „Управном апарату”, — писао је Лењин — „у буквалном смислу речи апарату старе државе, суђено је да умре, а апарату ВСНХ-а суђено је да расте, да се развија и јача и да испуњава најважнију делатност организованог друштва”⁽⁴⁾.

На VIII сверуском конгресу совјета у децембру 1920. донета је одлука о оснивању локалних органа за управљање и руковођење привредом. У одлуци је подвучено да је на ВСНХ-у и његовим органима обавеза и одговорност за израду и остварење производних планова по свим гранама народне привреде, састављање и утврђивање производних програма и планова снабдевања, као и опште руковођење читавом индустријом.

Као што се види, већ у условима револуције и контрареволуције поставило се питање јединственог, централизованог руковођења народном привредом. Да би ВСНХ и његови органи могли успешно руководити привредом, био је неопходан план, који би усклађивао делатност не само појединих привредних грана већ читаве народне привреде, и то не план на краћи рок (недеља, месец). Међутим, разарајући грађански рат и огромне жртве и лишавања у вези с њим онемогућили су у овом периоду планирање на дужи рок.

(2) Исто, стр. 143.

(3) В. И. Лењин, Соч. том XXIII, стр. 108.

(4) В. И. Лењин, Соч. том XXIII, стр. 36.

У овом периоду у народној привреди постојала је противуречност: с једне стране, национализовани део народне привреде нужно је захтевао постојање плана, који би служио као оруђе директних оперативних дејстава, а с друге стране, у условима грађанског рата немогуће је било састављање и остварење таквих планова. Но, иако ова противуречност није разрешена у овом периоду, основни циљ је постигнут — обезбеђен је ниво планирања и регулисања народне привреде конкретним свакодневним радом, који је под руководством партије донео победу револуције у грађанском рату.

Напред је истакнуто да је Лењин решење горућег проблема — извлачење земље из привредне неразвијености и њен преображај у модерну индустријску земљу — видео у електрификацији земље. Припреме за израду плана електрификације и техничке реконструкције читаве привреде на основи електрификације започете су већ у првим месецима револуције. Априла 1918. Лењин је пред научно-техничке кадрове, у првом реду пред Руску академију наука, поставио као задатак састављање „плана реорганизације индустрије и економског успона Русије”. Научно-технички центар за припрему плана електрификације у периоду 1918—1920. био је Централни електротехнички савет, који је обједињавао рад најспособнијих и најистакнутијих научника и стручњака који су се бавили теоријом и праксом електрификације. Тај савет је почео да ради у јесен 1918. У циљу обједињавања читавог рада на електрификацији основан је Биро за разраду општег плана електрификације народне привреде.

У циљу доношења првог перспективног плана образована је при ВСНХ-у тзв. „Државна комисија за електрификацију Русије” (ГОЕЛРО), која је тај план и припремила. Основне смернице плана биле су разматране и прихваћене на VIII и IX сверуском конгресу совјета у децембру 1920. и децембру 1921. године. Говорећи на VIII сверуском конгресу совјета о резултатима рада Државне комисије за електрификацију, Лењин је рекао: „... По моме мишљењу то је наш други програм партије. Ми имамо програм партије... То је политички програм, то је набрајање наших знања, то је разјашњење односа између класа и маса. Али, треба имати на уму, да је такође време да се заиста ступи на тај пут и измере његови практични резултати. Наш програм партије не може остати само програм партије. Он се мора претворити у програм наше привредне изградње (курзив наш — Ж. М.), иначе он не ваља ни као програм партије. Он мора бити допуњен другим програмом партије, планом рада на обнови читаве народне привреде и њеном довођењу до модерне технике” (5).

План ГОЕЛРО био је први покушај да се на научној основи постави планирање народне привреде. На његовој изради радило је око две стотине стручњака. То је био државни план, план партије. Његов идејни творац био је Лењин. То није био само план електрификације земље, већ план за реконструкцију основних грана привреде — индустрије, пољопривреде и транспорта. Планом су били постављени задаци обнове индустријске производње и њено удвостручење током десетогодишњег периода у односу на ниво индустријске производње у 1913. години.

(5) В. И. Лењин, Соч. том XXVI, стр. 45—46.

Значај тих задатака биће још очигледнији, ако се има у виду да је током првог светског рата, грађанског рата и војне интервенције индустрија била тешко разорена и да је 1920. год. индустријска производња износила свега 14% производње уочи првог светског рата, а пољопривредна 50% у односу на исти период.

За остварење плана ГОЕЛРО требало је учетворостручити производњу нафте у односу на 1920. годину, производњу каменог угља уседмостручити, производњу ливеног гвожђа повећати седамдесет пута, топљење челика повећати тридесет три пута, производњу памучних тканина повећати тринаест пута.

Планом су били утврђени задаци развоја индустрије и других грана. У складу са захтевима закона о претежном порасту првог одељка (производња средстава за производњу) било је предвиђено да крајем периода, за који је план био одређен, производња средстава за производњу порасте за 216% у односу на доратни период, а производња средстава за потрошњу за 147%.

С обзиром на научни метод у планирању, у изради плана ГОЕЛРО први пут је примењена балансна метода планирања, која се ослања на марксистичко-лењинистичку теорију друштвене репродукције и основних пропорција у њој. План помоћу балансног метода правилно одређује односе и везе међу привредним гранама, исказује материјалне и финансијске ресурсе, одређује темпо њиховог пораста, њихову правилну расподелу и рационално коришћење.

План ГОЕЛРО има текући и перспективни карактер. Говорећи о нужном складу између текућег и перспективног планирања на VIII конгресу совјета, Лењин је истакао да је „потребно умети сјединити једно и друго — не може се радити без плана срачунатог на дужи период и озбиљан успех... Не бојте се планова срачунатих на дужи период: без њих привредног препорода неће бити, него прионимо на посао да их испунимо“⁽⁶⁾.

План ГОЕЛРО поставио је поред задатака привредне изградње и задатак подизања културног нивоа трудбеника. Лењин је подвукао да се не може спровести електрификација земље без пораста производности рада, а то се не може постићи ако постоје неписмени. За електрификацију, поред писмености, нужно је да трудбеници буду свесни, културни и образовани. То је разумљиво ако се има у виду чињеница да нова техника захтева и одговарајуће кадрове и њихово рационално коришћење.

Процењујући план ГОЕЛРО из данашње перспективе, може се, с обзиром на степен развоја науке и технике тога времена, недвосмислено закључити да план ГОЕЛРО представља пионирски покушај у области планирања народне привреде без постојања савремене технике — електронике и компјутера — која данас стоји на располагању планерима. План ГОЕЛРО представља продор у непознато — организовање привреде у условима почетне и мукотрпне изградње социјализма.

Др Живорад Мајсторовић

(6) В. И. Лењин, Соч., том XXXI, стр. 479.

РЕЗЮМЕ

План ГОЭЛРО — первый перспективный план социалистического хозяйства

После успешного завершения Октябрьской революции, в результате которой была создана первая в мире страна социализма, возник вопрос организации функционирования народного хозяйства и обеспечения нормального функционирования общественного воспроизводства. Непосредственные цели и задачи заключались, с одной стороны, в упрочении власти рабочего класса и его государства — диктатура пролетариата — и в преобразовании полукрестьянской России в современную индустриальную страну, с другой стороны.

Решение насущной проблемы — ликвидации хозяйственной отсталости — Ленин видел в электрификации страны, имевшей значительно более широкий смысл, а именно, реконструкцию народного хозяйства и его модернизацию в целом. С этой целью под непосредственным руководством Ленина, при участии около 200 выдающихся ученых и специалистов, в 1918—20 гг. был выработан план электрификации страны — план ГОЭЛРО. В плане, рассчитанном на 10 лет, намечалось преобразование России, ее превращение из полукрестьянской в страну с высоко развитой промышленностью, с современной техникой в промышленности, сельском хозяйстве и транспорте.

Значение плана заключается в том, что он был составлен в условиях разрушенного войной хозяйства и что представляет собой первый опыт перспективного планирования народного хозяйства, основанного на применении науки с использованием т.наз. балансового метода в планировании, опирающегося на марксистско-ленинскую теорию общественного воспроизводства.

S U M M A R Y

Goelro Plan — The First prospective Plan of Socialist Economy

After the October Revolution was successfully carried out, resulting in the creation of the first country with socialist system, the question was raised how to organize functioning of the economic life and to provide normal functioning of the social reproduction. The immediate goals and tasks were, on one hand, to consolidate the power of the working class and its state — dictatorship of the proletariat — and transformation of the semi-peasant Russia into a modern industrial country, on the other.

Lenin saw the solution of this acute problem — liquidation of the economic backwardness — in the electrification of the country in a much wider sense, i.e. in the reconstruction of the national economy and its entire modernization. In view of this a plan for electrification of the country — GOELRO Plan — was elaborated in the period 1918—1920, under direct guidance of Lenin and with participation of about 200 outstanding scientists and experts. Under that plan, calculated for the period of ten years — the picture of Russia was to be changed and of this semi-peasant country, by gradual fulfilment of tasks, an industrially developed country was to be made with modern technology in industry, agriculture and transport.

This plan is the more significant, because it was made under the conditions of a war devastated economy, it represented the first endeavour of prospective planning of national economy, and it was based on scientific developments and the so-called balance method, founded on the Marxist-Leninist theory of social reproduction, was applied for planning.

R É S U M É

Le plan GOELRO — premier plan perspectif de l'économie socialiste

A la suite de la Révolution d'Octobre qui a été couronnée de succès, dont le résultat était la création du premier pays socialiste, la question s'est posée comment organiser le fonctionnement de la vie sociale et assurer le fonctionnement normal de la reproduction sociale. Les buts et les devoirs directs étaient, d'une part, la consolidation du pouvoir de la classe ouvrière et de son Etat, la dictature du prolétariat, et la transformation de la Russie mi-paysanne en un pays industriel moderne, d'autre part.

Lénine voyait la solution du problème brûlant — la liquidation du sous-développement économique — dans l'électrification du pays qui a un sens plus large, à savoir: la reconstruction de l'économie nationale et sa modernisation dans l'ensemble. Dans ce but et sous la direction immédiate de Lénine, avec la participation d'environ 200 hommes de science et de techniciens, dans la période de 1918 à 1920, a été élaboré le plan de l'électrification du pays — le plan GOELRO. Par ce plan, qui s'étendait sur une période de dix ans, l'aspect de la Russie devait être transformé, de telle sorte que ce pays mi-paysan, après la réalisation des devoirs prévus, devienne un pays industriel développé, avec la technique moderne dans l'industrie, l'agriculture et les transports.

L'importance de ce plan consiste dans le fait qu'il a été adopté dans les conditions d'une économie ruinée par la guerre et qu'il représente la première tentative de la planification perspective de l'économie nationale et qu'il a été basé sur l'application de la science en y faisant usage de la méthode dite de balance dans la planification et qui s'appuie sur la théorie marxiste-léniniste de la reproduction sociale.

ДРУШТВЕНА КОНТРОЛА У СССР И ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА*

1. Појава и развој друштвене контроле у првим годинама изградње совјетске државе

1. — Контролној делатности у СССР већ од првих дана совјетске власти придаван је посебан значај и специфично место у систему државног руковођења процесом изградње нових друштвених односа. Појавни облици контролне делатности који су се почели формирати непосредно по освајању власти, одмах су третирани као значајни облици и инструменти не само за очување власти већ и за остваривање политичке, приредне и културне изградње земље.

Заснована на марксистичкој концепцији да нова совјетска власт у изградњи нових друштвених односа мора изградити такође и нови социјалистички контролни систем — одбацавањем класичних буржоаских облика државне контроле и увођењем *контроле друштва* над материјалним средствима и средствима за производњу (1) — контролна делатност у СССР већ у првој фази изградње земље поприма квалитетно нове, социјалистичке форме и оквире свог остваривања.

Истичући значај и потребу увођења нових облика контроле, уз шире ангажовање широких трудбеничких маса и упозоравајући да у целини успех нове совјетске власти зависи од остваривања овог принципа — В. И. Лењин је посебно инсистирао на формирању нових друштвених облика контроле већ у првој фази изградње нових друштвених односа. Истовремено, као први облик контроле нове совјетске власти В. И. Лењин је истицао тзв. *радничку контролу*, односно потребу организовања контролне делатности у предузећима непосредно од стране радника. „Први основни корак, који је обавезан за сваку социјалистичку, радничку владу — говорио је Лењин — мора бити радничка контрола” (2).

Придавајући радничкој контроли као новом и посебно карактеристичном облику контроле друштва изузетан значај — Лењин је већ у првом документу совјетске власти „Грађанима Русије” окарактерисао радничку контролу над производњом као једну од прворазредних револуционарно-економских мера (3). У складу са оваквом концепцијом Лењин је одмах приступио и припреми посебне Уредбе о радничкој контроли која је убрзо затим посебним декретом од 14. XI 1917. године и усвоје-

(1) К. Маркс и Ф. Енгелс, Соч. Т. 24 стр. 533 и Соч. Т. 25 стр. 282.

(2) В. И. Ленин, Соч. Т. 28, стр. 118.

(3) Идеју о увођењу нових друштвених облика контроле В.И. Лењин је износио и у низу својих радова „Писма из далека”, „Априлске тезе”, „Држава и револуција”, „Наредни задаци совјетске власти” и др.

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор, 24—28. октобар 1967.

на (4). Овим декретом основне функције радничке контроле биле су постављене у складу са актуелним задацима изградње и јачања совјетске власти тога периода и она је пре свега била усмерена на заштиту индустрије од уништења, саботажа и др. од стране капиталиста као и на стварање првих предуслова за организовање економског живота земље на социјалистичким начелима (5).

Оно што овај декрет посебно карактерише то је управо ово истцање неопходности увођења радничке контроле, као првог друштвеног облика контроле маса — и њене масовности, односно потребе да у радничкој контроли учествују сви радници, било непосредно или преко својих представника у изабраним заводским, фабричким и др. комитетима и комисијама радничке контроле.

Декрет је захтевао од радника да посебну пажњу посвете контроли основних облика производње. Радници су имали право да контролишу како начин тако и обим производње, цену коштања производа и др. У циљу ефикаснијег вршења овакве контроле, декретом је било предвиђено укључивање и специјалиста у састав фабричких и заводских комитета радничке контроле, што је не само помогло радницима да се лакше сналазе у контроли појединих производних процеса већ је уједно и јачало ауторитет радничке контроле.

Одлуке органа радничке контроле биле су обавезне за све власнике предузећа. Против одлуке органа радничке контроле у року од три дана могла се поднети жалба вишем органу радничке контроле, који је могао укинуги првостепено решење. Са друге стране, како за власнике тако и за органе радничке контроле декрет је предвиђао одговорност пред државом за очување поретка, дисциплину, заштиту имовине и др. За скривање материјала, производа и поруџбина, за неправилно вођењу евиденцију и сл. декрет је предвиђао кривичну одговорност.

Поред ове контролне функције у овом револуционарном периоду изградње совјетске власти, радничкој контроли у предузећима била је истовремено поверена још једна значајна функција. Како, наиме, у том периоду још нису били формираны органи за руковођење предузећима, совјетска власт поверила је органима радничке контроле такође и функцију руковођења делатношћу предузећа.

Највиши орган радничке контроле био је Сверуски савет радничке контроле, а у његов састав улазили су представници совјета, синдиката, задружних организација, савеза инжењера и техничара и савеза агронома. Овај савет, поред функције координирања рада органа радничке контроле, усклађивао је истовремено делатност својих органа са институцијама и установама које су деловале у области народне привреде.

Делатношћу органа радничке контроле руководила је Комунистичка партија, која је преко својих партијских организација не само усмеравала рад органа радничке контроле већ и путем бројних саветовања, конфе-

(4) Декреты советской власти, Москва, 1957, Т. 1, стр. 83.

(5) Покрет за увођење радничке контроле започео је још у периоду фебруарске буржоаско-демократске револуције када су дате прве иницијативе за контролу производње од стране радника. Ова иницијатива наишла је на оштар отпор не само власника предузећа већ и Привремене владе.

ренија и сл. на којима су третирана актуелна питања организације и формирања органа контроле, избора кадрова и сл. настојала да открије и развије најадекватније и најефикасније облике радничке контроле. Овој активности партијских организација треба такође додати и иницијативу и непосредне контакте В. И. Лењина са совјетским грађанима који је у овим непосредним контактима тражио и налазио и друге практичне облике остваривања нових совјетских облика контроле.

Оваквом својом функцијом и активношћу институција радничке контроле у овој првој фази изградње совјетске државе и нове совјетске власти поприма изузетан значај: као нови и уједно први социјалистички облик ангажовања трудбеника у управљању друштвом она је у себи истовремено сједињавала и елементе друштвених и елементе државних функција. Као таква она је по свом значају и карактеру била основа за откривање и развијање и других облика друштвене контроле и широка револуционарна школа за изградњу нових совјетских кадрова, нове совјетске власти. Ово је свакако посебна карактеристика и значај овог у историји борбе радничке класе првог практичног друштвеног облика контроле.

Третирана као прва и неопходна фаза ка преласку на радничко управљање производњом, институција радничке контроле је убрзо у склопу даљих револуционарних мера за јачање совјетске власти и припрема за национализацију привредних предузећа, посебним декретом од 1. XII 1917. године којим је формиран први совјетски савет народне привреде, укључена у састав овог савета. Руководећа група радника Сверуског савета радничке контроле ушла је у састав бироа и президијума новог савета, а рејонски и фабричко-заводски комитети у састав одељења и секција по гранама привреде, као и у састав месних совјета народне привреде (6).

2. — У насталом процесу формирања и развијања првих револуционарних облика контроле убрзо долази до формирања и посебних, специјализованих органа контроле. Објективна потреба и задаци не само заштите већ и јачања политичке и економске основе совјетске републике у условима постојања унутрашњих и спољних покушаја свргавања совјетске власти, условили су формирање и посебних органа совјетске државне контроле. Због тога се убрзо, већ јануара 1918. године, формирају и први професионални органи контроле. Декретом „о централној контролној колегији и месним колегијима и комисијама за евиденцију и контролу (7)“ ови новоформирани органи постају темељ и основа за изградњу нових социјалистичких облика контроле у СССР. Треба, међутим, рећи да се овим декретом не занемарује већ посебно наглашава и истиче потреба и даљег развијања и откривања нових друштвених облика контроле и њихове сарадње са новим органима државне контроле. Као што

(6) Треба рећи да у овом периоду формирања првих друштвених облика контроле долази и до формирања првих синдикалних организација. Синдикат је као посебна друштвена организација по предузећима имао своје посебне организације са функцијама и задацима који су се разликовали од фабричких и заводских комитета радничке контроле. У каснијој фази развоја друштвених облика контроле синдикат преузима неке од функција радничке контроле, развијајући се све више у специфичан контролни орган са компетенцијама које су истовремено биле и државне и друштвене по свом карактеру.

(7) Декрет Савета народних комисарова, 23. јан. 1918. (СУ РСФСР 1919, No 18, стр. 264).

ћемо касније видети, овај нови вид друштвене активности радних људи и грађана у области контроле постаје доминирајући у даљој концепцији изградње социјалистичких облика контроле у СССР.

Убрзо затим, већ исте године (11. маја 1918), у складу са настојањима Комунистичке партије да даље усавршава и развија систем социјалистичке контроле, долази до реорганизовања Централне контролне колегије у Народни комесаријат државне контроле. Задржавајући и даље развијајући постојећи апарат централне контролне колегије и њених органа, Народни комесаријат наставља са активном борбом за остваривање политичких, економских, социјалних и других задатака који су се постављали пред органе контроле. У оквиру постављених задатака и уз наглашену потребу сарадње органа контроле са совјетским грађанима и њиховим организацијама, долази до даљег настојања за остваривање лењинске идеје ангажовања грађана и њихових организација у органима контроле, у првом реду преко органа раније поменутог Савета народне привреде, затим контролних комисија по предузећима које су се на иницијативу савета за народну привреду и синдиката почеле формирати итд. Међутим, објективни (грађански рат, страна интервенција, појачани напори за постизање војне победе и др.), као и субјективни услови (отпор специјалиста, бирократизам апарата итд.) онемогућили су потпуније остваривање ове идеје ширег укључивања грађана и њихових организација у рад органа државне контроле, а самим тим и претварање новоформиране државне контроле у стварну, социјалистичку народну контролу. Намазећи се у првом стадијуму свог настајања, утврђивања функција, форми и метода рада — ови први органи совјетске државне контроле носили су још многе црте старе дореволуционарне контроле (8).

У настојању да прокламовани принцип ангажовања грађана и њихових организација не остане само изражена тенденција која због објективних услова још увек не може да се практично оствари, В. И. Лењин октобра 1918. године предлаже формирање тзв. радничких инспекција у појединим гранама привреде, као новог облика активирања широких народних маса у остваривању контроле. Усвајајући овај предлог, Савет народних комесара већ децембра исте године доноси „Уредбу о организацији радничке прехранбене инспекције“, а почетком 1919. године овај покрет широко се развија у свим областима привреде. Долази до формирања не само радничких већ и сељачких инспекција (9).

Формирање из редова радника и сељака ових нових облика контроле, заснованих на друштвеним начелима, поново оживљује активност масовних друштвених организација и грађана непосредно. Тако уз помоћ совјетских грађана и њихових организација долази до формирања московске радничке инспекције која уз помоћ својих посебно формираних ћелија (преко 300) са преко 60.000 чланова своју делатност усмерава не само на контролу прехранбених артикала (њихову набавку, расподелу,

(8) Ближе о овоме А. В. Ушаков: Органы государственного контроля в борьбе за укрепление социалистической законности в государственном управлении в первые годы советской власти (ноябрь 1917 — февраль 1920); *Вестник Московского университета*, бр. 5/66, стр. 61.

(9) Ленинская система партийно-государственного контроля и его роль в строительстве социализма, Москва 1965, стр. 44.

квалитет и др.) већ и на указивање помоћи органима државне управе, заштиту државне имовине, контролу вршења комуналних, здравствених, социјалних и других услуга и др. Радничке инспекције формиране у области железница и транспорта организовале су са своје стране маршрутне групе које су контролисале исправност саобраћајних уређаја, вршиле поправке возила у транспорту и др. Инспекције у области прехрамбене индустрије контролисале су набавке, транспорт, расподелу производа и др. Сличном делатношћу у области пољопривреде бавиле су се и сељачке инспекције.

У целини, ови нови облици активности грађана и њихових организација, као и резултати постигнути у раду радничких и сељачких инспекција, били су свакако нов подстицај за даље развијање и откривање друштвених облика контроле у условима постојања посебних органа државне контроле.

Ова сарадња која је развојем и формирањем бројних радничких и сељачких инспекција попримила шире оквире, као и постигнути резултати у раду контролних органа, насталих као последица ове сарадње — допринели су развијању идеје о формирању радничко-сељачких совјетских инспекција које би у себи укључиле како до сада формиране радничке и сељачке инспекције тако и постојеће органе државне контроле. На VIII сверуској партијској конференцији, децембра 1919. године, представници московске радничке инспекције излазе са овим предлогом спајања оба ова облика контроле. Развијајући до краја ову идеју која је одговарала духу и стремљењима израженим већ у првим данима совјетске власти, В. И. Лењин предлаже доношење уредбе о радничко-сељачкој инспекцији у којој би посебно био наглашен управо онај вид широког учешћа трљубеника у вршењу контроле. У складу са овим ставовима, фебруара 1920. године доноси се уредба којом се народни комесаријат државне контроле реорганизује у народни комесаријат радничко-сељачке инспекције.

Пред нове органе радничко-сељачке инспекције као приоритетан поставља се задатак широког укључивања радника и сељака. Чланом инспекције могао је постати сваки грађанин са бирачким правом, а посебно је наглашавана потреба укључивања жена у рад инспекција.

Избори за чланове радничко-сељачких инспекција вршени су у заводима и фабрикама на скуповима радника, а у насељима на скуповима бирача. Чланове радничко-сељачких инспекција бирали су и непартијци на својим конференцијама. Бројни састав чланова инспекција није био ограничен.

Што се тиче форми учешћа грађана у раду ових инспекција оне су такође биле различите: 1) непосредно делегирање од стране колектива својих представника као сталних чланова инспекција; 2) формирање ћелија по фабрикама и заводима, војним јединицама, насељима и др., које су биле непосредни органи инспекција под чијим су руководством радиле; 3) повремено ангажовање, на иницијативу инспекција, за контролу предузећа и установа чија делатност је блиска грађанима: мензе, дечије установе, купатила и др.

На тај начин идеја претварања у живот прокламованог принципа широког укључивања грађана у рад органа управљања постала је основа

за делатност реорганизованог народног комесаријата. Већ први избори грађана у радничко-сељачке инспекције септембра 1920. године претворили су се у широку политичку кампању. У градовима и селима, фабрикама и заводима сазивани су скупови на којима су објашњавани циљеви и задаци инспекција, потреба што ширег укључивања грађана итд. Велику помоћ у томе, као и касније у раду инспекција, пружиле су партијске, синдикалне, комсомолске и друге масовне организације грађана (10).

Основни задаци новоформираних радничко-сељачких инспекција били су пре свега: контрола благовременог и правилног спровођења у живот одлука совјетске владе; јачање социјалистичке законитости; борба против беспослице, стагнације и бирократизма; ширење искустава државне изградње и усавршавање целокупног механизма пролетерске државе.

Органи радничко-сељачких инспекција уложили су такође огроман рад у јачање финансијске контроле у делатности државних и приватних предузећа и заштити интереса државе у борби са ситносопственичком стихијом.

3. — У овој животно значајној етапи изградње нове совјетске државе, када се на једној страни водила жестока борба са непријатељима совјетске власти, а на другој истовремено тражиле и откривале форме и оквири учешћа совјетских људи у управљању државом, посебно место заузима Комјунистичка партија као идејни носилац и стваралац целокупног процеса изградње нове совјетске власти, нових социјалистичких друштвених односа. Комјунистичка партија на челу са В. И. Лењином најнепосредније учествује и руководи свим овим процесима социјалистичког преображаја земље. Партијски кадрови и партијски органи руководе огромним процесом изградње и развијања државног, административног и привредног апарата земље.

Ова етапа била је једна од најтежих у целокупном развоју совјетске државе. Грађански рат, остаци експлоататорских класа, непријатељско држање држава које окружују Русију, утицај буржоаске идеологије — све је то погодовало политички ликвидираним ситнобуржоаским партијама и стварало опортунизам унутар партије бољшевика. Осим тога, економске потешкоће, незапосленост, глад и др. — нису могле да се не одразе на радничку класу која је била језгро партије. Све је то, са своје стране, такође утицало и на састав партијског кадра. В. И. Лењин је са правом примећивао да је у том периоду партија била „у већини свог састава недовољно пролетерска“ (11).

Користећи се оваквом ситуацијом, непријатељи лењинизма — троцкисти, бухаринци, националисти и њихови следбеници унутар партије супротстављали су се генералној линији партије. Они су покушали да поколебају решеност партијских редова и изазову расцеп у централном комитету, иступали су против руководеће улоге Партије у совјетима и синдикатима, ометали стварање јаког социјалистичког државног апарата.

(10) У циљу пружања што ефикасније помоћи радничко-сељачким инспекцијама поједине од ових организација издале су и посебне инструкције о овоме. Тако је синдикат издао инструкцију „О узајамним односима РСИ и синдиката“, комсомол „О учешћу органа комсомола у делатности РСИ и др.

(11) В. И. Ленин, Полное собрание сочинений, том 45, стр. 19.

У таквим условима сигурно да је само чистота Партије, јединство и збијање њених редова могло обезбедити правилно и несметано решавање свих насталих политичких, економских и других проблема. Постојећи органи контроле, који су несумњиво били значајан фактор у решавању економских, социјалних и сличних проблема земље нису се, природно, могли бавити и овим унутарпартијским проблемима очувања идејног јединства Партије и борбе против унутарпартијских елемената, те се указало као потребно формирање једног посебног ауторитативног органа који би заједно са централним комитетом радио на јачању партијских редова а истовремено приступно темељном сагледавању и решавању и осталих проблема у вези са руководећом улогом Партије у политичкој, привредној и културној изградњи земље (12).

На предлог В. И. Лењина на IX сверуској партијској конференцији (септембра 1920) одлучено је да се приступи формирању ових посебних контролних партијских органа. X конгрес Партије потврдио је правилност доношења овакве одлуке. Придавајући посебан значај формирању ових органа, Лењин је предложио да се партијским органима контроле, који су се одмах почели формирати, доделе посебна овлашћења за рад, да се за ове органе изврши специјалан избор кадрова, да чланови контролних комисија имају право учешћа на седницама одговарајућих партијских органа и утицања на рад партијског и државног апарата и др. (13).

Већ на XI конгресу Партије високо је оцењен рад и постигнути резултати ових нових партијских органа контроле. Наде које су се у њих полагале показале су се оправданим и код В. И. Лењина јавила се замисао о реорганизацији целокупног контролног система у земљи и формирања јединствене партијско-државне контроле.

Овај предлог Лењина био је оцењен као реалан и неопходан. Јединство задатака Партије и државних органа у стварању материјално-техничке базе социјализма, планско руковођење привредом, побољшање рада државног апарата и др. условило је у овом периоду потребу формирања јединственог и централизованог контролног система у земљи. Без оваквог контролног система, није било могућно градити социјализам. Као друго, истицано је даље, формирање јединственог партијско-државног органа контроле такође је последица и других значајних фактора: потребе јачања улоге Партије у систему диктатуре пролетаријата и даљег подизања нивоа политичког и организационог руковођења свим облицима социјалистичке изградње; потребе јачања власти радничке класе у условима непријатељског капиталистичког окружења и јачања савеза радника и сељака, уз задржавање руководеће улоге радничке класе у том савезу; великог историјског задатка претварања заостале аграрне Русије у јаку индустријску државу; и, на крају, потребе јачања јединства партијских редова, укључивања трудбеника у управљање државом, даље демократизације метода руковођења и јачања улоге друштвених организација (14).

(12) Ближе о овоме: Ленинская система партийно-государственного контроля и его роль в строительстве социализма, Москва, 1965, стр. 65.

(13) Исто, стр. 67.

(14) Исто, стр. 75.

Предлог В. И. Лењина о потпуној реорганизацији радничко-сељачке и партијске контроле био је размотрен и усвојен на XII конгресу Партије (априла 1923). Конгрес је овако формулисао задатке новог органа контроле: 1) свестрана сарадња на даљем усавршавању државног, административног и привредног апарата, ослањајући се у том раду на пуну подршку и сарадњу радника и службеника; 2) контрола рада државних и привредних органа и сарадња са органима Партије и владе у избору кадрова и практичној припреми радника и службеника за руководећи рад; 3) откривање и истраживање узрока преступа и нерада у државном апарату и предузимање мера за њихово отклањање; 4) борба за рационализацију технике управљања, производње, тачности евиденције и подношења извештаја; 5) извршење специјалних задатака партијских и државних органа, а такође остваривање контроле над правилним спровођењем у живот одлука Партије и владе; 6) борба против бирократизма и нехатног односа према потребама и захтевима радника и сељака; 7) систематско и планско коришћење совјетске и партијске штампе за извршење задатака који се постављају пред органе контроле.

У циљу што ефикаснијег спровођења ове реорганизације доноси се низ нормативних аката, који су регулисали основна принципијелна питања реорганизације и даљег рада контролних органа: „Уредба о заједничком раду Централне контролне комисије и Народног комесаријата радничко-сељачке инспекције“, „Уредба о савезном народном комесаријату радничко-сељачке инспекције“, „Наредба о реорганизацији Народног комесаријата радничко-сељачке инспекције“, „Наредба о регулисању делатности органа који се баве научном организацијом рада, производњом и техничком управљања од стране НК РСИ“ и др.

Овај процес сједињавања партијских органа контроле и органа радничко-сељачке инспекције није, међутим, спроведен одједном, већ се је одвијао поступно и у етапама. Тако је XII конгрес Партије, доносећи одлуку о формирању јединственог контролног система у центру, истовремено препустио Централној контролној комисији и Народног комесаријату радничко-сељачке инспекције да заједнички припреме предлог о реорганизацији и раду нижих органа контроле. Треба рећи да се овај процес сједињавања контролних органа вршио поступно и због проблема кадрова, прилика на терену и др.

На следећем XIII конгресу Партије поднети су како извештаји о даљем поступку обједињавања рада оба контролна органа тако и први извештаји о постигнутим резултатима оваквог заједничког рада. Поднети извештаји потврдили су корисност и благовременост стварања јединственог партијско-државног контроле. Овај Конгрес је потврдио одлуку XII конгреса о задацима и методима рада нових органа контроле и још једном подвукао потребу што ширег укључивања грађана у рад органа државне управе, како у форми непосредног учешћа у привредним органима и органима управе, тако и у форми сарадње са органима ЦКК и РСИ.

У складу са одлуком XIII конгреса Партије о спајању партијских и државних органа контроле формиран су јединствени контролни органи и при нижим органима контроле. Месни органи (контролне комисије

и радничко-сељачке инспекције) били су организационо обједињени исто као и централни органи (Централна контролна комисија и Народни комесаријат радничко-сељачке инспекције), тј. месна контролна комисија делегирала је не мање од половине свог састава за сталан рад радничко-сељачким инспекцијама. Поред овог, расподела рада међу члановима контролне комисије вршена је заједно са руководиоцима радничко-сељачке инспекције; руководећи кадар радничко-сељачких инспекција одређивале су партијске инстанце из редова чланова контролних комисија; делатност радничко-сељачких инспекција разматрана је на заједничким саветовањима НК и РСИ, итд.

4. — Остављајући по страни инспекцијско-контролни рад нових партијско-државних органа контроле, чији је значај и друштвени карактер у овој етапи изградње СССР несумњив — задржаћемо се на посебно наглашеном виду широког укључивања и сарадње грађана са новим совјетским органима контроле. Као што смо видели, остваривање овог марксистичког принципа контроле друштва у условима изградње социјалистичких друштвених односа — под руководством В. И. Лењина попримило је већ у првој етапи изградње нове совјетске државе богате и различите облике изражавања.

Први значајан облик манифестовања овог принципа, кроз читав овај период тражења и откривања нових социјалистичких форми контроле, било је несумњиво *непосредно укључивање* грађана у рад новоформираних органа контроле. Без обзира на касније вршене измене у организационој структури, постављеним задацима, методима рада и др. контролних органа — овај облик ангажовања грађана у овом периоду изградње совјетске државе био је увек присутан и истицан као услов ефикасности рада органа контроле и гаранција друштвеног карактера нових совјетских органа контроле.

Друштвени вид овакве делатности органа контроле уз непосредно ангажовање грађана био је вишеструк. Њега треба сагледавати кроз више изражајних принципа на којима је овај значајан вид делатности контролних органа био заснован, и то: кроз *форме* ангажовања грађана који су добровољно и изборним путем укључивани у рад органа контроле; кроз *методе* рада органа контроле, јер је учешће грађана у њиховом раду доприносило примени принципа друштвене одговорности, јавности у раду и колегијалности у одлучивању; кроз специфичне *задатке* који су постављани пред органе контроле и чије остваривање је било могуће само уз широко ангажовање грађана и њихових организација (развијање облика учешћа грађана у раду органа управе, преузимање фабрика и завода од стране радничке класе, повећање производње, побољшање рада, и др.); кроз *мере* које су примењивали и овлашћења којима су располагали органи контроле, који су поред санкција и правних мера по први пут почели развијати и примењивати и друге неправне, у првом реду васпитне мере засноване на новим социјалистичким друштвеним нормама и принципима; кроз *састав* руководећих кадрова органа контроле који су бирани из редова револуционарних радника и сељака, и др.

У основи, то су били принципи који су ударили темељ формирању нових облика контролне делатности и развијању друштвене контроле као

нове друштвене појаве у условима изградње социјалистичких друштвених односа. Настали у револуционарној борби совјетских народа, ови принципи постали су основа за практично остваривање. Марксове концепције контроле друштва, односно основе за развој различитих социјалистичких облика ангажовања грађана у управљању друштвом.

Други, такође значајан облик манифестовања овог принципа ангажовања грађана у раду контролних органа је *сарадња* грађана, остваривана било непосредно или преко њихових друштвених организација, са органима контроле. Овај облик ангажовања грађана још од првих дана Октобра попримио је широке размере и разноврсне облике свог остваривања. Бројне масовне друштвене организације, а пре свега Комунистичка партија, комсомол и синдикат непосредно су учествовали у развијању првих социјалистичких облика и форми контролне делатности — укључивањем својих чланова у редове органа контроле и својом активношћу односно учешћем у откривању и формулисању основних функција и задатака, а затим и тесном сарадњом и указивањем различитих видова помоћи тек формираним органима контроле.

У овим тешким данима нове совјетске власти ова помоћ совјетских грађана и њихових организација новим органима контроле била је више него драгоцене. Без њихове помоћи тешко је било замислити успешно деловање свих ових различитих облика контролне делатности, формираних током ове развојне фазе изградње СССР. У ствари, неке од ових организација биле су основа за формирање нових облика социјалистичке контроле (Комунистичка партија, комсомол, синдикат), да би касније наставили са њима тесну сарадњу за остваривање задатака који су се постављали пред ове органе.

Поред ових друштвених организација, чија је активност била пресудна за формирање првих социјалистичких облика контроле и трасирања првих путева њихове делатности, у овом периоду формиране су и деловале су и друге организације грађана чији је рад такође био усмерен на сарадњу и указивање помоћи органима контроле. Неке од ових организација грађана биле су штавише и непосредно формиране од стране органа контроле ради вршења одређених друштвених функција и сарадње са овим органима. Тако 1923. године органи контроле формирају по предузећима тзв. ћелије за научну организацију рада, чији је задатак био усавршавање технике управљања предузећима у циљу повећања производности рада, економисања радним временом и др., а истовремено и тражење најделиходнијих метода евиденције и контроле. На челу ових ћелија био је савет за научну организацију рада, који је имао саветодавна права на седницама Народног комесаријата радничко-сељачке инспекције.

Развијајући широко ове посебне облике сарадње са грађанима, Народни комесаријат је у овом периоду такође у предузећима формирао и посебне ћелије за сарадњу са радничко-сељачким инспекцијама (функције ових ћелија 1923. године преузео је синдикат а оне су укинуте).

Централна контролна комисија и Народни комесаријат РСИ, даље, 1924. године заједнички формирају посебне производне комисије по предузећима. Ове комисије бирани су на општим или делегатским скуповима и попуњаване су члановима који су се добровољно изјашњавали за рад

у овим комисијама. Ове комисије су такође непосредно сарађивале са органима контроле у остваривању њихових задатака у области привреде. Осим ових постојали су такође и други облици организовања и сарадње грађана са органима контроле са сличним задацима као: економске комисије, добровољна друштва за помоћ органима контроле, кружоци, сазивају се тзв. производна саветовања која такође указују помоћ органима контроле, и др.

Поред ових облика ангажовања и сарадње грађана и њихових организација са органима контроле, значајно је поменути да у овом периоду долази до формирања и других облика удруживања грађана такође усмерених на сарадњу и указивање помоћи не само органима контроле већ и другим органима власти и управе. Заснивајући се у основи на истим друштвеним принципима (шири, друштвени вид делатности, примена нових друштвених норми и васпитних мера и др.), ови облици удруживања грађана постају специфичан вид заштите друштвеног поретка и очувања социјалистичке законитости у СССР.

Међу најзапаженије овакве облике друштвене делатности грађана и њихових организација долази пре свега институција *другарских судова*, установљена новембра 1917. године декретом савета народних комесара. Другарски судови формиран су по територијално-производном принципу (у фабрикама и заводима, у колхозима, стамбеним блоковима и др.). Уредбом од 1921. године утврђује се да се другарски судови боре не само против кршења радне дисциплине већ и против аморалних поступака усмерених на кршење друштвеног поретка — мањих злоупотреба, хулиганства, непристојног понашања и др. Основни метод рада другарских судова одмах од почетка био је васпитни метод, поред неких посебних права којима су располагали ови судови. Чланови другарских судова бирали су из редова грађана на јавним скуповима.

Други исто тако развијени облик активности грађана у овом периоду су и тзв. *народне дружине* — институција грађана формирана такође по производно-територијалном принципу и на добровољним начелима из редова радника, службеника, колхозника, студената и др. Постављајући себи за циљ заштиту државне и личне имовине, затим борбе против кршења правила социјалистичке трговине, шпекулација, хулиганства и др. — ове дружине су са своје стране такође доприносиле ефикаснијој делатности органа власти чији је основни задатак заштита постојећег поретка и социјалистичке законитости у земљи (судови, тужилаштва, органи државне контроле и др.).

Поред ова два постојали су и други слични облици удруживања и активности грађана овакве врсте. То су пре свега били: бригаде за сарадњу са милицијом, групе за сарадњу са прокуратуром, комисије друштвеног поретка и др. Посебна карактеристика оваквих облика удруживања грађана била је у томе што су ове организације и грађани непосредно ангажовани у оним специфичним активностима и делатностима које нису могле бити непосредно или ефикасно обухваћене од стране надлежних органа управе. Иако унеколико различите по својим функцијама и постављеним задацима од осталих облика удруживања грађана, ове организације грађана су такође биле друштвене по свом карактеру, функцијама

и задацима и њихова корисност за остваривање задатака постављених пред управне органе, укључујући ту и органе контроле, несумњива је.

У целини — за све ове облике удруживања и активности грађана, усмерене било на непосредно указивање помоћи или остваривање различитих видова сарадње са органима контроле, па и другим органима управе, може се рећи да су то били само различити облици манифестовања и практичног остваривања прокламованог принципа, широког укључивања совјетских грађана у управљање друштвом. Њихов допринос социјалистичкој изградњи земље и развијању нових друштвених односа у овој првој фази изградње нове совјетске власти није био мали. Поред значајне помоћи коју су указивали совјетским органима власти у развијању нових социјалистичких облика контроле и остваривању задатака који су се постављали пред ове органе, ови облици активности и удруживања грађана откривали су истовремено и један други значајан вид прокламованог принципа: оваква делатност грађана и њихових организација доприносила је откривању, увођењу и развијању нових ванправних, социјалистичких друштвених норми и регулатива у изградњи нових социјалистичких облика управљања друштвом (друштвена одговорност, јавност у раду, моралне и етичке норме и др.). Ове друштвене норме извирале су из нових друштвених и људских односа и имале су свој основ у свести, понашању и активности појединаца и колектива. Њихов значај је постепено растао попримајући све новије, разноврсније и богатије облике изражавања.

Напоредо са њиховим откривањем и развијањем у раду совјетских органа власти долази до афирмације и примене у пракси и неких нових ванправних инструмената заснованих на истим друштвеним принципима. Овим новим друштвеним инструментима (саветовања, указивања, предлози, као и бројни облици васпитних мера) настојало се да у пракси дође до постепене замене постојећих облика правних мера и санкција.

Принцип укључивања грађана у рад управних органа, укључујући ту и органе контроле, погодовао је како развијању ових нових друштвених норми и регулатива тако и њиховој примени у пракси. Овај вид прокламованог принципа био је увек посебно истицан у свим радовима В. И. Лењина посвећеним проблемима изградње нове совјетске власти. В. Л. Лењин је већ у првим данима октобра истицао овај значај посебно настојећи да у пракси рада нових совјетских органа контроле дође и до практичног остваривања овог принципа. У највећој мери и његовом заслугом, прва фаза изградње нове совјетске државе била је проткана борбом за остваривање овог принципа у чему се је у знатној мери и успело.

2. Савремена развојна фаза појавних облика друштвене контроле у СССР

1. — У првим годинама револуционарне изградње нове совјетске државе, као што смо видели, делатност нових совјетских органа контроле била је заснована на принципу широког укључивања грађана и тежњи за откривањем и развијањем што адекватнијих облика остваривања овог принципа. Међутим, убрзо после смрти В. И. Лењина долази до кршења

овог принципа и укидања постојећег контролног система, чија је основа била јединствени партијско-државни орган контроле. Већ 1930. године на предлог Ј. В. Стаљина долази до првих реорганизација контролног система (низ функција органа ЦК КК-НК РСИ прелази у надлежност комисије образоване при Савету народних комесара СССР) да би 1934. године и коначно било ликвидирано јединство партијске и државне контроле и формирана два посебна органа: Комисија партијске контроле при ЦК Партије и Комисија совјетске контроле при СНК СССР. Учешће односно сарадња грађана и њихових организација са органима контроле била је игнорисана, како у Уредби о комисији совјетске контроле (1934) тако и касније у Уредби о Народном комесаријату државне контроле (1940)⁽¹⁵⁾. После завршетка другог светског рата овакав став остаје неизмењен. Штавише, 1948. године тадашњи министар државне контроле издаје писмену наредбу којом се забрањује ангажовање било каквих других организација или појединаца у раду органа контроле⁽¹⁶⁾.

У овој прилично дугој развојној фази државног контролног система, насталог као последица политичких и економских промена — све до 1961. године није било значајнијих организационих и структуралних промена. Улога друштвених фактора у вршењу контроле и даље се игнорише⁽¹⁷⁾. Те године формира се Комисија државне контроле при Министарском савету (као савезно-републички орган) који се по први пут после Лењина поред осталог поставља као обавеза и развијање сарадње са грађанима и њиховим организацијама у остваривању постављених задатака. У циљу јачања ове сарадње између органа контроле и грађана — при републичким, обласним и покрајинским контролним комисијама формирају се тзв. групе друштвених контролора. Осим ових група формирају се, даље, и тзв. друштвени савети као саветодавни органи, у чији састав улазе представници совјета, синдиката, комсомола и истакнути радници из производње. Истовремено, органи државне контроле су у свом раду сарађивали и са комисијама партијске контроле у предузећима и извршним комитетима месних совјета.

У овој новој фази поновног развијања облика сарадње контролних органа са грађанима и њиховим организацијама ускоро долази до нових промена у организационој структури контролног система у СССР. Полазећи од констатације да досадашњи контролни систем и методи рада органа државне контроле, и поред постигнутих резултата, нису у потпуности одговорили постављеним задацима — на XX конгресу предложена је измена постојећег контролног система на бази сједињавања партијске и државне контроле у јединствен контролни орган. У складу са овим предлогом укидају се дотадашњи контролни органи и образује Комитет пар-

(15) Е. В. Щорина: *Партийно-государственный контроль — важное средство коммунистического строительства, Советское государство и право*, No 3/1965, стр. 14.

(16) Ленинская система партийно-государственного контроля и его роль в строительстве коммунизма, Москва, 1965, стр. 199.

(17) У овом периоду неколико пута је мењан назив органа контроле, уместо принципа јединоначелија уводи се колегијални принцип доношења одлука, долази до децентрализације и извесне самосталности савезних република у остваривању задатака републичких органа контроле и сл. — али принципи на којима се заснива систем државне контроле остају у суштини исти.

тијско-државне контроле СК КПСС и Министарског савета СССР (децембар 1962⁽¹⁸⁾).

Новом организацијом разрађен је целокупни контролни систем одозго на ниже, одређени су циљеви и задаци контроле, права, овлашћења као и методи рада органа контроле.

Заснивајући поново свој рад на лењинској концепцији сарадње са грађанима и њиховим организацијама, органи партијско-државне контроле настоје да организују њихову широку подршку и сарадњу. Ова подршка обезбеђивана је посебно ангажовањем на добровољној основи већ поменутих бројних друштвених контролора као сарадника органа контроле. Групе ових сарадника, изабране из редова партијских и других друштвених организација, као и из редова истакнутих радника, службеника, колхозника и др. — биле су организоване по предузећима, колхозима, совхозима, установама и др.

Поред тога, метод рада органа контроле у овој развојној фази, поред класичних поново се почео заснивати и на примени неких друштвено-напитних мера и начела (саветовања, указивања и др.)

Делатност ових органа партијско-државне контроле карактерисале су још неке особености. Пре свега, карактеристично је да се контрола (у области привреде посебно) остваривала не само с тачке гледишта законитости већ и целисходности (у оквиру ове законитости). С друге стране, права и овлашћења органа контроле, иако су била широка, нису била неограничена већ у оквиру постојећих законских прописа. Тако, на пример, контрола делатности друштвених организација није смела задирати у самосталност њиховог одлучивања, већ се сводила само на праћење њихове делатности у смислу непревазилажења оквира предвиђених законом и унутрашњим актима друштвене организације — како делатност друштвене организације не би била у супротности са општедруштвеним интересима ни противна интересима совјетских грађана.

У циљу даљег развијања овог принципа укључивања грађана и примене друштвених начела у раду совјетских органа контроле, 1965. године долази до реорганизације система партијско-државне контроле. Постојећи органи контроле Законом о народној контроли реорганизовани су у органе народне контроле⁽¹⁹⁾. Поред Комитета народне контроле СССР, као највишег органа контроле, формиран су и комитети народне контроле савезних република, аутономних република, покрајина, области, аутономних области, као и окружни, градски и срески комитети народне контроле. Истовремено ради остваривања сарадње са органима контроле формирају се по производно-територијалном принципу групе и активи из редова грађана у предузећима, колхозима, установама, војним јединицама и др.

Органи народне контроле раде на основу Уредбе коју доноси Министарски савет СССР. За сада, међутим, не располажемо ближим обавештењима о практичним достигнућима и досадашњим искуствима из рада овог новог органа контроле у СССР.

(18) Одговарајући органи формиран су и даље у свим савезним републикама.

(19) Положение об органах народного контроля в СССР, *Ведомости СССР*, No 49/65.

Судећи по литератури посвећеној овом питању после доношења закона⁽²⁰⁾, органи народне контроле преузели су функције органа партијско-државне контроле са мање-више истим ингеренцијама које су имали и ови органи. Међутим, увођењем новог система народне контроле учињен је несумњиво нов напор да сарадња органа народне контроле са грађанима и њиховим организацијама буде што шира, адекватнија и непосреднија. Штавише, истиче се да основу оваквог система чине групе и активи народне контроле, формирано непосредно у предузећима, колхозима и др. Комитети народне контроле овим групама и активима посвећују пуну пажњу организујући посебне семинаре за председнике група народне контроле на којима ови стичу практична искуства за свој рад.

2. — Константно јачање улоге и значаја друштвених организација, удружења и савеза грађана у савременој развојној фази СССР саставни је део одређене и јасно изражене закономерности развојног развитка совјетске државе, трасиране већ у првим данима нове совјетске власти. Ова закономерност у новим друштвено-политичким условима поприма нове и шире оквири — у складу са јачањем улоге друштвених фактора у комунистичкој изградњи земље. Раније форме и облици учешћа и сарадње грађана и њихових организација из периода Октобра постају основа за поновно афирмисање друштвених начела и регулатива у политичкој, привредној и културној изградњи земље.

Зависно од облика остваривања контроле, метода у раду, компетенција и облика ангажовања грађана — у савременој етапи изградње совјетске државе контролна делатност обавља се по линији партијских, државних и друштвених органа. Ово је истовремено предодредило и постојање три облика контролне делатности у оквиру контролног система земље: партијске, државне и различитих облика друштвене контроле⁽²¹⁾.

У краћим цртама даћемо осврт на сва три облика ове контроле.

1. *Партијска контрола.* — Овај облик контроле остварује Комунистичка партија СССР преко својих органа и организација. Ова контрола третира се као облик партијског руковођења совјетским државним апаратом и представља по себи форму руковођења свим облицима друштвене контроле, а у одређеној мери она је и координатор делатности државних органа контроле.

Спровођењем у име Комунистичке партије СССР, партијска контрола је, истиче се, виши облик друштвене контроле. Ово се мотивише тиме да је Комунистичка партија, као виши облик друштвеног организовања трудебника, руководећа и усмеравајућа снага свих државних органа и друштвених организација. И даље, партијска контрола је најсавршенији облик друштвене контроле који остварује само одређена друштвена организација — Комунистичка партија⁽²²⁾.

⁽²⁰⁾ И. Митрофанов: Народный контроль и вопросы производства, *Партийная жизнь*, No 8/1966; В. Залужный: Народный контроль, *Партийная жизнь*, No 13/1966; Народный контроль, Москва, 1967, стр. 283.

⁽²¹⁾ Народный контроль в СССР, Москва, 1967, стр. 10.

⁽²²⁾ В. В. Мальков. Общественный контроль в советском государственном управлении, Москва, 1965, стр. 18.

2. *Државна контрола*. — Поред класичних облика државне контроле које остварују различити органи државне управе, ресорни контролни органи итд. уз помоћ професионалног апарата — до децембра 1965. године специфичан облик државне контроле била је контрола остваривана од стране органа партијско-државне контроле. Као што смо видели, овај орган је реорганизован у орган народне контроле, задржавајући у основи иста права и ингеренције претходног органа, уз шире ангажовање грађана и њихових организација у свом раду.

3. *Друштвена контрола*. — У Совјетском Савезу друштвену контролу остварују бројне друштвене и масовне организације грађана, затим удружења и савези грађана, као и грађани непосредно. Субјекти друштвене контроле су, као и у периоду Октобра, веома различити и многобројни, што је објашњиво и закономерно у условима пораста учешћа и утицаја совјетских грађана у управљању државом. В. Маљков у својој књизи: „Друштвена контрола у совјетском државном управљању” разликује три основне форме организовања појавних облика друштвене контроле у СССР. То су:

а) Друштвена контрола коју остварују масовне друштвене организације грађана (синдикат, комсомол, народне дружине и др.);

б) друштвена контрола коју остварују тзв. самостане организације грађана (организују се у предузећима, колхозима, насељима и др.);

в) друштвена контрола коју остварују совјетски грађани непосредно, било појединачно или групно⁽²³⁾.

У совјетској правној литератури веома често се истиче да су постојећи облици контролне делатности у СССР само различити облици народне контроле за обезбеђивање истог циља — социјалистичке законитости. Као заједничко за све ове облике контроле истиче се пре свега следеће:

1) сви облици контролне делатности заснивају се на јединственој економској и политичкој основи социјалистичког друштва, те су стога сви они у суштини облици народне контроле;

2) органи и државне и друштвене контроле улазе у јединствен контролни механизам који остварује опште циљеве и задатке — под јединственим руководством Комунистичке партије СССР;

3) делатност свих органа контроле заснива се на лењинском принципу широког укључивања грађана и њихових организација;

4) у остваривању контроле васпитни метод и метод убеђивања су основни методи у раду и државних и друштвених органа контроле, и др. ⁽²⁴⁾.

Међутим, поред ових заједничких карактеристика постоје још увек и значајне разлике између ових органа. Наводимо неке од њих: субјекти државне контроле су државни органи и службена лица — субјекти дру-

⁽²³⁾ Ова подела је условна и аутор наводи и друге могуће облике класификовања друштвене контроле. На пример, по начину формирања (органе друштвене контроле које образују одговарајући државни органи; органе које образују саме друштвене организације и органе друштвене контроле који се образују у оквиру једног предузећа) и др.

⁽²⁴⁾ Е. Попова. О понятију общественного контроля в советском государственном управлении, *Правоведение*, No 3/1961; Народный контроль в СССР, Москва, 1967, стр. 23.

штвене контроле су друштвено-политичке организације и масовне организације и удружења и савези грађана и грађани појединачно; државну контролу спроводе службена лица која то врше као своју службену обавезу примајући за то плату. Друштвену контролу остварују грађани на добровољним начелима, без новчане накнаде; органи државне и друштвене контроле разликују се и по начину формирања. Ове прве образују надлежни државни органи и њихов рад се одвија на принципу повезивања начела колегијалности у одлучивању са начелима јединоначелија. Органи друштвене контроле формирају се на принципима добровољности и њихов рад заснива се на одређеним правима чланова друштвене организације, односно правима изборних чланова самосталних организација грађана и др.

Не задржавајући се ближе на другим развојним принципима и карактеристикама савременог развитка појавних облика друштвене контроле у СССР, што је несумњиво тема за себе, на крају истичемо и следеће. Развој и афирмација појавних облика друштвене контроле у СССР израз су објективне закономерности развитка контролне делатности у совјетском социјалистичком друштву. Социјалистички карактер совјетске државе, широки размах привредне и социјално-културне изградње земље, даља демократизација метода рада државног и привредног апарата, растући значај друштвеног самоуправљања у пословима од општег значаја итд. — условљавају како карактер тако и функцију, домен и развојне форме нових друштвених облика контролне делатности у СССР.

Појавни облици друштвене контроле, као што смо видели, нису се развијали праволинијски већ према специфичним, политичким и друштвено-економским условима и могућностима, од првих њених појавних облика у периоду непосредно после доласка на власт радничке класе, па до њених савремених развојних фаза. Међутим, без обзира на ову неуједначеност у положају и функционисању институције друштвене контроле у појединим од њених развојних фаза, посебно у периоду култа личности, не може се умањити значај ове институције поникле у револуционарним данима Октобра за постављање основних принципа и развијање основних друштвених начела на којима се заснивају и савремени облици друштвене контроле не само у СССР већ и у осталим социјалистичким земљама.

Иако ови први појавни облици друштвене контроле спадају у историју — начела и принципи на којима је био заснован рад ових органа контроле још увек су актуелни и присутни, у већој или мањој мери, у већини савремених појавних облика друштвене контроле. Савремени облици друштвене контроле у СССР, у поређењу са првим, револуционарним облицима друштвене контроле, несумњиво су у духу насталих демократских преображаја и даљег развоја нових друштвених односа за последњу деценију. Остављајући по страни сва она тражења, лутања и дилеме које су неминовни пратилац свих револуционарних процеса, па сигурно и овог процеса тражења и откривања нових, друштвених облика контроле — треба на крају рећи да су први појавни облици институције друштвене

контроле, иако у тешким условима борбе за опстанак нове совјетске власти — трасирали пут и указали на оне принципе, облике и методе рада којима се и данас у суштини морају одликовати социјалистички облици контроле.

Стеван Мијучић

РЕЗЮМЕ

Общественный контроль в СССР и Октябрьская революция

Указывая на принципиальное значение общественного контроля, как новой формы осуществления контроля, в условиях построения новой советской власти, при чем в первую очередь над материальными средствами и средствами производства — автор исходил из желания адекватно познакомиться не только с формами развития, но и с основными характеристиками и содержанием новых общественных форм контроля в первые дни Октябрьской революции.

Как это видно из доклада, к ним, наряду с рабочим контролем, являющимся вне всякого сомнения первой формой непосредственного участия рабочих в управлении предприятиями, относятся разные формы рабочих и крестьянских инспекций, затем партийные органы контроля, партийно—государственный контроль и др. Все приведенные формы контроля осуществлялись и развивались еще при жизни В. И. Ленина, неустанно следившего за их осуществлением и применением на практике.

Важнейшей характеристикой новых общественных форм контроля являлось без сомнения *непосредственное вовлечение широких народных масс* в работу новооснованных органов контроля. Несмотря на известные изменения в организационной структуре, выдвигаемых задачах, методах работы и др. контрольных органов — указанная форма осуществления учения Маркса об общественном контроле на данном этапе строительства советского государства всегда рассматривалась как *условие* для эффективности работы органов контроля и как гарантия общественного характера новых советских органов контроля. С общественной точки зрения вовлечение граждан было многосторонним. Оно выразилось в нескольких видах: *в форме* вовлечения граждан (принцип добровольности), *в методах работы* органов контроля, *в специфических задачах*, *в мероприятиях* и полномочий органов контроля и др.

Вторым видом, в котором нашел выражение данный принцип, является *сотрудничество* органов контроля с многочисленными общественными организациями граждан. Сотрудничество с первых послереволюционных дней приняло широкие размеры и осуществлялось в разнообразных формах. Без этой помощи трудно было представить успешное функционирование новых общественных форм контроля.

SUMMARY

Social Control in the USSR and the October Revolution

Pointing out, in principle, the significance of the social control as a new form of controlling activity in the conditions of building the new Soviet power, control of material resources and of means of production in the first place, the author endeavoured to give an adequate account not only of the forms of development, but of the basic characteristics and content of the new social forms of control in the first days of the October Revolution.

As one can see from the paper, they are in addition to worker's control, which is unquestionably the first form of the direct participation of workers in management of enterprises, different forms of workers's and peasants's inspection, then party control organs, uniform party-state control, etc. All of these forms were effected and developed during Lenin's time, and with his particular participation in implementing them in practice.

The most significant characteristic of the now social forms of control was, without any doubt, *direct participation of citizens* in the work of the newly formed control organs. Regardless of particular changes in the organizational structure, in the set tasks, methods of work, etc., of the control organs, such a form of materializing Marx's concept of social control in that stage of the building of Soviet state has always been stressed as a condition for efficient operation of the control organs, and a guaranty of the social character of the new Soviet control organs. The social aspect of such engagement of citizens was manifold. It should be viewed through several principles: through the *forms* of engaging citizens (principle of voluntariness); through the *methods of work* of control organs; according to *specific* tasks, through measures and powers of control organs, etc.

The second form of manifesting this principle is *cooperation* of control organs with numerous social organizations of citizens. From the very first days of the Revolution, this form expanded and was implemented in different ways. In fact, it would be difficult to conceive an effective operation of the new social forms of control without them.

RÉSUMÉ

Le contrôle social en U.R.S.S. et la Révolution d'Octobre

En signalant l'importance dans le principe du contrôle social en tant que forme nouvelle de l'exerce du contrôle dans les conditions de l'édification du nouveau pouvoir soviétique, en premier lieu le contrôle sur les ressources matérielles et les moyens de production — l'auteur a essayé de présenter d'une manière adéquate non seulement les formes de développement, mais aussi les caractéristiques fondamentales et le contenu des nouvelles formes sociales du contrôle dans les premiers jours de la Révolution d'Octobre.

Comme on peut s'en rendre compte de l'exposé ce sont, outre le contrôle ouvrier qui est incontestablement la première forme de la participation directe des ouvriers dans la gestion des entreprises, les formes différentes des inspections ouvrières et paysannes, ensuite les organes de contrôle du parti, le contrôle unique du parti et de l'Etat etc. Toutes ces formes ont été réalisées et elles se sont développées du vivant de Lénine et avec son engagement particulier pour leur mise en oeuvre et leur réalisation pratique.

La plus importante des caractéristiques de nouvelles formes sociales du contrôle est indubitablement *l'introduction directe des citoyens* dans l'activité des organes de contrôle nouvellement formés. Sans égard aux changements déterminés dans la structure d'organisation, aux devoirs qui se posent, aux méthodes de travail etc. des organes de contrôle — une telle forme de réalisation de la conception de Marx du contrôle social dans cette étape de l'édification de l'Etat soviétique a été toujours mise en évidence en tant que *condition* de l'efficacité du travail des organes de contrôle et comme garantie du caractère social des nouveaux organes de contrôle soviétiques. L'aspect social d'un tel engagement des citoyens a été multiple. Il faut l'envi-

sager à travers plusieurs principes expressifs: à travers *les formes* de l'engagement des citoyens (le principe de volontariat); à travers *les méthodes de travail* des organes de contrôle; à l'égard des *devoirs spécifiques*; à travers *les mesures* et les pouvoirs des organes de contrôle etc.

La deuxième forme de manifestation de ce principe est la *coopération* des organes de contrôle avec de nombreuses organisations sociales des citoyens. Cette forme s'est développée dans de larges proportions et dans des formes variées de sa réalisation dès les premiers jours de la Révolution. En réalité sans leur collaboration il était difficile d'imaginer l'action efficace des nouvelles formes sociales du contrôle.

ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И УВОЂЕЊЕ ДРЖАВНОГ МОНОПОЛА(*) СПОЉНЕ ТРГОВИНЕ

1. За младу Совјетску републику створену у социјалистичкој октобарској револуцији један од значајних и неодложних задатака било је задовољење таквог система економских односа са капиталистичким светом који би одговарао новим производним односима у земљи, гарантовао заштиту народне привреде од економске агресије империјализма и пуно потчињавање спољне трговине интересима социјалистичке изградње (1). Совјетска власт је од првих дана револуције почела да изграђује нову организацију економских односа са страним државама, чији је крајњи циљ био да држава у потпуности узме у своје руке вођење спољне трговине.

Одмах после револуције совјетска влада је донела низ мера које су имале за циљ да ограниче и одстране буржоазију из области спољне трговине. Високи Савет народне привреде је већ у току децембра 1917. године донео више одлука којима је регулисао увоз и извоз робе, ограничавао или забрањивао делатност капиталистичких предузећа у области спољне трговине, а крајем децембра забранио је у потпуности увоз луксузне робе.

Декрет Савета народне привреде од 29. децембра 1917. године о увођењу система дозвола и забрана у спољној трговини (2) предвиђао је да искључиво право издавања дозвола за увоз и извоз робе има Савет спољне трговине народног комесаријата за трговину и привреду (3). На овај начин уведена је државна контрола извоза и увоза робе. Без одобрења Комесаријата ни једна пошиљка робе није могла да пређе границу, а увоз и извоз робе без дозволе сматран је контрабандом. Увођење система увозних и извозних дозвола представљало је прву општу меру социјалистичког карактера у регулисању спољне трговине после победе револуције. Средства добијена од продаје извезене робе улазила су у државну касу, а приватни трговци — они којима је била издата дозвола за извоз и увоз робе, имали су право само на одређени део зараде, и то у виду награде из комисионог посла. Иначе, приватне трговачке организације су могле добити дозволу за извоз или увоз у овом периоду само за оне робе за које нису биле заинтересована државна и задружна предузећа.

(1) Тимофеев: Исторический оцѣт государственной монополии внешней торговли СССР, *Внешняя торговля*, 1967, Но 7, стр. 24.

(2) Уредба о привременом поретку у области спољне трговине.

(3) Савет су сачињавали представници државних и задружних предузећа и неколико приватних предузећа.

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор, 24—28. октобар 1967.

Увођењем система увозних и извозних дозвола били су створени услови за даље кораке совјетске власти у регулисању спољне трговине. Први даљи корак представљала је национализација спољне трговине, извршена 22. априла 1918. године.

2. Декрет о национализацији спољне трговине донет је 22. априла 1918. године од стране Совјета народних комесара и представљао је основни акт за предузимање свих других мера и доношење прописа којима се регулише и контролише спољна трговина. У свом првом делу декрет предвиђа: „Сва спољна трговина се национализује. Трговачке уговоре о куповини и продаји било које робе са страним државама и појединим трговинским предузећима закључују у име Руске Републике за то специјално овлашћени органи. Сви трговачки уговори закључени мимо ових органа са иностранством у вези са увозом и извозом забрањују се.“ У другом делу Декрет садржи одређивање органа који руководе спољном трговином: Народни комесаријат трговине и индустрије. Трећи, четврти и пети део Декрета садрже правила о установљавању при Народном комесаријату за трговину и индустрију Савета за спољну трговину, одређујући његов састав, надлежности и функционисање. Савет за спољну трговину је био основан ради организације увоза и извоза. Он се састојао од представника државних органа, установа и организација одређених у самом тексту Декрета.

Национализација спољне трговине је поставила темељ и представља правни основ за увођење државног монопола спољне трговине. Она је дефинитивно лишила приватне предузетнике не само материјалних средстава за трговину него и права на вођење спољне трговине. Она је истовремено предодредила правац и карактер даљег развоја организационих форми спољне трговине СССР.

Државни монопол спољне трговине представља један од основних принципа совјетског социјалистичког уређења. Приликом доношења првог совјетског устава 1924. године он је предвиђен у уставу као један од основних уставних принципа (1).

Увођење државног монопола спољне трговине представљало је акт од историјског значаја не само са Совјетски Савез и његове односе са капиталистичким светом, у чијем заокружењу — политичком и привредном — је тада, као и дуги низ каснијих година живео, већ и за све доцније створене социјалистичке државе. Тај монопол је представљао моћан инструмент за заштиту националне привреде, нарочито у периоду њене обнове и изградње.

Велика је улога Лењина у увођењу и остварењу државног монопола спољне трговине у Совјетском Савезу. И после увођења монопола спољне трговине у Партији је постојала струја која је била против овог монопола и захтевала његово укидање и замењивање заштитом националне привреде царинама (5). Лењин је говорио да „никаква царинска

(1) Чл. 14. Устава предвиђа: „Савез Совјетских Социјалистичких Република ће бити надлежан да врши преко највиших органа власти и управе: . . . б) спољну трговину, као монопол државе“.

(5) Е. Т. Усенко: Организација спољне трговине СССР; реферат поднет на III Међународном саветовању привредника и правника у Загребу, септембра 1966, стр. 2.

политика у епохи империјализма не може бити делотворна између сиромашних и невероватно богатих земаља и да пролетаријат уопште није у стању да изгради своју индустрију, да створи од Русије индустријску земљу без њене одбране искључивим монополем спољне трговине, а никако царинском политиком. Сваки други протекционизам у условима савремене Русије представља потпуно фиктиван папирни протекционизам, који пролетаријату ништа не пружа ⁽⁶⁾.

Основни правни принцип државног монопола спољне трговине састоји се у томе да се обављање спољне трговине налази у искључивој надлежности совјетске државе у лицу њених високих органа државне власти и органа државне управе ⁽⁷⁾.

Суштина државног монопола спољне трговине највише је изражена у резолуцији пленума ЦК РКП од 5. октобра 1925. године. У Резолуцији се каже да је „суштина државног монопола спољне трговине у томе да држава сама руководи спољном трговином преко за то специјално основаног органа (Народни комесаријат спољне трговине); да одређује које организације, у којим областима и у ком обиму могу да воде непосредне послове спољне трговине; да утврђује, зависно од развоја привреде и социјалистичке изградње уопште, посредством увозно-извозног плана, шта и у којим количинама може бити извезено из земље а шта увезено у земљу; да употребом система дозвола и контингената непосредно регулише увоз и извоз и друге спољнотрговинске операције”.

Обим државног монопола спољне трговине временом се мењао. Данашњи совјетски аутори сматрају да државни монопол спољне трговине не значи само монопол у обављању увозних и извозних операција. Његов значај је много шири. Монопол спољне трговине протеже се на све облике економских веза са страним државама ⁽⁸⁾. Овде се у првом реду мисли на савремене облике техничке и економске помоћи, чији конкретни вид чине изградња целокупних индустријских постројења, предузећа или извоз односно увоз инвестиционе опреме. Државни монопол спољне трговине простире се не само на уговоре о увозу и извозу робе него и на девизне послове и послове превоза и осигурања ⁽⁹⁾.

3. Из државног монопола спољне трговине органски проистиче и чини његов саставни део монопол државе у области страних средстава плаћања. На ово је Лењин указао у писму за пленум Централног комитета од 3. децембра 1922. године о неопходности и значају монопола спољне трговине за Совјетски Савез ⁽¹⁰⁾.

Важан услов за остварење државног монопола у погледу девиза представљало је ликвидирање финансијске и друге зависности социјалис-

(6) В. И. Ленин: Полное собрание сочинений, том 45, стр. 335—336.

(7) А. Голдштајн: Државни акти и вањскотрговински уговори, Загреб, 1966, стр. 47.

(8) А. М. Смирнов: Международные расчеты и кредитные отношения внешней торговли СССР, Внешторгиздат, 1960, стр. 20.

(9) П. А. Черяков: Организация и техника внешней торговли СССР, Внешторгиздат, 1958, стр. 10.

(10) Ф. Быстров: Развитие валютной монополии в СССР, *Внешняя торговля*, 1967, стр. 6.

тичке државе од страног капитала, што је дошло до изражаја у поништењу иностраних зајмова и национализацији приватне имовине странаца у области индустрије, саобраћаја, банкарства и других области привреде, а у оквиру опште национализације спроведене од стране совјетске државе. На основу ових мера била је обезбеђена концентрација у рукама државе страних средстава плаћања и њихово коришћење у интересу развоја социјалистичке привреде.

Суштина државног монопола у погледу страних средстава плаћања састоји се у концентрацији девизних средстава у рукама државе и њиховом најефикаснијем коришћењу за развој народне привреде.

4. Државни монопол спољне трговине остварује се кроз две основне функције: функцију регулisaња и контроле спољне трговине и функцију непосредног обављања спољнотрговинских операција. У погледу начина на који су ове функције оствариване, као и органа и организација преко којих су оствариване, у разним периодима времена и у историјском развоју система спољне трговине постоје одређене особености. Оне су биле диктиране разлозима економског и политичког карактера везаним за привредни раст совјетске привреде и за међународни положај совјетске државе. У даљим излагањима размотрићемо начине и органе преко којих су се ове две функције државног монопола спољне трговине остваривале. Овакав начин излагања мислимо да ће боље истаћи све оне основне промене које су се током педесет година постојања совјетске државе дешавале у овој области, него ако бисмо приступили заједничком проучавању ових по карактеру различитих функција у појединим временским раздобљима карактеристичним за развој совјетске привреде и државног и друштвеног уређења.

5. *Регулisaње и контрола спољне трговине.* — Функција регулisaња и контроле спољне трговине дата је увођењем државног монопола спољне трговине (а и у месецима који су претходили његовом увођењу) и остала је до данас у рукама највиших органа државне власти и управе.

На основу Декрета о национализацији и у циљу његове даље рада и примене донет је низ прописа који су требали да учврсте и организационо поставе државни монопол спољне трговине (11). Међу овим мерама посебно се истиче Уредба о организацији спољне трговине и робне размене РСФСР, од 11. јуна 1920. године. Ова Уредба, потврђујући принципе државног монопола спољне трговине, установила је организационе форме које су одговарале задацима спољне трговине тога времена. Државно руковођење спољном трговином дато је у надлежност Комесаријату за спољну трговину. У његовој надлежности налазило се руковођење национализоване спољне трговине и робне размене Руске Републике. Он је уживао искључиво право увођења свих спољнотрговинских односа са иностранством, спроводио је све потребне мере и остваривао, преко одговарајућих органа, све операције везане за увоз и извоз робе. На овај

(11) Уредба Совјета Народних комесара РСФСР „О мерама за спровођење национализације спољне трговине“ од 30. априла 1919; Уредба о спољној трговини од 13. марта 1922, Уредба о спољној трговини од 16. октобра 1922. и Уредба о спољној трговини од 12. априла 1923.

начин Народни комесаријат спољне трговине уједињено је у себи и регулаторну и оперативну функцију државног монопола спољне трговине. Истом Уредбом организационо је постављен и Савет за спољну трговину. Овај савет је доносио општи план спољнотрговинске опште размене и решавао сва питања која су се појављивала између државних органа у вези са спољном трговином. Савет се, као и раније Комисија, састојао од представника разних државних органа и установа.

У периоду од 1917—1920. године биле су предузете мере које су обезбедиле установење монопола државе у погледу страних средстава плаћања и злата. Извршена је конфискација и забрањен промет злата и других драгоцених метала (12). Уведена је обавезна продаја Народном комесаријату за финансије стране валуте коју су код себе имала приватна лица и државне и друге установе и организације, и то по утврђеном курсу (13). Уведена је владина контрола свих уговора везаних за пренос валуте преко границе.

Обнављање трговинских веза са капиталистичким државама, које је наступило после престанка војне интервенције и скидања економске блокаде, захтевало је јединствено иступање на светском тржишту Руске Републике са свим осталим совјетским републикама. Ова јединственост је постигнута закључивањем двостраних уговора између Руске Републике и осталих совјетских република. У уговорима је било предвиђено да ће све совјетске републике у њиховој спољној трговини представљати већ формиран државни апарат за спољну трговину Руске Републике, као и да ће прописи и мере у области спољне трговине донете од стране Руске Републике важити и бити примењиване и на спољнотрговинске односе и операције осталих совјетских република са страним државама (14).

Са усвајањем Нове економске политике (НЕП) организација спољне трговине морала је да претрпи извесне измене. Декретом Совјета народних комесара од 9. августа 1921. године укинута је раније искључиво обављање спољнотрговинског промета преко Народног комесаријата спољне трговине или под његовим непосредним и директним руководством. Комесаријат је због свих ових промена претрпео и организационе измене. Оперативна функција је била јасно одвојена од контролне и регулаторне. С тим у вези била је основана и специјална управа за организацију и регулацију спољне трговине. Ово подвајање функција имало је за последицу побољшање рада органа који су водили политику спољне трговине и могућност ширег и бољег планирања и праћења спољнотрговинске размене и делатности. С тим у вези биле су уведене и нове мере: контингентирање и лиценце.

У периоду борбе за индустријализацију (1926—1934) организација спољне трговине добија коначно свој формиран лик. Врши се дефини-

(12) Уредба ВЦИК од 14. XII 1917. о ревизији сефова. Уредба ВСНХ од 12. I 1918. о установењу монопола у трговини златом и платином. Декрети СНК од 15. IV и 25. VII 1920. о реквизицијама и конфискацијама.

(13) Уредба Народног комесаријата за финансије од 3. X 1918.

(14) Образовањем Савеза Совјетских Социјалистичких Република руковођење спољнотрговинском делатношћу на основу државног монопола спољне трговине прешло је у надлежност СССР-а, а све раније мере предузете од Руске Републике биле су признате и важиле за целокупну територију СССР.

тивна подела између функције регулисања и контроле спољне трговине и функције њеног непосредног обављања. У вези са овом поделом следиле су и одређене организационе промене у државном апарату. Одлуком Совјета народних комесара од 18. новембра 1925. године Народни комесаријат спољне трговине и Народни комесаријат унутрашње трговине спојили су се у јединствени Народни комесаријат за трговину. С обзиром да су ови комесаријати и даље вршили регулаторну и контролну функцију, то сједињавање је омогућило да се ова функција са још више успеха остварује. Тим више што је у овом периоду била веома јака везаност националне економије па и унутрашњег тржишта за спољно тржиште, одакле су долазиле машине и остала оруђа неопходна за индустријализацију земље. Па ипак, због специфичних потреба спољнотрговинског промета, и у оквиру овако јединственог Комесаријата установљена је Управа за послове са иностранством као орган који је вршио планирање, регулисање и контролу спољне трговине.

Касније, са општом реорганизацијом спољне трговине у току 1930. године извршено је поновно и овог пута дефинитивно организационо раздвајање између спољне и унутрашње трговине. Одлуком Совјета народних комесара од 29. новембра 1930. године извршено је формирање Народног комесаријата СССР за унутрашњу трговину и Народног комесаријата за спољну трговину СССР.

Раздвајање поменуће две функције државног монопола спољне трговине имала је за резултат сужавање обима рада а тиме и значаја трговинских представништава СССР-а у иностранству. Наиме, остваривање монопола спољне трговине наметало је потребу да држава има специјалне органе не само у земљи него и ван ње. Такве државне органе који остварују у иностранству права СССР-а у области његовог монопола спољне трговине представљала су и представљају трговинска представништва. Она су оснивана у оним државама које су прихватале њихово отварање. Прво трговинско представништво отворено је у Италији на основу трговинског уговора СССР и Италије из 1924. године.

Уредбом Совјета народних комесара од 1933. године о трговинским представништвима и трговачким агентурама СССР-а у иностранству одређен је правни положај трговинских представништава и агентура и принципи и обим њиховог пословања. Ова Уредба је још увек на снази. Према њој функције трговинских представништава су: помагање развоја трговинских односа између држава уговорница; заступање интереса своје државе у датој држави у погледу свега што се односи на спољну трговину; регулисање, у име своје државе, трговинских операција са другом државом уговорницом; вршење спољнотрговинских операција у другој држави уговорници у име своје владе.

Пошто трговинско представништво има трговински карактер, оно представља саставни део посланства своје државе са свим међународно-правним последицама које из тога произилазе. У трговинским споразумима СССР-а предвиђено је да се трговински представник и његов заменик користе свим правима и привилегијама које имају чланови дипломатског

представништва. Просторије у којима је смештено представништво уживају екстериторијалност и оно има право да се користи шифром⁽¹⁵⁾.

Трговинско представништво послује у име владе СССР и оно одговара само за оне спољнотрговинске послове које закључи или за које гарантује трговинско представништво у земљи у којој оно има седиште и које потпише овлашћено лице⁽¹⁶⁾.

Све касније реорганизације у спољној трговини имале су парцијални карактер и углавном су тежиле побољшању и прилагођавању изнетих и усвојених основа организације руковођења и контроле спољне трговине. С овим у вези треба напоменути да је 1946. године са општим изменама назива народних комесаријата, народни комесаријат спољне трговине постао Министарство спољне трговине.

Према данашњој организацији спољне трговине Совјетског Савеза функција регулisaња и контроле спољне трговине подељена је између више државних органа. То су Савет министара СССР, Министарство спољне трговине и Државни комитет Савета министара за спољнотрговинске односе⁽¹⁷⁾.

Функцију планирања и општег руковођења спољном трговином врши Министарски савет СССР-а. Министарски савет СССР-а, у складу са јединственим планом народне привреде, који доноси Врховни совјет СССР, утврђује планове извоза и увоза које припремају одговарајуће установе, планове испоруке опреме и указивања техничке помоћи за предузећа и постројења која се подижу у иностранству од стране совјетских предузећа, валутни план и план спољнотрговинског транспорта робе. Он склапа привредне споразуме са страним државама. Министарски савет руководи установама које непосредно управљају у области спољне трговине и доноси нормативне акте у тој области. Он утврђује које организације могу обављати непосредне операције у области спољне трговине и одлучује о оснивању нових спољнотрговинских организација⁽¹⁸⁾.

Функцију непосредног регулisaња спољне трговине и контроле над њеним остварењем врши Министарство спољне трговине и делимично Државни комитет за спољне економске односе. Министарство спољне трговине издаје дозволе за извоз и увоз робе као и девизна одобрења, утврђује редослед транспорта робе преко државне границе, утврђује правила о преузимању робе у иностранству, о састављању и отпремању докумената уз робу која се испоручује у циљу извоза. Наредбе и инструкције Министарства спољне трговине обавезне су за све органе и организације који учествују у остварењу спољне трговине.

Министарство спољне трговине врши надзор над поштовањем правног режима спољне трговине од стране свих органа и организација који учествују у спољној трговини и контролу над извршавањем трговинских

(15) О. Усенко, *op. cit.*, стр. 11.

(16) К. Бахтов: Торговые представительства Союза ССР за границей, *Внешняя торговля*, 1958, No 4, стр. 54.

(17) Генкин и др.: Правовое регулирование внешней торговли СССР, Москва, 1961, стр. 22 и сл.

(18) Усенко, *op. cit.*, стр. 6.

уговора, трговинских и платних споразума као и других међународних споразума СССР-а који улазе у његову надлежност. Министарство спољне трговине има право да забрани или ограничи трговинске операције са појединим земљама.

Наведене функције у области регулација и контроле спољне трговине Министарство врши било непосредно било преко опуномоћеника при министарским саветима савезних република и у појединим економским центрима земље, односно преко трговинских представништава СССР-а, трговинских саветника и трговинских аташеа при посланствима и мисијама СССР-а у иностранству⁽¹⁹⁾.

б. Непосредно обављање спољнотрговинског промета. Увођење државног монопола спољне трговине није значило, као што је то његов историјски развој показао, да ће држава сама непосредно обављати спољнотрговинску размену са иностранством преко својих, државних органа⁽²⁰⁾.

После доношења Декрета о национализацији спољне трговине спољнотрговинске операције је остваривао било сам Комесаријат за спољну трговину, обједињујући на тај начин функцију руковођења спољном трговином са функцијом њеног непосредног обављања, било његови органи, или пак установе, организације и приватна лица уз претходно добијање одобрења од Комесаријата, који је одређивао начин закључивања сваког појединог уговора.

Извесне измене у организацији и спровођењу непосредне спољнотрговинске размене наступиле су у току 1920. године. Те године је престала војна интервенција и државе Антанте су прекинуле економску блокаду⁽²¹⁾, одлучивши да обнове трговинске односе са руским народом и то преко руских кооперација. Мада је била свесна правих намера ове политике, совјетска влада је, уочивши неопходност трговине са капиталистичким државама ради обнове и изградње народне привреде, прихватила ову нову политику страних држава и са свим потребним мерама предострожности извршила нужна прилагођавања. У том периоду су у низу држава била отворена одељења „Центросојуза“, „Селскосојуза“ и других кооперативних организација у форми трговачког друштва које је предвиђало право државе у којој је оно било основано. Преко ових друштава се обављао спољнотрговински промет, углавном путем компензационе размене⁽²²⁾.

(19) Усенко, *op. cit.*, стр. 7.

(20) У том смислу и Х. Берман: *Les aspects juridiques du commerce entre pays d'économie planifié et pays d'économie libre. Aspects juridiques du commerce avec les pays d'économie planifié* 1961, стр. 17 — примећујући истовремено да актуелни систем спољне трговине СССР-а приморала да се ревидирају извесне упрошћене представе које о њему постоје у несоцијалистичком свету.

(21) Али не и финансијску блокаду, која се састојала у ускраћивању, и то за дуги низ година, дугорочних финансијских zajmova Совјетском Савезу. У време војне интервенције примењивана је тзв. златна блокада, која се изражавала у томе да су крупне банке и фирме, а такође и неке владе одбијале да на име плаћања примају совјетско злато (тако су САД 1920. године донеле одлуку о забрани куповине совјетског злата). Европске државе су престале да бојкотирају совјетско злато после закључења трговинског споразума између РСФСР и Енглеске марта 1921.

(22) К. Воронов: Современная организация внешней торговли СССР, *Внешняя торговля*, 1966, No 8, стр. 35.

Са усвајањем НЕП-а и према декрету од 9. августа 1921. године дозвољавано је појединим привредним организацијама да закључују спољно-трговинске уговоре и да имају своје представнике у иностранству при тамо постојећим органима Комесаријата за спољну трговину. Исто тако је државним индустријским предузећима и другим крупним привредним организацијама као и кооперативним друштвима било дозвољено да непосредно остварују увозно-извозне послове, на основу посебних споразума са Народним комесаријатом спољне трговине и под његовом контролом⁽²³⁾.

У оквиру нове економске политике дошло је и до стварања мешовитих друштава. Ова друштва оснивали су како Народни комесаријат за спољну трговину тако и државне привредне организације. Мешовита друштва су по својој природи личила на акционарска друштва и у њима је био ангажован страни капитал. Сва та друштва су радила под контролом комесаријата за спољну трговину и била су дужна да своје пословне операције из извоза и увоза робе врше искључиво преко специјалних одељења трговинских представништва СССР-а у иностранству.

Даљи развој организације непосредног бављења спољнотрговинском делатношћу довео је у току 1930. године до укидања мешовитих друштава односно њиховог претварања у монополске свесавезне спољнотрговинске организације. Ове организације су добиле искључиво право обављања спољнотрговинске делатности са робом која је према номенклатури била одређена за њихово пословање са иностранством. На овај начин била је искључена могућност за друге привредне организације да иступају на иностраном тржишту. Уредбом Совјета народних комесара од 1935. године дато је свесавезним извозним и увозним спољнотрговинским организацијама право непосредног закључивања спољнотрговинских уговора са иностраним фирмама, и то како на територији СССР-а тако и у иностранству. На овај начин дошло је до смањења улоге трговинских представништва СССР-а у непосредном обављању спољнотрговинске размене. Овако постављена монополска предузећа, са нужним модификацијама у вези са развојем совјетске економије уопште, па и спољне трговине посебно, остала су да постоје све до данашњег времена.

Данас се као главни носиоци трговинске размене са иностранством појављују ове свесавезне спољнотрговинске организације. Трговинска представништва се скоро уопште не баве непосредно спољнотрговинским прометом. Према најновијим променама у овој области дозвољено је извесном броју крупних индустријских предузећа — непосредних произвођача, да самостално и непосредно учествују у спољнотрговинском промету. Ово је предвиђено у склопу последњих мера којима се тежи ширењу броја учесника у спољној трговини.

Свесавезне спољнотрговинске организације представљају самосталне субјекте права и обавеза — имају својство правног лица и за преузете обавезе одговарају својом имовином. Држава не одговара за обавезе ових организација, а оне не одговарају за обавезе државе. Тако је и у појединим међудржавним уговорима истакнута ова самосталност и независност спољнотрговинских организација. У уговору између СССР-а и Данске од

(23) А. Голдштајн, *op. cit.*, стр. 51.

17. VIII 1946. предвиђено је да „трговачки послови закључени без гаранције трговачког представништва од стране привредних организација совјетске државе, које су према совјетском праву независна правна лица, ангажују само ове организације и извршење из ових послова се може тражити само на њиховој имовини”.

Приликом закључења трговинских споразума којима се врши увоз робе, спољнотрговинске организације иступају у својству комисионара. Међутим, приликом вршења пословних операција везаних за извоз робе, спољнотрговинске организације купују робу од совјетских организација и продају је за свој рачун.

7. Увођење и остварење државног монопола спољне трговине које је започело одмах после победе октобарске револуције било је од великог политичког, економског и правног значаја уопште, а посебно у међународним оквирима.

Оно је пре свега значило стварање новог социјалистичког начина регулације економских односа из спољнотрговинског промета са иностранством, у коме је држава за себе задржала искључиво право регулације и контроле ових односа и промета. Државни монопол спољне трговине омогућио је Совјетском Савезу да издржи и савлада економску и финансијску блокаду капиталистичког света и да на новим социјалистичким, економским и политичким принципима изгради моћну националну привреду.

Борба за афирмацију државног монопола спољне трговине Совјетског Савеза представљала је у међународним оквирима и борбу за афирмацију оваквог начина регулације спољне трговине уопште.

Државни монопол спољне трговине довео је до ванредно велике употребе међудржавних трговинских и платних споразума као инструмената преко којих је држава непосредно остваривала своју функцију планирања и контроле спољнотрговинског промета. При томе постоји значајна разлика између ових уговора закључених са другим социјалистичким државама и оних закључених са капиталистичким државама. Уговори са првима служе остварењу узајамне економске сарадње и помоћи, засноване на узајамном усаглашавању планова народне привреде независних социјалистичких држава. Уговори са другима представљају с једне стране планирање економских потреба Совјетског Савеза према овим државама, а са друге стране штите планску економику од утицаја стихијног деловања светског капиталистичког тржишта.

Тако, када су после другог светског рата створене нове социјалистичке државе, оне су затекле већ изборену победу и међународно признање државног монопола спољне трговине. Иначе, све социјалистичке државе су приликом свог стварања прихватиле и спровеле совјетски начин решења економских односа са иностранством и на основама национализације спољне трговине и увођења државног монопола спољне трговине.

Основна правна карактеристика државног монопола спољне трговине, без обзира на друштвено-економски систем државе која га прихвата,

састоји се у томе да ниједна спољнотрговинска операција не може да се обави без претходне сагласности (одобрења) надлежног државног органа, и то без обзира ко су и какав квалитет имају странке у овом односу. Од државног монопола спољне трговине треба разликовати државни интервенционизам у спољној трговини, који данас представља једну општу појаву, условљену потребом заштите националне привреде. Државни интервенционализам значи ограничену контролу спољнотрговинског промета. На основу њега само за поједине спољнотрговинске операције потребна је сагласност (одобрење) државног органа. Ово обично било с обзиром на тервенционизам значи ограничену контролу спољнотрговинског промета

Конечно, међународно прихватање и признавање државног монопола спољне трговине имало је за последицу признање економског имунитета социјалистичке државе, који је дошао до изражаја кроз оснивање и рад трговинских представништава Совјетског Савеза у појединим капиталистичким државама, а управо се изражавао у дипломатском имунитету одређених службеника ових представништава, њиховој екстериторијалности и судском имунитету који уживају.

У области непосредног обављања спољнотрговинског промета државни монопол спољне трговине дошао је на одређени начин до изражаја и у независним и самосталним свесавезним спољнотрговинским организацијама. Наиме, ове организације уживају монопол извоза и увоза робе са листе производа која им је додељена, тако да је искључена њихова конкуренција како на унутрашњем, тако и на међународном тржишту.

Педесет година искуства у остварењу државног монопола спољне трговине представљају несумњиво драгоцену ризницу за друге, млађе социјалистичке државе. Различити облици организације планирања, руковођења, контроле и непосредног остварења спољнотрговинског промета у појединим социјалистичким државама представљају само нужан израз различитих путева остварења социјализма, у чије основе је уграђен државни монопол спољне трговине заснован на национализацији спољне трговине.

Др Добросав Митровић

РЕЗЮМЕ

Октябрьская революция и введение государственной монополии внешней торговли

Советская власть с первых дней революции приступила к новой организации осуществления экономических отношений с зарубежными странами, конечной целью которых было взятие полностью в руки государства ведение внешней торговли. После ряда первых революционных мероприятий, с национализацией внешней торговли в 1918 году был заложен фундамент введению государственной монополии внешней торговли, ставшей одним из основных конституционных принципов Советского Союза.

Государственная монополия внешней торговли выражается в двух основных функциях: функциях регулирования и контроля внешней торговли и функциях непосредственного совершения внешнеторговых операций.

Функции регулирования и контроля внешней торговли возникли со дня введения государственной монополии внешней торговли и они остались и до наших дней в руках высших органов государственной власти и управления. В статье дается обзор и излагается как развивалось регулирование указанных функций и развивались органы, их выполняющие.

Введение государственной монополии внешней торговли не означало, как это видно и из ее исторического развития, что государство само непосредственно, через своих государственных органов, осуществляет внешнеторговый оборот с границей. И здесь имелся свой известный, изложенный в статье, исторический путь развития, начиная с Октябрьской революции, приводящий к положению в наши дни, при котором основными носителями торгового обмена с границей являются всесоюзные внешне-торговые объединения.

Являясь самостоятельными и независимыми юридическими лицами, уполномоченными соответствующими государственными органами на заключение внешнеторговых сделок, отвечающими по своим обязательствам имуществом, на которое может быть обращено взыскание, эти объединения располагают монополией на экспорт и импорт товаров, строго по указанной им номенклатуре, что исключает их взаимную конкуренцию и на внутренних и на внешних рынках.

В заключение автор подчеркивает политическое и правовое значение введения государственной монополии внешней торговли в СССР, как для самого Советского Союза, так и для остальных социалистических государств, образованных после Второй мировой войны.

SUMMARY

The October Revolution and Introduction of the State Monopoly of Foreign Trade

The Soviet authorities began to set up, in the first days after the Revolution, new organization of conducting economic relations with foreign states, with the ultimate purpose to take entirely in their hands management of foreign trade. After a series of the first revolutionary measures by nationalization of foreign trade in 1918, the foundation was laid down for the introduction of state monopoly of foreign trade, that became one of the fundamental constitutional principles of the Soviet Union.

The state monopoly of foreign trade is realized through two basic functions: function of regulating and control of foreign trade, and function of direct managing of foreign trade operations.

The function of regulating and control of foreign trade was established by the introduction of the state monopoly of foreign trade and has remained to this day in the hands of supreme organs of state power and administration. The article gives the historical background and development in regulating this function and of organs that performed it.

Introduction of state monopoly of foreign trade did not mean, as its historical development revealed, that the state should exclusively through its state organs, carry the foreign trade business with foreign countries. Here, we also have a definite historical development, from the October Revolution to date, which is exposed in the article, and which led to the present situation, where all Soviet foreign trade organizations appear as the chief exponents of the trade exchange with abroad. Independent and autonomous legal persons, authorized by the competent state organ to carry foreign trade business are responsible for their commitments up to the amount of their assets. These organizations enjoy the monopoly of export and import of goods from the list of merchandise they are allotted, so that their competing is excluded both in the home and international market.

At the end of the article the political and legal significance of the introduction of state monopoly of foreign trade in the USSR is stressed, both with respect to the Soviet Union and other socialist states created after World War II.

RESUME

La Révolution d'Octobre et l'introduction du monopole d'Etat du commerce extérieur

Le pouvoir soviétique a commencé dès les premiers jours de la Révolution à édifier la nouvelle organisation de l'exercice des relations économiques avec les Etats étrangers, dont le but final a été de confier à l'Etat de prendre en main entièrement la conduite du commerce extérieur. A la suite d'une série de premières mesures révolutionnaires par la nationalisation du commerce extérieur en 1918 les fondements ont été posés de l'introduction du monopole d'Etat du commerce extérieur, qui est devenu l'un des principes constitutionnels fondamentaux de l'Union Soviétique.

Le monopole d'Etat du commerce extérieur se réalise au moyen de deux fonctions fondamentales: la fonction de réglementation et de contrôle du commerce extérieur et la fonction de l'exercice direct des opérations de commerce extérieur.

La fonction de réglementation et de contrôle du commerce extérieur a été instituée par l'introduction du monopole d'Etat du commerce extérieur et elle est restée jusqu'à aujourd'hui en mains des organes les plus élevés du pouvoir et de l'administration de l'Etat. Dans l'article est exposé l'historique et le développement de la réglementation de cette fonction et des organes qui l'avait exercée.

L'introduction du monopole d'Etat du commerce extérieur ne signifiait pas, comme son développement historique l'a prouvé, que c'est l'Etat lui-même qui effectuera directement par l'intermédiaire de ses organes, les organes d'Etat, les échanges de commerce extérieur avec l'étranger. Il existe ici aussi une voie déterminée de l'évolution historique suivie depuis la Révolution jusqu'à nos jours, qui a été exposée dans l'article, et qui aboutit à l'état actuel quand apparaissent comme titulaires principaux des échanges dans le commerce avec l'étranger les organisations de commerce extérieur fédérales. Ces organisations sont des personnes morales autonomes et indépendantes, — autorisées par l'organe d'Etat compétent pour l'exercice des affaires de

commerce extérieur, qui répondent de leurs obligations jusqu'au montant de leur patrimoine, — jouissent du monopole de l'exportation et de l'importation des marchandises d'après la liste qui leur a été assignée, de sorte que leur concurrence est exclue tant sur le marché intérieur que sur le marché international.

Dans la conclusion l'auteur a souligné l'importance politique et juridique du monopole d'Etat du commerce extérieur en U.R.S.S. tout aussi bien pour l'Union Soviétique que pour les autres Etats socialistes formés après la Deuxième guerre mondiale.

СОЦИЈАЛИЗАМ, ЗАКОНИТОСТ, ПРАВОСУБЕ*

— Покушај извлачења неких уопштених закључака из искустава досадашњег социјалистичког развоја —

I

Октобарском револуцијом започео је најдубљи и најзначајнији преврат у историји људског друштва. Социјализам као субјективно схваћена објективна законитост почиње да се остварује и као друштвена пракса. Поставља се историјско питање — како остварити оне велике идеје и принципе које је научни социјализам већ уопштио као опште карактеристике и законитости развоја овога новог друштва. Велике идеје марксизма-лењинизма почињу да своју животну снагу проверавају у конкретној друштвеној пракси.

Пет деценија социјалистичког развоја свакако да представљају историјско раздобље у коме је процес изградње и развоја социјализма сразмерно доста одмакао. Иако је, међутим, у питању ипак сразмерно краће временско раздобље за пуно развијање једног битно новог система, иако је, затим, тај систем почео да се развија у условима који за њега нису били ни у просеку повољни будући да се радило о земљама које су заостале у свом капиталистичком развоју, иако се, коначно, ради о врло специфичним искуствима одређеним објективним и субјективним компонентама свога времена и свога простора, ипак се уза све то нека одређена уопштена искуства и могу и морају извучити и извући. И то, пре свега, ради тога што социјализам не може да се само спонтано развија, већ је неопходна свесна друштвена интервенција у објективним збивањима друштвеног развоја, која претпоставља и научну спознају онога што је стварно и онога што је постало могуће.

Полазећи од таквих могућности и таквих потреба, данас би се већ могло рећи да се социјалистички друштвени систем још ни из далека није развио до оних уопштено постављених основа које је Маркс у својим делима (а конкретно нарочито у „Критици Готског програма“ а затим Лењин у „Држави и револуцији“ итд.) третирао као основне принципе будућег развијеног социјалистичког друштва. Утолико пре би данас сувише рано било говорити о практичној могућности и оријентацији на изградњу комунизма као више фазе овог новог друштва. Данас је у суштини још увек реч о прелазном периоду израђивања социјализма, дакле о периоду у коме се тек почиње вршити овај судбоносни историјски преврат, у коме се тек почињу мењати друштвени односи базе и надградње, те који

* Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор 24—28. октобар 1967.

услед тога представља — у целини узето — почетни или, како је Лењин своједобно говорио, „нејаки“ социјализам, у коме постоји мешавина, једновремено и упоредо постојање дедића и комадића и капитализма и социјализма. Наравно овај процес је негде више а негде мање одмакао али у сваком случају за дате објективне услове у овом релативно кратком историјском периоду није било ни објективно могуће много више постићи.

Како је, дакле, реч о периоду у коме се дато, затечено и наслеђено друштво тек почиње преображавати, у коме се тек стварају услови за бескласно социјалистичко и комунистичко друштво, у коме услед свега тога постоје разни прелазни и мешовити облици, то је сем осталог и практично очевидно да у овој фази развоја још увек постоје класични инструменти класног друштва — држава, право, законодавство, правосуђе итд. Веома захватна и интензивна свесна друштвена интервенција — било како, од кога и на који начин да се она врши — остварује се и помоћу ових класних инструмената. Штавише, њихова веома значајна улога у вршењу те интервенције, а нарочито у почетној фази ствара привид као неког супремата и доминације надградње над њеном економском основцом (што је, узгред буди речено, и довело до разних идеалистичких бирократских концепција и схватања). Полазећи од такве једне емпиријски већ евидентне чињенице, питања права, законитости, правосуђа и других инструмената правне надградње као дела целокупне друштвено-политичке надградње имају несумњив друштвени значај и треба да привлаче одговарајућу пажњу.

Када се сада, о педесетогодишњици октобарске револуције, третирају разни видови њенога епохалног историјског значаја, када се анализирају разни видови изградње социјалистичког друштва у ових неколико деценија, у том склопу се може поставити и једно вероватно значајно и занимљиво питање — питање покушаја извлачења и одређеног уопштавања датих искустава социјалистичке изградње у вези са настајањем и развијањем њених правних израза и правних инструмената.

Приступајући једном таквом покушају, треба одмах нагласити односно имати у виду да је заиста реч о покушају који је ограничен како објективно тако и субјективно, да је, затим, реч о покушају сумаирања и уопштавања одређених искустава која, с једне стране, имају без сумње нешто опште и заједничко али су унутар тога, с друге стране, више или мање различита и специфична, те представљају специфичне облике изражавања општега. Но, један такав покушај са свим тим оградама и ограничењима може бити од интереса утолико пре или више, уколико управо оваква питања нису до сада привлачила потребну одговарајућу пажњу и интерес.

Прилаз овим питањима мора бити како с једне стране конкретно-историјски, тако с друге стране и апстрактно-теоријски. По себи је јасно да та питања морају бити третирана у вези и у јединству читавих друштвених система као њихов саставни део, при чему се мора поћи од примарности објективних економско-друштвених чинилаца али и од уочавања и истцања одговарајуће улоге субјективних чинилаца и њихових носилаца у изграђивању социјализма.

II

Ако је реч о извлачењу закључака из искустава досадање социјалистичке изградње у односу на законе, право, правне инструменте, правосуђе и сл., онда је свакако основно и полазно питање — како су у томе развоју третирани ови инструменти, какав су значај они имали, какав им је значај друштво придавало, каква је била њихова улога и њихово вредновање и уопште, какав је био однос друштва као целине, а посебно водећих субјективних снага и фактора према овим категоријама?

Права и основна полазна констатација би била следећа: наука (разуме се, марксистичка) није на одговарајући начин обрађивала а и обрадила ова питања, другим речима није придавала одговарајући значај нити посветила одговарајућу пажњу овим категоријама и њиховом месту и улози у изградњи социјалистичког друштва.

Очевидно, ово је једна априористичка тврдња која, међутим, ипак претендује на то да је заснована на извесним конкретно-историјским искуствима и која би као таква — бар за дискусију — могла бити аргументирана и оправдана. Чињеница је, наиме, да је овај нови друштвени систем, у целини узето, омогућио — у чему и јесте његово историјско оправдање — неколико пута бржи развој друштвених производних снага у односу на ранији капиталистички систем. Такође је чињеница да је ово друштво омогућило, у целини узето, брзи развој науке и њене друштвене применљивости. У том склопу ипак би се могло рећи да су друштвене науке — бар за једно време, бар за одређене услове — спорије и, уопште узев, споро напредовале. Ипак су и ове науке, нарочито у овој последњој деценији, веома интензивно ангажоване у свестраном анализирању разних проблема социјалистичке изградње. Но, у том склопу управо ова питања — питања правних инструмената и њихове улоге — изгледа да су међу онима која су сразмерно мало пажње привукла и где је услед тога до сада било сразмерно мало одговарајућих резултата.

Познато је из које је перспективе Маркс посматрао будуће социјалистичко и комунистичко бескласно друштво. Познато је и то да је Лењин, и то управо у периоду око Октобра и после њега, велику пажњу посветио овим питањима. Међутим, од тада па тако рећи све и до сада ова питања нису привукла неку већу пажњу одговарајуће политичке идеологије. По мом мишљењу чак ни у оној мери у којој су то очевидно захтевали конкретни практични друштвени задаци управо у овој области развоја друштвеног система.

Усуђујем се да кажем да по мом мишљењу ова констатација важи и за нашу, југословенску идеолошку мисао, која је иначе — управо у области друштвених наука — у овој задњој деценији извршила такве анализе и дала такве резултате, који имају неоспоран теоријски и међународни значај. Разрађујући разне проблеме нарочито развоја економског а и политичког друштвеног система на принципима самоуправљања, наша научна мисао је заиста конкретно обогатила марксистичко учење

о социјализму, али је заиста тешко не само срести неку дубљу анализу проблема правне друштвене надградње већ чак и прихватити то као озбиљан и актуелан проблем.

Ако би ова полазна поставка била тачна, онда би се одмах поставило питање — чиме је такво стање било условљено и шта је до њега довело? Како се у идејној области, у крајњој линији, рефлектују објективни материјални друштвени корени, како у таквој једној узрочно-последичној вези морамо сагледавати стање у области идеологије, то би примењујући ову општу материјалистичко-дијалектичку поставку у конкретном проблему, могло да се дође — бар за дискусију — до следеће такође уопштене и такође априорно изведене констатације — да, наиме, у досадањем социјалистичком развоју у целини узето (а у појединим периодима, фазама и условима поготову) инструменти правне друштвене надградње нису били на одговарајући начин друштвено вредновани, да им није био придаван одговарајући друштвени значај, да су они релативно заостајали иза тога развоја, те да у њему нису имали оно место које треба да имају.

На којим конкретним практичним искуствима би се могла засногати и чиме би се могла оправдати једна оваква априорно постављена теза?

Ако апстрахујемо да је прва констатација у одређеној вези са овом другом, онда би се могао навести одређени број показатеља у прилог ове друге констатације, иако је њих додуше тешко приказати у неком конкретном виду и облику. Ту је — по спољним и тако рећи формалним карактеристикама гледано — реч о општим условима постојања и функционисања институција правне надградње. Ови услови, наиме, у целини узето, нису били, а ни сада нису, особито повољни. То важи за материјално-финансијске, кадровске и друге елементе овога проблема. Но, сем тога постоји одређена друштвена атмосфера, одређена друштвена клима, коју је на конкретан начин тешко приказати, али која се несумњиво осећа и рефлектује у разним аспектима свога присуства. У тој клими, у тој атмосфери инструменти правне надградње нису вредновани, нису валоризирани на начин који им припада по њиховом месту и улози у читавом друштвеном систему и ради самога тога система. У свакодневној друштвеној пракси социјалистичких земаља преовлађавала је једна таква атмосфера упркос понеком формалном наглашавању велике улоге ових инструмената.

Овде није реч само о томе да се упоредним методом може доћи до закључка да правосуђе и други инструменти правне надградње у капиталистичком друштвеном систему имају — разуме се као део тога система, као апарат владајуће класе и сл. — сразмерно повољније вредновање, улогу и одговарајући утлед. Овде је пре свега реч о томе да се поставља питање улоге ових инструмената у самом социјалистичком друштвеном систему и ради њега самога. Питање је, пре свега, да ли су изнете констатације тачне, а затим, ако су оне тачне — да ли је у питању објективно стање и потреба овога новог друштва или су у питању неки други узроци и фактори који су у одређеном периоду и у одређеним срединама деловали, али који у даљој развојној перспективи треба да буду превазиђени.

III

Почетна фаза развоја социјализма у условима једне заостале земље — према већ испољеним карактеристикама и особеностима — научно је већ обрађена. У целини узето више или мање се радило о једном периоду, о једној фази социјалистичке револуције као комплексног друштвеног преображаја, у којој се диктатура пролетаријата манифестовала у облику тоталног монопола политичке власти државног апарата. Представљајући победничку радничку класу и у име ње овај државни апарат управља друштвом, регулише разне друштвене односе служећи се нарочито ван-економским методама. Централизована државна власт као спољни израз власти радничке класе и руководеће улоге радничке — комунистичке партије не оставља и не омогућава много слободе како у области економског тако ни у области политичког друштвеног система. У таквим условима постоји једна у историји тако рећи невиђена централизација власти. У таквим условима можемо говорити о формалној демократији пошто разне политичке, представничке и друге форме и институције, које треба да изражавају и каналишу власт и вољу радничке класе и радних маса уопште, практично не могу да остваре своју улогу. Како је поодавно већ јасно, ради се о једној опасности бирокарске деформације социјализма, која је с једне стране у целини узето објективно нужна, али која, с друге стране, представља реалну а не само потенцијалну опасност за даљи развој стварно социјалистичких друштвених односа. Таква објективна друштвена основица ураћа разним стаљинизмима, маоизмима и другим облицима бирокарске деформације.

У таквом једном друштвеном стању правосубје и други инструменти правне надградње за остваривање законитости у друштвеним односима могу да представљају само једну карикату таквог једног система, само једну његову компоненту и један његов елеменат. Чврсто уколчани у такав систем, његову психологију и његову логику, ови инструменти доследно извршавају све задатке који се пред њих постављају (треба се само подсетити на разне судске процесе у периоду стаљинизма и сл.) без икаквих реалних могућности за једну стварну и функционалну самосталност. Државно-бирокарски менталитет, споља презентирани као стварни и најдубљи интерес радничке класе, завијен у обланде партијске дисциплине и „партијности“, доминира над овом обласћу друштвеног рада задржавајући за себе и не остављајући њој неки значајнији друштвени ауторитет. Може се рећи да се у таквом стању друштвених односа заиста ради о тоталном монополу отуђене политичке власти, који може радити како у интересу тако и против интереса радничке класе, друштва и сл., али који у сваком случају концентрише у себи сву реалну друштвену моћ понашајући се према политичким а поготово према правним инструментима као својим „трансмисијама“. На таквом тлу су поникле разне стаљинистичке теорије о улози државе, о улози партије и уопште о путевима изградње социјализма. На таквом тлу у веома драстичном облику данас настају заиста монструозне разне маоистичке концепције о појединим питањима изградње социјализма.

IV

Ако су изложене констатације тачне, онда се поставља питање — како објаснити такво стање? Зашто институције правне надградње у таквим условима нису могле имати неко поље значајније место и улогу?

Покушавајући да се да одговор на ово питање могла би се поставити једна по прилици оваква хипотеза.

Правосудни и други инструменти правне надградње су у крајњој линији инструменти владајуће класе за обезбеђење датог друштвеног поретка (поред тога су они, разуме се, и инструменти тзв. општедруштвене функције државе као „формалног репрезентанта друштва“). Остварујући дати правни поредак ови инструменти практично обезбеђују регулисање друштвених односа онако, како је то прописала владајућа класа у својим правним нормама. Но то важи пре свега за период релативне стабилности у класним односима, у класним сукобима. Историјско искуство показује да овакви инструменти нису довољни у великим класним сукобима, посебно у револуцијама. Тада се сударају читаве класе. Да би ефикасније водиле борбу, класе у револуцијама стварају одговарајуће органе — војне, партијске, полицијске, затим специјалне судове који раде по специјалном поступку и сл. У таквим друштвеним сукобима — „редовни“ судови и други „редовни“ инструменти правне надградње нису довољни, нису погодни управо због своје релативне статичности, због метода свога рада, поступка и сл. Ови други — револуционарни органи тако рећи одлучују у револуцији. На тој основи они имају изванредан ауторитет и одговарајући третман своје класе и њених класних савезника.

У оквиру овакве једне хипотезе могло би се бранити становиште да ове поставке важе и за досадање социјалистичке револуције, па дакле и за нашу, југословенску, која је, иначе, обиловала низом не само оригиналних него у суштини и демократских и хуманитарних облика и метода. И у нашој револуцији су изграђени одговарајући ауторитети и на тој основи одговарајуће релације односа између разних органа нове власти која је настајала и развијала се. И код нас, као и у другим социјалистичким земљама, огроман ауторитет је имала у револуцији пре свега Партија, затим њена оружана револуционарна сила — армија, затим органи безбедности за борбу противу спољашњих и унутрашњих непријатеља нове власти итд.

Социјалистичка револуција, као и свака друга револуција, јесте један комплексан и дуг процес преображаја економске друштвене основице и читаве друштвене политичке, правне и идејне надградње. Међутим, одлучујући моменат у њој је ипак преузимање власти од стране радничке класе (разуме се, као битан предуслов за основну промену — промену начина производње итд.). Када се дефинитивно учврсти нова власт, револуција улази у нову фазу свога даљег развијања. Класни сукоби без сумње да још доста дуго остају, али се за њихово разрешавање сада установљавају органи којима је то тако рећи искључиви задатак. Међу такве органе свакако да спадају и правосудни органи.

Владајућа класа сада може овим органима да повери функцију обезбеђења новог правног поретка. Раније револуционарно стање постепено треба да се превазилази. Сада је могуће створити нови правни поредак и обезбедити га релативно стабилним и утолико статичним нормама и органима за њихово оживотворавање. У таквим друштвеним кретањима треба да се на одговарајући начин мењају и релације између разних органа новог друштва о којима је напред било речи.

Може се тврдити да је и ово једно уопштено историјско искуство досадањих социјалних револуција укључено са буржоаском.

Каква су искуства развоја социјалистичке револуције у овом погледу?

Ако су тачне раније изложене карактеристике после револуционарног периода развоја социјалистичких земаља, онда би се надовезујући на то могло бранити становиште да је у овим земљама више-мање у једном периоду њиховог развоја добрим делом задржано, продужено, конзервирано раније револуционарно стање међусобних односа инструмената и органа револуције о којима је напред било речи. Конкретније речено, доста дуго је продужен и задржан ауторитет раније одлучујућих револуционарних органа, а није јачан ауторитет и позиција правосудних и других органа за обезбеђење новог правног друштвеног поретка. Напросто, продужавало се једно револуционарно стање које је, међутим, требало саобразно условима али што пре превазилазити. Одржавана је таква друштвена атмосфера, таква клима, у којој су ови последњи органи практично третирани као прости извршиоци већ донетих одлука. У таквој друштвеној клими су практично функције дељене на политичке и револуционарне, с једне, и техничке, извршилачке, с друге стране. Правосудни органи су у таквој клими практично третирани као *post festum* органи, који само треба да дају правну форму ономе што је већ другде одлучено, да подведу конкретни случај под правну форму. Њихова функција је третирана као пуко примењивање, дакле као једна у основи техничка функција.

Таква атмосфера је заиста практично постојала и одржавана упркос извесним повременим деклараторним наглашавањима улоге, значаја па и самосталности правосудних органа. Није битно — иако је дакако интересантно — да ли је такво стање било само и пре свега објективно условљено или је оно један саставни део и један аспект одређених тада доминирајућих концепција о путевима и методама социјалистичке изградње. У сваком случају као и другде и овде се ради о међусобној вези и условљавању објективнога и субјективнога.

V

Под појмом законитости обично и најчешће се подразумева процес обезбеђења међусобне сагласности правних норми разне правне снаге као и извршења и остваривања тих норми. У самој суштини под овим појмом треба подразумевати поред тога још и много дубље друштвене

социолошке компоненте функционисања читавог датог друштвеног система. Дакле, не само придржавање онога што је прописано већ и прописивање онога што је објективно потребно и онемогућавање било каквог раскорака између принципа, прописа и стварне друштвене праксе.

Проблем законитости у социјализму је такође сразмерно мало пажње привукао. Чак и у тако развијеним срединама у којима су настали иначе врло значајни научни и технички проналасци. Ово нас, узгред буди речено, наводи на постављање питања — зашто су за одређени период развоја (у првом реду у Совјетском Савезу као првој земљи социјализма) друштвене науке сразмерно веома мало напредовале, ако се о напредовању уопште може говорити? Није ли и то један одраз и један знак једног тако рећи потпуног идеолошког монопола који није обезбеђивао потребне услове за једну стварну научну критичку анализу друштвених односа и друштвених проблема? У том склопу посебно је питање које је напред постављено — зашто су проблеми правне надградње запостављени, зашто они нису привлачили потребну пажњу друштвене науке.

Обично се у том периоду говорило о социјалистичкој револуционарној законитости. Међутим, скоро су потпуно изостајале анализе карактера, развоја и услова испољавања, манифестовања и примене те законитости. Више се радило о цитатолошком примењивању појединих поставки партијско-политичких руководстава него о покушајима стварних социолошких анализа друштвених противречности, које су се овде дакако врло интензивно испољавале.

Овај проблем се може посматрати и кроз његов организационо-институционални израз. Законодавна представничка тела нису у таквим условима играла неку битну улогу јер су по сумарном поступку, без икакве своје стварне улоге у томе, изгласавала правне прописе које је припремао државни административни апарат. Одржавана је атмосфера у којој се практично узимало као да иза свакога таквога предлога стоје „Влада и Партија“, па је та психологија обезбеђивала тако рећи стопостотну подршку сваком предлогу.

Постојали су, наравно, и други проблеми у области законодавства. Нови друштвени систем је по себи захтевао да се на нови начин, а то значи правно регулишу разни друштвени односи. То је изазвало веома интензиван законодавни рад, праву поплаву законских и подзаконских прописа, у оквиру које је било доста тешко обезбедити јединство и сагласност, а да не говоримо о томе колико је било тешко остваривати тај сложени правни систем.

VI

Овакво стање у области правне надградње — уколико су изнете констатације и претпоставке тачне — намеће да се извуче један уопштени сумарни закључак: ради се о једном значајном али недовољно изученом, па чак и недовољно уоченом виду бирократске деформације односно њене потенцијалне опасности у почецима социјалистичке изградње у одре-

Ћеним условима. Док је проблем бирократизма са његове опште идејне и филозофско-теоријске тачке гледања прилично разрађен, нарочито задњу деценију развоја (а свакако поготову у Југославији) полазећи од генералних мисли Маркса, Енгелса и Лењина, овај његов аспект је заиста остао прилично ван потребне пажње. Штавише, често је врло тешко продрети са схватањем да се ту заиста ради о једном значајном друштвеном проблему па је прави проблем у томе, што се сматра да ту и нема неког озбиљног друштвеног проблема.

Ако бисмо покушали да дамо било какво објашњење таквих процеса, таквих односа и таквог стања у једном периоду развијања социјалистичког друштва, онда бисмо морали да осветлимо управо тај вид потенцијалне и стварне бирократске деформације. И то полазећи чак од тога да се обради проблем — да ли корени таквог стања иду све до револуције, да ли се ради о конзервирању једног револуционарног стања и у периоду када оно мора бити превазилажено? Да ли се ради о једном бирократском менталитету коме практично смета све оно што би могло ограничавати његов субјективизам, његов монопол владања? Да ли таквом бирократском менталитету сметају чак и властити закони као релативно стабилне и релативно статичне норме којих би се и он морао придржавати? Да ли постоји такав проблем за једно револуционарно поколење, које у периоду револуције руши стари правни поредак, које у том периоду нема другог „закона“ сем интереса револуције и коме сада тешко пада да превазиђе такав један свој субјективизам? Ако таква генерација заснује и одржи ефикасну власт „у име радничке класе“, онда она — и поред обиља демократских форми — практично може да управља како сама сматра да је потребно, па може да се у неком смислу толико уздигне и осамостали од друштва (и од класе коју представља) да може да тежи да се стави и изнад и изван закона, да практично поступа тако као да су закони прављени за неког другог, да се могу примењивати како кад одговара и сл.

Сасвим је јасно да у комплексу таквих друштвених односа правосубе и други инструменти правне надградње не могу имати неки велики ауторитет, углед, па ни улогу.

VII

Ако се узме да се радило о једном почетном револуционарном периоду, објективно и субјективно одређеном, онда се поставља питање — куда даље, која је следећа виша развојна фаза социјалистичке револуције? А конкретно, у вези са овде третираним проблемом — како се даље поставља однос друштвеног система као целине и инструмената његове правне надградње?

Опште принципе и оријентације даљег развоја социјализма доста давно је одредио научни социјализам и као такви су познати. Полазећи од Марксовог учења о ослобођењу рада, о комуналном систему као услову и облику остварења тога процеса, о социјалистичкој непосредној демократији радних људи и грађана уопште, па преко Лењинових разрада и конкретизација тих принципа и његовог учења о замени власти у име радничке класе влашћу саме те класе, слободно и демократски организоване, јасно је да се мора ићи даље у процесу стварања услова за бескласно социјалистичко друштво.

Ова објективна потреба, ова нужност и законитост развоја социјализма као стварне демократије за радне масе, за грађане уопште, већ је историјски почела да се остварује. Иако, разуме се, такође неравномерно, овде више онде мање, овде овако онде онако. Посматрајући са једног уопштенијег историјског аспекта, крајњи смисао кретања и одговарајућих промена у социјалистичким земљама за последњих 10—15 година је управо у томе, да се постепено стварају услови за превазилажење почетног револуционарног етатизма. Требало је, као што је познато, одређене противречности и отпори томе прогресивном кретању веома јако да се манифестују; понегде се морало интервенисати више или мање драстично; неки заостаци, елементи и тенденције још увек постоје у већој или мањој мери. Но, тај процес је кренуо, њега су људи постали свесни и он се више као субјективно схваћена објективна потреба не може зауставити.

Југословенски систем друштвеног самоуправљања, свесно започет тамо негде у раздобљу почев од 1948—1950—1953. год., вероватно да представља у друштвеном погледу најразвијенији облик тога кретања и тога процеса. У својим основним концепцијама овај садањи југословенски систем свакако да представља пример остваривања општих принципа научног социјализма о кретању социјалистичке револуције и изграђивању социјалистичког друштва као друштва слободних и слободно удружених радних људи и грађана уопште. Све основне компоненте, све основне промене које су у овом периоду вршене и које се и даље врше у економском и политичком друштвеном систему, имају своју основну оријентацију у том и таквом кретању, у коме радни човек практично долази све више у ситуацију да он, слободно удружен са другим радним људима, одлучује о својој судбини, о своме животу и раду.

VIII ✓

Ако је реч о једној квалитативно новој фази развоја социјалистичке револуције и социјалистичког друштва, онда се поставља питање које нас овде интересује — какве су односно какве треба да буду импликације тог развоја на инструменте правне друштвене наградње?

Мислим да би се бар за дискусију могле поставити две основне тврдње: прво, да овакав развој захтева и претпоставља превазилажење ранијег односа према правосуђу, законитости и другим инструментима правне надградње и њихову већу улогу у афирмацији, и, друго, да се у основи још не увиђа или се бар још није стигло да се увиђи ова и оваква друштвена потреба.

Превазилажење револуционарног етатизма, превазилажење монопола политичке централизоване власти претпоставља и садржи у себи сем осталог и превазилажење бирократског менталитета и његовог односа према законитости и правосуђу. Читав економски систем, пре свега, а у вези тога и други друштвени односи, постављају се на објективне основе, заснивају се на респектовању објективних економских и других друштвених законитости. Стварају се нови демократски и самоуправни друштвени организми и успостављају односи међу њима, који су фиксирани уставним и законским прописима. Више се не ради о хијерархијском односу вишега и нижега, већ о регулисаним међусобним односима, правима и обавезама. Више се не арбитрира детаљно и у свим питањима из револуционарних политичких центара итд.

У таквим новим друштвеним условима законитост — не само у организационо-формалном већ и у социолошком, материјално-садржинском смислу — веома добија на значају и мора бити афирмисана управо са становишта да се друштвени систем одвија онако како је то и предвиђено правним нормама. Борба за законитост у ствари је борба за регулисање друштвених односа, за разрешавање друштвених противуречности на онај начин, како је то демократски донетим правним прописима предвиђено. Законодавни органи — у нашем систему скупштине — тек сада фактички постају радна тела, асоцијације, на које прелази тежиште одлучивања са државних управних органа. Смањује се моћ државне администрације и она сама унутрашњом дијалектиком свога развоја прераста у стручну службу све интегралнијег самоуправног друштвеног система.

У таквим новим друштвеним кретањима — бар што се тиче југословенске праксе — и суд односно правосуђе постаје све значајнији друштвени арбитар. Разрешавајући разне друштвене противуречности које се манифестују у виду кривичних, грађанских, управно-судских и других процеса, правосуђе тек у таквим условима може да буде стварно независно и стварно самостално. Наравно, не независно од општих друштвених кретања, али независно у својој функцији, у свом конкретном раду. Организационо остварење социјалистичког принципа, јединство власти се мења, односно даље развија, долазећи у такву нову фазу свога развоја, која нема историјског преседана. Принципи демократског централизма се такође развијају и мењају стварајући и обезбеђујући нове односе разних организационо одвојених али све више међусобно интегрисаних органа и институција друштва. Инструменти и облици економско-друштвене основе, с једне, и политичко-правне надградње, с друге стране, међусобно

се све више прожимају и тако интегришу, да се поставља питање научног осветљавања једног историјски новог односа базе и надградње друштва. Друштво се дезинтегрише као друштвена заједница а интегрише као систем међусобно повезаних и у основним принципима јединствених слободних асоцијација. Људски рад се све више ослобађа у мери у којој он престаје бити принудан, у којој га одређује и контролише сам радни човек и у којој радне функције постају све више оно што су класици називали — просте функције удруженог рада. Стварају се услови за остварење оне класичне мисли да је слобода појединца — услов слободе за све.

Нови уставни систем Југославије за ову фазу нашег развоја ствара основе и обезбеђује оријентације једног друштвеног кретања у правцу остварења изложених општих принципа. Садања друштвена и привредна реформа представља једну етапу и један значајан друштвени напор за отклањање недостатака и ослобођење путева и снага за такав развитак.

Међутим, веома су значајне мере које се више-мање у свим осталим социјалистичким земљама (сем Кине и још неких) задњих година све одлучније предузимају и све јасније оријентишу у правцу превазилажења почетног револуционарног етатизма, а поготову тамо где је стаљинизам био ухватио јаке корене.

IX

Ако се ради о једном таквом кретању социјалистичког друштва, онда се може бранити становиште да оно претпоставља даљу афирмацију и јачање улоге и угледа правосуђа и других инструмената правне надградње. И то не ради неког њиховог посебног и посебно привилегисаног места. И не ради неког упоређивања са буржоаским системом, већ управо ради самог тог система. Штавише, могло би се узети да је једно мерило стварног демократизма у друштвеним односима и један показатељ истога — управо однос према правосуђу као друштвеном арбитру који може потпуно самостално да разрешава дате друштвене противречности и регулише дате друштвене односе применом донетих правних норми на исте. А то опет претпоставља — оно што је много лакше — далеко већу бригу око његове институционалне и организационе основице, али и оно што је много теже — постепено мењање и превазилажење раније друштвене атмосфере, раније доминирајућег бирократског менталитета (који се конкретно код нас манифестовао тако рећи доскора и кроз познату доминацију органа безбедности, а потом и органа тужилаштва, над судом и сл.).

Оваква једна потреба — потреба система као таквог — задњих година се све очевидније испољава и афирмише код нас у Југославији. То се конкретно манифестује нарочито у напорима да се правосуђе у целини узето коренито реорганизује полазећи од тога да у овој области — што такође није случајно — у читавом нашем социјалистичком развитку нисмо вршили неке квалитетне промене које су се иначе вршиле у

другим областима друштвеног живота. Том приликом се истиче и потреба генералног преиспитивања не само стања правосуђа већ и нашег општег друштвеног става према правосуђу. Међутим, свакако заокупљени економским и другим заиста битним проблемима нашег друштва и нашег развоја, извесни наши политички кадрови односно форуми као да не осећају овај проблем као значајан и актуелан друштвени проблем. Да ли се ту ради о заиста објективној процени и ставу, или се још по инерцији протезу елементи раније бирократске психологије — то је једно од питања које треба социолошком научном методом обрадити.

Треба имати у виду, иначе, да се и систем и механизам правосуђа како функционално тако и организационо мора даље развијати у склопу општег друштвеног развоја и зависно од њега. То практично значи да се и овај механизам мора подруштвљавати и трансформисати од класичног класног државног апарата у систем друштвене самоуправе (у том правцу већ су настали и развијају се и нови облици вансудског решавања разних спорова и односа као што су мировна већа, другарски судови, арбитраже и сл.), што значи да се овде већ почиње вршити процес који ће у даљој перспективи и ову функцију претворити у „просту функцију удруженог рада“.

X

Ако би се хтеле обележити основне етапе у развоју идеја о социјализму и праксе остварења тих идеја, онда би се могла извршити и једна оваква периодизација. Прва етапа би било небулозно, утопијско и слично маштање о једном бољем и правичнијем друштву без приватне својине и сл. Друга етапа би била период научног социјализма Маркса и Енгелса а касније и Лењина, у којој се социјализам не посматра као плод маште и жеља генијалних и племенитих појединаца, већ и као објективно нужна и законита развојна етапа друштва. Трећа етапа би била Октобарска револуција као почетак практичног остваривања овог епохалног преображаја друштва, а четврта етапа би вероватно били управо садањи револуционарни процеси у социјалистичким земљама, у којима се превазилази револуционарни етатизам и почиње изграђивати све слободније социјалистичко друштво.

Са становишта проблема о коме је овде реч могло би се рећи да у овом процесу нису не само довољно научно обрађивана већ да нису ни привукла потребну пажњу науке управо питања везе између изградње социјализма као целовитог система и инструмената његове правне надградње. Колико год да је историјски гледано период од 50 година релативно мали и дата пракса релативно оскудна и специфична да би се правила апстраховања вишега степена, ипак је та пракса толико била и богата и разноврсна да она захтева — управо ради њеног даљег усмеравања — једну такву научну анализу. Данас је већ довољно услова да се

превазиђу некада нужне упрошћене па и примитивне представе о социјализму, да се критички приђе анализи нових облика социјалистичког економског система заснованог на деловању закона робне привреде, о чему нећемо моћи наћи много материјала у досадашњим погледима на социјализам. То такође важи и за политичко-правни систем овога већ сразмерно развијеног социјалистичког друштва како ни он не би настајао и развијао се спонтано и стихијно. Ми данас већ и можемо и морамо да одговоримо на одлучујућа историјска питања изградње социјализма — шта и ко носи и креће то ново друштво, каква друштвена интервенција у његовом кретању може и мора да се врши, и сл.

У том склопу остаје нам да критички анализирамо и овај проблем, проблем улоге и развоја инструмената правне надградње као интегралног дела социјалистичког политичког друштвеног система.

Одговарајући на та питања, научно их истражујући без конформизма али и без анархистичког нихилизма, ми, данашње генерације, које раде на остваривању овога историјског подухвата, дајемо свој прилог питању — како градити социјалистичко друштво, како развијати социјалистички друштвени систем и његове поједине инструменте и облике.

Др Мирко Перовић

РЕЗЮМЕ

Социализм, законность и правосудие

Пять десятилетий социалистического развития со дня Октябрьской революции дают возможность и предъявляют требование к подытоживанию известных выводов, а в связи с ними и вопросов правовой надстройки, законности и правосудия в социалистическом обществе, т.е. в период построения социализма. Общественная наука эти вопросы до сих пор не освещала подробно, в связи с чем находится и факт непридания соответствующего нужного значения инструментам правовой надстройки.

В начальном периоде построения социализма, в рамках т. наз. революционного этатизма, правосудие не играло какую-либо крупную роль. Объяснение этому лежит в тенденции к бюрократизации общественных отношений, ведущей свое начало еще со времен социалистической революции, при которой главную роль играли другие органы и инструменты. Точно также не подходило в должной степени ни к проблемам законности.

В ходе дальнейшего развития социалистического общества и как одна из его составных частей, как условие и следствие этого развития, выросла необходимость пересмотра прежнего отношения к законности и правосудию. Отмирание ставших политически страннх сил предполагает и включает в себя и обстоятельство, что правосудие становится все более значительным общественным арбитром и что оно само по себе все больше обобществляется. Таким образом и борьба за законность получает новые и высшие формы развития. Один из указанных процессов очевидно развивается в рамках общественного самоуправления в современной югославской практике.

Во всяком случае уже наступило время, а имеются к тому и все условия, для пересмотра отношений общественной системы, как целого, и институций правосудия, как его части, чтобы социализм как целостная общественная система далее развивался.

S U M M A R Y

Socialism, Legality, Judicature

Five decades of the socialist development the October Revolution have made possible and exact summing up of definite experiences, also in connexion with the question of legal structure, legality, and judicature in the socialist society, i.e. in the period of building of socialism. Social sciences have not gone deep enough into those questions, and a result the instruments of the legal structure were not given the due importance.

In the early stage of the building of socialism, in the frame of the so-called state control, judicature did not play an important part. This could be explained by the tendency of bureaucratizing social relationships that take origin from the period of the socialist revolution in which other organs and instruments were of prime importance. The problem of legality was not treated in the suitable way either.

In the process of further development of the socialist society, it is indispensable, as a condition and consequence of this development, to surpass the former approach to legality and judicature. Weakening of politically estranged powers supposes and includes the fact that judicature gains in importance as the social arbiter, and that it is becoming in itself more and more social. In this way the right for legality assumes new and higher forms of development. Such a process is obviously going on within the frame of social self-government in the present Yugoslav practices.

In any case it is already time, and all the conditions are existing, for a review of the social system as a whole, and judicial institutions as one of its part, in order to provide further development of socialism as an integral social system.

R É S U M É

Socialisme, légalité, justice

Cinq décennies du développement socialiste depuis la Révolution d'Octobre permettent et exigent d'acquérir l'expérience déterminée, de même en ce qui concerne la question de la superstructure juridique, la légalité et la justice dans la société socialiste, c'est à dire dans la période de l'édification du socialisme. Ces questions n'ont pas été élaborées jusqu'à présent dans une mesure satisfaisante par la science sociale, ce qui signifie aussi qu'on n'a pas attribué aux instruments de la superstructure juridique l'importance requise correspondante.

Dans la première période de l'édification du socialisme dans la structure dite de l'étatisme révolutionnaire la justice n'a pas joué un très grand rôle. On peut expliquer ce fait par les tendances de la bureaucratization des rapports sociaux, qui tirent leur origine de la période de la révolution socialiste, dans laquelle les autres organes et instruments avaient la primauté. De même le problème de la légalité n'est pas traité de la manière correspondante.

Dans le processus du développement ultérieur de la société socialiste et en tant que composante, condition et conséquence de ce développement il est indispensable de dépasser le rapport d'autrefois à l'égard de la légalité et de la justice. Le dépérissement des forces politiques aliénées suppose

et renferme aussi le fait que la justice devient l'arbitre social dont l'importance est de plus en plus grande et de cette manière elle se socialise elle-même de plus en plus. De cette façon la lutte pour la légalité acquiert des formes nouvelles et plus développées. Un tel processus se développe évidemment dans la sphère de l'autogestion sociale dans la pratique yougoslave contemporaine.

Dans tous les cas il est déjà bien temps et toutes les conditions existent de soumettre à un nouvel examen le rapport du système social en tant qu'un tout et des institutions de la justice en tant qu'une de ses parties afin que le socialisme puisse se développer ultérieurement en qualité de système social intégral.

ПОЈАМ ГРАЂАНСКОГ ПРОЦЕСНОПРАВНОГ ОДНОСА У САВРЕМЕНОЈ СОВЈЕТСКОЈ НАУЦИ

1. — Од како је немачки правник Билов (Bülow) у свом делу „Учење о процесним приговорима и процесне претпоставке“⁽¹⁾ поставио теорију о процесноправном односу, тешко је наћи систематски приказ грађанског процесног права у коме се о том појму не говори. Упркос оштрој критици од стране Годдшмита (Goldschmidt)⁽²⁾, данас је схватање парнице као правног односа коначна тековина науке⁽³⁾. Па ипак, теоретичари у капиталистичким земљама не признају тој конструкцији онај значај који јој је придавао њен творац. Процесноправни однос се редовно

(1) Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen, 1868

(2) Der Prozess als Rechtslage—Eine Kritik des prozessualen Denkens, 1925, стр. 1—150.

(3) За савремену западнонемачку науку, види: Rosenberg, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, 6. Aufl., 1954, s. 7—10; Nikisch, Zivilprozessrecht, 2. Aufl., 1952, s. 16, 17; Lent, Zivilprozessrecht, 7. Aufl., 1957, s. 83; Schönke—Schróder—Niese, Zivilprozessrecht, 8. Aufl., 1956, s. 22—27; Blomeyer, Zivilprozessrecht, 1963, s. 61, 62; Sauer, Grundlagen des Prozessrechts, 1919, s. 175—186; isti Allgemeine Prozessrechtslehre, 1951, s. 57, 58. Од старијих писаца види нарочито: Kohler, Prozess als Rechtsverhältnis, 1888; Hellwig, System des deutschen Zivilprozessrechts, I, 1912, s. 395—403; Stein, Grundriss des Zivilprozessrechts und des Konkursrechts, 3. Aufl., 1928, s. 6, 7.

За аустријску науку, види: Sperl, Lehrbuch der Bürgerlichen Rechtspflege, I, s. 166—168; Pollak, Zivilprozessrecht, I, 2. Aufl., s. 108; Wolff, Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts, 2. Aufl., 1947, s. 115; Petschek—Stagel, Der österreichische Zivilprozess, 1963, s. 16—18.

За данашњу италијанску науку, види: Costa, Manuale di Diritto processuale civile, 1955, p. 18; Redenti, Diritto processuale civile, I, 1957, p. 121—123; Carnelutti, Istituzioni del Diritto processuale civile italiano, Vol. I, 1956, p. 175—177; Micheli, Corso di Diritto processuale civile, I, 1959, p. 251—253; Satta, Diritto processuale civile, 5. ed., 1957, p. 95, 96. Од старијих процесуалиста, види: Chiovenda, Principii di Diritto processuale civile, 3 ed., 1913, p. 89—100.

За француску теорију види: Morel, Traité élémentaire de procédure civile, 1932, p. 349—351; Suche et Vincent, Précis de procédure civile et commerciale, 10-ème éd., 1954, p. 264; Cornu et Foyer, Procédure civile, 1958, p. 360—364; Solus et Perrot, Droit judiciaire privé, 1961, p. 110.

За швајцарску науку види: Guldener, Schweizerisches Zivilprozessrecht, 2. Aufl., 1958, s. 46.

За право НДР види: Nathan, Das Zivilprozessrecht der DDR, Bd. I, 1957.

У предатној југословенској науци посветили су појму процесноправног односа пажњу: Благојевић, Начела приватног процесног права, 1936, стр. 169—179, и Живановић, Основни проблеми Кривичног и грађанског процесног права (поступка) I, 1940, стр. 30—46. Овај други писац је, полазећи од кривичног и грађанског поступка, исцрпно изложио своје спитетичко схватање, којим се одлучно залаже за усвајање појма процесноправног односа у научном систему.

У послератној југословенској теорији, види о процесноправном односу: Цуља, Грађански парнични поступак ФНРЈ, 1957, стр. 19—24; Марковић, Грађанско процесно право, књ. I, св. 1, стр. 36—38; Јухарт, Цивилно процесно право ФНР Југославије, 1961, стр. 12 и 13; Трина, Грађанско процесно право, I, 1965, стр. 22—25; Познић, Грађанско процесно право, 2. изд. 1965, стр. 34—37.

излаже уз основне појмове, али он стварно не представља подлогу научних система⁽⁴⁾. Сматра се да његова вредност лежи првенствено у томе што он омогућује да се парница схвати као збивање у коме постоји унутрашње јединство, а не као обичан збир догађаја који се без међусобне везе просто нижу у времену. Поред тога, појмом парничног односа објашњава се структура поступка у коме је једном тужбом обухваћено више захтева, као и правило да парница остаје једна иста у случају промене странке или предмета спора⁽⁵⁾. Иначе, он се — као и појам правозаштитног захтева — не сматра за научно издашан са становишта правне догматике⁽⁶⁾.

Супротно науци западноевропских земаља, у совјетској теорији поклања се процесноправном односу велика пажња, што се види из низа чланака и монографија, који су о том појму објављени, нарочито у времену од 1955. до данас⁽⁷⁾. Овом теоријском питању посвећен је приличан простор и у уџбеницима⁽⁸⁾. Истраживања у том правцу не представљају неку изузетну појаву. Развој совјетске научне мисли у области грађанског процесног права карактерише, нарочито у току последње деценије, заинтересованост за основна питања и појмове.

Пре него што се упустимо у приказивање ставова совјетске науке, потребно је учинити неке напомене. Прво, питањима која се тичу процесноправног (тачније процесноправних) односа, придаје се у науци велика важност. Правилно одређивање грађанског процесноправног односа узима се као једна од претпоставки успешне научне разраде основних процесних проблема за које постоји теоријски интерес и који имају значаја у делатности совјетског грађанског правосуђа⁽⁹⁾. За неке ауто-

(4) Сауер узима да је процесноправни однос у немачкој науци омиљен као основни појам, и да као такав стоји уз друга два — правозаштитни захтев и процесне претпоставке (*Prozessrechtslehre*) стр. 57—60.

(5) Види, на пример, Schönke—Schröder—Niese, стр. 27, Blomeyer, стр. 61, Rosenberg, стр. 6.

(6) Види нарочито: Goldschmidt, који поред осталог каже да процесноправни однос има у системима процесног права само орнаментални значај (*Der Prozess als Rslg.*, стр. 148. и 149). У истој монографији, на стр. 4, наведени су и други аутори, противници учења о овом односу. Као неупотребљив за научну системастику оцењен је овај појам и у чланку Хеглера, *Zum Aufbau der Systematik des Zivilprozessrechts (Festgabe für Heck, Rümelin, Schmidt, Archiv für die Civilistische Praxis, 1931, стр. 223—228.)* Сауер узима да један апстрактни, свеукупни процесноправни однос нема вредности са становишта правне догматике, и да пажњу треба усредсредити на поједине односе, тј. на међусобна права и дужности процесних субјеката (*Grundlagen*, стр. 179, 180, 183).

(7) Гурвич, К вопросу о предмете науки советского гражданского процесса, Ученые записки ВИЮН, выпуск 4, 1955; Мозолин, О гражданско-процессуальном правоотношении, Советское государство и право, 1955, № 6; Гуреев, Судебное разбирательство гражданских дел, 1958; А. М. Чечот, Участники гражданского процесса, 1960; О. В. Иванов, Гражданские процессуальные правоотношения, Вестник Московского университета, Серия X, Право, 1963, № 2; Н. Б. Зейдер, Гражданские процессуальные правоотношения, 1965.

(8) С. Н. Абрамов, Советский гражданский процесс, 1952, стр. 82. и след.; Коллектив авторов под редакцией А. Ф. Клеймана, Советский гражданский процесс, 1964, стр. 38. и след. (Главу трећу о процесноправним односима и њиховим субјектима обрадио А. Ф. Клейман); Коллектив авторов, под опшћер редакцији К. С. Јудельсона, Советское гражданское процессуальное право, 1965, стр. 58. и след. (Главу трећу, о процесноправним односима и њиховим субјектима обрадио Козлов. Цитирано под Козлов—Јудельсон.) У погледу совјетске литературе која није цитирана у овом чланку, види последњи од наведених уџбеника, стр. 69.

(9) Мозолин, стр. 50.

ре научно обрађивање процесноправног односа има исти значај као и правног односа у другим гранама права: Оно представља услов за разумевање настанка, дејства и примене правне норме уопште⁽¹⁰⁾. И поред бројних радова, поједини писци сматрају да процесни однос у совјетској науци није довољно проучаван, да је стање у том питању незадовољавајуће и да су у том правцу потребни даљи напори⁽¹¹⁾. Треба додати и то да су студије о процесу као правном односу ограничене на област грађанског или кривичног поступка⁽¹²⁾. Колико нам је познато, није било покушаја да се конструише један појам који би био заједнички за обе ове гране правосудног права. То може изгледати необично, пошто је изградња таквог појма могућна, ако се пође од заједничких обележја оба поступка. Објашњење можда лежи управо у томе што се сматра да проучавања ограничена на поједине области нису још довела до оних закључака који су неопходна претпоставка за остварење једног вишег појма процесноправног односа, заједничког за обе процедуре.

2. — Да би се схватања совјетске теорије могла разумети, потребно је претходно приказати учење о процесним субјектима. У совјетском праву њихов број је нешто већи него у југословенском. Као носиоци процесног збивања не појављују се само суд, странке, заступници и интервенцијенти⁽¹³⁾. Својство субјеката грађанског поступка имају и друга лица и органи, које Основи грађанског судског поступка и законици савезних република називају учесницима: јавни тужилац, лица која покрећу парницу ради заштите права и интереса других, органи државне управе који су позвани да дају мишљење у правној ствари, грађани и организације, учесници ванпарничног поступка, сведоци, вештаци, преводиоци. Сви учесници поступка су субјекти процесноправног односа, што значи да процесни однос није један, него да их има више⁽¹⁴⁾. У схватању да се процесни персоналитет подударе са персоналитетом у процесноправном односу наука ипак није једнодушна. Абрамов узима да сведоци, вештаци и преводиоци немају право предузимања парничних радњи које су усмерене на заснивање, развој или престанак поступка. Пошто дакле, својом делатношћу не утичу у том смислу, они нису субјекти процеса. Но, ради испуњења својих обавеза, они су снабдевени неким правима (а имају и обавезе), те се сваки од њих појављује као субјект односа⁽¹⁵⁾. Али, и они аутори који не праве разлику између персоналитета у процесу и у процесном односу, не стављају све субјекте на равну ногу, него спроводе међу њима једну поделу, према њиховом значају за развој поступка. Абрамов истиче да се задатак науке не састоји само у томе да објасни оно што је својствено свима субјектима процесног права, него и оно што је посебно, што одликује сваку поједину групу тих субје-

(10) Иванов, стр. 26; Чечот, стр. 6.

(11) Мозолин, стр. 11; Иванов, стр. 26; Зејдер, стр. 6; Гурвич, стр. 40.

(12) О кривичноправном процесном односу види литературу наведену код Зејдера, стр. 6, нап. 7.

(13) Ови последњи зову се трећа лица са самосталним захтевом (главни), односно без таквог захтева (споредни).

(14) О овој значајној поставци види излагање под 4.

(15) Абрамов, стр. 83. и 84.

ката (16). Исти аутор полази од једне класификације у којој се с једне стране налази суд, а с друге сва лица која учествују у поступку. Међу овим другима Абрамов издваја оне који заштићују у своје име права и интересе других лица (на пример, јавни тужилац). Такви субјекти се у парници појављују само као тужиоци. Они се не користе неким правима каква припадају учесницима који на суду траже заштиту сопствених права и интереса. Засебну групу — као што је напред речено — чине сведоци, вештаци и преводиоци⁽¹⁷⁾. С обзиром на природу заинтересованости, Клејнман дели учеснике у две групе: У прву спадају странке и трећа лица, а у другу — јавни тужилац, органи државне управе и друштвене организације. Учесници прве групе иступају у парници у заштиту сопствених права и интереса, док јавни тужилац и органи државне управе развијају своју делатност ради заштите државних и друштвених интереса. Имају се у виду старатељски и стамбени органи⁽¹⁸⁾. Козлов — Јудељсон сврставају све субјекте у три вида, према њиховој улози у процесу и према значају њихових радњи. Једну врсту образују они који су позвани да грађанске спорове решавају. Ту спадају судови првог и другог степена, а исто тако и судски органи који правну ствар разматрају у поступку надзора. Као судски органи појављују се и судски извршиоци⁽¹⁹⁾. Другу групу субјеката чине лица која учествују у спору. Ту спадају странке, трећа лица, јавни тужилац, органи државне управе, државне установе, синдикалне организације, предузећа, колхози и друге задружне и друштвене организације и поједини грађани који учествују у спору у циљу заштите права и интереса других лица и организација. Најзад, трећу врсту процесних субјеката чине они који у поступку врше помоћне радње (сведоци, вештаци, преводиоци)⁽²⁰⁾. Сличну поделу срећемо и код Зејдера, који издваја суд, а учеснике дели на оне који су правно заинтересовани у спору и на оне чија делатност има помоћни карактер. Прву групу карактерише самосталност, која се у пуној мери испољава код странака кроз начело диспозиције. Смисао учешћа субјеката друге групе је у томе што они пружају суду материјал неопходан за решење правне ствари. Помоћни процесни субјекти, иако имају извесна права и обавезе, не утичу на кретање парнице⁽²¹⁾.

Кад је реч о субјектима, треба приметити да је питање процесног субјективитета заступника странака и трећих лица предмет посебне дискусије. Абрамов узима да су носиоци процесних права и обавеза странке и трећа лица, а не њихови заступници, који та права остварују и обавезе чспуњавају. Зато парнични заступници нису субјекти процесноправни.

(16) Абрамов, стр. 82.

(17) Абрамов, стр. 83.

(18) Клејнман, стр. 40. Поставља се питање где је у тој подели место сведоцима, вештацима и преводиоцима, пошто суд, по истом писцу, ступа у процесноправне односе и са тим учесницима поступка (стр. 36).

(19) Чечот узима да судски извршилац није субјект процесноправног односа, управо као ни судија. Носилац права и обавеза у том односу је суд, као државни орган, а не физичка лица која га у датој ситуацији образују (стр. 9). Слично Иванова, стр. 27.

(20) Козлов — Јудељсон, стр. 65 и 66.

(21) Зејдер, стр. 29—32.

односа, него то својство имају њихови властодавци⁽²²⁾. Мозолин ово гледиште излаже критици, сматрајући да је оно засновано на раздвајању процесних радњи заступника од његових права и обавеза. Овај писац, полазећи од позитивног права, указује на низ права и обавеза заступника, на основу којих се он јавља као пуноправан субјект грађанског процесноправног односа. Он делује на основу пуномоћја, потпуно независно⁽²³⁾. За процесни субјективитет заступника изјашњава се изрично и Чечот⁽²⁴⁾. Исто мишљење заступају и Козлов—Јудељсон, указујући на то да су у Основима грађанског судског поступка наведени, као лица која учествују у спору, и заступници странака. Исти писци примећују да су у Законцима о поступку неких савезних република (Украјинске — чл. 29, Литванске — чл. 30, Белоруске — чл. 85 итд.) заступници изрично обухваћени набрајањем лица која учествују у спору, док законци неких других република (Руске — чл. 29, Казахстанске — чл. 19, Узбечке — чл. 30, итд.) у та лица не убрајају изрично и заступнике. Поменути аутори истичу да се заступање у парници може строго разликовати од заступања по материјалном праву, и да оно прво, насупрот овом другом, облашћује на низ процесних овлашћења непосредно, по сили закона. Таква права дата су заступницима и оним законцима у којима они нису наведени као лица која учествују у поступку⁽²⁵⁾. Као процесног субјекта, узима заступника и Зејдер, стављајући га у прву од наведених категорија⁽²⁶⁾.

3. — Излагање о субјектима процесноправних односа не би било потпуно ако бисмо прешли преко схватања о процесној правној и пословној способности⁽²⁷⁾, које је заступљено у једном делу совјетске науке. Оно се значајно разликује од становишта југословенског законодавства. Наиме, полазећи од опште усвојене поставке да су сви процесни субјекти носиоци права и обавеза и да својом делатношћу утичу на развој поступка, неки аутори закључују да сви учесници морају бити способни да буду носиоци тих права и обавеза, односно морају имати способност да предузимају процесне радње. Овај став први је у совјетској науци заузео Чечот, који пориче да процесна правна способност има свој извор у грађанској правној способности. Таква веза, по његовом мишљењу, не постоји због тога што суд у парници пружа заштиту не само за субјективна грађанска него и за радна, колхозна, земљишна, административна и друга права грађана и правних лица. У радном или колхозном спору процесна правна способност странке не може проистацати из грађанске правне способности, утолико пре што ова друга настаје код грађана тренутком рођења, а способност у радноправним односима заснива се, по правилу, са 16, а изузетно са 15 година. Осим тога, пошто се као субјекти процесноправног односа јављају не само странке у материјалноправном односу, него и суд, јавно тужилаштво, органи државне управе

(22) Абрамов, стр. 83.

(23) Мозолин, стр. 57.

(24) Чечот, стр. 9.

(25) Види ближе Козлов—Јудељсон, стр. 65 и 66.

(26) Зејдер, стр. 29.

(27) Под првом треба разумети способност бити парнична странка, а под другом парничну способност.

који дају мишљење у спору, итд., јасно је да процесна правна способност не може имати за основ грађанску. Извор обеју процесноправних категорија представља закон. Процесну правну способност имају сви процесни субјекти. Супротно томе, процесну пословну способност стичу грађани са одређеним узрастом. Она недостаје душевно болесним лицима. Код суда, јавног тужилаштва, органа државне управе и правних лица која у поступку учествују у својству странке или умешача, обе процесне способности настају истовремено, и то у тренутку кад ти органи, односно лица постоје (28). Мисао да и суд и сви учесници грађанског поступка имају процесну правну и пословну способност Чечот није развио до краја. Остају питања на која се не може добити непосредан одговор у његовој монографији. Посебно, у чему се састоји процесна пословна способност суда? Може ли се замислити случај у коме суд ту способност не би имао? Кад је сведок или вештак правно, а кад пословно способан у парници? Развијајући Чечотову мисао, на то питање дају одговор други писци. Зејдер поздравља изложено схватање као корак напред. И овај аутор одбацује старо гледиште о везаности грађанске (материјално-правне) и процесне правне способности из истих разлога из којих то чини и Чечот. Само Зејдер чини овде један уступак старом схватању: О вези између грађанске и процесне способности може се ипак говорити, али само у споровима из области грађанског права. У таквим парницама настанак и престанак процесне правне способности поклапа се са настанком и престанком материјалноправне. За Зејдера, први од ова два појма није ништа друго него појава општег појма правне способности у совјетском праву. Најзначајнији ставови овог писца у комплексу питања процесног субјективитета тичу се процесне пословне способности. Када је реч о суду, та способност своди се на питање надлежног састава. Ако се правна способност суда — каже овај писац — изражава у свеукупности његових права и обавеза као државног органа који остварује правосуђе, то и његова способност за самостално остварење тих права мора бити изражена у његовој делатности у надлежном саставу. Недостатак у том погледу значи да тај орган није имао право да предузме парничне радње и, ако буду учињене, оне не могу остати на снази. На исти начин треба да буде решено и питање процесне пословне способности јавног тужиоца и других државних органа који се појављује као процесни субјект. Што се тиче исте способности у сведока, она се — по мишљењу поменутог писца — одређује од стране суда, у зависности од конкретних услова који се тичу личности сведока, околности правне ствари итд. Исто треба да важи и за процесну пословну способност вештака и преводиоца⁽²⁹⁾. Козлов—Јудељсон не пружају ближе објашњење о процесној, правној и пословној способности суда и других органа. За сведока, ти аутори узимају да се настанак његове процесне, правне и пословне способности везује за његову улогу у парници. Ако је сведок малолетан, суд утврђује његову способност за сведочење. Од тога тренутка настаје његова про-

(28) Чечот, стр. 21—27.

(29) Зејдер, стр. 40—48.

цесна, правна и пословна способност. Вештак стиче обе ове способности стицањем неопходних стручних знања⁽³⁰⁾.

Насупрот предњим ауторима, неки други, говорећи о правној и пословној способности у парници, помињу само странке и умешаче⁽³¹⁾.

4. — Као што је напред речено, процесноправни однос по владајућем схватању у совјетској науци није један, него их има више⁽³²⁾. Овај плурализам представља оно обележје по коме се схватање совјетских процесуалиста највише разликује од владајућег гледишта у западноевропској науци. Одступање од напред наведеног становишта срећемо код Мозолина, који узима да процесноправни однос у парници може постојати само у јединству делатности свих субјеката. Као усмеравајући основ те делатности јавља се рад суда. Према томе — по овом писцу — не треба говорити о множини процесних правних односа, другим речима, о посебним односима суда с појединим учесницима, јер услед тога грађански процесноправни однос остаје без своје целовитости, распада се на посебне делове. Поједини односи јављају се само као посебне стране једног грађанскоправног процесног односа у сваком спору и они немају никаквог права на самостално постојање по сили закона⁽³³⁾. Гледиште Мозолина наишло је на повољан одјек у чланку Гурвича⁽³⁴⁾. Иначе оно је изложено оштро у критици⁽³⁵⁾.

Док је у западноевропској науци спорно да ли процесноправни однос постоји и између странака, дотле је за совјетску науку ван дискусије да је сваки такав однос двостран, дакле да учесници не стоје никад један према другом, него сваки од њих увек само према суду⁽³⁶⁾. Образложење је просто: странке, умешачи, јавни тужилац, државни орган који даје мишљење, сведоци и вештаци немају једни према другима никаква процесна права и обавезе.

5. — Од материјалноправног односа, процесноправни се разликује, дакле, пре свега по томе што је једна страна у њему увек суд. Из ове структуралне разлике проистиче разлика у положају субјеката процесноправног односа. Суд је државни орган, и то његово својство чини да овај однос има карактер једног односа власти. То значи да у њему, за разлику од материјалноправног односа, субјекти нису равноправни⁽³⁷⁾.

(30) Козлов—Јудељсон, стр. 67.

(31) Абрамов, стр. 93—95; Клејнман, стр. 41 и 42.

(32) Абрамов, стр. 82; Гурејев, стр. 8, 11, 12; Чечот, стр. 6; Иванов, стр. 26 и 27; Клејнман, стр. 38; Јудељсон, стр. 59 и 60; Зејдер, стр. 11.

(33) Мозолин, стр. 56.

(34) Гурвич, стр. 43.

(35) Види: Иванов, стр. 32; Зејдер, стр. 10 и 11; Козлов—Јудељсон се изрично изјашњавају за монизам, али додају да су сви односи међу собом везани и да се карактеришу јединством, које се одређује, на првом месту, заједничким субјектом — судом, а на другом — циљем настанка и развоја односа (стр. 60 и 61).

(36) Гурвич, стр. 51; Мозолин, стр. 56; Гурејев, стр. 11; Чечот, стр. 7; Иванов, стр. 33; Клејнман, стр. 38; Козлов—Јудељсон, стр. 59. Исто и Зејдер, који поставља питање да ли судско поравнање одговара изложеној структури процесноправног односа, и који ту сумњу отклања закључком да је поравнање материјалноправни посао, у коме нема процесних права и обавеза (стр. 17). Козлов—Јудељсон узимају да процесноправни односи могу настати међу вишим и нижим судским органима, а исто тако и међу судовима који нису у хијерархијском односу, на пример кад један од њих предузима рађе правне помоћи (стр. 61).

(37) Гурвич, стр. 43; Мозолин, стр. 53; Иванов, стр. 27; Зејдер наглашава да су други субјекти суду потчињени (стр. 28); исто и Козлов—Јудељсон, стр. 58.

Уз то се истиче да процесноправни односи спадају у ону врсту друштвених односа који могу постојати само као правни⁽³⁸⁾. Они се од других односа разликују и по свом циљу, који се састоји у остварењу заштите права и законитих интереса грађана или социјалистичких организација доношењем објективне, правилне, законите и основне пресуде⁽³⁹⁾. Поред ових карактеристика, наводи се и то да су то увек вољни односи⁽⁴⁰⁾. Најзад, између ова два односа постоји и разлика у погледу узајамних права и обавеза. Она се састоји не само у садржини овлашћења и дужности, него и у томе што се оне у грађанскоправном односу често одређују вољом странака, док их у процесноправном утврђује закон⁽⁴¹⁾.

6. — У разматрањима совјетских теоретичара осећа се оправдана тежња да самосталност процесноправног односа не одведе до строгог одвајања процесноправног и материјалног права. Посебну пажњу у том погледу заслужује покушај Зејдера да објасни везу парничног са оним материјалноправним односом у коме је дошло до спора. Веза се састоји у томе што се материјалноправни јавља као неопходна претпоставка процесног. Под нормалним условима — каже поменути аутор — процесноправни однос настаје само ако постоји одређени материјалноправни. Међутим, ова поставка је одмах допуњена другом, која јој у знатној мери мења смисао — да је карактер тог услова различит, у зависности од врсте процесноправног односа. У току парничног поступка материјалноправни однос не мора постојати, али се у сваком случају мора *претпоставити* постојећим. У извршном поступку је друкчије: та претпоставка није довољна, однос мора бити пресудом утврђен као постојећи. Кад је у питању парница, могуће су две ситуације — да тужени оспорава постојање материјалноправног односа, или да се он брани на други начин, на пример порицањем повреде уговорне обавезе. У овом другом случају однос се претпоставља као постојећи већ самим тим што није споран. У ситуацији у којој једна страна оспорава постојање материјалноправног односа, претпоставка његовог постојања у стварности дата је — ако смо тачно разумели аутора — самим тим што друга страна пориче да стоји са својим парничним противником у том односу. Иста претпоставка испуњена је у парници заснованој негативном тужбом за утврђење. Сва је разлика у томе што тврђење о постојању материјалноправног односа потиче од туженог, а не од тужиоца. Изложени значај материјалноправног односа за процесноправни огледа се пре свега у питању праве странке: Као један од најважнијих захтева за правилност подношења тужбе јавља се поштовање правила о тзв. легитимацији тужиоца и туженог у парници⁽⁴²⁾.

Предње схватање није лако прихватљиво. Њиме се појму претпоставке даје садржина различита од оне која је уобичајена у нашој (југословенској) науци. Тешко је узети да је реч о *правној* претпоставци у

(38) Чечог, стр. 6; Клејнман, стр. 38; Зејдер, стр. 12.

(39) Зејдер, стр. 13 и 14.

(40) Мозолин, стр. 53.

(41) Чечог, стр. 9; Козлов—Јудељсон, стр. 61.

(42) Зејдер, стр. 23. По овом писцу је, дакле, стварна легитимација један процесноправни, а не материјалноправни појам.

случају кад је међу странкама неспорно постојање основног материјално-правног односа. Још теже је прихватити да је таква претпоставка створена тврђењем једне странке да он постоји. Поред тога, један однос је међу странкама увек споран. Ако то није основни однос (на пример, купопродајни уговор), онда је изведени (на пример обавеза на накнаду штете због повреде таквог уговора). Изузетак је само случај у коме тужени признаје тужбени захтев.

7. — Процесноправни однос је, по једном мишљењу, један у више етапа (прва и друга инстанца, поступак надзора). Сви учесници не могу бити субјекти у свакој етапи. Тако, на пример, у другом степену се не могу појавити сведоци и вештачи. Поменути однос трпи у субјективном погледу промене и у случају замене нелегитимисане странке легитимисаном⁽⁴³⁾. По другом гледишту, подношењем жалбе или предлога за повраћај у пређашње стање заснива се нов однос⁽⁴⁴⁾. Процесноправни однос не заснива се са свима учесницима поступка истовремено. Са туженим, на пример, он настаје од тренутка достављања тужбе⁽⁴⁵⁾.

У науци је учињен и покушај класификације процесноправних односа. Полазећи од њиховог значаја за обављање правосуђа, једно мишљење узима да се они могу поделити на основне и помоћне. Први се образују у свакој грађанској ствари и постоје између суда и учесника чији су интереси у питању (странке, умешач). Други не морају бити засновани у свакој ствари. То су односи суд—сведок, суд—вештак и сл.⁽⁴⁶⁾.

8. — Једно од највише дискутованих у овом комплексу је питање структуре процесноправног односа у објективном погледу. Проблем је у томе да ли и на који начин та конструкција обухвата: 1) процесна права и обавезе и 2) процесне радње. По том питању изражена су три мишљења.

Прво учење је класично: Садржину процесног, као и сваког другог правног односа, чине права и обавезе његових субјеката. За заступнике овог схватања, радње субјекта остају ван односа. По једној конструкцији, оне представљају остварење процесних овлашћења и обавеза⁽⁴⁷⁾. Друго мишљење узима да се парничне радње, поред других правних чињеница, појављују као основ процесноправног односа⁽⁴⁸⁾. Неки процесуалисти, који тај однос подводе под традиционалну схему, настоје да повлачећи разлику између његове садржине и објекта нађу у својој конструкцији место за појам радње: Док права и обавезе чине садржину односа, дотле су радње његов предмет⁽⁴⁹⁾. Зејдер чак стоји на становишту да су радње као посебна категорија излишне, пошто улазе у појам процесних права и обавеза (?). Али, исти писац задржава појам

(43) Чечот, стр. 8. У погледу субјективних промена процесноправног односа, насталих услед преласка у даљи стадијум парнице или покретањем поступка, види и Иванов, стр. 33.

(44) Зејдер, стр. 72.

(45) Иванов, стр. 33.

(46) Козлов—Јудељсон, стр. 61.

(47) Тако Гурвич, који критикује став да се радњама, као јуристичким фактима, признаје примат над правним последицама тих факата. Тиме се, по мишљењу овог аутора, слаби руководи и одређујући значај права у процесу (стр. 41): Као остварење права и обавеза, узимају радње и Козлов—Јудељсон (стр. 62).

(48) Клејнман, стр. 39.

објекта, који је, по његовом схватању, општи и специјални. Општи објект је само један. То је спор о праву међу учесницима материјално-правног односа. Основни аргумент за своје схватање Зејдер види у томе што се њиме одржава веза између процеса и спорног материјалноправног односа. Супротно гледиште, које објект налази међу процесним појмовима, доводи до одвајања тих двеју области. То гледиште се, по мишљењу Зејдера, заснива на тези, изнесеној први пут 1938. год. на првом свесавезном саветовању совјетских правника — да постојање судског права, као посебне правне гране, налази своје оправдање у пуној независности процесноправног односа од материјалноправног⁽⁴⁹⁾. Специјалних објеката има више: Однос сваког појединог учесника поступка са судом има, поред општег, и свој специјални објект. Тако, на пример, као специјални објект односа странака са судом јавља се разјашњење чињеница основаности тужбе и чињеница одбране против тужбе. Односи између суда, с једне стране, и сведока или вештака, с друге, управљени су такође на специјални објект — утврђивање таквих фактичких околности без којих не може бити постигнут завршни циљ парнице — решене спорне ствари⁽⁵¹⁾. Козлов-Јудељсон узимају за општи објект грађанску ствар која се решава од стране суда, а за специјалне објекте посебне радње лица која учествују у парници (захтеви тужиоца, одбрана туженог, предлог трећег лица, искази сведока итд.)⁽⁵²⁾.

9. — Као и у материјалноправном односу, тако су и у процесноправном права и обавезе корелативни: Праву једног субјекта одговара обавеза другог на одређене радње⁽⁵³⁾. Међутим, између поменутог два односа постоје у погледу права и обавеза и разлике које се не тичу само садржине и начина одређивања овлашћења и дужности. Неки аутори истичу да обавеза суда према странкама представља истовремено и његову дужност према држави. То исто важи и у случају у коме суд предузима радњу која се у односу на учесника показује као једно његово право (на пример, у случају налога странци да поднесе доказ)⁽⁵⁴⁾.

(49) Тако Чечот, стр. 9, који ипак разликује две врсте радњи. Једне имају својство јуристичких факата којима се заснивају, мењају и окончавају процесноправни односи, као на пример, подношење и одустанак од тужбе, закључење поравнања, доношење пресуде. Та прва група не јавља се као објект процесноправног односа. У другу групу улазе радње које се предузимају у току остварења процесних права и обавеза: саслушавање сведока, позив на рочиште, подношење предлога, учешће странака, интерваријанта и јавног тужиоца у извођењу доказа. Само радње ове друге групе имају карактер објекта процесноправног односа. Ова подела не изгледа нам убедљива.

(50) Види ближе аргументацију овог аутора, као и његов појам објекта у ванпарничном и извршном поступку, Зејдер, стр. 51—54.

(51) Питамо се има ли у предњим примерима разлике између наведених специјалних објеката.

(52) Козлов — Јудељсон, стр. 61.

(53) То наглашавају Чечот, стр. 9, и Козлов — Јудељсон, стр. 63.

(54) Зејдер, стр. 61; Иванов, стр. 33; Клејнман, стр. 40. Слично схватање заступају и Козлов — Јудељсон, узимајући за полазну тачку мисао да су сви процесни субјекти носиоци и права и обавеза. Кад се ради о учесницима, треба разликовати странке и умешаче од сведока и вештака. За прве, већина радњи представља право. Испуњење обавеза се, напротив, појављује као оно што карактерише положај тзв. помоћних учесника поступка (давање

10. — У групи мишљења да садржину процесноправног односа чине права и обавезе треба посебно указати на оно које заступа Гурвич. Овај писац, у чијим схватањима појам преображајних права заузима значајно место, сматра да се процесноправни однос не може подвести под редовну схему правног односа који се састоји од корелативних права и обавеза. Гурвич полази од појма једностране изјаве воље и сматра да све посебне форме права на судску заштиту, како оне у корист тужиоца тако и оне у корист туженог, сачињавају по својој природи овлашћење на предузимање таквих (једностраних) изјава. Отуда и правима која се кроз те изјаве странака остварују не одговарају обавезе суда према странкама. Другим речима, садржина судске заштите у свим њеним видовима не открива се кроз одговарајуће обавезе, него кроз процесне радње које предузима овлашћени. Право суда да разматра грабанску ствар чини и његову обавезу, али само пред државом. Према странкама, суд такву дужност нема⁽⁵⁵⁾. Право на судску заштиту у његовим различитим облицима (право на тужбу, право туженог на заштиту и на противтужбу, право на жалбу, право трећег лица на интервенцију) представља сложено процесно овлашћење које се, са развојем правне ствари, испољава у множини сукцесивно настајућих елементарних овлашћења, а понекад и обавеза⁽⁵⁶⁾.

11. — По другом схватању, садржину процесноправног односа чине само радње (понашање, делатност) његових субјеката. То гледиште заступа Гурејев, налазећи за њега ослонац у ставовима класика марксизма-лењинизма. Овај аутор указује на Марксову мисао да под друштвеним односом треба имати у виду *сарадњу* многих појединаца, без обзира при каквим условима, на који начин и у ком циљу. Истог писца надахњује и Лењинов став да се друштвени односи људи састоје из њихових радњи⁽⁵⁷⁾.

12. — Треће мишљење обједињује предња два: Садржину процесноправног односа чине не само права и обавезе, него и процесне радње. За ово схватање залаже се Мозолин. Оно је закључак методолошког приступа у коме аутор настоји да утврди везу између радњи субјеката и друштвених односа у којима се те радње предузимају. Развијајући своје мисли на примеру радног односа, овај писац долази до закључка да под било којим друштвеним односом треба разумети не само положај који људи заузимају у својој делатности него истовремено и њихове радње. Уколико су субјекти приликом предузимања радњи дужни да се руководе одређеним правним нормама, у садржину правног односа улазе и права и обавезе на основу којих се радње предузимају⁽⁵⁸⁾.

исказа, мишљење). Ови субјекти имају извесна процесна права која су потребна да би могли испунити своје дужности. На пример, вештаци могу тражити да се упознају са правном ствари и са другим подацима (стр. 63).

(55) Гурвич, стр. 51—53. Питамо се према коме суд онда има право?

(56) Гурвич, стр. 51, 52, 54. и след.

(57) Гурејев, стр. 12.

(58) Види ближе, Мозолин, 51—53. Види код истог писца и излагање о двојакој природи судске делатности у поступку, стр. 53. и след.

13. — Услед ограничености простора није могућно дати исцрпан приказ совјетске науке у овом питању, а поготово не остаје места за анализирање изложених схватања. Зато ћемо се сасвим укратко осврнути на неке ставове који су напред изнесени.

Пре свега, дискусију заслужује питање практичног значаја ове изразито теоријске конструкције. У совјетској литератури нисмо могли наћи ослоња за оцену по којој би тај значај био велики. Које процесноправне установе не могу да добију своје објашњење ако се не узме у помоћ процесноправни однос? Које норме процесног права не могу без тог појма да добију своју тачну примену? Тиме није речено да он нема ни теоријску вредност. (Не делимо гледиште да оцена једне овакве научне конструкције зависи само од њене практичне употребљивости). Совјетски процесуалисти успели су, међутим, да нас убеди у крупан теоријски значај ове категорије јер она омогућује посматрање процеса у јединству његових субјективних и објективних елемената. Услед тога припада јој централно место у општој теорији процеса.

У западноевропској науци већина писаца не узима сведоке и вештаке као процесне субјекте. Супротан став совјетске науке убедљивији је, јер нема сумње да су сви учесници поступка носиоци права и обавеза. Разлике које међу њима постоје дају за право мишљењу које их дели на главне и помоћне⁽⁵⁹⁾. Што се тиче поставке да појам правне и пословне процесне способности треба проширити на све учеснике поступка, па и на суд, сведоке и вештаке — она је збиља далеко од наших традиционалних схватања. Мислимо да ова поставка — која, уосталом, у совјетској науци није једнодушно прихваћена — заслужује преиспитивање. Шта ће се добити ако суд (као државни орган који руководи поступком) буде снабдевен поменути процесним способностима?

По нашем мишљењу, највиши домет совјетске процесноправне мисли у овој материји јесте схватање велике већине аутора да у поступку има онолико односа колико има учесника. Тај став убедљивији је од гледишта да је парнични однос само један, како се то редовно узима у науци западноевропских земаља. Јер, као што смо рекли, сви су учесници носиоци права и обавеза и сви развијају делатност у поступку. Остаје ипак питање да ли сви они стоје у односу према суду, или би за странке требало узети да су оне и у односу једна према другој. Ако ништа друго, странка има и према противнику, а не само према суду, дужност да се поштено парнички⁽⁶⁰⁾. Но, чини нам се да је, доследно разликовању између субјеката, и овде оправдано разликовање између основних и помоћних односа.

Што се тиче дискусије о садржини процесноправног односа, нама најтачније изгледа становиште по коме процесни однос чине како права

(59) Живановић, који сведоке и вештаке узима за неправне процесне субјекте с правом примењује да гледиште по коме су они прости процесни објекти или средства, не одговара ни достојанству њихове личности ни процесној еволуцији која је довела до појмова процесног субјекта и странке (II, стр. 144).

(60) Однос међу странкама постоји и у ситуацији у којој туженом припада право на обезбеђење парничних трошкова — чл. 185. Југосл. ЗПП.

и обавезе тако и радње. Мислимо да је овај однос тешко конструисати тако да делатност субјекта остане ван његове садржине. Радње чине „супстанцу“ процеса не само кад се он посматра као збивање него и кад га гледамо стављајући поједине учеснике према суду. Обележје партиципације је непрестани развој, и ту своју карактеристику она не сме да изгуби ни кад је узимамо као однос. А промене којима се правна ствар развија, врше се радњама. Остаје питање постоји ли битна квалитативна разлика између радњи главних и радњи помоћних субјектата. Циљ оних првих је управо развој, што се за ове друге не може рећи.

На крају истичемо да се радови совјетских процесуалиста у овој материји одликују садржајним богатством, дубином резонавања и самоинквизиције. Тим радовима је показано да решење проблема и у таквој области као што је грабанско процесно право може и треба да буде засновано на принципима марксистичке друштвене мисли. Све то чини да резултати совјетске науке по питању коме смо посветили овај чланак представљају крупан допринос општој теорији процеса.

Б. ПОЗНИЋ

РЕЗЈУМЕ

Понятие гражданских процессуальноправовых отношений в современной советской науке

Автор дает обзор состояния современной советской науки по вопросу гражданских процессуальноправовых отношений, констатируя, что и она входит в рассмотрение целого рода вопросов, имеющих принципиальное значение и которым в последние годы посвящает особое внимание. Для лучшего понимания понятия процессуально-правовых отношений, в статье вначале приводится учение о субъектах процесса. В советском праве число субъектов несколько большее чем в югославском. Принимая во внимание их роль в процессе, в науке проведена их классификация. Большую разницу с югославским правом представляет господствующий взгляд, по которому правоспособностью и дееспособностью обладают все субъекты процесса, а не только стороны. Автор статьи выражает сомнение в правильность такого взгляда и полагает, что его следовало бы подвергнуть пересмотру. По мнению автора наибольшую ценность имеет положение, по которому, противно пониманием науки капиталистических стран, процессуальных отношений имеется несколько и тем самым каждый из участников находится в процессуальных отношениях с судом. Между сторонами этих отношений не существует. В статье затем приводятся признаки, по которым процессуальноправовые отношения отличаются от материальноправовых. Автор затрагивает и являющийся предметом частых дискуссий вопрос структуры процессуальноправовых отношений: состоят ли они исключительно из прав и обязанностей или исключительно из действий, или же их содержание составляют обе эти категории.

Автор заканчивает статью коротким обзором взглядов советской науки по некоторым вопросам, касающихся этого научного понятия.

SUMMARY

The Notion of the Civil Procedural-legal Relation in the Current Soviet Science

The author reviews the situation in the current Soviet science as to the problem of civil procedural-legal relation, stating that it belongs to the series of problems of fundamental importance to which Soviet science has been devoting lately a special attention. In order to understand better the notion of the procedural-legal relation, the teachings on the procedural subjects are first expounded in the article. In the Soviet law the number of these subjects is somewhat greater than in the Yugoslav. In view of their role in the procedure, they have been classified by the science. The great difference in relation to the Yugoslav law should be looked for in the prevailing concept according to which the legal and business capacity have all the subjects of the law-suit, not only the party. The author is doubtful as to the value of this approach and considers that it should be re-examined. In his opinion, the approach according to which, contrary to the concept of the science in capitalist countries, procedural relation is not unique, but there are several so that each participant is in relation to the law-court. Such a relation does not exist between parties. The article further shows the features which make different the procedural-legal relation from the material-legal. The author takes up a very discussed question of the structure of the procedural-legal relation whether it consists only of rights and duties, or only of acts, or do both of these categories constitute its content. Finally, the author very briefly comments the attitudes of the Soviet science to some problems related to this scientific notion.

RÉSUMÉ

La notion du rapport de procédure civile dans la science soviétique contemporaine

L'auteur a donné un exposé de l'état de la science soviétique contemporaine relativement à la question du rapport de procédure civile, en constatant qu'elle rentre dans le cadre d'une série de questions qui sont en principe d'une importance réelle sur lesquelles cette science a consacré une attention particulière au cours de ces dernières années. Pour mieux comprendre la notion du rapport de procédure civile dans l'article est exposé en premier lieu la théorie des sujets de procédure. Dans le droit soviétique le nombre de ces sujets est un peu plus élevé que dans le droit yougoslave. En égard à leur rôle dans la procédure, dans la science leur classification a été effectuée. La grande différence par rapport au droit yougoslave peut être aperçue dans la conception dominante selon laquelle la capacité juridique et la capacité d'agir appartiennent à tous les sujets du procès et non seulement à la partie. L'auteur de ce travail a exprimé des doutes quant à la valeur de cette attitude et il considère qu'il faudrait la soumettre à un nouvel examen. De l'avis de l'auteur l'attitude est d'une importance particulière selon laquelle, contrairement à la conception de la science des pays capitalistes, le rapport de procédure n'est pas unique, mais il y en a plusieurs, de sorte que chaque participant se trouve en rapport à l'égard du tribunal. Entre les parties ce rapport n'existe pas. Dans l'article sont exposés ensuite les caractères d'après lesquels le rapport de procédure civile diffère du rapport matériel juridique. L'auteur s'est arrêté aussi sur la question très discutée de la structure du rapport de procédure civile: Est-ce qu'il consiste seulement en droits et devoirs ou seulement en action, ou bien son contenu est-il formé de ces deux catégories. A la fin de l'article l'auteur a exposé brièvement les attitudes de la science soviétique relativement à certaines questions qui se rapportent à cette notion scientifique.

ОСНОВ ГРАЂАНСКЕ ОДГОВОРНОСТИ ПО СОВЈЕТСКОМ ПРАВУ*

Питање основа грађанске одговорности било је једно од веома спорних и много дискутованих питања у совјетској правној теорији после октобарске револуције. То важи нарочито за период двадесетих и тридесетих година, али ни после тога дискусија о њему није сасвим ишчезла. И данас није редак случај да се на страницама совјетских правних часописа, монографија и уџбеника расправља о овом питању. Истина, о њему се данас више не дискутује са потпуно супротних позиција као некад, али још увек има низ нерешених проблема који привлаче пажњу совјетских правника. Таква полемичка атмосфера није ни мало изненађујућа у овој живој и осетљивој материји, која је заталасала правничко јавно мњење и у свим осталим земљама света. Само пре годину дана, на тему „грађанска одговорност“ одржан је симпозијум југословенских правника, на коме је, готово, највише било говора баш о основу одговорности. На томе скупу показало се да ни међу нашим правницима нема јединственог става по свим покренутим питањима.

Чини ми се основаном претпоставка да ће упознавање искуства совјетских правника по питању основа грађанске одговорности корисно послужити при решавању неких још отворених дилема у нашој теорији и пракси. То су, вероватно, и мотиви организатора научног скупа „Октобарска револуција и народи Југославије“ који су ми поверили обраду ове теме. Наравно, због ограничености простора, моје излагање ће бити сумарно и недовољно. Стога се унапред извињавам свима онима којима као добрим познаваоцима совјетског права нећу моћи да кажем ништа ново, као и онима који би, можда, више желели да сазнају став совјетске теорије и праксе по неким другим питањима везаним за основ грађанске одговорности која у овом реферату неће бити обрађена.

1. Принцип кривице или принцип проузроковања?

1. Совјетску правну науку, у првим годинама после октобарске револуције, карактерише атмосфера отворене и жустре борбе мишљења. Познато је да су извесни водећи правници гледали са великим подозрењем на грађанско право у целини, сматрајући га „одумирућим буржоаским правом“ које је срачунато само на постизање циљева привремене нове економске политике. Скептичан однос према грађанском праву уопште одразио се видљиво и на учење о основу грађанске одговорности. Сматрало се, наиме, да политичка револуција захтева и револуцију у схватањима о основу грађанске одговорности. Зато су многе тековине бур-

* Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“, Котор 24—28. октобар 1967.

жоаске доктрине у овој области биле прилично лакомислено одбациване као идеолошки неподобне а у замену за њих тражена су нова правна начела и категорије.

Понесени револуционарним заносом, два велика имена из Лењиновог доба — Гојхбарг и Стучка — ставила су се на чело оних совјетских правника који су енергично одбацивали принцип одговорности за кривицу као „буржоаско начело“, тражећи да он буде замењен принципом проузроковања као „социјалним принципом“. Они су захтевали да се прекине са „буржоаском традицијом“ индивидуалистичког начела кривице које потиче још из римског права. По њима, пролетерско право не зна за појам кривице, јер је „недостойно за радничко-селачку владу покретати пред судом спор по питању да ли је човек умишљајно или случајно задобио телесну повреду“ (1). Ово становиште заступао је, у прво време, особито Стучка, који је касније, у трећем тому свога уџбеника „Курс советског грађанског права“ (од 1931) кориговао свој ранији став утолико што је сматрао да из совјетског грађанског права треба избацити појмове и кривице простог проузроковања и заменити их новим принципом „социјалне штетности“. Под утицајем овог учења, Пројект основних начела грађанског законодавства (од 1931), који је према концепцијама тзв. „двосекторског права“ регулисао само правне односе у којима учествују грађани, предложио је био појам „социјално опасних“ и „социјално штетних радњи“ као објективни критеријум за оцену одговорности.

Тако су, као што видимо, противници принципа кривице своје гледиште бранили, пре свега, чисто политичким разлозима, који посматрани са становишта данашњих схватања, нису били много убедљиви. С друге стране, неки од њих позивали су се, осим тога, и на разлоге правне природе. Међу њима су се посебно истицали правни писци који су ослонац за своје становиште налазили у самом Грађанском законнику РСФСР од 1922, тј. у његовим члановима 118 и 403 који говоре о условима грађанске одговорности. Члан 118. је гласио:

„Уколико друкчије није одређено законом или уговором, дужник се ослобађа одговорности за неиспуњење ако докаже да је немогућност испуњења условљена околношћу коју он није могао спречити или да је настала услед умишљаја или непажње повериоца“.

Слично је био формулисан и члан 403:

„Онај ко проузрокује штету личности или имовини друго, обавезан је да проузроковану штету накнади. Он се ослобађа те обавезе ако докаже да штету није могао спречити или да је штета настала услед умишљаја или грубе непажње самог оштећеног“.

Присталице принципа проузроковања истицале су да се у наведеним одредбама Законика нигде не спомиње кривица као основ одговорности и да је законодавац, према томе, имао у виду објективну неотклонивост штете, тј. нешто што од човека не зависи. Ово је једно време било становиште и судске праксе али само врховних судова (2). Тако је

(1) Антимонов: Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении, Госториздат, Москва, 1950, стр. 10.

(2) Антимонов: цитирано дело стр. 7.

Пленум Врховног суда РСФСР у својој начелној одлуци од 18. маја, 1925, протумачио раздео XII Грађанског законика РСФСР тако да се одговорност за штету по њему не заснива на кривници (3). Учвршћењу овог гледишта допринела је и појава планских уговора за које се тражило безусловно испуњење, тако да су прописи о планским уговорима одбацили начело кривнице не само фактички већ и формално. У вези с тим познати совјетски правник, Венедиктов, је писао: „Само совјетско право је могло... да принцип кривнице замени супротним принципом: начелном недопустивошћу ослобођења од одговорности за неиспуњење обавеза у подруштвеном сектору“ (4).

Међутим, треба рећи да неки совјетски правници — присталице принципа проузроковања нису сматрали да је овај принцип прихваћен у Грађанском законик у. Истичући да „Грађански законик у низу својих одредаба репродукује буржоаску теорију кривнице“, они су се залагали за накнадно увођење у Законик принципа проузроковања. При томе су још говорили да је одговорност за кривницу неспојива са научним детерминизмом, тј. са чињеницом да је човечија воља условљена објективним социјално-економским узроцима. Кривица се, по њима, претвара у ништа ако она нема за претпоставку слободу воље. Међутим, признати човеку слободу воље значи запасти у чист индетерминизам и идеализам (тј. порицати узрочну условљеност човекове воље и његових поступака), што није одлика марксизма. Осим тога, истичано је и то да одговорност по принципу кривнице захтева анализу психолошког стања дужника у сваком поједином случају а познато је, међутим, да мотиви и унутрашња преживљавања штетника немају у области грађанског права никаквог значаја.

2. Схватање да се грађанска одговорност по совјетском праву заснива на принципу проузроковања било је готово владајуће у првим годинама примене Грађанског законика РСФСР и законика осталих савезних република. Та околност може се објаснити чињеницом што су иза овог схватања стајали највиши правни ауторитети тога времена, а осим тога, и тешка привредна ситуација захтевала је са своје стране такође строгу уговорну дисциплину и поштрену одговорност. Па ипак, извесни совјетски правници, још од самог почетка, нису се мирили са начелом о неограниченој одговорности у грађанском праву. Они су се залагали за принцип кривнице, ублажавајући или потпуно одбацујући принцип проузроковања. Такво стање потрајало је све до 1938, тј. до појаве Уибеника грађанског права за високе правне школе, у коме је принцип кривнице као основ грађанске одговорности први пут ауторитативно образложен. Од тог времена, он је одлучно подржан у совјетској правној теорији, мада је пракса државне арбитраже остала и даље колебаљива и била често склона да у својим одлукама прихвати принцип проузроковања.

Нападајући принцип проузроковања, совјетски правници из новијег времена истицали су да је он неспојив са сврхом грађанске одговорности

(3) Видети Еженедељњак советской юстиции, бр. 24, од 1925.

(4) Цитирано према Јофеу: Четрдесет година совјетског права, свеска II, грађанско право, Београд, 1960, стр. 79.

у социјалистичком друштву. Ова одговорност, по њима, нема само за циљ да обештети повериоца чији су интереси били повређени дужниковим противправним понашањем, већ и да превентивно делује на дужника, одвраћајући га од поновних противправних радњи у будућности. Циљ грађанскоправних санкција није само да лече повреду права већ и да је предупреду. Грађанска одговорност у социјалистичком друштву врши не само компензациону већ и васпитну функцију, која се може постићи једино онда ако се одговорност заснива на принципу кривице. Одбацивање овог принципа доводи до тога да штетне материјалне последице неке радње погоде и оно лице које није могло да их спречи, тј. кад противправност радње никако не зависи од његове воље. У таквим случајевима, грађанска одговорност не може да врши своју васпитну функцију. Према томе, за социјалистичко право није свеједно како се извршилац противправне радње односи према својој радњи и према њеним штетним последицама, тј. да ли му се може учинити прекор кривице или не.

Поред правно-политичких разлога, присталице принципа кривице позивале су се и на напред наведене одредбе чланова 118. и 403. Грађанског законика РСФСР. Они су тврдили да је Грађански законик принцип одговорности за кривицу прописао јасно и недвосмислено. Међутим, он је то учинио у негативној форми, одређујући да дужник по уговору и штетник не одговарају ако докажу да штету „нису могли спречити“, тј. ако нису криви што је до штете дошло. Чињеница што Законик није изричито употребио израз „кривица“ не значи још да се он определио за принцип проузроковања. Напротив, не само из ових већ и из других законских одредаба проистиче да је законодавац прихватио принцип кривице као основ одговорности, и то у форми обориве претпоставке о њеном постојању.

Одбацујући тврђе противника принципа кривице да признање слободе воље човека (што је претпоставка субјективне одговорности) представља индетерминизам, његове присталице су истицале да је такво резонување засновано на чисто механичкој представи о узрочној условљености човечије воље. Такав вулгарни детерминизам, по њима, нема ничег заједничког са научним детерминизмом, јер доводи до фатализма, тј. до схватања о узалудности свих напора човечије воље. Међутим, познато је Лењиново учење да „детерминизам не само што не представља фатализам, већ управо даје основу за разумно деловање“ (5). Филозофија дијалектичког материјализма објашњава човекову слободу воље као спознату нужност, као способност човека да дела са познавањем ствари. Слобода воље је, дакле, релативна и кривица као основ одговорности представља испољавање управо те и такве слободе. А пошто је слобода воље одређена, у крајњој линији, производним односима, то значи да се са променом тих односа мења и садржина појма кривице. Из тога проистиче закључак да појам кривице у социјалистичком праву није истоветан по својој садржини са појмом кривице у буржоаском праву (6).

(5) Цитирано према Новицком и Лунцу: *Общее учение об обязательстве*, Москва, 1950, стр. 325.

(6) Новицкий—Лунц: цитирано дело, стр. 323.

На крају, присталице принципа кривице позивале су се и на разлоге историјске природе. Они су говорили да принцип проузроковања није никакво достигнуће нове совјетске доктрине. Иако је принцип кривице у материји одговорности био усвојен у робовласничком и римском праву, од њега су постојали и изузеци (на пример, одговорност бродара и гостионичара по римском праву). Шта више, у Закону од XII таблица одговорност без кривице била је општи принцип. Тако је било и у Руској правди и у Салијским законима (7). Идући што даље у прошлост, све се чешће сусрећемо са принципом проузроковања а све ређе са начелом одговорности за кривицу. Познато је како је немачки правник Хедеман упорно препоручивао немачком законодавцу (пре фашизма) да се врати на принцип проузроковања као на „истинску социјалну норму”. Док је Хедеман принцип проузроковања сматрао изразом „социјалности” закона, дотле је Гирке у овом истом принципу видео његов национални карактер, који је, наводно, својствен „немачком народном духу”. Али је још пре Хедемана француски правник Салеј образлагао целисходност проузроковања својом теоријом ризика. Према томе, принцип проузроковања је временски старији од принципа кривице (8).

3. Данас је принцип одговорности за кривицу владајуће начело совјетског грађанског права. Већ дуго година он нема више противника у правној теорији. Међутим, међу правницима данас постоји борба мишљења по питању његовог тумачења. Посебно је вредно поменути једно гледиште које стиче све већи број присталица и које сматра да је кривица нужан услов сваке грађанске одговорности. Оно укзује на то да треба правити разлику између грађанскоправних санкција и грађанске одговорности. Санкција се сматра ширим а одговорност ужим појмом. У грађанском праву, санкција значи накнаду штете, поништење или раскидање уговора. Њена примена зависи само од тога да ли је повређена одговарајућа правна норма а не зависи од кривице лица према коме се она примењује. Одговорност је, напротив, неодвојива од појма кривице, од друштвене осуде онога ко вређа правну норму. Стога, лице које плаћа накнаду за штету причињену без своје кривице (на пример, опасном ствари) не „одговара” за штету. Држалац опасне ствари која је причинила штету некоме не дугује накнаду по основу одговорности, већ по основу проузроковања. Код објективне одговорности користи се, такорећи, само „модел” деликтне одговорности. Према томе, појмови грађанска одговорност и обавеза накнаде штете нису сасвим идентични (9).

У закључку можемо рећи да је принцип одговорности за кривицу прихваћен и у новим грађанским законима совјетских република, тако да у погледу основа грађанске одговорности не постоји више никаква дилема. Одговарајуће законске одредбе су довољно јасно формулисане и

(7) Антимонов: Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении, Москва, 1950, стр. 13.

(8) Антимонов: цитирано дело, стр. 14.

(9) Видети Фарушкин: Свобода воли и юридическая ответственность, Вестник Московского университета, серија X, право, бр. 1/1965, стр. 15 и даље, као и тамо наведену литературу.

не дају повод ни за какву сумњу. Тако се, на пример, у члану 222. Грађанског законика РСФСР каже:

„Лице које није испунило облигацију или је облигацију испунило неуредно, сноси имовинску одговорност само ако постоји његова кривица (зла намера или нехат), осим случајева предвиђених законом или уговором. Непостојање кривице треба да докаже лице које је повредило облигацију”.

Сличну одредбу садржи и чл. 444, ст. 2, који говори о условима деликтне (вануговорне) одговорности:

„Штетник се ослобађа одговорности за накнаду уколико докаже да је штета настала без његове кривице”.

Из ових одредаба може се видети да се и уговорна и вануговорна одговорност заснивају на принципу претпостављене кривице, тако да међу њима у том погледу нема разлике која се запажа у неким другим правним системима. Претпоставка кривице је релативна и има, углавном, процесноправни значај. Она се правда тиме што поткрепљује општи захтев пажње и омогућује већу равноправност странака у поступку, јер се мисли да је теже повериоцу доказати да је дужник крив него дужнику да је невин. Осим тога, активност суда у циљу утврђивања материјалне истине сматра се довољном гаранцијом да обавеза накнаде штете неће настати на бази тзв. „презумптивних решења”. Међутим, у случају када се пред судом не докаже ни кривица ни некривица лице које је повредило туђе право, оно ће се сматрати кривим и, према томе, одговорним за штету коју је проузроковало ⁽¹⁰⁾.

II. Одступања од принципа одговорности за кривицу

1. Кривица није једини основ одговорности по совјетском праву. И ранији и данашњи грађански законици совјетских република познају и одговорност без кривице, а то значи да је и принцип проузроковања нашао такође своје место у совјетском праву. То показује особито одредба члана 454 новог Грађанског законика РСФСР, која гласи:

„Организације и грађани чија је делатност скопчана са повећаном опасношћу по околину (транспортне организације, индустријска предузећа, градилишта, држаоци аутомобила и сл.) дужни су да накнаде штету причињену извором повећане опасности, уколико не докажу да је штета настала услед више силе или зле намере оштећеног”.

Слично правило садржавао је и члан 404 ранијег Грађанског законика. Међутим, било је покушаја у совјетској правној литератури да се докаже да се и одговорност по чл. 404 заснива на принципу кривице. Тако је познати правник, Агарков, писао да овај законски члан може бити објашњен само потребом да се олакша положај оштећеног у доказном поступку и да се стога морала учинити претпоставка кривице штетника ⁽¹¹⁾.

⁽¹⁰⁾ Иоффе: Вина как условне ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 25.

⁽¹¹⁾ Агарков: Обязательства из причинения вреда, „Проблемы социалистического права”, бр. 1/1939, стр. 67.

С друге стране, и право регреса које има држалац извора повећане опасности према ономе ко је крив за штету указује, по његовом мишљењу, на то да није реч о одступању од принципа одговорности за кривицу већ, напротив, о потпуном спровођењу у пракси тога начела. Но, то становиште је касније одбачено.

Поред тога, треба рећи да је за време важења Грађанског законика РСФСР од 1922. у теорији било прилично спорно питање односа између његових чланова 403 и 404, који предвиђају различите основе одговорности. Већи део правника подржавао је гледиште према коме принцип одговорности за кривицу (садржан у чл. 403) представља „главно“, „одлучујуће“ и „полазно“ начело грађанске одговорности за противправно причињену штету, а да одговорност по принципу проузроковања (која је предвиђена у чл. 404 Грађанског законика и у још неким посебним законима) представља само изузетак. То значи да по овом гледишту, чл. 403 Грађанског законика садржи *генерални* а чл. 404 *специјални* грађанскоправни деликт⁽¹²⁾. Присталице овог схватања пледирале су за то да законодавац направи исцрпан и „затворен“ списак извора повећане опасности, како би се тачно знало у којим све случајевима се допушта одступање од кривице као основног принципа грађанске одговорности.

Насупрот овом схватању стоји гледиште да совјетско грађанско право не познаје само један већ два генерална деликта. У једном од њих установљена је одговорност за скривљено проузроковану штету, без коришћења извора повећане опасности, уколико случај у питању није регулисан неком специјалном нормом која такође прописује одговорност за кривицу. У другом је опет установљена одговорност за штету која би била проузрокована при коришћењу извора повећане опасности, независно од кривице, уколико настали случај није регулисан неком специјалном нормом која такође прописује одговорност за штету причињену извором повећане опасности. Та два генерална деликта садржана су у члановима 403 и 404 Грађанског законика РСФСР од 1922. односно у члановима 444 и 454 Грађанског законика РСФСР⁽¹³⁾. Према томе, напоредо са ова два генерална грађанска деликта, постоје и две групе случајева грађанске одговорности, од којих у једној основ одговорности чини кривица а у другој факт проузроковања штете.

Па ипак, не може се рећи да кривица нема никаквог значаја у материји одговорности по принципу проузроковања. И ранији и данашњи грађански законици совјетских република искључују одговорност за штету која потиче од извора повећане опасности, ако је за њу крив оштећени. Међутим, постоје извесне разлике међу њима у том погледу. Тако, на пример, ранији Грађански законик РСФСР (чл. 404) као основ искључења одговорности сматра и умишљај и груби нехат оштећеног, док нови Грађански законик РСФСР (чл. 454) и Основи грађанског законодавства Савеза ССР и савезних република (чл. 90) говоре само о умишљају оштећеног лица. Низ правних писаца, после доношења Основа грађанског законодавства, сматрали су да, према слову закона, груби нехат оштећеног

(12) Видети Јанчков: Система обязательства из причинения вреда в советском праве, зборник чланака „Вопросы гражданского права“, Москва, 1957, стр. 159, 160 и 164.

(13) Јанчков: Права возникающие в связи с потерей здоровья, Москва, 1964, стр. 66.

извором повећане опасности не може послужити као основ искључења одговорности штетника већ само као основ за смањење износа накнаде. По другом становишту, чл. 90 Основа подразумева и груби нехат оштећеног као разлог за искључење одговорности држаоца извора повећане опасности као и чл. 404 ранијег Грађанског законика РСФСР. Одсуство указивања и на груби нехат оштећеног у чл. 90 Основа, као и у чл. 454 новог Грађанског законика, објашњавано је искључиво разлозима законодавне технике⁽¹⁴⁾. Судска пракса је извесно време такође била колебљива по овом питању, све док Пленум Врховног суда РСФСР није 23. октобра 1963. заузео начелан став да и груби нехат оштећеног може бити основ за искључење одговорности држаоца извора повећане опасности⁽¹⁵⁾.

2. Поред изложеног, постоје по совјетском праву још неки случајеви одговорности без кривице. Нарочито је вредно поменути одредбу члана 406 ранијег Грађанског законика РСФСР, према којој чак и у случајевима кад нема услова за одговорност лица које је другоме проузроковало штету (па према томе и у случају одсуства његове кривице), суд га, ипак, може обавезати на накнаду, у зависности од његовог имовног стања и имовног стања оштећеног. У пракси је, међутим, вођено рачуна не само о имовном стању већ и о класној припадности учесника у спору. Такво широко тумачење заснивано је на чл. 5 Уводног закона за Грађански законик. Правило из чл. 406 Грађанског законика имало је ванредан значај у периоду НЕП-а, када је, у одређеним границама, била допуштена и приватна предузимачка делатност и могућност коришћења најамног рада. У таквим условима, кад је радник претрпео повреду у приватном предузећу, власник предузећа, који је био бољег имовног стања, могао је бити обавезан од стране суда да накнади раднику претрпљену штету чак и у случају кад на његовој страни није било кривице⁽¹⁶⁾. Наведена норма Грађанског законика имала је јасно изражен класни карактер и била је срачуната на заштиту интереса радника. Она је, међутим, давно изгубила свој практични значај и стога није ни репродукована у новом грађанском законодавству. Али ни за време важења старог Грађанског законика, одредба члана 406 није се примењивала у случају кад се у улози штетника или оштећеног појављивала привредна организација или државни орган.

Одговорност без кривице постоји и у совјетском транспортном праву, за неизвршење државних месечних планова превоза терета. Привредне организације које се баве железничким и бродским превозом одговарају независно од тога да ли је до неизвршења плана превоза дошло њиховом кривицом. Оне се, сходно важећим прописима, ослобађају одговорности само у случају кад је неизвршење плана превоза условљено „узроцима стихијног карактера“. То значи да прости случај који не спада у ред појава стихијног карактера не ослобађа ове организације од одговорно-

(14) Видети Мајданик: Соотношение норм ГК РСФСР, регулирующих ответственность за причинение вреда, Советская юстиция, бр. 2/1967, стр. 12; затим, Тархов: Спорный вопрос применения Основ гражданского законодательства, Социалистическая законность, бр. 3/1963, стр. 45.

(15) Мајданик: цитирано дело.

(16) Советское гражданское право, коллектив аутора, под редакцијом Новицког и Орловског, Москва, 1959, том I, стр. 450.

сти⁽¹⁷⁾. Објективна одговорност у овој материји објашњава се специфичношћу рада транспортних организација, тј. чињеницом да се њихов рад обавља на великом географском простору) и да имају огроман број клијената. Исти је случај и са привредним организацијама које се баве чувањем тубе робе, за које Грабански законик РСФСР (чл. 427) прописује такође поопштрену одговорност, ослобађајући их од одговорности за пронаст, мањак или оштећење робе оставодавца само у случају више силе. Док дужник у доцњи код свих врста обавеза одговара увек и за случајну немогућност испуњења насталу за време доцње (чл. 225).

3. На крају, један од значајних случајева одговорности без кривице по совјетском праву јесте одговорност за помоћнике у испуњењу неке обавезе. То је случај одговорности за туђу кривицу и он је регулисан чланом 223 Грабанског законика РСФСР. Према одредби овог члана, услови дужникове одговорности за радње трећих лица јесу следећи: 1) да су трећа лица извршавала (или су била дужна да изврше) дужникову обавезу; 2) да им је извршење дужникове обавезе било поверено или наложено; и 3) да су трећа лица крива за неизвршење или неуредно испуњење обавезе.

У совјетској правној литератури преовлађује, готово, мишљење да одговорност дужника за трећа лица као своје помоћнике не представља никакво одступање од принципа одговорности за кривицу. Сматра се, напротив, да је овде реч о правно-техничком начину остварења принципа одговорности за кривицу. Овакав закључак изводи се из чињенице да, у крајњој линији, штету, ипак, наклађује лице које је криво за неизвршење облигације, јер дужник, пошто плати накнаду повериоцу, има право регреса према том лицу⁽¹⁸⁾.

Међутим, у новије време, по овом питању чују се и потпуно нова мишљења. По неким ауторима,⁽¹⁹⁾ принцип одговорности за кривицу захтева, у свим случајевима, постојање тзв. директне одговорности, тј. одговорности оне привредне организације која је скривала неиспуњење. Полемишући са приговором својих противника да за директну одговорност помоћника испуњења према повериоцу недостаје правни основ (уговор), они се позивају на Инструкцију Државне арбитраже при Министарском савету СССР бр. 70, од 24. новембра 1952, у којој стоји да правну претензију због лошег квалитета купљеног производа купац може истаћи истовремено и према продавцу и према произвођачу, иако произвођач није у уговорном односу са купцем. Ово правило би, по њима, требало аналогно применити и у свим другим сличним случајевима. Систем директне одговорности, по њиховом мишљењу, не може се одбацити само зато што се он не уклапа у уобичајене правне форме, јер стара форма не треба да

(17) Видети: Иоффе: Вина как условие ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 26.

(18) Први је то мишљење заступао Аларков у свом раду: К вопросу о договорной ответственности, сборник трудов „Вопросы советского гражданского права“, Москва, 1945, стр. 130—131; касније су се њему придружили и многи други совјетски правници чија су имена и дела наведена у уџбенику Советское гражданское право, Коллектив аутора, Москва, 1965, том I, стр. 526.

(19) Видети, на пример, Малеев: Об ответственности за неисполнение хозяйственных обязательств, Советское государство и право, бр. 7/1965, стр. 104.

буде препрека развитку економски прогресивног система директне одговорности, који се заснива на кривици⁽²⁰⁾. На тој линији крећу се и мишљења оних правника који пледирају за имовинску одговорност државних органа за неиспуњење обавеза њима потчињених предузећа, уколико је неиспуњење резултат неправилних радњи самог државног органа.

4. Све наведене случајеве одговорности без кривице најновија соvjетска правна теорија склона је да протумачи само као изузетке од општег принципа одговорности за кривицу. У данашњој правној литератури упорно се истиче да одговорност по принципу кривице има особито велики значај у периоду развијене комунистичке изградње, јер он одговара задацима комунистичког васпитања совјетских људи, доприноси борби против капиталистичких остатака у њиховој свести и повећава уговорну и државну дисциплину⁽²¹⁾. Одговорност без кривице или за туђу кривицу сматра се да не доприноси отклањању недостатака у раду одговорних лица а нарочито државних привредних предузећа. Случајевн одговорности без кривице третирају се само као нужност која постоји у одређеној етапи развитка друштва. Са даљим кретањем совјетског друштва у комунизам, објективна одговорност ће постепено нестајати. Због тога се и указује на потребу да се и данас води рачуна о тој перспективи развитка и да се свуда где је то могуће проширује примена принципа одговорности за кривицу.⁽²²⁾

III. Тумачење појма кривице

1. Појам кривице није дефинисан у совјетском позитивном праву. Правни писци, цивилисти, одређују, углавном, појам кривице ослањајући се на криминалисте. Нарочито се често цитира појам кривице који је формулисао Матвеев и према чијој дефиницији кривица представља „психички однос прекршиоца права према својим противправним радњама и њиховим штетним последицама, у форми умишљаја или нехата“⁽²³⁾. Али то није дефиниција појма кривице коју прихватају сви аутори. Посебно треба рећи да се њој стављају озбиљне замерке у материји уговорних облигација и уговорне одговорности. Стога се, на пример, сматра да под кривицом код повреда уговорних обавеза треба разумети „умишљено или нехатно одступање понашања дужника од обазривости, брижљивости и савесности коју учесницима социјалистичког грађанског промета налажу закон, уговор, обичаји и правила социјалистичке заједнице.“⁽²⁴⁾

Из ове друге дефиниције кривице уочава се очигледно спајање објективних и субјективних основа одговорности, тј. противправног пона-

(20) Малени: цитирано дело, стр. 105.

(21) Советское гражданское право, коллектив аутора, Москва, 1965, том I, стр. 520.

(22) О томе видети Халфину: Воспитательная роль гражданско-правовой ответственности в период развернутого строительства коммунизма, Советское государство и право, бр. 6/1963, стр. 82—83.

(23) Матвеев: Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 172—178.

(24) Каминская: Основания ответственности по договорным обязательствам, Вопросы гражданского права, Москва, 1957, стр. 98.

шања и кривице. И код многих других аутора може се наћи тврдња да у појам кривице улази и свест о противправности. У везивању кривице за противправно понашање совјетски правници виде њену социјалну садржину. Стога се кривица често и одређује као „психолошко стање субјекта које заслужује укор и које се састоји у његовом негативном односу према интересима социјалистичког друштва“⁽²⁵⁾. Судска пракса такође сматра да свест о противправности чини нужан елемент кривице. То важи особито у материји уговорне одговорности и у случају кад је реч о кривици предузећа као правног лица. У тежњи да се осигура заштита оштећеног, судска пракса појам кривице често „раствара“ у појму противправне радње органа и радника предузећа; чим се утврди постојање противправне радње, сматра се да постоји и кривица предузећа, при чему се и не помиње могућност његовог екскулпирања. Тако се кривица предузећа често своди на објективне основе одговорности, на сам факт неиспуњења уговорне обавезе, пренебрегавајући (потпуно или делимично) њену субјективну страну. Последњих година ово становиште у теорији је, готово, потпуно одбачено, али је оно још увек живо и има своје присталице међу практичарима.⁽²⁶⁾

2. Полазећи од тога да за грабанску одговорност кривица у облику нехата има много већи практични значај него умишљај, совјетски правници су и свој научни интерес усмерили знатно више на нехатну кривицу него на умишљај. При третирању овог питања дошли су до изражаја и различити ставови појединих аутора. Нарочито је много дискутовано као спорно питање критеријума за одређивање нехата, тј. мере пажње, бриге и напора које је у датим условима био дужан да покаже дужник. Оно се сводило, уствари, на питање како одредити да ли је дужник односно штетник био дужан да у конкретном случају предвиди могућност наступања датог штетног резултата?

У прво време, преовладавало је мишљење да се утврђивање постојања односно непостојања нехата мора вршити према субјективном мерилу, тј. према могућностима конкретног дужника да предвиди штетне последице своје радње. Ван индивидуалних способности дужникових не може бити другог мерила за оцену његовог понашања. У прилог овог схватања истицано је да у совјетском праву влада принцип конкретне кривице и конкретног разјашњења могућности испуњења уговора и могућности друкчијег понашања од сваког дужника, за разлику од буржоаског права које степен дужне пажње одређује по просечном мерилу, применом критеријума „просечног човека“⁽²⁷⁾. То захтева сама природа појма кривице као субјективне категорије, која се не може мерити никаквим објективним (апстрактним) мерилом. Међутим, било је и мишљења да критеријум треба да буде „просечни грађанин социјалистичког друштва“⁽²⁸⁾.

(25) Самошченко: Понятие правонарушения по советскому законодательству, Москва, 1963, стр. 141.

(26) Видети Рабинович: Вина как основание договорной ответственности социалистического предприятия, Советское государство и право, бр. 6/1966, стр. 31—32.

(27) Улбеник Гражданское право, Москва, 1938, том II, стр. 59.

(28) На пример, Шварц: Значение вины в обязательствах из причинения вреда, Москва, 1938, стр. 36.

После другог светског рата, у совјетској теорији и пракси превагнуло је гледиште да критеријум оцене дужниковог понашања треба да буде објективан, тј. независан од субјективних својстава дужника. По томе критеријуму, он се има сматрати кривим кад год није предузео све мере предострожности које се од њега траже као од учесника у социјалистичком промету, без обзира на његове индивидуалне могућности. Просечна пажња и просечно мерило нису за то довољни, јер су то критеријуми који се заснивају на обичајима из прошлости. Од дужника не треба тражити да своје понашање подешава према човеку просечне пажљивости, већ према ономе ко се истиче својом пажњом, тј. ко је натпросечно пажљив. Према томе, није реч о субјективном већ о објективном критеријуму оцене понашања. Пристаице овог схватања сматрају да се социјалистички грађански промет не може одрећи објективног мерила понашања физичких и правних лица при извршавању њихових уговорних и законских обавеза. Примена таквог мерила јесте један од услова јачања уговорне дисциплине социјалистичких организација и уопште један од неопходних услова за одређивање уговорне и вануговорне одговорности⁽²⁹⁾.

Субјективна кривица при примени објективног мерила значи да се у кривицу дужнику имају уписати не само непредузимање оних мера за испуњење уговора које су му биле доступне с обзиром на његова индивидуална својства, већ и мера које је он био дужан да предузме да би испуњење уговора *објективно* било могуће. Примена објективног мерила дужног понашања јесте, према томе, само онај степен апстракције који гарантује одређени ниво захтева од стране друштва⁽³⁰⁾.

IV. Значај кривице у материји грађанске одговорности

1. Совјетско грађанско право, као што смо видели, кривицу, начелно, узима за основ одговорности и њој даје примат над принципом простог проузроковања. Оно не тражи за то никакав посебан (квалификовани) облик кривице. Свака кривица на страни дужниковој представља довољан разлог (основ) његове одговорности. Врста и степен кривице дужникове немају никаквог значаја не само за настанак грађанске одговорности већ и за њен обим. Совјетско право прихвата, с једне стране, принцип одговорности за кривицу, али с друге стране, и принцип потпуне накнаде. Кад се утврди да је неко лице одговорно за штету по ма ком основу, његова обавеза је равна укупној штети, без обзира на то да ли је оно поступало са умишљајем или нехатом, да ли са обичним или грубим нехатом и сл. Са становишта кривице одговорног лица, ствар је сасвим једноставна: или дугује накнаду штете у целини или не дугује никакву накнаду (принцип „све или ништа“).

Принцип потпуне накнаде прихваћен је и у старом и у новом законодавству Совјетског Савеза. Међутим, против њега било је и приговора у правној теорији од стране оних правника који су тражили од законо-

⁽²⁹⁾ Новицкий—Луцц: *Общее учение об обязательстве*, Москва, 1950, стр. 328—335.

⁽³⁰⁾ Калининская: *Основания ответственности по договорным обязательствам*, зборник радова „Вопросы гражданского права“, Москва, 1957, стр. 103.

давца да и грађанску одговорност степенује према тежини кривице дужника. Њихови аргументи указивали су на недоследност законодавчеву у спровођењу принципа одговорности за кривицу. Зато су предлагали као целисходније да у случају кад је штета резултат обичног нехата, суд треба да сразмерно смањи износ накнаде коју досуђује оштећеном⁽³¹⁾. При томе су се понекад позивали и на Законик о раду који усваја принцип пропорционалности кривице и накнаде⁽³²⁾, као и на то да би овакво решење могло имати васпитни значај и утицати на повећање уговорне дисциплине. Ово гледиште није прихваћено ни у новом грађанском законодавству совјетских република, али се још и данас могу наћи мишљења да обим грађанске одговорности треба диференцирати према степену кривице. Има чак предлога да се за умишљајну повреду уговора примењују строжије санкције, иако то закон не предвиђа⁽³³⁾.

Међутим, преовлађује схватање да грађанску одговорност не треба степеновати према тежини кривице, јер би то било у колизији са принципом потпуне накнаде који је прихваћен у совјетском праву. Речено је, осим тога, да би прихватање предложеног решења значило уношење у грађанскоправне односе елемената кривичноправног карактера. Институт накнаде штете није позван да служи истим циљевима као и кривичноправно кажњавање. Тачно је да обавеза накнаде штете има и васпитни значај за дужника, али се специфичност грађанске одговорности састоји, ипак, у обнављању имовинске сфере повериоца (оштећеног) која је повређена понашањем дужника⁽³⁴⁾. Ако би се за већу кривицу дужника досуђивала и већа накнада повериоцу, онда би кршење уговорних обавеза са умишљајем и грубим нехатом било за повериоца корисније. У области уговорних облигација међу социјалистичким организацијама такав закључак је, међутим, потпуно неприхватљив⁽³⁵⁾.

2. Напред изложено правило да степен кривице по совјетском праву нема утицаја на обим грађанске одговорности нема, међутим, апсолутну важност. Оно се, наиме, примењује само у случају кад је реч о накнади штете која је настала искључиво кривицом дужника. Ако је штета резултат кривице и дужника (штетника) и повериоца (оштећеног), онда степен кривице (и једне и друге стране) није без утицаја на питање одмеравања накнаде. У случају обостране кривице, обим одговорности степенује се према тежини кривице и дужника и повериоца. У совјетској теорији и пракси уобичајено је да се у том случају говори о „мешовитој одговорности”. Овај израз, међутим, није сасвим прецизан, јер не може бити говора о одговорности повериоца према самом себи. Свако може одговарати само према другоме, тј. према лицу чије је правно заштићено добро повредио. Нико не може бити позван на одговорност у правном смислу (за штету

(31) Видети, на пример, Шварц: Значение вины в обязательствах из причинения вреда, Москва, 1939, стр. 43.

(32) Матвеев: Вина в советском гражданском праве, Киев, 1955, стр. 240—242.

(33) Маленин: Об ответственности за неисполнение хозяйственных обязательств, Советское государство и право, бр. 7/1965, стр. 106.

(34) Новицкий—Лунц: цитирано дело, стр. 376—377.

(35) Видети Антимонов: Основания договорной ответственности социалистических организаций, Москва, 1962, стр. 137.

коју би сам себи причинио, уколико се тиме не штете уједно и правно заштићени интереси неког другог лица. С друге стране, с правом је примењено од неких совјетских правника⁽³⁶⁾ да оштећени (поверилац) не одговара ни према лицу које му је штету проузроковало, тј. према штетнику (дужнику), већ губи само право да тражи од дужника накнаду штете која је сразмерна његовој кривици. Па ипак, израз „мешовита одговорност“ одржао се у совјетској теорији и пракси све до најновијих дана.

Кривица оштећеног, по совјетском праву, има извесне специфичности којима се разликује од кривице дужника. Пре свега, она се никад не претпоставља већ мора бити доказана, док је дужник оптерећен увек претпоставком о кривици за штету са којом је његова радња узрочно повезана. Поред тога, сматра се да, за разлику од кривице дужникове, кривица повериоца није скопчана са повредом туђег субјективног права⁽³⁷⁾. Међутим, ово гледиште не деле сви совјетски правници. Тако, на пример, професор Иоффе је мишљења да оштећени својим скривљеним понашањем вређа субјективно право које припада дужнику (штетнику), који се у том случају третира не само као штетник већ и као субјект права⁽³⁸⁾. И коначно, кривица оштећеног, за разлику од дужникове кривице, има правни значај само онда ако се састоји у умишљају или у грубом нехату. При томе се полази од поставке да се штетник и оштећени не налазе у једнаким условима, тј. да је штетнику лакше да се понаша са потребном пажњом него оштећеном. Али ова разлика постоји само у материји деликтне одговорности, јер се у области уговорне одговорности води рачуна и о обичној непажњи повериоца. Разлог за то виђен је у чињеници да су повериоцу као уговорној страни унапред већ познати захтеви чије поштовање обезбеђује извршење уговора. Стога, поверилац који те захтеве не поштује уз било који степен кривице, мора да преузме на себе све настале штетне последице као што би то била дужна да учини и друга уговорна страна⁽³⁹⁾.

3. Тзв. „мешовита одговорност“ тј. раздљивање штете између дужника и повериоца није била изричито регулисана у ранијем грађанском законодавству СССР. Она је творевина судске праксе, до које се дошло путем проширеног тумачења одговарајућих норми грађанских законика. Судови су, у прво време, узимали у обзир само чињеницу да је штета резултат више узрока од којих једни потичу од штетника а други од самог оштећеног. Тако су у једној начелној одлуци Врховног суда РСФСР, од 1926, каже: „У случају кад постоји стицај неколико или више узрока, суд је дужан да оцени значај и специфичну тежину сваког од узрока даје штете, водећи исто тако рачуна и о учешћу самог оштећеног у проузроковању штете (тзв. мешовита одговорност)“. Међутим, касније су судови почели да придају значај и обостраној кривици за насталу штету. Као узор

(36) Антимонов: цитирано дело, стр. 128.

(37) Антимонов: Значење вини потерпевшего при гражданском правонарушении, Москва, 1950, стр. 123.

(38) Иоффе: Ответственность по советскому гражданскому праву, Ленинград, 1955, стр. 161 и даље.

(39) Иоффе: Вина как условие ответственности за нарушение обязательства, Советская юстиция, бр. 5/1965, стр. 26.

за то послужила им је особито једна одлука Пленума Врховног суда СССР од 1943. у којој је речено: „Кад према околностима случаја установи да је штета настала не само као резултат неправилних радњи штетника већ и услед грубе немарности или грубе несмотрености самог оштећеног, суд може, полазећи од принципа мешовите одговорности, наложити штетнику обавезу делимичне накнаде штете, сразмерно степену кривице обе стране“⁽⁴⁰⁾.

Установа „мешовите одговорности“ сматра се изразом начела правичности и логичном последицом доследне примене принципа одговорности за кривицу. Па ипак, треба рећи да је она, као што се види из цитиране одлуке Врховног суда СССР, у прво време, била прихваћена само као факултативно правно начело. Суд није био обавезан да је примени, иако би за то постојали сви потребни услови. На основу формулисане одлуке Врховног суда СССР, судска пракса је извела закључак да примена „мешовите одговорности“ представља искључиву компетенцију суда прве инстанце⁽⁴¹⁾.

Обавезна примена установе „мешовите одговорности“ први пут је била озакоњена у Основима грађанског законодавства Савеза ССР и савезних република, од 1961, а затим у новим републичким грађанским законима. Тако, на пример, чл. 224 Грађанског законика РСФСР, који носи назив „кривица повериоца“ гласи:

„Ако је неиспуњење или неуредно испуњење облигације настало кривоцом обе стране, суд, арбитража или избрани суд сразмерно ће смањити обим одговорности дужника. Суд, арбитража или избрани суд имају такође право да смање обим одговорности дужника ако је поверилац злонамерно или нехатно допринео увећању износа штете причињене неиспуњењем или неуредним испуњењем, или ако није предузео мере за њено смањење.

Правила овог члана аналогно се примењују и у случајевима кад дужник по сили закона или уговора (чл. 222) сноси имовинску одговорност за неиспуњење или неуредно испуњење облигације независно од своје кривице“.

За деликтну одговорност аналогно правило формулисано је у члану 458:

„Ако је настанку или увећању штете допринела груба непажња оштећеног, онда ће се, у зависности од степена његове кривице (а у случају кривице штетника — и у зависности од степена његове кривице), износ накнаде умањити или се накнада неће уопште ни досудити“.

Из цитираних одредаба Законика види се да примена института „мешовите одговорности“, по совјетском праву, не зависи само од чињенице да је штета последица неправилних радњи и дужника и повериоца, већ и од тежине кривице обеју страна, уколико се одговорност заснива на кривици, односно кривице само оштећеног, уколико је реч о одговорности без кривице. Међутим, њена примена није могућа у сваком случају. Она

(40) Цитирано према Јаичкову: Права возникающие в связи с потерей здоровья, Москва, 1964, стр. 82.

(41) Јаичков: Система обязательств из причинения вреда в советском праве, зборник „Вопросы гражданского права, Москва, 1957, стр. 188.

неће моћи да се примени онда кад је штетник поступао умишљајно или кад је оштећени (поверилац) намерно излагао опасности своја лична или имовинска добра. Суд ће моћи да констатује постојање „мешовите одговорности“, само у случају кад су и једна и друга страна поступале нехатно. У противном, морало би се признати да лице које је делало са очигледном намером да стекне неку корист од својих неправилних радњи, има право да рачуна са олакшавајућим околностима и мањом одговорношћу само зато што је и друга страна поступала такође умишљајно. Такво решење било би у колизији са замишљеном улогом института „мешовите одговорности“, а посебно са његовом васпитном функцијом. Из истих разлога није прихваћена „мешовита одговорност“ ни у случају кад су и једна и друга страна (дужник и поверилац) поступале умишљајно, већ се штетник (дужник) ослобађа обавезе накнаде штете⁽⁴²⁾.

Поред изложених услова, за „мешовиту одговорност“ тражи се још и то да је кривица оштећеног заиста допринела настанку штете, тј. да постоји узрочна веза између кривице и штете. То, другим речима, значи да се штета мора појављивати као заједнички резултат радњи штетника и оштећеног, при чему се не зна који је део штете причињен радњом једног а који радњом другог лица. Уколико је у питању такав случај, онда примена института „мешовите одговорности“ има за резултат то да се штетне последице неиспуњења уговорне обавезе односно извршења грађанског деликта расподељују између дужника и повериоца, сразмерно тежини кривице сваког од њих. То значи да одговорност дужника не наступа за онај део штете који је причињен скривљеним понашањем самог повериоца, тј. поверилац за њега не добија никакву накнаду.

Међутим, у погледу значаја постоји извесна разлика између кривице повериоца у материји деликтне (вануговорне) и кривице повериоца у материји уговорне одговорности. Те разлике огледају се у следећем: 1) код деликтне одговорности правно је релевантна само она кривица повериоца која се састоји у умишљају или у грубом нехату, док је код уговорне одговорности значајан сваки степен кривице повериоца; 2) умишљај оштећеног код деликтне одговорности искључује одговорност штетника (држаоца извора повећане опасности) док умишљај повериоца по основу уговора доводи само до смањења одговорности дужника; 3) груби нехат лица оштећеног деликтом може довести и до смањења и до искључења одговорности штетника, док кривица уговорног повериоца (у било ком виду) може имати само за последицу смањење одговорности дужника.

4. У совјетској правној теорији доста је расправљано о питању правне квалификације понашања малолетног лица које је објективно допринело настанку штете на његовој личности или имовини. Поставило се, наиме, питање да ли се у том случају може говорити о кривици самог оштећеног лица и о њеном утицају на одговорност штетникову. На пример, дете је непрописно истрчало на улицу и том приликом било повређено трамвајем или аутомобилом. Да ли се у понашању детета може видети груби нехат оштећеног који представља основ за искључење одговорности држаоца трамваја односно аутобуса?

(42) Јичков: цитирано дело, стр. 187.

У руској буржоаској литератури пре октобарске револуције, ово питање било је веома исцрпно обрађено. Представници буржоаске цивилистике, бранећи у већини случајева интересе транспортних монопола, тражили су да се и на понашање малолетних оштећених лица надовежу одговарајуће правне последице. Познати руски правник из доба царизма, Јаблочков, образлажући свој став о скривљеном понашању малолетника као оштећеног, указивао је на разлику између тзв. деликтне способности и вољне способности. Одсуство деликтне способности (тј. способности да се одговара за противправне радње) није, по његовом мишљењу, искључивало вољну способност, а то је довољно за постојање кривице оштећеног малолетника. Он је посебно истицао да за право није значајна кривица лица већ *кривица понашања* ⁽⁴³⁾ (подвукао Ј. Р.).

После октобарске револуције, мишљења совјетских правника по овом питању дијаметрално су супротна. Критикујући изложено мишљење Јаблочкова, који је главни значај придавао „кривици понашања“ а не „кривици лица“, они су тврдили да то, у суштини, и није позиција принципа одговорности за кривицу већ принципа проузроковања⁽⁴⁴⁾. У правној теорији постоји данас једнодушно гледиште да понашање малолетника млађег од 15 година, које је објективно допринело настанку њему штете, не може имати никаквог правног значаја. Речено је да се кривица малолетника не узима у обзир ни у случају кад он проузрокује штету другом лицу, па се утолико пре о њој не може водити рачуна ни онда кад је малолетник претрпео штету услед радње неког трећег и свога сопственог понашања. У том погледу посебно су значајне и често цитиране мисли професора Агаркова: „Исти они разлози због којих лица млађа од 14 година (по новом законодавству 15 година — Ј. Р.), душевни болесници и малолетна лица не одговарају за штету коју другоме проузрокују (члан 405 ГК) не допуштају такође могућност да се према њима примене правила о кривици оштећеног“⁽⁴⁵⁾. Осим тога, ово гледиште правда се још хуманошћу социјалистичког права и његовим васпитним циљем.

Врховни суд СССР прихвата такође ово становиште, што се може видети из једне његове одлуке од 11. фебруара 1939, у којој се каже да „кривица оштећеног млађег од 14 година не може се узети у обзир при решавању питања о накнади за причињену штету“⁽⁴⁶⁾. Међутим, пракса нижих судова не стоји чврсто на овим позицијама. Штавише, и Врховни суд РСФСР у једној својој одлуци из 1925. не пориче могућност квалификације понашања малолетника као скривљеног. Истина, у пресуди се каже да „при одређивању грубог нехата на страни детета мора бити примењено друкчије мерило него при одређивању нехата одраслог човека“, али,

(43) Јаблочков: Влияние вины потерпевшего на размер возмещаемых ему убытков, том I, Ярослав, 1910, стр. 442.

(44) Видети Бељакова: Ответственность за вред, причиненный малолетним и несовершеннолетним лицам, Москва, 1963, стр. 8.

(45) Агарков: Вина потерпевшего в обязательствах из причинения вреда, Советское государство и право, бр. 3/1940, стр. 75.

(46) Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного суда Союза ССР, Москва, 1940, стр. 157.

у начелу, Врховни суд РСФСР није порекао то да се понашања малолетника могу оцењивати као скривљена⁽⁴⁷⁾. Па ипак, треба рећи да је и двадесетих година судска пракса била, углавном, на линији признавања потпуне накнаде штете причињене малолетнику и није квалифицирала поступке млађих малолетника као скривљене. Било је само појединачних одступања од тог става, која су наилазила на једнодушну осуду у правној литератури.

5. У совјетској теорији и пракси, после октобарске револуције, доста је расправљано и о питању утицаја кривице родитеља односно старалаца на право оштећеног малолетника да добије обештећење или на обим накнаде. Ни ово питање, као ни оно прво законом није регулисано. Врховни суд СССР, у својим неким одлукама из тридесетих година, третирао је кривицу родитеља као кривицу оштећеног малолетника и сходно томе допуштао је могућност сразмерног смањења накнаде малолетнику. Практика нижих судова по овом питању остала је неуједначена и колебљива све до данас, и то управо због тога што ни сам Врховни суд нема јасан и чврсто изражен став⁽⁴⁸⁾.

Сасвим је, међутим, друкчији став правне теорије. У њој је претежно дошло до изражаја схватање да се кривица родитеља који нису вршили надзор над малолетном децом која су услед тога претрпела штету, не може третирати као кривица оштећеног малолетника, те да она не може ни искључити одговорност штетникову нити утицати на обим његове одговорности. При томе је од стране правних писаца истицано да су родитељи односно стараоци обавезни на вршење надзора према малолетнику. Занемаривање ове обавезе од стране родитеља и старалаца повлачи њихову одговорност према малолетнику, па стога оно не може у исто време бити основ за искључење или смањење одговорности трећег лица за накнаду штете малолетнику⁽⁴⁹⁾. Кривица родитеља због невршења надзора јесте кривица према самом малолетнику и ако би се због тога њему умањила накнада, то би имало за последицу да се малолетник као оштећени ставља у неповољнији положај него пунолетна лица. Осим тога, ако би се кривица родитеља односно стараоца поистоветила са кривицом млађег малолетника, то би, практично, значило да се правило о одговорности родитеља и старалаца за радње малолетне деце трансформише у правило о одговорности малолетника за понашање њихових родитеља односно старалаца⁽⁵⁰⁾. И на крају, критикујући судску праксу, извесни правни писци су истицали да доследна логика налаже да се као кривица оштећеног малолетника призна не само кривица његових родитеља већ и кривица других лица која су обавезна да врше над њим надзор, као што су, на пример, школа, деचे обданиште и сл. Али овакво решење било би сигурно неправилно⁽⁵¹⁾.

(47) Бељакова: цитирано дело, стр. 7.

(48) Видети Майданик—Сергеева: Материальная ответственность за повреждение здоровья, Москва, 1962, стр. 100.

(49) Флейшиц: Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения, Москва, 1951, стр. 171.

(50) Майданик—Сергеева: цитирано дело, стр. 101

(51) Агарков: Вина потерпевшего в обязательствах из причинения вреда, Советское государство и право, бр. 3/1940, стр. 78.

Међутим, негирајући било какав утицај кривице родитеља због недовољног надзора на постојање и обим одговорности штетника према малолетном лицу као оштећеном, већи број угледних совјетских правника сматрали су да она, ипак, може послужити као основ солидарне или регресне одговорности родитеља као лица која су заједно проузроковала штету са непосредним извршиоцем штетне радње⁽⁵²⁾. Други су опет мишљења да је, у начелу, неправилно прихватање солидарне одговорности родитеља и штетника према малолетнику, јер се за родитеља не може рећи да је „сапроузроковао“ штету. Солидарна одговорност је установљена у интересу оштећеног, а дете не може имати интерес у томе што би му се признало право на тужбу и према родитељу, јер би се свака имовинска санкција која би се применила према родитељу морала, у крајњој линији, нужно негативно одразити и на интересе невиног малолетника. Према томе, прихватање солидарне одговорности значи, у суштини, третирање кривице родитеља као кривице оштећеног малолетника⁽⁵³⁾. Због тога су присталице овог схватања тражиле изричито и детаљно регулсање свих спорних питања у новим републичким грабанским законцима. Па ипак, ниједно од изложених спорних питања није добило законско решење. Због тога ће питање кривице оштећеног малолетника остати, вероватно, и даље предмет различитих тумачења теорије и праксе.

V. Закључак

Резимирајући изложено становиште совјетске теорије и праксе по питању основа грабанске одговорности, можемо извући следеће закључке:

1. У прво време (тј. до средине тридесетих година) совјетска теорија и пракса претежно су стајале на становишту да грабанска одговорност треба да се заснива на принципу проузроковања, сматрајући га социјалнијим и политички исправнијим од принципа кривице. Данас је, међутим, владајуће гледиште да се грабанска одговорност заснива првенствено на кривици а да принцип проузроковања има само субсидијерни значај.

2. Иако се принципу кривице придаје приоритетни значај, одступања од њега нису ни малобројна ни безначајна. Изузеци су видљиви нарочито у материји одговорности за штете које потичу од извора повећане опасности. Штавише, овде је објективна одговорност чак и проширена у односу на друге правне системе, јер држалац извора повећане опасности остаје одговоран и у случају његовог уступања трећем лицу које није у његовој служби, као и у случају кривице трећег лица за штету. Осим тога, принцип кривице није се још потпуно афирмисао ни у области одговорности за планске уговоре, јер се многи пенали због неблагоприятног извршења уговора плаћају независно од кривице дужникове.

(52) Бељакова: цитирано дело, стр. 14; Мајданик—Сергеева: цитирано дело, стр. 101, фуснога бр. 1.

(53) Бељакова: *op. cit.* стр. 16.

3. С једне стране, прихваћено је начело кривице као основ грађанске одговорности, а с друге стране, задржан је, ипак, у важности и принцип потпуне накнаде штете, без обзира на врсту и степен кривице дужника. Међутим, у материји планских уговора, положај дужника олакшан је, у извесној мери, захтевом да поверилац докаже да је предузео све потребне мере за отклањање штете или за смањење њеног обима. Принцип потпуне накнаде (а уједно и принцип кривице) ослабљен је још и социјалним начелом које налаже да се при одмеравању накнаде води рачуна о имовинским приликама штетника, уколико је он физичко лице.

4. Прихватање принципа кривице као основног начела није довело до сужавања грађанске одговорности. Напротив, за совјетско право пре би се могло рећи да је грађанску одговорност пооштрило и проширило до највећих могућих граница. То је постигнуто на различите начине. Пре свега, презумира се увек постојање кривице на страни лица чија радња стоји у узрочном односу са штетом, било да је реч о уговорној или о вануговорној одговорности. Затим, критеријум за утврђивање постојања кривице је веома строг. Кривица се често идентификује са самом противправном радњом (на пример, са неизвршењем уговорне обавезе) или се објективизира на други начин (на пример, прихватањем објективног мерила за одређивање нехата). Осим тога, појам више силе као основ за искључење одговорности теорија и судска пракса тумаче веома уско, тако да су могућности његове практичне примене сведене на минимум. На тај начин, лице које је штету проузроковало тешко ће моћи да се екскулпира и да се ослободи одговорности, јер је појам грађанске кривице веома еластичан.

5. Иако се појам грађанске кривице, углавном, објективизира, малолетници млађи од 15 година третирају се као лица која не могу бити крива ни у кривичноправном ни у грађанскоправном смислу. У том погледу совјетски правници нису сасвим доследни, тј. не придржавају се у потпуности прокламоване разлике између кривице у кривичном и кривице у грађанском праву. Овде је обавези надзора и васпитавања малолетника од стране њихових родитеља односно старалаца дата очигледна предност у односу на васпитну функцију грађанске одговорности која се стално пропагира.

6. На крају, као закључак свих ранијих закључака, могли бисмо констатовати да совјетско право нема јединствен принцип грађанске одговорности, као што га немају ни други правни системи. Принцип кривице и принцип проузроковања у пракси се паралелно примењују. Тешко је рећи који од њих представља правило а који изузетак, који је примаран а који секундаран. Осим тога, ова два принципа допуњена су и принципом социјалности, знатно више него што је то случај у осталим правним системима. Примена принципа социјалности има утолико већи значај што се проблем грађанске одговорности, по совјетском праву, не поставља и не решава само пред судовима и арбитражама као и државним форумима, већ и пред другарским судовима као друштвеним органима. У томе се назире перспектива приближавања правне и моралне одговорности у будућем друштву.

РЕЗЮМЕ

Основы гражданской ответственности по советскому праву

Автор подчеркивает, что после Октябрьской революции, вплоть до середины тридцатых годов, советская теория и практика преимущественно занимали точку зрения, что гражданская ответственность должна основываться на принципе причинения вредного результата, считая, что он более социальный и политически исправный, чем принцип вины. В настоящее время, однако, господствует точка зрения, по которой гражданская ответственность основывается преимущественно на вине и по которой принцип причинности имеет второстепенное значение и применяется в случаях ответственности за вред, причиненный источником повышенной опасности.

С другой стороны автор констатирует, что принятие принципа вины, как основного начала, не привело к сужению гражданской ответственности. Наоборот, о советском праве можно было бы сказать, что оно гражданскую ответственность усилило и расширило до крайних возможных границ. Гражданская ответственность установлена очень широко. Прежде всего, всегда предполагается вина у лиц, действия которых находятся в причинной связи с причинением вреда во всех случаях договорной и внедоговорной ответственности. Затем, критерий для установления наличия вины взят очень строгий. Вина часто отождествляется с самим правонарушением (например, за неисполнение обязательств по договору) или же объективизируется по другому способу (например, принятие объективного подхода к определению небрежности). Кроме того, понятие непреодолимой силы, как основания для освобождения от ответственности, теория и судебная практика толкуют весьма узко, в силу чего возможность его практического применения сведена до минимума. Таким образом, за лицом, причинившем вред, трудно признать отсутствие вины и трудно добиться его освобождения от ответственности, ибо и само понятие гражданской вины является весьма эластичным.

SUMMARY

The Ground for Civil Responsibility under the Soviet Law

The author underlines that after the October Revolution, up to the middle thirties, the standpoint of the Soviet theory and practice mostly maintained that civil responsibility should be based on the principle of cause, considering that it is both socially and politically more correct than the principle of guilt. To-day, however, the ruling concept is that civil responsibility is primarily based on guilt, and that the principle of cause is subsidiary in significance, and is valid in the matter of responsibility for damage having as source increased danger.

On the other hand, the author states that acceptance of the principle of guilt, as the basic principle, did not effect restriction of the civil responsibility. On the contrary, one could rather say for the Soviet law that it has made more rigorous and extended civil responsibility to two utmost limits. This was done in different ways. First of all, it was supposed that the person whose act is in causative relation to the damage, is always guilty, whether it is the question of responsibility under contract or not. Then, the criterion for establishing guilt is very strict. Guilt is often identified with the anti-legal act (for instance failure to fulfil a commitment under contract), or it is rendered objective in some other manner (for instance, by accepting an objective criterion for establishing negligence). Moreover, the

notion of major force as the ground for excluding responsibility is very narrowly interpreted by theory and practice of law-courts, so that possibilities of its application in practice are minimum. In this way the person who has caused damage could be hardly exculpated and freed from responsibility, because the notion of civil responsibility is very flexible.

R É S U M É

Fondements de la responsabilité civile d'après le droit soviétique

L'auteur explique qu'après la Révolution d'Octobre, jusqu'au milieu des années trente, la théorie et la pratique soviétiques avaient adopté le point de vue, dans la plupart des cas, que la responsabilité civile doit être fondée sur le principe de la cause, en considérant qu'il est d'un caractère plus social et politiquement plus opportun que le principe de la faute. Aujourd'hui, cependant, selon l'opinion dominante la responsabilité civile est basée en premier lieu sur la faute, tandis que le principe de la cause n'a qu'une importance subsidiaire et il n'est valable qu'en matière de la responsabilité pour les dommages qui tirent leur source du danger accru.

D'autre part, l'auteur constate que la reconnaissance du principe de la faute n'avait pas pour résultat le rétrécissement de la responsabilité civile. Au contraire, pour le droit soviétique on pourrait dire plutôt qu'il a aggravé et élargi la responsabilité civile jusqu'aux plus vastes limites possibles. Cela a été réalisé de différentes manières. Tout d'abord, on suppose toujours que l'existence de la faute se trouve du côté de la personne dont l'acte est en rapport causal avec le dommage, soit qu'il est question de la responsabilité contractuelle ou de la responsabilité extra-contractuelle. Ensuite, le critère pour la détermination de l'existence de la faute est très sévère. La faute est souvent identifiée avec l'acte même qui est contraire au droit (par exemple, avec la non-exécution de l'obligation contractuelle), ou bien elle est concrétisée d'une autre façon (par exemple, en adoptant un critère objectif pour déterminer la négligence). En outre, la notion de la force majeure en tant que fondement pour l'élimination de la responsabilité, la théorie et la pratique judiciaire interprètent très étroitement, de sorte que les possibilités de son application pratique sont réduites au minimum. De cette façon, la personne qui a causé le dommage pourra difficilement se justifier et se libérer de la responsabilité, car la notion de la faute civile est très élastique.

СХВАТАЊЕ О СВОЈИНИ И ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА*

У В О Д

Говорећи о појму својине Маркс је у „Беди филозофије” истакао: „У свакој историјској епохи је својина друкчија и развија се под сасвим различитим друштвеним приликама. Дефинисати буржоаску својину не представља ништа друго него све друштвене односе буржоаске производње. Хтети дати дефиницију својине као независног односа, као посебне категорије, апстрактне и вечите идеје, може бити једино илузија метафизике и јуриспруденције.”

Својина се појављује од увек као историјска а не логична категорија, као историјски одређена форма друштвених односа који настају у вези са поседовањем и присвајањем материјалних добара. Својина је претпоставка сваке производње и без производње она се не да ни замислити, јер је усмерена на присвајање природе у циљу задовољења људских потреба. Делатност произвођача је немогућа без средстава за производњу. Производња материјалних добара претпоставља одређено друштвено понашање људи према средствима за производњу, а свака производња је сједињење стварних и личних услова, — производних средстава и произвођача. Основно питање је од увек у историји људског друштва било ко поседује средства за производњу, ко са њима може да располаже и у чијем се интересу она користе. Свака класа је покушавала да организује свој начин производње и да успостави такве својинске односе који јој највише одговарају. Све револуционарне промене су од увек биле и промене у својинским односима, у категорији својине. Тако је и октобарска револуција, као и све пре ње, извршила револуционарни преокрет у производним односима, тј. у односима својине, постављајући нову категорију социјалистичке својине, у форми државне својине. Овај облик својине појавио се као објективна нужност и последица друштвеног карактера производних снага. Она представља основу за уништење експлоатације човека од стране човека (тако карактеристичну за до тада постојеће експлоататорске облике својине), као и укидање одвојености произвођача од средстава за производњу.

Циљ овог рада је да покаже како је уобличена социјалистичка својина, које су њене карактеристике и садржај, какав је она прешла развој од Октобра до данас и по чему се она разликује од буржоаске својине. Упоредивање између буржоаског концепта својине и својине у првој социјалистичкој држави допринеће правилном уочавању нових појава у правном садржају социјалистичке својине, и формама њеног уобличења,

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор, 24—28. октобар 1967.

као и тенденцијама даљег развоја. Говорећи о социјалистичкој својини у СССР, морамо увек водити рачуна да се она још увек развија у оквири-ма робноновчане производње која у социјализму није укинута, што ће битно утицати на саму категорију својине у којој ће се појављивати одређени елементи врло „слични”, бар по изражајној форми, „класичном” садржају буржоаске својине. Међутим, та нас сличност не сме заварати, нити довести до закључка да се ради о малим разликама код правног одређивања садржаја својине у буржоаском и совјетском праву. Те разлике су суштинске и покушаћемо да их истакнемо.

1. Настанак државне социјалистичке својине

Пролетерска револуција поред преузимања власти од стране радничке класе имала је за циљ истовремено битну измену у својинским односима. Врши се експропријација експропријатора, уништава приватна капиталистичка својина на средствима за производњу и ствара државна својина која постаје основа за даљи развој социјалистичког система привреде. Већ у првим данима октобарске револуције совјетска власт је освојила командне позиције у привредном животу, стварајући услове за изградњу социјалистичког система привреде. Лењин је овај период одмах после октобарске револуције назвао „Црвеногардејски атак на капитал”. Одлучујућу улогу у овом процесу стварања државне социјалистичке својине имали су закони о национализацији. У ноћи 8. новембра 1917. донет је Декрет о земљи којим је извршена национализација целокупног земљишног фонда који прелази у искључиву својину државе. Национализована је сва земља, утроба земље, шуме и воде. Индустрија је у прво време била потчињена радничкој контроли, која је представљала припремну меру за национализацију. Декрет о национализацији индустрије донет је 28. јуна 1918. године. Он је предвиђао прелаз у својину државе свих великих индустријских предузећа док је неке производне гране национализовао у потпуности. Биле су национализоване такође банке (Декрет о национализацији банака од 14. децембра 1917), транспорт (1918), најважнија трговинска предузећа (Декрет од 21. новембра 1918), спољна трговина (Декрет о национализацији спољне трговине од 1918) и друге гране привреде.

Совјетски закони о национализацији представљали су, пре свега, револуционарну меру која је имала за циљ да створи економску базу пролетерске државе, у виду социјалистичке својине на оруђима и средствима производње и основу социјалистичког привредног система. Свако друштвено уређење има своју специфичну економску базу и одговарајућу надградњу. С обзиром да пролетерска револуција почиње без изграђених форми социјалистичке економије, у току револуције стварају се истовремено и социјалистичка надградња и социјалистичка база. Сам период велике октобарске револуције не ограничава се стога на преузимање власти, већ траје све до момента док се освајање командних привредних позиција од стране социјалистичке државе правно не оформи законима о национализацији. Акта о национализацији, поред тога што представљају револуци-

онарне захвате, имају и огроман правни значај, јер чине правни основ оригиналног настанка права државне социјалистичке својине (1). У првим годинама после октобарске револуције државна социјалистичка својина стварала се углавном путем национализације, експропријације експропријатора. Када је совјетска власт завршила с грађанским ратом и са страном интервенцијом, могла је да приступи успостављању народне привреде, а затим да пређе на социјалистичку индустријализацију. У том периоду је проширена репродукција постала основни извор раста државне социјалистичке својине.

Историјски задатак радничке класе, који су одредили К. Маркс и Ф. Енгелс у „Манифесту комунистичке партије“: „пролетаријат користи своју политичку власт зато да би корак по корак уништио сав капитал код буржоазије, централизовао сва средства за производњу у рукама државе, тј. пролетаријата организованог као владајућа класа...“ прва је испунила октобарска социјалистичка револуција.

2. Основне карактеристике својинског система у СССР

При анализи државне социјалистичке својине у СССР нећемо се бавити појмом својине у економском смислу (који је још Маркс проанализирао и од кога полази и совјетска доктрина), већ ћемо посматрати државну социјалистичку својину као правну категорију, као одређени скуп правних норми које регулишу присвајање. У том смислу право државне социјалистичке својине се појављује као најважнији институт совјетског грађанског права, обухватајући велику групу правних норми. Изучавајући право државне социјалистичке својине, неопходно се поставља као задатак испитати ко је субјект те својине, какви су му објекти и какав је његов садржај. У склопу питања државне социјалистичке својине размотрићемо и друге облике својине које познају совјетско право. Наиме, оно за разлику од буржоаског права, које полази од начела универзалности својине, тј. да сваки субјект има исто право својине без обзира какав је објект у питању, сматра да нема јединственог права својине за све правне субјекте на свим правним објектима. Не могу више све ствари бити у својини сваког лица и не може сваки субјект имати својину исте врсте. По совјетском праву, у зависности од тога ко се појављује као титулар својине, својина се дели на државно социјалистичку, задружну и личну својину грађана. Државна социјалистичка својина, заједно са задружном, чини социјалистичку својину. Ови облици својине су нашли своје место у првом Грађанском законик у РСФСР од 1922, а начелне одредбе о њима садржане су и у совјетском Уставу од 1936. Трочлана подела својине одржала се у совјетском праву до данас. Основи грађанског законодавства од 1. маја 1962, као и Грађански законик РСФСР од 11. VI 1964. који разрађује Основе, садржи такође сва три наведена облика својине, с тим што код задружне својине познаје још један облик, тзв. својину друштвених организација. Ова подела својинских субјеката, но-

(1) Чetrдесет година совјетског грађанског права, св. II, Београд 1960, Институт за упоредно право, стр. 19.

силац државне својине је држава као представник читавог друштва, заједнице својине — колхоза, својине друштвених организација разне друштвене организације, носилац личне својине — поједини грађани, одговара подели својинских објеката према значају који они имају у производњи. Одређени предмети се могу налазити само у искључивој својини државе (основна производна средства и земља), предмети који могу бити како у својини државе, тако и у својини колхоза и других друштвених организација (остала производна средства и сви предмети који не служе потрошњи) и предмети који могу припадати свим субјектима, а то су потрошна добра, новац и ситна средства за производњу. Држава се појављује једино као универзални власник над свим побројаним објектима. Ова трочлана подела својинских облика у СССР, уместо начела универзалности буржоаске својине, заснива се на марксистичкој теорији по којој се у социјализму не могу средства за производњу налазити у приватној својини већ у својини читавог друштва. У зависности од значаја објекта који он има у производњи зависи ко ће бити његов својински носилац. Социјалистичка држава као представник „друштва у целини“ се појављује као сопственик најважнијих средстава за производњу. Затим следе колективне организације као носиоци „групне својине“ која је на нижем степену подруштвљења у поређењу са државном својином и на крају поједини грађани као титулари личне својине на предметима за потрошњу.

Док је буржоаском праву дат јединствен концепт својине без обзира на објекте, уз постојање одређених ствари које су „искључене из промета“ и које не припадају никоме у својину, по совјетском праву одређени објекти могу бити само предмет одређеног облика својине (на пример земља), али не постоје ствари које не припадају ником (*res nullius*). Како је држава универзални власник, ствари без господара су предмет државне својине.

Питање субјективитета државне социјалистичке својине од Октобра до данас ни у законодавству ни у правној теорији није спорно. Субјект права државне својине је социјалистичка држава, пошто само она има право да држи, користи и располаже државном имовином по свом нахођењу. Такав став долази до изражаја и у чл. 21 Основа совјетског грађанског законодавства од 1. маја 1962: „Држава је јединствени власник целокупне државне имовине“. У правној теорији често сусрећемо формулацију по којој је „субјект права државне својине сав совјетски народ у лицу социјалистичке државе“. У првој фази социјализма народ остварује своје право својине не непосредно, већ преко државе, политичке организације свих трудбеника. Међутим, држава није обичан субјект својине. Она се не може посматрати само као правно лице у случају када иступа као субјект грађанског права. Специфичне карактеристике државе као субјекта, које не сусрећемо ни код једног сопственика су да совјетска држава иступа истовремено и као носилац политичке власти (суверен), и као власник, остварујући право својине у непосредној вези с политичком влашћу. Држава одређује сама правни режим средстава која јој припадају, ствара органе управљања том имовином, утврђује план, врши контролу над производњом и расподелом. Држава остварујући акте власти, ствара правне норме, одређује режим државне имовине и једновремено остварује

своја права сопственика ⁽²⁾. Дакле, две врсте прописа регулишу државну својину — административни и грађански. „У прелазном периоду од капитализма у социјализам наметнула су се и два основна начина регулисања својинских односа — административни и грађанскоправни у њиховој узамној повезаности и условљености. Ови начини су одређени с једне стране објективним економским законом планског, пропорционалног развита народне привреде и на њему заснованом државном планирању народне привреде, а са друге постојањем у земљи робне производње и промета нарочите врсте и деловања закона вредности. Постојање планског, пропорционалног развита народне привреде који карактерише социјалистички систем привреде претпоставља административно-планско регулисање својине. Постојање робне производње и промета, а такође и деловање закона вредности, условљавају грађанскоправне форме регулисања својинских односа ⁽³⁾.”

У совјетском праву је својина циљно везана, за разлику од буржоаског права у коме циљна везаност својине представља изузетак на основу појединачног акта. Та циљна везаност својине означава да садржај и границе власникових овлашћења на ствари зависе од циљева постављених нормама и планом. Садржај својине одређен је законом и планом. У зависности од тога какав значај за планску привреду имају поједини објекти, зависи и садржај својинских овлашћења која припадају одређеном титулару. Стога је Миколенко сасвим у праву кад каже: „Садржај права својине, према закону, састоји се из три основна овлашћења, држања, коришћења и располагања. Та овлашћења остварују сопственици у границама установљеним законом. За разне категорије субјеката права својине, за државу, за колхозне и друге друштвене организације и за грађане, границе сваког од наведених овлашћења могу бити различите у односу на један исти објекат. Исто тако могу бити различите у односу на разне објекте, који припадају истом субјекту. Следствено томе нису границе правних овлашћења држања, коришћења и располагања својинском јединствене за све субјекте и објекте. Другим речима код нас нема јединственог значења садржаја појма својине” ⁽⁴⁾.

Из циљне везаности својине законима и планом произилази да обавезе које проистичу из плана и закона за власника не представљају ограничења његовог права својине која долазе споља (како иначе ограничења третира буржоаска теорија), већ да она улазе у сам садржај својине и са овлашћењима чине саставни део садржаја својине. „Такозвана „ограничења” права својине у социјалистичком друштву имају принципијелно друкчији карактер него ограничења права приватне својине у експлоататорским друштвеним формацијама. Она се појављују по својој суштини не као ограничења, већ одређују сам садржај овлашћења власника у зависности од облика и форме својине, а такође и од објекта својине...” „Суштина ограничења принципијелно је различита у експлоататорским

⁽²⁾ С. М. Корнеев: Право государственной социалистической собственности в СССР, Москва, 1964, стр. 111.

⁽³⁾ Д. М. Генкин: Право собственности в СССР, Москва, 1961, стр. 74.

⁽⁴⁾ Ф. Миколенко: Право кооперативной собственности в СССР, Москва, 1961, стр. 114.

друштвима (ограничења споља) и у социјалистичком друштву (одређивање садржаја овлашћења), али апсолутно неограничено право својине није постојало и не постоји" (3).

Садржај права државне социјалистичке својине, као што смо истакли, може само да се одреди ако се пође од чињенице да се не може одвојити функција државе као власника, од њене функције као законодавца, суверена који сам одређује циљ у коме ће се користити објекти својине. Државна социјалистичка својина се мора разматрати као правни институт не само грађанског права већ и административног права. Совјетска теорија се дуго времена бави том проблематиком и у погледу садржаја и правне природе државне својине има много концепција, пошто је институт својине био предмет научног истраживања од октобарске револуције до данашњих дана. Иако све те теорије нису тачне, иако у њима има погрешних концепција, све оне представљају настојање науке совјетског права да правилно реши проблем правне природе социјалистичке својине и да помогне законодавцу у њеном регулисању.

3. Државна социјалистичка својина са аспекта односа државе и њених предузећа

Држава као једини власник државне својине у СССР врши своје право својине не непосредно већ преко државних административних органа и државних привредних предузећа. У том склопу једно од најважнијих питања код расправљања државне социјалистичке својине представља питање односа државе као власника средстава за производњу и државних предузећа која оперативно управљају овом имовином. Овом питању совјетска теорија поклања доста пажње и она покушава да реши основна два проблема: с једне стране шта представља право државне својине као правни институт и као субјективно право и с друге, каква је суштина права које имају државне организације у односу на имовину поверену им на оперативно управљање? У решавању ових питања покушаћемо да изложимо хронолошки најважније теорије од октобарске револуције до данашњих дана.

Полазна тачка теорији после октобарске револуције за питања односа државе и државних организација у погледу државне својине било је увођење привредне самосталности државних привредних организација у време „Нове економске политике“, када је дошло до правног осамостаљења ових организација. Главна форма државних привредних организација био је индустријски труст кога су сачињавали више индустријских несамосталних предузећа. Индустријски труст као самостално правно лице по први пут је био уобличен „Декретом о државним индустријским трустовима“ од 10. априла 1923, који је касније био замењен Уредбом о државним индустријским трустовима од 29. јуна 1927. По чл. 4. Уредбе о индустријским трустовима, труст одговара за своје обавезе само са имовином која му припада. Држава не одговара за његове обавезе. Према

(3) А. М. Генкин: *op cit.*, стр. 60, 62.

чл. 5 труст води своје послове на читавој територији СССР, држи и користи имовину и са њом располаже сходно правилима.

Једна од најстаријих теорија о правном субјекту државне својине, која је полазила од наведених прописа о индустријскимitrustовима, била је „теорија приватне својине”. Њу су заступали двадесетих година Кобалевски и Шретер. Они су тврдили да на имовини која није изузета из промета, привредни органи имају овлашћења одређена у чл. 58 Грађанског кодекса РСФСР од 1922. који су они сматрали као норму о праву приватне својине, па су у вези с тим и државним органима приписивали право приватне својине на тој имовини. У односу на ону имовину која је била изузета из промета (земља, фонд основних средстава) и којом државни органи нису могли располагати, ови су правници, позивајући се на могућност њеног потпуног искоришћавања и експлоатације од стране предузећа, такође дошли до закључка о праву својине државних органа, али не о приватном него јавном праву. По њима, својина државе ишчезава. Њу замењује својина државних органа, која се, у зависности од карактера њеног предмета, дели на јавну и приватну својину, која је била обухваћена општим појмом „својине посебних привредних субјеката” (6). Ево шта о томе у једном чланку објављеном 1926. каже сам Шретер (7): „У нашој литератури до данас постоји велики спор о квалификању права труста над имовином која му је поверена и над имовином коју је он даје стекао. Уопште не подлеже никаквој сумњи даitrustу припадају они делови његове имовине која није извучена из промета у приватну својину са правним овлашћењима која произилазе из чл. 58 Грађанског кодекса. То чак не може друкчије ни бити, поштоitrust, који ради на комерцијалној основи може своје производе да прода и заложити. Спор постоји о правимаitrustа на имовини која му је поверена а не налази се у промету...

„Сматрамо да државна својина о којој говори Грађански кодекс, по свом карактеру није својина грађанског права, већ пре јавна својина државе. Практична разлика постоји у томе, да се код располагања овом имовином не ради о методама грађанског већ јавног права. За грађанско право је ова имовина извучена из приватног промета, тачније речено не налази се у грађанскоправном промету. Али она није извучена од привредног промета, јер знамо да се над овом имовином може јавноправним актом привредног органа управе доделити концесија, да се таквим актом (одлуком ВСНХ) означеним као застарелим може превести у стање приватне својине и продати, и да се најзад истим таквим актом може од једногitrustа пренети на други. Чини нам се да конструкција „јавне својине” у вези са тачно израђеним актом јавне управе, којим се предузима располагање овом имовином, уноси велика јасноћа у ово питање и то нам допушта јасно да одредимо кад одговарајућа имовина мења своју квалификацију, па према томе и кад је држави допуштено да контролише отицање имовине извучене из промета у „приватни промет.”

Није само ова теорија покушавала да старим традиционалним категоријама објасни једну нову појаву каква је државна социјалистичка

(6) Четрдесет година совјетског права, Београд 1960, стр. 26.

(7) Цитирамо по Венедиктову: Правовая природа государственных предприятий, Ленинград, 1928, стр. 110.

својина — таквих покушаја је било нарочито много двадесетих година овог века. У низу таквих теорија спада тзв. „теорија корисника“. По овој теорији држава има право својине на имовину труста, а право коришћења труст као самостално правно лице. Типични представници овог схватања су били Анаскизиј и Магазинер.

Анаскизиј је у свом делу „Очерки хозяйственного права, Ленинград 1927. писао: „Код оснивања државних предузећа са привредним рачуном се одређена имовина издаваја и за њено располагање и управљање се ствара посебна организација; основно предузеће има права једног правног лица; ово правно лице има прилично својствен карактер — оно није као обичан власник имовине коју држи, над њом има само право привредног коришћења које му је држава пренела; истовремено са тим су његова права коришћења и располагања на пренетој имовини у знатној мери ограничена.“

По другој варијанти ове теорије корисника, држава задржава право својине на основном капиталу труста који је ван промета, препуштајући над овим стварима трусту право коришћења, док право својине на обртном капиталу припада самом трусту. Ово схватање заступа Магазинер (8): „Основни капитал остаје у својини јединственог државног физкуса, али је обртни капитал у својини труста. Због тога се обртни капитал налази на „слободном располагању“ труста, тј. он може поједине делове обртног капитала да отуђи, да заложи и уопште да предузима све акте и правне послове које он сматра за потребно и који су му допуштени општим Грађанским закоником... У сасвим друкчијем положају налази се основни капитал: он не припада трусту у својину, он је трусту само препуштен на држање и коришћење. Стога труст нема никакво право да са њим располаже, тј. да предузима акте које може предузети само власник... Власник овог права је само држава као целина: само ВСНХ као орган ове државе може трусту да дозволи отуђење или залагање делова основног капитала, уколико овај није изузет од промета...“

Одмах се може закључити да и Штетер и Магазинер оперишу појмовима традиционалног грађанског права при третирању државне социјалистичке својине. То се може и објаснити посебним условима за време „Нове економске политике“, оживљавањем робноовчаног промета, давањем могућности приватном страном капиталу, све у циљу покретања совјетске привреде, која је после грађанског рата и стране интервенције била разорена.

У периоду између 1924—1927. у совјетској литератури је Б. С. Мартинов поставио две концепције у односу на право државне социјалистичке својине — тзв. теорију фидуцијарне својине и теорију подељене својине. Изложићемо обе.

Мартинов сматра да постоји аналогија између римске фидуције и енглеског trustee и права која има у погледу предмета државне социјалистичке својине индустријски труст као самостални правни субјекат. „Суштину труста чини поверено право управљања државном имовином“,

(8) Магазинер: Промышленное право СССР, Ленинград, 1926, стр. 15.

па је према томе совјетски труст у односу на имовину која му је поверена сличан римској фидуцији и енглеском trustee.

Енглески труст представља правни институт који и данас још има практичан значај иако потиче из средњег века. Његова суштина састоји се у томе да господар једне имовине преноси својину над њом на друго лице. Ипак је ова својина само формалног карактера пошто је стицалац обавезан да примљену имовину користи сходно намени коју је одредио преносилац...

Лице коме је имовина поверена (енгл. „trustee“) налази се у положају формалног власника имовине која има тачно утврђену намену. У његовом својству као повереника показује се он као носилац правног лица (мада у једној особи), у чије име он ради. Права и обавезе стиче он за поверену имовину која чини посебну масу одвојену од његове личне имовине. О својој делатности „trustee“ мора да положи рачун и подлеже контроли, с једне стране према оснивачу труста, а с друге према суду.

Уколико се ради о законској аналогiji постоји несумњиво сличност између енглеског „труста“ и совјетског труста. Ова сличност постоји не само у истој ознаци, већ и у изградњи оба института.

При оснивању совјетског државног труста издаваја се за трговачке и индустријске операције одређени део државне својине као посебна имовинска маса. Ова маса се третира као једна јединствена привредна целина, за коју су везана посебна имовинска права и обавезе. Управљање овом имовином је поверено специјално за то предвиђеној организацији — управи труста и ВСНХ. На овај начин организовано привредно управљање се третира као правно лице. Имовинска права правног лица нису у закону нашла егзактну правну квалификацију. Декрет од 10. IV 1923. говори у чл. 6 о праву труста на држање, коришћење и располагање повереном имовином. Из тога се може извући закључак ако се формално просуђује, да би труст требало да буде власник на имовини која му је према статуту препуштена (чл. 58 Грађанског кодекса). Ако се ипак посматра оно што је горе изложено о узајамним односима труста и ВСНХ као народног комесаријата за индустрију и узме у обзир да је целокупна делатност труста ништа друго него спровођење планских принципа совјетске привреде, то се ова својина не сме узети у смислу, као што је она изложена у Грађанском кодексу. Она врло много подсећа на она права, која поседује енглески „trustee“ на повереној имовини. Ово је само спољна форма грађанскоправне својине. По својој суштини је право труста на његовој имовини у крајњој линији везано тачно одређеном наменом. Својина труста је само формални вештачки појам за лакше остварење циљева и интереса и то не оних које власник има на својој имовини, већ сам оснивач труста. Ако се примењује терминологија, која се образовала на основу римског права (али она није у правом смислу употребљена), може се говорити о једној посебној „фидуцијарној“ својини. Совјетски труст је у односу на поверену имовину управо слика римског фидуцијера, коме је врло близак енглески „trustee“⁽⁹⁾.

(9) Б. С. Мартинов: Организационне принципи советског госпредприятия в условиях планированного товарного оборота, Право и жизнь, 1927, 3, стр. 39—40.

Осећајући да се имовинска права у сфери државне својине не могу уклопити у традиционалне правне форме, Мартинов је позивао да се одбаце римски правни појмови „како би се правилно исконструисале форме поседовања ствари у сектору државне привреде“. Овај нов покушај који предузима Мартинов доводи га до закључка да је својина подељена између државе и труста који управља повереном имовином. Такав његов став је у потпуности у супротности са његовом раније развијеном концепцијом о „фидуцијарној својини“. „Уколико ми имамо посла са планском привредом, тј. организованом привредом, морамо узети као неопходна начела индивидуалистичке државине и тржишне форме промета у оквиру организоване државне привреде. У посебном случају правне организације државног труста сусрећемо пример који потврђује ову општу тезу. Узајамни однос државе на једној страни и труста на другој не може се конструисати по принципу државног права својине и препуштања имовине на управу труста на основу уговора о налогу по Грађанском кодексу. Овде ми имамо тежу форму једног стварноправног односа. Заједно са оснивањем једног труста и преношењем основног капитала на њега настаје дуализам стварноправних овлашћења. С једне стране не престаје ова имовина да буде државна имовина, државна својина у смислу чл. 52 Грађанског кодекса. С друге стране и сам труст добија положај формалног власника на тој имовини (чл. 6 Декрета о трустовима од 10. IV 1923). Тако настаје цепање права својине између два субјекта. У нашем случају не може се више говорити о конкуришућим правним овлашћењима два подједнако овлашћена субјекта, о *dominium duorum in solidum*. Она по свом садржају нису више истих својстава и не подударају се једно са другим. Исправније би било овде говорити о издвајању појединих функција својине из основних овлашћења и о препуштању њиховог вршења другом правном субјекту. Као крајњи резултат добијају се два власника: један је економски господар ствари и највиши титлар у погледу располагања, други је фактички корисник имовине са правима формалног власника који је везан за циљну намену имовине. Средњовековна терминологија употребљава за ознаку више својине израз, *dominium directum*, а за ознаку зависне својине израз *dominium utile*. Ако се ови термини примене (природно сасвим свесни потпуне неједнакости имовинских односа по суштини ствари), можемо краће полу право државе означити као *dominium directum*, а право труста *dominium utile*“ ... (10).

Док је Мартинов дошао до теорије „подељене својине“ полазећи од чињенице да на једној истој имовини припадају разна овлашћења држави и њеним органима, ова концепција се појављује све до средине тридесет година у СССР и код других теоретичара који полазе од супротне чињенице да је државна социјалистичка својина јединствена. По Гинцбургу и Пашуканису то јединство државне социјалистичке својине не искључује „многообразност у начину управљања том имовином и у организацији имовинске одговорности која је везана са експлоатацијом државне имовине од стране појединих органа“. Гинцбург и Пашуканис полазе од тога да

(10) Б. С. Мартинов: Организационные принципы советского госпредприятия в условиях планованного товарного оборота, Право и жизнь, 1927, 3, стр. 44—55 — цитирано према Otto-Wilhelm Jakobs: Eigentumsbegriff und Eigentumssystem des sowjetischen Rechts, Köln, 1965.

је нужно да се поједини делови државне имовине предају државним органима у циљу обезбеђења њиховог максимално ефективног производно привредног коришћења. Прелазећи, међутим, на питање правног оформљења и утврђивања тог процеса Гинцбург и Пашуканис не налазе никакве друге путеве, осим признавања права својине како држави, тако и њеним органима. „Подела државне својине између појединих државних органа означава и извесно „цепање” између њих овлашћења у погледу располагања и експлоатације државне имовине. Ако на једној истој имовини има више власника, онда њихова права на имовину морају бити брижљиво разграничена. У овом питању није допуштена ни најмања нејасноћа, јер се овде ради о организацији и управљању појединим деловима и члановима јединствене социјалистичке привреде”. (11). Гинцбург и Пашуканис покушали су да овом варијантом „подељене својине” помире „јединство противуречности” државне својине и својине државних организација. Касније је ова теорија била одбачена као „штетна” од стране Вишинског.

Године 1928. покушао је Венедиктов у свом делу „Правна природа државног предузећа”, одбацујући традиционалне категорије права, да формулише нову „теорију робне својине државе”. Венедиктов је сматрао да пошто у области робних односа могу да учествују само власници робе, и држава ради укључивања своје имовине у сферу робног промета посредством државних трустова, треба да призна овима у крајњој линији формално право својине на имовини која им је дата. „Ако држава за управљање појединим комплексима своје имовине оснива посебне органе са правима правног лица и њима признаје право својине на повереној имовини, тиме она себе не лишвава права својине у „корист” ових органа; она ствара само посебну форму за своје учешће у робном промету (грађанскоправном промету). Друкчије речено, право својине труста на имовини која му је поверена је само посебна форма државне својине која је створена у циљу увођења одређеног комплекса државне имовине у робни (грађанскоправни) промет, тј. форма чија је примена ограничена на сферу робног промета. Само у области робних и новчаних (грађанскоправних) односа наступа држава као власник имовине која је поверена трусту у форми посебног правног лица, које се сматра формалним власником ове имовине”. (12). Под утицајем Пашуканиса Венедиктов је сматрао да се ради о правним односима само када се државни орган нађе у односу са другим субјектима совјетског грађанског права. Унутрашњи однос између државе и државног предузећа није правни однос већ само техничко-организациони однос. Кад труст ступа у односе са планскоуправним органима, то није правни однос између два различита субјекта, већ ови државни органи представљају један те исти колективни субјект — државу. „У унутрашњем односу ВСНХ и других планскоуправних органа и труста, труст не иступа као правно лице грађанског права, већ као орган исте државе, чији однос као државног органа према другом државном органу није правни однос већ организационо — технички” (13).

(11) Гинцбург — Пашуканис: Курс советского хозяйственного права, Москва, 1935, стр. 183, цитирано по Јакобсу.

(12) Венедиктов: Правовая природа государственных предприятий, Ленинград, 1928, стр. 61—62.

(13) Венедиктов: *op cit.*, стр. 69.

Ни ова Венедиктовљева теорија није могла да задовољи, као ни теорија пре ње, мада је полазила од принципа јединства државно социјалистичке својине. У својим крајњим закључцима она је ипак тврдила да државном предузећу припада неко „формално право својине“ с једне стране а с друге негирала је његов реални правни субјективитет у односу са државом. Венедиктов у то време није могао да одреди тачно правну природу права које је на државној имовини повереној предузећу имало само државно предузеће.

Сва изложена мишљења о правној природи државне социјалистичке својине одмах после октобарске револуције представљала су покушај да се овај проблем реши, како средствима и конструкцијама дотадашњег права, тако и стварањем нових категорија. Без обзира на исправност или неисправност предложених концепција, сви наведени аутори чинили су напор да открију научну истину, а тај пут је нужно и објективно морао да буде скопчан и са одређеним заблудама. Међутим, те заблуде нису биле резултат неког непријатељског става аутора према совјетској држави, већ мукотрпан кривудава пут до истине. Неке од наведених теорија у периоду Стаљиновог култа личности биле су проглашене од стране „крњуристе“ Вишинског као непријатељске. Он се умешао у дискусију о својини 1937. године и у чланку „Положај на правном фронту“ се нарочито оборио на теорију о подељеној својини и схватања Пашуканиса изражена у његовом Курсу совјетског привредног права. Вишински је Пашуканисову концепцију о „цепану“ права својине између државе и државног предузећа које управља имовином повереном од државе прогласио непријатељском, измишљеном у циљу да ослаби моћ совјетске државе. Стил у коме се Вишински обрачунава са Пашуканисом ни мало не одговара једној научној дискусији. Навешћемо само један цитат из његовог чланка који најбоље говори сам за себе: „Најбоља заштита наше друштвене социјалистичке својине је разоткривање непријатељских теорија о „цепану“, „подели“ својине итд.“. У замену за „непријатељске“ теорије Вишински није могао да предложи неко конкретно решење сем уопштене конструкције да је „питање правне природе државне својине и са њим повезано питање о карактеру државног предузећа као правног лица необично значајно“ и да се при решавању овог проблема мора поћи од принципа „јединствености државне својине“.

4. *Право оперативног управљања*

Основно питање које је стајало нерешено пред совјетском теоријом било је питање о суштини права државне својине и о природи права која припадају државним органима на имовини која им је додељена. После захвата Вишинског и одбацивања теорије о подељеној својини, још увек се у совјетској теорији појављују мишљења да је право државних органа на имовини која им је додељена „слично праву својине“.⁽¹⁴⁾

Венедиктов је 1940. године у једном свом раду „Органи управљања социјалистичком државном својином“ по први пут за имовинска права

(14) Грабанско право. I, Москва, 1938, стр. 184.

државног предузећа употребио термин „право оперативног управљања”. Овај правни појам Венедиктов је даље разрађивао у својим радовима, и нарочито после његове монографије „Државна социјалистичка својина” која је изашла 1948, тај термин постаје опште прихваћен у совјетској теорији. У чему се састоји суштина „права оперативног управљања”? У излагању овог правног института, који заузима централно место у совјетској теорији и законодавству, поћи ћемо најпре од излагања Венедиктова. „Шта значи сада непосредно оперативно управљање државном имовином, које социјалистичка држава намеће својим органима? За објашњење његовог садржаја мора се поћи у совјетској правној литератури од опште признатог појма управљања као „административне делатности”, као извршно наредбодавне делатности државног органа, која је предмет посебне гране совјетског социјалистичког права, тј. о управљању као оној сфери делатности социјалистичког државног органа која налази свој правни израз у административној функцији државног органа и у њеним управно-правним актима”. Међутим, то није „право оперативног управљања”. „Делатност државних привредних органа у непосредном оперативном управљању државном имовином је знатно разноврснија него делатност надређених планских органа државе, којима су они потчињени”... „Управљање државном социјалистичком својином може се остварити од стране државног органа било путем општег руковођења... било путем непосредног планирања и регулсања одређеног круга државних предузећа... или путем непосредног оперативног управљања (управљање које остварују сама државна предузећа).. Само прва два начина управљања државном имовином могу се подвести под уобичајени појам у совјетској правној литератури управљања као административне делатности, као извршне наредбодавне делатности органа државне управе... Обрнуто, не искључује непосредно оперативно управљање државном имовином, која се концентрише у рукама државних привредних органа (државних предузећа) ни саму организацију ни остварење процеса проширене социјалистичке репродукције, који се претежно (ако не и искључиво) остварује преко грађанско правних и радноправних односа”. (15).

Садржина оперативног управљања састоји се по Венедиктову у томе да поседовање, коришћење и располагање дела јединственог фонда државне својине који је додељен оперативно-привредним органима, остварују они сами. Овлашћења државних предузећа у оквиру права оперативног управљања су истовремено и овлашћења саме државе и представљају вршење њеног права својине. „Поједина правна овлашћења државног органа — држање, коришћење и располагање не умањују нипошто само право државе као власника социјалистичке својине, јер управо остварујући правна овлашћења државни орган остварује у целини и право својине социјалистичке државе... (16). Овлашћења државног предузећа представљају истовремено и његове обавезе према држави, од које је примио одређену имовину коју користи у складу са планским задацима добијеним од државе.

(15) Венедиктов: *op cit.*, стр. 328—329.

(16) Венедиктов: *op cit.*, стр. 351.

Већина аутора у совјетској доктрини се слаже у основи са Венедиктовљевићим учењем о праву оперативног управљања, али у одређивању његове правне природе има различитих гледишта. Једино су Миколенко и Кечекјан устали против овог гледишта. Миколенко је 1951. године у чланку „Државна правна лица у совјетском праву“ означио Венедиктовљевићу теорију као „вештачку формалну догматску конструкцију“, пошто је Венедиктов раздвојио својину државе и оперативно право управљања државног предузећа, чиме је „фактички поцепао“ право својине.

Миколенко сматра да сва права која припадају државном правном лицу припадају самим тим и држави, пошто ту постоји дијалектички однос целине и дела, општег и посебног“. „Ако се државни орган — правно лице — понаша према држави као део према целини, што признају Венедиктов и Братус, онда је сасвим природан закључак, да само државно правно лице присваја као сама држава и обрнуто да може присвојити и држава, што у једној или другој форми — присвајају њени делови, — државна правна лица“. (17)

Кечекјан се у једном раду објављеном 1958. године (18) придружио схватањима Миколенка. Он истиче да је државно правно лице део државе, део целине. Држава, по мишљењу Кечекјана, има право својине зато што то право имају и њени органи. Држава да би синтетизовала права својих органа, мора да има и право својине. „Држава је субјект права државне социјалистичке својине у мери у којој та права припадају њеним органима“... „Држава остварује право својине посредством својих органа, тврди Венедиктов. Али фактички остварује држава не само право својине преко својих органа, она има право својине само у лицу својих органа.“

Ова концепција је одбачена у совјетској теорији и законодавству. Њој се замера да заборавља да државно предузеће нема пуно право да располаже имовином која му је поверена, а власник може бити само онај ко располаже стварима. С друге стране се истиче да не постаје држава власник ствари преко својих органа, већ обрнуто органи добијају одређена права преко државе. Право својине државе није само збир права његових органа.

Преузимањем појма права оперативног управљања у Основе грађанског законодавства СССР од 1. V 1962. коначно је решен спор који траје неколико деценија о правној природи државне социјалистичке целине. Држава је у совјетском друштву једини власник средстава за производњу и поред јединствене и недељиве државне социјалистичке својине не може постојати неко својинско право које би припадало државном предузећу. Ова јединствена државна својина појмовно је различита од њеног функционалног ограниченог вршења од стране појединих државних предузећа, којима припада само право оперативног управљања. То право оперативног управљања представља правно сажимање свих овлашћења, која у односу на објекту државне социјалистичке својине имају поједина предузећа. У чл. 21 Основа грађанског законодавства СССР речено је: „Држава је је-

(17) Миколенко: Государственное юридическое лицо в советском гражданском праве, Советское государство и право, 1951, 7, стр. 52.

(18) Кечекјан: Правоотношения в социалистическом обществе, Москва, 1958, стр. 139, 110, 117.

дини власник целе државне имовине. — Државна имовина фиксирана за државне организације налази се у оперативном управљању тих организација, које у законом одређеним границама, у складу са циљевима своје делатности, планским задацима и наменом имовине, врше право држања, коришћења и располагања имовином.”

У новијој доктрини совјетског права централно место заузимају расправе о правној природи права оперативног управљања које је опште прихваћени институт.

Корнејев⁽¹⁹⁾ сматра да је право оперативног управљања „реално егзистирајуће стварно право које припада реално постојећем субјекту грађанског права”. Иако оно по свом садржају овлашћује свог титулара на држање, коришћење и располагање предметима државне својине у одређеном обиму, оно није никакво право својине које припада државном правном лицу. Разлог за то, по Корнејеву је у томе „што држава своја својинска овлашћења остварује по свом нахођењу и својом влашћу, а државна организација остварује право оперативног управљања у сагласности са упутствима државе, која одређује специјалну правну способност сваке организације и за њих утврђује, у складу са конкретним случајем, планске задатке. Само у оквиру ових граница може се појављивати слободна иницијатива државних организација”.⁽²⁰⁾

Садржај права оперативног управљања није јединствен и зависи од намене објеката који су поверени на управљање државном предузећу. Стога поједини државни органи на имовини која им је поверена од стране државе на оперативно управљање имају различита овлашћења, док сама држава као јединствени власник има на свим објектима исто својинско право. Обим права својине социјалистичке државе не зависи од карактера и врсте објеката. Међутим, обим права оперативног управљања је различит и по садржају и по врсти за различите државне организације. На пример, индустријска предузећа држе и користе зграде, опрему, машине, транспортна средства, сировине, материјале, полуфабрикате, док на њима имају само ограничено право располагања под одређеним условима (ако им ова средства нису неопходна). Таква предузећа имају право да располажу готовим производима али не могу да их користе. Трговачка предузећа имају овлашћења да држе и користе зграде, опрему, инвентар, али не могу са овим објектима да располажу. На роби им припада право држања и располагања али не и коришћења. Сва без изузетка предузећа, организације и установе лишене су права да располажу зградама и опремом.⁽²¹⁾

Има аутора у совјетској доктрини који се код одређивања правне природе права оперативног управљања задовољавају констатацијом да је то једно „имовинско право посебне врсте”.⁽²²⁾ После доношења Основа грађанског законодавства СССР, преовлађују гледишта да је право оперативног управљања једно стварно право. Његов стварноправни карактер

(19) Корнеев: Право государственной социалистической собственности в СССР, Москва, 1964, стр. 149—151.

(20) Корнеев: *op cit.*, стр. 145.

(21) Корнеев: *op cit.*, стр. 145—146.

(22) Иоффе: Советское гражданское право, том I, Ленинград 1958, стр. 301.

нарочито истиче професор Генкин: „Институт оперативног управљања имовином појављује се као стварноправни институт. Субјективно право организације (предузећа, установе) којој је дато оперативно управљање, остварује сама организација преко овлашћења држања, коришћења и располагања на повереној имовини. Као објект тог права јавља се имовина, комплекс ствари поверен организацији. Такво одређивање објекта субјективног права оперативног управљања проистиче непосредно из закона, чл. 21, 30, 44 Основа. Право оперативног управљања на имовини датој државној организацији улази у категорију апсолутних права и њему одговара законом предвиђена обавеза свих и сваког да се уздржава од нарушавања тог права, а у случају његове повреде оно се заштићује, на основу чл. 29 Основа, виндикационим и негаторним тужбама као и право својине. Из изложеног проистиче да између права оперативног управљања и права својине има доста заједничких црта. Али истовремено право оперативног управљања се разликује од права својине, пошто се појављује поред права својине као посебан вид стварног права у систему совјетског грађанског права”.⁽²³⁾

Право оперативног управљања је нов институт социјалистичког права. У условима социјалистичке робне производње и робне размене неопходно је да предузећу држава пренесе овлашћења држања, коришћења и располагања, да би могло да испуни своје задатке у спровођењу проширене социјалистичке репродукције. Предузеће које има оперативно управљање предузима не само радње које су грађанскоправног карактера, већ оперативно управљање се врши и посредством норми других грана права, на пример, расподела различитих фондова на поједине одељке предузећа.

Социјалистичким државним организацијама припада право на државину додељене имовине (фонд основних и обртних средстава). Држава као једини власник државне имовине може да врши државину само посредством својих органа, којима је пренела делове државне имовине. Предајући имовину својим органима држава то чини са циљем да они ову имовину користе према постављеним планским задацима. Државни орган је пре свега обавезан да имовину која му је додељена користи сходно њеној намени, да је одржава у исправном стању и увећава, предузимајући мере које служе заштити ове имовине. Без овлашћења државине на предатој имовини државни орган не би био у стању да испуни ове задатке. Право на државину је правна претпоставка која обезбеђује да оперативни управљач може да оствари своју привредну делатност.

Државном органу припада и право коришћења на предатој имовини, уколико је оно неопходно за испуњење планских задатака. Ово право коришћења се у основи разликује од права коришћења приватног власника у капиталистичком друштву, који ствари које му припадају употребљава и користи по свом нахођењу. Право коришћења из оперативног управљања, на шта је нарочито указивао у совјетској теорији Венедиктов, садржи право производне конзумације предатих финансијских и материјалних средстава, и то у оквиру плана који је постављен предузећу. Ако

⁽²³⁾ Генкин: Оперативное управление как институт советского гражданского права. Советская юстиция, 9, 1963, стр. 4.

предузеће коме припада оперативно управљање не користи предата средства за испуњење својих планских задатака, оно вређа своја права и обавезе произашле из оперативног управљања.

Особеност права располагања из оперативног управљања састоји се пре свега у томе, да предузеће само у одређеном обиму може да располаже имовином која му је предата. Над појединим деловима имовине оперативни управљач може да располаже само уз сагласност вишег органа. Обим права располагања управља се према томе, да ли се ради о располагању са основним или са обртним средствима. Располагање се врши у грађанско-правној форми уговора о купопродаји и уговора о испоруци. Карактеристично за ове правне односе је, уколико су оба партнера државна предузећа, да се овде ради о робноновчаном односу, али се при томе не врши промена својине. Власник остаје држава, преноси се „само“ оперативно управљање⁽²⁴⁾.

Даљи развој државне социјалистичке својине у СССР зависи од изградње и утврђивања права оперативног управљања предузећем. Чини нам се да је право оперативног управљања, онако како је оно уобличено у позитивном праву СССР израз „депања“ својине између државе и предузећа, при чему је држава формално за себе задржала право својине, док фактички и економски ту својину врше социјалистичке привредне организације. У вршењу тог права морају се предузећа руководити посебним циљевима и намени коју је за комплексе државне имовине, поверене на управљање, одредила држава као једини формални власник у СССР.

5. Колхозно-кооперативна својина и својина друштвених организација

Поред државне својине која представља водећи облик социјалистичке својине, колхозно-кооперативна својина је други облик социјалистичке својине у СССР. Она је такође настала у првим годинама после октобарске револуције, али процес њеног стварања се разликује од процеса стварања државне својине. Док је државна својина настала национализацијом, колхозно-кооперативна је настала подруштвљавањем производних средстава индивидуалних сељака, стварањем пољопривредних производачких задруга у форми артеља. „Код подруштвљавања имовине претвара се приватна радна својина сељака у социјалистичку својину. Са правног становишта подруштвљавањем производних средстава и производних инструмената, ступањем у колхоз, сељаци се добровољно сдичу права својине на овим објектима у циљу њиховог превођења у друштвену, социјалистичку својину колхоза, чији чланови постају“.⁽²⁵⁾ Правни субјект колхозне својине је поједини колхоз као правно лице. Чланови колхоза су колективна домаћинства, али они нису власници кооперативне имовине, јер сваки од њих нема удео у тој имовини. И по Уставу СССР од 1936. субјект колхозно-кооперативне својине је сваки колхоз. Колхозно-кооперативна својина није заједничка својина чланова кооперативне организације, већ друштвена

(24) Детаљније о овлашћењима држања, коришћења и располагања из права оперативног управљања видети код Гешкина: Право собственности в СССР, Москва 1961, стр. 82—122.

(25) Казанцев: Земельное право, Москва, 1958, стр. 41.

својина самог кооператива. За разлику од државне социјалистичке својине, која представља јединствен имовински фонд, колхозна својина представља својину колектива сваке поједине организације и не образује јединствен имовински фонд. ⁽²⁶⁾ Из посебног правног субјективитета колхоза на колхозној својини следи да државни орган не може располагати колхозном својином. Свака промена у својини колхоза наступа на основу правног посла који закључује колхоз.

У својини колхоза налазе се она производна средства која су колхозу неопходна за испуњење његових привредних задатака. Круг тих објеката је знатно ограниченији од објеката државне својине. Објекти који се налазе у искључивој својини државе (на пример, земља, рудно благо итд.) не могу бити предмети колхозне својине. Имовинска маса колхоза се дели, исто као имовинска маса државних предузећа, на основна и обртна средства. У основна средства колхоза спадају поред зграда и уређаја, трактори и пољопривредне машине, инвентар, сточни фонд, транспортна средства итд. У обртна средства спадају семе, сточна храна, гориво, средства за заштиту биљака, ситан радни инвентар итд. Каква права има колхоз поводом појединих објеката који улазе у његову својину зависи од значаја и намене тих објеката. „Правни положај производних средстава колхоза у целини зависи од њиховог планског коришћења у друштвеној привреди артеља и одређен је њиховом наменом. Стога је право располагања над појединим деловима имовине, у коју улазе производна средства, нарочита основна средства колхоза, у одређеној мери ограничено. То се објашњава обавезама колхоза да користи своја производна средства за испуњење производних планова пољопривредних производа”. ⁽²⁷⁾ Машине, инвентар, опрему може колхоз продавати само у циљу замене за модерне или нове машине. Принудно извршење над основним средствима колхоза према чл. 23 став 2 Основа грађанског законодавства СССР је искључено. У погледу фонда обртних средстава колхоз има много шира овлашћења него на основним средствима. Ипак је располагање над обртним средствима ограничено њиховом наменом и обавезама колхоза да их користе у сагласности са производним и финансијским планом артеља. Допуштено је принудно извршење над обртним средствима (чл. 23 Основа грађанског законодавства СССР).

Имовина колхоза се даље дели на недељиви фонд, улагачки фонд и посебне фондове. Основни значај за колхозе има тзв. недељиви фонд који се ствара из дела вредности подруштвљене имовине (од једне четвртине до једне половине вредности), приступних прилога и годишњих одвајања од новчаних прихода, природним прираштајем колхозне имовине и од предмета које је држава пренела на колхоз. Дакле, недељиви фонд колхозне имовине представља ону имовину колхоза која се не може поделити члановима колхоза у случају њиховог иступања из колхоза или пропасти колхоза, имовину која се не сме делити члановима ни под којим околностима.

⁽²⁶⁾ Четрдесет година совјетског права: *op cit.*, стр. 109.

⁽²⁷⁾ Казанцев: *op cit.*, стр. 147—148.

Улагачки фонд је исто као и недељиви фонд део колхозне имовине и не налази се у заједничкој својини чланова колхоза. Настао је ступањем сељака у колхоз који су при томе уносили своја производна средства (стоку, алат, привредне зграде) као свој удео у натуралној форми. За случај свог иступања из колхоза колхозник има право на новчано потраживање за износ свог удела. Висина овог потраживања износи $1/2$ до $3/4$ вредности унете имовине по одбитку губитака. Пошто је колективизација пољопривреде у СССР завршена, и нови чланови колхоза се регрутују из редова колхозних домаћинстава, улагачки фонд се не повећава. За разлику од недељивог фонда он се не може допуњавати из остварених прихода колхоза. Из улагачког фонда се не могу намиривати лични повериоци појединих колхозника.

Специјални фондови се образују ради посебних циљева и могу бити коришћени строго наменски.

У последње време уочава се тенденција да се колхозно кооперативна својина приближи државној својини, по правном режиму који важи за њу. Све више се губи групни карактер колхозне својине кад су у питању недељиви фондови колхоза, који се користе у интересу не само чланова колхоза већ свих трудбеника у СССР. Развијају се разни облици међуколхозне и државно колхозне својине ⁽²⁸⁾.

Као подврста социјалистичке групне својине, поред колхозно-кооперативне, у последње време развија се у СССР и добија посебан значај својина друштвених организација. Њу посебно регулише чл. 24 Основа грађанског законодавства СССР од 1. маја 1962. Иако је својина друштвених организација облик групне својине, она се разликује од колхозне својине по циљевима који се њом остварују. Колхозна својина служи за остварење привредних циљева, својина друштвених организација за остварење политичких, културних и других циљева. Исто као и код колхозне својине недопуштено је принудно извршење над основним средствима друштвених организација. Оно се може вршити само над осталим средствима друштвене организације (чл. 24 ст. 2 Основа). По питању субјекта својине друштвене организације, само је централна организација субјект те својине, а не и њене основне организације.

6. Лична својина грађана

У совјетском грађанском праву главни облик индивидуалне својине је лична својина грађана. Она има за основ социјалистичку својину и из ње је изведена. Са појавом социјалистичке својине, која се разликује од свих досадашњих облика експлоататорске својине, појавио се и проблем личне својине као и економске и правне категорије ⁽²⁹⁾. Социјалистичка

(28) О томе детаљније код Козира: Правовые проблемы постепенного обличения двух форм социалистической собственности, Советское государство и право, 1962, 7, стр. 47—58.

(29) Она се јавља и у првобитној заједници у којој постоји колективна својина на средствима за производњу, где лична својина израста из неопходности учествовања у заједничком, колективном раду на основу примитивног карактера рада и подела рада према полу и узрасту. Њени објекти које је човек налазио готове у природи илг их је сам израђивао,

својина која се односи на присвајање оруђа и средстава производње од стране целог друштва, нужно намеће оформљење једног правног института — права личне својине који обухвата присвајање потрошних добара у циљу задовољења личних потреба грађана и чланова њихових породица.

Лична својина грађана СССР поникла је у време октобарске револуције, али је правно регулисана по први пут Уставом од 1936. године. Ова чињеница по совјетским ауторима је протумачена тако, да је до 1936. године институт личне својине био у фази настанка и формирања, изложен непрекидним могућностима да се због постојања приватне капиталистичке својине претвори у њу, тако да је све до овог времена била још недовољно изражена његова економска и правна физиономија. У другој фази совјетске државе лична својина је постала владајућа форма индивидуалне својине, створене су могућности за њено гарантовање у уставу и заштити.

Овакво гледање на право личне својине у совјетској литератури не одговара стварности. Ако су средства за производњу подруштвљена још у октобарској револуцији, ако је власт прешла у руке радничке класе и изграђена социјалистичка држава, ако је постојао низ других подручја социјалистичке активности, морала је настати и лична својина, морало је настати и право личне својине, без обзира на то да ли је оно било изричито признато од правног поретка, да ли је било нормирано посебним правним прописима⁽³⁰⁾.

Између личне својине у социјализму и приватне својине у капитализму постоје битне, квалитативне разлике, које не дозвољавају да се оба облика индивидуалне својине регулишу јединствено. Економски посматрано лична својина је изведена из социјалистичке својине. Приватна се заснива на приватној привреди. Носилац приватне својине у социјалистичком друштву је ситни робни произвођач, док је носилац права личне својине трудбеник који производи са подруштвљеним средствима за производњу или ради на осталим подручјима друштвене активности. Лична својина служи за задовољење материјалних и културних потреба грађана, а приватна за задовољење потреба робне производње. Објекат личне својине сачињавају средства за личну потрошњу, а објекат приватне сачињавају средства за производњу. Лична својина ће постојати и у комунизму док ће приватна ишчезнути.

Лична својина је садашња типична форма у којој произвођач учествује у расподели свог производа. Она је форма у којој се реализује принцип материјалне заинтересованости произвођача.

У условима прелазног периода од капитализма ка социјализму лична својина постоји упоредо са ситном приватном и приватнокапиталистичком својином, при чему постоји могућност да се она претвори у један од тих видова својине. Са јачањем социјализма у СССР и државне социјалистичке својине, лична својина се појављује као преовлађујући вид индивидуалне својине који потпуно истискује приватно капиталистичку своји-

служили су му као допуна његових органа, продужење његових руку и средство учествовања у општем, колективном раду. Ван колектива и заједничког рада човек није могао да живи ни да се развија. Услови настанка личне својине у социјализму су сасвим различити.

(30) Др Димитар—Поп Георгиев: Проблем личне својине, реферат, Београд, 1964, стр. 4.

ну, и представља савршено нову економску категорију социјалистичког друштва, непознату ни у једном друштвеном поретку заснованом на приватној својини. Устав СССР одразио је велике промене у економском и друштвеном уређењу, тако да је већ било могућно 1936. године, што није случај са ГК РСФСР из 1929., да се нормира нови институт — право личне својине. Установивши право личне својине, Устав тачно и исцрпно одређује објекте права личне својине: доходак од рада и уштебевине грађана, кућу за становање, приходе од допунског домаћег привређивања, предмете за вођење домаћинства и покућство, предмете личних потреба и удобности. Значај овог набрајања објеката личне својине је велики, не само зато што је тачно одређен круг објеката који могу да буду у личној својини грађана, већ и зато што захваљујући овом набрајању може да се уочи једна од најважнијих карактеристика права личне својине — њен карактер да задовољи личне потребе совјетских грађана и њихових породица.

У врло сажетој формулацији чл. 10 Устава дата је и друга важна карактеристика права личне својине — да потиче од рада. Члан 10 указује на то да се као објекти права личне својине сматрају доходак од рада и уштебевине грађана.

Лична својина грађана је циљно везана, има тачно законом утврђену намену. То произилази и из формулације чл. 25 ст. 1 Основа грађанског законодавства СССР: „У личној својини грађана може се налазити имовина која је одређена за задовољење њихових материјалних и културних потреба”. Набрајајући све објекте који се налазе у личној својини (то је исти круг објеката из чл. 10 Устава), Основе предвиђају да се „имовина која се налази у личној својини грађана не може користити за остварење прихода без рада”.

Карактеришући личну својину грађана СССР Халфина каже: „Основне карактеристике права личне својине као економске категорије морају да дођу до изражаја и код одређивања појма права личне својине. Неодвојива, органска веза личне својине са социјалистичком, у чему се изражава нераскидива веза личног са друштвеним у социјалистичком друштву, одређује и улогу и значај правног регулисања личноправних својинских односа. За социјалистичко друштво није све једно како се користи део створеног целокупног друштвеног производа, који је намењен за личну употребу. Друштво је заинтересовано за то да се овај део тачно користи за задовољење материјалних и културних потреба својих чланова. По овом посебном питању, као и у великом броју других питања, одржава се безкрајна надмоћност социјалистичког друштва над експлоататорским друштвом, над друштвом са антагонистичким класама. У експлоататорском друштву нема јединственог друштвеног интереса. У социјалистичком друштву је, као никад до сада, најцењенији човек. Задовољење његових потреба није само лична ствар појединца, него је истовремено и ствар читавог друштва, јер у томе лежи циљ социјалистичке производње”.⁽³¹⁾

Право личне својине је право грађана да коначно присвоје друштвено произведене предмете за потрошњу. То је право на учешће у реализо-

(31) Халфина: Право личной собственности в СССР, Москва, 1955, стр. 23.

вању друштвеног производа, јер је лични сопственик као произвођач учествовао у њиховом стварању. Са заснивањем личне својине, која се појављује као субјективно право, дато је њеном титулару да сам спроведе последњи степен процеса присвајања између човека и природе ради задовољења својих конкретних животних потреба.

Битни садржај субјективног права својине чине овлашћења сопственика личне својине. Овлашћења коришћења, располагања и држања разликују се по својој суштини од својинских овлашћења истог имена у буржоаском праву приватне својине.

Овлашћење коришћења пружа титулару личне својине реалну могућност да задовољи у одређеном обиму своје материјалне и културне потребе. Појам овлашћења располагања не обухвата само догађаје усмерене непосредно на промену права, већ и давање ствари на краће време (зајам, закуп, чување итд.), или трајно (купопродаја, размена, поклон). Под располагањем се обухватају и случајеви располагања објектима личне својине тестаментом.

Садржајне промене овлашћења из личне својине имају за последицу и промене релације између појединих овлашћења. Економској суштини личне својине у СССР одговара да у првом плану буде истакнуто овлашћење коришћења.

Посебан облик личне својине у совјетском праву је лична својина колхозног домаћинства. Она је била посебно нормирана у чл. 7 став 2 Устава од 1936. и у чл. 25 став 4 и 27 Основа грађанског законодавства СССР. Члан 7 став 2 Устава гласи: „Свако колхозно домаћинство, осим основног прихода од друштвеног привређивања у колхозу има у свом личном коришћењу окућницу, а у личној својини помоћне предмете за вођење домаћинства, кућу за становање, радну стоку, живину и ситан пољопривредни инвентар — сходно правилима пољопривредног артеља.” Члан 27 став 1 Основа изричито предвиђа да на овим објектима својински субјекат није само колхозно домаћинство, већ су сви чланови колхозног домаћинства заједнички власници ове имовине. Чланови колхозног домаћинства не могу самостално да располажу имовином колхозног домаћинства, већ то могу да учине заједнички. У погледу објеката заједничке својине колхозног домаћинства треба приметити да је тај круг нешто шири од објеката личне својине. Према чл. 25 став 4 Основа у својини појединог члана колхозног домаћинства не могу се налазити такви објекти, који према статуту колхоза могу бити у својини колхозног домаћинства. То се односи на пољопривредни инвентар и на одређени сточни фонд.

У совјетској правној науци не постоји до данас дефиниција личне својине, која би била прихваћена од свих или већег дела совјетских цивилиста. То је утолико чудније, с обзиром на чињеницу да је по овом питању написано много чланака и монографија.

Тарахов је одредио право личне својине као „право грађана да држе, користе и располажу имовином, која је од њих добијена у својству дохотка од учешћа у социјалистичкој привреди, од допунског привређивања у домаћинству и путем грађанскоправних послова, у сагласности са постоје-

Њим правним поретком утврђеним у интересу трудбеника у циљу развитка социјалистичког друштва." (31)

Ова дефиниција наишла је на оштре критике совјетских аутора (Халфина, Иоффе итд.). По њима она не садржи указивање на циљ и намену личне својине, у њој се право личне својине разматра само са једног аспекта: као субјективно право грађана, а не као правни институт. Дефиниција Тарахова није потпуна, јер она, на пример, не обухвата наслеђе по закону као један од многих извора односно основа за прибављање права личне својине, друго, сви набројани елементи нису карактеристични само за право личне својине — грађанскоправни послови могу, на пример, служити као основ прибављања било ког права својине које је предвиђено законом. Осим тога, поставља се оправдано питање да ли у дефиницији личне својине треба набројати све начине прибављања личне својине?

Еремеев у дефинисању права личне својине сматра да треба поћи од следећег критеријума: извор њеног настанка (то што непосредно производи и обнавља постојећу форму својине), намене предмета, из чега произилази и који предмети представљају објекат својине. Држећи се постављеног критеријума, он дефинише право личне својине као „такав правни институт који изражава вољу совјетског народа и активно делује на социјалистичке производне односе, заштићујући лично присвајање трудбеника у сагласности с квалитетом и квантитетом њиховог рада, удео у укупном друштвеном производу у циљу максималног задовољења њихових материјалних и културних потреба, дајући им овлашћења држања, коришћења и располагања над присвојеним предметима, у процесу чијег остварења сопственик ступа и у друге законом дозвољене односе" (22).

Лична својина као економска категорија, по овом аутору, представља однос између људи поводом дела укупног друштвеног производа социјалистичког друштва расподељеног између грађана, по правилу у сагласности с количином и квалитетом уложеног рада, а такође у виду пензија, стипендија, помоћи у циљу максималног задовољења индивидуалних, материјалних и културних потреба грађана. У томе је битна разлика личне својине од свих форми у индивидуалној својини. Лична својина СССР не може да се претвори у средство присвајања туђег рада. „Комунизам не одузима никоме могућност да присваја друштвене производе, он само одузима могућност да се посредством тог присвајања израбљује туђи рад." У условима социјалистичког друштва, каже Маркс у „Критици Готског програма", „у својину приватних лица не може прећи ништа друго, осим индивидуалних предмета потрошње."

Дефиниција Еремеева је неконкретна. Она је такође критикована. Њој се замера да садржи елементе који су непотребни при дефинисању својине, на пример, да је лична својина институт који изражава „вољу совјетског народа", да има активну улогу на производне односе итд. Треба приметити да се поред рада у социјалистичкој привреди као главног извора

(32) В. А. Тарахов: Понятие права личной собственности — „Учение записки Саратовского юридического института, вип. III 1952, стр. 110.

(33) Д. Ф. Еремеев: Право личной собственности в СССР, Москва, 1958, стр. 22.

личне својине, код Еремеева, у личну својину убрајају пензије, стипендије и разне врсте помоћи.

Сличан став по овом питању има Толстој, пошто и он у изворе личне својине убраја поред рада, разне врсте помоћи и повластице које грађани добијају од државе.

У дефиницији Венедиктова истакнут је само извор настанка личне својине. „Лична својина је право на онај део друштвеног производа, који радник у социјалистичком друштву добија као награду за свој рад у социјалистичком... предузећу према социјалистичком принципу расподеле по раду”. (34).

И у дефиницији Ларкина долазе до изражаја елементи који су садржани већ у изнетим поставкама о личној својини. У њој се истичу извор настанка као и карактер намене личне својине. Ларкин под правом личне својине схвата „право грађанина да држи, користи и располаже добијеном имовином, на основу улагања личног рада, ради задовољења својих личних потреба”.

Најобухватнија дефиниција личне својине, која потпуно синтетизује све већ досада изнето о овом институту, дата је од Халфине. Она дефинише право личне својине као „... право грађанина да држи, користи и располаже имовином, која му је предата у организованом поретку (углавном у поретку расподеле према уложеном раду) укупног друштвеног производа или представља производ његовог допунског газдинства, за задовољење његових материјалних и културних потреба” (35).

У свим до сада изложеним дефиницијама совјетски аутори истичу потрошни карактер личне својине како по намени, тако и у односу на већину предмета који улазе у круг права личне својине. Сви су чак сагласни да основни извор стварања личне својине представља рад совјетских грађана у социјалистичком систему привреде, али да упоредо са тим постоје и други извори за њено образовање.

ЗАКЉУЧАК

Под утицајем октобарске револуције и совјетског концепта својине који је био резултат револуционарних промена у првој социјалистичкој земљи света, у свим социјалистичким земљама кад је реч о својини прави се разлика између разних облика својине полазећи од титулара. За све социјалистичке земље заједничко је разликовање три облика својине: државне, задружне и личне. Уместо буржоаског концепта својине која је универзална по свом садржају, без обзира на субјекте и објекте, у социјалистичким земљама постоји плуралистички концепт својине. Садржај својине је нејединствен и зависи од субјекта и намене објеката. Само су предмети за потрошњу способни да буду у својини свих субјеката и да буду неограничено у промету.

(34) Венедиктов: Государственная социалистическая собственность, Москва, 1948, стр. 309—310.

(35) Р. О. Халфина: *op cit.*, стр. 25.

У социјалистичким земљама својина је циљно везана, за разлику од буржоаске својине (кад та циљна везаност представља изузетак на основу појединачног акта). Законом и планом је одређено не само коме једна ствар припада, већ зашто и због чега му припада.

Из циљне важности својине законима и планом произилази да те обавезе које одатле проистичу за власника не представљају ограничења његовог права својине која долазе споља (како иначе ограничења третира буржоаска теорија), већ да оне улазе у сам садржај својине и са овлашћењима дају садржај својине у целини посматрано.

Својина је готово у свим социјалистичким државама дефинисана у грађанским законима кроз набрајање овлашћења која има сопственик (држање, коришћење и располагање). Иако оваква дефиниција одговара традицији и налази се и у буржоаским кодификацијама (чл. 544 Code civil, §§ 354, 362 АГЗ), с обзиром на циљну везаност власника у социјалистичким државама, обавезе које проистичу за власника из закона и плана нису никаква ограничења његовог права својине, већ чине иманентни садржај самог појма својине. Она одређују садржај својинских овлашћења у зависности од врсте и облика својине.

Право оперативног управљања постало је централни институт грађанског права у социјалистичким државама. Оно је по свом садржају одређено као стварно право и у њему се не исцрпљује читав садржај државне социјалистичке својине. Право оперативног управљања као субјективно стварно право је различито по свом садржају и зависи од врсте субјекта коме припада.

У совјетском праву и праву неких социјалистичких држава (Мађарска, Чехословачка, Пољска — све су донеле нове грађанске законике у периоду 1959—1964) направљена је фикција о друштву као субјекту државне социјалистичке својине. Државна својина је по овој фикцији, својина „друштва као целине”. Наше законодавство и теорија су отишли један корак даље у развоју државне социјалистичке својине и њеном прерастању у друштвену својину. Друштвена својина на средствима за производњу и самоуправљање произвођача су реално егзистирајући институти, тако да нема никакве потребе да друштво буде представљено у „лицу” државе. Али ако пажљиво пратимо развој наше теорије по питању правне природе социјалистичке својине, можемо констатовати да су се у њој појављивале многе концепције које су постојале у СССР после Октобра. То се нарочито односи на схватања о друштвеној својини као подељеној својини.

Институт оперативног управљања и његово законско уобличење одговарају у потпуности праву коришћења изведеном из друштвене својине.

Категорију личне својине прихвата и наш законодавац и наша правна теорија. У почетку је наша теорија у погледу овог института била под утицајем схватања тог института у совјетском праву, касније је у њој дошло до одређених промена у третирању личне својине као економске и правне категорије изведене у друштвене својине на средствима за производњу.

РЕЗЮМЕ

Понятие собственности и Октябрьская революция

Целью настоящей работы является желание показать в чем выражается социалистическая собственность, каковы ее характеристики и содержание, пройденный путь ее развития от Октября до наших дней и чем она отличается от буржуазной собственности.

Советское право, в отличие от буржуазного права, считает, что не существует единого права собственности для всех субъектов на всех правовых объектах. В зависимости от того, кто является носителем права собственности, собственность делится на государственно-социалистическую, кооперативную и личную собственность.

В советском праве собственность связана целью, а целевая связанность собственности означает, что содержание и пределы правомочий собственника на вещи зависят от целей, поставленных законом и планом. Из целевой связанности собственности вытекает, что обязательства, возникающие из плана и закона, не ограничивают собственника в его правах собственности, приходящих извне, но входят в само содержание собственности и с правомочиями составляют составную часть содержания собственности.

Одним из главнейших вопросов при определении государственной социалистической собственности является вопрос взаимных отношений между государством, как собственником средств производства, и госпредприятиями, за которыми закреплено оперативное управление государственным имуществом. Право оперативного управления данным имуществом сделалось центральной институцией гражданского права в СССР и во всех социалистических странах. По своему содержанию оно определяется как вещное право и в нем не исчерпывается все содержание социалистической собственности. Право оперативного управления, как субъективное вещное право, является различным по своему содержанию и зависит от того, какому субъекту принадлежит. Автор считает, что право оперативного управления в таком виде, в каком оно представлено в позитивном праве СССР, представляет собой „разбивку” собственности между государством и предприятиями, при чем государство формально задерживает за собой право собственности, в то время как фактически и экономически этой собственностью владеют, пользуются и распоряжаются социалистические хозяйственные организации. При осуществлении данных прав предприятия в отношении государственного имущества, переданного им на управление, должны поступать строго в соответствии с целями, определенными государством, как единственным и единым формальным собственником в СССР.

S U M M A R Y

Concept of Ownership and the October Revolution

The purpose of this paper is to show how the socialist ownership took shape, what are its characteristics and content, its development from October to this day, and in what way it differs from the bourgeois ownership.

The Soviet law, differently from the bourgeois law, considers that there is no uniform ownership right for all the subjects on all the legal objects. Depending who is the titular of the property, ownership is divided into: the state-socialist, cooperative, and personal property.

In the Soviet law ownership is connected with a purpose. This connexion of ownership with a purpose means that the content and boundaries of owner's powers depend, in fact, of the purposes laid down by laws and plan. From the purposeful connexion of ownership it results that commitments arising from plan and laws do not represent any restrictions of his right to property for the owner coming from outside, but they are the essence of ownership and make, with authorizations, a part of the content of ownership.

One of the most important questions in treating the state socialist ownership is the question of the relation of the state, as the owner of the means of production, and state enterprises which operatively manage this property. The right to the operative management of this property is the central institute of the civil law in the USSR and in all the socialist states. By its content it is classified as the law of real property and it does not exhaust the whole content of the socialist ownership. The right to operative management, as the subjective law of real property, differs by its content and depends on the kind of the subject it belongs to. The author finds that the right to operative management, as formulated in the substantive law of the USSR, is the token of the "splitting" of property between the state and the enterprise, the state having formally kept the ownership right, while practically and economically the ownership is exercised by the socialist economic organizations. In exercising this right, enterprises should be guided by special purposes and intentions determined for the whole state property, ceded for management, by the state as the sole formal owner in the USSR.

R É S U M É

La conception de la propriété et la Révolution d'Octobre

Le but de ce travail est de montrer comment est constituée la propriété socialiste, quels sont ses caractéristiques et son contenu, quelles sont les voies de développement qu'elle a traversées depuis la Révolution d'Octobre jusqu'à aujourd'hui et en quoi elle diffère de la propriété bourgeoise.

Le droit soviétique, à la différence du droit bourgeois, considère qu'il n'y a pas de droit de propriété unique pour tous les sujets sur tous les objets juridiques. En fonction du fait qui se présente comme titulaire de la propriété, la propriété se divise en propriété socialiste d'Etat, propriété coopérative et propriété personnelle.

Dans le droit soviétique la propriété est rattachée à un but. Ce rattachement de la propriété à un but signifie que le contenu et les limites des pouvoirs du propriétaire sur les choses dépendent des buts déterminés par la loi et par le plan. Il en résulte, de ce rattachement de la propriété à un but, que les obligations qui proviennent du plan et des lois ne représentent pas pour le propriétaire des restrictions de son droit de propriété qui procèdent de l'extérieur, mais elles rentrent dans le contenu même de la propriété et elles constituent avec les pouvoirs partie intégrante du contenu de la propriété.

Dans l'étude de la propriété socialiste d'Etat l'une des plus importantes questions est celle des rapports de l'Etat en tant que propriétaire des moyens de productions et des entreprises d'Etat qui gèrent les opérations de cette propriété. Le droit de gestion des opérations de cette propriété est devenu l'institution centrale du droit civil en U.R.S.S. et dans tous les Etats socialistes. Il est quant à son contenu défini en tant que droit réel et c'est en lui que s'absorbe le contenu tout entier de la propriété socialiste.

Le droit de gestion des opérations en tant que droit réel subjectif est différent d'après son contenu et il dépend de la sorte du sujet auquel il appartient. L'auteur considère que le droit de gestion des opérations, tel qu'il est constitué dans le droit positif de l'U.R.S.S. est l'expression de la »scission« de la propriété entre l'Etat et les entreprises, auquel cas l'Etat a retenu formellement pour lui-même le droit de propriété, tandis que ce droit est exercé effectivement et économiquement par les organisations économiques socialistes. Dans l'exercice de ce droit les entreprises doivent se diriger vers les fins et les destinations spéciales que l'Etat a déterminées, pour les ensembles de la propriété d'Etat confiés à la gestion, en tant que propriétaire formel unique en U.R.S.S.

САВРЕМЕНИ ЗНАЧАЈ ЛЕЊИНОВИХ МЕТОДА У ПРОУЧАВАЊУ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА*

Наука о међународним односима као посебна грана политичких наука, данас је више-мање већ јасно формирана на Западу. Пokuшаји који се последњих година чине код нас на том пољу трпе велике тешкоће у конципирању једне марксистичке науке о међународним односима, с обзиром да, како се то истиче, класици марксизма нису дали заокружен теоријски систем који би служио као основа за даља проучавања. У исто време, констатује се да у делима класика сваки истраживач на пољу међународних односа, поред основног теоријског става, може оживотворити широку скалу метода за проучавање међународних односа. У том погледу Лењина дела пружају највише у систематском и методолошком смислу речи.

Занимљиво је подвући да је данас тешко наћи неко дело из области науке о међународним односима на Западу у коме се не полемише са Лењиним теоријским и методолошким поступком. У исто време, у социјалистичким земљама још увек преовлађује догматско преузимање Лењинових теоријских ставова и закључака насталих на основу одређеног методолошког прилаза чињеницама које су произиласиле из дате стварности. Другим речима, ретко се улаже стваралачки напор да се Лењинови методи примене на савремене услове, те да се тако дође до одговора на питања која савремени живот међународне заједнице поставља.

У југословенској литератури као светле примере научног става према стварности међународног живота треба на првом месту истаћи књигу „Социјализам и рат“, у којој Е. Кардељ научно примењује Лењинове методе на једну област чинилаца који делују у савременој стварности међународног живота, а затим и радове неких наших економиста који су проучавали савремена државнокапиталистичка кретања у свету, а посебно Јанеза Становника са његовом дубоком анализом савремених међународних економских односа, које је Лењин увек имао у виду као основу међународне политике.

Проучавајући Лењина дела читалац стиче утисак да често постоји раскорак између идеја и закључака, што је само чиста варка која нужно произилази из неизмерног богатства идеја, теоријских ставова, разноликости случајева; варка које нестаје када се издвоји научни став од практичне политичке акције, и између те две Лењинове делатности изнађе однос који произилази из примене научних ставова у политици.

(*) Реферат поднет на научном скупу „Октобарска револуција и народи Југославије“ Котор, 24—28. октобар 1967.

Полазећи од основног Лењиновог става да је политика „концентрирани израз економике“, може се у низу дела установити да тај став, пренет на међународне односе, налази примену у откривању економске међузависности субјеката тих односа. Интереси субјеката, који се стварају у зависности од низа чинилаца, редовно прелазе њихове границе и у међународном простору се сучељавају, уравнотежују или сукобљавају. У зависности од степена и облика те међузависности, задовољење ових интереса може бити засновано на тежњи ка експлоатацији, која увек доводи до сукобљавања интереса, или на сарадњи у условима међународне поделе рада, која омогућује предузимање радњи да се на миран начин, без угрожавања туђих интереса, задовоље сопствени интереси. У том смислу понашање једног субјекта у међународним односима може бити мирољубиво или експанзионистичко-империјалистичко.

Формирање националног интереса Лењин везује за друштвено-економски систем државе у питању. Од природе тог интереса и могућности за његово остварење зависи и политичко понашање државе у међународним односима. То јест, уколико су противуречности датог система такве да је за њихово разрешавање неопходна спољнополитичка акција методама силе, онда је законито да таква држава примењује експанзионистичке методе, и обрнуто.

Таквим методолошким поступком Лењин долази до теоријског закључка о могућностима за одржање међународног мира и сарадње, или стања у коме су сукоб и примена силе присутни у међународним односима.

Најдоследнију примену овог методолошког поступка Лењин је спровео у проучавању узрока сукоба у међународним односима у епохи империјализма. У својој анализи економског и друштвеног система империјализма, Лењин је довео у узрочну везу брзи развој колонизације света у периоду 1870—1910. г. са настајањем монопола у оквиру капиталистичког система. Механизам међународних економских односа, који се ствара у том периоду, функционисао је успешно кроз економске односе сировинских произвођача и произвођача индустријских роба. Потреба за сировинама, која је постојала у индустријским земљама, поспешивала је инвестиционо улагање у подручја богата сировинама, те је у условима монополског привређивања у оквиру империјалистичких држава дошло до потребе за монополисањем што ширих географских подручја. По Лењинском мишљењу, „за финансијски капитал имају значај не само већ откривени извори сировина него и евентуални извори, јер се у наше дане техника развија невероватно брзо, па земље, које су данас непродуктивне, могу се сутра учинити продуктивним ако се пронађу нове методе... Отуда неизбежна тежња финансијског капитала да прошири привредну територију, па чак и територију уопште“(1).

Проучавајући економске структуре субјеката међународних односа и механизма међународних економских односа, Лењин је открио узрочне везе између тих економских чинилаца и спољнополитичког понашања држава у међународним односима. С друге стране, то није узрочна веза која

(1) Лењин, Империјализам као највиши стадиј капитализма, Београд 1947. стр. 80.

има само појединачан значај, која објашњава само односе дате епохе, већ има општи значај научног закона који је примењив у свим ситуацијама у којима постоје узајамне везе појава о којима је реч.

Данас се у литератури на Западу подједнако излажу критици како метод којим је Лењин испитивао међународне односе, тако и општост закона коју је он открио у тим односима епохе империјализма. „Либерални” писци⁽²⁾ углавном одбацују сваку везу између одређеног стадијума капитализма и империјализма у смислу спољнополитичког понашања. За њих су узроци психолошки, етички и други чиниоци, као освајање ради престижа, тенденција ка стварању што шире политичке јединице, потреба за освајањем, која произилази из инстинкта, осећања части, славе, расне супериорности итд. Савремени писци, као Арон (Aron), Диросел (Duroselle), Моргентау (Morgenthau), Шварценбергер (Schwarzenberger), који се опширније баве овим питањима, полазе углавном од тога да су узроци империјализма једнаки са узроцима који уопште одређују спољну политику држава, а то су сила, борба за моћ и национални интерес. Ови писци исто тако јединствено иступају против Лењинове и свих других анализа империјализма које империјализам везују за економске узроке. Моргентау иде још даље и сматра да Лењин уопште везује империјализам као појаву за одређену фазу капитализма, тј. да по Лењину империјализам у спољној политици није ни постојао пре капитализма. Међутим, ово је једна заблуда која се чешће може срести на западу, јер у самој књизи „Империјализам као највиши стадиј капитализма” Лењин каже: „Колонијална политика и империјализам су постојали и пре најновијег степена капитализма, па чак и пре капитализма. Рим, који се оснивао на ропству, водио је колонијалну политику и остварио империјализам. Али „општа” разматрања о империјализму, код којих се битна разлика у друштвено-економским формацијама заборавља или меће на задње место, неизбежно се претвара у најпразније баналности и разбацивање фразама, као што је поребење великог Рима и Велике Британије. Чак и капиталистичка колонијална политика пређашњих стадија капитализма битно се разликује од колонијалне политике финансијског капитализма”⁽³⁾.

Овај став ће се још боље разумети ако се анализира дискусија коју је Лењин водио са Кауцким и Кијовским о овим питањима. У једном чланку Кијовски излаже своје схватање о империјализму и каже: „Сада капитализам савлађује разне облике капитала, настаје његов највиши, унифицирани тип, финансијски капитал, и зато се цела епоха може назвати епохом финансијског капитала; адекватни систем спољне политике финансијског капитала и јесте империјализам”. Ова разматрања Лењин коментарише следећим речима: „То је чисто политичка дефиниција империјализма. Дефиницијом империјализма као „система политике” Кијовски хоће да се извуче из економске анализе...”⁽⁴⁾. Лењин, дакле, јасно раздваја империјализам у економском смислу од империјализма у политичком смислу. Економски, то је последњи стадиј капитализма а политички,

(2) Ch. Julien, *Impérialisme colonial et les rivalités internationales*, Paris 1947, p. 16.

(3) Лењин, *op. cit.*, с. 27.

(4) Лењин, *О националном и колонијалном питању*, Загреб 1958, с. 297.

то би био систем спољне политике који је постојао и у другим периодима историје. Другим речима, специфичност узрока који су довели до империјализма крајем XIX века указује на потребу истраживања узрока који у другим епохама доводе до империјализма или ће до њега доводити у спољној политици држава.

Писци, који заснивају своју критику Лењина на чињеницама да је империјализам као систем спољне политике последица тежње држава за силом и моћи, искључују сваку везу између империјализма и одређене фазе капитализма. Економски чинилац је по њима значајан само у појединим случајевима (као у случају Немачке којој је недостајао животни простор), али никако одлучујући и одређујући. У том смислу се подударно ју мишљења теоретичара међународних односа данас на западу. У овом смислу, француски писац Рејмонд Арон је најкатегоричнији и најпотпунији. У својој анализи империјализма, којом жели да побије сваку везу између империјализма и одређене фазе капитализма, Арон полази од тога да је „империјализам, по најједноставнијој и најопштијој дефиницији, дипломатско-стратeгијско понашање једне политичке јединице која ствара империју, тј. потчињава туђе народе својим законима” (5). Поред тога што побија економску узрокованост империјализма уопште, он се подробно задржава на испитивању повезаности империјализма и капитализма. Побујајући меркантилистичке и економистичке теорије, он се посебно задржава на марксизму, који, наравно, сматра завршеним са Лењином. Он сматра да је Лењинова анализа догматска, јер полази од а priori поставке да одређене чињенице по правилу узрокују одређено понашање, тј. у овом случају империјализам. Међутим, такве чињенице су непостојеће у конкретном тренутку, тј. крајем XIX и почетком XX века. Потреба за извозом капитала, освајање Африке и први светски рат немају никакве међусобне везе по Арону. Његова историјска анализа се заснива на томе да су и Велика Британија и Француска биле силе које су извршиле највећа освајања у том времену, а оне су опет са економске тачке гледишта имале најмање разлога за то. Француска је имала једну смирену економију, лаган раст индустријске производње, умерен прираштај становништва, она није осећала ни недостатак сировина ни потребу за извозом на нова тржишта. Са Великом Британијом је слично, с обзиром да је њен вишак производа и капитала могао бити апсорбован од Индије и доминиона. Истина, Француска и Велика Британија су имале вишкове капитала, али је само мали део тога пласиран у њихове колоније. Тако од укупно 40—45 милијарди златних франака пласираних у иностранству уочи 1914. само је 4 милијарде било инвестирано у колоније, док је 27,5 милијарди било инвестирано у Европи, 11,3 у Русији, 6 у Јужној Америци, 3,3 у Египту, Суецу и Јужној Африци, 2,2 у Азији. Половина енглеског експортног капитала било је инвестирано у империји, али врло мало у Африци. У то исто време Немачка је извезла капитала у вредности само 2% свог националног дохотка или укупно 600 милиона марака. Извоз капитала је доносио суперпрофит, признаје сам Арон, али то не би био довољан разлог да, рецимо, изазове одлив капитала у Русију или на Балкан, да француска

(5) R. Aron, Paix et Guerre entre les Nations. Paris 1962, p. 263.

влада није имала намеру да искористи своју финансијску моћ као инструмент своје дипломатије. У исто време, тај капитал је допринео да се у Русији изграде стратешки важне пруге и стварао поруџбине националној индустрији, чинећи у исто време ове приврженим савезу са Француском против централних сила. Према томе, политички су чиниоци допринели повећању колонијалне експанзије у том периоду. Амбиције величине и славе руководиле су владе и то је претезало над економским чиниоцима који се само у појединим случајевима може сматрати узроком империјализма.

Из склопа Аронове критике Лењинове анализе империјализма можемо извући следеће: грађа не указује на постојање неопходности за колонијама у економском смислу, а што је, пак, за четири деценије освојен и колонизован свет, то је зато што су државе тежиле да стекну моћ, славу и величину. Зашто европске силе нису осећале потребу за тим у ранијем периоду? Арон сматра да је тешко одговорити на то питање. Наиме, потребно би било испитивати мишљења државника из периода колонијалних освајања, па Арон наводи ставове који су истишани од стране француских државника из периода освајања Алжира 1830. године. Једни су сматрали да је потребно заузети Алжир да би се искоренило берберско гусарство, други су истицали жељу за стварањем једне Француске од сто милиона становника, и тек на крају истицане су економске предности поседовања те територије⁽⁶⁾. Два су узрока, дакле, политичке, а један, задњи, економске природе.

Елементи који по мишљењу западних теоретичара међународних односа чине силу и моћ једне земље су следећи: географска база, демографска база, производни капацитет, транспортне и комуникационе могућности, политички и економски систем, идеологија, стратешки положај, војна моћ и други⁽⁷⁾. Моргентау наводи осам елемената: географски положај, природни извори, индустријски капацитет, стање војне припремљености, становништво, национални карактер, национални морал и квалитет дипломатије⁽⁸⁾. Сам Арон, који усваја углавном исте елементе, сматра да између извора и војне снаге постоји чврста веза која је у рату најзначајнија⁽⁹⁾.

Који су горе наведени елементи могли да буду ојачани освајањем колонија? Код Моргентауа национални карактер, морал, квалитет дипломатије нису најуже повезани са економском снагом земље (по самом критеријуму ових писаца иначе тешко би се могли одвојити од саме економске ситуације у земљи). Остали чиниоци су несумњиво уско повезани, јер освајањем колонија свакако да су ојачани и елементи силе, као што су извори сировина, па према томе и сам индустријски капацитет, демографска база, географски положај и стратегијска база. Код Бернса (Burns), свакако сама идеологија не би непосредно могла бити ојачана освајањем колонија. Значи остаје питање без одговора: ако су међународни односи одређени борбом за силу и моћ, значи да је крајем XIX и

(6) Op. cit., p. 88.

(7) A. L. Burns, Prospects for a General Theory in International Relations, „World Politics“ 1,61, p. 28.

(8) H. Morgenthau, Politics among Nations, New York 1960, p. 8 et seq.

(9) R. Aron, op. cit., p. 63—67.

почетком XX века било неопходно имати колоније да би се остварила оптимална моћ земље. Видели смо да од свих елемената силе које наводе ови теоретичари, колоније могу задовољити свакако само оне материјалне природе тј. економске, ако не и све друге елементе наградње с обзиром на време и место. Према томе, може се закључити, као прво, да су државе морале поћи да освајају колоније уколико су хтеле да одрже ступањ моћи којим су до тада располагале. Овај закључак, који логички произилази из саме теорије и аргумената наведених теоретичара, захтева и емпиријско аргуменатисање.

Полазећи од чињеница које је сам Арон дао, а које смо напред изложили, морамо констатовати следеће: Арон свакако не познаје економију јер би морао да из својих чињеница закључи да је ипак 40% француског капитала било инвестирано у неразвијена подручја света тј. у подручја која су у међународној подели рада учествовала као сировински произвођачи. Другим речима, то значи да је постојало економско оправдање и економска корист од инвестиција у та подручја, јер је у том времену сировински експорт био раван индустријском те је капитал могао бити уносно инвестиран у сировинску производњу. Ако је то био случај са подручјима у која је тада било инвестирано 40% француског капитала (Русија, Јужна Америка, Египат, Јужна Африка), зашто то не би убудуће могао бити случај и са подручјима на којима још није била организована производња сировина као што је то била Африка. Уосталом, Лењин је и подвлачио да империјализам води политику имајући у виду и будуће потребе, како се то види из горе наведеног цитата. Што је тако брзо дошло до колонизације света, може се претпоставити да је било због опасности конкуренције од све веће снаге индустријског развитка Немачке, Јапана и САД, а у условима монополске привреде неопходно је било монополисати што шира подручја како у производном и тржишном смислу тако и у географском, јер је баш поседовање територија пружало пуну безбедност од иностране конкуренције. Прегледом историје међународних односа тога периода није тешко констатовати да су битни елементи сукобљавања између империјалистичких сила били управо циљеви који су водили ка освајању колонија или поновној подели колонија. Само сукобљавање није довело до рата којим би се угрозио интегритет метропола, а сам први светски рат био би замењен миром да су колонијалне силе пристале на поновну деобу колонија у корист Немачке. Ово је без сумње историјска чињеница.

Прошло је више од педесет година откако је Лењин написао своју књигу „Империјализам као највиши стадиј капитализма“, и у том раздобљу одиграли су се значајни догађаји, који су изменили слику света из времена пре октобарске револуције. На првом месту, бољшевичка револуција извлачи Русију из универзалног ланца односа које је створио империјализам. Једно огромно привредно подручје више не улази у систем који је створио светски капитал. Затим, након победе октобарске револуције нагло долази до буђења националне свести колонијалних народа, који почињу да дају организован отпор колонизатору, што колонијалну експлоатацију чини мање рентабилном јер поскупљује трошкове одржавања колонијалне власти. Најзад, са првим светским ратом наступају промене у

оквиру империјалистичких земаља увођењем државно-капиталистичких елемената, што је Лењин такође запазио у својој књизи. Уз ове унутрашње промене, велика економска криза 1929. године доводи до слома механизма међународних економских односа који су били засновани на међународној подели рада између сировинских и индустријских произвођача.

Разбијању односа у којима су савези капиталиста могли да деле свет, а империјалистичке државе да мењају политичку карту света, одлучно је допринела победа октобарске револуције у Русији. Тако се може слободно тврдити да се са првим светским ратом гаси епоха империјализма у политичком смислу (као владајућег политичког система у свету), а с другим светским ратом и у економском смислу. Док је 1917. године удео Русије у светској индустријској производњи износио испод 3%, 1962. године социјалистичке земље учествују у њој са 37% а СССР са 20%⁽¹⁰⁾. У условима када на 26% земљине површине 35% светског становништва изграђује социјализам, однос снага у светским размерама је такав да се више никако не може говорити о империјализму као владајућем систему, нити о факторима који одређују империјалистичку политику као одлучујућим и савременим међународним односима.

Лењин је доследном применом дијалектичког метода дошао до закључка да односи засновани у империјализму нису вечити, и да овим путем капитализам неће моћи бесконачно да разрешава своје противуречности. Велику пажњу Лењин је посветио фактору националне свести и њеној способности да организује отпор према страном изабљивању: „Једна од основних особина империјализма састоји се управо у томе што он убрзава развитак капитализма у неразвијеним земљама и самим тим проширује и заоштрава борбу против националног угњетавања”⁽¹¹⁾.

Виши економски ступањ узроковао је и виши организациони облик друштва у питању. Друштва са предностима у организационом и економском смислу тежила су да наметну своју власт туђим народима и да их поробљавањем подведу под своје интересе у циљу задовољења својих потреба. Таква је читава историја цивилизације класних друштава. Такво поробљавање, као и свака друга појава, носило је у себи своју сопствену противуречност — поробљени народи, будући експлоатисани сходно вишим друштвено-економским методима, и сами су се развили према том вишем ступњу и, природно, доспевши до њега долазили до сазнања да ће, ако сами искоришћују своја богатства, бити у знатно повољнијем положају. Тада настају сукоби у циљу изабљивања сопственог система стварања материјалних добара. Тај сукоб се усмерава против снага које се налазе на путу том развоју, које га ометају или својим радњама на било који начин штете изградњи таквога система. Из тог основног сукоба произилази као последица — борба за националну независност.

Са развојем националне свести колонијалних и на други начин зависних народа, стање у међународним односима створено империјализмом битно се мења. Отпор експлоатацији захтева гушење тога отпора како би се експлоатација уопште могла спроводити, што, сасвим разумљиво,

(10) Ј. Становник, Структуралне промене у светској привреди, Материјал за III економско саветовање у Институту за међународну политику и привреду у Београду, 1960. с. 5.

(11) Ленин, Сочинения, Москва, 4. изд., том XXIII, с. 66.

захтева велике трошкове за само одржавање власти над пробуђеним народом. Француска је држала у Алжиру пола милиона војника, што је коштало 700 милијарди франака годишње. Дневно је губила 120 људи на бојишту. У години 1955. рат у Алжиру је коштао 120 милијарди, 1956. године 360 милијарди, а од 1957. године, две милијарде франака дневно⁽¹²⁾. У истој, 1957. години, француски увоз из Алжира износио је 158 милијарди а извоз 299 милијарди франака⁽¹³⁾. По овоме, нелогична би била свака даља одбрана колонијалне владавине у Алжиру. Наравно да овај спољнотрговински промет није био једина корист коју је Француска имала од Алжира. Међутим, оно што је битно за потребе империјализма, тј. повећање могућности за спољну економску експлоатацију, Алжир је за Француску изгубио економски значај у том смислу и то од оног тренутка када је требало финансирати одржање власти која је била угрожена националним отпором. Овај пример се може наћи и у већини других случајева у процесу деколонизације која је извршена после другог светског рата.

Овакво стање ствари, настало са буђењем националне свести колонијалних народа, изазвало је повлачење империјализма милом или силом. Та чињеница даје за право да се констатује постојање непремостивих препрека за превазилажење противуречности које постоје у империјализму завојевањима или стварањем империја, као што је то био случај у епохи империјализма.

Национално буђење као чинилац који делује против империјализма, озбиљно је допринео процесу државно-капиталистичких промена у оквиру империјалистичких држава, процеса који се јављају у току првог светског рата да би након кризе 1929. године добили убрзани темпо развоја. Промене у међународној подели рада, које настају са развојем технологије производње, повећавају противуречности капитализма и мењају методе за њихово отклањање. Дубина тих противуречности захтевала је корените промене у систему друштвене производње, што капитализам није био у могућности да у потпуности реши без укидања свих елемената који чине бит капитализма. Тражење нових путева у међународној трговини и финансирању истурило је у први план државну интервенцију у привредним пословима у оквиру капиталистичких држава. То су били методи за спасавање капитализма а у исто време и негација капитализма. Труљење и паразитизам капитализма више није могло да се отклања класичним методама империјализма. То је била само привремена мера која је омогућила несметани ток развоја капитализма у једном економском циклусу од педесет година. Након првог светског рата, а нарочито после кризе 1929. г. унутрашње противуречности су све више морале да се отклањају тако где су и настале тј. у унутрашњој структури капиталистичких земаља. Државно-капиталистичке тенденције постепено добијају превагу над свим облицима приватно-капиталистичких институција у свим областима монополистичке привреде.

Тенденције настале између два рата још јасније се остварују после другог светског рата. Државна интервенција у привреди капиталистичких

(12) Д. Чалић, Економска увјетованост борбе колонијалних народа, Загреб 1958, с. 37.

(13) La politique de coopération avec les pays en voie de développement, Paris, 1963, pp. 146—147.

земаља иде и до национализације значајних грана производње и финансијских корпорација и банака. Контрола над девизним прометом, прописи који одређују облике и обим међународног кретања капитала, при чему доминира јавно финансирање, међународни трговински уговори постају правило за обављање међународне трговине, и најзад, стварање универзалних и регионалних економских међународних организација, којима се ставља у задатак усклађивање сложених кретања у светској привреди, уклања у већој мери остатке стихијности у међународним економским односима.

У том процесу „етатизације“ или интернационализације светске привреде почињу, међутим, да се мењају извесне категорије познате у досадашњем систему светске привреде. Извоз капитала добија потпуно нов значај и смисао тиме што се улога јавних зајмова, инвестиција и поклона знатно повећава. Под утицајем државне привредне интервенције, која налаже увозна ограничења у циљу бржег програма индустријализације, почиње да се мења и структура светске трговине. Последица контроле над националним монетарним системом јесте без сумње слом јединственог светског платног система⁽¹⁴⁾.

Ове промене у систему међународних економских односа мењају и саму структуру светске привреде. Подела рада настала на основи индустрија — пољопривреда осуђује неразвијене земље на експлоатацију од стране развијених земаља до које се долази самим деловањем модификованог закона вредности. Стицање независности бивших колонија представља први корак ка рушењу тог система. Оруђима државне власти ове земље могу поставити спољнотрговинску заштиту у циљу развоја сопствене индустрије. Процес индустријализације у неразвијеним земљама јесте чињеница која утиче на промене у светској подели рада. Данас извоз опреме чини 42,3% светског извоза, док је 1913. године чинио 22,5%. Међутим, увоз инвестиционе опреме у неразвијеним земљама се утростручио у периоду 1938—1957. године⁽¹⁵⁾. Док су пре другог светског рата неразвијене земље учествовале у светској индустријској производњи са свега неколико процената, данас оне учествују са целих 10,4%⁽¹⁶⁾.

Ова кретања у светској привреди неминовно доводе и до промена у односима између развијених и неразвијених земаља на међународном политичком плану. Међусобно дејство промена у структури капиталистичке привреде, политичко и делимично економско ослобођење колонија, развој социјализма у свету, као и општи напредак технологије производње, доводе у међународним односима до нових облика међузависности, који се разликују од оних у епохи империјализма.

1850. године Азија је учествовала у светском доходу са 40%, Северна Америка са 10%, Јужна Америка са 3% и Европа са 43%⁽¹⁷⁾, а 1948. године Азија са 15%, Северна Америка са 42,9% (САД 40,7%), Јужна Америка

(14) Ј. Становник, *op. cit.*, с. 5.

(15) UN World Economic Survey 1958, New York 1959, p. 55.

(16) Ј. Становник, *op. cit.*, с. 12.

(17) *Op. cit.*, с. 8.

са 4,2% и Европа са 32% (Африка са 2,9%⁽¹⁸⁾). Овакав однос у остварењу дохотка одражавао се и на спољну трговину. Током XIX века 70% светске трговине отпадало је на размену између индустријских метропола и аграрно-сировинских произвођача⁽¹⁹⁾. Велико учешће примарних производа у светској трговини непрекидно траје до кризе 1929. године. Већ 1930. г. светска трговина примарним производима пада у односу на 1929. г. за 24%, 1931—1935. г. за 94,5%, 1936—1938. г. она је мања за 92,4%⁽²⁰⁾. Трговина између развијених капиталистичких земаља 1950. године износила је 62% светске трговине, 1960. она се попела на 72,1%, док су неразвијене земље у 1950. г. учествовале у светској трговини са 30% а у 1960. г. са 17,1%⁽²¹⁾. Притом анализом података није тешко установити да неразвијене земље више нису главни произвођачи сировина у светским размерама као што је то био случај скоро све до 1929. године.

Овакве промене у светској подели рада и светској трговини неминовно су изазивале и промене у токовима међународног капитала. Задатак инвестиција приватног капитала у епохи империјализма био је несумњиво развој трговине између развијених и неразвијених земаља. То је констатовао Лењин речима да: „Извоз капитала у иностранство постаје средство за појачање извоза робе у иностранство“⁽²²⁾. Основне промене које су наступиле после првог светског рата на пољу међународног финансирања наступиле су са пропашћу страних инвестиција у Русији победом октобарске револуције која је истргла Русију из ланаца којима ју је империјализам био спутао⁽²³⁾. То раскидање ланаца има поред великог политичког значаја, и далекосежан економски значај. У СССР-у почиње да се ствара аутархична привреда, будући да се он нашао окружен непријатељским империјалистичким земљама које су примењивале низ мера у циљу економске и политичке изолације Совјетског Савеза. Такав развој је носио у себи и последице за будућност. Оне добијају свој пуни израз у разбијању привредног монопола империјалистичких земаља на подручјима неразвијених земаља након њиховог ослобођења од колонијализма.

Упоредо са овим процесом развоја социјализма у свету, у техници производње долази до таквих технолошких промена које почињу из корена да мењају слику структуре светске привреде и међународних економских односа на подручју међународног кретања приватног капитала. Вредност приватних инвестиција у иностранству непосредно пре првог светског рата била је равна вредности светске трговине. 1929. године вредност светске трговине прелази за 50% вредност инвестиција⁽²⁴⁾.

Велика економска криза од 1929. године коначно руши систем међународних економских односа насталих у епохи империјализма и међуна-

(18) Институт за међународну политику и привреду, Материјали о кретањима у светској привреди и трговини, Београд 1964, с. 15.

(19) Ј. Становник, *op. cit.*, с. 18.

(20) *Op. cit.*, с. 16.

(21) GATT — International Trade, Genève 1962.

(22) Лењин, Империјализам . . . , *op. cit.*, с. 63.

(23) Види студију: UN Les mouvements internationaux de capitaux entre les deux guerres. New York 1949, p. 3.

(24) Ј. Становник, *op. cit.*, с. 29.

родно кретање приватног капитала скоро у потпуности престаје. Следећа табела показале нам индекс годишњег кретања капитала за време и после кризе⁽²⁵⁾.

1925—1928. индекс 100

1929.	74
1930.	81
1931.	39
1932.	12
1933.	11
1934.	10

Ова ситуација се не поправља све до другог светског рата. По завршетку другог светског рата наступа значајна прекретница у том смислу што јавно финансирање преовлађује у односима између држава. Тако је у времену између два рата целокупан обим јавних инвестиција износио око 7.191 милион долара (према 55 милијарди долара приватних инвестиција). У току и непосредно после другог светског рата, влада САД позајмила је савезничким владама 55.383 милиона долара у виду разних програма⁽²⁶⁾. Поред стратешко-политичке улоге коју је имало ово финансирање од стране САД, оно је имало за циљ и покриће доларског дефицита који се појавио после другог светског рата. Приватни капитал је очигледно био немоћан да одговори овим потребама. Исто тако, приватни капитал губи свој значај у односима између развијених и неразвијених земаља, јер се њиме није више могао обављати процес у коме извоз сировина отплаћује вредност увезеног капитала. Према прорачунима у периоду 1951—1959. г. земље Азије, Африке и Латинске Америке учествују у увозу страног капитала са 90%⁽²⁷⁾ док је њихово учешће у размени са развијеним земљама у периоду 1953—1959. износило 20,56%⁽²⁸⁾. Из ових података произилази такође да су у периоду 1951—1959. инвестиције приватног капитала чиниле 46% од укупних инвестиција а у периоду 1960—1962. год. 20%. Земље Латинске Америке појављују се са највећим учешћем у увозу приватног капитала. У периоду 1951—1959. у Латинску Америку инвестирано је 61% од укупне суме приватног капитала који је отишао у неразвијене земље а у периоду 1960—1962. год. 62%. Ово је разумљиво с обзиром да су САД највећи извозник капитала а Латинска Америка највише везана за привреду САД. Притом, највећа сума капитала је извезена у економски најјаче земље Латинске Америке: Мексико, Бразил и Аргентину. Ово је значајна појава, с обзиром на опште правило да се приватни капитал углавном

(25) Op. cit., с. 34.

(26) Op. cit., с. 35.

(27) Обрачун извршен према студији: UN: Le courant international des capitaux à long terme et les donations publiques 1951—1959. New York 1961. Основ обрачуна табела бр. 1 с. 2. и табела бр. 8 с. 20—21.

(28) Обрачун према подацима GATT, International Trade, op. cit.

извози у развијене земље у периоду 1951—1962. тј. после другог светског рата. Наиме са порастом значаја трговине између самих развијених земаља, као пратећа појава је и кретање приватног капитала истим путевима. Као што се да запазити, постоји велика разлика између кретања капитала до првог светског рата и после другог светског рата. Уочи првог светског рата од укупне суме приватних инвестиција у неразвијене земље било је инвестирано 49%⁽²⁹⁾, док је после другог светског рата, у периоду 1951—1962, тај проценат износио 17%. С друге стране, јавно финансирање знатно је значајнији облик финансирања неразвијених земаља. Тако је од укупних јавних инвестиција у периоду 1960—1962. отишло у неразвијене земље 80%⁽³⁰⁾, од тога у највећем проценту у Азију и Африку⁽³⁰⁾.

Степен међузависности на економском и технолошком пољу одређује објективно и систем политике у међународним односима. У условима епохе империјализма политика силе је била подобна за постизање користи од стране развијених у односима са неразвијеним земљама. Економска анализа савременог односа између неразвијених и развијених земаља недвосмислено указује да је сила неподобна за разрешавање односа који настају данас у светској привреди између развијених и неразвијених земаља. Наиме, противуречности империјализма не могу бити разрешене освајањем неразвијених подручја, пошто та подручја данас не представљају, рецимо, тржиште капитала да би га требало монополисати и посебно заштитити војном силом.

Велике промене, о којима је напред било речи, указују да је потребно поставити питање узајамних веза међу појавама које су у епохи империјализма доводиле до сукобљавања у циљу освајања колонија или поновне поделе колонија. То јест, да ли и данас у савременим условима делују исте законитости које је Лењин открио и које су у епохи империјализма, у условима који су тада владали, доводиле до сукобљавања у међународним односима.

Чињенице из савремених међународних односа несумњиво говоре да је сила и данас присутна као средство политике развијених империјалистичких земаља према неразвијеним земљама. Није тешко уочити читав спектар метода силе које империјалистичке државе данас примењују према неразвијеним земљама. Но, истовремено се поставља питање: да ли је могуће изједначити узроке данашњег америчког рата у Вијетнаму са узроцима који су довели до колонизације Бурме или било које друге колоније, које је извршила Велика Британија у XIX веку? Да ли САД морају или могу да разрешавају своје унутрашње противречности применом силе у Вијетнаму и на другим местима, или оне то могу или једино могу, да постигну средствима сарадње са неразвијеним земљама? И најзад, постоје ли елементи у односима империјалистичких земаља према неразвијеним земљама који указују на законитост примене силе од стране империјали-

(29) Студија: UN: Les mouvements internationaux ... entre les deux guerres..., op. cit., p. 3.

(30) Обрачун за све податке до 1962. године према студији: UN: Le courant international des capitaux à long terme et les donations publiques 1960—1962, New York, 1964. Основ обрачуна табела 1. с. 2. и табела 11. с. 22—23.

стичких земаља према неразвијеним земљама, и да ли су ти елементи квалитативно другачији од оних који су постојали у епохи империјализма, или су они само више или мање, уз неке модификације, једнаки?

Доследном применом Лењинових метода на истражену грађу долази се до закључка да су у питању квалитативно нови елементи, јер некадашњи елементи управо указују да не могу бити у узрочној вези са применом силе у савременим међународним односима између развијених и неразвијених земаља. То потврђује и напред изнета кратка анализа чињеница и њихове природе данас.

Лењин је дошао до резултата да је рат неизбежан у империјализму управо зато што су империјалистички чиниоци у међународном односу снага доминантни. Данас је, пак, јасно да ти чиниоци више нису доминантни и да је однос снага у савременој светској заједници како у материјалној бази тако и у надградњи, измењен на штету империјализма. С друге стране, Лењин је говорио о империјализму у политичком смислу, који је као облик спољне политике постојао у свим епохама људске цивилизације. Он је јасно разликовао империјализам великог Рима од империјализма Велике Британије. Методолошки поступак у откривању ових разлика је исти, јер се њиме долази до свих чинилаца који у бази одређују спољно-политичко понашање држава у међународним односима. А значај ових метода произилази управо из чињеница да је помоћу њих Лењин открио једну законитост која је историјски потврђена.

Савремена марксистичка наука о међународним односима у свом формирању треба да има у виду управо ову чињеницу. Њен задатак је несумњиво да открива законитости међународних односа као специфичне врсте друштвених односа и да тако опреми човечанство оружјем за борбу против међународних сукоба који данас могу представљати праву катастрофу. Применом Лењинових метода наука о међународним односима несумњиво може да открије узроке савремених сукобљавања у међународним односима, савремених империјалистичких тенденција које се јављају како код капиталистичких земаља тако и код неких земаља које граде социјализам. Проучавањем противуречности које данас доприносе избијању међународних сукоба, наука може да изнађе и елементе сарадње у међународним односима, или елементе који се могу свесном акцијом мирољубивих снага поспешити у свом деловању. Применом Лењинових метода наука о међународним односима може одговорити и на питање о могућностима одржања мира и мирољубиве коегзистенције у условима постојања два различита друштвено-економска система у свету. Научници-марксисте морају избећи грешку у коју су упали социјалисти Друге интернационале, који су веровали у мир у условима постојања непомирљивих противуречности империјализма. Лењин је у својој критици идеалистичког и опортунистичког пацифизма полазио управо од свог познавања законитости сукоба у епохи империјализма.

Лењин је научно утврдио могућност успостављања трајног мира у међународним односима. Он је посебну пажњу посветио како објективним чиниоцима тако и субјективном деловању снага које се залажу за мир.

„Наше искуство створило је код нас непоколебљиво убеђење да само изванредна пажња према интересима различитих нација уклања базу за конфликте...⁽³¹⁾. Марксистичка наука о међународним односима има за задатак да утврђивањем природе интереса разних субјеката међународних односа, њихове класне природе, противуречности система у материјалној производњи, могућности за њихово остваривање у међународним односима кроз сучељавање са другим интересима, нивоа свести (националне, идеолошке) субјеката односа, односа снага, утврди могућности односа кроз сарадњу или могућност или нужност сукоба. Тек сагледавањем свих могућности за задовољење интереса субјеката међународних односа, може се закључити о природи тих односа између две крајности — сукоба и сарадње, два пола међународних односа, између којих постоји читава скала прелазних облика у којима могу преовлађивати једни или други елементи. Сагледавањем свих могућности за задовољење интереса субјеката међународних односа, може се закључити о могућностима постојања једних или других облика односа. Сасвим је јасно ако је реч о интересима једне стране која нужно мора угрозити интересе друге стране, да никаква пажња и разумевање неће спречити нужно сукобљавање између интереса у сукобу.

Откривање узрочних веза између појава које данас доводе до сукобљавања у међународним односима, управо је прворазредан задатак науке о међународним односима. На тај начин могло би се обезбедити деловање субјективних снага мира у свету. Тако би се могло обезбедити њихово успешно деловање у међународној политици и кроз Уједињене нације и њихов допринос изналажењу метода за уравнотежење интереса на међународном пољу, уколико се они могу уравнотежити, а исто тако, и да буду спремне да и силом спрече насилно наметање интереса од стране оних снага које у себи носе елементе сукобљавања, силе и рата.

Данас када се прославља педесет година октобарске револуције, што се поклапа углавном и са Лењиновим стваралаштвом, пред научнике марксисте се поставља задатак да проуче стварност међународног живота наше епохе применом и даљим развијањем метода које је Лењин установио и које је историја потврдила као научне.

Др Радослав Стојановић

РЕЗЈУМЕ

Современное значение Ленинских методов в изучении международных отношений

Наука о международных отношениях, как особая отрасль политических наук, в настоящее время уже более или менее четко сформулирована на Западе. Попытки, предпринимаемые за последние годы в этой области у нас, наталкиваются на большие затруднения в конципировании марксистской науки о международных отношениях ввиду того, что, как это подчеркнуто в статье, классики марксизма не дали законченную до конца теоретическую систему, могущую послужить для дальнейших исследований. В то же время, как констатируется, каждый из исследователей в области международных отношений, кроме основных теоретических положений,

(31) Ленин, Сочинения, Москва, 4. изд., том XXXIII, с. 349.

имеет возможность в трудах классиков найти широкую шкалу методов для изучения международных отношений. В этом смысле труды Ленина в систематическом и методологическом отношении являются наиболее полными.

Ленин был творцом нескольких научных законов, значимость которых проверена историей международных отношений. Изучая методологические способы, примененные при исследованиях Лениным, марксистская наука о международных отношениях вне всякого сомнения может уяснить связь между явлениями в международной жизни и тем самым решить сложные, поставленные перед ней, задачи. Так, скажем, применением указанных методов, могут быть установлены перемены, наступившие в современных международных отношениях, положение империализма в них, а также причины, доводящие в наши дни до применения политики силы, экспансионизма и империализма. Выявлением характера интересов разных субъектов международных отношений, их классовой структуры, противоречий систем в материальном производстве, возможностей для осуществления этих интересов в международных отношениях, с учетом встречных интересов, их сглаживания или столкновений с другими интересами, уровня сознания (национального, идеологического) субъектов отношений, соотношения сил, можно получить ответ на вопросы о развитии международных отношений на данном отрезке времени, о возможностях для миролюбивых отношений или же отношений обремененных силой.

S U M M A R Y

Current Significance of Lenin's Methods in the Study of International Relations

Science of international relations, as a special branch of political sciences, is more or less definitely formed in the West. Endeavours made in our country during the last few years in this field encounter with great difficulties in conceiving a Marxist science of international relations, considering that, as pointed out, the Marxist classics have not given a complete theoretical system which would serve as a basis for further research. It is stated, at the same time, that in the works of the classics every researcher in the field of international relations, could accomplish, in addition to the basic theoretical approach, a wide scale of methods for the study of international relations. In this respect Lenin's works furnish the best materials both as to the systems and methodology.

Lenin made a couple of scientific laws, whose value has been tested through the history of international relations. By examining the methodological procedure that Lenin applied in research, Marxist science of international relations can, without any doubt, comprehend the connexions between the phenomena in the international life and to rise up to the complex task it is facing. For instance, by applying the same methods, it is possible to establish the changes that have taken place in the current international relations, the position of imperialism in them, as well as the causes leading to the use of policy of force, expansionism and imperialism. By ascertaining the nature of the interests of the various subjects of international relations, their class structure, contradictoriness of the systems in the material production, possibilities for achieving the interest in the international relations through confrontation, balancing or conflict with other interests, level of conscience (national, ideological), subjects of relations, ratio of forces, one finds the answer to the development of international relations of the given time, to the possibilities for peaceful relations, or to the relations burdened by force.

R É S U M É

*L'importance contemporaine des méthodes de Lénine
dans l'étude des relations internationales*

La science des relations internationales en tant que branche spéciale des sciences politiques, est aujourd'hui plus ou moins nettement formée dans les pays occidentaux. Les tentatives qui sont effectuées chez nous dans ce domaine pendant les dernières années, subissent de grandes difficultés quant à la conception d'une science marxiste sur les relations internationales étant donné, comme il a été souligné, que les classiques du marxisme n'ont pas élaboré un système théorique rigoureux qui servirait aux recherches ultérieures. En même temps, on constate, que dans les oeuvres des classiques tout chercheur dans le domaine des relations internationales, outre une attitude théorique fondamentale, peut réaliser une large échelle de méthodes pour l'étude des relations internationales. A ce point de vue les oeuvres de Lénine ont contribué le plus dans le sens systématique et méthodologique.

Lénine a formulé plusieurs lois scientifiques dont la valeur est vérifiée par l'histoire des relations internationales. En examinant le procédé méthodologique que Lénine a appliqué à l'occasion des recherches, la science marxiste sur les relations internationales peut incontestablement découvrir les liens entre les faits dans la vie internationale et de cette manière répondre aux devoirs compliqués qui se posent devant elle. Ainsi, par exemple, par l'application de ces méthodes, on peut constater les changements qui se sont produits dans les relations internationales contemporaines, la position de l'impérialisme dans celles-ci, ainsi que les causes qui contribuent aujourd'hui à l'application de la politique de la force, de l'expansionisme et de l'impérialisme. Par la détermination de la nature des intérêts des différents sujets des relations internationales, leur structure de classe, la contradiction des systèmes dans la production matérielle, les possibilités pour la réalisation de ces intérêts dans les relations internationales à travers le contact, l'équilibre ou le conflit avec d'autres intérêts, le niveau de conscience (nationale, idéologique) des sujets de relations, des rapports de force, on peut obtenir la réponse à la question du développement des relations internationales de la période donnée, des possibilités pour les relations pacifiques ou bien les relations surchargées par la force.

ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И СОЦИЈАЛНА ПРАВА ЧОВЕКА

1. Победа октобарске револуције, образовање СССР-а као државе радника и сељака, а после и осталих социјалистичких земаља, представља значајну помоћ радничкој класи осталог дела света као позитиван пример како се и која социјална права човека установљавају и гарантују радним људима социјалистичких земаља. И само постојање СССР-а и победа октобарске револуције значили су и значе огроман притисак на капиталистичку класу буржоаских земаља у том смислу што је, с једне стране, радничка класа добила непосредно средство притиска у борби за остварење својих права и захтева, а с друге стране, што је то непосредно деловало и на само одржање и понашање капиталистичке класе. Октобарска револуција је умногоструко олакшала радничкој класи капиталистичких земаља: да јасније и конкретније формулише своје захтеве, да повећа свој стандард живота и обезбеди јачи утицај на одржање тог стандарда, у мери у којој је то, наравно, по природи самих ствари могуће у капитализму. Настаје ера конкуренције, дуго година неформулисане, између социјалистичке државе Октобра и касније других социјалистичких држава, с једне, и капиталистичких земаља, с друге стране. Капитализам ствара државу благостања да би колико-толико парирао тековинама октобарске револуције у области економских и културних права човека. Предности у овој конкуренцији дуго година, и то одмах после победе октобарске револуције, имали су, а и данас их имају, СССР и друге социјалистичке земље. Међутим, грешком, односно слабошћу и пропустима теоретичара марксизма-лењинизма, ове предности су кроз дуги период времена, од Октобра па све до недавно, остале у запећку и биле скоро прикриване, наводно, с објашњењем да су социјална права човека у социјалистички организованој држави Октобра и каснијим социјалистичким земљама, *реликт* буржоаски и да ће их с изградњом социјализма нестати. Они су у ствари заборављали веома просту и скоро елементарну истину да су социјална права један од веома значајних елемената садржине социјалистичких друштвених односа који се изграђују у социјалистичком друштву. Отуда треба посебно подвући мисао изражену у Тезама за прославу Октобра, на коју је указао и друг Тито у свом чланку написаном као прилог публикацији посвећеној октобарској револуцији⁽¹⁾, према којој велика снага социјалистичког света лежи у снази његовог позитивног примера.

2. Стварањем совјетске власти идеје Октобра о социјалним правима човека оживотворене су непосредним средствима и најнапреднијим методом и облицима остваривања социјалних права човека. Пре свега, ствара

(1) „Борба“ од 14. IX 1967.

се Народни комесаријат за државно старање о необезбеденима који је убрзо, већ априла 1918. год., прерастао у Народни комесаријат социјалног обезбеђења (обеспечение). Истовремено се приступа 30. октобра 1917. доношењу Декрета о пуном социјалном осигурању радничке класе и градске и сеоске сиротиње на основама и принципима захтева радничке класе за социјалним осигурањем. Када је уместо дотадашњег Наркомата државног старања о необезбеденима основан Наркомат социјалног обезбеђења речено је у образложењу његовог оснивања: „С обзиром да назив Народни комесаријат за државно старање о необезбеденима не одговара социјалном схватању социјалног обезбеђења и представља заостатак старог времена када је социјална помоћ носила карактер милостиње и добротинства, Совјет народних комесара одређује да се Наркомат државног старања о необезбеденима претвори у Наркомат социјалног обезбеђења.” Са гледишта доприноса и значаја октобарске револуције и нове совјетске власти за развој социјалних права човека и њиховог утицаја на тај развој и на међународном плану, необично важан докуменат представља „Декрет о социјалном обезбеђењу радника” од 31. X 1918. године.

3. Октобарска револуција је остварила неизбрисив и ненадмашив примат у области социјалних права над буржоаским државама. Тај примат су СССР, а после Октобра и друге социјалистичке државе, одржали све до данас.

У западној литератури буржоаске идеолошке оријентације, међутим, која се односи на социјална права човека, не може се данас срести ниједан текст који би ову чињеницу поменуо⁽²⁾. Чињеница је, међутим, да у Европи треба одати великом броју појединаца и земаља дужно признање за установљавање и теоретско објашњење социјалних права човека. Почевши од Платона и Перикла из доба античке Грчке, преко Шпанаца Жан-Луј Вивеса и његовог савременика Жан де Медине из доба средњег века, до Беверица у доба непосредно после другог светског рата — да споме-немо само најпознатије појединце — идеја социјалних права расла је и развијала се у Европи. Многи покрети су у свој програм унели идеју остварења социјалних права човека. Ислам, православно хришћанство, а у новије време католичко и протестантско такође, у великој мери су допринели идеји социјалних права човека. Од народа у Европи први су Немци увели потпуно уређен систем социјалних права, додуше ограничен у погледу круга лица, круга осигураних случајева (ризика), врста социјалних права и износа социјалних престаџија, али је то ипак био уређен и правно гарантован систем. После су Французи, Енглези и други допринели стварању савременог система социјалног обезбеђења и социјалних права човека у Европи. Али, ако се хоће да буде на терену чињеница и научне истине, не може се и не сме заобилазити, прећуткивати и сакрива-

(2) На недавном семинару Комисије за права човека ОУН, одржаном у Варшави и посвећеном социјалним правима човека, неки стручњаци са Запада говорили су о доприносима земаља и појединаца развоју социјалних права човека у Европи. У интервенцијама ових стручњака ни усмено ни писмено није поменуто допринос, а камоли примат, СССР-а и других социјалистичких земаља у области социјалних права човека, док је често истипан значај Плана Беверица и америчког Act of social security, донетог 1935. године. На ову чињеницу скренуо је пажњу аутор ових редова.

ти чињеница да је управо октобарска револуција у СССР-у, под руководством Лењина, створила и у пракси спровела потпуно савремен, и до данас непревазиђен систем социјалног обезбеђења односно социјалних права човека. Термин *Social security* је превод руске речи *социальное обеспечение*, а прво министарство социјалног обезбеђења после победе октобарске револуције био је Наркомат социјалног обезбедиња. Лењин је непосредно са тадашњим министром социјалног обезбедиња састављао пројекте револуционарних декрета о увођењу социјалног обезбеђења и признавања социјалних права човека⁽³⁾.

Текстови револуционарних декрета Октобра о социјалним правима човека, Устав РСФСР од 10. јула 1918. и Устав Естоније од 15. јула 1920. показују предности социјалистичких земаља и њихових устава у области социјалних права која произилазе из правних односа савременог социјалног обезбеђења. *Декларација права радног и експлоатисаног народа*, као саставни део Устава РСФСР донетог на V сверуском сабору, потврђује такође ове предности. То чини и Декрет Совјета народних комесара од 31. октобра 1918. о социјалном обезбеђењу радника. Овај акт је заиста револуционаран, јер је установио основу принципијелно новог система социјалног обезбеђења, дотада, и дуго још после тога, непознатог у капиталистичком свету.

4. Програм СКП(б), усвојен на VIII конгресу у марту 1919, донет је у периоду војног комунизма. То је имало утицаја и на формулисање оних тачака Програма које се непосредно односе на социјална права човека. Наиме, у том програму се не говори о социјалном осигурању као методу гарантовања социјалних права човека, него о социјалном обезбеђењу као методу гарантовања тих права. Иако се ова два метода не разликују по својој социјалистичкој садржини и суштини, они за постизање циљева ипак употребљавају различита средства. Није овде место ни време да улазимо у еволуцију идеја о социјалном обезбеђењу и социјалном осигурању у СССР-у после октобарске револуције. Битно је то да су и један и други метод, сагласно изабраном кругу покривених лица, изабраном кругу покривених социјалних незгода (ризика) и др., одговарајућим средствима гарантовали и остварили веома развијен систем социјалних права радних људи СССР-а. Овај систем социјалних права био је гарантован и после, у периоду Нове економске политике (НЕП), наравно, сагласно новонасталој ситуацији после увођења хозрашчота. „Пролетаријат Русије — речено је у Владином саопштењу о социјалном осигурању од 14. новембра 1917. — поставио је на своју заставу пуно социјално осигурање лица у радном односу, а такође и градске и сеоске сиротиње... Радничка и сељачка влада, која се ослања на совјете радника, војника и сељака обавештава радничку класу Русије, а такође и градску и сеоску сиротињу да она неодложно приступа издавању декрета о пуном социјалном осигурању на

(3) Неки аутори, међутим, истичу овај допринос: Н. Gerber, *Die Sozialistaatsklausel des Grundgesetzes*, *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1956, Bd. 81, No 1, S. 21; М. Duverger, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, 1956, p. 206; Е. Barker, *Principles of Social and Political Theory*, Oxford, 1956, p. 243. Треба истаћи и рад К. Опалека: *Podstawowe prawa i obowiązki obywatelskie w swietle konstytucji PLR*, Warszawa, 1955. str. 79. и S. Zawadskog: *Государство благоденствия, Доктрина и практика*, Москва, 1966.

основи радничких захтева у области социјалног осигурања." У овом саопштењу наведени су следећи принципи:

Проширење социјалног осигурања на сва без изузетка лица у радном односу и чланове њихових породица и на градску и сеоску сиротињу; проширење социјалног осигурања на све видове губитка радне способности, посебно: у случају болести, изнемоглости, инвалидности, старости, материнства, удовиштва, самохраности, а такође и незапослености; преношење свих расхода за социјално осигурање у целини на послодавца и државу. Надокнада, уз мало смањење, пуне зараде у случају смањења радне способности или незапослености;

пуно самоуправљање осигураника у свим организацијама осигурања⁽⁴⁾.

У циљу остваривања наведених принципа из поменутог Владиног саопштења донет је читав низ декрета, међу којима: Декрет о бесплатној предаји болничким касама свих здравствених установа и предузећа или, у случају да ових нема, о предаји новчаних износа⁽⁵⁾; Одлука о осигурању за случај незапослености, донета 11. децембра 1917. са потписом Лењина, Председника Совјета народних комесара⁽⁶⁾; Декрет од 22. децембра 1917. о осигурању за случај болести⁽⁷⁾; Декрет од 15. новембра 1921. о социјалном осигурању лица у радном односу⁽⁸⁾, и други.

У Тезама о социјалном осигурању издатим 4. септембра 1922. г. од стране ЦК РКП(б) каже се: "... прелазак државних предузећа на привредни рачун истакао је низ нових задатака у области социјалног обезбеђења... Из савремених односа произилази нужност замене државног социјалног обезбеђења лица у радном односу њиховим социјалним осигурањем на рачун предузећа у којима раде"⁽⁹⁾.

Ми овде нећемо улазити у даљи ток развоја доктрине и праксе социјалног осигурања и социјалног обезбеђења у СССР-у, јер то није намена овог написа. Основна мисао коју желимо истаћи састоји се у томе да је СССР после победе октобарске револуције, а после њега и остале социјалистичке земље, дао неизбрисив допринос развоју социјалних права човека и утицао на њихово увођење у целом свету, што је пракса, досадашња и садашња, у потпуности потврдила и потврђује.

Потребно је, међутим, сетити се Лењинових идеја о социјалном осигурању изражених далеко пре октобарске револуције. На VI (Прашкој) општепартијској конференцији РСДРП, јануара 1912. год., донета је Резолуција „О односу према думском пројекту закона о државном осигурању радника". Лењин је давно пре Октобра разрадио Програм социјалног осигурања и непосредно га везао за Програм большевичке партије.

О питању социјалног осигурања Лењин је говорио још у првим својим радовима, почевши од оних о положају радничке класе у Русији.

(4) СУ РСФСР, 1917, № 2, ст. 17.

(5) СУ РСФСР, 1917, № 3, ст. 34.

(6) СУ РСФСР, 1917, № 8, ст. 111.

(7) СУ РСФСР, 1917, № 13, ст. 188.

(8) СУ РСФСР, 1921, № 76, ст. 627.

(9) А. Краснопольский, Основные принципы советского государственного страхования, Академия наук СССР, Москва, 1951, стр. 14.

Основна његова мисао односила се, када је реч о социјалном осигурању и социјалним правима радног човека, на потребу „сједињења борбе за побољшање услова рада са политичком борбом, са чијим је резултатима једино и могуће добити радикалну измену економског положаја”. Још у периоду израде „Пројекта и објашњења програма социјалдемократске партије” написаном 1895—1896. год., Лењин је изнео неке од принципа социјалног осигурања које ће он касније детаљно разрадити. Сједињење политичких и економско-социјалних захтева било је зацртано већ у Програму-минимуму, донетом на II конгресу РСДРП 1903. године. Али прве разрађене идеје о социјалном осигурању Лењин је изнео у „Резолуцији о односу према думском пројекту закона о државном осигурању радника”. Већ овде је истакнута идеја да је неопходан услов за остварење реформе социјалног осигурања која би стварно одговарала интересима пролетаријата, дефинитивно свргавање царизма, јер у условима беса реакције и господства контрареволуције после револуције од 1905. ништа се није могло очекивати од царске владе. Ни рат 1914. године, ни фебруарска буржоаско-демократска револуција 1917. године, нису у овом погледу ништа могли учинити. Тек су са победом октобарске револуције створени економско-социјални и политички услови за остварење давно пре револуције зацртаног Програма социјалног осигурања и социјалних права радних људи.

У Програму — минимуму, донетом на II конгресу РСДРП, у Другом делу његовом у тачки 8. изнети су захтеви из области државног социјалног осигурања.

У том делу програма захтева се државно социјално осигурање радника без обавезе самих радника да било шта уплаћују у фондове социјалног осигурања из својих личних примања. То је основни принцип који је служио као основа свих програмских ставова СКП(б) у области социјалног осигурања. У условима капитализма Партија се борила за остварење принципа по коме је социјално осигурање државно социјално осигурање, што значи општеобавезно социјално осигурање; принципа по коме расходи социјалног осигурања треба да се покрију искључиво на рачун послодаваца; затим принципа по коме управљање социјалним осигурањем треба да се налази у рукама самих осигураника и одговарајућих радничких организација; и, најзад, принципа по коме социјално осигурање треба да покрије све случајеве умањења радне способности. То су на тадашњем степену развоја радничког покрета у Русији били усвојени принципи и захтеви СКП(б) у области социјалног осигурања. Касније је Лењин још детаљније изразио захтеве, програм и принципе социјалног осигурања, који су у адекватној форми и мери следили степен развоја радничког покрета у Русији. Реч је о проширењу захтева за социјалним осигурањем не само за случај смањења радне способности него и за случај изнемоглости, болести, старости, инвалидности изазване било каквим узроцима, трудноће и порођаја, а такође и за случај незапослености. Још у време II конгреса РСДРП Лењин је рекао: „Кад наш програм постане пројекат закона, онда ћемо у њега уносити детаље”⁽¹⁰⁾. То је Лењин делом учинио 1912. године, разрађујући већ тада и појединости у области социјалног осигура-

(10) Записник са конгреса и конференција СКП(б), II конгрес РСДРП, стр. 198.

ња. Колико је било Лењиново интересовање, колики је значај придавао у својим радовима и у својој практичној делатности питањима социјалног осигурања, може се видети и из разлика између наставног програма што га је имала у пролеће 1911. године *Лењинска партијско-пропагандистичка школа* у месту *Longjumeau* у близини Париза, и програма *Школе на Каприју* организоване од стране одзовисте Богданова. Програм Школе на Каприју имао је следеће дисциплине: Историја друштвених погледа на свет, Историја уметности, Историја руске литературе, Црква и држава у Русији, а Лењинска партијско-пропагандистичка школа у близини Париза следеће: Аграрно питање, Теорија и пракса социјализма, Радничко законодавство и социјално осигурање (предавач: Семашко), Карл Маркс и буржоаска теорија политекономије (Лењин), Дијалектички материјализам (Плеханов). VI Прашка општепартијска конференција СКП(б) усвојила је у „Резолуцији о односу према думском пројекту закона о државном осигурању”, коју је формулисао Лењин, марксистички програм борбе радничке класе за социјално осигурање, који садржи основне стратегијске задатке и важније тактичке принципе борбе пролетаријата у тој области. Наравно, све то у условима капитализма. У условима победе октобарске револуције уместо Програма-минимума из области социјалног осигурања — говорио је Лењин — ми уводимо програм совјетске власти. Тако је одмах после победе октобарске револуције превазиђен програм социјалног осигурања израђен у условима борбе против капиталистичког система царске Русије. Он је даље разрађиван и изграђиван сагласно друштвено-економским и политичко-правним односима који су се развијали у СССР-у све до данас. Еволуција законодавства из области социјалног осигурања и социјалног обезбеђења у СССР-у од Октобра до данас показује јасну и чврсту оријентацију коју је још Лењин у првим својим радовима конципирао а каснији конгреси и конференције СКП(б) и совјетска власт развијали и остваривали.

5. Буржоазија је морала стварати и створити систем брана и преграда све већем утицају идеја Октобра. Увођење, поред осталог, релативно развијеног система социјалних права у буржоаским државама и стварање противдејства револуционарним тежњама радничке класе и радних маса уопште, непосредан је израз ових настојања.

Два основна фактора служе као идејна основа овим бранама: социјална мисао Католичке цркве и теорија државе благостања.

Док је основа социјалне мисли Католичке цркве однос „богатих и сиромашних, однос између оних које је капиталистички систем фаворизовао и оних које је капиталистички систем дефаворизовао”, дакле сувише симплифицирана основа за веома развијене социјалноправне и социјално-политичке односе чак и у колико-толико развијеном капиталистичком свету, а да и не говоримо о социјалистички организованом свету и друштву, дотле је основа марксистичко-лењинистичке социјалне мисли солидарност радничке класе односно радног народа. Ни у капитализму ни у социјализму радничкој класи односно радном народу нико ништа не даје. Фондови социјалног осигурања, на пример, алиментирају се доприносима што их радници плаћају, било непосредно било посредно (преко послодавца на

укупан износ личних доходака), и на тај начин они представљају основу радничке солидарности. Савремена социјална права, дакле, нису добијена од капиталистичке класе, него су обезбеђена сопственим средствима радничке класе. Тековине борбе радничког покрета у савременом капиталистичком свету представљају се као израз добротe капиталистичке класе, мада су оне очигледно директно и свесно обезбеђене доприносом самих радника. То представља веома рафиниран маневар, дезинформацију и велику услугу Католичке цркве капиталистичкој класи, приписујући овој на тај начин нешто чему она није ништа или скоро ништа допринела, а што је радничка класа, често уз директне отпоре капиталистичке класе, успела да сама себи оствари и очува. (Све то важи како у погледу односа између појединаца тако и у погледу односа међу земљама развијеним и онима у развоју.)

Савремена социјална мисао Католичке цркве изграђена је по свом садржају, функцији и циљу као негаторска мисао марксизму-лењинизму. „Социјализми су се изграђивали уз званично ћутање Католичке цркве... Црква, међутим, излази из свог ћутања само да би осудила, а не да би потпомогла једно конструктивно дело. Папа Пије IX, 8. XII 1849. у Енциклици *Nostis et Nobiscum*, оцењује учења социјализма и комунизма као погубна, а у параграфу IV Енциклике *Syllabus* (1864), у том попису осуђених ставова, поново помиње социјализам и комунизам. Сличан став заузима у првим годинама свога понтификата и Лав XIII, посебно у Енциклици *Quod apostolici numeris* (28. XII 1878). Све до 1891. године папство ће се на тај начин ограничавати само на спомињања у негативном смислу. Такви поступци изазивали су чуђење, таква превелика опрезност изазивала је понекад и згражање. *Да је ова највиша духовна власт заузела став раније, да је претекла социјализам уместо да га проscribeује и да се после њега прихвата дела мање смелог, зар не би она поштедела свет тешких и често несрећних искустава?*"⁽¹¹⁾.

Очигледно је да утилитаристички мотиви леже у основи социјално-правне и социјално-политичке мисли Католичке цркве. Али, из ових ставова излази бар јасно то да је социјализам, као систем, творац, установљивач, али и најпогоднији амбијент (социјални, економски, политички, морални и правни) за развој и унапређење социјалних права човека. А то му, као што смо видели, десет година после октобарске револуције, признаје и Католичка црква.

Теорија која је објашњавала појаве социјалних права у буржоаским државама и служила интересима буржоазије није могла бити ништа друго до средство за спасавање капитализма, макар и у облику теорије државе благостања односно теорије буржоаске државе социјалних права. Појава социјалних права у буржоаским државама и буржоаска теорија социјалних права и државе социјалних права не представљају саме по

(11) V. Encycliques et messages sociaux, Paris, Dalloz, 1966: Предговор Henri Guittona, стр. 7.

себи никакав елемент социјализма у дејствујућем смислу у оквиру буржоаске државе благостања, него напротив, елемент борбе против социјализма и теорије марксизма-лењинизма. Усмереност стваралаца и бранилаца социјалних права у буржоаским државама против социјализма и комунизма и против социјалистичких држава и земаља посебно је очевидна и много пута је јасно и изричито декларисана.

Антисоцијализам и антикомунизам су, дакле, пре свега и на првом месту, мотив буржоаских теоретичара и заговорника социјалних права. Само што су социјална права у буржоаским државама, по природи самих ствари, мач са две оштрице. Врло много и врло често делују супротно очекивањима својих стваралаца.

М. Ступар

РЕЗЮМЕ

Октябрьская революция и социальные права человека

Октябрьская революция создала неизгладимый и недостижимый примат над буржуазными государствами в области социальных прав, СССР, а после Октября и другие социалистические страны совместно с СССР, задержали этот примат до наших дней и развивают его и дальше.

Преимущества в этом соперничестве все время, сразу же после победы Октябрьской революции и до наших дней, находились и находятся и ныне на стороне СССР и социалистических стран, но об этих преимуществах, ошибочно или же благодаря упущениям теоретиков марксизма-лењинизма, в течении долгого периода времени, от Октября и почти до последнего времени, не говорилось много и они держались без малого под спудом. Умалчивание объяснялось тем, что якобы социальные права человека в социалистически организованной стране Октября, а впоследствии и в социалистических странах, являются проступком буржуазным и что с построением социализма они исчезнут.

Если хотим придерживаться фактов и научной истины, не можем и не смеем обходить, замалчивать и прикрывать факты, что как раз Октябрьская революция в СССР под руководством Ленина создала и на практике осуществила полностью, еще и ныне, современную и модерную систему социального обеспечения и социальных прав человека.

Буржуазия должна была возводить и возвести систему рогаток и препятствий растущему влиянию идей Октября.

Два основных фактора служат идейным основанием этих преград: активность католической церкви на социальном поприще и теория государства всеобщего благоденствия.

Антисоциализм и антикоммунизм прежде всего и в первую очередь занимают мысли буржуазных теоретиков и противников социальных прав. Но социальные права в буржуазных странах по природе самих вещей являются обоюдоострым мечом. Очень часто, а иногда и в острых формах они действуют вопреки чаяниям своих творцов.

SUMMARY

The October Revolution and Social Rights of Man

The October Revolution created an unsurpassed and lasting primacy in the field of social rights over the bourgeois states. The USSR, and after October the other socialist states together with the USSR, have kept this primacy to this day, and are developing it further.

The USSR and socialist countries had right after the victory of the October Revolution and have had to this day, the advantages in this competition. But, by mistake of theoreticians of Marxism and Leninism, and or through their omissions, from October up to now, have neglected and almost suppressed these advantages, alleging that social rights of man in a socialistically organized state of October, and later in the socialist countries, are a bourgeois delict and that they shall disappear with the building of socialism.

If one wants to stick to the facts and scientific truth, one cannot and dare not avoid, suppress and hide facts that the October Revolution in the USSR, under Lenin's leadership, created and completely implemented in practice the modern system of social security, that is, of social rights of man.

Bourgeoisie had to create and make a system of impediments to the growing influence of October ideas.

Two basic factors are the ideological basis of these impediments: social sense of the catholic church and the theory of state of prosperity.

Anti-socialism and anti-communism are, first of all, and above all, behind the thoughts of the bourgeois theoreticians and of pleaders for social rights. Only, social rights in bourgeois states, by the nature of this, are a sword with double edge. A great deal, and sometimes too much, they act contrary to the expectation of their creators.

RÉSUMÉ

La Révolution d'Octobre et les droits sociaux de l'homme

La Révolution d'Octobre a créé la prééminence ineffaçable et insurpassable dans le domaine des droits sociaux sur les Etats bourgeois. L'U.R.S.S. et après la Révolution d'Octobre les autres Etats socialistes, tous ensemble avec l'U.R.S.S. ont maintenu jusqu'à aujourd'hui cette prééminence et continuent à la développer.

Les avantages dans cette concurrence pendant de longues années, immédiatement après la victoire de la Révolution d'Octobre, se trouvaient jusqu'à présent et se trouvent encore aujourd'hui du côté de l'U.R.S.S. et des pays socialistes, mais tous ces avantages par la faute c'est à dire par la faiblesse et les erreurs des théoriciens du marxisme-léninisme, durant une longue période depuis la Révolution d'Octobre jusqu'à une époque récente, ont été mis au rebut et presque dissimulés, prétendument, avec l'explication que les droits sociaux de l'homme dans l'Etat organisé sur les fondements socialistes par la Révolution d'Octobre, et plus tard dans les pays socialistes sont un délit bourgeois et que ceux-ci disparaîtront avec l'édification du socialisme.

Si on veut rester sur le terrain des faits et de la vérité scientifique, on ne peut pas et on n'ose pas éluder, passer sous silence et cacher le fait que c'est justement la Révolution d'Octobre en U.R.S.S., sous la conduite de Lénine, qui a créée et entièrement réalisée en pratique, encore aujourd'hui, un système contemporain et moderne de la sécurité sociale c'est à dire des droits sociaux de l'homme.

La bourgeoisie devait créer et réaliser un système de défense et de barrières contre l'influence croissante des idées de la Révolution d'Octobre.

Deux facteurs fondamentaux servent de base idéologique à ces barrières, à savoir: la pensée sociale de l'église catholique et la théorie de l'Etat du bien-être.

L'antisocialisme et l'anticommunisme est avant tout et en premier lieu le motif dans les pensées des théoriciens bourgeois et des protagonistes des droits sociaux. Excepté que les droits sociaux dans les Etats bougeois sont par la nature des choses une arme à double tranchant. Ils agissent très souvent et parfois bien plus dans le sens contraire aux fins que leurs auteurs avaient l'espoir de réaliser.

УЛОГА „ХОЗРАШЧОТА“ У СОВЈЕТСКОМ ПРИВРЕДНОМ ПРАВУ*

I

Развој совјетског привредног права нераздвојно је везан за појаву и усавршавање институције привредног рачуна — хозрашчота. Јављајући се истовремено као економска и као правна категорија, хозрашчот игра значајну улогу у изградњи совјетског привредног система и афирмисању совјетских облика социјалистичке својине. Осим тога, без разумевања појма и суштине привредног рачуна, готово је немогуће говорити о правном положају привредних предузећа у Совјетском Савезу.

У систему државне социјалистичке својине на средствима за производњу и планског усмеравања привреде, хозрашчот представља посебан начин руковођења предузећем заснован на рентабилности у пословању, усклађивању расхода са резултатима рада, економичности, тачној евиденцији трошкова и тако даље. Реч је о начелу према коме предузеће послује без губитака, настојећи да у потпуности, без буџетских покривања, своје потребе покрије сопственом производњом односно правилним испуњењем постављеног плана (1).

Овако посматран, хозрашчот је израз одређеног степена самосталности предузећа у односу на органе власти и виша привредна предузећа, јер је у питању располагање и контрола над делом поверених или остварених средстава.

Историјски, хозрашчот је одиграо значајну улогу у развоју совјетског привредног система и осамостаљивању привредног предузећа (2).

* Саопштење поднето на научном скупу „Октобарска револуција и народи Југославије“.

(1) „Посредством привредног рачуна остварује се сразњивање производње или привредне делатности предузећа као организованог колектива радника који прилажу свој рад друштвеним средствима за производњу, са резултатима те делатности као и накнада трошкова учињених за рачун те делатности.“ — С. Братус, Институција оперативног управљања као правна форма остваривања социјалистичке својине, реферат на Симпозијуму Српске академије наука и уметности о друштвеној својини, Београд, 20, 21, 22. септембра 1965. године, стр. 2; „Усклађивање расхода предузећа са његовим приходима, то је принцип привредно-рачунског управљања који изражава % нарочиту методу планске контроле — контроле помоћу новца — над током извршења планова по количини и каквоћи производње, по њеној цени коштања, по акумулацији.“ — Г. Козлов, Привредни рачун у социјалистичком друштву, Загреб, 1947, стр. 13.

(2) У погледу периодизације историјског развоја хозрашчота, мислимо да је најбоље навести периоде 1917—1929, 1929—1932, 1933—1956. и савремену етапу. Први значајни нормативни акти који уводе хозрашчот били су: Одлука од 9. августа 1921. о спровођењу у живот начела нове економске политике (СУ 1921, Н. 59. бр. 403); Основне уредбе о мерама за обнову крупне индустрије од 12. августа 1921 године (СУ РСФСР 1921, Н. 63, бр. 462); Грађански законик РСФСР од 1922. године.

Познате су и често навођене Лењинове речи поводом превођења државних предузећа на привредни рачун у време „нове економске политике“ (3).

II

Пре него што пређемо на разматрање правних оквира хозрашчота, покушаћемо да подробније објаснимо његову економску садржину.

Совјетска пракса и теорија разликују три врсте односа у којима се појављује привредни рачун. То су, пре свега, односи између посебних предузећа и друштва (државе), затим односи између самих предузећа у погледу размене резултата њиховог рада и, најзад, односи између делова једног предузећа. Као логичан наставак овога, теорија прави класификацију, говорећи о пуном хозрашчоту предузећа, унутрашњем привредном рачуну делова предузећа и о хозрашчоту органа привредног управљања (удружења, „главке“ итд.). Прве две врсте, као најважнији облици хозрашчота, стоје у директној вези, делујући непосредно један на други. То дејство се нарочито односи на унутрашњи хозрашчот, од кога зависи привредно-рачунско пословање читавог предузећа.

Међутим, ни сами совјетски писци нису сагласни у погледу економске природе ове категорије. Да ли је привредни рачун метод управљања предузећем или инструмент планског остваривања задатака? Елементи из којих је привредни рачун састављен показују да хозрашчот садржи у себи карактеристике и једног и другог појма. До оваквог закључка долазимо на основу анализе садржине хозрашчота, чије принципе (елементе) дају совјетски аутори (4).

Те особине привредног рачуна, које прихвата совјетска наука, су следеће: 1. оперативна и имовинска самосталност у оквирима плана; 2. усклађивање производних расхода са постигнутим резултатима; 3. накнада расхода и обезбеђење рентабилности; 4. материјална заинтересованост и одговорност за резултате привредне делатности.

Принцип оперативне самосталности огледа се у самосталном решавању извесних питања из делатности предузећа, док се имовинска самосталност састоји у коришћењу и располагању имовином. Ови облици самосталности су различити на различитим ступњевима (делови предузећа, предузеће, органи привредног руковођења). Тако, на пример, део предузећа, у границама које му одреди предузеће, организује процес производње, остварује техничко управљање послом итд., располажући при том и одређеном имовином. Поменута самосталност је, међутим, далеко већа у органа привредног руковођења, јер се данас хозрашчот појављује не само у

(3) „Превођење државних предузећа на тзв. хозрашчот“ — указивао је Лењин — „неизбежно је и неразводно везано са новом економском политиком... Фактички то значи, у ситуацији кад је дозвољена и развија се слободна трговина, превођење државних предузећа у знатној мери на комерцијалну основу.“ — Лењин, Соч., т. XXVII, стр. 148, навод из књиге Совјетско грађанско право од Агаркова и Генкина, издање Научне књиге, Београд, 1948, стр. 64.

(4) Вид.: В. В. Лаптев: Хозяйственное право, глава V, „Юридическая литература“, Москва, 1967, стр. 110—120.

привредној него и у планско-регулативној функцији. Захваљујући средствима која су при овим органима расподељена у различите фондове, могућ је разноврстан утицај на подређена предузећа и привреду у целини. Пошто се имовином може користити само на принципима привредног рачуна, постаје јасно да превођење привредно-планских органа на хозрашчот значи и суштинску промену у остваривању њихове улоге у привредном систему. Усмеравање производње у предузећима више није могуће једино наредбама, него и интервенцијом из фондова (повремени облици помоћи, делимично учешће, компензација штете коју предузећима причине органи и др.).

Усклађивање расхода са резултатима рада, надокнада издатака и обезбеђивање рентабилности јесу принципи који се, као и самосталност, примењују на свим ступњевима коришћења хозрашчота. То усаглашавање расхода са приходима свакако је најједноставније у предузећу, где се привредна делатност реализује кроз робно-новчане облике, посредством тржишта. Овај принцип је остварљив и у деловима предузећа, који немају директан додир са тржиштем, него доприносе укупној оствареној вредности предузећа. После реализације целокупне производње у промету надокнађују се сви нужни издаци предузећа, међу овима и издаци делова предузећа. Захваљујући доброј евиденцији није тешко установити биланс дела предузећа, поготово што се у многим предузећима примењују такозване „унутрашњо-производне рачунске цене“, које омогућавају лакши обрачун јединице са предузећем. Овоме треба додати да се обавезе делова предузећа у оквиру делатности предузећа, осим планом и налогом, утврђују и облигационим уговорима које јединице закључују са администрацијом предузећа.

Поменути принципи се теже примењују у раду органа привредног управљања, али се теорија труди да објасни да се и издаци ових органа треба да мере резултатима предузећа, због којих су трошкови учињени ⁽⁵⁾.

Материјална заинтересованост за резултате рада и одговорност за привредну делатност појављују се као последњи елементи хозрашчота, преко којих друштво непосредно показује своју заинтересованост за испуњење планских задатака у привреди. И ове принципе је лако могуће увести у живот предузећа и његових делова захваљујући конкретним мерама стимулусања и санкција. Међутим, као и у случају претходног принципа, материјална заинтересованост и одговорност у оквиру хозрашчота знатно се теже остварује у раду органа привредног управљања.

Хозрашчот у привредном предузећу захтева и одређену унутрашњу организацију рада: номенклатуру послова које треба да обављају делови предузећа, евиденцију издатака који су стварно учињени и поређење утрошених износа са нормама које је утврдио план ⁽⁶⁾.

---

(5) В. В. Лаптев, дело нав. под бр. 4, стр. 115: „Сагласно економској теорији, функција управљања је неопходан саставни елемент производње, не само на нивоу посебног предузећа, него и групе предузећа, а то дозвољава да се трошкови управљања укључе у вредност производње остварене у предузећима којима се управља, као и да се ови трошкови надокнаде приликом реализације продукције у области промета.“

(6) E. Verre, *L'entreprise industrielle en Union Soviétique*, Paris, 1965, p. 43—45.

Са изложеним карактеристикама хозрашчот као економска категорија представља типичан израз привредног система Совјетског Савеза, у коме државна својина и планска производња одређују положај привредног предузећа. Привредни рачун је управо један од оних инструмената привреде који се уклапају у механизам демократског централизма руковођења привредом, о коме је говорио Лењин (7). У том контексту централизам у планирању добија као пандан одређен степен децентрализације приликом извршења плана. Другим речима, централизам, остварен планирањем, има своју сопственост у делимичној децентрализацији управљања предузећем (8).

С друге стране, хозрашчот је нужна последица деловања економских закона, односно закона вредности у условима планиране привреде. Он је специфично економско средство, својствено прелазном периоду од капитализма ка комунизму, у коме због преовлађивања робне производње и даље постоје робно-новчани односи (9).

III

Говорећи о правним оквирима хозрашчота, мислимо да се треба задржати на његовим основним правним изворима и на неким институцијама права, које су у тесној вези са њим. Први акт који помиње хозрашчот је Одлука о спровођењу у живот начела НЕП од 1921. године. Од позитивних извора поменућемо само два значајнија и новија — Грађански законик РСФСР од 1964. године и Уредбу о социјалистичким државним производним предузећима, од 1965. године. Грађански законик наводи привредни рачун као инструмент економског развоја у својој преамбули, док га у 24. члану набраја као основну карактеристику државних предузећа кад стекну статус правног лица (10). Уредба о социјалистичким државним производним предузећима већ у општим одредбама, дајући основне особине државног привредног предузећа, помиње хозрашчот (о овоме Уредба касније детаљно говори) (11).

У правни аспект хозрашчота долазиле би и норме које регулишу елементе ове категорије, о којима смо напред говорили. Ту, пре свега, треба напоменути појам компетенције једног привредно-рачунског субјекта као правни оквир оперативне и имовинске самосталности субјекта, одређен законима, подзаконским актима, уредбама, статутотом и инструкцијама виших органа. Питању компетенције субјекта хозрашчота (привредног

(7) Лењин, Соч. Москва, 1953, том XXVII, стр. 181.

(8) Перестройка управления промышленностью и строительством в СССР, Москва, 1958, стр. 5 и 6.

(9) Е. Верге, нав. дело под бр. 6, стр. 31—37.

(10) „У комунистичкој изградњи потпуно се искористишавају робно-новчани односи, у складу са новом садржином коју они имају у планској привреди, и примењују се тако важни инструменти економског развоја као што су приредни рачун, новац, цена, трошкови производње, добит, трговина, кредит и финансирање.“ Уводне формулације Грађанског законика РСФСР, издање Института за упоредно право на српскохрватском, Београд, 1965, стр. 13.

(11) Одредбе 71—81. Уредбе под насловом „Права у области финансија, Економическая, газета, Н. 42, од 20. X 1965. године.

предузећа, дела предузећа и привредног руководства) совјетско право посвећује велику пажњу, јер се тиме омогућује да сваки субјект „у складу са принципом демократског централизма самостално решава питања из области своје делатности у оквирима централизованог планског руковођења“ (12). Осим овога, право посвећује много пажње елементу хозрашчота који је назван стимулација и одговорност, па се чак и тврди да је овај део привредног рачуна правно највише развијен.

У тесној вези са привредним рачуном налази се уговор као институт грађанског права, преко кога предузеће општи са осталим субјектима привредног система или регулише своје унутрашње односе у оквирима плана.

Појам хозрашчота треба посматрати упоредо и са појмом правног лица предузећа. Ако се погледа развој привредног рачуна и садржина његових елемената, може се закључити да се појам правног лица совјетског привредног предузећа развио баш из појма привредног рачуна. Самосталност коју је предузеће у току свог развоја постизало кроз хозрашчот (имовинска и оперативна самосталност, стимулација и одговорност) представљала је основицу на којој се као правна надградња формирао субјективитет предузећа.

Тај процес признавања статуса правног лица привредном предузећу трајао је дуго и на крају је завршен доношењем Грађанског законика РСФСР и Уредбе о социјалистичким државним производним предузећима. Као што смо раније поменули, међу условима за стицање статуса правног лица, од предузећа се, пре свега, захтева да своје пословање обавља на принципу привредног рачуна. Тако је самосталност предузећа, остваривана елементима хозрашчота, добила своје пуно признање у правној личности предузећа и његовом својству да слободно, у своје име и за свој рачун постаје носилац права и обавеза (13).

Хозрашчот је, дакле, у основи правног субјективитета привредног предузећа. Међутим, да хозрашчот није једини услов за стицање статуса правног лица, најбоље показује неподударане субјеката хозрашчота са правним субјектима у привредном праву. На другој страни, предузећа и органи привредног управљања истовремено су и привредно-рачунски и правни субјекти, док је део предузећа само субјект хозрашчота, а не и правно лице.

Значајно питање које заслужује да буде дотакнуто јесте место хозрашчота у систему совјетске социјалистичке својине.

Државна својина као доминантан облик својине односи се на средства за производњу која се налазе код привредних предузећа (14). Теорија-

(12) Б. Б. Лаптев, дело нав. под бр. 4, стр. 117.

(13) Вид.: О. С. Иоффе, Четрдесет година совјетског права, део о грађанскоправном субјективитету, издање Института за упоредно право у Београду, на српскохрватском, 1960, стр. 43—59; Агарков—Генкин, Совјетско грађанско право, Београд, 1943, део о државним привредним предузећима, стр. 210—229; С. Братусь, Юридические лица в советском гражданском праве, Москва, 1947; др. В. Јовановић, Привредно право, Привредне организације, Београд, 1961, део „Субјекти у привредном промету у СССР-у и другим земљама које изграђују социјализам“, стр. 86—91.

(14) О државној својини говори VIII глава Грађанског законика РСФСР од 1964. године.

ски-правно, у случају ове својине титулар права (власник) је држава, а не њени органи, нити сама привредна предузећа. Привредно предузеће, које употребљава средства државне својине, има такозвано право оперативног управљања. Према објашњењу совјетске правне теорије, садржину овог права управљања чине поседовање, коришћење и располагање. Од ових овлашћења, која представљају садржину права управљања, треба разликовати средства, начине за њихово остваривање (нпр. нормативни акти, који се односе на коришћење имовине у предузећу, привредни уговори којима се реализује производња итд.). Право оперативног управљања није истог обима за сва предузећа, јер његова ширина зависи од привредне гране, врсте привредне делатности и других специфичности.

Поставља се питање да ли је совјетско право, теоријски онедавна формулисано, и само нека врста својине, будући да његова овлашћења подсећају на класична римска *ius utendi*, *ius fruendi* и *ius abutendi*? С друге стране, у којој је мери хозрашчот, као метод управљања предузећем и извршења планских задатака, повезан са правом оперативног управљања?

Изложени елементи привредног рачуна очито показују да је њихова применљивост могућа једино у оквиру права оперативног управљања (имовинска самосталност, рентабилност, стимулативност и одговорност морају се заснивати на поседовању, коришћењу и располагању средствима која припадају држави). Треба такође приметити да се елемент имовинске самосталности у привредном рачуну, о коме говоре совјетски правници, директно поклапа са овлашћењима из оперативног управљања.

Што се тиче односа ове две категорије — права управљања и хозрашчота — очигледно је узајамно дејство. Може се тврдити да је хозрашчот непосредно или посредно, у току времена, јачајући самосталност привредног предузећа, омогућио и развој права оперативног управљања. Међутим, мада се може говорити о томе да је право оперативног управљања резултат развијеног хозрашчота, са исто толико разлога се данас може закључити да је хозрашчот условљен правом државних привредних предузећа да оперативно управљају објектима државне својине.

С друге стране, не може се ни право оперативног управљања схватити као потпуно слободно и широко право, у оквиру кога би се даље развијао хозрашчот, пошто је очевидна зависност тог права првенствено од јединог титулара својине — државе, пе тек онда од корисника (управљача) имовине — државног привредног предузећа. Релативна самосталност предузећа, у границама плана и демократског централизма, остварује се захваљујући обема категоријама, првој, правној — оперативном управљању, и другој, мање правној а више економској — хозрашчоту.

На основу свега изложеног, ипак остаје недовољно јасан карактер права оперативног управљања и привредног рачуна у склопу државне социјалистичке својине Совјетског Савеза. Чини нам се да је вредно труда заложити се за једно ново теоријско објашњење, према коме су оперативном управљање и хозрашчот различити изрази једног заједничког права — државне својине. Овако посматрано, право управљања је типичан грађанскоправни израз државне својине, која је престала да буде чисто грађанскоправна (стварноправна) категорија и добила елементе јавног пра-

ва (15). Од класичног својинског права остала је само ова компонента, која своју садржину управо налази у поменутиим овлашћењима — поседовању и располагању — као и у ранијим облицима својине.

Насупрот овој компоненти и њеном пандану — јавноправној компоненти, која се остварује планом и нормативним актима титулара — државе, хозрашчот се, по нашем мишљењу, појављује као економски израз државне својине. Његов смисао је у одређеној економској самосталности државног предузећа у погледу остварења плана и руковођења радом предузећа. Тако се у предузећу ради вођења одређене самосталне пословне политике, у оквиру централизованог привредног система, примењују два различита средства — правна овлашћења изведена из државног социјалистичког облика својине и економско средство — привредни рачун, као конкретан економски вид тог истог облика својине.

IV.

На крају, да закључимо. Хозрашчот је економска и правна категорија, која је одиграла значајну улогу у развоју совјетског привредног система и, посебно, у признавању статуса правног лица државном привредном предузећу.

Економски, привредни рачун предузећа, делова предузећа и органа привредног управљања садржи оперативну и имовинску самосталност субјекта у оквирима плана, усклађивање производних расхода са резултатима рада, накнаду издатака и поштовање принципа рентабилности, материјалну заинтересованост и одговорност субјеката за резултате привредне делатности.

Хозрашчот је економско средство руковођења предузећем и остварења плана у условима демократског централизма совјетске привреде.

Правно, хозрашчот је неодвојив од института правног лица, уговора и својине. У систему државне социјалистичке својине на средствима за производњу, привредни рачун се јавља као економски израз те својине на нивоу предузећа, упоредо са њеним грађанскоправним изразом — правом оперативног управљања.

Најзад, у закључку треба истаћи велики утлед хозрашчота и његову снагу којом је као пример деловао на изградњу привредних система свих социјалистичких земаља.

Др Миодраг Трајковић

РЕЗЈОМЕ

Роль хозрасчета в советском хозяйственном праве

В первой части статьи рассматривается понятие хозрасчета и дается объяснение его экономического содержания. Автор подчеркивает, что хозяйственный расчет является одновременно и методом ведения хозяй-

(15) Братус, чланак наведен под бр. 1, стр. 2.

ства и инструментом планового осуществления заданий. Его содержание составляют следующие элементы: 1 — оперативная и имущественная самостоятельность в рамках плана, 2 — соизмерение производственных издержек и результатов труда, 3 — покрытие расходов и обеспечение рентабельности, 4 — материальная заинтересованность и ответственность за результаты хозяйственной деятельности.

Во второй части статьи автор излагает правовые рамки хозрасчета. Он их находит в правовых нормах, регулирующих выше указанные элементы (законы, подзаконные акты, положения, уставы, инструкции вышестоящих органов). Кроме того, хозрасчет рассматривается сравнительно с институтами договоров и юридических лиц предприятий. В связи с правами юридического лица особо указывается на значение хозяйственного расчета в приобретении самостоятельности предприятий. Хозрасчет, таким образом, вложен в основу правовой субъективности хозяйственного предприятия.

В третьей части автор пробует определить место хозрасчета в системе советской государственной собственности как господствующей формы социалистической собственности. По мнению автора хозрасчет является экономическим выражением этой собственности на уровне предприятия, наряду с его гражданско-правовым выражением — правом оперативного управления.

SUMMARY

The Role of »Hozraščet« in the Soviet Economic Law

In the first part of the article the notion »hozraščet« is discussed and its economic content explained. The author stresses that the financial autonomy is, at the same time, a method for managing an enterprise and an instrument of planned implementation of the task. The following elements constitute its content: (1) operative and resource independance in the frame of plan; (2) conforming of production expenditure with the obtained results; (3) composition of expenses and providing profit; (4) material interest and responsibility for the result of economic activities.

In the second part the author expounds the legal frames of »hozraščet«. He finds them in the legal norms that regulate the above cited elements (laws, regulations, statutes, instructions of higher organs). In addition to this »hozraščet« is discussed together with the institute of contract and legal person of the enterprise. In connexion with the status of legal person, the significance of the financial autonomy in securing independance of enterprises is particularly stressed. »Hozraščet« is, then, the basis of the legal subjectivity of an economic enterprise.

In the third part of the article the author tries to fix the place of »hozraščet« in the system of the Soviet state ownership as the domineering form of the socialist ownership. In author's opinion, the financial autonomy may be taken as the economic formula of this ownership at the level of the enterprise, alongside with its civil-legal formula — right to operative management.

RÉSUMÉ

Le rôle du »khozraščet« (de l'autonomie financière) dans le droit économique soviétique

Dans la première partie de l'article est analysée la notion du »khozraščet« et son contenu économique a été expliqué. L'auteur a souligné que l'autonomie financière est en même temps une méthode de gestion de l'entreprise et un instrument de la réalisation planifiée des devoirs. Son contenu

est constitué par les éléments suivants: 1) l'autonomie opérationnelle et patrimoniale dans le cadre du plan; 2) la coordination des dépenses de production avec les résultats obtenus; 3) la compensation des dépenses et la garantie de la rentabilité; 4) l'intéressement matériel et la responsabilité pour les résultats de l'activité économique.

Dans la deuxième partie de l'article l'auteur a exposé les cadres juridiques du «khozrasčet». Il les trouve dans les normes juridiques qui règlent les éléments ci-dessus mentionnés (les lois, les actes normatifs n'ayant pas le caractère de loi, les décrets-lois, les statuts, les instructions des organes supérieurs). En outre, le «khozrasčet» est examiné parallèlement avec l'institution du contrat et la personne morale de l'entreprise. Au sujet du statut de la personne morale l'attention est attirée en particulier sur l'importance de l'autonomie financière dans l'acquisition de l'autonomie de l'entreprise. Le «khozrasčet» est, par conséquent, dans le fond de la subjectivité juridique de l'entreprise économique.

Dans la troisième partie l'auteur essaie de déterminer la place du «khozrasčet» dans le système de la propriété d'Etat soviétique en tant que forme dominante de la propriété socialiste. De l'avis de l'auteur, l'autonomie financière apparaît en tant qu'expression économique de cette propriété au niveau de l'entreprise, parallèlement avec son expression de droit civil — le droit de la gestion opérationnelle.

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДЕМОГРАФСКИХ КРЕТАЊА У СССР

У систему статистичких показатеља који служе за приказ стања, функционисања и развика привреде једне земље, показатељи о становништву имају значајну улогу. Статистички подаци о бројном стању, структури, размештају становништва и његовој динамици могу бити подједнако значајни као и подаци о величини производње или висини националног дохотка.

На ову констатацију наводи нас више разлога:

Прво, чињеница је да је становништво испреплетено с привредом и њеним развикој својим многобројним везама. Већ и најпознатије релације: становништво — радна снага или становништво — потребе, указује на становништво као утицајан фактор обима и структуре производње, формирања тржишта, потрошње, инвестиција и слично;

Друго, и економска и друштвена ситуација у земљи одражава се на становништво, а становништво, његово кретање и његов састав јесу демографски одраз развијености и стања привреде;

Треће, промене које настају у друштву и привреди имају историјски карактер. Становништво стоји под утицајем свих промена, па се и његов развој јавља као историјски процес. На ово је својевремено указао и Маркс, наводећи да „сваки одвојен историјски начин производње има своје посебне законе становништва, чија је вредност историјска”. У овом погледу СССР, који је за последњих педесет година био позорница најкрупнијих историјских догађаја, маркантан је и поучан пример;

Четврто, неопходност истицања демографских карактеристика друштвено-економског развика има за сваку земљу посебан значај у изучавању историјских оквира у којима се јављао њен живот, а посебно је ова неопходност наглашена у истраживању повезаности демографских и привредних проблема за земљу у којој је, како се то често наводи, „становништво њен највећи капитал; све што је створено на земљи дело је човечјих руку, производ његовог разума, резултат рада”. Због тога ни за једну земљу није ирелевантан број њеног становништва, квалитети које оно поседује, његова динамика, његова репродуктивна снага, као и то шта се од њега може очекивати у његовом будућем развоју;

Пето, наведеним разлозима желимо да додамо још један — специфичан за развика СССР-а. Истраживањем односа демографских и привредних процеса може се лако уочити да стање, кретање и структура становништва једне земље није резултат поседовања неких природних биолошких особености, већ последица друштвених и економских прилика у земљи, а надасве, резултат политике потчињавања демографских процеса привредним и друштвеним интересима нације у целини.

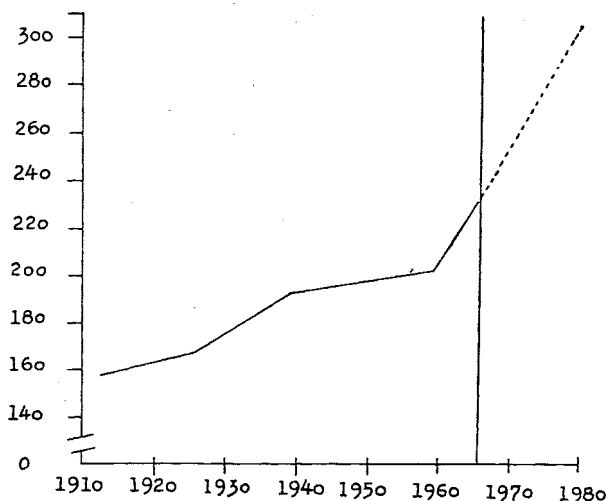
Демографска кретања у СССР у раздобљу од 1913. до 1980.

Развитак сваке земље представља процес који обухвата читав низ квантитативних и квалитативних промена са узајамним и повратним дејством. Овај процес зависи од друштвено-економске структуре земље, њене науке, културе, институционалних оквира и многих других чинилаца различитог карактера и дејства. Свесни сложености и обима који би изискивала обрада свих ових елемената и њихових особености, излагања у овом тексту ограничавају се на приказ становништва имајући у виду само опште демографске проблеме, њихове узроке и реперкусије на бројност и састав становништва.

Сређином 1965. године СССР је на територији од 22,4 милиона квадратних километара имао 230,5 милиона становника, са густином насељености од око 10 становника на један квадратни километар. По броју становника СССР је прва земља у Европи, а по насељености спада међу најребе насељене европске земље. С обзиром на развојне тенденције у природном и механичком кретању становништва у прошлости и могуће хипотезе о перспективи тог развоја, очекује се да ће 1980. године СССР наставити близу 305 милиона становника.

Од 1913. до 1965. године, с просечном годишњом стопом од 1%, становништво СССР-а увећало се за преко 70 милиона, дакле у величини прираштаја четвороструког бројног стања становништва Југославије из 1961. године.

*) Милиона становника.

*) Бројно стање становника за периоде пре 1959. године прерачунато на савремене границе.

Графикон 1

Из графикона који приказује динамику становништва за протеклих педесет година и демографске прогнозе за 1980. годину није тешко запазити карактеристичне периоде развојне тенденције као и неравномерност темпа раста становништва у овим периодима. У првом периоду (1913—1926)

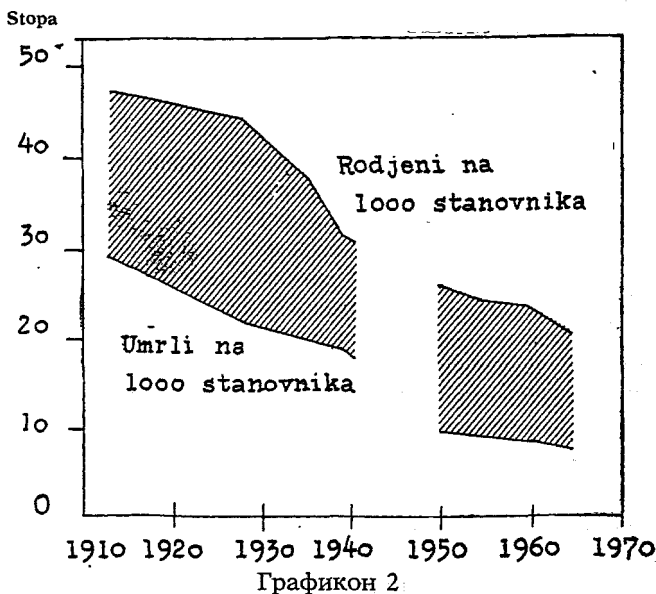
становништво показује пораст за 5%; за наредних тринаест година (1926—1939) у односу на претходни период за 30%, за следећих двадесет година (1939—1959) пораст је сведен на свега 9%, а овај ниво карактерише и развојни период од 1959. до 1964. године⁽¹⁾.

Неуједначеност темпа развоја становништва у појединим развојним периодима последица је директних демографских губитака у првом, а нарочито у другом светском рату и изосталог наталитета у току ратних година. Према познатим изворима информација директни губици у току другог светског рата износили су 25 милиона становника. Изостали наталитет у годинама рата, у нормалним условима пораста совјетског становништва, представљао би прираштај од око 20 милиона. Демографски губици од 45 милиона становника (бројка која одговара целокупном становништву једне велике нације као што је, рецимо, Француска, или становништва које данас чини Румунију, Бугарску и Југославију заједно), неминовно су морали да доведу до озбиљних колебања у општем развојном току становништва и деформација у свим његовим структурама.

Поред ратова промене у развоју становништва условили су и многи друштвено-економски и демографски чиниоци, а посебно кретања у класичним демографским категоријама као што су: рађање и смртност становништва,

Карактеристичне црте динамике природног кретања становништва и фактори који су утицали на његов ниво и развитак

Током пет протеклих деценија, основни витални коефицијенти становништва у СССР-у изражени у броју рођених и умрлих на 1000 становника показују тенденцију сталног и наглог пада.

(1) Темпо развоја мерен ланчаним индексима динамике.

У дореволюционарној Русији наталитет у становништву карактерисала је изразито висока стопа од 47 до 51⁰/₀. Овако високу стопу наталитета познавале су, додуше, многе земље Европе, али у својој најпримитивнијој фази развитка. Од ове највише стопе, наталитет у даљем развоју опада — у прве три деценије нешто успореније, а од педесетих година убрзано — достижући стопу од 19,6 рођених на 1000 становника, што данас представља горњу границу стопе наталитета у већини европских земаља.

Овакав ток опште стопе наталитета прати и пад свих специфичних стопа рабања. Кретање стопе плодности становништва као израза односа броја живорођене деце на 1000 жена у фертилном периоду показује преглед:

Године	Број живорођене деце на 1000 жена у старости од 15—49 година
1938/39	139,5
1958/59	88,7
1960/61	90,6
1962/63	83,2
1963/64	78,4

У периоду од 1963/64, број деце на 1000 жена у фертилном добу у односу на 1938/39. износио је свега 56,2⁰/₀. Са висином ове специфичне стопе плодности у становништву од 78,4⁰/₀ СССР је на нивоу просечне стопе 29 земаља Европе, Северне Америке, Аустралије и Новог Зеланда.

Феномен пада наталитета био је од великог значаја и за пад основног показатеља обнове становништва, прецизније речено, просечног броја живорођене женске деце која ће заменити своје мајке у материнству. За упознавање са процесом обнове становништва обично се наводе два показатеља: бруто и нето стопа репродукције.

Бруто стопа репродукције, као просечан број живорођених девојчица које на свет доноси жена која је доживела завршетак фертилног периода износила је пре другог светског рата 2,1, а у периоду 1962/63. год. 1,3. Нето стопа репродукције која представља меру репродукције у којој је узето у обзир и дејство смртности (све жене не доживе пун фертилни период) за 1938/39. износила је 1,4, а у 1962/63. год. 1,2.

У поређењу с већим бројем западних и средњоевропских земаља чије су нето стопе репродукције око 1, стопа репродукције за совјетско становништво показује значајну снагу обнове, позитиван однос између новог и старог поколења — позитивну меру за обезбеђење замене оних који данас живе.

Узрок пада наталитета у свим његовим видовима треба тражити у многобројним чиниоцима различите природе, а пре свега у индустријском развоју земље, порасту градског становништва; друштвеном положају жене, старости становништва, старости жене при ступању у брак, учешћу

жена у браку, културном нивоу родитеља, индивидуалној слободи родитеља у опредељивању за величину породице, снижењу смртности одојчади и мале деце, законодавству популационе и здравствене политике и многим другим друштвено-економским и природним условима.

Изложићемо у најкраћим цртама неке од поменутих чинилаца и указати на интензитет њиховог дејства.

Однос кретања индустријске производње и стопе наталитета за период од 1913—1964. показују следећи подаци:

Године	И н д е к с и	
	Индустријске производње	Стопе наталитета
1913	100	100,0
1928	132	94,3
1937	588	82,3
1940	769	66,6
1950	1332	56,8
1955	2463	54,7
1960	4032	53,0
1964	5586	41,7

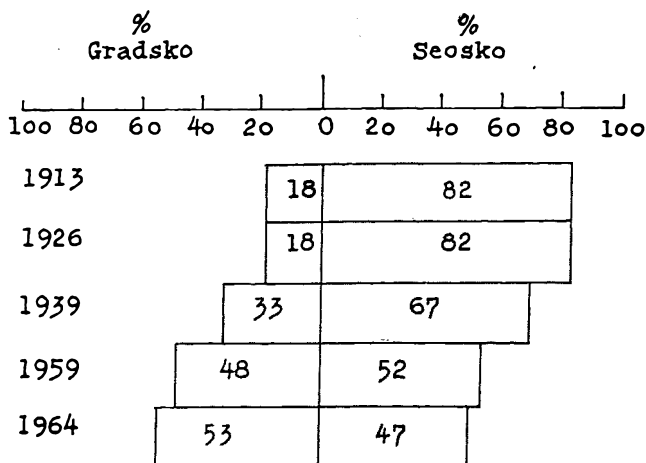
Индекси индустријске производње показују да је у активности индустрије у периоду од 1913—1964. постигнут пораст од 56 пута, док је стопа наталитета опала за скоро два и по пута. Одступања у паралелизму ових појава откривају негативну корелацију као нормални смер зависности између плодности становништва и производње као основне компоненте привредног развоја⁽²⁾.

Индустријализација и колективизација села условили су изузетно снажан пораст урбанизације. Према попису становништва из 1929. године у СССР-у је било 709 градова и 1216 градских насеља. У 1964. години број градова и градских насеља се утростручио. Број градског становништва у 1965. години износио је 121,7 милиона лица.

(2) Подаци привредног развоја СССР информису да данас у СССР ради 9/10 укупно радно способног становништва, док у многим развијеним земљама овај удео не прелази 2/3 до 3/4; да је народни доходак СССР премашио висину народног дохотка из периода пре велике октобарске социјалистичке револуције за више од 30 пута, а доходак по становнику за 21 пут. Од 1913. учешће индустрије у народној привреди повећано је за четири пута. Подаци такође сведоче о гигантском порасту производње у свим гранама привреде. Бруто индустријска производња у 1964. у односу на период до револуције порасла је за 56 пута. У појединим гранама индустријске производње, као на пример, у машиноградњи постигнут је пораст за 439, у хемијској индустрији за 225 пута, у производњи и преради нафте за 22 пута итд.

Овакав привредни развитак омогућује да за период од 1961—1980. СССР предвиди повећање индустријске производње још за 6 пута, пољопривредне за 3,5 пута, повећање запослености за 40%, повећање продуктивности рада у индустрији за 5—6 пута и сл.

Промене у структури становништва с обзиром на категоризацију село—град видљиво истиче графички приказ:

Графикон 3

Висок степен урбанизације и однос између градског и сеоског становништва вршио је велики утицај на пад наталитета. О овоме довољно речито говори преглед стопа рођених међу градским и сеоским становништвом у развојном периоду 1913—1964. године.

Године	Општа стопа наталитета	
	Градско становништво	Сеоско становништво
1913	30,2	48,8
1928	30,2	47,5
1940	30,5	31,5
1950	26,0	27,1
1955	23,5	27,4
1960	22,0	27,8
1964	17,3	22,1

У свим етапама кретања ове позитивне компоненте прираштаја запажа се далеко већа стопа рађања међу сеоским становништвом — у првим етапама чак и за 60%, а за последњих неколико година преко 26%.

Достигнути ниво наталитета је у значајној корелацији са величином породице. У којој је мери пад наталитета „условно” снижење броја чланова у породици показује следећи преглед: учешћа породица са децом до 16 година старости.

Број деце	У процентима		
	Службеници	Индустријски радници	Колхозници
са једним дететом	50	46	40
са двоје деце	41	39	32
са троје деце	8	12	19
са четворо и више деце	1	3	19
	100	100	100

Осетно смањење породица с већим бројем деце чини да данас просечна сеоска породица има 3,89 чланова, а просечна градска свега 3,53.

Старост ступања у брак такође је један од утицајних фактора на стопу рабања. Док је пре педесет година више од половине жена које ступају у брак било старо 20 година, данас је таквих само 20%. Оних са 40 и више година старости некад је било само 2,5% а сада их је пет пута више. Сигурно је да већа старост жена при ступању у брак значи снижење броја рођених. Просечна брачна старост жена пре педесет година била је 23 године, а данас је 28 година.

Овим показатељима корисно је додати и информацију о учешћу њих укупном броју жена:

Старост	1939	1959	% пада
16—17	4,0	2,9	27
18—19	25,0	17,1	32
20—24	61,4	50,1	18
25—29	78,7	75,9	4
30—34	81,8	77,6	5
35—39	80,0	72,5	9
40—44	75,9	62,3	18
45—49	68,8	54,9	20

Преглед показује да је у свим старосним добима у 1959. години било далеко мање жена у браку него у 1939. години. Поред вишка женског становништва, на ову појаву деловали су друштвени положај жене и тековина равноправности жене с мушкарцем на раду и образовању. Пре револуције жене Русије представљале су 19% лица са занимањем; 80% жена које су биле запослене сачињавале су послугу у домаћинствима и служиле на селу; 13% жена било је запослено у индустрији, а само 4% у просветним и здравственим установама.

Пуна правна и стварна једнакост жене и мушкарца у свим области живота, учинили су да је женино учешће постало значајно. Тако данас у укупном броју запослених у привреди жене представљају: у индустрији 46% запослених, у грађевинарству 29%, у транспорту 25%, у здравству 86%, у просвети 70%, у науци 44% итд.

У многим занимањима високих квалификација учешће жена показује чак и значајну превагу над мушком радном снагом. Међу фармацеу-

тима има 95% жена, лекарима опште праксе 79%, зубним лекарима 83%. У занимањима која су у вези са бригом о човеку, као што су просвета и здравство, СССР запошљава близу три и по милиона жена.

Чињеница да совјетска жена касније ступа у брак, да већи део времена утроши на своје школско образовање и на ангажовање у раду, као и бројне несразмере становништва према полу имале су и убудуће ће имати веома снажан утицај на ток природног кретања становништва.

Снижење смртности оdoјчади и деце учинило је да су родитељи добили већу сигурност у погледу очувања жељеног порода, што такође делује на снижење natalитета. Овоме у великој мери доприноси образовни ниво родитеља и здравствена култура становништва уопште, затим законодавство здравствене и популационе политике као и други узроци зависни или независни од општих токова социјално-економског развоја.

Негативна компонента у развоју становништва — смртност може се такође, као и natalитет, разматрати на бази већег броја коефицијената. Један од најинформативнијих је општа стопа смртности. Пре револуције Русија се одликовала највећом стопом смртности међу европским земљама. У појединим губернијама ова стопа достизала је катастрофалне висине у распону од 40 до скоро 80%. Од 1913. у којој је на 1000 становника умирало нешто више од 29, стопа смртности константно и снажно опада. У последњих пет година она достиже ниво од око 7%, који представља најнижу стопу на свету.

Изузетно повољну динамику мерену општом стопом смртности (Графикон 2) прате и повољна кретања специфичних коефицијената mortalитета у становништву.

Тако смртност становништва, анализирана према групама старости, показује велико снижење у свим годинама старости у поређењу с периодом пре 1913. године.

Старост	Број умрлих на 1000 становника дате старости:			
	До 1913.	1926.	1958/59.	1960/61.
00 — 4	133,0	78,9	75,5	9,9
5 — 9	12,9	7,3	5,5	1,0
10 — 14	5,4	3,1	2,6	0,7
15 — 19	5,8	3,7	3,4	1,2
20 — 24	7,6	5,5	4,4	1,7
25 — 29	8,2	6,1	4,7	2,1
30 — 34	8,7	6,3	5,4	2,7
35 — 39	10,3	7,5	6,8	3,0
40 — 44	11,8	9,0	8,1	3,7
45 — 49	15,7	10,9	10,2	5,4
50 — 54	18,5	14,0	13,8	7,5
55 — 59	29,5	18,1	17,0	10,9
60 — 64	34,5	24,7	24,4	16,6
65 — 69	61,6	36,5	35,0	24,5
70 и више	89,0	79,5	78,0	63,1

Преглед упадљиво истиче смањење броја умрле деце до 5 година старости, које се највећим делом приписује смањењу броја умрле одојчади. У периоду пре револуције умирало је 27,3 на 100 рођених, а у 1962. свега 3,2%.

Као резултат овако снижене смртности јавља се значајно повећање просечног трајања живота становништва. Колики је пораст овог поузданог индикатора здравственог стања базираног на условима смртности, илустрјују подаци према којима је просечно трајање живота у времену до револуције било 30 година, у периоду 1926—27., 44 године, а у 1963/64. 70 година живота. Са 64 године које у просеку доживи новорођено мушко и 72 године које доживи новорођено женско становништво, СССР је стао у ред земаља са максималним изразом овог показатеља.

Који су, управо, разлози који су имали одлучујући утицај на тако интензивно смањење стопе смртности и такво повећање просечног трајања живота?

Као и у случају кретања рабања у становништву, ни промене у смртности становништва нису резултат само биолошких својстава, већ последица, пре свега, друштвено-економског прогреса. Међу друштвено-економским факторима који су утицали на снижење стопе смртности треба имати у виду пораст народног дохотка, пораст реалних доходака, скраћење радног времена, стамбену изградњу и др. Од посебног значаја су и мере које власт предузима за јачање здравља становништва. У мерама којима се постиже здравствена заштита становништва веома важно место заузима обезбеђеност становништва у погледу лекарске стручне помоћи и медицинских установа. Данашњи број лекара у СССР-у представља једну четвртину укупног броја лекара на свету, а скоро једну половину лекара у Европи. Са коефицијентом од 23,1 лекара на 10.000 становника СССР заузима прво место на свету. Са преко 530.000 лекара и распрострањеном мрежом медицинских установа, СССР примењује јединствен метод синтезе болничке и профилактичке медицине чији је предмет брига и нега не само болесног већ и здравог становништва.

Заштита мајке и детета такође има велике заслуге за снижавање нивоа смртности. Колика је та заштита најбоље говори податак да у периоду до револуције своју пету годину живота није доживљавало 43% рођених, а данас само нешто више од 4%, што се практично своди на границу биолошког минимума.

Још један од чинилаца који је много допринео повољном развоју опадања смртности, а истовремено и опадању наталитета јесте културни прогрес совјетског човека. До 1917. године у руском становништву, у контингенту од 9—49 година старости, било је само 28,4% писмених. За жене је тај проценат био и двоструко нижи. Међу женама градског становништва проценат писмених износио је 16,6, а међу сеоским становништвом свега 12,5%. У појединим регионима проценат писмених сводио се на сасвим незнатно учешће. На пример, у Таџикској, Киргиској и Узбекистан-

ској области учешће писмених кретало се од 0,3 до 1,2%. Данашње становништво СССР-а готово не познаје проблем неписмености. Према подацима пописа становништва од 1959. године 98,5% становништва од 9—49 година старости је писмено.

Степен културног живота као и успех у образовном нивоу совјетског становника види се из резултата које илуструје преглед броја лица са вишим и незавршеним вишим образовањем:

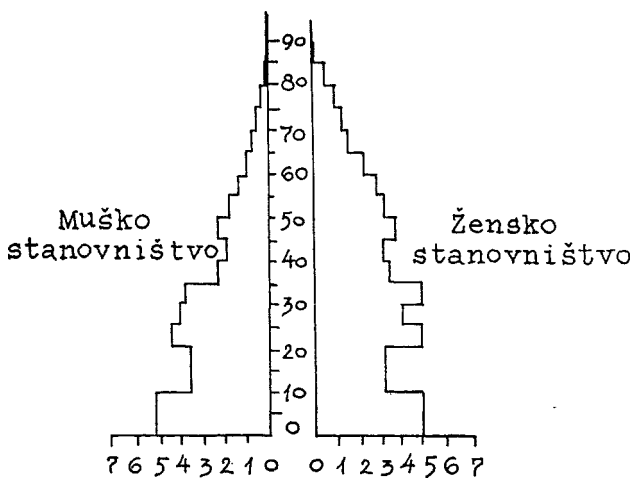
	Пре 1917	%	1959.	%
Број лица	138 800	100,0	5 515 400	100,0
мушки	131 800	95,0	2 753 000	49,9
женски	7 000	5,0	2 762 400	50,1

*Природно кретање као детерминанта неких структура
у становништву СССР*

Развој natalитета и mortalитета с једне, и демографски губици с друге стране, имали су видан утицај на формирање данашњег састава становништва. Ови утицаји нарочито долазе до изражаја у виталној старој и полној структури као и у структури у основним економским обележјима.

Просечан однос полова при рађању совјетског становништва одговара већ одавно верифицираној сразмери: на 100 живорођених девојчица рађа се 106 дечака. То је управо она закономерност стопе маскулитета која се јавља код великог броја земаља и у многим етапама развоја њиховог становништва. С обзиром на чињеницу да је просечан однос полова при рађању у корист мушког становништва, у годинама од 0—9 година старости на 1000 дечака јавља се само 964 девојчице, а у старости од 10—19 година 980 жена. Нормалан ток ове појаве показује да се однос вишка мушког становништва у току живота помера у корист женског становништва. Код совјетског становништва до такве промене долази већ у 20. години старости. Тако је вишак женског становништва по појединим годинама старости заступљен у следећим изразима:

Године старости	Број жена на 1000 мушкараца
20—29	1 031
30—39	1 328
40—49	1 605
50—59	1 768
60—69	1 863
70 и више	2 137

Графикон 4

И графикон и коефицијенти односа, приказани према старосно-полној структури, указују на изразито високе вишкове женског становништва који у глобалном изразу представља однос 1220 жена на 1000 мушкараца.

Узроци овако високих коефицијената феминитета у СССР-у су познати. Њих објашњавају губици читавих генерација мушког становништва у току првог светског рата, затим у револуцији, грађанском рату, а посебно, најтежи губици настали у другом светском рату.

Међутим, оваква старосно-полна структура становништва СССР-а представља један од узрока високе привредне активности земље, великог учешћа становништва у радној снази и опште економског значаја жена.

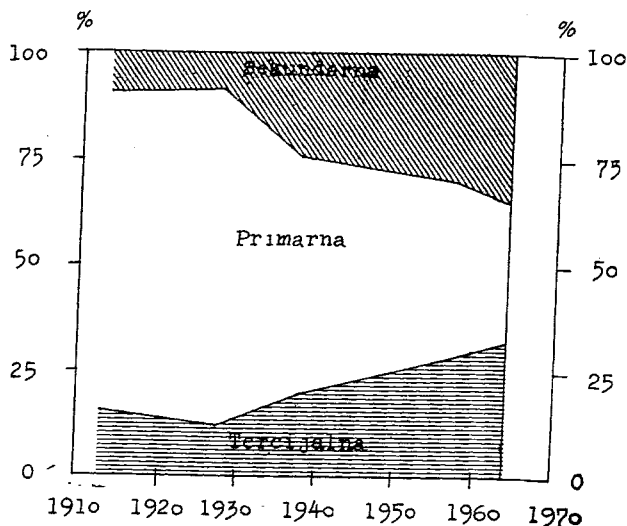
За илустрацију учешћа становништва у неким видовима активности нека послужи неколико података.

У укупном становништву, стварно радно становништво тј. становништво радног узраста способно за рад, учествује са 62%. Удео привредно активног запосленог становништва износи 50%, што представља највиши проценат активно запосленог становништва у Европи.

Како су текле промене у економској структури за последњих педесет година илуструје графикон структуре запослених према три основне сфере привреде.

Економски састав становништва у којем се смањује удео запослених у примарној делатности, а повећава удео оних секундарних и терцијарних, указује на тип становништва с позитивном структуром, која обећава за будућност још веће снажење броја запослених у индустрији и услужним делатностима.

Према данашњем стању, учешће запослених у материјалној производњи изражено је са 80,4% док учешће оних у непроизводним делатно-

Графикон 5

стима чини 19,6%. Из оваквог састава становништва према економским карактеристикама, произилази и социјална структура у којој су радници заступљени са 47%, колхозници са 33%, а службеници чине тек 20%.

Гледано у целини распоред становништва СССР-а према приказаним друштвено-економским карактеристикама показује велике предности у поређењу с карактеристикама структура у становништву других, економски развијених земаља.

*

*

*

На основу само неких коефицијената који истичу демографски аспект привредног развоја и привредни аспект у развоју становништва, лако је запознати скоро судбинску повезаност основних чинилаца у развоју становништва СССР-а и оних у развоју његове привреде.

Историја популације СССР-а потврђује да се на разним системима развоја друштва однос становништво — привреда мења и стиче специфичне одлике својствене усклађивању друштвено-економског развоја и процеса у развоју становништва. Ове особености у развоју становништва у условима социјалистичке изградње СССР-а, као и његовог дејства, могу се у најкраћим цртама свести и на извесне закључке:

— Становништво СССР-а у свом развоју показује снажан пораст. Са просечном годишњом стопом од 1%, темпо његовог развоја далеко премашује развој становништва многих земаља: Француска (0,1), Италија (0,7), Шведска (0,7), Велика Британија (0,3), итд.

— Интензиван пораст становништва СССР-а праћен је економским развојем у темпу који значајно превазилази темпо раста становништва.

Док је просечно годишње повећање становништва 1%, просечно годишње повећање народног дохотка износи више од 3%.

— Природно кретање становништва изражено у компонентама броја рођених и умрлих представља процесе модернизације демографских односа, с високим степеном ефективности и рационалности репродукције становништва. Природни прираштај становништва СССР-а за 1962. годину износио је 15%, док је у САД износио 12,9%, у Италији 8,6%, Великој Британији 6,4%, у Француској 6,2%, у Шведској 4,1% итд.

— Усклађеност демографских кретања једна је од одлика демографских процеса у СССР-у, који су у великој мери потчињени законима друштвених збивања. Резултати масовних демографских процеса у совјетском становништву су доказ да разни нивои појединих категорија у променама становништва нису изрази разлика насталих услед биолошких одлика људи који то становништво чине, већ резултат конкретних друштвено-економских услова средине у којој становништво живи. У том погледу пример становништва СССР-а потврђује да проблеме броја, раста и састава становништва не треба решавати принудним регулисањем токова у развоју становништва, већ друштвено-економским условима. Из читавог низа коефицијената који откривају демографску ситуацију СССР, а нарочито фактора који је објашњавају, директно се намеће овај закључак.

— У погледу основних структура становништва, оцену њихове погодности или недостатака није могуће дати на бази неке идеалне структуре. Ако се има у виду да структуре становништва диктирају бројни чиниоци, а међу њима и интерес земље и нације у целини, за многе структуре у становништву СССР-а може се рећи да представљају контролисане процесе, плански формиране категорије са циљем да се обезбеди прогресиван развој друштвеног и привредног развоја земље.

Др. Љубица Шкара

Литература:

1. Вопросы народонаселения и демографической статистики, Москва, 1966.
2. А. И. Ежов — Система и методология показателей советской статистики, Москва, 1965.
3. А. И. Гозулов — Экономическая статистика, Москва, 1965.
4. Б. Ц. Урланис — Рождаемость и продолжительность жизни в СССР, Москва, 1963.
5. Народное хозяйство СССР в 1963, стр. 7.
6. Народное хозяйство СССР в 1960, стр. 26, 28.

РЕЗЮМЕ

Некоторые характеристики демографических передвижений в СССР

На основании статистических данных, характеризующих демографическое развитие и демографическую ситуацию советского населения, а также данных об основных причинах изменения населения, автор приходит к выводам:

— изменения населения СССР, в динамичном и структуральном выражениях, являются отражением длительных процессов, происходивших в результате общественно-экономического развития, принятия мер в

области культуры, здравоохранении и во многих других областях. От того, какими были общественно-экономические детерминанты, в значительной степени зависело и увеличение населения и зависели почти все перемены в составе населения;

— рост численности населения СССР увеличивается в весьма быстром темпе и в этом отношении превосходит многие европейские страны;

— естественная миграция населения представляет собой процесс ясно выраженной модернизации демографических отношений;

— равновесие в естественном передвижении населения представляет собой одну из особенностей массовых демографических процессов в СССР, являющихся в основном общественно-экономическими и подчиненных законам общественных перемен;

— воспроизводство населения достигает высокого уровня благодаря постоянному снижению рождаемости и смертности;

— на примере СССР можно прийти к выводу о том, что разные общие уровни рождаемости и смертности существуют не потому, что люди располагают различными биологическими свойствами, а потому, что живут в различной общественно-экономической среде;

— достигнутые результаты в области увеличения численности населения, с одной, и развитие экономики, с другой стороны, представляют собой исторический опыт, подтверждающий, что проблемы численности и структуры населения находят наилучшее разрешение в общественно-экономических условиях жизни.

SUMMARY

Some Characteristics of Demographic Movements in the USSR

On the grounds of statistical data characterizing the demographic development and demographic situation of the Soviet population, as well as of the fundamental causes of the changes in the population, the author states:

— that the changes in the population of the USSR, in the dynamic and structural respect, bear mark of a longterm process which unfolded under the influence of the socio-economic development, cultural, health and many other instances. The development of population and nearly all the changes in the structure of the population greatly depended on the quality of the socio-economic determinants;

— that the population of the USSR is developing at a great pace, and is surpassing, in this respect, many an European country;

— that the natural movement of population represents a process of expressive modernization of demographic relations;

— that the balance in the natural movement of population is one of the features in the mass demographic processes in the USSR, which are basically socio-economic and subordinated to the laws of social events;

— that the reproduction of population reaches a hing effect through a constant drop of natality and mortality;

— that one could conclude, on the grounds of the USSR example, that the various levels of the rates of natality and mortality do not exist, not because people have different biological characteristics, but because they live in different socio-economic environments;

— that the achieved results in the development of population on one hand, and the development of economy, on the other, represent a historical experient, confirming that the problems of the number and structure of population find the best solutions in the socio-economic conditions of life.

RÉSUMÉ

Quelques caractéristiques des mouvements démographiques en U.R.S.S.

Sur la base des données statistiques qui caractérisent le développement démographique et la situation démographique de la population soviétique ainsi que des causes essentielles des changements dans la population l'auteur constate:

— que les changements dans la population de l'U.R.S.S., dans l'expression dynamique et structurale, portent la marque du processus de longue durée qui s'est développé sous l'influence du développement socio-économique, des moments culturels, sanitaires et de bien d'autres moments. C'est du fait quelles étaient les déterminantes socio-économiques que dépendait dans une large mesure le développement de la population et presque tous les changements dans la structure de la population;

— que la population de l'U.R.S.S. se développe à un rythme très puissant et qu'à ce point de vue elle dépasse un grand nombre de pays européens:

— que le mouvement naturel de la population représente le processus de la modernisation prononcée des rapports démographiques;

— que l'équilibre dans le mouvement naturel de la population est une des qualités distinctives dans les processus démographiques en masse de l'U.R.S.S., qui sont dans le fond socio-économiques et qui sont soumis aux lois des phénomènes sociaux:

— que la reproduction de la population atteint un effet élevé du fait de la décroissance de la natalité et de la mortalité;

— que l'exemple de l'U.R.S.S. permet de conclure que les différents niveaux du taux de la natalité et de la mortalité n'existent pas parce que les hommes possèdent des qualités biologiques différentes, mais parce qu'ils vivent dans les milieux socio-économiques différents;

— que les résultats obtenus dans le développement de la population, d'une part, et le développement de l'économie, d'autre part, représentent une expérience historique par laquelle il est confirmé que les problèmes du nombre et de la structure de la population trouvent les meilleurs solutions dans les conditions de vie socio-économiques.

ЛЕЊИНОВ ДОПРИНОС ТЕОРИЈИ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАСПОДЕЛЕ

1. — Уводне напомене. — Лењин се сразмерно мало бавио теоријским и практичним проблемима социјалистичке расподеле. До тог закључка се долази на основу увида у његова целокупна дела, у којима се нигде посебно не задржава на теоријским анализама појединих облика друштвених односа у области расподеле. За такав његов однос према питањима социјалистичке расподеле постоје извесна објашњења, оправдања што се он у својим радовима више узгредно него систематски бави формулисањем одређених видова расподеле. Разлози се у првом реду односе на услове у којима се, за време и после октобарске револуције, постепено остваривала социјалистичка структура совјетског друштва.

Услови за њено образовање били су политички и економски изванредно сложени. Општа привредна неразвијеност и заосталост привредног живота постављале су тешке и сложене задатке пред тек створено, и у историји развитка друштва први пут оформљено, социјалистичко друштвено-економско уређење. Констелација политичких снага у свету, отпори реакционарних режима у читавој Европи и стање у међународном радничком покрету одређују специфичност услова стварања совјетске власти. За њихову потпунију оцену било би значајно истаћи политичка и друштвена превирања која су се догађала у Русији за време револуционарног настајања прве земље социјализма. Све је ово непосредно одређивало садржину већине Лењинових научних подухвата и практичних акција. Ручвођен основним захтевима и токовима привредног живота, односима политичких снага, као и потребом хитног решавања свакодневних задатака у процесу освајања, изградње и учвршћења власти радничке класе, Лењин усмерава своје теоријске и практичне активности на превазилажење наведених питања и проблема. Њихов теоријски значај и практична страна усмеравају Лењинове напоре на припрему, организовање и успешно остварење социјалистичке револуције. Методи радничке класе за освајање власти (1), облици организовања привредног живота, процеси стварања нових односа производње и низ других проблема социјалистичке изградње такође улазе у круг питања чијим се решавањем Лењин интензивно бавио. Наведене чињенице у извесном смислу представљају објашњења зашто се он доста периферно и скоро узгредно задржавао на питањима расподеле. Колики је обим и степен његовог интересовања за

(1) „Диктатура пролетаријата је безусловна потреба при прелазу од капитализма ка социјализму, и та истина добила је у нашој револуцији своју практичну потврду“ (В. И. Лењин: Изабрана дела, Том 12, „Квалитет“, Београд 1960, стр. 223).

наведене проблеме најбоље се може оценити кроз један кратак пресек Лењиновог доприноса теорији социјалистичке расподеле.

2. — Општа теоријска разматрања односа расподеле. — Ради научног дефинисања односа социјалистичке расподеле, Лењин методолошки полази од неколико важних премиса. За промену суштинe и начина друштвеног функционисања односа расподеле, у првом реду, истиче се значај материјално-производне основе. Степен њене развијености условљава и одређује садржинску страну односа и веза успостављених међу људима у области расподељивања материјалних средстава потрошње. Полазећи од доследне примене материјалистичке дијалектике, учења о развиту, и историјске чињенице да социјализам није потпуно развијен ⁽²⁾, Лењин у својим теоријским разматрањима расподеле врши формално и садржинско подвајање њених појединих облика и метода. Због тога се, у циљу што објективније анализе, повлачи осетна разлика између система, начела и метода расподеле у социјализму као прелазној етапи развитка друштва и комунистичког система као најразвијенијег облика друштвене организације расподеле. Дата периодизација њених облика на односе социјалистичке расподеле, с једне стране, и на комунистичке односе расподеле, с друге стране, не представља само формалну страну питања. Правилно научно схватање и практично могућно организовање расподеле мора поћи од различите садржине ових двају њених облика. Уколико се на ма који начин не повуче разлика између обележја и својства једне и друге друштвене организације расподеле, у пракси се неће моћи схватити садржинска страна првог облика и историјска нужност његове трансформације у комунистичке односе расподеле.

Овакав методолошки приступ и начин прилажења анализи проистиче из нивоа развијености материјално-производних могућности социјалистичког односно комунистичког друштва. Уз ову почетну премису иде истовремено и објашњење једне од најдубљих противречности односа расподеле у социјализму. Њено присуство, степен продубљености и методи њеног друштвеног разрешења непосредно су условљени степеном развијености економске основе друштва. Тек на одређеном ступњу њене развијености ишчезава супротност између умног и физичког рада, „ишчезава, дакле, један од најважнијих извора данашње друштвене неједнакости, и то извор који се пуким прелазом средстава за производњу у друштвену својину, пуким експропријацијом капиталиста никако не може уклонити“ ⁽³⁾.

На бази тих односа, за почетну фазу развитка комунистичког облика друштвене организације расподеле, не постоји објективна могућност успостављања потпуне друштвене правде и једнакости у односима расподеле. Напротив, остаје и задржавају се осетне разлике у материјалној снази, „остаће разлике у богатству, и то неправедне разлике“. ⁽⁴⁾ Те неједнакости ишчезавају у социјализму само уколико је у питању однос појединаца према средствима за производњу. У њему једино неће бити могућа експлоатација човека од стране човека, „јер се средства за производњу,

⁽²⁾ „У првој својој фази, на првом свом ступњу, комунизам још не може да буде економски потпуно зрео“ (Исто, Том 11, стр. 256).

⁽³⁾ Исто, стр. 254.

⁽⁴⁾ Исто, стр. 252.

фабрике, машине, земља и остало неће моћи захватити у приватну својину⁽⁵⁾. С обзиром да средства за производњу нису приватна својина појединаца, већ да припадају целом друштву⁽⁶⁾, основни фактор за њихово учешће у расподели материјалних добара постаје рад одређен од стране индивидуалних носилаца радних процеса. Како су сви они по својим физичким и интелектуалним особеностима неједнаких способности, одатле проистичу и разлике у количинским односима одређеног рада, па и неједнакости у маси присвојеног производа од стране појединих чланова социјалистичког друштва. Од ових претпоставки полази основни механизам расподеле, која се друштвено организује на тај начин што „сваки члан друштва, извршавајући извештан део друштвено потребног рада, добија од друштва потврду да је одрадио такву и такву количину рада. На основу те потврде он добија из друштвених магацина за предмете потрошње одговарајућу количину производа. Изузимајући ону количину рада која иде у друштвени фонд, сваки радник, дакле, добија од друштва онолико колико му је и дао”⁽⁷⁾.

Да би се што објективније одредио тај индивидуални квантум рада потребно је према Лењиновом мишљењу увести ефикасну и врло строгу контролу и евиденцију над масом одређеног рада и адекватно томе контролу над количином производа коју појединци у односима расподеле присвајају. Лењин је овом питању опсежне и ефикасне контроле производње и расподеле придавао изузетну важност, услед чега је, често, апстрофирао њен значај и важност⁽⁸⁾ за социјалистички облик расподељивања материјалних средстава личне потрошње. Без евиденције односно контроле производње и расподеле могу се у пракси спонтано појављивати неоправдане разлике између индивидуалних стваралаца материјалних средстава. Осетна несразмерност у погледу масе присвојених средстава друштвено је допустива једино уколико се искључиво заснива на одговарајућој количини оствареног рада. Питање утврђивања индивидуалног квантума рада и адекватно његовој величини појединачно усмеравање количине средстава личне потрошње испољава се у врло оштрој форми још у првим данима функционисања совјетске власти. Због његове сложености и друштвеног значаја у процесу учвршћивања и развоја совјетског привредног система, Лењин се у неколико наврата освртао на проблем једнакости у висинама плата совјетских грађана.

Теоријски приступ и практична страна наведеног питања нарочито су наглашени у концепту и касније у коначном Нацрту програма РКП (б), на чијем је тексту Лењин радио припремајући га за Осми конгрес партије. У делу Програма где се разрађују економски односи јасно се изнесе схватања и ставови о неким питањима принципа и метода друштвене организације расподеле. У поменути текст, који је касније у току коначне израде био делимично допуњаван и редигован⁽⁹⁾, унет је и званични став према проблематици уравниловке у односима расподеле. Прецизност и одређе-

(5) Исто, стр. 252.

(6) Исто, стр. 251.

(7) Исто, стр. 251.

(8) Исто, Том 10, стр. 410; Том 11, стр. 255; Том 12, стр. 37, 38, 39, 194, 195, 199, 202, 251 и Том 14, стр. 93, 282, 440.

(9) Исто, Том 13, стр. 60 и 75.

ност теоријског става према том важном виду социјалистичке расподеле и осећање процене свакодневних захтева праксе најбоље илуструју Лењинови изворни текстови. „Тежећи једнакости награђивања за сваки рад и потпуном комунизму, ми ни на какав начин не можемо ставити себи у задатак да се одмах оствари та једнакост у дати моменат, када се чине тек први кораци прелазу од капитализма ка комунизму. Зато је неопходно за извесно време оставити веће награде стручњацима да би они могли радити, не горе већ боље него раније, и у том истом циљу не треба се одрицати система премија за најуспешнији и нарочито за организаторски рад; премије ће бити недопустиве у систему потпуног комунизма, али у прелазној епохи од капитализма ка комунизму не могу се избећи премије, као што сведоче и теоретска схватања и једногодишње искуство совјетске власти“⁽¹⁰⁾.

Лењин је овако решење организовања расподеле у прелазној етапи развитка комунистичког друштва теоријски јасно поставио, и упоредо с тим настојао да га у пракси доследно спроведе. То се запажа из његовог општег приступа, систематског указивања на значај објективног евидентирања индивидуалног квантума рада и садржинске стране система премија⁽¹¹⁾. За њега је већ у првим данима изградње совјетске власти свако застрањивање и одступање од систематски, правилно успостављених односа расподеле и организовања „објективног и компетентног проверавања успеха“⁽¹²⁾, представљало корак назад у реалним и адекватно радикалним решењима односа расподеле. Настојање да се њени токови друштвено организују на основу количинских односа остварене масе рада неминовно намеће проблем квантитативне сразмерности између оних који су мање радили и других чији је укупни ефекат радног доприноса далеко већи. Када се на овај начин постави проблем, онда се намеће потреба за „систематско, правилно постављено награђивање... сваког значајнијег успеха“⁽¹³⁾. При томе односи расподеле материјалних средстава нужно захтевају друштвено нормирање количинских односа са којима сваки појединац учествује у присвајању производа по принципу „свакоме према раду“.

3. — Лењинова критика неких схватања расподеле. — Ако се пође од наведених принципа у регулисању односа расподеле, онда се теоријски и практично искључује свака могућност доследног примењивања метода опште једнакости или уравниловке у тим односима. Лењин је на ту чињеницу указивао критикујући у врло оштром тону⁽¹⁴⁾ ставове и схватања Н. И. Бухарина и Л. Д. Троцког. Нарочито су њих двојица на пленумима⁽¹⁵⁾ ЦК РКП (б) и ван њих заступали тезу да је могуће органи-

(10) Исто, стр. 60.

(11) Исто, Том 14, стр. 93, 192, 193.

(12) Исто, стр. 93.

(13) Исто, стр. 93.

(14) Види Лењиново учешће у дискусији која се водила у другој половини 1920. године о месту и улози синдиката (В. И. Лењин: Дискусија о месту и улози синдиката и оцена текуће ситуације крајем 1920. и почетком 1921, Изабрана дела, Том 14, „Култура“, Београд, 1960, стр. 151—215).

(15) Овде се мисли на оне пленуме ЦК РКП (б) који су одржани у новембру и децембру 1920. године.

зовати расподелу у сфери личне потрошње према начелима једнаке расподеле или уравниловке. При томе су истовремено у области производње задржавали систем такмичења и ударништва преко којих се постиже различито и неједнако ангажовање појединаца у процесу рада. Суштина такве организације привређивања састоји се у максималном покретању свих материјалних и људских потенцијала са циљем да се остваре оптимални производни ефекти. Као што се примећује, према ставовима ове групе,⁽¹⁶⁾ односе расподеле средстава личне потрошње између совјетских трудбеника треба успоставити на принципима уравниловке без обзира на величину индивидуалног квантума рада. Иако је овај став у погледу спровођења опште једнакости совјетских грађана у области расподеле био и у пракси, а не само у литератури, заснован на захтевима великог броја појединаца, Лењин је у самом почетку уочио његове основне теоријске недостатке и практичне слабости.

Теоријски је неприхватљиво решење да се односи расподељивања материјалних средстава у области потрошње на вештачки начин и формално подвајају од производње⁽¹⁷⁾. Управо од ове чињенице је Лењин сасвим опрезно и промишљено пошао у критици теоријских схватања Троцког, Бухарина и других. Ударништво као специфичност производње у појединим, обично у почетним етапама развитка социјалистичке привреде, садржински представља давање материјалне предности онима који су у производњи испољили изузетне напоре и постигли максималне производне резултате. „Ударништво је давање предности, а давање предности без потрошње” — говорио је Лењин — „није ништа. Ако мени буду давали предност тиме што ћу добијати осмину хлеба, онда покорно захваљујем за такво давање предности. Давање предности у производњи је давање предности и у потрошњи. Без тога ударништво је ништа, облачак, а ми смо ипак материјалисти. И радници су материјалисти, ако говориш ударништво, онда дај и хлеба, и одеће, и меса. Само тако смо ми схватили и схватамо када смо стотину пута расправљали та питања по конкретним случајевима”⁽¹⁸⁾.

Питање односа равномерности између људи у области расподеле и њиховог равномерног учинка, доприноса, „ударништва” у процесу стварања производа постављало се и у свакодневном животу совјетског друштва. Пракса је у огромном броју случајева и у више наврата предвиђала теоријски постављену тезу да се конкретни односи расподеле могу друштвено најрационалније организовати уз претпоставку да за већи индивидуални квантум рада појединцима припадне и већи удео у присвајању материјалних средстава личне потрошње. Али, иако су се процеси и односи расподеле у пракси тако остваривали, проблем великих распона у платама совјетских грађана изазивало је прилична трвења и бројне несугласице. Из тог разлога су Лењину са различитих страна, на политичким форумима и кроз

(16) У току дискусија које су се водиле двадесетих година о питањима места и улоге синдиката и узгредно о неким видовима односа расподеле, појавила се ова група коју су сачињавали Троцки, Бухарин, Преображенски и други.

(17) „То је економски апсурд, јер је то издање потрошње од производње” (В. И. Лењин: *Изабрана дела*, Том 14, „Култура”, Београд, 1960, стр. 212).

(18) Исто, стр. 160.

друге форме, постављана питања ⁽¹⁹⁾ о претераним разликама у платама између висококвалификованих стручњака и оних који то нису. За њега је то било „веома важно питање прелазног периода од капитализма ка комунизму“ ⁽²⁰⁾. Полазећи не само од теоријског аспекта расподеле већ и од њене практичне стране, Лењин је врло често и у разним приликама био присиљен да објашњава објективну нужност таквих односа. То значи за различите и неједнаке доприносе појединаца у изградњи социјализма морају се поједини стручњаци и различито награђивати у облику високих односно ниских плата. „Наравно, стручњацима сад плаћамо одвише, али платити им нешто више за наук не само да вреди него се мора и теоретски је нужно“ ⁽²¹⁾.

Упоредо с тим Лењин је указивао на чињеницу да се ипак у процесу постепеног изједначавања у расподели учинило у пракси веома много. И то за сразмерно кратко време постигло „толико колико нигде није учинила нити је могла да учини ма која буржоаска држава деценијама“ ⁽²²⁾. Почетна решења су нађена у општем ограничавању претераних колебања између плата неквалификованих радника и стручњака. Остали односи расподеле између совјетских грађана, издиференцираних по другим критеријумима а не по степену сложености њиховог рада, решени су тако што „плата свим чиновницима“ није могла бити „већа од просечне плате доброг радника“ ⁽²³⁾. Ово, у извесној мери само принципијелно становиште, представљало је неопходан постепени прелаз ка општем регулисању односа расподеле путем „уравниловке“. Остварење тих односа једнакости расподеле међу људима условљено је превазилажењем противречности и разлика „између људи физичког и људи интелектуалног рада“ ⁽²⁴⁾, а што непосредно зависи од степена развијености материјално-производне основе друштва.

Захтеви праксе и једног дела теоријске мисли да се односи расподеле друштвено организују на принципима потпуне једнакости изазвали су негативне оцене у редовима неких буржоаских писаца на Западу. Основу за њихову критику рационалности социјалистичког облика односа расподеле пружило им је наведено схватање, по коме се ови односи нужно организују и регулишу тако да не постоји никаква разлика у расподели производа између појединаца. Како је друштвено уклоњен монопол при-

(19) „Питали су ме: зар се у социјалистичкој републици може да плаћа до 3.000 рубаља? Ми смо стварно то питање ставили у програм, јер је незадовољство на тој основи отишло прилично далеко“ (Исто, Том 12, стр. 92.).

(20) Исто, стр. 92.

(21) Исто, стр. 94.

(22) Исто, стр. 94.

(23) Исто, стр. 94.

(24) Исто, Том 10, стр. 414.

ватне својине над средствима за производњу и рад постао основни критеријум регулација односа расподеле, тиме су уклоњени и битни разлози неједнаког учешћа у расподели материјалних средстава. А пошто су потребе свих чланова друштва истоветне, према такозваној теорији „једнаких стомака“, онда се њихово суделовање у присвајању производа поставља тако да сви учествују са равномерним и подједнаким уделом у расподељивању средстава личне потрошње. Узимајући за основу оваква решења односа расподеле, социјализам се од извесног броја представника буржоаске теорије врло негативно прихвата. Наиме, њему се са те стране импутира да представља такву структуру друштвених односа у којој се спроводи општа једнакост грађана у свим облицима захтева за материјалним средствима, а без обзира на степен њихових интелектуалних и физичких способности. По њиховим теоријским закључцима, то неминовно оставља негативне трагове на крајњи ефекат функционисања социјалистичког економског система.

Лењин је и у овим тумачењима социјализма и његових односа расподеле остао доследан својим познатим теоријским решењима. То је сасвим одређено показао на Првом светском конгресу одржаном поводом ваншколског система образовања. Обраћајући се учесницима конгреса, Лењин је подсетио: „Буржоаски професори у погледу једнакости покушали су да нас прикажу као да ми хоћемо да учинимо једнаким једне људе другима. У тој бесмислици, коју су они сами измислили, они су хтели да оптуже социјалисте. Али они нису знали, због своје кратковидости, да су социјалисти, тј. оснивачи савременог социјализма, Маркс и Енгелс, говорили: једнакост је пушта фраза, ако се под једнакошћу не подразумева уништење класе. Ми хоћемо да уништимо класе, у том смислу ми смо за једнакост. Али претендовати на то да ћемо ми учинити све људе равне једне другима, то је пушта фраза и глупа измишљотина“ (25).

Према напред датим теоријским и практичним приступима питању социјалистичке расподеле, запажа се да Лењин у основи полази од општих марксистичких теоријских ставова. Уколико се појављују неке битне разлике, онда оне потичу из специфичности функционисања економских и политичких односа за време ратног комунизма и нарочито у каснијим етапама развитка совјетске власти. Та повезаност главних представника социјалистичке теорије расподеле најбоље се уочава из Лењиновог излагања односа расподеле прве фазе комунистичког друштва (26), социјализма и интерпретације оног облика где расподела материјалних средстава не

(25) В. И. Лењин: Соч. Том 29, „Госполитиздат“, Лењинград 1952, стр. 329—330.

(26) Види нарочито део у коме Лењин говори о нижој и вишој фази комунистичког друштва (Изабрана дела, Том 11, стр. 250—260).

захтева друштвено нормирање количине производа⁽²⁷⁾ коју појединци присвајају уз остваривање принципа расподеле према потребама. Захтеви за функционисањем количинских односа у расподели нарочито се заоштравају тамо где се јављају велике несразмере између потреба појединаца и реалних способности социјалистичког друштва да их најминималније задовољи. Управо је ова појава најснажније дошла до изражаја за време Лењиновог непосредног руковођења привредним и друштвено-политичким животом прве државе радничких совјета. То је непосредно изазвало низ практичних проблема евиденције, контроле и механизма расподеле производа. Истовремено са овим искрсла су и теоријска питања принципа и начина друштвене организације њених односа, за чије је решење Лењин дао одређени допринос и заузео изложено становиште.

Др Драгутин Шошкић

РЕЗЈУМЕ

Вклад Ленина в теорию социалистического распределения

В анализе проблемы распределения Ленин полностью исходил из того, как Маркс и Энгельс понимали принципы и методы общественной организации распределения при социализме. Специфичность подхода к решению некоторых его аспектов непосредственно была обусловлена условиями конкретного функционирования советской власти. В каждодневной практике возникали проблемы учета и контроля индивидуального количества и качества труда, отданного обществу, и количества продуктов, получаемых каждым из трудящихся путем распределения. Придавая указанным вопросам относительно большое значение, Ленин неизбежно столкнулся с проблемой пути, по какому в дальнейшем будут развиваться конкретные отношения распределения. Существовали теоретические концепции и требования практики об организации распределения поровну по принципу уравниловки. При этом уравнивание и равенство предъявлялись в отношении распределения, но не и к процессам, создающим материальные средства, подлежащие распределению. Вскрывая объективную невозможность формального ограничения отношений производства от потребления, Ленин критически относился к такого рода решениям. При этом он не только задержался на критическом подходе и отрицании такого понятия распределения, но и дал положительный вклад своими теоретическими и практическими обоснованиями. В своей широкой аргументации он отстаивал принятие таких методов и принципов распределения, функционирование которых больше всего способствовало бы включению всех материальных и человеческих возможностей в строительство советской экономической и общественно-политической систем.

Для осуществления данной функции и достижения конечной цели построения социализма, теория и практика усвоили социалистический принцип распределения по труду, который признает невозможным уравнительное распределение, поскольку и количество и качество труда каждого трудящегося, отданного обществу для создания материальных средств, неодинаковы и весьма различны.

(27) Исто, стр. 254.

R É S U M É

Lenin's Contribution to the Theory of the Socialist Distribution

In the analysis of the problem of distribution, Lenin entirely accepted Marx's and Engels's concepts of the principles and methods of social organization of the distribution in socialism. Specificity in solving some of its aspects was directly determined by the conditions of the concrete functioning of the Soviet power. The everyday practice revealed the problem of records and control of individual quantum of work and the quantity of produce which individuals appropriate through the distribution. Attaching a relatively great importance to the stated problems, Lenin was faced with the problem of how to develop further and how to direct concrete relations in the distribution. There were theoretical concepts and practical demands that social organization of distribution should be carried out according to the principles of absolute equality or »uravnilovka«. The equality and uniformity were exacted in the relations of distribution, but not in the processes in which material resources, that should be distributed, are created. Noticing the objective impossibility of a formal separation of the production from the consumption, Lenin accepted such solutions with criticism. But he was not exclusive in his critical negations of the concepts of distribution, and he gave positive contributions as to its theoretical and practical formulation. He advanced substantial arguments in this respect and pleaded for adoption of such methods and principles of distribution, which would mostly contribute to the engaging of material and human potentials in the building of the Soviet economic and socio-political system. To achieve this function and the ultimate goal of the building of socialism, theory and practice have adopted the principle of the distribution according to the results of work. This means that essentially distribution contains elements of inequality of distribution products, since contributions of individuals in creating material resources are different and rather unequal.

R É S U M É

La Contribution de Lénine à la théorie de la répartition socialiste

Dans l'analyse du problème de la répartition Lénine a accepté sans réserve la conception de Marx et Engels relative au principe et à la méthode de l'organisation sociale de la répartition dans le socialisme. La spécificité des approches de la résolution de certains de ses aspects a été directement déterminée par les conditions du fonctionnement concret du pouvoir soviétique. Dans la pratique quotidienne le problème se posait de l'état administratif du jour et du contrôle du quantum individuel du travail et de la quantité des produits dont les individus s'approprient par la voie de la répartition. En attribuant aux questions mentionnées une importance relativement grande Lénine s'est trouvé nécessairement en face du problème comment faut-il développer et orienter ultérieurement les rapports concrets de la répartition. Il y avait des conceptions théoriques et des exigences pratiques à ce que son organisation sociale soit réalisée d'après les principes de l'égalité complète ou critère égalitaire (uravnilovka). A ce propos on réclamait l'uniformité et l'égalité dans les rapports de la répartition, mais non point dans les processus dans lesquels sont créés les moyens matériels qu'il faut répartir. En se rendant compte de la possibilité objective de la séparation formelle des rapports de la production d'avec la consommation, Lénine a pris une position critique à l'égard des solutions données. Mais à ce propos il ne s'est pas arrêté exclusivement sur les négations critiques de la conception de la répartition, mais il a donné des contributions positives au

sujet de la manière dont elle a été formulée en théorie et dans la pratique. A cet effet il a fourni une ample argumentation et il a recommandé d'adopter de tels principes et méthodes de la répartition dont le fonctionnement contribuerait à l'engagement des potentiels matériels et humains dans l'édification du système économique et socio-politique soviétique.

Pour la réalisation de cette fonction et du but final de l'édification du socialisme la théorie et la pratique ont adopté le principe de la répartition selon le travail. Cela signifie qu'il contient dans son fond les éléments de l'inégalité de la répartition des produits, parce que même les contributions des individus dans la création des moyens matériels sont différents et très inégaux.

РАЗВОЈ ИМОВИНСКОГ ОСИГУРАЊА У СССР-У

У Совјетском Савезу право осигурања се представља данас као један од најдинамичнијих делова грађанског права. То, уосталом, није особено само совјетског права. Ипак, совјетско право осигурања заслужује посебну пажњу компаративиста. Не само због тога што се оно развија у условима постојања социјалистичких друштвених односа и што се, самим тим, разликује од права капиталистичких земаља, оно је занимљиво и по томе што и у односу на друге социјалистичке земље показује знатне разлике. Оно, уосталом, има своју традицију — свој предреволуционарни и послереволуционарни период, своју садашњост и бројне проблеме који у блиској будућности захтевају решења. Стога ће у овом раду управо и бити додирнута питања досадашњег развоја совјетског имовинског осигурања, његовог данашњег изгледа, као и неки значајнији проблеми његовог даљег развоја.

Кратак историјски преглед

У годинама које су претходиле октобарској револуцији осигурање је у Русији доживљавало снажан развој. Акционарска друштва су у размаку од само десет година (између 1902. и 1911. год.) удвостручила свој капитал⁽¹⁾. Али то и јесте била главна сврха осигуравајућих друштава: извлачење профита и повећање капитала, а не интереси њихових клијената (уколико се као клијенти нису појављивала капиталистичка предузећа). Уочи саме револуције, у септембру 1917, Лењин је писао да би национализација осигурања, спајање осигуравајућих друштава и централизација њихове делатности, као и државна контрола, довели до снижења премија, повећања фонда покрића и проширивања круга ризика обухваћених осигурањем⁽²⁾. Отуда се после октобарске револуције национализација логично могла очекивати као први корак у даљем развоју прилика у области осигурања. И заиста, већ 28. новембра 1918. год., донет је декрет „О организацији осигурања у Руској Републици“, којим је осигурање у свим својим видовима проглашено државним монополом. При Вишем совјету народне привреде образована су била пожарно-осигуравајућа одељења која су управљала осигурањем. Али, у том почетном

(1) О томе је Лењин писао у чланку „Рост капиталистичког богатства“, истичући нарочито чињеницу да је само 21 акционарско друштво у том периоду од десет година увећало своју имовину за 32 милиона рубаља — В. И. Ленин, Соч. т. 19., стр. 177—178.

(2) У чланку: „Катастрофалне незгоде и како се противу њих борити“, — Лењин, Соч., т. 25., стр. 310.

периоду изграђивања новог поретка и правног система, нужна лутања нису мимоишла ни ову област. Она су, уосталом, подстакнута грађанским ратом, иностраном интервенцијом и поготову чињеницом катастрофалног темпа пада вредности новца, која је онемогућила организовање једног колико-толико ефектног осигурања⁽³⁾. Стога је већ 1919. године потпуно укинута најпре лично осигурање, а затим, декретом СНК РСФСР од 18. децембра 1920. год., такође и имовинско осигурање. Уместо њега уведена је државна помоћ настрадалима („свима радним домаћинствима, како инокосним, тако и колективним“) од стихијских догађаја. Ова се помоћ углавном давала у природи, али је и она, услед изузетних околности у којима се земља у том периоду налазила, ретко могла да буде довољна. Стога ни она није била дугог века. 6. октобра 1921. год. — сада већ у условима мирнодопске привреде и оздрављеног новчаног система — декретом СНК РСФСР „О државном имовинском осигурању“ поново се уводи осигурање уз плаћање премије. Овај правни акт се може сматрати изванредно значајном основом на којој ће се даље развијати совјетско осигурање. Смернице овог развоја су оцртане на следећи начин: Од сада, осигурање ће у прво време бити добровољно, а њиме ће се покривати приватна домаћинства од пожара, помора стоке, градобитине и хаварија на путевима воденог и сувоземног транспорта. Када се, пак, буде учврстио технички апарат осигурања, оно се има организовати као обавезно, и односиће се на све приватне власнике имовине, а такође и на државну имовину која је дата у аренду или по ком другом основу приватним лицима или колективима (ван овог случаја, дакле, осигурање државне имовине се не предвиђа). Такође, оставља се могућност задружним организацијама да уместо државног обавезног осигурања организују зајамно осигурање од стихијских сила за сопствену имовину; какве ће, пак, облике ово осигурање имати, у којим видовима ће се појављивати и какве ће тарифе постојати, то ће задружне организације моћи самостално да утврде (додуше, уз испуњење неких посебних услова). Најзад, овим декретом оснива се у саставу Наркомфина Главна управа државног осигурања (госстрах), у чију надлежност прелази сав апарат бивших осигуравајућих органа при Вишем совјету народне привреде. Она ће убудуће пословати на привредној основи те се има, по самој логици, користити својствима правног лица.

Даљи развој осигурања у Совјетском Савезу заиста ће углавном ићи овим путем. 18. септембра 1925. год. донета је Уредба о државном осигурању СССР, којом је потврђен државни монопол за све облике осигурања. Она се појављују у облику обавезних и добровољних осигурања, а на целокупној територији постоји јединствено предузеће које послује на привредном рачуну и које и даље носи назив Госстрах. Госстрах ће поново 1948. године, Уредбом о Главној управи државног осигурања у СССР, бити предмет законског регулсања (систем строге хијерархије органа и контрола од стране Министарства финансија СССР), али ће у ствари тек 1958. године добити знатно измењен облик. Нова, значајна реорганизација органа државног осигурања овог пута је у тесној вези са ду-

(3) Граве—Луни, Страхование, Москва, 1960, стр. 14.

хом XX конгреса КПСС и повећаном улогом савезних република у управљању народном привредом. Одлуком Савета Министара СССР од 17. априла 1958, „О прелазу месних органа Госстраха СССР — у надлежност министарства финансија савезних република“, Госстрах СССР, који је то тада био у надлежности Министарства финансија СССР, укинут је. Главне управе државног осигурања сада се организују на нивоу република и по систему месних органа који су им потчињени. Оне су правна лица, послују по начелу привредног рачуна, а њихова средства морају обавезно имати основни и резервни фонд — овај задњи мора увек бити обезбеђен до висине прописане норме. Остварена добит Госстраха република расподељује се најпре за попуњавање резервног фонда, а остатак иде у републички буџет. Државни буџет, међутим, не одговара за обавезе органа државног осигурања.

Систем осигурања се, међутим, од времена доношења првих правних аката после револуције па надаље, усавршавао не само у погледу организације органа управљања осигурањем него и у погледу развијања појединих облика и врста осигурања, као и проширивања подручја осигуравајуће заштите на нове ризикѐ. Данас он представља развијен систем, који чини право осигурања једним од значајних института совјетског грађанског права. Осигурање се појављује у два основна развијена вида — као имовинско и као лично осигурање — која се, опет, могу организовати било у форми добровољног, било у форми обавезног осигурања. Његови правни извори су данас: Устав СССР и устави савезних република, специјални закони из материје осигурања, грађански законици савезних република, одлуке Савета министара СССР и савезних република, као и посебна правила осигурања, која издаје Министарство финансија СССР. А пошто су у суштини у питању односи грађанског права, као извори се појављују и опште норме грађанског права и одговарајућа судска пракса.

Предмет и облици имовинског осигурања

Сумаран преглед имовинског осигурања, како је оно данас организовано у СССР-у, пружа следећу слику:

А. — *Обавезно осигурање.* — Обавезна осигурања су у Совјетском Савезу уведена Указом Президијума Врховног совјета СССР од 4. IV 1940. године. Њих има четири врсте: 1. обавезно осигурање зграда, инвентара, уређаја, транспортних средстава, производа, сировина и материјала; 2. обавезно осигурање рибарских бродова; 3. обавезно осигурање пољопривредних култура и 4. обавезно осигурање животиња (уз услов да достигну одређену старост). Ризици које покрива осигурање су наступање штете услед: пожара, удара грома, експлозије, олује, града, поплаве, смрзавања, затим, насукања брода услед буре, угнућа стоке услед болести, старости или несрећног случаја итд. Обавезном осигурању, међутим, подлежу само задружни и приватни сектор, док за осигурање државне имовине таква обавеза не постоји. Као осигураници се, дакле, појављују, само колхозни и домаћинства грађана (колхозника, радника,

службеника, занатлија и других грађана). Карактеристично је да се суме осигурања не протежу на читаву вредност осигураних предмета: оне се одређују на основу посебних норми, по којима се, на пример, зграде осигуравају на 30—40% њихове стварне цене, стока на 40—50% опште набавне цене итд. (*). При томе, накнада се исплаћује у потпуности само у случају потпуне пропасти осигуране ствари, док се у случају делимичне пропасти или оштећења исплаћује сразмеран део вредности. Накнада се, међутим, неће исплаћивати ако је до наступања осигураног случаја дошло кривицом осигураника, или ако осигураник у одређеним роковима није обавестио осигурача о наступању осигураног случаја. Ово задње решење је у многим правима данас одбачено као веома строга санкција за осигураника, која у свему има карактер приватне казне и којој стога нема места у грађанском праву. Најзад, совјетски осигурач има право регреса према трећем одговорном лицу, то јест, има право да ступи у права осигураника према штетнику по исплати накнаде из осигурања.

Б. — *Добровољно осигурање*. — Обавезно осигурање, како је изложено, ни по свом захвату имовине и ризика које покрива, ни по висини тог покрића, није довољно за пружање заштите од штета које могу настати. Стога је добровољно осигурање знатно развијено и појављује се било као допунско осигурање (за ризике које покрива обавезно осигурање), било као самостално. Оно је регулисано низом правила издатих од Министарства финансија СССР, док су, пак, субјекти ових правних односа одређени Одлуком Савета министара СССР од 27. августа 1953. године: „Органи државног осигурања у савезним републикама проводе добровољно осигурање имовине задружних, професионалних и других друштвених организација, а такође домаће имовине и средстава транспорта која припадају грађанима по праву личне својине, по правилима, и упутствима која издаје Министарство финансија СССР“. Државна имовина, дакле, ни овим осигурањем није обухваћена.

Према поменућим посебним правилима осигурања, добровољно осигурање се појављује у неколико врста:

1. — Имовина задружних и друштвених организација, према правилима Министарства финансија СССР од 23. априла 1956. год., може се осигуравати путем тзв. основних и допунских уговора: основним уговором покрива се имовина која припада осигураницима, а допунским уговорима имовина која се код њих налази по основу комисиона, оставе, прераде итд., а која припада другим организацијама. Предмет овог осигурања могу бити различити објекти, као, на пример, зграде, превозна средства, машине, инвентар итд., а ризици од којих се врши осигурање су: пожар, земљотрес, експлозија, ураган, лавине, хаварије превозних средстава и др. Разуме се, уколико се ради о предметима и ризицима који су већ обухваћени обавезним осигурањем, овде је реч о осигурању којим се допуњава недовољно покриће првим осигурањем. Основни уговор се може закључити само на рок од једне године, а допунски на рок од три месеца до једне године. У случају осигурања испод вредности, дејствује правило пропорционалности. На осигурача прелазе по исплати

(*) Обавезна осигурања, Југ. заједница осигурања, Београд, 1965., стр. 22.

осигуране суме права осигураника према трећим лицима чијом је кривоцом проузрокована штета. Неиспуњене обавезе осигураника у погледу пријаве наступелог осигураног случаја санкционисано је губитком права.

2. — Добровољно осигурање пољопривредних култура регулисано је правилима осигурања од 1952. године. Као осигураници се могу појавити: колхозни, задружне, професионалне и друге друштвене организације, док се, међутим, усеви индивидуалних сељака не примају на осигурање. Осигурањем се покривају од познатих ризика у пољопривреди (као и код обавезног осигурања) следећи предмети: усеви једногодишњих пољопривредних култура, летина (род) вишегодишњих култура, расадници (са искључењем цвећарских и декоративних култура). Карактеристично је да се може осигурати само цела површина на којој се дате културе налазе.

3. — За добровољно осигурање стоке важе правила из 1954. године. Међутим, посебна правила постоје за случај када се као осигураници појављују колхозни, задружне и друге друштвене организације, а посебна када се као осигураници појављују грађани (индивидуална домаћинства). У првом случају објект осигурања може бити како она стока која се осигурава путем обавезног осигурања, тако и друга стока, као, на пример, крзнате звери (у одгајалиштима), питоми зечеви, пчеле, домаћа живина. Осигурање стоке у власништву грађана, међутим, може се односити само на стоку која достиже одређени узраст (на пр. овце и козе од годину дана, коњи од једне до петнаест година итд.), док се поменуте врсте које не подлежу обавезном осигурању у овом случају уопште не примају. Покривени ризици су болест и несрећни случај. Особеност овог осигурања је у томе што се може закључити само у условима осигурања све здраве стоке одређене врсте и узраста у датој имовини.

4. — Добровољно осигурање предмета домаћинства и средстава транспорта у својини грађана регулисано је правилима од 1958. године. Осигурани предмети могу припадати како грађанима СССР-а, тако и странцима који живе у СССР-у. У погледу предмета домаћинства искључени су из осигурања: драгоцености, накит, рукописи и акти. Превозна средства су аутомобили, мотоцикли, једрилице и моторни чамци. На осигурање не утиче промена места осигураних предмета која је у вези са променом места боравка осигураника. То, међутим, не важи у односу на промену власништва; на тим предметима осигурање се тада прекида. Осигуране опасности су: пожар, разне природне непогоде, саобраћајни удеси и др. Уговор се може закључити писмено или усмено. И овде, повреда обавезе обавештавања осигурача о наступелом осигураном случају санкционисана је губитком права на заштиту из осигурања. Осигураник је такође лишен осигуравајуће заштите у случају када је до штете дошло услед умнишљаја или грубе непажње његове или пунолетних чланова његовог домаћинства (на пример, посебно код осигурања превозних средстава, ако је до штете дошло услед кршења саобраћајних прописа тиме што је возилом управљало лице које на то нема права).

Иако је, како се види, имовинско осигурање у СССР-у прилично развијено, и по својој техници и правној апаратури представља један у

знатној мери усклађен систем, ипак постоје проблеми са којима се оно данас све озбиљније суочава и за које његов даљи развој захтева одређена решења. Чини се да су данас — бар према пажњи која им се посвећује у совјетској правној литератури — најактуелнији следећи проблеми: питање односа (сразмере и даљег развијања) обавезног и добровољног осигурања, укључивања државне имовине у систем осигурања и место осигурања од одговорности у совјетском имовинском осигурању.

Обавезно или добровољно осигурање

Совјетски писци обавезном осигурању придају значајно место у систему осигурања. По њима, оно је неопходно не само за заштиту друштвене имовине него и личне својине грађана. Оно најбоље одговара „бризи за најобухватнију заштиту социјалистичке својине и личних интереса совјетских грађана“⁽⁵⁾. При томе они често указују на квалитативну разлику између совјетског и буржоаског права, предвиђајући даље све већу улогу обавезног осигурања и, са развитком културе, све већу предност његову над добровољним осигурањем⁽⁶⁾. Међутим, иако је обавезно осигурање „планско средство за заштиту социјалистичке својине, за учвршћивање социјалистичке привреде и развитак продуктивности“, не заборавља се истаћи да је и добровољно осигурање имовине такође пожељно и да га треба даље развијати⁽⁷⁾.

У прилог овог задњег мишљења иде несумњиво чињеница да су у новим совјетским грађанским законима оба облика осигурања регулисана као подједнако значајна. Члан 386. Грађанског законика РСФСР од 1964. године, одређује: „Државно осигурање врши се у облику обавезног и добровољног осигурања“. У пракси се, како смо видели, оба осигурања практикују и оба су сразмерно развијена.

Без обзира на то које од њих има већи значај и које ће се брже развијати (на рачун другог или не), несумњиво је да оба осигурања данас имају своје место у совјетском праву. Обавезним осигурањем се постиже да се одређеној имовини обезбеди бар минимална заштита у случају наступања штете, а добровољним да се заштити и она имовина која није, или није довољно, обезбеђена обавезним осигурањем. За моменат је можда занимљивији правни режим коме подлежу једно и друго осигурање, боље речено правне разлике које између њих постоје и које су значајне. Оне се огледају у следећем:

Обавезно осигурање има свој извор у самом закону: осигураници су лица означена законом, осигурањем су покривени објекти означени законом (без обзира на вољу њихових сопственика), наступање штете је последица осигураног случаја који је законом предвиђен. „Обавезном осигурању подлеже имовина одређена законом, под њиме предвиђеним условима“ — јасно и сажето одређује Грађански законик РСФСР (чл. 387, ст. 1.). Насупрот томе, у случају добровољног осигурања правни од-

(5) Райхер, *Общественно-исторические типы страхования*, 1945, стр. 237.

(6) Райхер, *op. cit.*, *loc. cit.*

(7) Коньшин, *Государственное страхование*, 1949, стр. 35.

носи се заснивају уговором: њиме осигураник и осигурач одређују осигурани случај, висину суме осигурања и висину премије. У границама суме осигурања одређене уговором, осигурач је дужан да накнади осигуранику претрпљену штету (исплати осигуранику накнаду) у случају наступања догађаја предвиђеног уговором (осигурани случај) — одређује у члану 388. Грађански законик РСФСР.

Из овога произилази и значајна разлика у погледу начина и момената настајања односа осигурања. У случају обавезног осигурања постоји у томе извештан аутоматизам: правни односи се заснивају ван и независно од било каквог утицаја воље осигураника и органа државног осигурања. У том смислу закон од 1940. године, у члану 22, одређује да се у случају откривања прикривене или при регистрацији непријављене имовине која по закону подлеже обавезном осигурању, доприноси за осигурање (премије) имају платити за све пропуштено време (али не за више од две године). У случају добровољног осигурања, међутим, нема овог аутоматизма, него се — најчешће правилима осигурања — одређује моменат настајања односа осигурања, и то у зависности од плаћања прве премије при осигурању стоке, на пример, дејство уговора почиње десетог дана после дана уплате осигурачу од најмање 50% премије осигурања).

С друге стране, неплаћање премија од стране осигураника не доводи до престанка обавезног осигурања (плаћају се само пенали за сваки дан пропуста рока). Насупрот томе, у случају добровољног осигурања, такав пропуст осигураника доводи до ослобађања осигурача обавезе плаћања осигуранике суме.

Значајна разлика постоји и у погледу одређивања осигуранике суме. Како је већ истакнуто, у случају добровољног осигурања висину осигуранике суме одређују саме стране уговорнице, док је ту улогу за случај обавезних осигурања узео на себе законодавац. Он то чини тако што одређује фиксни износ који се примењује на све истородне објекте који потпадају под обавезно осигурање, без обзира на индивидуалну вредност сваког појединог објекта. Ове „апсолутне“ или „чврсте“ норме утврђују се полазећи од најниже вредности датих објеката, због тога да би се избегло осигурање изнад вредности. У том случају је, наравно, могуће и често осигурање испод вредности, али се овај недостатак отклања могућношћу закључивања допунског осигурања — овог пута у виду добровољног осигурања (8).

Укључивање државне имовине у систем осигурања

Изгледа парадоксално, можда, да се осигурање у Совјетском Савезу назива *државно осигурање* (государственное страхование), а да њиме управо једино имовина у државној својини није покривена. Као што је изложено, наиме, обавезним и добровољним осигурањем покривена је имовина колхоза, задружних, професионалних и других друштвених ор-

(8) Граве—Лунц, *op. cit.*, стр. 67—68.

ганизација и лична својина грађана. Штете које настану на имовини у државној својини покривају се из државног буџета. У ствари, назив државно осигурање не проистиче из врсте објеката покрића, него из начина организовања осигуравајуће организације.

Совјетским писцима овакво решење не изгледа противуречно марксистичкој мисли. Они истичу да је Маркс, говорећи у Критици Готског програма о резервном или осигуравајућем фонду за покриће од несрећних случајева, природних непогода и сл., тиме једино указао на неопходност осигуравајућег фонда у социјализму, али да тиме није и предодредио облик у коме ће овај фонд бити организован⁽⁹⁾. Суштина је, дакле, у томе да у социјализму „осигуравајући фонд чини део укупног друштвеног продукта у условима социјалистичке својине на средствима и оруђима за производњу и на бази те својине“⁽¹⁰⁾, док је питање начина његовог организовања од другостепеног значаја. Осигуравајући фонд се, према томе, може појавити у различитим облицима.

Уопште узев, у Совјетском Савезу преовлађује централизована форма резерви које служе за заштиту имовине од разних ризика и које су у саставу буџета. Ови фондови постоје и у натуралном облику (сировине, гориво, семе, храна) и у новчаном облику (резервни фондови Савета министара СССР и Савета министара савезних република). Део тих резерви служи за отклањање последица стихијних догађаја, за помоћ колхозима и грађанима итд. Осигурање, пак, у правом смислу речи, обрађује свој фонд доприносима осигураника: колхоза, кооперација, грађана, и њиме управља, како смо већ видели, специјална државна организација. То су, додуше, „старе економске форме, али су те старе економске форме испуњене новим садржајем, служе новим циљевима — циљевима очувања социјалистичке и личне својине грађана обезбеђењем материјалне накнаде у случају настанка одговарајуће потребе“⁽¹¹⁾.

Према томе, фонд за заштиту имовине о коме је Маркс говорио, може се образовати у облику премијског осигурања, али такође и у неком другом облику — као што је то случај у погледу заштите државне имовине буџетским резервама у Совјетском Савезу. Треба такође напоменути да и у неким другим социјалистичким државама државна имовина остаје ван домашаја премијског осигурања: тако је у Румунији, Чехословачкој, Пољској, док се у Мађарској, чак, законским прописима забрањује осигурање имовине државних органа.

Ипак, данас се озбиљно поставља питање укључивања државне имовине у осигурање — и у Совјетском Савезу и у другим социјалистичким земљама које немају ово осигурање. Совјетски писац Рајхер се залаже за обавезно осигурање целокупне државне имовине. По њему, не треба сумњати да је Маркс у Критици Готског програма имао у виду осигуравајући фонд у ужем смислу речи и да такав фонд треба нужно да постоји и у социјализму исто као и у капитализму⁽¹²⁾. Супротно мишљење изражава Коњшин: „Са даљим развојем совјетске привреде и јачањем др-

(9) Граве—Луни, *op. cit.*, стр. 13.

(10) Граве—Луни, *исто*.

(11) Граве—Луни, *исто*.

(12) Рајхер, *op. cit.*, стр. 23—4.

жавног газдинства постепено опада потреба да се државна имовина осигурава системом „Госстраха”, и даље, довољно је обезбедити ову имовину непосредним резервама које се стварају у државним предузећима, и штавише, у маси посматрано, пошто општенародна имовина у социјализму преовлађује, осигуравајући фонд у облику општедржавне материјалне и новчане резерве далеко је значајнији од фонда који се ствара осигурањем⁽¹³⁾.

Изгледа, међутим, да се потреба проширивања осигурања и на државну имовину намеће не само као теоријска могућност него у првом реду као практична потреба. Јер, како је примећено, резервни фондови који се образују за сврхе покрића штета насталих у државној имовини не служе увек и искључиво за покриће ових штета, него и за различите друге потребе. „Стога државна предузећа у случају претрпљене штете не ретко долазе у крајње тежак положај када се у пракси постави питање накнаде ових штета. У ништа мање тежак положај не долазе ни одређени органи којима се ова предузећа обраћају ради добијања средстава за накнаду”⁽¹⁴⁾.

И друге социјалистичке земље, у којима државна имовина није заштићена осигурањем, са новијим променама у систему планирања и руковођења привредом све више се приближавају систему покривања штета из осигуравајућег фонда, уместо из буџетских средстава. Увођење новог привредног механизма довело је до поновног разматрања обавезног осигурања државне имовине у Мађарској; у Бугарској се предлаже да обавезно осигурање предузећа и државних пољопривредних имања која раде по новом систему планирања отпочне у 1968. години; у ДР Немачкој, на основу Закона о осигурању народних предузећа од 1950. године, осигурању подлежу средства производних и обртних привредних организација (државних предузећа); у Чехословачкој, од општег режима искључења државне имовине из осигурања чини се изузетак у случају када осигурање ове имовине захтева јавни интерес; у Пољској, законом од 1. I 1966, уведено је обавезно осигурање за све сопственике моторних возила од одговорности према трећим лицима⁽¹⁵⁾.

Проблем осигурања од одговорности

Непостојање осигурања од грађанске одговорности у совјетском праву осигурања вероватно је његова највећа особеност у односу на право осигурања других земаља. Овај облик осигурања је данас познат готово свим правним системима, и на Истоку и на Западу, и појављује се пре свега као карактеристика и потреба савременог развијеног друштва, у коме су велики ризици проузроковања штета услед савременог начина живота довели најпре до суштинских промена у праву грађанске

(13) Коњшин, *op. cit.*, III изд., 1957, стр. 60.

(14) Рајхер, *op. cit.*, стр. 24.

(15) „Размена искустава из праксе осигурања државне (општенародне) имовине у социјалистичким земаљама”, реферат (на руском) за Осмо саветовање осигуравајућих организација социјалистичких земаља у Београду, новембар 1967. (необјављено).

одговорности, а одмах затим — и као нужна последица тога — и до развијања осигурања од те одговорности. Стога је неobiчно што у Совјетском Савезу, упркос високог степена индустријализације земље и све веће моторизације саобраћаја, не постоји осигурање од грађанске одговорности. То је утолико више неobiчно, што је само право грађанске одговорности за накнаду штете већ прилагођено захтевима развијеног друштва: у њему је објективна одговорност данас чврсто заснована. Одговорност за штету „проузроковану извором повећане опасности“ данас заузима у совјетском грађанском законодавству равноправно место са одговорношћу за кривицу⁽¹⁶⁾. Међутим, њеног нужног пратиоца у савременом упоредном праву — осигурања од одговорности — још увек нема у совјетском праву⁽¹⁷⁾. Да је, пак, осигурање нужан пратилац грађанске одговорности, то је у упоредном праву општепозната чињеница. Јер, објективна одговорност, иако представља огроман напредак у односу на традиционалну одговорност за кривицу, не може у потпуности да задовољи сврху ради које је настала: пронаћи и означити одговорно лице још увек не значи и загарантовати његову солвентност. И само позитивно совјетско грађанско законодавство предвиђа могућност инсолвентности одговорног лица и предвиђа умањење висине накнаде штете коју учини грађанин у зависности од његовог имовинског стања (чл. 458, ГЗ РСФСР). Ко ће у таквом случају обезбедити пуну накнаду оштећеном лицу? Истина, у Совјетском Савезу знатан део овог терета преузело је на себе социјално осигурање за лица која су њиме обухваћена. Само, право, накнада по основу социјалног осигурања по правилу не представља пуну накнаду претрпљене штете, а друго, целокупно становништво није обухваћено социјалним осигурањем. Отуда и правила грађанских законика предвиђају обавезу штетника да оштећеном накнади штету у делу који премашује помоћ или пензију коју прима од социјалног осигурања, односно да му накнади штету у пуном обиму у случају када није добио никакву помоћ или не подлеже социјалном осигурању (чл. 460—464. Грађ. зак. РСФСР).

Све, дакле, указује на то да би осигурање од одговорности и у совјетском праву имало своју сврху и место. Ипак, противу његовог увођења постоје веома категорична мишљења. Она такође полазе од потребе пооштрене одговорности за накнаду штете, тј. објективне одговорности. Та је потреба двострука: обезбеђење накнаде штете која настаје услед тзв. изворника повећане опасности с једне стране, а са друге, утицање на лица која користе те изворнике да стално усавршавају мере

(16) Грађански законик РСФСР од 1964, чл. 454: „Организације и грађани чија је делатност скопчана са повећаном опасношћу по околину (транспортне организације, индустријска предузећа, градилништа, држаоци аутомобила и сл.) дужни су да накнаде штету причињену извором повећане опасности, уколико не докажу да је штета настала услед више силе или зле намере оштећеног.“

(17) Треба рећи да ово осигурање ипак није потпуно непознато совјетском праву: осигурање од одговорности било је у Совјетском Савезу регулисано уредбом од 10. II 1926. за све врсте транспортних средстава, укључујући и моторна возила, али је укинута 1930. године. — Данас су на снази правила Ингосстраха о осигурању аутотранспортних средстава и грађанске одговорности. О томе: Н. Маленин, Страхование гражданской ответственности, Советская юстиция, 1962. бр. 11. стр. 22.

отклањања опасности и смањења могућности проузроковања штета. При таквом стању ствари, осигурање од грађанске одговорности, које представља пребацивање унапред на другог сопствене одговорности, а по цену уплате осигуравајуће премије, „противуречило би постојању и суштини самог института грађанске одговорности“ (18). Њиме би дејство грађанске одговорности које кориснике опасних ствари треба да стимулише на пажњу било изгубљено. Према томе, „институт осигурања грађанске одговорности, који је толико раширен у капиталистичком друштву, за социјалистичко друштво и право — принципијелно и категорички је неприхватљив“ (19). Он је према истом мишљењу, принципијелно неприхватљив, нарочито имајући у виду Програм партије, по коме у први план долази васпитна улога совјетског права на формирање навика и схватања једног поколења које тежи комунистичком друштву.

У новијој совјетској литератури појављују се и другачија схватања о овом питању. Аргументи присталица увођења осигурања од одговорности у знатној мери су конкретнији и, може се рећи, више практичне природе од аргумената његових противника. Они се састоје у следећем⁽²⁰⁾:

Појединац, грађанин, узимајући у обзир висину штете за коју он може бити одговоран (стварна штета, изгубљена добит, трошкови лечења), практично тешко може бити у стању да исплати ову накнаду. Оштећени је још у горем положају ако је услед удеса штетнику смањена и радна способност или је настрадао. Оштећена лица или њихови наследници отуда често долазе у ситуацију да имају у рукама судску пресуду о накнади штете, али да ову практично никада не остваре. Стога је у првом реду у интересу оштећених лица увођење овог осигурања, које би нарочито у случају последица несрећних случајева до којих долази коришћењем моторних возила требало да буде обавезно. На другом месту, осигурање од одговорности би такође представљало и значајну заштиту осигураника — власника или закупца моторних возила — у случају када до штете дође без њихове кривице, јер би за малу премију коју би плаћали могли добити заштиту од евентуалних значајних одштетних захтева. То није ни у чему у супротности са социјалистичким односима, напротив, у одређеним случајевима би и интереси друштвене имовине били непосредно заштићени: када индивидуални сопственик моторног возила, на пример, нанесе штету друштвеној имовини, уместо да износе које би штетник требало да плати на име накнаде отпишу из свог биланса као нереалне, што је чест случај услед инсолвентности штетника, социјалистичке организације би увек могле да рачунају на накнаду претрпљене штете из осигурања. Према томе, „потпуно је јасно да у самој идеји таквог института осигурања нема ничега неприхватљивог за совјетско право...“, ... „ако раније, када се моторна возила нису продавала ни давала у најам, питање осигурања од одговорности није имало већи значај, у

(18) В. Рахмилович, О страховании гражданской ответственности, Советская юстиция, 1962, бр. 4, стр. 22.

(19) Рахмилович, исто.

(20) Х. Маленин, Страхование гражданской ответственности, Советская юстиция, 1952, бр. 11, стр. 22.

садашње време увођење обавезног осигурања од одговорности у односе индивидуалних сопственика транспортних средстава, појављује се као неопходно . . . , оно је у стању да штити и интересе грађана и државе”⁽²¹⁾.

Заиста, осигурање од одговорности се не може сматрати као „принципијелно и категорички неприхватљиво за социјалистичко друштво и право”. То, уосталом, најбоље показује пракса других социјалистичких земаља. Остављајући по страни наше (југословенско) право осигурања, где се осигурање од одговорности у различитим облицима већ низ година успешно практикује, подсетимо да оно постоји у СР Чехословачкој (Упутство Министра финансија бр. 38 од 1957. год., о осигурању од одговорности корисника и власника аутомобила), у ДР Немачкој (Уредба о обавезном осигурању од одговорности из држања и употребе моторних возила, од 16. XI 1961), у Мађарској (Уредба од 1. јула 1959), у Пољској (од 1. децембра 1961). — Иако се углавном ради само о осигурању од одговорности из употребе моторних возила, важна је чињеница да је идеја овог правног института прихваћена и да оно испуњава своју корисну улогу и у земљама са социјалистичким друштвеним уређењем.

Др Предраг Ж. Шулерић

РЕЗЈУМЕ

Развитие имущественного страхования в СССР

После Октябрьской революции и национализации акционерных обществ, занимавшихся страховыми делами в России, страхование в Советском Союзе стало государственной монополией. Госстрах, являющийся государственной организацией, в настоящее время осуществляет страхование в двух его основных видах: как страхование имущественное и как страхование личное. Оба эти вида осуществляются или в форме обязательного или в форме добровольного страхования и представляют собою весьма стройную систему.

Обязательному страхованию в СССР придается большое значение и оно рассматривается как один из важных плановых способов охраны социалистической собственности. По некоторым советским авторам оно имеет большее значение чем добровольное страхование, они высказываются за фаворизирование этого вида страхования. Практика, между тем, показала, что обязательным страхованием не могут быть охвачены все случаи охраны имущества от предусмотренных законом событий, в силу чего и добровольное страхование должно иметь и в дальнейшем широкое применение.

Особой текущей проблемой в советском государственном страховании является вопрос включения государственного имущества в систему страхования. Понесенный ущерб на застрахованном имуществе, принадлежащем государству, покрывается из государственного бюджета. Установлено, что такая система охраны государственного имущества является недостаточной, так как резервные фонды, образуемые с целью покрытия убытков, не служат во всех случаях и исключительно для указанных целей. В силу этого включение государственного имущества в систему страхования, осуществляемого за счет страхового фонда, все больше становится в первую очередь практической потребностью.

(21) Малени, исто.

Одной из интереснейших особенностей страхования в Советском Союзе является отсутствие страхования от ответственности несмотря на значительный уровень индустриализации страны, растущую моторизацию транспорта и на введение в систему гражданской ответственности объективной ответственности. По отдельным авторам такому виду страхования нет места в советском праве, ибо перебрасывание заранее на другого собственной ответственности противоречило бы институции гражданской ответственности и было бы противно социалистическому праву и его воспитательной роли. В новейшей юридической литературе появляются требования о пересмотре такого взгляда, так как с введением страхования от ответственности ожидается: обеспечение возмещения убытков потерпевшему лицу, охрана страхователя от слишком большого риска ответственности при применении современных технических средств, а также защита самой общественной собственности от несостоятельных, причинителей ущерба.

S U M M A R Y

Development of Property Insurance in the USSR

After the October Revolution and nationalization of the stock-corporations carrying insurance business in Russia, the insurance has been developed in the Soviet Union in the form of state monopoly. The state organization GOSSTRAH is at present performing two basic kinds of insurance, property and personal insurance. Both are organized either as compulsory or voluntary insurance and represent a rather harmonious system.

In the USSR a great importance is attached to the compulsory insurance and it is considered as an important planning means for the protection of socialist property. According to some Soviet writers, it is more significant than the voluntary insurance, and there are requests to give preference to this form of insurance. The practice, however, reveals that the entire property cannot be covered by compulsory insurance from all the risks, and that the voluntary insurance should be further developed.

A special problem in the Soviet insurance law represents the question of including state property in the insurance system. Damage that may be caused to the state owned property is covered from the state budget. It was noticed that this system of protecting state property is not adequate, because the reserve funds formed with the purpose of covering such damage do not always, or exclusively serve for this purpose. Therefore, inclusion of state property in the system of premium insurance is more and more imposing itself as a practical need in the first place.

One of the most interesting peculiarities of the insurance in the Soviet Union is non-existence of insurance against responsibility in spite of the high degree of industrialization of the country and the increasing motorization of the traffic, as well as of including in the system of civil responsibility the objective responsibility. According to some, there is no place for this in the Soviet law, because it would be contradictory to the institute of civil responsibility and contrary to the socialist law and to its educational role, to make beforehand accountable somebody else for one's own responsibility. In the more recent Soviet juristic literature demands are noticed for the revision of this approach, since one expects from the introduction of insurance against responsibility securing of indemnity for damage to the person who suffered damage, protection of the insuree from too great risk of responsibility by application of modern technology, as well as protection of state property from insolvent causers of damage.

R É S U M É

Développement de l'assurance des biens en U.R.S.S.

Après la Révolution d'Octobre et la nationalisation des sociétés par actions qui exerçaient les affaires d'assurance en Russie, l'assurance s'est développée dans l'Union Soviétique sous forme de monopole d'Etat. L'organisation d'Etat Gosstrah, s'occupe aujourd'hui de l'assurance sous ses deux aspects fondamentaux: en tant qu'assurance des biens et en tant qu'assurance personnelle. Les deux sont organisées soit sous forme d'assurance obligatoire, soit sous forme d'assurance volontaire et représentent un système qui est dans une large mesure coordonné.

En U.R.S.S. on attribue une grande importance à l'assurance obligatoire et on considère que c'est un moyen de planification inestimable pour la protection de la propriété socialiste. D'après certains auteurs soviétiques elle a une plus grande importance que l'assurance volontaire, en sorte qu'il est nécessaire de favoriser cette forme de l'assurance. La pratique a cependant fait ressortir qu'il est impossible de couvrir contre tous risques tous les biens par l'assurance obligatoire, d'où il s'ensuit que l'assurance volontaire doit continuer à se développer.

La question de l'inclusion des biens de l'Etat dans le système des assurances représente aujourd'hui un problème spécial dans le droit d'assurance soviétique. Les dommages qui sont causés sur les biens dans la propriété de l'Etat sont couverts du budget de l'Etat. On a remarqué que ce système de la protection des biens de l'Etat est insuffisant, car les fonds de réserve qui se forment dans le but de couvrir ces dommages ne servent pas toujours exclusivement à cette fin. C'est pourquoi l'inclusion des biens de l'Etat dans le système des assurances à primes s'impose de plus en plus en tant que nécessité pratique de la plus haute importance.

Une des plus intéressantes particularités de l'assurance dans l'Union Soviétique est l'inexistence de l'assurance de responsabilité, malgré le haut degré de l'industrialisation du pays et de la motorisation de plus en plus intense des transports, ainsi que de l'introduction de la responsabilité objective dans le système de la responsabilité civile. D'après certains auteurs la responsabilité objective n'a pas de place dans le droit soviétique, car le fait de rejeter par avance sur autrui sa propre responsabilité serait en contradiction avec l'institution même de la responsabilité civile et serait contraire au droit socialiste et à son rôle éducateur. Dans la littérature juridique soviétique la plus récente on peut apercevoir des réclamations pour la révision de cette attitude, car on espère que l'introduction de l'assurance de responsabilité garantira la réparation des dommages à la personne lésée, que l'assuré sera protégé contre les risques trop fortement prononcés du fait de l'emploi des moyens techniques contemporains, que les biens dans la propriété sociale seront protégés contre les auteurs des dommages insolubles.

СИМПОЗИЈУМ „ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА И НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ“. — У низу акција посвећених 50-годишњици Октобра, у Котору је од 24. до 28. октобра ове године одржан велики научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије“. Организатор Симпозијума била је Заједница институција за изучавање радничког покрета и СКЈ, а за место скупа је изабран Котор, у коме је устанак морнара 1918. године био непосредни одјек октобарске револуције у нашој земљи.

Симпозијум је захватно веома широку тематику Октобра и његовог утицаја на историјском, политичком, правном и социолошком плану. Сто шест реферата и две стотине две дискусије управо најбоље илуструју разноликост тема и проблема, као и претензије самог скупа.

Осим реферата Место Октобра у савременој историји (Олег Мандић), Значај устанка бококорских морнара 1918. године (Бернард Штули) и Усвајање концепције и искуства октобарске револуције у југословенском револуционарном радничком покрету (Сергије Димитријевић), који су поднети у пленарном заседању, сви остали радови били су подељени у три секције и више мањих, тематских група.

Прва секција је радила под насловом Револуционарна и друштвено-политичка збивања у Југославији у време Октобра (1917—1921). У првој групи ове секције дискутовано је о теми Руска револуција и раднички покрет у југословенским земљама до првог светског рата, поводом следећих реферата: Утицај руске револуције из 1905. године на Хрватску социјалдемократску партију (Федора Бикар) и Прва руска револуција у тремању Димитрија Туповића (Јован Дубовац). Основна тема дискусија у другој групи прве секције била је октобарска револуција и антиратно расположење на фронтима и револуционарна превирања у време стварања Југославије. Основ за ове разговоре дали су радови: Октобарска револуција и њен утицај на антиратно расположење у Аустро-Угарској (Шандор Месарош); Антиратно расположење на фронту у Македонији крајем 1917. и током 1918. године (Петар Стојанов); Нека народна већа у Банату — новембра 1918. године (Арпад Лебл); *Revolucionarno gibanje med slovenskim kmetškim ljudstvom* (Франчек Саје) и О двема манифестацијама „одјека Октобра“ у Славонији (Лавослав Краус). Трећа група је расправљала о политичким приликама у Југославији 1919—1920. и утицају октобарске револуције на основу реферата: Револуционарне прилике у Македонији 1919—1929. године (Александар Апостолов); Октобарска револуција и аграрно-селачки покрет у Војводини 1918—1921. (Данило Кецић); Македонски ослободилачки покрет у емиграцији и октобарској револуцији (Манол Пандевски); Став југословенске владе према повратницима из Совјетске Русије (Тома Миленковић); Став југословенске владе према повратницима из Совјетске Русије и учесницима октобарске револуције (Матија Урадин) и Стјепан Радић и октобарска револуција (Богдан Кризман).

Четврта група историјске секције разматрала је развој југословенског радничког покрета у Југославији у периоду 1918—1920. године. Радови: Усвајање искуства октобарске револуције у југословенском радничком покрету (Сергије Димитријевић); *Revolucionarne preusmerite v Juliski Kraini po prvi svetovni vojni* (Милица Качин-Wohinc); Одјек октобарске револуције на ставове балканских социјалиста према македон-

ском питању првих година после револуције (Орде Ивановски); Утицај октобарске револуције на ширење комунистичког покрета у Македонији до Обзане (Иван Катарлијев) и Одједи октобарске револуције у Црној Гори (Димо Вујовић).

У петој групи се расправљало о покретима солидарности у Југославији са социјалистичким револуцијама у Русији и Мађарској. Поднети су следећи реферати: Акција солидарности југословенског пролетаријата са револуцијама у Русији и Мађарској (Мирослав Николић); Однос буржоазије према бољшевичком покрету у Војводини у првој половини 1919. године и генерални штрајк социјалистичке пролетерске солидарности (Данило Кецић); Акција солидарности БиХ пролетаријата са револуцијама у Русији и Мађарској до краја 1920. године (Ибрахим Карабеговић) и Прослава 25-годишњице октобарске револуције у Југославији (Јово Михаљевић).

У шестој групи је преовладавала тема — учешће припадника наших народа у совјетској револуцији. О овом питању су поднета четири реферата: Учешће Југословена у октобарској револуцији (Фердо Чулиновић); Југословенски комунисти у Совјетској Русији 1918—1920. г. (Никола Поповић); Став црногорске емиграције у Русији према октобарској револуцији (Јован Бојовић) и Сарадња између југословенске и мађарске групе РКП(б) крајем 1918. и почетком 1919. године (Вујица Ковачев).

Седма, последња група прве секције расправљала је о одјецима октобарске револуције у југословенској штампи и књижевности од 1917—1921. године. Радови: Како је наша штампа писала о октобарској револуцији 1917. године (Михајло Бјелица), Партијска штампа легалног раздобља у Хрватској о Лењину и октобарској револуцији (Станислава Копривица—Оштрић), Октобарска револуција у југословенској радничкој штампи 1917—1920. године (Жарко Протић), Oktobarska revolucija in slovenski književniki (Франц Здравец) и Одрози октобарске револуције у југословенском усменом стваралаштву (Твртко Чубелић).

Друга секција је радила под насловом Међународни раднички покрет и неки аспекти међународних односа у време и после Октобра. У првој групи ове секције дискутовало се о Бококторском устанку. Радови: О значају устанка бококторских морнара и о држању стрељаних морнара (Дон Нико Луковић); Револуционарни покрети и побуне у аустроугарској морнарици током 1917—1918. године (Бернард Штули); Револуционарно кретање морнара на источној обали Јадрана (Анђелко Калпић); Александар Митровић — бранилац оптужених морнара (Славко Мијушковић); Илегално достављање поште утамничених морнара као израз става цивилног становништва Боке према устаницима 1918. године (Милош Милошевић); Чешки морнари у револуционарном покрету на Јадрану у току првог светског рата (Miroslav Tuchman) и Наша послеријатна историјографија о побуни аустроугарских морнара 1918. године (Богдан Кризман).

У другој групи секције дискутовало се о Октобру и конституисању међународног револуционарног радничког покрета. Повод за дискусију дали су реферати: Lenjin in cimervaldsko gibanje (Маријан Бритовшек), О неким аспектима оснивања Комунистичке Интернационале (Вера Мујбеговић), О односу Комунистичке омладинске Интернационале према Коминтерни (Славољуб Цветковић).

Проблеми партије, изложени у четири реферата послужили су и трећој групи као основа за дискусију. Радови: Лењинова теорија партије и Савез комуниста Југославије (Радош Смиљковић), Став Лењина и бољшевичке партије према фракцијама након октобарске револуције (Борислав Буровић), Филозофске перспективе Лењинове теорије партије (Глигорије Зајечаровић) и О неким елементима Лењинове концепције партије (Андрија Дужић).

У четвртој групи, која се бавила питањима Октобра и савременог радничког покрета, поднет је највећи број реферата: Октобар у светлу опште законитости прелазних епоха (Олег Мандић); Лењинизам као тео-

ријска претпоставка и методолошка основа Октобра (Драгутин Лековић); Октобарска револуција и савремени раднички покрет (Бранко Прибићевић); Лењин и партијско руководство у октобарској револуцији и пракса КПЈ (Перо Дамјановић); Искуство Октобра и концепције комунистичких партија Латинске Америке о етапама револуције (Сулејман Реџепагић); Претпоставке социјализма и стварност после Октобра (Златко Чепо); Октобар и коријени социјалистичке револуције у Југославији (Фердо Чулиновић); Лењин о објективним условима и субјективним предусловима за победоносну социјалистичку револуцију (И. С. Попов); Мисао и реч Лењина у „библиотеци марксизма—лењинизма“ 1943. године ослободилачке борбе и социјалистичке револуције народа Југославије (Душан Неделковић) и Лењин о везу радничке класе и сељаштва као предуслову победе социјалистичке револуције (Мило Марковић).

Пета група је расправљала о теми Октобра и међународни односи, а основу за дискусију чинили су реферати: Савремени значај Лењинових метода у проучавању међународних односа (Радослав Стојановић), Политичке идеје председника В. Вилсона и октобарска револуција (Богдан Кризман), Лењинова теорија империјализма (Слободан Биновић), Реаговање во Друштво на народите на револуционерната ситуација во врска со покретувањето на неког национални и манџински прашања во периодот од 1920. до 1922. година (Војислав Кушевски).

Шеста група се бавила проблемима идеологије и уметности у вези са октобарском револуцијом. Овде су претходно били поднети радови: Лењин о значају науке за развој социјализма (Бранко Ковачевић), Уметничка ангажованост (Михајло Николић), Марксистичко—лењинистичко осмишљавање аксеолошког феномена (Видак Вујачић), Лењинов допринос социологији културе и уметности (Милан Ранковић), Октобарска револуција и схватања и оселања младе генерације Југославије од 1945. године (Милан Бодирога) и Неке специфичности совјетске монографије о октобарској револуцији (Веселин Буретић).

Трећа секција је радила под насловом Октобар и неки проблеми политичких и правних наука и била је подељена у пет група. Прва група се бавила проблемима привредног права и у њој се водила дискусија на основу реферата: Схватања о привредном праву као посебној грани права у правној науци СССР (Врлета Круљ); Развој правног положаја привредних предузећа у СССР (Владимир Јовановић); Октобарска револуција и партиципација радника у управљању производњом (Сава Живанов); Улога „хозрашчота“ у совјетском привредном праву (Миодраг Трајковић) и Октобарска револуција и увођење монопола спољне трговине (Доброслав Митровић).

У другој групи треће секције преовладавали су проблеми теорије државе и права. Поднети су следећи радови: Питање општенодржавне државе (Радомир Лукић); Схватање Стучке и Пашуканиса о праву и држави (Андрија Гамс); Утицај Октобра и Лењина на учење Филипа Филиповића о држави и револуцији (Петар Козић); Лењинова концепција социјалистичке државе (Новица Војновић); Лењиново схватање диктатуре пролетаријата и демократије (Јован Борбевевић); Револуционарни карактер права социјалистичке државе (Борислав Благојевић); Социјализам, законитост, правосуђе (Мирко Перовић); Неки елементи еволуције правног регулсања, нарочито с обзиром на однос обичаја, обичајног права и закона (Борислав Перић); Основне ознаке Лењиново схваћања демократије (Иван Бабић); Јавно и приватно право у социјализму (Живомир Борбевевић).

Трећа група је претресала национално питање као основну тему дискусије. О томе су поднети следећи реферати: Полемика Лењина са аустромарксистима о националном питању (Ласло Рехак); Лењинове концепције о националном питању у пракси социјалистичке Југославије (Бела Хорват); Прилог изучавању Лењинове концепције решења националног питања и његове примене у социјализму (Душан Лукач); Велики Октобар и решење националног питања у СССР (И. И. Грошев); Октобарска рево-

луција и решавање националног питања у Југославији (Коча Јончић); Полемика Лењина са аустромарксистима и Е. Кристаном о решавању националног питања у Аустро-Угарској (Франце Клопчич) и Национално питање и привредни систем (Божидар Глушчевић).

У четвртој групи се дискутовало о политичком систему и уставном праву на основу следећих радова: Совјетски устав од 1918. и 1936. године (Горазд Кушеј); Уставноправна разрада Лењинове концепције совјета (Станислав Стојановић); Еволуција совјетског изборног система (Димитрије Продановић); Друштвена контрола у СССР и октобарска револуција (Стеван Мијучић); Радни односи и октобарска револуција (Руди Кијовски); Октобарска револуција и међународно уговорно право (Стеван Борбевић); Нацрт првог устава старе Југославије и октобарска револуција (Љубица Кандић); Лењин о изградњи и улози армије у социјалистичком друштву (Саво Поповић); Значај совјета и стварање првих НОО у Југославији (Душан Живковић).

Најзад, у последњој, петој групи треће секције предмет разговора су били својина и грађанска одговорност. Поднети су следећи реферати: Основ грађанске одговорности по совјетском праву (Јаков Радишић); Лична својина (Дмитар Поп-Георгијев); Схватања о својини и октобарска револуција (Драгољуб Стојановић); Колхозни и колхозна својина (Радомир Буровић) и Октобарска револуција и совјетско кривично право (Љубица Лазаревић).

У раду секција су учествовали и представници научних радника Совјетског Савеза, Пољске, Чехословачке, Мађарске, Бугарске и Румуније.

*

*   *

Сматрамо да је због физиономије нашег часописа нормално приказати дискусију која се водила у правној секцији.

Прво крупно питање око кога се водила дискусија било је место привредног права у совјетском правном систему и правни положај привредних предузећа. Учесници у дискусији су се сложили да развојни односи између совјетских привредних предузећа указују на потребу постојања посебне гране привредног права. У том смислу је указано на разлоге којима се светски правни системи руководе одвајајући привредно право од грађанског. Један број учесника је изнео мишљење да је званично негирање привредног права у Совјетском Савезу демантовано фактичким односима у пракси. Наиме, ако односи између привредних организација представљају далеко најмнобројније имовинскоправне односе, онда је, према овом становишту, реч о привредном, а не о грађанском праву, дакле, обрнуто од званичног става. Из ове констатације произилази да није потребан грађански него привредни законик, пошто пример социјалистичких земаља, рецимо Чехословачке, која има и један и други, најбоље показује колико је грађански законик осиромашен и беспредметан.

Осим овога, изнето је мишљење да совјетски и наш правни систем не могу имати класичну поделу на грађанско и привредно право, јер ова подела одговара капиталистичкој подели између грађанског и трговачког права. Нови друштвени односи траже ревизију овог дела структуре правног система социјалистичких земаља, па је због тога у овом тренутку најадекватније везивање правних норми по ужој материји (институтима) и методу.

Питање разграничења привредног и грађанског права било је повод да се дискутује и о значајнијој подели на јавно и приватно право. Већина учесника се изјаснила на потребу постојања и једног и другог права у

совјетском правном систему, јер то изискује природа и садржина самих друштвених односа. Изнето је мишљење да је јединственост права конзервативна и штетна идеја, и једно друго — да се у совјетском систему пре може поставити питање постојања јавног права, јер на приватно неспорно указују сами имовинскоправни односи.

Друго важно питање, које је доминирало у разговорима око привредног права, био је развој совјетског привредног предузећа. У дискусији се показало да пажњу наших правника углавном привлаче два питања из те области: каква је данашња фактичка самосталност совјетских предузећа и како ће се она даље развијати, и да ли је у управљању совјетским предузећима реч о пуном учешћу радника или облику партиципације која не прелази оквире консултативне надлежности? Коначно признање статуса правног лица совјетском привредном предузећу несумњиво говори о одређеном степену његове самосталности, али су елементи административног управљања и даље присутни. Форме самоуправљања су недоречене, тако да се ни у ком случају не може говорити о пуном учешћу радника у управљању предузећем. Развој совјетских предузећа се, према мишљењу учесника у дискусији, мора више везати за развој облика самоуправљања, јединственог статуса имовине и јачања одговорности. Изложено је мишљење да ће даље осамостаљивање предузећа зависити од слободнијег деловања закона вредности и тржишта у совјетском систему и признања да у социјализму производња има робни карактер.

На крају је указано да се совјетске правне категорије, а нарочито ове у области привредног права, морају проучавати веома студиозно, јер се често иза уобичајених правних термина у совјетском праву крије другачија, измењена суштина. У том смислу се мора водити рачуна и о политичким аспектима извесних совјетских правних категорија.

У другој групи правне секције расправљана су многа питања теорије државе и права, а посебно појам општенародне државе, диктатура пролетаријата, социјалистичка демократија, самоуправљање, јавност у изградњи социјализма, правни континуитет између старог и новог социјалистичког права, законитост и правосуђе у социјализму, однос државног и самоуправног права, улога Стучке и Пашуканиса у историји права итд. Постављено је неколико интересантних питања до којих се дошло у току дискусије: да ли је држава само класна творевина или још нешто друго, да ли право искључиво одређују друштвени односи, да ли робну производњу у социјализму детерминише закон вредности или приватна својина, је ли одумирање државе ствар одумирања робно-новчаних односа или нормативног регулисања?

За разлику од прве групе, овде су постављена питања била веома разноврсна, па је због тога и дискусија била хетерогена.

Питање о коме се највише дискутовало била је диктатура пролетаријата, око чијег се појма учесници у дискусији нису у потпуности сложили. Указано је на шире тумачење диктатуре пролетаријата, као и демократске владавине радничке класе, и уже, које као облик политичког режима показује извесне недостатке у политичким правима и демократији. Прихваћено је да је овај појам временом мењао своју суштину, јер је у доба Лењина на њега утицао трснутак ситуације и изразити Лењинов динамизам, док се о диктатури пролетаријата данас мора дискутовати шире, са аспекта социјалистичке демократије. На измену појма диктатуре пролетаријата утицала је и чињеница да се неке од претпоставки социјалистичке револуције нису у потпуности оствариле, на пример, да ће се диктатура пролетаријата реализовати у индустријски развијенијем друштву, да се ова диктатура треба увек да огледа у непосредним облицима демократије, да ће у њу комплетно бити укључено сељаштво, да ће историјски интерес радничке класе лако надвладати остале интересе у друштву итд.

О питању робно-новчаних односа у социјализму такође се живо дискутовало. Учесници у дискусији се нису сложили око објашњења узрока настајања робних односа у условима деловања плана. За неке од њих

узрок робне производње у социјализму лежи у приватној својини, док је изражено и мишљење да основ робне продукције представља закон вредности, и то не као остатак капиталистичког начина привређивања, него као елемент социјализма. У овом делу дискусије се, повезано са робно-новчаним односима у социјализму, расправљало и о схватањима совјетских правних теоретичара Стучке и Пашуканиса.

Следеће питање о коме се разговарало био је развој новог аутономног, самоуправног права и његов однос са државним правом. Поред општих признања значају и суштини новог права, у дискусији је изражено мишљење да је једна анкета са 67.000 радника, који су анкетирани у три временска раздобља, показала да ново самоуправно право више бележи квантитативан него квалитативан напредак. Према једном становишту, изреченом овим поводом, општи акти привредних и радних организација превазилазе интересе самих организација, и могу постати штетни по јавне интересе, пошто творци самоуправног права често не схватају ширину јавних интереса.

Задржавајући се на питању правног континуитета између старог права и новог социјалистичког права, дискусија је указала на различита искуства земаља које су извршиле пролетерску револуцију. Истакнуто је да питање правног дисконтинуитета у Југославији треба озбиљније проучити, јер се није у потпуности истражило у којој мери и када је тај прекид учињен.

У трећој групи правне секције, која се бавила проучавањем националног питања, највише су привукла пажњу општа питања националне равноправности и регулација националног питања, као и схватања аустромарксиста о решавању овог питања.

Учесници у дискусији су се сложили у констатацији да се оружана победа револуције не сме изједначавати са решавањем националног питања, јер је ово друго један дуг процес, чији је почетак победоносни крај оружане револуције. Истакнуто је да се у току револуције није мислило да ће нација и национално питање бити тако дуго актуелни у свету, а посебно у социјалистичким земљама. Напротив, ово питање се појављује и у земљама које су на путу националног ослобођења, а добија своје конкретне видове и у врло развијеним капиталистичким земљама.

С друге стране, дискусија је упозорила на чињеницу да решење националног питања није увек у директној вези са друштвеним системом, него зависи и од конкретних историјских услова. Има примера који показују да је ово питање боље решено у неким несоцијалистичким (Швајцарска, Финска), него у неким социјалистичким државама.

Решење националног проблема у једној земљи, по мишљењу учесника у овој дискусији, мора да се креће од правне једнакости до економске равноправности. Пример федеративних држава најбоље показује да је основа националног питања у економској основи и да нема уклањања тог проблема док развијеније нације не помогну оне које су мање развијене. Разуме се, овде није реч о једностраној помоћи развијених неразвијенима, него о узајамној помоћи братских република.

Поред ових заједничких констатација, изражена су и мишљења да правна једнакост не значи да се њоме сви морају да користе и да се, на пример, потреба за квалификованим кадровима у управљању државом и привредом треба да задовољава без обзира на националну припадност. У дискусији је такође упућена замерка науци, да је мање него политика учинила за решавање националног питања у Југославији.

Говорећи о схватањима аустромарксиста и о националном питању, учесници у дискусији су дошли до неких општих ставова. Тако је истакнуто да аустромарксизам није јединствена појава нити правац и да треба јасно уочити да све што је долазило из Аустрије онога доба није аустромарксизам. У оцени самих аустромарксиста, не треба њихова схватања а приори одбацити, него им приступити еластичније и вршити потребна нијансирања. Значајни су и вредни пажње њихови чланци из области теорије државе и права, економије и филозофије.

У четвртој групи се дискутовало о политичком систему и уставном праву. Од посебних питања, поводом којих се водила жива полемика треба поменути Лењинову формулацију „оружаног народа“, улогу и садржину совјета, који су извршили велики утицај на наше народноослободилачке одборе, а код нас нису до краја проучени, непосредност избора за највише органе, основне црте, облике и начин функционисања друштвене контроле у систему самоуправљања, еволутивни развој избора у социјалистичким земљама итд.

У последњој, петој групи правне секције расправљало се о својини и грађанској одговорности. У дискусији је речено да је наша правна наука позвана да одреди природу односа које заснивају привредна предузећа према имовини коју имају, а који је у суштини својински однос.

Робно-новчани односи и тржишна природа са својим законима захтевају одређено понашање субјеката привредног промета у коришћењу имовином која им припада, истакнуто је у дискусији. Отуда, у том погледу нема суштинске разлике између удружења приватних власника и наших привредних предузећа. Правна наука је дужна да ово питање теоријски обради.

Учесници у дискусији су се сложили да појам економског интереса, којим треба да се руководи предузеће, код нас није довољно одређен. Отуда са привредном реформом долази до изражаја приватистички (приватни) интерес предузећа, који се не поклапа са општим, заједничким интересима. Изједначавање приватних интереса са општим, о чему се стално говори, доживљава у пракси свој деманти. Управо због тога друштвеној својини треба дати димензију која јој недостаје, а која би се остваривала кроз одговарајуће планирање и законске обавезе предузећа. У овом контексту су посебно анализирана искуства самоуправљања, нарочито у условима спровођења привредне реформе.

*
*   *   *

Разноврсност тема и извесна преоптерећеност симпозијума не дозвољавају да се његови резултати лако и брзо оцене. Мислимо да је у овом тренутку поготово тешко говорити о научним или истраживачким резултатима скупа, јер је хетерогеност покренутих питања и изречених дискусија несумњиво долазила до изражаја.

Међутим, и поред непотпуне прегледности материјала из петодневних разговора, може се закључити да симпозијум „Октобарска револуција и народи Југославије“ није био само јубиларна манифестација, него и радни скуп, на коме је једна стара и дуго коришћена тема добила своја објашњења са нових, актуелних аспеката. Осим тога, дискусија у Котору је показала да значај и улога Октобра још увек суверено доминирају у данашњим светским збивањима тако да се њима још дуго може инспирисати наша савремена друштвена мисао.

Надамо се да ће објављивање Зборника материјала омогућити нашој широј научној и читалачкој јавности да о Которском скупу изрекну објективну оцену.

Др М. Трајковић

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

- Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* (Књига I). Нови Сад, издање Правног факултета, 1966, 360 стр.
- Зборник радова Правно-економског факултета у Нишу* (1966). Ниш, издање Правно-економског факултета, 1966, 336 стр.
- Спољнотрговинска арбитража* (Св. 3: Поништај и извршење арбитражних одлука). Реферати и дискусија са Саветовања одржаног 16. децембра 1966. године. Београд, издање Спољнотрговинске арбитраже при Савезној привредној комори, Јадранског института у Загребу, Института за упоредно право у Београду и Института за међународну политику и привреду у Београду, 1966, 151 стр.
- Др Миодраг Јањић: *Либан. Основи државног уређења и правног система*. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 84 стр. — Кол. Правни системи појединих држава.
- Др Адам Лазаревић: *Правни аспекти самоуправљања у привреди*. Скопје, издање Економског факултета Универзитета у Скопју, 1966, 196 + 45 стр. — Кол. Постадипломска настава из области економије предузећа.
- Милорад В. Кукољац: *Извршни поступак*. Приручник за практичну примену. Београд, Финансијски студио, 1967, 195 стр. — Прилог уз „Привредно-правни приручник”.
- Др Ратимир Кашанин и Војислав Кукољац: *Опште узансе за промет робом и њихова примена у пракси*. Београд, Финансијски студио, 1967, 215 стр. — Прилог уз „Привредно-правни приручник”.
- Др Вељко Томашић: *Правна природа поморске извозне полице*. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 159 стр. — Монографија 27.
- Др Предраг Ж. Шулејић: *Осигурање од грибанске одговорности*. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 166 стр. — Монографија 28.
- Др Драгољуб Стојановић: *Одговорност за накнаду генетичких, анонимних и закаснелих атомских штета*. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 82 стр. — Монографија 29.
- Михаило Н. Стојановић: *Издавачки уговор* (Законодавство, теорија и пракса). Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 101 стр. — Монографија 30.
- Др Вида Чок: *Међународна техничка сарадња*. Правна питања билатералних споразума. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 150 стр. — Монографија 31.
- Енглески закон о локалној самоуправи од 1933*. Београд, издање Института за упоредно право, 1967, 141 стр. — Серија Е, бр. 47—48.

САДРЖАЈ — СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS — SOMMAIRE

ЧЛАНЦИ — СТАТЊИ — ARTICLES

- Проф. др Драгослав Јанковић: Октобарска револуција и југосло-
венско питање — — — — — 407
Октябрьская революция и югославский вопрос — — — — —
The October Revolution and the Yugoslav Question — — — — —
La Révolution d'Octobre et la question yougoslave — — — — —
- Проф. др Александар Балтић и Проф. др Милан Деспотовић: Прво
социјалистичко радно право у свету — — — — — 413
Первое социалистическое трудовое право в мире — — — — —
The First Socialist Labour Law in the World — — — — —
Le premier droit de travail socialiste dans le monde — — — — —
- Проф. др Борислав Т. Благојевић: Револуционарни карактер права
социјалистичке државе — — — — — 427
Революционный характер права социалистического государства
The Revolutionary Character of the Law of the Socialist State
Le caractère révolutionnaire du droit de l'Etat socialiste — — — — —
- Влајко Брајић: Човек и рад у условима друштвеног управљања — 445
Человек и труд в условиях общественного управления — — — — —
Man and Work in the Conditions of Social Management — — — — —
L'homme et le travail dans les conditions de la gestion sociale — — — — —
- Проф. др Драгаиш Денковић: Заштита субјективних права у совјет-
ском управном праву — — — — — 455
Защита субъективных прав в советском административном
праве — — — — —
Protection of Subjective Rights in the Soviet Administrative Law
La protection des droits subjectifs dans le droit administratif
soviétique — — — — —
- Проф. др Живомир С. Борђевић: Јавно и приватно право у соција-
лизму — — — — — 465
Публичное и частное право в социализме — — — — —
Public and Private Law in Socialism — — — — —
Le droit public et le droit privé dans le socialisme — — — — —
- Проф. др Јован Борђевић: Лењиново схватање диктатуре пролетари-
јата и демократије — — — — — 489
Как Ленин понимал диктатуру пролетариата и демократию — — — — —
Lenin's Concept of the Dictatorship of the Proletariat and De-
mocracy — — — — —
La conception de Lénine de la dictature du prolétariat et de la
démocratie — — — — —

- Др Стеван Борђевић: Октобарска револуција и међународно уговорно право — — — — — 513
Октябрьская революция и договорные нормы международного права — — — — —
The October Revolution and International Law of Contract — — — — —
La Révolution d'Octobre et le droit international de contrat — — — — —
- Др Радомир Буровић: Колхози и октобар — — — — — 529
Колхозы и Октябрь — — — — —
Kolkhozes and October — — — — —
Les kolkhozes et la Révolution d'Octobre — — — — —
- Проф. др Владимир Јовановић: Развој правног положаја привредних предузећа у СССР-у — — — — — 547
Развитие правового положения предприятий в СССР — — — — —
Development of the Legal Position of Enterprises in the USSR — — — — —
Le développement de la situation juridique de l'entreprise en U.R.S.S. — — — — —
- Проф. др Љубица Кандић: Идеје октобарске револуције и Видовдански устав — — — — — 569
Идеи Октябрьской революции и Видовданская конституция — — — — —
The Ideas of the October Revolution and the Vidovdan Constitution — — — — —
L'idée de la Révolution d'Octobre et La Constitution de Vidov-dan — — — — —
- Др Врлета Круљ: Схватање о привредном праву као посебној грани права у правној науци СССР-а — — — — — 585
Понятие хозяйственного права как особой отрасли права в юридической науке СССР — — — — —
Conception of Economic Law as a Special Branch in the USSR Jurisprudence — — — — —
La conception du droit économique en tant que branche spéciale du droit dans la science juridique de l'U.R.S.S. — — — — —
- Проф. др Радомир Лукић: Питање општенародне државе — — — — — 599
Вопрос общенародного государства — — — — —
Problem of All-national State — — — — —
La question de l'Etat du peuple tout entier — — — — —
- Др Живорад Мајсторовић: План ГОЕЛРО — Први перспективни план социјалистичке привреде — — — — — 611
План ГОЭЛРО — первый перспективный план социалистического хозяйства — — — — —
GOELRO Plan — the First Prospective Plan of Socialist Economy — — — — —
Le plan GOELRO — Premier plan perspectif de l'économie socialiste — — — — —
- Стеван Мијучић: Друштвена контрола у СССР-у и октобарска револуција — — — — — 617
Общественный контроль в СССР и Октябрьская революция — — — — —
Social Control in the USSR and the October Revolution — — — — —
Le contrôle social en U.R.S.S. et la Révolution d'Octobre — — — — —
- Др Добросав Митровић: Октобарска револуција и увођење државног монопола спољне трговине — — — — — 637
Октябрьская революция и введение государственной монополии внешней торговли — — — — —

- The October Revolution and Introduction of the State Monopoly of Foreign Trade* — — — — —
La Révolution d'Octobre et l'introduction du monopole d'Etat du commerce extérieur — — — — —
- Др Мирко Перовић: Социјализам, законитост, правосудје — — — 651
Социализм, законность и правосудие — — — — —
Socialism, Legality, Judicature — — — — —
Socialisme, légalité, justice — — — — —
- Проф. др Боривоје Познић: Појам грађанског процесноправног односа у савременој совјетској науци — — — — — 667
Понятие гражданских процессуальноправовых отношений в современной советской науке
The Notion of the Civil Procedural — legal Relations in The Current Soviet Science — — — — —
La notion du rapport de procédure civile dans la science soviétique contemporaine — — — — —
- Др Јаков Радишић: Основ грађанске одговорности по совјетском праву — — — — — 681
Основы гражданской ответственности по советскому праву
Ground for Civil Responsibility under the Soviet Law — — — — —
Les fondements de la responsabilité civile d'après le droit soviétique — — — — —
- Проф. др Драгољуб Стојановић: Схватање о својини и октобарска револуција — — — — — 703
Понятие собственности и Октябрьская революция — — — — —
Concept of Ownership and the October Revolution — — — — —
La conception de la propriété et la Révolution d'Octobre — — — — —
- Др Радослав Стојановић: Савремени значај Лењинових метода у проучавању међународних односа — — — — — 731
Современное значение Ленинских методов в изучении международных отношений — — — — —
Current Significance of Lenin's Methods in the Study of International Relations — — — — —
L'importance contemporaine des méthodes de Lénine dans l'étude des relations internationales — — — — —
- Проф. др Михајло Ступар: Октобарска револуција и социјална права човека — — — — — 747
Октябрьская революция и социальные права человека — — — — —
The October Revolution and Social Rights of Man — — — — —
La Révolution d'Octobre et les droits sociaux de l'homme — — — — —
- Др Миодраг Трајковић: Улога „хозрасчета“ у совјетском привредном праву — — — — — 757
Роль хозрасчета в советском хозяйственном праве — — — — —
The Role of „Hozračet“ in the Soviet Economic Law — — — — —
Le rôle du „khozračet“ (de l'autonomie financière) dans le droit économique soviétique — — — — —
- Проф. др Љубица Шкара: Неке карактеристике демографских кретања у СССР-у — — — — — 767
Некоторые характеристики демографических передвижений в СССР — — — — —
Some Characteristics of Demographic Movements in the USSR
Quelques caractéristiques des mouvements démographiques en U.R.S.S. — — — — —

IV

- Др Драгугин Шошкић: Лењинов допринос теорији социјалистичке
расподеле — — — — — 783
Вклад Ленина в теорию социалистического распределения —
Lenin's Contribution to the Theory of the Socialist Distribution —
La contribution de Lénine à la théorie de la répartition socialiste
- Др Предраг Ж. Шулетић: Развој имовинског осигурања у СССР-у — 793
Развитие имущественного страхования в СССР — — — —
Development of Property Insurance in the USSR — — — —
Développement de l'assurance des biens en U.R.S.S. — — — —

БЕЛЕШКЕ — ЗАМЕТКИ — NOTES

- Др Миодраг Трајковић: Симпозијум „Октобарска револуција и наро-
ди Југославије” — — — — — 807
Симпозиум „Октябрьская революция и народы Югославии” —
The Symposium „October Revolution and the Peoples of Yugo-
slavia” — — — — —
Symposium „La Révolution d'Octobre et les peuples de Yougo-
slavie” — — — — —

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупце на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду“ у 1967. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	20.—
2. За један примерак	„ „	5,50.—
3. За појединце	„ „	14.—
4. За један примерак	„ „	4.—
5. За студенте (редовне и ванредне)	„ „	10.—
6. За један примерак	„ „	3.—

Претплата за иностранство износи н. д. 37,50 (USA \$ 2,50).

Претплату слати на жиро-рачун Правног факултета у Београду број 608-3-917-5

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар Револуције 67, тел. 331-178

